تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

جەمهوریەتی کوردستان

لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی وسیاسییە

مەحمود مەلا عززەت

مه‌حمود مه‌لا عززه‌ت

جه‌مهوریه‌تی كوردستان

لێكۆڵینه‌وه‌یه‌كی مێژوویی و سیاسییه

سلێمانی 2001

- ناوی کتێب: جەمهوریەتی کوردستان
- بابەت: لێکۆڵینەوە
- ناوی نووسەر: مەحمود مەلا عززەت
- تایپ: شیروان عزت/ تارا رەئووف
- مۆنتاژی کۆمپیوتەری : سەیران عبدالرحمن
- تیراژ : 750 دانە
- ژمارەی سپاردن: (252)ی 2001
- چاپی یەکەم: سلێمانی 2001
- چاپ و ئۆفسێتی دەزگای سەردەم

زنجیرە کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم (124)

ناوەرۆک

	لاپەڕە
ناوەرۆک	3
پێشەکی	7
دەروازەیەک	11
بەشی یەکەم:	
نوسینی مێژوی جەمهوریەتی کوردستان.	19
بەشی دووهەم:	
*سەرنجێک لەکۆمەڵگەی کوردەواریی‌و سروشتی گەشەکردنی.	29
پاری یەکەم-کوردستان، مەیدانی شەڕو داگیرکردن.	31
پاری دووهەم-پرسی ناسروشتی گەشەکردنی کۆمەڵایەتی لە کوردستاندا.	35
پاری سێهەم-کوردستان‌و سیاسەتی دەوڵەتە داگیرکەر و ئیمپریالیستەکان.	45
بەشی سێهەم:	
*هۆو پارمەتیدەرەکانی بەهێزبوونی بزوتنەوەی کوردایەتی‌و دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان.	49
یەکەم: هۆو پارمەتیدەرە خۆییەکان.	52
دووهەم: هۆو پارمەتیدەرە دەرەکییەکان.	61

بەشی چوارەم:

بەرەو دامەزراندنی کۆمەڵەو ڕێکخراوی سیاسیی لە کوردستانی ئێراندا. 65
*کۆمەڵی ئیستخلاسی کوردستان. 66
*کۆمەڵی جیهاندانی. 67
*حزبی ئازادیخوازانی کوردستان. 70
(کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان).
*کۆمەڵەی ژ.ک. 74
*حزبی دیموکراتی کوردستان. 95

بەشی پێنجەم:

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان. 117
پاری یەکەم:
سەرەتای وتووێژ و هەڵوێستی سۆڤیەت لە دامەزراندنی قەوارەیەکی کوردی. 119
دوا بیروڕای سوڤیەتو لایەنگیرکردنی دامەزرانی کۆماری خودموختاریی. 124
دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان. 129
پاری دووهەم:
جەمهوریەتی کوردستان 144
ناوی مێژوویی قەوارەکە. 146
خودموختاریو سەربەخۆیی لەجەمهوریەتی کوردستاندا. 155
جەمهوریەتی کوردستان خودموختاربوو. 160

بەشی شەشەم:
تویژینەوەی سروشتو خەسڵەتە تایبەتییەکانی جەمهوریەتی کوردستان. 185
پاری یەکەم:
هەڵسەنگاندنی چینایەتیی سەرکردایەتی حزبی دیموکراتو جەمهوریەتی کوردستان. 185
قازی محەمەد لەناو رووناکیی مێژوودا. 188
رۆڵی مێژوویی سەرکردە. 190
گفتوگۆو خودموختاری. 204
دیپلۆماسیەتی کورد لەناو سیاسەتو نوتقەکانی پێشەوادا. 207
پاری دووهەم:
سەرەك وەزیرانو لێپرسراوانیتری حزبو کۆمار 245
پاری سێهەم:
سیماو خەسڵەتە دیارەکانی جەمهوریەتی کوردستان. 252

بەشی حەوتەم:
*دەستکەوتەکانی جەمهوریەتی کوردستان. 261

بەشی هەشتەم:
*جەمهوریەتی کوردستان لەمەیدانی زۆرانبازیدا. 277
پاری یەکەم
*ئاڵۆزیەکانی چواردەوری کۆمار. 279
*پەیمانی نەوت لەنێوان ئێرانو یەکێتی سۆڤیەتدا. 284
*کوردستانو ئازەربایجان لەیەکبەرەی یەکگرتوودا. 298
*رۆژو ساتەکانی دوایيو کارەسات 303
*کوردستانی ئێران دوای روخاندنی جەمهوریەت. 308
پاری دووهەم:

*لەسەرەك کۆمارییەوە بۆ ناو زیندانی داگیرکەر. 309
*پێشەوای گەل لەبەردەم مەحکەمەی (بدوی سحرایی)دا. 312
*پێشەوا لەدوو مەحکەمەدا. 316
*بەرەو سێدارەو وەسیەتنامەکەی پێشەوا. 320

بەشی نۆهەم:
بۆچی جەمهوریەتی کوردستان وا بەئاسانیی روخێنرا...؟ 331

بەشی دەهەم:
دەرس و پەندەکانی ئەزموونی جەمهوریەتی کوردستان. 357

بەشی یانزدەهەم:
تێڕوانینێکی نوێ لەجەمهوریەتی کوردستان. 367

*کورتەی لێکۆڵینەوەکە بەزمانی ئینگلیزی. 386
*کورتەی لێکۆڵینەوەکە بەزمانی عەرەبی. 389
*لیستی سەرچاوەکان. 392
لە بەرهەمە بڵاوکراوەکانی نووسەر. 396

پێشەکی

جەمهوریەتی کوردستان ڕووداوێکی مێژوییو سەردەمێکی حوکمڕانیی خۆماڵیی گرنگو هەستیاری نەتەوەکەمانە، بابەتەکانی لێکۆڵینەوەو توێژینەوە لەڕوداوەکانی، پڕن لەدەرسو پەند بۆ ئەمڕۆو بۆ ئاییندەی خەباتی میللەتەکانو ئەزمونی حوکمی خۆماڵیی، زیاتر لەوە ئەو مێژووە دووەم هەلی ڕەخساوی ناو ساڵانی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم بوو کە لەناو بارودۆخی نێودەوڵەتیدا خوڵقاو بوو بە دەرفەتو فرسەتێکی ئەوتۆ کە سەرەتای بەدەستهێنانی مافە مێژووییەکەی نەتەوەی کوردی لێوە ببینرێت...

لەبەرئەوانەو هەر لەسەرەتای ژیانی نوسینو لێکۆڵینەوەوە، بایەخێکی تایبەتیم بەڕووداوەکانی تەمەنی کەمتر لەیەك ساڵەی جەمهوریەتەکەو نزیك بەپێنج ساڵەی ئەزمونەکەی مەهاباد داوە. بۆ زیاتر لەسیی ساڵ دەچێت لەناو ڕوداوو بووارو بابەتەکانی ئەم مێژووە باسو لێکۆڵینەوە بڵاودەکەمەوە سیمینارو پەنێلم لەسەر گرتوە، بەرهەمو لێکۆڵینەوە بڵاوکراوەکان، چ وەك کتێبو نامیلکەو چ وەك باسو بڵاوکراوە لەڕۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکراوەکانی کوردستانو دەرەوەی وڵاتدا گەیشتونەتە سنورێك، کە کتێبخانەی کوردیو بواری کۆمارناسیی دەوڵەمەند بکەن.

بەتایبەتیی لەو سێ ئەزمونی ئەو سێ هەلە مێژوویەی لەسەدەی بیستەمدا خوڵقاو دووانیان، مەبەستم: حوکمدارییو مەلیکایەتیەکەی شێخ مەحمودی نەمرە لەباشوری کوردستان(1918–1924)، وەجەمهوریەتی کوردستانە لەناوچەی موکریان (1/22–12/17–1946)، لەگەڵ ئەزمونەکەی ئەم هەلە مێژووییەی ئێستا کەلەکوردستانی عیراقدا دەوامی هەیە، ئەو ڕوداوانە سێ هەلی مێژوویی ناو زەمینەیەکی سیاسیی ئەوتۆن کە کۆمەڵێك هۆو هۆکاری پێکهێنانی هەر یەکەیان لەوانی تر دەچن، کێشەکانی سەردەمی ژیانی هەریەکەیانو نەمانیان... لەیەکچوونی زۆری تێدایە.. هۆو هەلومەرجەکانی ڕەخساندنی ئەزمونەکان.. ئاستی بارودۆخە سیاسیو جیۆستراتیجیو ململانێو ڕەوتی ڕووداوەکان.. فاکتەری گوشارو

کاریگەرییەکانی سەر ئالۆزیی و پیلانەکان.. رۆڵی زلهێزەکان و ناکۆکی و ململانێ لەسەر مەسەلە ئابوری و ناوچە جوگرافی و ستراتیجەکان.. هەڕەشەکانی ناوخۆو دەوروپشت و عامیلی زلهێزەکان و رۆڵیان لەناوچەکەدا. ئەوانە چەند هۆو فاکتەرێکی گرنگ و سەرەکین کەلەهەر سێ رووداوەکەدا بەجیاوازیی زەمین و زەمان و موعادەلە نێودەوڵەتییەکان زۆر هۆو عامیلی لەیەکچویان تێدایەو دەکرێ لێکۆڵینەوەی زۆریان لەسەر بکرێت.

میتۆدی نوسینی باس و لێکۆڵینەوەکان مەنهەجیی و پشت بەستووە بەرێبازی زانستیی لەلێکۆڵینەوەو توێژینەوەدا، زانستی و بابەتییە لەلێکدانەوەو شیکردنەوەکاندا... پشت بەستوون بەبەڵگەنامە رەسەنەکانی سەردەمی جەمهوریەت و هی ناو ئەرشیفەکانی دەوڵەتانی هاوپێوەندن بەئەزمونەکەو بەناکۆکی و ململانێ لەسەر ناوچەکەو لەسەردەمەکەدا...

لێکۆڵینەوەو توێژینەوەکانی دوو توێی ئەم بەرهەمەم کردووە بەیانزدە بەشەوە، بەپێشەکییەکی کورت و کردنەوەی دەروازەیەك دەستم پێکردووە کەلێوەی و بەکورتی و چڕی دەچینە ناو دنیای نوسین و لێکۆڵینەوەکان لەسەردەمە جیاجیاکاندا، بەڵگەنامەو سەرچاوە رەسەنەکان بۆ لێکۆڵینەوەکان.

بەشی یەکەم بۆ جۆری نوسینی مێژو بەرێگە زانست و بابەتیانەکەی تەرخان کراوە ... لەبەشی دووهەم-دا باس لەکۆمەڵگەی کوردەواریە بەسەرنجێکی خێرا.

لەوێوە باس لەو جەنگ و پێکادانانەیە کەلەکوردستانداو بۆ کوردستان کراون.. ئینجا هۆکارەکانی دەخرێنە بەر باس و شیکردنەوەکە چۆن بوونەتە هۆی ناسروشتیی گەشەکردنەکانی کۆمەڵگەی کوردەواریی... دوا بەدوای ئەوەش روناکیی دەخرێتە سەر سیاسەتی دەوڵەتە داگیرکەرو ئیمپریالیستەکان.

بەشی سێهەم، لەسەر بزووتنەوەی کوردایەتییە کە چۆن لەسەردەمی هاتنی لەشکری سورەوە گەلێك هۆ یارمەتیدەر خولقاون و راستەوخۆ کاری خۆیان لەسەر بەهێز بوونی بزوتنەوەی کوردایەتی کردووەو ئەمیش چۆن هۆیەکی زەمینە هەڵخەری دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان بووە.

لەناویاندا تیشك دەخرێتە سەر هۆیە سەرەکییە دەرەکی و خۆییەکان.

لەبەشی چوارەم-دا باس لەکورتەیەك لەمێژویی بزوتنەوەی پێکهێنانی رێکخراوی سیاسیی و چالاکییەکانی هەر رێکخراوە دەکرێت، هەر لەکۆمەڵی ئیستخلاسی کوردستان و کۆمەڵی جیهاندانەوە تا حزبی ئازادیخوازانی کوردستان، کۆمەڵەی ژ.ك وەحزبی دیموکراتی کوردستان لەناویاندا باس لەبلاوکراوەو چالاکی و ئامانجەکانی هەریەکە دەکرێت، بەبەراوردێك لەمەیدانی ئامانج و رێکخراوەیی، بەرنامە، سیاسەت و ستراتیجی هەریەکە لەم دوو رێکخراوە.

بەشی پێنجەم-یش سەرەتاکانی ژیانی سیاسی و چالاکی و پێوەندییەکانی کورد بەجیهانی دەوروپشتی دەخرێتە پێش چاو.. تا سەردانەکەی باکۆو سەرەتای وتووێژو هەڵوێستی سۆڤیەت و دوا بیروڕاکانیان و ئینجا سوربوونی کورد لەسەر وەرگرتنی مافی خۆی لەدامەزراندنی جەمهوریەتێکی خودموختار لەگەڵیاندا باس لەجۆری دامەزراندنی دام و دەزگاو وەزارتەکان دەکرێت.

روناکیی دەخرێتە سەر ناوی مێژویی قەوارەکە بەناوە حکومەتیی و دەوڵەتییەکانەوە، لەگەڵیشیدا بەلێکۆڵینەوەیەکی پڕ لەبەڵگەو بەڵگەنامە ئەوە دەسەلمێنرێت کە قەوارەکە جەمهوریەتێکی خودموختار بووە نەك سەربەخۆ.

بەشی شەشەم بۆ توێژینەوەو هەڵسەنگاندنێکی چینایەتی و کۆمەڵایەتیی سەرکردایەتی حزبی دیموکرات و جەمهوریەتی کوردستان تەرخان کراوە، ئینجا روناکی دەخەینە سەر سروشت و خەسڵەتە تایبەتییەکانی جەمهوریەتی کوردستان..

بەشی حەوتەمیش تەرخانە بۆ تیشك خستنە سەر سەرەنجامی دامەزراندن و روخاندنی کۆمارە بەدەرخستنی قازانج و دەستکەوتەکانی جەمهوریەتی کوردستان.

لەبەشی هەشتەمیش دا گەلێك لێکۆڵینەوە لەسەر چەندین روداوو دیاردەی سەردەمەکە دەکرێت، باس لەناکۆکی و ململانێیەکان، ئاڵۆزییەکانی چواردەوری کۆمەڵگەی کوردەواریی، پیلانەکانی دوژمنان بەتایبەتی ئەرتەش، کەئەوەش بووە هۆی پێکهاتنی هەردوو کۆمار بەرێککەوتنێکی سیاسیی و سەربازی... ئینجا چۆن تاران هەوڵی لەیەك دابڕینی ئەو دوو کۆمارەی داوە، لەوێوە بۆ بەسەرچوونی سەردەمی روناکی قەوارەکەو دەرکەوتنی ناکۆکییەکان و بۆ رۆژو ساتەکانی دوایی و روداني کارەسات... گرتنی قازی محەمەدو هاوڕێکانی مەحکەمەکردن و حوکمی لەسێدارەدان و جۆری جێبەجێکردنی.

لەبەشی نۆهەمدا باس لەو هۆو فاکتەرانە دەکرێت کە جەمهوریەتی کوردستان–یان روخاند.. بۆچی وا ئاسان روخێنرا.. لەناویدا هۆیە خۆیی و دەرەکییەکان روناکیان دەخرێتە سەر.

دوابەدوای ئەوانەو لەبەشی دەهەمدا دەرس و پەندەکانی جەمهوریەتەکە لەدامەزراندن و روخاندن و سەرەنجامەکاندا دەخرێنە بەرچاو...
لەکۆتاییشدا لێکۆڵینەوەیەکی تێروتەسەل لەسەر ئەزمونەکەی مەهاباد کە تەمەن پێنج ساڵ و جەمهوریەتەکەی کوردستان کە نزیک بەساڵێکی خایاند، بەسەر باسی تێڕوانینێکی سەردەم لەجەمهوریەتەکەی کوردستان دەخرێتە بەر دیدی خوێنەر.

دەبو ئەم بەرهەمە گەڵێ پاشکۆ بگرێتە خۆی، بەتایبەتی پاشکۆی ناو، زۆر لەبەڵگەنامەکانی سەردەمەکەی لەگەڵ بووایە، گەلێك نەخشەو وێنەی جۆراو جۆری بگرتایەتە خۆی، بەلام نەبوونی کات و گەورەبوونی بەرهەمەکە دوو هۆی سەرەکین لەبەدینەهێنانی ئەو خواستانە.

سلێمانی
ئایاری 2001

دەروازەیەك

یەکەم کتێبێك کەلەلایەن کوردێکەوە لەسەر جەمهورییەتی کوردستان نووسرابێت لەساڵی نوسین‌و سەردەمی لەچاپدان‌و بڵاوکردنەوەشی، کۆماری میللی مەهاباد بوو.

سەرەتای لەدایکبوونی (ئەو کتێبە) ئەپریلی ساڵی (*1971*) بوو، لەم ساڵەداو دواییتریش لەساڵی (*1979*)دا، دوای دامەزراندنی کۆماری ئیسلامی ئێران‌و رەخساندنی زەمینەی بوژاندنەوەی کوردایەتیی، دوو تەقەللا بۆ لەچاپدانی ئەو بەرهەمە بێئەنجام بوون. کەلەساڵی (*1984*)یشدا هەوڵمدا ئەو دەستنووسە بگەیەنرێتە دەستم بۆ سوید، تالەوێ بەچاپی بگەیەنم، ئەمجارەیان رێگاوبان بووە کۆسپ، ئیتر "یەکێتی نوسەرانی کوردستان" هەر لەساڵی *1984*دا بەچاپکردن‌و بڵاوکردنەوەی هەستاو نوسخەیەکیشان گەیاندە دەستم. لەسوێدیش بەبێ‌دەستکاریی، جگە لەزیادکردنی پێشەکییەکی کورت بۆی، سەرلەنوێ چاپ‌و بڵاومکردەوە. تا ئەو کاتانەو تێپەڕبوونی نزیکەی چواردەساڵیش بەسەر نووسینی ئەو بەرهەمەداو تا ساڵی "یەکەم چاپکردنیشی". ئەوە یەکەم کتێب بوو کەمێژوونووسێکی کورد لەسەر جەمهوریەتی کوردستان نووسیبێتی‌و بڵاوکرابێتەوە. دووەم کتێبیش بوو لەدوای دانراوەکەی (ولیام ئیگلتن) بەناوی "کۆماری کورد *1946*" بەزمانی ئینگلیزیی، لەلەندەن لەساڵی *1963*دا بڵاویکردەوە.

گرنگیی مێژوویی‌و سەنگی بابەتییانەی لێکۆڵینەوە سیاسییەکەی ئەو بەرهەمە هەر لەوەدا نەبوو، بەڵکو لە بایەخپێدانی مێژونووس‌و نووسەرانی رووداوەکانی سەردەمەکەش‌دا دەرکەوت کەدیارە ئەویش بەهۆی رێبازە زانستیی‌و بابەتیانەکەیەوە بوو، بۆ نموونە د. عەبدولڕەحمان قاسملو لەنووسینی (چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادیدا) ئەو بەرهەمەی وەك تاکە سەرچاوە بەزمانی کوردیی وەرگرتووە، لەگەڵ (دوو) نووسینی خۆی‌و (سێ)ی حزبی دیموکرات‌و رۆژنامەو گۆڤارەکانی سەردەمەکەو سەرچاوەی بیانیی کەسەرجەمیان (*10*) سەرچاوە بوون*.

---

* ئەوەی جێگەی سەرنجە ح.د.ك-ا دووەم چاپی کتێبەکەی قاسملۆی بڵاوکردەوە بەبێ ئەوەی لەنووسینی سەرچاوەکاندا، وەك چاپەکەی یەکەم... ناوی ئەو کتێبەی منیان نووسیبێت.

دیسان نرخاندنی ئەو کتێبە لەنامەکەی زانای هەڵکەوتووی کورد دوکتۆر کەمال مەزهەردا دەردەکەوێ. کاتێك بۆ هەوڵی لەچاپدانی، بەرهەمەکەم خستە بەردەستی، تا لەرێنمایی و بۆچوونەکانی ئاگادارم بکات، ئەویش بەنامەیەك وەڵامی داواکەمی دایەوە کەلێرەدا، ئەو بەشەی پێوەندیی بەو بۆچوونەوە هەیە دەخەمە پێش چاوی خوێنەری ئازیز:

پوختەی نامەکەی دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد:

بەڕێزکاك مەحمود

دوای سڵاوی زۆرم

دەبو لەدەمێکەوە وەڵامی نامەکەت بدەمەوە، هەندێك کاری تایبەتی‌ی خۆم بووە هۆی دواکەوتنم، داوای لێبووردنت لێدەکەم.

بەوردی بەرهەمەکەتم خوێندەوە. سوپاسی بڕوات دەکەم کەدەتەوێت بیری من بەرامبەری بزانیت.

وابەکورتی ئەو لایانانەی بەیادما هاتون دەیانخەمە بەرچاوت. هیوادارم سودیان هەبێت.

—بەر لەهەموو شت پیرۆزبابیت لێدەکەم، بێگومان خۆت هیلاك کردووەو دڵسۆزانە ویستوتە بەرهەمێکی پڕ کەڵك بخەیتە بەردەم خوێندەواری کورد. ڕێبازی زانستی لەنوسینەکەتدا ئاشکرا خۆی نیشان داوە، هەرچەندە لایەنی تیۆری زۆر زاڵەو ئەوە جاروبار لەزەمینەی واقیع دوری خستویتەوە. دێمەوە سەر ئەم باسە. ئەو فەسڵەی بۆ باسی مێژوت تەرخان کردووە بۆ کورد پێویستە چونکە تائیستە مێژوو لای ئێمە بەر لەهەمو شت پیاهەڵدان و دەربڕینی هەستی ڕووتە. لەچەند شوێنێکدا دەکومێنت و بەڵگەی چاکت هێناوەتەوە کەسەرچاوەی ڕەسەنن بۆ لێکدانەوەی بەسەرهاتەکانی مەهاباد. زۆر چاکیشە کە دەستکاری‌ی ناوەڕۆك و شێوازی نوسینیانت نەکردووەو وەك خۆیان نوسیوتنەوە.

—لەڕووی زمانەوە بەرهەمەکەت بەکوردی‌یەکی پاراوو ناسك و سادە نوسراوەتەوە کەهەمویان مەرجی پێویستە بۆ نوسینی سەرکەوتو. لەگەڵ ئەوەش چەند

تێبینی‌یەکم هەیە نمونەیانت دەخەمە بەرچاو، دیارە خۆت بڕیار دەدەیت پەسەندن یا نا...

دوای تێبینییەکان دکتۆر کەمال مەزهەر نامەکەی بەمجۆرە کۆتایی پێدەهێنێت:

–هیوادارم لەڕەقابە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی کتێبەکەت بدەن، هەر لەبەرئەوەش من وای بەباش دەزانم چەند ناوێکی ناوی لابەریت. ئەگەر هاتو ڕێگەی چاپ دانی درا ئەوا بەهیچ جۆرێك لە *10* هەزار کەمتری لێ چاپ مەکە، چونکە کتێبەکە دەفرۆشرێت و زۆریشی دەگاتە ئەودیو. کۆتایی دیسان پڕ بەدڵ و گەرم پیرۆزباییت لێدەکەم. هیوادارم ئەم کارەت سەرەتای زنجیرەیەك کاری تری مێژویی بێت کەئیمڕۆ و هەموکات بۆ گەلی کورد خزمەتێکی گەورەیە.

خۆشی و سەرکەوتنت. لەگەڵ ڕێزم

کەمال

1979-6-10

سـاڵی پـار کـەبرایانی دەزگـای سـەردەم داوایـان لێمکـرد کـە ئـەو بەرهەمـەم چاپبکرێتـەوە، ئـەوە داوای برایـانی تـری رێبـازیی کۆمارناسـیی وەبیرهێنامـەوە کـە دەمێ ساڵ بوو ئەوبیرەیان لام کردبوو بە پرۆژەیەك، بەڵام بەدەستکارییکردن. بە پێی ئەو لێکۆڵینەوەو زانیارییانەی لەماوەی ئەو (*30*)ساڵەی بەسەر نوسینی بەرهەمەکەدا تێپەڕیوبو،بووە کۆسپی بـەردەم بەئەنجامگـەیاندنی پرۆژەکـە چونکـە دەمزانیـی کـە وەختێکی زۆری دەوێت بەڵام کە بیرم لەهاتنەوەی یـەکجاریی کردەوە، حسـابی ئـەوەم کـرد کـە وەختێکـی زۆرم بەدەسـتەوەیە، بۆیـە کەوتمـە سـەروکاری پێداچوونـەوە. لەخوێندنـەوەو پێداچوونـەوەو شـەن و کـەوکردن و زیادوکـەمکردنی باسـەکان، کەدەمویست لەسنورێکی تەسکدا بێت. کەوتمە نـاو دیاردەیـەکی نوێـوە، دیـاردەی لێکۆڵینەوەیەکی نوێ.

رێبازو میتۆدی ئەم بەرهەمە، هەمان میتۆدی لێکۆڵینـەوە مێژوییـی و سیاسییەکەی کۆمـاری میللـی مـەهابادە..دیسـان بۆ داڕشتنی قـەوارەی باسـەکان، گـەلێك ئـاڵوگۆڕو زیـادکردنێکی ئـەوتۆی تیاکرا، تـا ئـەو ئاستەی ببێتە بەرهـەمێکی نـوێ و ببێتـە ئـەو بەرهەمـەی کـە هـەم لـە رووی نـاوو هـەم لـە رووی نـاوەرۆکـەوە سـەنگین و فـراوان و فـرە باس بێت، وەهـەم بژاری پـەڵەبکرێت، هەڵـەو کەبـەهۆی کـەمیی زانیـاریی و نـەبوونی سەرچاوە رەسەنەکان لەو ماوانەدا کەبەرهەمەکەی تێدا نوسرا رویـاندابوو...بۆ نمونـە بەهۆی ئەو زانیاریانەوە کە لەم سـاڵانەی دواییـدا کەوتونەتە بەردەسـت و هەڵوێستی خراپی بۆ گرێوگۆڵـی یـەکێتی سـۆڤیەت و لێپرسراوەکانیان دەردەخـەن، کەلەوەوپـەر ئەو هەڵوێستانە تـەمومژیان لەسـەر بوو، بۆیـە پاساو بۆ هەڵـەکانیان هێنرابووە، یـان وەك پێویسـت و لەبـەر هـۆ سیاسـییەکان چاویـان لێدەپۆشـرا.. کۆمـاری میللـی مەهابادیش لەو دیاردەیە بێبـەش نـەبوو، هەرچـەند لایـەنێکی رەخنەگرانـەی زەقیشـی لەخۆگرتبوو.

لەسەرچاوە رەسـەنەکانی سـەردەمەکە کەکەوتونەتـە بەردەسـتم و بوونەتـە هـەوێنی ئەم بەرهەمە نوێیە:

یەکـەم: *رۆژنامـەی کوردسـتان، بڵاوکـراوەی حزبـی دیموکراتـی کوردسـتان و زمانحاڵی جەمهوریەتی کوردستان: (*66*) ژمارە.

*گۆڤاری كوردستان، گۆڤاری بیری حزبی دیموكراتی كوردستان (4) ژماره.
*گۆڤاری هەلاڵە: (4) ژماره.
*گۆڤاری گروگاڵی منداڵانی كورد (4) ژماره.
*گۆڤاری نیشتمان، گۆڤاری كۆمەڵەی ژ.ك (9) ژماره لەگەڵ یەك رۆژژمێر.
*گەلێك بڵاوكراوەی سەردەمەكە وەك: هەڵەكۆك، بەیان...هتد.

دووەم: *(557)بەڵگەنامەی لێپرسراوانی كۆمار لەوانە: (4) نامەی پێشەوا قازی محەمەد، نامەكانی كۆمیتەی ناوەندیی حزبی دیموكراتی كوردستان، پرۆتۆكۆلی ئەنجومەن (مجلس)ی ئەفسەرانی هێزی دیموكراتی كوردستان، بڕیارو نامەكانی وەزارەتو سەرۆكی ستادو فەرماندەو سەرلكی هێزەكان، جگە لەو دۆكومێنتو بەڵگانەی پەیوەندییان بەتۆماری نامەی هاتوو رویشتوو، ئازوقەو چەكو تەقەمەنیی تەسلیم كردن...تاد (7) نامەی سەیفی قازی، سەدان نامەی جەنراڵ حەمەرەشیدخانی بانە، (3) نامەی جەنراڵ بارزانی، (5) نامەی جەنراڵ عومەر خانی شەریفی، نامەی گەلێك لێپرسراوی تری وەك: محەمەدی نانەوازادە، جەعفەری كەریمی، عەبدولڕەحمان زەبیحی، مەنافی كەریمی، ئەحمەی ئیلاهی، محەمەد قودسی، مستەفا خۆشناو، میرحاج، رەئیس بەكر عەبدولكەریم حەویزی، وەهاب ئاغای جوندیانی، ئەحمەد خانی فاروقی، هاشمی خەلیل زادە، نوری ئەحمەدی تەها، عەلی بەگ شێرزاد، حەمەئەمین خانی قادرخان زادە، مەجیدخانی حەمەرەشید خانو مرادی.. تاد)هەموو ئەمانەم لەئازاری 1973دا لەحەمەرەشیدخان وەرگرتو لە(3) بەرگی (دەوڵەتی جمهوری كوردستان) لەساڵانی (1992)،(1995)، (1997 دا لەسوید بەچاپم گەیاندنو ئێستاش بەرگی چوارەمم بەدەستەوەیە كەگەلێك بەڵگەنامەیتر دەگرێتەخۆی، لەناو ئەو نامانەدا ژمارەیەكیانم لەبرایانی هاوكاری ئەم مەیدانەم وەرگرت وەك لەشوێنی خۆیاندا ئاماژەم بۆ كردون.

لەو ماوانەی دوای نوسینی كۆماری میللی مەهاباد، جگە لەبەچاپگەیاندنی سێ بەرگەكەی دەوڵەتی جمهوریی كوردستان، كەتا ئەو كاتە بۆ یەكەم جارە لەمێژووی سیاسییو ئەرشیفی نەتەوەیی كورددا كارێكی وا گرنگو هەستیار بكرێو ژمارەیەكی وا زۆر لەبەڵگەنامەی سەردەمەكە، بەو جۆرە بخرێنە بەردەست

مێژونوس‌و نوسەران. زیاتر لەوانە گەلێ لێکۆڵینەوەو نووسینی مێژوویی‌و سیاسیم لەسەر ئەزمونەکەی مەهابادو کۆمارەکە لەگۆڤارو رۆژنامەکانی ناوەوەو دەرەوەی وڵات بڵاوکردۆتەوە کەبەگشتیی دەبنە بەشێکی گرنگ لەدەوڵەمەندکردنی بەرهەمە نوێیەکە، بۆ زیاتر سوود وەرگرتنیش لێیان، هەریەکە بەپێی دابەشبوونی بەشەکان‌و بابەتی هەربەشە، خراونەتە تەك ئەم چاپە.

سێیەم: لەم دەپانزە ساڵەی رابردوودا گەلێ خوێندکاری کورد لەدەرەوەی وڵات تێزی دوکتۆراو ماستەرەکانیان لەسەر کۆماری مەهاباد بڵاوکردەوە، گەلێ مێژوونوس‌و نوسەرانی‌تر چەندین باس‌و لێکۆڵینەوەی نوێیان لەسەر هەندێ لایەنی‌تری کۆمار بەچاپ گەیاند، لەوڵاتیش ژمارەیەك لەخوێندکار لەزانکۆی سلێمانی‌و سەلاحەددین بۆ خوێندنی باڵا لەگەڵ لایەنەکانی رۆژنامەو رۆژنامەنووسی‌و شیعرو شاعیران‌و بابەتی‌تر خەریکن. ئەوانەش هەموو گرنگییەکی‌تر دەدەن بەبواری زانستیانە لەنووسینی مێژووی جەمهوریەتی کوردستان کەچەند لایەنێکی‌تری نادیار دەخەنە بەرباس‌و توێژینەوەو ساغکردنەوە.. سوود وەرگرتن لەبەشێکی ئەوانە بەم بەرهەمە نوێیەوە دەردەکەوێت.

چوارەم: لەناو ئەرشیفەکانی دەوڵەتانی هاوپێوەند بەهەرێمەکەو بەو ئەزموونەی مەهابادەوە، زۆر نامەو بروسکەو گەلێ دۆکومێنتی گرنگ هەن، کەتائێستا هەندێکیان نەخراونەتە بەردەست، لەو ئەرشیفانەدا گەلێ هەوڵی دیپلۆماسییانەی ژمارەیەك لەسیاسییەکانی کورد لەگەڵ لێپرسراوانی زلهێزەکان دەکەونە بەرچاو کەبایەخێکی زۆری مێژوویان هەیەو رووناکیی دەخەنە سەر ئەم لایەنەی پەیوەندییەکانی کورد بەدەرەوە.

لەناو ئەوانەشدا فیلمێك لەسەر یەکێك لەسەردانەکانی پێشەوا بۆ تەورێز دەرکەوتووە کەلەگەڵ جعفر پێشەوەریدا مارشی سەربازیی بەبەردەمیاندا گوزەر دەکات‌و ئەمانیش سەلامیی سەربازییان بۆ دەکەن. دیسان بەشێ لەوانەش وەك سەرچاوە بۆ ئەم چاپە نوێیە سوودیان لێوەرگیراوە.

پێنجەم: هەر لەو ساڵانەدا گەڵێ بیرەوەریی و یادداشتی لێپرسراو یان هاوژیانی کۆمار بڵاوکراونەتەوە، یەکێك لەوانە (بەسەرهاتی کورد)ە، کەمیرزا محەمەد ئەمین مەنگوڕی نووسیویێتی‌و لەم دواییەدا لەدوو بەرگدا چاپ‌و بڵاوکرایەوە..کەگەلێك لایەنی نادیارو شاراوە لەبەسەرهاتەکانی سەردەمەکە باسدەکات‌و گرنگییەکی مێژوویی زۆری هەیە. دیسان ساڵێك بوو کورد ئازاد ئەژیا-ی عولە، گەڵێ دیدەنی هەندێ لێپرسراوانی وەك مەلا قادری مودەریسی، سدیق حەیدەری، نووسینەکانی عەبدولقادری دەباغی..تاد.

شەشەم: دۆکومێنتێکی تری گرنگ کەلەم ساڵانەی دواییدا کەوتۆتە بەردەست، بڵاوکردنەوەی وەسیەتنامەکەی پێشەوایە، کەڕاستەوخۆ پێش لەسێدارەدانی نووسراوەو دەقەکەی لەگۆڤاری مامۆستای کورد ژمارە *24*و *25*ی ساڵی *1995*دا بڵاوکراوەتەوەو لەشوێنێکی تردا، وەك خۆی دەیخەینە پێش چاو. دیسان گەلێك زانیاریی لەسەر جۆری ڕوخانی کۆمارەکە، گرتنی قازیەکان‌و دادگایی کردنیان‌و لەسێدارەدانیان کەوتونەتە بەردەست.

حەوتەم: لەساڵانی ژیانی نەفیگەدا، لەگەڵ گەلێك نوسەرو مێژوونوس‌و خەمخۆرانی زیندووکردنەوەی مێژووی مەهابادو نوسەراندا، بوین بەدۆست‌و هاوکارو گۆڕینەوەی بیروڕاو بەڵگەنامە لەو مەیدانەدا بەتایبەتی: برایان: دوکتور ئەمیری حەسەنپوور، سەلاحوددینی موهتەدی، مامۆستا شێخ عزەدینی حوسەینی، حەسەنی قازی، د. عەبباس وەلی، د. جەعفەری حەسەنپوور، کەریمی دانشیار، جگە لەدیدەنیی ژمارەیەك لەهاوژیاوانی کۆمار وەك: مامۆستا مەلا ڕەحیمی عەبباسی، میرزا عەلی خوسرەویی کەگەڵێ لەباس‌و خواسەکانی ڕووداوەکانیان ڕوونکردەوە.

هاوینی ساڵی پار دوای ڕوناکیی بینینی (کاروانی بێ کۆتایی)، دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم لەڕێگەی دۆست‌و برایانی ئازیزم کاك شێرکۆ بێکەس‌و کاك ڕەئوف بێگەردو کاك دڵشاد عەبدوڵڵا بیری لەچاپدانەوەی کۆماری میللی مەهاباد-یان لام بوژاندەوە، لەڕاستیدا ئەوە هاندەرم بوو کەدەست بەو کارە بکەم‌و لەویشەوە هەر ئەوەبوو بەهۆی خولقانی بیری بەرهەمێکی نوێ، کەلام وایە بەو ناوەڕۆکە دەوڵەمەندو

زانیارییە نوێیانەو لێکۆڵینەوە پشت بەستووە بەبەڵگەنامەی رەسەن، جێگەی رەزامەندیی کۆمارناس و خوێنەران بێت و ئەرشیفی جەمهوریەتی کوردستان و کتێبخانەی کوردیی پێ دەوڵەمەندتر بێت، بۆیە دەبێت پێشەکی سوپاسی ئەوان و هەموو دڵسۆزانەی تر بکەم کەکەم و زۆر یارمەتیدەری رووناکیی بینینی ئەم چاپەی جەمهوریەتی کوردستان بوون، بە تایبەتی بە ئینگلیزیی‌کردنی پێشەکیەکە لەلایەن م.فازل حسێن محەمەد بۆ بە عەرەبی‌کردنی م. مستەفا ساڵح کەریم و کاک دارا فەرەج، مامۆستا قادر میرخان بە نەخشەسازی بەرگ کەکاتی خۆی بۆ کاروانی بێ‌کۆتایش هەمان ئەرکی گرتە ئەستۆی خۆی، لەکۆمپیوتەرکردنی باسەکان خوشك‌وبرایان (تارا رەئووف) لەمۆنتاجکردنی (شیروان عزەت)و(سەیران عبدولرەحمان)و لەئامادەکردنی بۆ چاپ (شیروان تۆفیق) لەپێداچونەوەشدا بۆ هەڵەبریی و رێکخستنی سەرباسەکان پێشرەو ئەحمەد، بەختیار مەلا عزەت.

* *

*

بەشی یەکەم

نوسینی مێژوی
جەمهوریەتی کوردستان

نوسین و نوسینەوەی مێژوی کورد بەگشتیی و مێژوی ئەزمونەکەی مەهاباد بەتایبەتیی، لێکۆڵینەوە لەهەر روداوێك و توێژینەوەی لایەنە جیاجیاکانی، بوژاندنەوەی سامانی نەتەوەو دەرخستنی رووی گەشی جوڵانەوەو راپەرین و شۆڕشەکان، یەکالاکردنەوەی سیاسەت و جۆری مامەڵەی سەرکردەو سەرکردایەتییەکان لەپلەو قۆناغە جۆربەجۆرەکاندا، دەستنیشانکردنی هۆو فاکتەری نوشستیی و شکستییەکان و سەرەنجامی بزوتنەوەی چەکداریی و راپەرینەکان، ئاشکراو تۆمارکردنی هەڵەو لادان و چەوتییەکان، روناکیی خستنەسەر لێپرسراوەتیی لە سەرنەکەوتن و نەهامەتییەکان و مانەوەی بارودۆخەکان وەك خۆیان، دووبارەبونەوەی هەڵەو کارەساتەکان، بەهۆی تێنەگەیشتن لەهەلومەرج و هۆو زەمینەی نەرەخسیو و کامڵنەبونیان و نوقسانیی مەرجەکانی سەرکەوتن، نرخاندن و هەڵسەنگاندنی دروست و زانستییانەی ئەو لایەنانە، کارێکی ئاسایی و هێندە ئاسان نین، بەتایبەتی لەگرتنەبەری رێبازی زانستییانەو میتودی بابەتییانەو لەبار.

لەنووسینی سەرکەوتوانەی مێژودا نەشیاوو نەگونجاوە جڵەو بۆ سۆزو عاتیفەی بێبناغە شل بکرێ و حەزو ئارەزوی نوسەر چیی گەرەك بێت ئەوە بخرێتە سەرکاغەزو تۆمار بکرێت، دەبێت و پێویستە لەسەر مێژونوس کەلایەنە هەمەجۆرەکانی رووداو لەدوای رووداو بەسەر بکاتەوەو لەگەڵیدا راست و دروست لەهەڵەو چەوتیی کەم و کورتیی و نادروست لەدژەکانیان، بەرپرسیارییەکان، لەیەك جیابکرێنەوەو روناکیی بخرێتەسەر یەك بەیەکیان.. سەنگ و پێوانەکانی نرخاندن بەپێی زەمان و زەمین و بارودۆخ و هەلومەرجەکانی هەرپلەو قۆناغە بن، رووداوەکان وێنەگیربکرێن و بەپێی جیاوازییە جۆراوجۆرەکانی سەردەمەکان، هەڵسەنگاندنەکان بکرێن و حوکم و بڕیاری ئەنجامگیر هەڵبهێنجرێن.. چونکە هەر بەم شێوانە دەتوانین رووداوەکان وەك روویان داوە، نەك وەك دەخوازین، تۆمار بکەین، مێژوییەکی بێدرۆو دەلەسە بخەینە بەردەست نەوەکان تا رابردووی میللەتەکەیان لەبەرچاو بێت و بزانین چۆن و بەپێی چ رێبازێك لەناو هەڵبەزو دابەزینەکاندا گەیشتوونە سەردەمی حازر، چۆن گەشەکردنە هەمەلایەنەکان بوون و هۆی پەککەوتن و ئاڵۆزیی و شێواندنەکان چیبون.. بەو رێبازو لەناو ئەو تێگەیشتنانەو بەمیتودە زانستیانەکەی نوسینی مێژووەوە دەتوانین مێژوی نەتەوە بنوسین بەو جۆرەی کەبووە، هەر بەو جۆرەش دەتوانرێت لەرابردووی خۆمان

بگەین و نەوەکانی گەلەکەمانی پێ هۆشیار بکەین، بەو حاڵیبونەش لەرابوردوو، دەتوانین ئێستاو ڕێبازی سەرکەوتن و پاشەڕۆژی خۆمان ببینین. هەر بەو جۆرانەش نەوەکانی نەتەوە هۆشمەندو وشیار دەکەین، لەو ئاستەشدا دەتوانرێت سوود لەرابردوو، بەهەڵهێجانی دەرس و پەندەکان، وەربگیرێت و بیانکەینە ڕێنمایی ڕێبازی شارستانی و بەرەوپێشکەوتن بەخۆلادان لەدووبارەکردنەوەی هەڵەو لادان و نوشستییەکان، ئەو دووبارەو چەند بارەبوونەوانەی جۆرێك لەبۆچوونی نامۆی لای گەلێك كەس خوڵقاندووە کەگوایا، ئەوە مێژووە خۆی دووبارە دەکاتەوە، نەك هەڵەو لادانەکان کەنەهامەتی و کارەساتەکان دەخوڵقێننەوەو جارێکیتر دروشم و داواو ئامانجە بەدینەهێنراوەکان دووبارە دەکرێنەوەو ڕۆڵەکانی گەل و بزوتنەوەی نیشتمانیی ناچار دەکەن بەهەمان دروشم و داخوازییەوە، زۆرجار لەناو هەمان ڕێبازو بەهەمان هەڵەو تێنەگەیشتنەوە کاروانی خەبات دەست پێبکەنەوەو سەرلەنوێ بگەنەوە هەمان مەڵبەندی رابوردوو.

کاری گەورەو ئەرکی هەستیاری مێژونوس و زانایانی مێژوو ئەوەیە کەشان بەشانی روناکی خستنەسەر روداوەکان، بەتایبەتی ئەو لایەنانەی کەجێگەی شانازیی ڕۆڵەکانی گەلەکەمانن، کەموکورتیی و هەڵەکانیش وەك خۆیان بەدەرخستنی هۆو فاکتەرە خوڵقێنەرەکانیان، دەربخرێن، لەوەشدا دەبێت سەنگ و پێوانەکان بەپێی زەمان و زەمین بێت، ناکرێت بەپێی هەلومەرجی رەخسیوی ئەمڕۆ سەنگ و مەحەکی سەردەم حوکم بەسەر رابوردا بدرێت، کەسەردەمەکانیان دورو جیاوازبن و، خاوەنی فاکتەری هاوبەش نەبن و هۆیە تایبەتییەکان هاو ئاستی یەکتر نەبن، پێویستە واقیعبینیانە تابلۆی روداوەکان ببینرێن و لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکرێت، سۆزو خۆشەویستیی بێ بناغەو ناڕیالیستانە کار نەکەنەسەر شێوە زانستیانەکەی نوسین، هەست و نەستی نابابەتیی و نازانستیی، بیری زانستییانە نەشێوێنن.. هەیە وا لێکدەداتەوە کەنوسینی لەو بابەتە کەمکردنەوەی ڕۆڵی جەماوەرو ئەم سەرکردەو ئەو سەرکردەیە، کەمکردنەوەی لایەنی گەشی شانازییەکانە، گەرەکییانە چاو لەهەڵەو پەڵەو لادانەکان بپۆشرێت، خوازیارن چاك و خراپ، راستیی و چەوتیی، قازانج و زیان، هۆو فاکتەرەکانی شکستیی و سەرکەوتن، پێشکەوتن و دواکەوتن، تێکەڵبکرێن و لێکجیانەکرێنەوە، بەو لێکدانەوەیەی کەرابوردوومان هەمو شانازیی و گەش و رەزمەند

بووە. بەو مانایەی کە دەرخستنی هەڵەو کەموکورتییەکان شورەیی‌و نزمییە بۆ نەتەوەو مێژووەکەی.

لەباری راست‌و دروستیشدا ئەو جۆرە داواو بۆچونانە دەبنەهۆی شێواندن‌و شاردنەوەی راستیی‌و دوورکەوتنەوە لەرێبازی زانستیی، ئەوانە مایەی چەواشەکردن‌و شێواندنن، دەرگا داخستنە لەنەوەی نوێ‌و تازەپێگەیشتوەکان کەلەرابوردوی خۆیان‌و گەلەکەیان نەگەن، بەمێژوی نیشتمانەکەیان نامۆبن، کەڵك لەئەزموون‌و پەندەکانی وەرنەگرن، لەرابوردوی باووباپیرانیان داببڕێن، بەمەش نەتوانن دەرس‌و پەندەکانی ئەو رابوردووە بکەنە سەرمەشقی رێبازی نوێی زانستیانەو داهاتووی کوردایەتیی.

وەکو هەموو لایەکیشمان دەزانین نوسینی مێژوو بەو شێوەیەو لەو رێبازەداو لەناو ئەو بازنە سنووردارەدا، کارێکی ئاسان نییە، پێڕەوکردنی رێبازو پرنسیپە زانستیی‌و گونجاوەکان لەگەڵ بەرنامەیەکی بابەتییدا، پەنا بردنەبەر سەرچاوە رەسەنەکان‌و بەڵگەنامەو سەنەدەکانی سەردەمی باسەکە، کاری لێکۆڵینەوە ئاسان‌و بێ کۆسپ‌و تەگەرە دەکەن، تابتوانین هەوڵبدەین کە ئەو سامانە مێژووییەمان، ئەوەی ماوە، بەدوویدا بگەڕێن‌و بیانپارێزین. چونکە زۆرمان لەناو چووە، نەك هەر لەپارچە داگیرکراوەکاندا بگرە لەم بەشە نیمچە ئازادەشدا، چونکە شوێنەواری داگیرکردن‌و چەوساندنەوە، ماف زەوتکردن‌و سەپاندنی یاسایەك کەدژ بەویست‌و ئارەزوومان بێت، سامانی نەتەوەی شێواندوەو زۆر کەممان بۆ ماوەتەوە، خۆشمان رۆڵی پۆسەتیڤ‌و ئەکتیڤانەمان کەمبووە یان زۆر کەم‌و لەجێگەی نەبووان بووە. بۆیە سەرچاوەکان کەم‌و هەندێ جار دەگمەنن، جاری واش هەیە خۆمان هیلاك نەکردووە تا دەستمان بگاتە ئەوانەی ماون* .

ئەوەی لەهەمووی نامۆترە، ئەو دیاردانە مێژووی نوێ‌و سەردەمەکەشمان دەگەڕێتەوە، بەمێژوی جەمهوریەتی کوردستانیشەوە، هەرچەند لەم ساڵانەی دواییدا

* هەر لەبەر هەستیاریی‌و رۆڵی مەزنی ئەرشیف، لەهاوینی 1997دا بەیارمەتی‌و پشتگیریی سەرۆکی هەرێمی کوردستان‌و سەرۆك وەزیران ئەرشیفی نەتەوەیی کوردستان-مان دامەزراندو بۆ یەکەم جار لەمێژووی نەتەوەی کوردا، ئەرشیفێکی نەتەوەیی لەو جۆرە بکرێتەوە. کە بەڵگەنامەی جۆر بەجۆری هەموو سەردەم‌و سەرجەمی بوارەکانی ژیانی سیاسیی‌و حکومەتیی‌و فەرهەنگی‌و ئەدەبیی نەتەوەکەمان بگرێتەوە...

بەدەستپێشخەریی خەڵکی بیانیی نەك خۆمـان، گـەلێك لـەبڵاوكراوەكانی سـەردەمی كۆمار كەوتنە بەردەستمان وەك لەپێشەوە ئاماژەم بۆ كردوون، بەتایبەتی رۆژنامەو گۆڤارەكـان. كـە لەئەرشـیفەكانی لـەندەنو كتێبخانـەی كۆنگـرە لەواشـنتۆنو ئـەو ژمارانـەی رۆژنامـەی كوردستان كەلەئەرشیفی (سـەوەن)دایـە لەلـەندەن كەكاتی خـۆی كۆنسـوڵی ئینگلـیز، دیـارە هـەر لەسـەردەمەكەدا، دوابـەدوای یـەك (*30*) ژمـارە لـەو رۆژنامەیە دەنێرێت بۆ (دەنگی گێتی تازە) ئەو گۆڤارەی كـەئینگلیزەكان، بۆ زیـاتر پروپاگەندەی خۆیان لەعیراق، بڵاویان دەكردەوە، دوای سود وەرگرتن دەنێردران بۆ لـەندەن. بـەو جـۆرە ئـەو ژمارانـەمان بـۆ پـارێزراو كۆپییـەكانی كەوتنـە دەسـت ئێمەومانان... رەنگە ئەو ژمارانەش كەلەكتێبخانـەی كۆنگرەدا لەواشنتۆن هـەن، هـەر بەشێوەیەكی لەو بابەتە گەیشتبنە ئـەو كتێبخانەیـە كەژمارەكـەی ودك لـەبیرم مابێ زیاتر لە(*20*) دانەیـە*. كاتی خـۆی دوكتـور ئـەمیری حەسـەنپوور لەسـەر میكرۆفیلـم دانەیەكی بۆ سوید بۆ ناردم.

مێژوی ئەزمونەكەی مەهاباد، كەدەڵێم ئەزمونەكەی مەهاباد، مەبەستم لـەو كەش‌و ئاووهـەوا نیمچـە ئازادەیـە كـەدوای ئـەوەی لەشـكری سـوری سـوڤیەت ناوچـەكانی سەروی ئێرانی داگیركرد، بەهـەندێ ناوچەی كوردستانیشـەوە، بەتایبـەتیی موكریـان كە تادامـەزراندنی كۆمـار، چوار ساڵ‌و بەتەمـەنی كۆماریشەوە نزیكەی پێنـج سـاڵی خایاند. ئیتر دوای ماوەیەكی كەم لەبوژانەوەی بیری ئازادیی‌و جوڵـەی رۆشنبیران بۆ بەدەستهێنانی مافەكانی كورد، كۆمەڵەی (ژ.ك) دامەزراو كەوتە چالاكیی‌و پێوەندیی‌و گۆڤـارو بـەیان دەكـردن‌و ، دواییـتر لەجێگـەی ژ.ك، حزبـی دیموكراتـی كوردسـتان دامەزرێنراو، زۆری نەبرد، جەمهوریەتی كوردستان بەوەڵـەدبوو ، كـەمتر لەساڵێك ژیـا (*1–22* تا *17–12–194*)و لـەدواییداو بـۆ جـارێكیتر ئـەو بەشـە داگیركرایـەوە.. جـا مەبەسـتم لەئەزمونەكـەی مـەهاباد سـەرجەمی ئـەو رۆژگارەیـە كەدەكەوێتـە نێـوان دامەزراندنی ژ.ك و روخاندنی جەمهوریـەتی كوردسـتان.. چونكە باسكردن لـەمێژوی كۆمـار نوقسـان‌و نـا كـامڵ دەردەچێـت ئەگـەر پێشـەكیی لـەو رووداوە گرنگانـەی

---

* زۆر جار چ كۆمارو چ زاراوەی ئەزمون لەگەڵ مەهابادا بەكاردەهێنم‌وهەندێ كـەس نـارەزایی دەردەبـڕن، ئەو بەكارهێنان‌و بۆچونەكەی من لەوەوەیە كە مەهاباد دڵی موكریان‌و لەو سەروبەندەشەدا دڵی كوردستانی رۆژهەڵات بوو، بیروچالاكی‌و كارو ئەركەكانیشی، لەڕووە سەرەكییەكانییەوە، هەر لەو دڵەوە بوو.

کەزەمینـەی لـەدایکبوونی کۆمارەکـە بـوون، تێنەگـەین و وردەکارییـەکانیان تۆمـار نەکەین. بەتایبەتیی مێژوی ژ.ك و حزبی دیموکرات و کۆمار، وەك ئەزمونێکی گرنگ و زینـدو، جێگایـەکی دیـارو رۆشـنی لـەمێژوەی نەتـەوی کـورددا هەیـە کـەدەتوانرێت بەپلەیەکی تازە لـەمێژوی نوێی گـەلی کـورد دابنرێـت، بگرە هەیە کەدامـەزراندنی ژ.ك بەسەرەتای ناسیونالیزمی نوێی کورد دادەنێت*

لەگـەڵ ئەوەشـدا کەنوسین و لێکۆڵینـەوە لەسـەر مێـژوی کۆمـار، لەگـەڵێك رۆژنامـەو گۆڤـاردا بڵاوکراوەتـەوە، گـەلێك بەرهـەم و تـێزی دکتـۆراو ماسـتەر کـەوتنـە بەردەسـتی خوێنەر کەتیایاندا چەندین باس و راو بۆچوون ئامـاژەی پێکراوە، سەرەڕای روونـاکیی خستنەسـەر گـەلێك لایـەنی شـاراوەی ئەزمونەکـە، بەتایبەتیی دوای بەدەستگەیشـتنی ئـەو بڵاوکـراوەو بەڵگـەنامـەو میکرۆفیلم و فیلمانـەی چیرۆکـەکانی سـەردەمەکەمان بـۆ باسدەکەن.. لەگـەڵ ئەوانەشدا تائێستا نـەتوانراوە وەك پێویسـت، راسـتیی سـەرجەم رووداوەکانی ئەو ئەزمونە تۆماربکرێن، نهێنییە حەشاردراوەکان بخرێنەبەر روناکیی، تائێستاش گـەلێك بۆشایی لەمێژوی کۆماردا ماوەتەوە بەتایبەتیی لێکۆڵینـەوە لەسـەر بارودۆخـەکانی کوردسـتان و ئێران لـەپێش و لـەکاتی کۆمـاردا، هـۆ یارمـەتیدەرەکانی دامەزراندنی کۆمار بەسـەرەکیی و ناسـەرەکیی، راسـتەوخۆو ناڕاسـتەوخۆوە، راسـتیی رۆڵـی یـەکێتی سـۆڤیەت و ئازربایجـان لەدامـەزراندن و روخاندنەکەشـدا تـەمومژیان لەسـەرە.. لوجیکانـەی هەڵسـەنگاندنی سـەرکردایەتیی حـزب و کۆمـار، رۆڵـی هەریەکـەیان، شـەڕو پێکادانـەکان، نهێنییـەکانی چـواردەوری بەشـێکیان، سروشـت و سـیمای کۆمـار، خودموختـاربوون یـان سـەربەخۆبوونی کۆمارەکـە، ئاشـتیی-و بەسـتراوەیی لـەڕوی ئـابوریی و سیاسـییەوە بـەکۆماری ئازربایجانـەوە، رۆڵـی ناسیۆنالیزمی ئـازەریی لەوانـەدا، راسـت و دروسـتیی نـاوی کۆمارەکـەو هـەبوونی بڕیاری رەسمیی یـان نـەبوونی لەسـەر ئـەو نـاوەو لەسـەر دامـەزراندنی ئەنجومـەنی وەزیران، رۆڵی بـارزانیی و هێزەکـەی لـەکۆماردا، بۆچـی ئـەو هـێزەو بـارزانیی خۆیـان گەیاندە ئـەوێ، رۆڵـی جەنراڵـەکانی تـری کۆمـار بەتایبـەتی حەمەرەشـیدخانی بانـە، بۆچی کۆماری بەجێهێشت.. گەشەکردنە هەمەلایەنەکان، رۆڵی لەپرۆسەی خەملاندنی ناسیونالیزمی کوردیدا لەو بەشەو بەشەکانی‌تردا، رۆڵـی پارچـەکانی‌تر، رۆژنامـەو

---

* بڕوانە نوسینەکانی دوکتور عەباس وەلی-لەگۆڤاری گزینگ دا.

رۆژنامەنوسیی، شیعرو شاعیران و نوسەران و چیرۆك نوسان.. لایەنی ئابوریی و بازرگانی، حکومەت و سیاسەتی ئابوریی، کردنەوەی کۆمپانیاو سینەماو... رۆڵی پێشەوا قازی محەمەد لەژ.ك، دامەزراندنی ح.د.ك، رۆڵی قازی محەمەد لەوانەداو لەشەڕو نەبەردییەکاندا، لەقوتابخانەو کاری رۆشنبیریی و کێشە کۆمەڵایەتییەکانماندا، لەدوا بڕیار بۆ خۆبەدەستەوەدان و لەسێدارەدانی. ئەوانەو گەلێك باس و خواسی‌تر پێویستییان بەلێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە.

لەگەڵ ئەو نوسین و لێکۆڵینەوانەو ئەو چالاکییە بەربڵاوەی کەهەیەو ساڵانە لەگەلێك جێگەو شاری دنیا، یادی دامەزراندنی ئەو کۆمارە دەکرێتەوە، بیرەوەرییەکانی سەردەمی ئازادیی و ئینجا لەسێدارەدانی پێشەواو هاوڕێکانی بەسیمیناری پەنێل و کۆڕو کۆبوونەوەو ئاهەنگ دەبوژێنرێتەوە.. لەگەڵ ئەوانەشدا گەلێك تەگەرەو کۆسپ هەن کەڕێگری زیاترو بەرفراوانترو بابەتی و زانستیانەتری مێژوی ئەزمونەکەن کەپێویستە هەوڵی نەهێشتنیان بدرێت. جگە لەوانەی ئاماژەم بۆ کردن:

-هەرچەندە گەلێ زانیاریی و چالاکیی ژ.ك لەناو ئەرشیفەکانی دەوڵەتانی هاوپێوەند بەڕوداوەکەوە کەوتونەتە بەردەست، بەتایبەتیی پێوەندیی چەند لێپرسراوو کەسێتیی وەك (عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانیزادە) لەگەڵ کۆنسوڵی روسیا لەورمێ و تەورێزو هەندێ شاری تر، بەمەبەستی روونکردنەوەی کێشەی کوردو داخوازیی و ئامانجەکانی ژ.ك و رۆڵی سیاسیی رێکخراوەکە، جگە لەو زانیارییانەی تر کەپەیوەندییان بەکۆمەڵەکەوە هەیە بەتایبەتیی لەڕوی رێکخستن و فراوانبوونی بنکەکانی جەماوەر، ژمارەکانی گۆڤاری نیشتمان و چاپکردنەوەیان گەلێك بەیان و زانیاریی لەمەڕ چاپەمەنی‌تر.. تاد لەگەڵ ئەوانەشدا تائێستا رووداوەکانی سەردەمی ژ.ك هەر لەدامەزراندنییەوە تا ونبوونی لەسەر شانۆی سیاسیی، دامەزراندنی گەلێك داموو دەزگای بەڕێوەبردن و هێزی چەکدار، پێوەندییە نیشتمانییەکان لەگەڵ نیشتمانپەروەرانی پارچەکانی‌تری کوردستان.. تاد، ئەوانە کەمتر روناکییان خراوەتەسەر بەڵکو هەندێکیان لەتاریکاییدا ماونەتەوە.

-زۆر لەبەڵگەنامەو بڵاوکراوەکانی سەردەمەکەو کاروانی ژیانی کۆمار نەکەوتونەتە بەردەست، بۆ نمونە نزیکەی (*50*) ژمارە لەرۆژنامەی کوردستان،

نەبینراوە، بەتەواوی‌و دڵنیایی نازانرێ ژمارەی بڵاوکراوە لەگۆڤارەکانی کوردستان، هەڵاڵە، گڕوگاڵی منداڵانی کورد، هاواری کورد گۆڤاری وا هەیە لەرۆژنامەکەدا باسکراوە کەلەدەرچوندایە وەك گۆڤاری (مرۆڤ) تائێستا نازانرێ ئایا روناکیی بینیوە یان نە.. دیسان لیستی تەواوی دامەزرێنەرانی (ژ.ك)و سەرکردایەتییەکەی‌و کۆمیتەی ناوەندیی ح.د.ك ولیستی وەزیران بڵاونەکراونەتەوە، ئەوانەی لەبەردەستدان جیاوازیی بیروڕا لەسەر چەند ناوێك هەن‌و ساغ نەکراونەتەوە جیاوازیی بیروڕاش لەسەربوونی هەندێ ناوو نەبوونی هەندێکی تر هەیە... پرۆتۆکۆڵ‌و نهێنییەکانی زۆر لەوتوێژەکان، گەلێك نهێنیی هاوپێوەند بەهەندێ شەڕەوە، ناکۆکییەکان لەگەڵ ئازربایجان شاراوەن‌و کەمتر لێکۆڵینەوەیان لەسەرکراوە.

–هەیە دەڵێت پێشەوا دوو وەسیەتنامەی بەجێ‌هێشتووە، یەکێکیان شەخسیی‌و ئەوەکەی تر سیاسییە* کەچی تا ئێستا تەنها شەخسییەکە بڵاوکراوەتەوە کەراستەوخۆ پێش لەسێدارەدان نوسراوە ئەوەش وەك لەشوێنی خۆیدا دەبینرێت لەم دواییەدا بڵاوکرایەوە.

–رووداوەکانی رۆژگاری روخاندنی کۆمارو خۆ بەدەستەوەدانی سەرانی، پرۆسەکانی دادگایکردن‌و لەسێدارەدانی لێپرسراوان‌و تێکۆشەرانی حزب‌و کۆمارەکە، وەك پێویست روناکییان لەسەر نییەوە لێکۆڵینەوەیان لەسەر نەکراوە.

نوسین‌و زمانی قسەکردن‌و نوتق‌و وتارو ئیملاو رێزمان‌و ئاستی گەشەکردنی لەسەردەمەکەدا، رۆژنامەو رۆژنامەنوسیی، نوسەرو شیعرو شاعیران‌و رۆڵیان لەسەردەمەکەدا، لایەنی ئابوریی‌و ژیانیی فەرمانبەرو کاربەدەستان‌و موچەو مانگانەیان، بازرگانیی‌و کشتوکاڵ‌و ئاستی گەشەکردنیان.. تاد. وەگەلێك لایەنی تر کەپێویستییان بەنوسین‌و لێکۆڵینەوە هەیە.

کاتی ئەوەش هاتووە کەنەهێڵرێت سۆزو خۆشەویستیی‌و عاتیفەی نەتەوایەتیی کاربکەنە سەر لایەنی بابەتیی‌و رێبازی زانستییانەی نوسینی مێژوو، نابێت ئەو

---

* وەك دوکتۆر رەحیمی قازی باسی کردووەو لەجێگەی خۆیدا روناکیم خستۆتەسەر.

**وەك (عەلی کوڕی پێشەوا قازی محەمەد–کوڕی رەش) باسی کردووەو لەجێگەی خۆیدا ئاماژەم پێکردووە.

نوسینانەی وەك گوتاری سیاسیی، بەمەبەستی هاندانو جۆشدانی خەبات، تێکەڵ بەراستیی روداوەکان بکرێن، پێویستە رێبازی تایبەتیی هەریەکەیان بپارێزرێت.. کاتی ئەوە هاتووە هەوڵی زیاتر بدرێت بۆ دەرهێنانی زانیاریی ناو ئەرشیفەکان، کۆکردنەوەی بەڵگەنامەو شوێنەوارەکانی کۆمار، کاتی ئەوە هاتووە ئەرشیف بۆ سامانی مێژویی نەتەوە چی تایبەت بەئەزمونێکی وەك جەمهورییەتی کوردستان بێتو چی بۆ هەموو بوارەکانی ئەرشیف بێت، لەناوەوەو لەدەرەوەی وڵات دابمەزرێنو بکرێنە مەڵبەندی لێکۆڵینەوە.. تا دوژمنەکانمان چیتر زەفەرمان پێنەبەنو لەوە زیاتر لەسامانی مێژویمان نەفەوتێنن.. کاتی ئەوە هاتووە کەهوشیاریی ئەو لایەنانە زیاتر بکرێت تا بەدەستی خۆشمان، وەك لەروخاندنەکەی کۆماردا کرا، تۆمارو بەڵگەنامەو بڵاوکراوەکان لەناونەبەین.

من ناڵێم ئەم بەرهەمە نوێیەی مێژوی کۆمار هەموو ئەو لایەنانە بەسەردەکاتەوە، هەموو کەلێنو بۆشاییەکان پڕ دەکاتەوە، دیسان ناشڵێم بێکەموکورتی نابێت، بەڵام ئەتوانم بڵێم دوای زیاتر لەسیی ساڵ لەئەزمونی نوسینو لێکۆڵینەوەم لەسەر جەمهوریەتی کوردستانو بڵاوکردنەوەی ئەو بەرهەمانەی کەکەلێنێکی گەورەیان لەبواری کۆمارناسییو لەئەرشیفو کتێبخانەی کوردییدا پڕکردۆتەوە.. ئەم چاپەی جەمهوریەتی کوردستان لەزۆر رووەوە نوێیە، چەندین باسو لێکۆڵینەوەی گرنگو زانیاریی زیاتر خراوەتە سەر باسەکانیتر، لەناو دیدێکی نوێو زانیارییەکی زۆر دەوڵەمەندترەوە سەرنجم لەباسەکانی کۆماری میللی مەهاباد داوەتەوەو کراویشن بەبناغەی ئەم بەرهەمە نوێیە تا ئەو ئاستەی کە هەروەك چۆن بۆ چاپی یەکەمی کۆماری میللی مەهاباد گوتومە ئەوە یەکەم کتێب بووە کەکوردێك لەسەر کۆماری مەهابادی نوسیوەو دوای بەرهەمەکەی ولیام ئیگلتن-یش دووەم بەرهەم بووە.. لێرەشدا دەڵێمو بێهیچ دوو دڵییەك ئەمە یەکەم بەرهەمێکە کەتائێستا بەو بابەتو زانیاریو بۆچوونی نوێو توێژینەوە بابەتییەوە، لەدووتوێی کتێبێکدا لەسەر ئەزمونەکەی مەهاباد روناکیی ببینێتو کەوتبێتە بەردەست خوێنەرانی.

بەشی دووهەم

سەرنجێك لەكۆمەڵگەی كوردەواریی و سروشتی گەشەكردنی

پاری یەكەم: كوردستان، مەیدانی شەڕو داگیركردن

پاری دووهەم: پرسی ناسروشتیی گەشەكردنی كۆمەڵایەتی لە كوردستان دا

پاری سێهەم: كوردستان و سیاسەتی دەوڵەتە داگیركەرو ئیمپریالیستەكان

پاری یەکەم

کوردستان مەیدانی شەڕو داگیرکردن

لێکۆڵینەوەو نوسین‌و شیکردنەوەو بیروڕا دەربڕین لەسەر هەر روداوێك، پێویستییان بەباش تێگەیشتنی بارودۆخە بابەتیی‌و خۆییەکان‌و بەزانینی هۆو هەلومەرجە جوڵێنەرو قودرەتە رۆڵبینەرەکانەوە هەیە، ئەبێت رەخنەو بەراوردو دەستنیشانکردنی دیاردەی هەڵەو پیادەکردنی کارە نامۆو دژ بەرەوتە ئاساییەکان، نرخاندنی روداوو هەڵسەنگاندنەکان بەپێی کات‌و سات‌و شوێن‌و سەردەمی روداوەکان بن، دەبێ لەیاساکانی گەشەکردنە هەمەلایەنەکانی کۆمەڵ، گەشەکردنە کۆمەڵایەتی‌و سیاسیی‌و ئابوریی‌و ئایینی‌و مەزەبی‌و فیکرییەکان بگەین ئەوسا دەتوانین زەمینەی وێنەگیریی بۆ رووداوێکی مێژوویی بخولقێنین.. لەبەرئەوانەو بۆ تێگەیشتنی بارودۆخی سەرەتا، سەرەتای رەخساندنی زەمینەی باس‌و لێکۆڵینەوە لەئەزمونەکەی مەهاباد، دەبێت لەگۆڕانە هەمەلایەنەکانی موکریان‌و کوردستان‌و ئێران بگەین، لەرەوتی کاروانی سیاسیی‌و ئابوری‌و گوزەرانی خەڵك لەناوچە جۆر بەجۆرەکان بگەین.. لەکێشەی سیاسیی کورد وەك میللەت، لەسەرتاسەری ئێراندا بکۆڵینەوەو بزانین چۆن روداوەکانی ناوخۆو ناو ئێران‌و هەرێمەکە کاریان لەسەر یەك کردووە، چۆن بەرژەوەندییە ناکۆکەکانی نێودەوڵەتان بونە هۆی داگیرکردنی زۆر لەناوچەکانی ئێران لەلایەن هێزەکانی یەکێتی سۆڤیەت‌و ئیمپراتۆریەتی بەریتانیاو لەدوایشدا هێزەکانی ئەمریکاوە، چۆن بەرژەوەندییەکانیان رووبەڕوو بوون‌و مانۆڕە سیاسییەکان‌و گوشارە سەربازییەکان رۆڵیان بینیی.. چۆن ئەوانە کاریان کردە سەر نەتەوە ژێردەستەو چەوساوەکان.

جەمهورییەتی کوردستان لەبەشێکی بچوکی کوردستانی ئێراندا لەناوچەی موکریان‌و ناوەندی مەڵبەندەکەی کەمەهاباد بوو دامەزرێنرا، لەپانتاییەکی بچوکی ئەو بەشەی کوردستاندا بوو کەلەسەداسیی رووبەری کوردستانی ئێرانی دەگرتەوە [1] موکریانیش، بەتایبەتی مەهاباد، هەر لەزووییەکەوە بەبەراورد لەگەڵ ناوچەکانی‌تری کوردستانی رۆژهەڵاتدا، سەنتەری رۆشنبیریی‌و شاعیران‌و بیری نیشتمانپەروەریی‌و کوردایەتی بوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەرووی گوزەرانی خەڵك‌و لایەنی

ئابووریی‌و خسڵەتەکانی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە، بەشێکی تەواوکەری ئەو پارچەیەی کوردستان بوو، نەخوێندەواریی‌و دواکەوتوویی‌و هەژاریی سەرجەم ناوچەکانی گرتبۆوە.. هۆکارەکانیش، زیاترو راستەوخۆ بۆ داگیرکردن‌و دابەشکردن‌و جیاوازیی رەگەزو مەزەب‌و کولتور دەگەڕانەوە.. هەر لەدێرزەمانەوە رژێم‌و دەسەڵاتە جۆراو جۆرەکانی ئێران، گوشاری ئابووری‌و سیاسیی‌و رەگەزی‌و مەزەبییان خستبووەسەر کۆمەڵگەی کورد، بەتایبەتی لەو ساڵانەوە کەدەوڵەتی سەفەوی دامەزراو کەوتە بەرەنگاربوون لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیی سوننە مەزەب.. چونکە کوردستان بوو بەمەیدانی شەڕو ئاژاوەو لەشکرکێشی.. لەسەر داگیرکردنی ئەو ناوچانەو گەیشتنە مەزارو شارە پیرۆزەکان‌و ناوچە ستراتیجییەکان، بۆ دەست بەسەراگرتنی سامان‌و کۆکردنەوەی باجی زیاترو سەپاندنی حوکمی ناوەندیی بەسەر وڵاتەداگیرکراوەکاندا.. ئەو ناکۆکیی‌و پێکدادانانە تا دەهات رویەکی سامناکی بەخۆوە دەگرت، ئیتر ململانێ‌و جەنگەکە بوو بەزۆرانبازیی سەربازیی نێوان دوو قودرەتی گەورە کەمەیلی مەزەبی‌و ئابووری‌و داگیرکردن زیاتر رۆڵی گەورەیان تێدا دەبینی، هەوڵیان دەدا گەلانی ناوچەکەش بخەنە ناو جەنگەکەوە، هەم بکرێنە سوتەمەنیی شەڕو تەماعەکانیان‌و هەم وڵاتەکانیشیان داگیربکەن.

کوردستان یەکێك بوو لەو وڵاتانەی کەلەو جەنگ‌و زۆرانبازییانەدا گەورەترین زیانی بەرکەوت، نەك هەر لەبەرئەوەی کە بەهۆی جێگەی جوگرافییەوە مەیدانی لەشکرکێشی‌و شەڕەکان بووەو زۆر لەناوچەکانی دەکەوتنە نێوان ئەو دوو دەوڵەتەوە، بەڵکو لەبەرئەوەش کەکورد خاوەنی هێزێکی یەکگرتوو دەوڵەتێکی خۆی نەبوو کەبتوانێ بەرگریی لەخۆی‌و نیشتمانەکەی بکات. هەر لەسەرەتای بەهێزبوون‌و پەلهاویشتنی ئەو دوو دەوڵەتەوە، کوردستان کرابوو بەدووبەشەوە، رۆژهەڵات‌و باشور لەژێردەستی سەفەوییەکان‌و باکوریش لەژێردەستی عوسمانییەکاندا بوون. بەڵام لەشەڕی (چاڵدێران)دا (*1514* ع) [2] هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی لەشکری شا ئیسماعیلی سەفەوییان شکاند، تێیدا شا ئیسماعیل بریندارکرا، سوڵتان سەلیم-یش گەورەترین سەرکەوتنی بەدەست هێنا، وەك یەکێك لەسەرەنجامە گرنگەکانی ئەو شەڕەو ئەو سەرکەوتنەی عوسمانییەکان، زۆربەی ناوچەکانی کوردستان، هەر لەدیاربەکرو ماردینەوە تاهەموو کوردستانی باشور، بەپێی رێککەوتننامەی

چاڵدێران، کەوتنە ژێردەستی دەوڵەتی عوسمانییەوە، هەر بەپێی ئەو پەیمانە، جۆرێك لەسەربەخۆیی میرنشینەکانی کوردستانی راگەیاند، وەك پاداشتی کوردەکان کەبەهەوڵی مەلا ئیدریسی بتلیسی یارمەتیی هێزەکانی عوسمانیاندا. لەو سەردەمانەدا کورد خاوەنی دەیان حکومەتو میرنشین بوو کەهەندێکیان هەر لەسەدەکانی ناوەراستەوە دامەزرابوون، بێئەوەی بتوانن یەکبگرن یان حکومەت یا میرنشینێکی وا بەهێز هەڵبکەوێت کەبتوانێت ئەو میرایەتییانە یەکبخاتو دەوڵەتێکی یەکگرتوو پێکبهێنێت.. بۆیە ئەو میرنشینو حکومەتانە، سەربەخۆییو نیمچە سەربەخۆیی خۆیان پاراستبوو، بەڵام ئەوانە، زیاتر لەو ماوانەدا بوو کەئەو دوو زلهێزەی هەرێمەکە بەشەڕو شۆڕی یەکترییەوە خەریك بوونو هەریەکە هەوڵی راکێشانی ئەم میرو ئەو میریان ئەدا.

دوای سەرکەوتنەکەی چاڵدێران، سوڵتان سەلیم کەوتە نەخشەدانان بۆ راکێشانی میرانی کورد، پێشەکیی کەوتە هێمن کردنەوەیان بەدڵنیاکردن لەپاراستنی موڵكو ماڵو حوکمڕانییان، ئینجا لەسەرەتای تشرینی دووەمی ساڵی *1515* ع دا سوڵتان سەلیم فرمانێکی بڵاوکردەوە تێیدا ددانی نا بەسەربەخۆیی میرنشینەکانی کوردستان لەکاروباری ناوخۆیاندا، بەوەش میرنشینە سوننە مەزهەبەکانی بەرەسمی خستەژێر دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانییەوە.. بۆ زیاتر دڵنیاکردنی میرەکانی کورد لەبڕوانامەیەکیدا، سوڵتان سەلیم بەڵێنیدا کە:

1-پارێزگاری سەربەخۆیی میرنشینەکانی کورد بکات.

2-حوکمڕانیی میرنشینەکان لەباوکەوە بۆ کوڕ بمێنێتەوە (بەوەرەسە بێت).

3-عوسمانییەکان یارمەتی کورد بدەن لەهەموو شەڕێکدا کەتووشیان دەبێت، هەر بەوجۆرە کوردەکانیش یارمەتی دەوڵەتی عوسمانی بدەن.

4-زەکاتو باجی شەرعی بدرێت بەخەزێنەی دەوڵەتی عوسمانی.

لەو سەردەمانەدا نزیك بە (*46*) میرنشینی کورد هەبوون، جۆری پێوەندیی ناوخۆو رێکخستنی جۆری مامەڵەیان لەسەر شێوەی نیمچە فیدرالییەك بوو.. بەڵام سوڵتان سەلیم بەو نەخشەیە ئەو پێوەندییەی تێکداو هەریەکەیانی بەستەوە بەدەسەڵاتی ناوەندییەوە، ئەوەش بووە هۆی زیاتر لاوازبوونی ئەو میرنشینانەو رێگە خۆشکردن بۆ روخاندنیان.

لەدرێژەپێدانی زۆرانبازییە خوێناویو جەنگە وێرانکەرەکەی عوسمانییەکانو سەفەوییەکانداو زیاتر بەهێزبوونی دەوڵەتی عوسمانیو سەپاندنی دەسەڵاتی لەناوچەکەدا، دوای ئەوەی، بەکاتیی، مەترسیی بەرەنگاربوونەوەیەکیتر لەئارادا نەما، سەفەوییەکان ناچاربوون مل بۆ داخوازییەکانی تورکە عوسمانلییەکان دابنەوێنن، ئەوەبوو ململانێی ئەو پلەیە لەساڵی (*1639* ع)دا بەمۆرکردنی پەیمانێك لەنێوان سوڵتان موڕادی چوارەمو شا عەبباسی سەفەویدا وەستێنرا... لەو پەیمانەداو بۆ یەکەم جار بەرەسمیی سنوری هەردوو دەوڵەتەکە لەکوردستاندا دیاریکراو بەپێی پەیمانەکە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان بەرەسمیی کەوتنە ناو قەڵەمڕەوی دەوڵەتی عوسمانییەوە.. دەسەڵاتی سەفەوییەکانیش لەپشت چیاکانی زاگرۆزدا مایەوە.

دوای ئەوەو بەسەپاندنی خواستەکانی دەوڵەتی عوسمانی بەسەر ئێرانییەکانداو لاوازبوونی لەڕووی سەربازییەوە.. وەدوای لەشکرکێشییەکانی تورکە عوسمانییەکان لەئەورووپاداو ڕووبەڕووبوونەوەی ئەورووپاییەکانو شکاندنی هێزەکانیان لەنزیك ڤییەنا، ئیتر هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی بەناچاری کشانەوەو پاشەکشێیان لەو مەیدانانەدا کرد.. بۆیە کەوتنە زیاتر چەسپاندنی دەسەڵاتو هێزەکانیان لەرۆژهەڵاتدا بەنەخشەی روخاندنی میرنشینەکان.

ئەم سیاسەتەش لەسەردەمی سوڵتان مەحمودی دووهەمدا پیڕەوکراوە، بەتایبەتی دوای ئەوەی مەترسیی هێزەکانی (محەمەد عەلی پاشا)ی لابەلاکردو ڕێگەی هێرشو پەلاماردانی خۆش کرد.. ئیتر یەکەیەکە میرنشینەکانی کورد دەڕوخێنراو حوکمی پایتەخت دەسەپێنرا.. بۆیە سەردەمێکی ڕەش لەمێژوی ناوچەکەدا، دەستیپێکرد.. زیاتر هێزو توانای کورد بۆ خزمەتی داگیرکەر بەکاردەهێنرا، دەرەبەگو سەرەك عەشیرەتە دواکەوتوو زۆردارەکان بەهێزدەکرانو دەکرانە پایەگای چەسپاندنی حوکمی بێگانە.. بێئەوەی بتوانرێت سوود لەو هەلو دەرفەتانە وەربگیرێت کەناو بەناو دەڕەخسان، بۆ نمونە حوکمڕانیی (کەریم خانی زەند *1746-1774* ع) [3] کەزیاتر لەچارەکە سەدەیەك حوکمی سەرتاسەریی ئێرانی کرد، بێئەوەی لەڕوی سیاسییەوە هیچ سودێك بەکورد بگەیەنرێت.. دیسان حوکمڕانییەکەی (عەلی خانی زەند *1774- 1790* ع) نمونەیەکی ترە لەو هەلە هەڵکەوتووانە.

پاری دووهەم
پرسی ناسروشتیی گەشەکردنی کۆمەڵایەتی لەکوردستان دا

ئەو شەڕو شۆڕو داگیرکردن و دابەشکردنانە، سەپاندنی حوکمی داگیرکەرو بەهێزکردنی پایەگاکانی لەناو سەرەك خێڵ و دەرەبەگە هاوکارەکانیدا، شەڕی ناوخۆی میرنشین و خێڵ و دەرەبەگەکان، سەپاندنی یاسای جەنگەڵ و باجو سەرانەی هەمەجۆر، روخاندنی میرنشینە سەربەخۆبون، یان کەجۆرێ لەحوکمی خۆمالّیو جیاواز لەحوکمی داگیرکەریان هێنابووە ئاراوە.. ئەوانە بەشێك بوون لەو هۆکارانەی کەرێگەیان لەگەشەکردنی ئاسایی کۆمەڵگەی کوردەواریی گرت، گۆڕران و گەشەکردنەکان بەرێگە سروشتیو مێژوییەکانی خۆیاندا نەبوون، دەسەڵاتە دەرەبەگییە دواکەوتوو وابەستەکە بپارێزێ، ئەو دەسەڵاتەی کەنەیدەتوانی تەنانەت ئاوەدانیی بخاتە ناوچەو بگرە مالّەکەی خۆشییەوە، بۆیە دەبینین. بەپێچەوانەی پاشماوەو شوێنەواری سەردەمی دەرەبەگایەتیی وڵاتانی ئەوروپاو بگرە لەوڵاتانی هەرێمی رۆژهەڵاتیش، ئاوەدانیو پێشکەوتن لەسنورێکی زۆر تەسك و لەجێگەی نەبوواندابووە.. ئیتر گەشەکردنە کۆمەڵایەتییەکان، سەردەرهێنانی چینە کۆمەڵایەتییەکان نائاساییو دوور لەیاسا مێژوییەکانی پەرەسەندن و گەشەکردن دەجولان، بۆیە چینەکانی بورجواو سەرمایەدارییو چینی کرێکارو جوتیاران، گەشەی سروشتییان نەدەکرد، بەگشتیش خرابوونە خزمەت دەسەڵات و دەستکەوتی داگیرکەرەوە. لەبەرئەوانە رووە سیاسییەکەی کوردایەتیی نادیارو دروشمە نەتەوەییەکان کەمتر دەهێنرانە بەرباس و ناو هەوڵدانەوە، لەناو بازنەیەکی تەسکدا قەتیسکرابوون، هەم گوشاری داگیرکەران و هەم لاوازییەکانی کۆمەڵگەی کوردەوارییو هەست و نەستە نەتەوەییە پێنەگەییووەکان شورەیەکیان لەدەوری بزوتنەوەی کوردایەتیی دروستکردبوو.

لەگەڵ ئەوانەشدا پرۆسەی گەشەکردن و پەرەسەندن کەسست و کۆسپ لەبەردەمدا بوون، لەجولە نەکەوتبوو، لەگەڵ ئابووریی کشتوکاڵ و سامانی مەڕداریو ئاژەڵ و باڵندەدا، پیشەسازیی دەستکرد، دابەشبوونی کارو دەرکەوتنی جیاوازیی نێوان دێهات و شاروشارۆچکەکان، لەڕوی بازرگانییو مانیفاکتۆرە، زیاتر چاوێنی دەبوون،

بازاڕ لەگەشەکردندابوو، زیاتر روخساری بەستنەوەی کوردستان بەبازاڕی وڵاتی پێوە بەستراوو لەویشەوە بەوڵاتە پیشەسازە پێشکەوتووە سەرمایەدارەکان دەردەکەوت، لەگەڵ ئەوانەشدا کۆمەڵگەی جوتیاری و ئابووریی کشتوکاڵ و مەڕومالآت بەخێوکردن و گەرمیان و کوێستان کردنی زۆر لەخێڵە گەورەکان، روخساری کۆمەڵی کوردەواریی بوون، سستمی پاتریارکیی خێڵەکی و موتوربەکراو بەمە... لەپرنسیپەکانی ئایین و مەزهەبی زاڵ و پێڕەوکراو بەردەوام بوو، ئەوانە پایەکانی دەرەبەگێتیی زیاتر توندوتۆڵ و باڵادەست دەکرد، هەر بەو پێیەش چین و توێژاڵە جۆراوجۆرەکانی جوتیاران، چەوساوەترو هەژارو نەخوێندەوارتر دەبوون. خێڵ و سستێمی خێڵایەتیی و رۆڵی سەرەك خێڵ و باوك سالاریی، بەتێهەڵکێش لەگەڵ جوتبوونی بەرژەوەندییەکانی خێڵ و دەرەبەگایەتیی.. زیاتر سستێمی دەرەبەگیی بەهێزتر دەبوو، بەتایبەتی دوای ئەوەی رژێمە داگیرکەرەکان زەوی و زاریان بەسەر سەرەك خێڵەکاندا دابەش دەکرد، تا لەپاراستنی سنوری قەڵەمڕەو و شەڕی سنورفراوانکردندا سود لەهێزو توانایان وەربگرن، ئیتر بەرەبەرە دەبوونە خاوەن موڵکی گەورەو دروستبوونی ناوچە دەرەبەگییەکان بەزەوی و زاری حکومەتیی و لەوەڕگاو پاوانکردنیانیشەوە، بۆیە ئەمان دەبوونە چینی باڵادەست، جواتیاران، چینی چەوساوە، کرێکاری زەوی و پیشەکانیتر لەگەڵ پیتی بورجواو چینی بورجوا لەپەراوێزی کۆمەڵگەدا دەژیان و دەجولان.

ئەوە روخسارو خسڵەتە تایبەتمەندە گشتییەکانی کوردستان بوە، بەڕۆژهەڵات و ناوچەی موکریانیشەوە. هەرچەندە ئێران خۆی وڵاتێکی دواکەوتو بوو، لەگەڵ ئەوەشدا بەبەراورد لەگەڵ زۆر لەناوچەکانیتریدا، کوردستان کۆڵۆنییەکی داگیرکراوو دواکەوتووتر بوو، لەو سەردەمەدا کوردستان لەدواکەوتووترین ناوچەکانی ئێران دەژمێرردرا، لەڕوی دواکەوتنەوە دەتوانرا تەنها بەبلوجستان بەراوردبکرایە، چونکە لەپێشکەوتنی پیشەسازیی و هۆی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵ و مسۆگەرکردنی تەندروستیی و فەرهەنگیی و رێگەوبان و شتیتر دواکەوتووە [4] کوردستان وڵاتێکە بناغەی ئابوریی لەسەر کشتوکاڵ بوو، گەنم و جۆو توتن و میوەو بەخێوکردنی مەڕومالآت و ئاژەڵ و سودوەرگرتن لەبەرهەمی دارستانی سروشتکرد، سەرچاوەی دەستکەوت بوون بۆ زۆربەی زۆری خەڵك، ئامرازی بەرهەمهێنان: گاسن و هەوجارو

جەنجەڕو ئامرازە کۆنەکان‌و گاو ئێسترداری بوو. هەرچەندە سامان‌و کانگەی مەعدەن زۆر بووە، بەڵام ئەوانەی تا سەردەمی ئەو هەلە مێژووییەش بەکارهاتبن، هەر لەبەرژەوەندیی دەوڵەتە سەرمایەدارەکان بون، دەرهێنان‌و کێشکردنیشیان بۆ بازاڕەکانی دنیای خۆرئاوا بەشێك بووە لەنەخشەی داگیرکەرو دەوڵەتی سەرمایەدار.. بارودۆخەکانی کوردستان‌و ئەو بەشەی کۆمارەکەی لەسەر پێکهێنرا بەو جۆرەبوون.

کۆمەڵگەی کورد، وەك هەموو کۆمەڵە دواکەوتووەکانی تری ئەم جیهانە بووە، شێوەیەکی تایبەتیی‌و لەوێنەنەبووی بەخۆیەوە نەگرتووە، لێرەدا مەبەستم لەیاساکانی گەشەکردن‌و گواستنەوە بووە بۆ قۆناغە کۆمەڵایەتییەکان‌و جۆری دابەشبوونی کۆمەڵگەکەیە بەچین‌و بەش‌و توێژاڵە جیاجیاکانەوە، بەڵام ڕێبازی تایبەتیی خۆی لەنائاسایی گەشەکردندا هەبووە، کەئەو هۆکارانەی لەسەرەوە باسکران خوڵقێنەری ئەو دیاردەیە بوون، کەجۆرێك لەتایبەتێتی‌و خەسڵەتە تایبەتییەکانی پێوە دیارو ڕەخساو بوو، زیاتر سەرەنجامی ئەو نائاسایی‌بوونە بووە، بۆیە دەتوانرێ چین‌و بەش‌و توێژاڵەکان لەکۆمەڵگەی کوردەوارییدا بەم جۆرە پۆلین بکرێن:

دانیشتوانی دێهات‌و شاروشارۆچکەکان: جوتیاری هەژارو مامناوەندیی، پرۆلیتاریای کشتوکاڵ‌و زەوی، دەرەبەگ‌و خان‌و بەگ‌و ئاغاو خاوەن موڵکەکان.. بەگشتیی دوو چینی سەرەکیی پێکهاتەی دانیشتوانی ئەو ناوچانەبوون، دەوڵەمەندو چینی خاوەن قودرەت‌و پایەی کۆمەڵایەتیی کەبەپێی ناوچەکان دەگۆڕدران، بۆ نموونە: لەناوچەکانی کرماشان‌و بەشەکانی باکوری لاجان کودا، دەرەبەگ‌و خاوەن موڵکی گەورە هەبوون، لەدەوروبەری سەردەشت‌و ناوچەکانی باشوری موکریان ئاغای گەورەو مامناوەندیی هەبوون کەیەکەمیان بەژمارە کەمبوون.. کەچی لەزۆر ناوچەی‌تردا ئاغاو خاوەن موڵکی بچوك بچوك هەبوون.

لەشارە گەورەکاندا.. تا ئەو سەردەمانە، هەرچەندە وردە پیشەسازیی دەستکردو کەسابەت‌و بازرگانیی‌و کرێکاری خشت‌و بیناو مانیفاکتۆرەو پرۆلیتیاری زەوی‌وزار، ڕووی دەرکەوتووی دانیشتوان بوون، سەرمایەداریی وردە وردەو لەسەرخۆ، بەتایبەتی لەشارەگەورەکاندا، سەری دەردهێناو پێوەندییە سەرمایەدارییەکان تادەهات زیاتر دەبوون، لەگەڵ ئەوانەشدا جیاوازییەکی زۆر گەورە لەنێوان ناوچە

دێهاتییەکان و ئەو شارانەدا دەبینرا، تا ئەو پلە مێژووییانە، روخساری خێڵەکیی و جوتیاریی، بوونی دەسەڵات و نفوزی سەرەك هۆزە گەورەکان و خاوەن موڵکە زلەکان ئاشکرابوو.

هەژاریی و نەخوێندەواریی و دواکەوتوویی سیمایەکی تری ئاشکرای کۆمەڵگەکەبوون.. لەگەڵ ئەوانەشداو بەهۆی گۆڕانەکانی لایەنی ئابووریی، زیاتر هامشۆ لەنێوان شارەکاندا بوژانەوەی بازرگانیی مەڵبەندە پیشەسازییەکانی دەستکردو گردبوونەوەی خێزان لەدەوری هەر پیشەیەك زیاتر دەبوو، بەرەبەرە زیاترو جۆراو جۆر دەبوون. شان بەشانی دروستبوونی ناوەندی بازرگانیی و گەشەکردنی پیشەسازیی دەستکرد. سوو سەلەم زۆر دەبوو، سەرمایەدارەکان پارەیان لەم ڕێگەیەوە دەخستەگەڕ، جگەلەوەش خاوەن بیناو موڵك و ماڵ لەو شارە گەورانەدا بەرەو زۆربوون دەچوون و پارەو پول و سامان لەدەستی چینێکی کەم ژمارەدا کۆدەبووەوە (5).

ئەو بەشە سەرمایەدارە خاوەن بەرژەوەندییە لەیەکچووانە، بەرەبەرە لەیەك نزیك دەبونەوەو یەکیان ئەگرت و تێکەڵ دەبوون، تادەهات بەهێزتر دەبوون، تاچینی سەرمایەداری کوردیان لێپەیدابوو.. بەڵام لەبەرئەو هۆیانەی باسکران، کزوڵ و لاواز بوو، بەبەراورد لەگەڵ چینی سەرمایەداری نەتەوەی حوکمڕان و کاربەدەست، بێدەسەڵات و بێ پایەگای سیاسیی و سەربازیی بوو.. دەرەبەگ و خاوەن موڵکە گەورە شارنشینەکانیش بەهۆی وەکیل و سەرکارەوە سەرپەرشتیی موڵك و زەوییەکانیان دەکرد، دەکەوتنە مەیدانی سوو سەلەم و بازرگانیی و سەوداو مامەڵەوە.. زوربەیان تێکەڵ بەچینی سەرمایەدار دەبوون و دەگۆڕان بۆ سەرمایەداری شاریی، لەگەڵ ئەوەشدا دیسان ئەم چینە هەر بەبەراورد لەگەڵ چینە زەحمەتکێشەکانی کوردستان، بەهێزو خاوەن قودرەت بوو، کەچی لەبەرامبەر چینی حوکمڕانی نەتەوەی کاربەدەست و بەبەراورد لەگەڵ چینە سەرمایەدارەکە، لاوازو کەم هێزو قودرەتی سیاسیی و سەربازیی و بەڕێوەبردن بوو.

لەبەرئەوەی ئەم چینە تازە پێگەیشتووە، بەوەڵەدبووی ناو ریزی کارگەرانی پیشەسازیی فراوان و کارگەو کارخانە گەورەکان نەبوو، بۆیە قودرەتی چونە مەیدانی ئەو بوارانەی نەبوو، چینی سەرمایەداری پیشەسازیی و تکنیك و ماشین و

گەشەکردنەکانی لایەنی زانستو زانیارییە پێشکەوتوو بالاکردووەکان نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا، بەپێی گەشەکردنەکانی چینە کۆمەڵایەتییەکانو ئەو هەلومەرجە رەخسیوانە، کرێکاری خانوبەرە زۆر دەبوو، رەنجبەرو سەپانو شوانو گاوانو پالەو بێکارەکانیتری لادێ کۆچی رووەو شارەگەورەکانیان دەست پێدەکرد، لەناو تێکەڵییەکی لەسەرخۆو کەمتر دەرکەوتوودا چینێکی نوێی کەم قودرەتتر سەری دەرئەهێنا.. بۆیە شێوەی بەرهەمهێنان، ئالوگۆڕێکی بنچینەیی بەخۆیەوە نەدەبینی.. لەگەڵ ئەو گۆڕانانەشدا سروشتی کۆمەڵگەی ناوچەی موکریان وەك هەموو بەشەکانیتری کوردستانی رۆژهەلات بەنیمچە دەرەبەگیو خێڵەکی مایەوە، پێوەندییە دەرەبەگییەکان لەچەندین جۆرو شێوەدا زاڵو بالادەست بوو، کشتوکاڵ بەرهەمهێنان لەناوچە دێهاتییەکانو لەنێو خێڵە نیشتەجێبووەکاندا باوبوو، لەگەڵیشیدا بەخێوکردنی مەڕومالاتو ئاژەڵداریو بەروبوومەکانیی، ئابوورییەکی خێڵەکیی هێنابووە ئاراوە.. لەنێوان ئەو دوو شێوەی بەرهەمهێنانەدا چەشنێکیتر، تێکەڵێك لەهەردووشێوەکە دەرئەکەوتو دیاردەی نیشتەجێبوونی کۆچەرەوەکان فراوانتر دەبوو.

یاساو دەسەلاتی ناوچەیی بەدەست چینە بالادەستەکەوە بوە، هەرچەندە زۆربەیان وابەستەی چینی حوکمڕانو پایەگای بەردەوامیی داگیرکەر بووە، لەگەڵ ئەوەشدا لەناوچەکانی کوردستاندا، هەر ئەو بالادەستی ناوچەیی بوون، یاساو دەسەلات لەودا رەنگیان ئەدایەوە.

فراوانبوونی پەیوەندیی بازرگانیی شارە گەورەکانی ئێران، گەورەو فراوانبوونی پیشەسازیی نەوت، زیاتر بازاڕەکانی ئێرانی بەدەوڵەتە سەرمایەدارە پیشەسازەکانەوە دەبەستەوە، کەلوپەلو کالای ئەو ولاتانە بازاڕەکانی داگیردەکرد، ئەوەش کاری دەکردە سەر پیشەسازیی دەستکرد.. ئەو فراوانبوونەی بازاڕی سەرمایەداریو زیاتر بەستراوەیی بەولاتانی پیشەسازو سەرمایەدارەوە چەند ئەنجامێکی گرنگیان لێوە خوڵقا:

یەکەم: هەرچینو تاقمو دەسەلاتدارێکی نەتەوەی خاوەن نفوزو هێز کەوابەستە بەسەرمایەداریی پیشەسازیی زلهێزەکانەوە بووبێت، تاقمی حوکمڕان لەوان بووە،

شاو شالیارو فەرمانبەرە گەورەکانی دامو دەزگا سەرەکییەکان لەوان داتاشراون و بونەتە پایەگای چەسپاندنی دەسەلاتی دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان.

دووەم: لەبەرئەوەی ئەو چینانە لەکوردستاندا زیاتر وابەستەی حوکمڕانی نەتەوەی گەورەو کاربەدەست بوون، نەیانتوانیوە راستەوخۆ بکەونە ئەو جۆرە مامەڵەیەوە، بۆیە زیاترو توندتر گرێدراوی پایتەخت دەبوون و بەرژەوەندییە ئابووریی و سیاسییەکانیان تێکەڵ دەبوون.

سێیەم: ئەو چینە خاوەن نفوزەی کورد، بەهۆی وابەستەییەوە، ئەبووبە ئامرازێکی دەستی داگیرکەرو زۆرجار لەدژی میللەتەکەی خۆی بەکاردەهێنراو دەبوە عامیلی گوشاریی چەوساندنەوەی سێ لایەنیی، بەتایبەتی کۆمەڵایەتیی و نەتەوەیی و مەزەبی.. بۆیە کۆمەڵگەی کوردستان تا دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان لەژێرسایەی دواکەوتووترین رژێم و یاسادا بووە، لەژێر باری قورسی هەژاریی و نەخوێندەواریی و زوڵم و زۆری کۆمەڵایەتیی و چەوساندنەوەدا بووە، لەسادەترین مافی مرۆڤ و دیموکراسی و نیشتمانیی و هاوولاتیی و نەتەوەیی بێبەشکرابوو.. *(6)*

پاری سێهەم

کوردستان و سیاسەتی دەوڵەتە داگیرکەرو ئیمپریالیستەکان

لەگەڵ ئەوەدا کەکوردستان گۆڕەپانی شەڕوشۆڕو لەشکرکێشی داگیرکەران بوو، کەبەهۆیانەوە دووچاری وێرانکاریو دانیشتوانیشی توشی کوشت و کوشتارێکی زۆر بووە، بەزۆری کوتەك کراونەتە سوتەمەنیی جەنگ، کەلەوەدا زیاتر ناکۆکییە مەزهەبییەکان کراونەتە فاکتەری هەڵخەڵەتاندن و تەفرەدانی کوردو راکێشانی بۆ مەیدانی جەنگ.. کەگەیشتونەتە مەرامەکانیان، ئەوسا نەخشەی تواندنەوەی کوردیان داناوە، بەراگوێزان و سەپاندنی ژیان و کولتورێکی نامۆ، بەشێواندنی مێژوو داب و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان، بەگواستنەوەی خێڵەکانی کورد بۆ سەر سنوورەکانیان تا ببنە شورەی پاراستنی ئەو سنورانە.

بەگشتیی سیاسەتێکی رەگەزپەرستانە پێڕەوکراوە بۆ ئەوەی سڕینەوەی شوێنەوارو روخساری کوردو کولتورو زمان و مێژووەکەی ئاسان بکرێت، تا کوردستان ببێتە پارچەیەکی ئەزەلی وڵاتی نەتەوەی باڵادەست و داگیرکەر، تا شوێنەواری کوردی لەسەر نەهێڵرێت.. کەدەنگی نارەزاییو داوای مافەکان بەرزبوبێتەوە ئەگەر لەسادەو ساکارترین شێوەشدا بوبێت، وا بەئاگرو ئاسن وەڵام دراوەتەوە، بۆ بەردەوامیی ئەو داگیرکردنە، سیاسەتی برسیکردن و نەخوێندەواریکردن پێڕەوکراوە، دەرەبەگ و سەرەك خێڵە وابەستەکان کراونەتە مەقاشی دەستیان. ئیتر چەوساندنەوەو زوڵم و زۆری دوولایەنە بەردەوام بووە.

کاتێك ئێران، بەکوردستانیشەوە، کرا بەبازارێکی گەرمی دەوڵەتانی سەرمایەدار، ئیتر سێکوچکەی ئیمپریالیزم و دەوڵەتی داگیرکەرو تاقمە وابەستەکەی ناوخۆ، چەوساندنەوەی هەمەلایەنەی خۆیان سەپاندووەو لەناو بەرژەوەندییە یەکانگیرەکانیاندا درێژەیان پێداوە.

لەبەر تیشکی بەرژەوەندییەکان و بایەخی ستراتیجیی کوردستان، دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان بەردەوام یارمەتیدەرو پاڵپشتی رژێمی داگیرکەربووە، بۆ درێژەدان بەداگیرو دابەشکردن و چەوساندنەوە، هەمیشە لەدژی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ بوون بۆ کورد، لەدژی جیابوونەوەو یەکگرتنی کوردستان، بەردەوام

عـاميلی هـێزو سـەرکەوتن بـوون بـۆ داگيرکـەرو بـۆ سـەرکوتکردنی بزوتنـەوەکانی کوردســــتان، تەنانــــەت دژی بەدەســــتهێنانی مـــافی مـــرۆڤ و هـــاوولاتی‌و هاونيشتمانيی بوون.

ئـەو تێکەڵبونـەی بەرژەوەندييـەکانی دەوڵـەتی داگيرکـەرو ئيمپريـاليزم، ئـەو هاوکاری‌و پاڵپشتيکردنە، بەردەوام هـۆی سـەرەکيی شکستی‌و نوشستيی بوون بـۆ کوردو بزوتنەوەکانی.

زۆرانبازيی نێوان داگيرکـەران بۆ فراوانکردنـی سنور، سـەقامگيرکردنی قەڵـەمڕەو، درێـژەدان بـەداگيرکردن‌و نەخشـەکان، فراوانکردنـی بـەرژەوەنديی ئـابوری‌و ناوچـە سـتراتيجی‌و بـۆ بەئـەزەليکردنی داگيرکردنەکـە، سـەنتەری سياسـەتی دەوڵەتـە داگيرکـەرەکان بـووە، لەگـەڵ ئـەو هـەموو نـاکۆکی‌و دوژمنايەتييـە کلاسـيکيی‌و هەڕەشانەی بۆ سەريەکتری هەيانە، ديسان بەرامبەر بەکوردو لـەدژی ئامانجـەکانی، هێزو توانـاو نەخشـەکانيان يـەکبووەو بـەردەوام لەيـەك بـەرەدا کورديـان بـەدوژمن‌و مەترسيی گەورەو عاميلی ئاژاوە داناوە.

دەوڵەتە گەورەکانيش، لـەناو بازنـەی دەستکەوتەکانياندا پێڕەوی سياسـەتێکی دوژمنانـەيان کـردووە، بەتايبـەتيی روسـيای قەيسـەری، بريتانيـا، دواييـتر ويلايتـە يەکگرتووەکانی ئـەمريکا، بەڕادەيـەکی کـەمتر فەرەنسـەو ئەڵمانيا.. لەدوايشـدا لـەناو سياسەتێکی تايبەتی‌و بەناوی بەرژەوەنديیە نێونەتەوەييەکانەوە، يەکێتی سۆڤيەت، کەتاڕادەيـەك لەگـەڵ سياسـەتەکانی روسيای قەيسـەريدا زۆر خـاڵی يـەکانگيريان تيـا بەدی دەکرا، چووە ناو ئەو مەيدانەوە.

قەيسـەرەکانی روسيا، چييـان لـەتواناداا بوبێـت‌و چـەنديان بـۆ لوابێـت، هـەوڵی جێگيرکردنی دەسەڵاتی خۆيان داوە، پێوەنديیـەکانيان لەگـەڵ کـورد راسـتەوخۆ بـۆ بەرژەوەندييەکانی خۆيان بووە:

1–سـەرەتای ئاشـکرا بـۆ پێوەنديـی نێـوان نوێنـەرانی ئيمپراتۆريـەتی روس‌و سەرکردەی عەشيرەتە کوردەکان دەگەڕێتـەوە بۆ سـاڵی *1804*، لەشـەڕی روس‌و ئێران دا (*1804–1813*) ئـەمير جيجيـانۆڤ سـەرکردەی گشتيی لەجۆرجيا لـە *24*ی تـەموزی *1804*دا نامەيەکی نارد بۆ حسێن ئاغای سەرۆك خێڵە کۆچەرەکانی کورد لەيـەريڤان، کەبداتە پاڵ روسەکان.. هەرچەندە وەرامی ئەو نامەيەی نەدايەوە، بـەڵام يـەريڤانی

چۆڵ کرد لەوکاتەی سەربازی روس ئابڵوقەی دابوو.. لەساڵی *1805*دا سەرکردەکانی سوپای قەیسەر کەوتنە تەقەلای تازە بۆ راکێشانی کوردەکان..[7]

قەیسەرەکانی روس هەردەم کوردەکانی ئەودیو قۆقاسیان نەك هەر بەپیاوو ژێردەستەیان داناوەو چەوساندویانەتەوە، بەڵکو زیاتر لەوەش هەوڵیان داوە بیانکەنە کوتەکی دەستیان بۆ داگیرکردنی کوردستان و هەموو ناوچەکانی‌تر، بۆ گەیشتنە ئەنجامدانی تەواوی نەخشەو بەدەستهێنانی ئامانجەکانیان. خۆ ئەگەر ئەو مەبەستەشیان بەدەست نەهێنابێت، وا هەوڵی بێلایەنکردنی کوردەکانیان داوە، جاری واش بووە هەر کەمەترسییان لەجولانەوەیەکدا پێشبینی‌کردبێت وا چییان لەتوانادا بوبێت بۆ لەناوبردنی کردویانە.

لەسەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا لەشەڕی نێوان روس و تورکدا (*1828–1829*) کورد یارمەتیدەری سوپای روسیا بوو، ئەمەش سەرەتایەکی‌تر بوو بۆ روسەکان بۆ راکێشانی خێڵەکانی کوردو بەکارهێنانیان لەکاتی پێویستدا.. گەلێجاریش هاوکاری دەوڵەتی داگیرکەری کوردستان بوون بۆ لێدانی بزوتنەوەی کوردایەتی، بۆ نمونە لەشۆڕشەکەی شەمزینان دا (*1880–1881*ع) کاتێك بێتوانایی رژێمی قاجار لەبەرەنگاربوون و لەناوبردنی شۆڕشەکە بۆ روسەکان ساغبووەوەو داوای یارمەتییان لێکرا، قەیسەری روس ئەو هەلەی قۆزتەوە، لەژێر فەرماندەی (ئالخازوف)دا لەشکرێکی نارد، شان بەشانی ئەویش قاجار کەوتنە هێرش و پەلامار.. قەیسەر بەوەشەوە نەوەستا، بەڵکو کەوتە هاندانی عوسمانییەکان، ئەوەبوو بەهێزی هەرسێ دەوڵەت، بێبەزەییانە کەوتنە لێدان و پەرەوازەکردنی شۆڕشگێران و لەناوبردنی جولانەوەکە ئەوەش شێخ عوبەیدوڵلای ناچارکرد کە عەریزەیەکی سەد هەزار ئیمزایی کۆبکاتەوەو ئاراستەی دەوڵەتە گەورەکانی بکات تاچاری ئاوارەبووانی کورد بکەن.

لەساڵەکانی کۆتایی سەدەی نۆزدەشدا، روسەکان کەوتنە دڵدانەوەی کوردەکان، نیکۆلای دووەم جەعفەر ئاغای شکاك و عەبدولڕەزاق بەدرخان و سەید تەهای نەوەی شێخ عوبەیدوڵلای بانگ کرد (*1889*)و دیدەنیی‌کردن وبەکۆمەڵێك دیارییەوە بەڕێیانی کرد.

لەپەیمانی سایکس بیکۆشدا(*8*) روسەکان توانیان کوردستانی باکور بکەنە بەشی خۆیان.. سەرچاوەی ئەو سیاسەت و ناحەزایەتییەی روسەکان، زیاتر فراوانکردنی

سنورەکان، دەستگرتن بەسەر وڵاتو بازاڕەکان، نزیکبوونەوەو گەیشتنە ئاوەگەرمەکان، دەستگرتن بەسەر ناوچە ستراتیجییەکانو لێدانی دوژمنەکانیان بوو..بەڵام شۆڕشی ئۆکتۆبەر جارێکی تر ئەو هەلو دەرفەتەی بۆ ئەنجام کرد، بەڵام بەشێك لەوانەو جارێکی تر دووەم جەنگی جیهان ڕەخساندییەوە، ئەوەبوو بۆ لێدانی نفوزی ئەڵمان لەئێرانداو بۆ مسۆگەرکردنی ڕێگەی لۆجستیکی بۆ هێزەکانی یەکێتی سۆڤیەت، دوای ئەوەی لەشکرەکانی هیتلەر پەیمانی دووقۆڵییان شکاندو بەشەپۆلی بەرفراوان، پەلاماری یەکێتی سۆڤیەتیان دا، دوای ئینزارکردنی شای ئێرانو هێزەکانی بریتانیاو یەکێتی سۆڤیەت زۆر لەناوچەکانی ئێرانیان داگیرکردو بارودۆخێکی نوێیان تێدا خولقا.

سیاسەتی ئیمپراتۆرییەتی بریتانیا ڕوویەکی تری هەڵوێستی دەوڵەتە گەورە سەرمایەدارە ئیمپریالیستەکان بوو بەرامبەر بەکورد، بەتایبەتی لەو سەردەمانەوە کەدەوڵەتی عوسمانی لاوازو بێهێزکراو ناوی (پیاوە نەخۆشەکەی) لێنرا، کێشەی ڕۆژهەڵات بوو بەکێشەو ململانێی زلهێزەکان.. لەبەر گەلێك هۆی تایبەتی، ئینگلیزەکان بایەخیی زیاتریان بەجێگیرکردنی نفوزو دەسەڵاتی خۆیان ئەدا، لەپێش هەموویانەوە مسۆگەرکردنی پاراستنو ئارامیی ڕێگەوبانی بازرگانیی ڕووەو هیندستان کەبە(یاقوتی تاجی بریتانیا) ناودەبرا، چونکە گەورەترین بازاڕو مەڵبەندی کرێکاری هەرزانو لەشکرو کەرەسەی خاوبوو، بۆیە هەر لەزوویەکەوە گەریدەو پسپۆڕو شارەزاو ئەفسەرە سیاسییەکانی وەك: ماکدۆناڵد کینیر، کلودیوس جیمس ریچ، فرایزەر، ڕاولینسون، گروفی، شیل، ئینفورس، برانیت، فەرەنسیس ڕودن جزنیو دەیانیتر، کاری مەیدانییان دەکرد، هەندێك لەوانە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانیان تەیکردبوو، زانیارییەکی زۆریان لەباری کۆمەڵایەتییو سیاسییو ئایینیو ئابوریو جوگرافیو بازرگانیو ڕێگەوبانو کەرەسەی خاوو.. تاد کۆکردبۆوە، ڕاوبۆچوونو ڕاسپاردەکانی خۆیان دەگەیاندە حکومەتەکەیان، لەبەرتیشکیان دەکەوتنە سازکردنی پێوەندییو نزیك بوونەوە لەسەرەك هۆزو خێڵەکان.

ئەمانیش، لەپێناوی ئەو بەرژەوەندییانەدا سیاسەتی (مەمرەو مەژی)یان بەرامبەر دەوڵەتی عوسمانی گرتبووەبەر، هەر لەبەرهەمان ئەو هۆیانە لەدژی زیاتر لاوازکردنی

رژێمی ئێران بوون، لەدژی ئەو جوڵانەوانە دەوەستان کە روخاندنی ئەو دەوڵەتەی لێبەئەنجام بهاتایە. بۆ نمونە، کاتێك (یەزدان شێر) لەبۆتان و هەکاری (*1855*) لەناو ئاژاوەکانی شەڕی (قرم)دا کەوتە سەرکردایەتیکردنی جوڵانەوەیەکی بەرفراوان، بتلیس و موسڵ و زۆر لەناوچەکانی نێوان بەغداو وان-ی خستە ژێردەسەڵاتی خۆیەوە، دوای شکاندنی لەشکری تورك، بریتانیا کەوتە مەترسیی لەبەرژەوەندییەکانی و ئەوەی بەهەرەشە لەسەر نفوزو دەسەڵاتی خۆی دانا، بۆیە کەوتە پیلان دانان. (گرودسام) توانی یەزدان شێر لەخشتەبەری و لەخۆی نزیك بکاتەوە، بەبەڵێنی درۆ خۆی دابەدەستەوە [6] .. بەوەش جوڵانەوەکە نەهێڵراو زۆر لەسەرکردەکان دوورخرانەوە.

کاتێکیش ئەڵمانیا جێگە پێی خۆی قایم کردو گەڵێ ئیمتیازی وەرگرت، بریتانیا سیاسەتی خۆی گۆڕی و کەوتە نەخشەدانان بۆ روخاندنی (پیاوە نەخۆشەکە) بۆ دابەشکردنی میراتەکەی.

لەسالانی یەکەم جەنگی جیهان و دوایی‌تردا، جگە لەپەیمانی سایکس بیکۆ، بریتانیا کەوتە لەشکرکێشی و داگیرکردنی ناوچەو هەرێمەکانی سنوری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەرۆژهەلات، لەوانە مسیۆپۆتامیاو دواییتر بەشەڕ کوردستانی باشوریشی داگیر کرد. هەرچەندە کورد یەکەم نەتەوە بوو کەدەوڵەتی خۆی دامەزراندو ئینگلیزەکان بەرەسمیی دانیان پێدانا، بەلام ململانێیەکی دووردرێژ لەنێوان کوردو ئینگلیزدا دەستی پێکرد. ویلایەتی موسڵ بوو بەکێشەیەکی رووداو وەرچەرخێنەر لەنێوان کوردو ئینگلیز، ئینگلیزو تورك، تورك و عەرەب، کۆنگرەی ئاشتیی لەپاریس کرا بەمەیدانێکی ئەو ململانێیە، پەیمانی سیڤر لەبەرژەوەندیی کوردو دواییتر پەیمانی لۆزان لەدژی کورد مۆرکران، هەرچەندە بەپێی پەیمانی سایکس پیکۆ، کوردستانی باشور بۆ فەرەنسا تەرخانکرابوو، بەلام لوید جورج توانی کلیمەنسۆی سەرەك کۆماری فەرەنسا رازی بکات کەدەست بەرداری ئەو ناوچەیە بێت بەرامبەر بەهەندێ شارو ناوچە لەشام و دانانی بەشی فەرەنسە لەکۆمپانیای نەوتی تورکیا کەلەدواییدا ناوەکەی گۆڕا بۆ کۆمپانیای نەوتی عیراق.

پەیدابونی (کەمال ئەتاتورك) لەناو لەشکرێکی روخاو و دەوڵەتێکی پارچەپارچەکراو، شۆڕشی ئۆکتۆبەر (*1917*)و پاشەکشەی سۆڤییەتەکان لەجەنگ و

دەست بەرداربوون لەپەیمانی سایکس پیکۆ لەباکوری کوردستان، ئەو دەست بەرداربوونەی فەرەنسا لەکوردستانی باشور، سێ دیاردەو روداوی هێندە نامۆو چاوەڕواننەکرابوون کەمێژوی کوردستانیان بەبارێکی نائاساییدا وەرچەرخاندو سەرجەمی کارو پەیمان و روداوەکانی تریان بەدژی کورد ئاراستەکرد..بەتایبەتیی دوای ئەوەی ئەو ئەفسەرە سیاسییانەی ئینگلیز کەکارە سەرەکییەکانیان لەدەستدابوو، لەدژی دامەزراندنی دەوڵەتێك بوون بۆ کورد، هەرچەندە گەڵێ ئەفسەری‌تر، دۆستانە لەگەڵ چارەسەری کێشەی کوردابوون، زۆر لەلێپرسراوو دام‌و دەزگا دەوڵەتییەکان داوای هێمنیی‌و لەسەرخۆ هەنگاونانیان ئەکرد، لەگەڵ ئەوانەشداو هەرچەندە حکومداریی‌و مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمود لەباشوری کوردستاندا بەسێ پلەدا گوزەریکرد *1918-1924*، دیسان شۆڕشی چەکداریی، لەماوەکانی نێوان هەردوو پلەیەکداو لەدوای روخاندنی دوا پلەی مەلیکایەتیی باشور، هەر بەردەوام بوو کەدوا پەردەی بەشەڕی ئاوباریك (ئایاری *1931*) کۆتایی هات.

ئەدمۆنز سەرکردەی ئەو رێبازە بوو کە لەدژی دامەزراندنی دەوڵەت بوو بۆ کورد، لەرونکردنەوەی هەڵوێستیدا ئەوەش روون دەکاتەوە کە:

(بۆ جارێکی‌تر کەپێشنیازی پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی لەشێوەی حوکمی‌زاتی‌دا کرا، لەسلێمانی‌و ناوچە کوردییەکانی نزیکیی‌دا هاتەکایەوە باری سەربازی زیاتر لەهی سیاسی سەپاندی بەسەر حکومەتی بەریتانیادا)"[10]".

لەدوای یەکەم جەنگی جیهان‌و رووداوەکانی هاوپێوەند بەمەشروتییەتەوە لەئێران ئەو بەشەی کوردستان بەگشتیی لەناو جۆرێك لەخامۆشی دەژیا، تا دووەم جەنگی جیهان‌و جێگیربوونی لەشکری سور لەهەندێ ناوچەی کوردستان کەئەوەش رۆشنبیرو نیشتمانپەروەرانی کوردی لەو بەشەدا جوڵاند، بەتایبەتی لەموکریان.. ئیتر ئەوە سەرەتای زەمینە خۆشکردن بوو بۆهەڵە مێژوویەکەو خوڵقاندنی ئەزمونەکەی مەهاباد.

دووەم جەنگی جیهان مەیدانێکی پان‌و بەرینی بۆ ویلایەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا، رەخساند، وەك گەورەترین قودرەتی خاوەن تەکنیکی نوێ‌و لەشکرێکی پڕ چەك‌و بەهێزو ئابورییەکی لەبن نەهاتوو هاتە مەیدانەوە، بەیارمەتی هەمەجۆرو

بەلەشکری پۆشتەو پەرداخ و پرچەکەوە، یەکێك لەو مەڵبەدانەی کەهێزی سوپای خۆی تیادا چەسپاند ناوچەکانی خواروی ئێران بوو، هەروەك چۆن بایەخیی بەجێگەی ستراتیجی تورکیا ئەدا بەهەمان شێوە ئێرانیش بووبووە چەقی نەخشەی ئاییندە.. ئەوانەش نەك هەر بەهۆی نەوت و بازاڕو کەرەسەی خاوو ئەو جۆرە خواستانەوە بوو، بەڵکو ئابلۆقەدانی یەکێتی سۆڤیەت و وەستان بەرامبەر تەشەنەکردنی مەترسیی کۆمۆنیزم، یەکێك لەئامانجە ستراتیجییەکانی ئەمریکا بوو.. ئەوەبوو لەسەرەنجامدا وەك گەورەترین دەوڵەتی خاوەن قودرەت لەهەرێم و ناوچەکانیدا بوو بەخاوەن دەسەڵات و دەست بەسەراگرتنی ناوچە نەوتییەکان و مەڵبەندە ستراتیجییەکان.. بۆیە کوردایەتی لەو ناوچەیەدا لاوازو کەم جوڵە بوو، گۆڕانەکان بەو جۆرانە نەبوون کەگەشەکردنەکان ئاسایی و سروشتیی بن.. کۆمەڵگەی کوردەواری هەر بەدواکەوتوویی و هەژاریی و نەخوێندەواریی مایەوە.. لەبەرئەوانە لەسەردەمی جەمهورییەتی کوردستاندا نەیتوانی رۆڵی کاریگەر لەچەسپاندن و بەرگریکردن لێی ببینێت، وەك لەدواییدا لەناو باسەکاندا روناکییان دەخەینەسەر.

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی دووهەم

1–دکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملۆ لە(کردستان والاکراد)دا ئەڵێت: رووبەری کوردستانی ئێران (*124950*) کیلۆمەتر چوارگۆشەیەو رووبەری گشتیی کوردستان (*409650*) کیلۆمەتر چوارگۆشەیە، کردستان والاکراد، طبعة بیروت *1970* ص *12*.

2–چاڵدێران: دۆڵێکە نزیك شاری تەورێزە، تێیدا گەورەترین شەڕ لەنێوان هێزی سەفەویەکان و عوسمانییەکاندا رویدا، لەئەنجامیشدا عوسمانییەکان سەرکەوتن و پەیمانی چالدیران–یان سەپاند، شەڕو پەیمانەکەش هەر بەناوی ئەو دۆڵەوە بوو.

3–کەریم خانی زەند لەساڵی *1746*دا خواروی ئێرانی گرت، بەرەبەرە دەسەڵاتی خۆی دەچەسپاند، کەوتە لێدان و لەناوبردنی دوژمنەکانی، دوای ئەوەی زۆربەی زۆری ئازربایجان، ئەسفەهان، شیراز، عیراقی عەجەم، مازندەران و گیلان–ی گرت هەموو ئێرانی خستە ژێر رکێف و دەسەڵاتی خۆیەوە، بەدادپەروەری و عادیل و سوارچاکی ناوی دەرکرد، سوارچاك و زاناو زیرەك و دووربین و لێهاتوو بوو، لە *1774*ع دا کۆچی کردو ئێرانی بۆ کورەکانی بەجێهێشت. لەناو ناکۆکی و شەڕ لەسەر

دەسەڵات، باری وڵات تێکچوو، دوای لوتف عەلی خان 1790ع شەڕو ئاژاوە کۆتایی بەحوکمی بنەماڵەی زەند هێنا کەریم خان ناوی خۆی نا وکیل الرعایا.

4-توودە: گۆڤاری ڕێکخراوی شۆڕشگێڕی حیزبی توودەی ئێران لەدەرەوەی وڵات. ژمارە (19) ل 72.

5-دکتۆر عبدولڕەحمان قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل 150.

6-بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە، مەحمود مەلا عززەت، دیپلۆماسیێتی بزوتنەوەی کوردایەتی، سلێمانی 1973.

-د. عەبدولڕەحمان قاسملو، کردستان والاکراد، طبعة بیروت 1970.

7-دکتور ن.ا، خالفین، الصراع علی کردستان، ترجمە الدکتور احمد عثمان ابوبکر، طبعة بغداد 1969 ل 42.

8-پەیمانی سایکس پیکۆ، یەکێك بوو لەو پەیمانە نهێنییانەی لەنێوان بریتانیاو فەرەنسا، دواییتریش روسیای قەیسەرییدا مۆرکرا (1916) پەیمانەکە بەناوی (مارك سایکس)ی ئینگلیزیو (جۆرج پیکۆی) فەرەنسی ناونرا، بەپێی بەش‌و بەندەکانی ئەو پەیمانە، نیشتمانی عەرەب، باکورو باشوری کوردستان لەنێوان ئەو سێ دەوڵەتەدا دابەشکرا، هەموو باکوری کوردستان بەشی روسیاو هەموو باشوری کوردستان بەشی فەرەنسە بوو، گۆڕانەکان لەم پەیمانەدا بەهۆی پاشەکشەی روسیاوە بوو دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر، ئەوەش هۆی گرنگیی وەرچەرخانی ڕووداوەکان بوو، کەسەرەنجام دوو ئیستیعماری دواکەوتوو رەگەزپەرست جێگەی ئەو دوو ئیستیعمارە رۆژئاواییەیان گرتەوەو بوون بەوەیشومەی بەردەوامیی داگیرکردن‌و چەوساندنەوەو سەپاندنی سیاسەتی رەگەزپەرستانەی دژ بەنەتەوەی کورد.

9-البروفیسور ف.ف مینورسکی (الاکراد)، ترجمە: الدکتور معروف خزنەدار، طبعة بغداد 1968 ل 27.

10-سی.جی. ئیدموندز، کرد وترك وعرب، ترجمە: جرجیس فتح الله، طبعة بغداد 1970 ل 60.

بەشی سێهەم

هۆو یارمەتیدەرەکانی بەهێزبوونی بزوتنەوەی کوردایەتیو دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان

یەکەم :هۆو یارمەتیدەرە خۆییەکان.

دووەم : هۆو یارمەتیدەرە دەرەکییەکان.

دامەزراندنی جەمهورییەتی کوردستان لەناوچەی موکریان، یەکێکە لەڕوداوە گرنگ‌و هەستیارەکانی مێژوی نوێی نەتەوەی کورد، ئەم روداوە وەك هەموو دیاردەو گۆڕان‌و هەر روداوێکی مێژویی، بەبێ پێشەکی‌و زەمینەی رەخساوو هەندێ هەلومەرجی یارمەتیدەرو هۆکاری خۆیی‌و دەرەکی نەخوڵقا.. گەلێك لەهۆو یارمەتیدەرەکان پێوەندیی راستەوخۆیان هەیە بەبارودۆخی ناوخۆی کوردستان‌و بزوتنەوەی نیشتمانیی کورد، هەر وەك چۆن بارودۆخەکانی ناو ئێران‌و ناوچەکەو جیهان، بەئاستی جیاجیا، کاری خۆیان دەکردە سەر رووداوەکان‌و خولقانی هەلومەرجی لەدایکبوونی ئەزمونەکەهەر وەك لەشوێنی خۆیدا باسی رەوتی گەشەکردنە کۆمەلایەتییەکان‌و گوزەرانی نائاسایی پڕ لەزوڵم‌و زۆرو چەوساندنەوەی گەلی کورد کرا ئەو داگیرکردن‌و چەوساندنەوەیەی کە کاریگەرییەکی زۆریان کردە سەر کولتورەکەی بەلام نەیانتوانی خەسڵەتە تایبەتییەکانی کورد وەك میللەت بسڕنەوە، نەیانتوانی هەوڵ‌و کۆششی کورد یەك بخەن بۆ سەرفرازبوون لەو بارەو بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی لەرزگاریی‌و دامەزراندنی قەوارەی دەوڵەتیی خۆی، وەك هەموو گەلانی تری ناوچەکە، هەر هەلێکی بۆ هەڵکەوتبێت کەڵکی لێوەرگرتووە، بەڕاپەڕینی چەکدارانە یان دامەزراندنی میرنشین‌و قەوارەی کوردیی، لەسەردەمی نوێشدا بەدامەزراندنی دەوڵەت‌و حکومەتی خودموختاریی یان شۆڕشی چەکداریی.

لێرەشدا زیاتر روناکیی دەخەینەسەر ئەو هۆو یارمەتیدەرە خۆیی‌و دەرەکییەکانەی رۆڵیان بینی لەبوژاندنەوەی کوردایەتیی‌و دامەزراندنی جەمهورییەتی کوردستان لەموکریانی کوردستانی ئێران‌دا.

یەکەم

هۆو پارمەتیدەرە خۆییەکان

-1-

بوونی نەتەوەی کوردو گەشانەوەی ناسیونالیزمی کوردی

لەسەر زاراوەی نەتەوە، قەوم، هۆز، رەگەز، ناسیۆنالیزم بەتێگەیشتنی سەردەمو مانا سیاسییەکان، گەلێك قسەکراوەو باس و لێکۆڵینەوە نوسراوە، چوونە ناو درێژەی ئەو باسانەو شیکردنەوەی هەر یەکێك لەو زاراوانە مەبەستی ئەم چەند دێڕە نییە، ئەوانە چەند باسێکی سەربەخۆو گرنگیان پێویستە*.. مەبەستی سەرەکیمان لێرەدا تێگەیشتەی نەتەوەیە بەمانا کۆن و کلاسیکییە بەکارهێنراوەکە کەپلەیەکی گوێزەرەوەیە لەنێوان نەتەوە بەواتا کۆن و ناسراوەکەی کەزیاتر نزیکە لەچەمکی رەگەز، وناسیۆنالیزمی نوێ بەو گۆڕانە سیاسیی و شارستانیی و دیموکراسییانەی بەسەر رەگەزو نەتەوەدا هاتوون و لەو تێگەیشتن و مانا نوێیەدا خۆی بینیوەتەوە.

وشەی نەتەوە: (*Nation*)ی ئینگلیزیی و (الامە) عەرەبیی و (نەتەوە)ی کوردیی لەتێگەیشتە زانستیی و لێکدانەوە جیاجیاکاندا، گەلێ پێناسەی بۆ کراوە، پێدەچێ زۆر جار، داڕشتنەکانی هەریەکەو ئەوقکردنی پێناسەکە لەبازنەی بەرژەوەندییە سیاسیی و جوگرافیی و ئابورییەکانی ناو دەوڵەتی نەتەوەی کاربەدەستەوە بوبێت، بۆ نمونە پێناسەی ستالینیزمیی بۆ نەتەوە لەناو بازنەی ستراتیجی ئاسایشی دەوڵەتە یەککگرتووەکانی یەکێتیی سۆڤییەتەوە بووە.. کەئەوەش گەورەترین ناکۆکیی لەناو هەم پێناسەکەو هەم نەخشەو سیاسەتی دەوڵەتدا بۆ مامەڵەو جۆری بەڕێوەبردنی نەتەوەو گەلان و کەمینەکانی ناو سنوری جەمهورییەتەکان خوڵقاند، روخانی یەکێتیی سۆڤیەت گەلێك نهێنیی لەو بابەت و سیاسەت و مامەڵانە خستەڕوو، دامەزراندنی جەمهورییەت بۆ دەیان نەتەوە، لەهەمان کاتدا رێککەوتنی رەگەزە

---

*مەحمود مەلا عززەت، ستراتیجێکی نەتەوەیی لەکوێوە دەستپێبکات، گۆڤاری رێبازی نوێ، ژمارە 21، کانونی یەکەمی 2000

*مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەت و ناسیۆنالیزمی کوردی، گۆڤاری نوێکار ژمارە 3.

نەتەوەییەکان لەگەڵ یەکتری، نیشتەجێکردنی رەگەزی روس لەکۆمارەکانی بەلتیك و ئاسیای ناوەڕاست بۆ وابەستەکردنی میللەتانی ئەو وڵاتانە بەروسیاوە، وا مەحکەم پێڕەوکران کەدوای ئەو لێکهەڵوەشانەی یەکێتی سۆڤیەت و سەربەخۆبوونی ئەو کۆمارانەش، نەتوانن سەربەخۆیی ئابووری و سەربازیی تەواو بەدەست بهێنن.. لەگەڵ ئەوانەشدا پەرتوبڵاوەپێکردنی کەمایەتییەکان. بۆ نمونە: کوردو چیچانەکان، یەك روخساری رەگەزپەرستانەی ناو ئەو نیونەتەوەییەی رژێمە بەناو سۆسیالیستەکە بوون.

دیسان پێناسەی تیۆریست و ناسیۆنالیستە عەرەبەکان، دیمەنێکی تری لەو بابەتەی بەخۆوە گرتووە.. بەدەر لەوانەو نزیکتر لەپێناسە بابەتیی و زانستییانەکە بۆ کورد وەك هەموو نەتەوەیەکی تر، دەتوانرێت بنەماو مەرج و بنچینەکانی بوونی نەتەوە لەم خاڵانەی خوارەوەدا دیاریبکرێن:

-بوونی کۆمەڵە خەڵکێکی نیشتەجێ و سەقامگیر لەناوچەیەك، وڵاتێك، کەماوەیەکی مێژوویی واپێکەوە ژیابن کەیەکگرتن و پێکەوە گرێدراوییەکی هەمەلایەنەی لەنێوان خەڵکەکەدا خولقاندبێت و یەکێتییەکی وای هێنابێتە ئاراوە کەئامادەبن بەرگریی لەخۆیان و جێگەو بەرژەوەندییەکانیان بکەن.

-بوونی زمانێکی یەکگرتوو کەئامرازی لەیەکگەیشتنی خەڵکەکە بێت، هەم لەژیانی رۆژانەو هەم لەئاڵوگۆڕی بیروڕاو ئاخاوتن.. زمان بڕبڕەی پشتی نەتەوەیە، هەرچەندە بۆچوونی وا هاتۆتە ئاراوە کەئەو گرنگییەی جاران نادەن بەزمان. بەهۆی گەلێك دیاردەی ئەم وڵات و ئەو وڵات. بوونی چەند شێوەو دیالێکتی جیاجیا، هەرچەندە کەم دوورییەکیش لەنێوانیاندا هەبێت، بەدیاردەیەکی ئاسایی دەدرێتە قەڵەم، لەگەڵ ئەوەشدا دروستبوونی زمانی یەکگرتوو لەنوسین و رێزمان و ئەدەبدا، روخسارێکی گرنگی خەمڵیویی نەتەوەو سەقامگیربوونی بنەماکانێتی.

-بوونی ئەرزو نیشتمانێکی تایبەتیی ئەوتۆ کەماوەیەکی وا بەسەر ژیانی دانیشتوانیدا تێپەڕبووبێت کەرِیشەی ئابووریی و هۆگریی کۆمەڵایەتیی و زەمینەیەکی سیاسیی و هاوئامانجی وای رەخساندبێت کەنەتوانرێت سیمای دیمۆگرافی بەئاسانیی تێکبدرێت و بێبەرەنگاربوون رەگەزی تری لەسەر نیشتەجێبکرێت.. چونکە مێژوی ژیانی ئەو کۆمەڵە خەڵکە، هاو بەرژەوەندیی و چارەنووسێکی وا

دەهێنێتە ئاراوە کەنەتوانرێت بێبەریەرەکانی، گوشارو هێز لەیەکیان جیابکاتەوەو شورا لەنێوانیاندا دروست بکرێت، چونکە پەیوەندییە مێژوییەکان بەجوگرافیاو سەنگی مرۆڤ و تێهەڵکێشییەکان سەقامگیربوون.

–ئەو کۆمەڵە خەڵکەو هاوپێوەندیی بەنیشتمانەکەیەوە، خاوەنداریێتیی مێژوییەکی تایبەتیی وای خوڵقاندبێ کەهاوئامانج و بەرژەوەندیی یەکگرتوو، هاوسۆزو هەست و نەستی نیشتمانیی و نەتەوەیی وا پتەوو سەقامگیرکردبێت کەتێکڕا ببنە فاکتەری یەکگرتن لەدژی هەڕەشەکان.

–کەلتورو داب و نەریتی کۆمەڵایەتیی و خوورەوشت و رەفتار لەجلوبەرگ و بۆنە کۆمەڵایەتیی و نیشتمانییەکاندا، سیماو خەسڵەتە تایبەتییەکانی وا جێگیرکردبێت کەلەمیللەت و گەلانی تری جیابکاتەوە.

–بەرژەوەندییە ئابورییەکان فاکتەرێکی گرنگی یەکبوون و دروستبوونی بەرژەوەندییە هاوبەشەکانی خەڵکە، بەگشتیی، هی چینە جیاجیاکانی کۆمەڵگا بەتایبەتیی، بەڵام ئەمە، ئەو بۆچوونە ناسەلمێنێت کەبوونی ئابوریی یەکگرتوو لەنێوان نیشتمانێکی پارچەپارچەکراودا بنەمایەکی دروستبوونی نەتەوە نەهێڵێت، بەتایبەتیی ئەگەر پێوەندییە سنورییەکان نەبوونە هۆکاری دابڕانێکی وا کەکولتورو زمان و داب و نەریتە کۆمەڵایەتیی و ئامانجە نەتەوەییەکان وا لەیەك ترازابێت کەپێکەوەلکاندنیان زەحمەت بێت و خرابنە خانەی دروستبوونی گروپی جیاجیاو دوور لەیەك.

هەرچەندە کورد لەدێرزەمانەوە داگیرو دابەشکراو بووە، چەوساوەو زوڵملێکراو بووە، هەوڵێکی زۆر دراوە بۆ تواندنەوەو شێواندنی بنەماکانی وەك میللەت، بەتایبەتیی کولتورو زمان و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان.. لەگەڵ ئەوانەشدا، توانیویێتی خۆی و نیشتمانەکەی بەتایبەتێتییە جۆربەجۆرەکانەوە بپارێزێت و لەگەڵ گەل و نەتەوەکانی دراوسێی جیاوازبێت.. هەرچەندە نەیتوانیوە دەوڵەتی تایبەتیی بۆ خۆی دابمەزرێنێت، سەبارەت بەهۆو فاکتەرە زانراوەکان، لەگەڵ ئەوەشدا بەردەوام لەکۆشش و خەباتی بێوچاندا بووە تا بگاتە ئامانجە مێژوییەکەی. هەرچەندە وزەو توانای جوڵانەوەی نیشتمانیی کورد لەکوردستانی رۆژهەڵاتدا وەك باشوری کوردستان نەبووە، دیسان لەدوای یەکەم جەنگی جیهان وەك باکوریش نەبووە، بەڵام

خەڵكی كورد تایبەتێتییەكانی خۆیان پاراستووە، هەرچەندە بۆ زۆربەی زۆر، لەو سەردەمانەدا دەستبەرداری نیشتمانی خۆیان بوون و خۆیان بەئێرانیی و كوردی ئێرانیی داناوە، لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ گەلانی تری ئێراندا خۆیان بەجیاوازو خاوەن تایبەتێتی لەقەڵەم داوە، هەر هەلێك بۆ ئەو بزوتنەوەیە رەخسابێت، هەوڵی بوون و سەلماندنی داوەو داوای مافی خۆی كردووە، بۆیە لەرەخسانی زەمینە نیمچەئازادەكەدا دوای هاتنە ناوەوەی لەشكری سور، بۆ سەمدانی خۆی، بوونی خۆی، هاتۆتە مەیدانەوەو، بۆ ئامانجەكانی خۆی خەباتی كردووەو، هەنگاوی بەرەو دامەزراندنی كۆمار ناوەو باوەشی بۆ كردۆتەوە.

-2-

راپەڕین و شۆڕشەكان لەدژی داگیركردن و چەوساندنەوەو لە پێناوی رزگاریدا

لەبەرئەوەی كورد لەنێوان سێ نەتەوەی خاوەن قودرەتدابووە، كەرابوردوییەكی مێژوویی و لەقۆناغە جیاجیاكاندا خاوەنی ئیمپراتۆرێتی گەورەبوون، بۆیە هەمیشە مەڵبەندی شەڕو داگیركردن بووە، ئەو هەلومەرجانەی بۆ نەرەخساوەو نەبۆتە خاوەنی هێزێكی وا كەدەوڵەتی خۆی دابمەزرێنێت و، هەمیشە چەوساوەی دەستی داگیركەران بووە.

هیچ بوارێكی ئاشتییانەی لەبەردەمدا نەبووە تا، بەوتوێژ، داواو ئامانجەكانی بەدەستبهێنێت.. بۆیە بەناچاری رێگەی چەك و چەكداریی و راپەڕین و شۆڕشی چەكداریی گرتووە.. هەرچەندە لەو كاروانەدا دووچاری وێرانكاریی وڵات و كوشتاری زۆر هاتووە، دیسان ئەوانە هۆیەكی گرنگی خۆسەلماندن و گەشەكردنی بزووتنەوەی نیشتمانی بوون، دەیان میرنشین و راپەڕین و شۆڕش لاپەڕەكانی مێژووی كوردیان نەخشاندووە، بۆ نموونە: میرنشینەكانی ئەردەڵان، بابان، بۆتان، سۆران، بادینان، شۆڕشەكانی شەمزینان، شێخ مەحمودو حوكمداریی و مەلیكایەتییەكەی، شێخ سەعیدو دەرسیم و ئارارات و راپەڕینەكانی وان، بایەزید، بەهلول پاشاو یەزدانشێر.. تاد. لەناو ئەوانەشدا شۆڕشی شەمزینان و شۆڕشەكەی باشووری كوردستان بەسەركردایەتیی شێخ مەحمودی بەرزنجی، شۆڕشی خاوەن خەسڵەتی نیشتمانیی و

ئامـانجی نەتـەوەیی و سـتراتیجی و سیاسـیی و سـەربازیی بـوون. دروشمـەکانیان رزگـاریی و دامـەزراندنی دەوڵـەتی نەتـەوەیی کـورد بـووە، ئامانجـەکان لەسـنوری ناوچەگەریی دەرچووبوون و نەک هـەر روخسـاری نەتـەوەییان بەئاشـکرا پێوە دیـار بووە، بەڵکو راپەڕین و حوکمداریی و مەلیکایەتییەکی نەتـەوەیی و نیشتمانیی بوون، کاریگـەرییان لەسـەر رەوتـی گەشـەکردنی کوردایـەتی و دانیشـتوانی زۆر ناوچـەی کوردستان هەبووە. پێشینەیەکی باش بوو بۆ پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی بەتایبەتی لەناوچەی موکریان و ناوەندە دەرکەوتووەکەی، مەهاباد.

پێوەندیـی نیشـتمانپەروەرانی موکریـان بەشۆڕشـی ئـارارات و هاوکـاریی چـەکدارو خـەڵکانی ناوچـە جۆربـەجۆرەکانی کوردسـتانی ئـێران لەگـەڵ شـێخ مـەحمودو تێکـەڵبونیان لەشـەڕو لـە رووبەڕووبوونـەوەکاندا، رۆڵـی خۆیـان لەگەشـانەوەی بـیری نەتەوەیی و خەبات بۆ ئامانجەکان بەگشتیی بینیوەو هۆی یارمەتیدەری دامەزراندنی کۆمار بوون.

-3-

پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵ و حزبی سیاسیی بۆ سەرکردایەتیکردنی بزوتنەوەی نیشتمانیی

ئەزموونـەکانی شـەڕی چـەکداریی بەمەبەسـتی بەدەسـتهێنانی ئامانجـەکان، نوشسـتی و شکسـتییەکان و هۆیـەکانیان، راپـەڕینی سـەردارو سـەرەک خێڵـە نیشـتمانپەروەرەکان و تێکشـکانەکان، گـەلێک سـەرەنجام و دەرس و پـەندیان لێهەڵهێنجرا، لەپێش هەموویانـەوە، نـەبوونی ئامرازی یەکخستن و یـەکێتیی ریزەکـان بـوو، نـەبوونی رێکخـراوو کۆمـەڵی سیاسیی بـوو، کەلـەناو یـەک رێکخسـتن و یـەک سـەرکردایەتیی و یـەک ئامـانج و دروشمـدا جـەماوەری گـەل کۆبکرێتـەوەو رووەو رێبـازێکی روونـی خـەبات سـازبدرێت، تـا ببێتـە ئـامرازی هوشـیارکردنەوەو بەرزکردنـەوەی ئاسـتی زانیـاریی و سیاسـیی.. کـەتا رادەیـەکی بـاش گۆڕانـی چلۆنایـەتی و چەندایـەتییان لـەریزەکانیان و لەبزوتنـەوەی نیشـتمانیدا کـردووە کەسەرتۆپی ئەوانە لەدایکبوونی جەمهورییەتی کوردستان بوو رۆڵـی بەتەئسیرو پڕ

لەکاریگـەری ژیـانی سیاسیی ڕێکخراوەیـیو خـەباتی یـەکگرتووی خـەڵکانی نـاو ڕێکخـراوو کـۆڕو کۆمـەڵ کـە یارمـەتیدەری گەشـەو فراوانکردنـی بازنـەی خـەباتن، لەشوێنی خۆیدا بەدرێژی باس دەکرێت.

-4-

زۆربوونی چەك لەناوچەی موکریان بەهۆی لێکهەڵوەشانی ئەرتەشی شا

دوای جێگـیربوونی هێزەکـانی لەشـکری سـور لەناوچـەکانی سـەرووی ئـێران، دەستپێکردنی جموجوڵی سیاسیی، داڕوخـانی داموو دەزگاکـانی دەوڵـەتی لەگـەلێك ناوچەدا، ئەرتەشی تاران دووچاری شپرزەییو حاڵینەبوون بوو لـەڕەوتی سیاسییو چارەنووسی رژێمی شا، بۆیە لەگەلێك شوێن سەربازەکان چەکیان فڕێ ئەداو گیانی خۆیان دەرباز ئەکرد. بەهۆی ئەو روخانو ئاژاوەیە لەو ناوچانەدا چەکێکی زۆر کەوتە دەست نیشتمانپەروەران، سەربازە کوردەکانیش بەچەکەکانیانـەوە دەگەڕانـەوە شارو شارۆچکەو دیهاتەکانیان، هـەندێکیان تا بیانتوانیایە چەکی تریشیان لەگـەڵ خۆیان هـەڵدەگرت، تیرەو هۆزەکانیش عـەودالّی کۆکردنـەوەو کڕینـی چـەك بـوون، بەتایبـەتی کوڕانـی عەشـایەر هـەر لەمنداڵییـەوە عاشـقی چـەكو چـەکداریی بـوون، ئیـتر گیـانی چـەکداریی‌و خولیـای بـەکارهێنانیان لەگـەڵ خواسـتی ڕزگـارییدا تێکـەڵ ئـەبوون، هەرچـەندە ئـەم دیـاردەی چەکدارییە بێزیـان نـەبوو، بـەڵام لـەلای دووەمـەوە هـەوڵی پارێزگـاریکردنی شـارەکان لـەراووڕوتی هـەندێ عەشـیرەتی چـاوچنۆك، پێویسـتی بەچەكو چەکدار هەبوو، سەرەنجامیش لەدامەزراندنی کۆمارو پارێزگاریکردنی ڕۆڵو کاریگەری خۆیان هەبوو.

-5-

بوونی کەسێتییەکی وەك پێشەوا قازی محەمەد

یەکخستنی سـەرەك هـۆزو خێڵـەکان لەیـەك بـەرەو دژ بەداگیرکـەر، کـارێکی ئاسـان نەبوو، کارێکی زەحمەتو پڕ لەگرێو گـۆڵ بـوو، بەتایبـەتیی دوژمنایەتیـەکی ئاشـکرا

لەنێوان چەندین تیرەو خێڵدا هەبوو، لەکۆمەڵگەی وا نەخوێندەوارو دواکەوتوودا گیانی تۆڵەو نەبوونی یاساو سەپاندنی حوکمی خێڵ باڵی بەسەر کوردەواریدا کێشا بوو، بۆیە هەر تەنها کەسێتییەکی بەناوبانگ و خۆشەویست و نیشتمانپەروەرو زیرەکی وەك قازی محەمەد دەیتوانی ئەوانە یەك بخات و ئەوانیش ئامادەبن بەرابەریی ئەو کوردایەتیی بکەن.. لەبەشێکی تایبەتیدا بەدوورودرێژی قسە لەسەر رۆڵی پێشەوا ئەکەین، لەوێدا خەسڵەتە کۆمەڵایەتی و ئاینیی و سیاسیی، ناسراویی و پلەو پایە تایبەتێکانی، خۆشەویستیی و جێگەی لەناو کۆمەڵانی خەڵکدا، پلەو توانای دارایی کەسەرچاوەی هەندێ هەنگاوی گرنگن کەپارەو پولیان پێویستە، رۆڵی لەسەردەمی سەرەك کۆماریدا... لەوێدا روناکیی دەخرێتە سەر ئەو لایەنانە... لەوێدا کەسێتیی پێشەوا باش دەردەکەوێ بۆیە توانیی ئەو رۆڵە گرنگە ببینێت.

-6-

رۆڵی شاعیرو نووسەرو روناکبیرو خوێندەوارو سەرەك خێڵە نیشتمانپەروەرەکان

هەر لەسەرەتای رەخسانی ئەو نیمچە ئازادییەی بەهۆی بوونی لەشکری سورەوە خوڵقا، شاعیرو رۆشنبیرانی مەهابادو دەوروبەری، نوسەران و خوێندەواران کەوتنە چالاکیی و وریاکردنەوەی جەماوەری کورد، گۆڤاری نیشتمان و بڵاوکراوەو بەیانەکانیتری کۆمەڵەی ژ.ك رۆڵێکی گرنگیان لەو مەیدانەدا بینی، حەماسەتی خەڵکیان دەجولاند، هەوڵی کۆکردنەوەی نیشتمانپەروەرانیان ئەدا لەدەوری کۆمەڵەو بڵاوکراوەکانی، دوای ئەمیش دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان و بڵاوکردنەوەی رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان، گەلێك نووسەرو شاعیرو خوێندەواریان لەدەور کۆبۆوە، بەشیعرو نوسینەکانیان رێنمایی خەڵکی شارو دێهاتیان ئەکرد.. هەرچەندە خوێندەوار کەم بوو دیسان ئەمان بڵاوکراوەکانیان بۆ نەخوێندەواران دەخوێندەوە. گۆڤاری نیشتمان و رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان، هەڵاڵە، گڕوگاڵی منداڵانی کورد، هاواری کورد، بڵاوکراوەکانی وەك هاڵەکۆك نوسین و شیعری دەیان روناکبیرو شاعیریان تێدا بڵاوکراوەتەوە.

-7-

بۆشایی ئیداریی و پێویستیی پڕکردنەوەی

داگیرکردنی ئێران لەلایەن هێزەکانی بەریتانیاو یەکێتی سوڤیەتەوە بونەهۆی خولْقانی بۆشایی بەڕێوەبردن، ئەوەش لەسەرەنجامی رووداوەکانی جەنگ و شوێنەواری زۆرانبازییەکان لەسەر بەرژەوەندییەکان و بەهۆی داڕوخانی دام و دەزگای رژێمی شاوە بوو هەڵوەشانی زۆربەی دایەرەو دەزگاکانی دەوڵەت، بڵاوەلێکردنی ئەرتەش و راکردنی سەربازەکان، حاڵەتێکی وایان خولْقاند کە جگە لە پەککەوتنی کاروباری بەڕێوەبردن و هەڵنەوسورانی ئەرکەکانی سەرشانی دەزگاکان، بەڵکو هەڕەشەیەکی جیدیش لەسەر ئەمن و ئاسایشی مەهاباد خولْقا، ئەوەش هاندەرێکی باش بوو بۆ جوڵاندن و هاندانی لێپرسراوان و دڵسۆزان بۆرێکەو شوێن دانان بۆ پاراستن و راگرتنی هێمنی و ئاسایش، بۆیە بەرپرسان کەوتنە تەگبیر بۆ رێکخستنی کاروباری ناوچەکەو پاراستنی لەکوشتن و تالانیی و شەڕی خێڵەکیی. قازی محەمەد یەکەم کەس بوو کەلەو مەیدانەدا رۆڵی خۆی بینی، گەلێ دام و دەزگا هێنرانە ئاراوە، هێزێکی چەکدار سازکراو ئاسایشی پێدەپارێزرا.. ئەم دەستپێشخەرییانە هەم توانای کوردیان لەخۆ بەڕێوەبردندا دەرخست، هەم بووە زەمینە بۆ دامەزراندنی جەمهوورییەتی کوردستان.

-8-

رۆڵی رێکخراوو روناکبیرانی باشوری کوردستان لە پێکهێنانی رێکخراوو هاوکاریی سیاسیی

حزبی هیواو لێپرسراوە سەرەکییەکانی کەکوردستانیی بیریان دەکردەوەو ئامانجی سەرەکییان یەکخستنەوەی کوردستان و دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی

کورد بوو، پێوەندیی خۆیان لەگەڵ گەلێك لەڕۆشنبیرو نیشتمانپەروەرانی بەشەکانیتری کوردستان سازکردبوو، بەتایبەتی لەگەڵ نیشتمانپەروەرانی کوردستانی رۆژهەلات، لەوەش تایبەتیتی تر، لەگەڵ رۆشنبیرانی موکریان، پێوەندییە سیاسییەکان گەیشتنە ئەو ئاستەی کەهاوبەشیی بکەن لەپێکهێنانی کۆمەڵەی ژ.ك‌دا، ئاڵوگۆڕی بیروڕاو هاوکاریی رۆشنبیریی بەتایبەتیی لەمەیدانی چیرۆکی شانۆو شیعرو نوسیندا.. ئەو زەمینەیە پێوەندییەکانی وا لەبارکردبوو کە هەم هاوبەشیی لەدامەزراندنی ژ.ك-دا بکەن‌و هەم لقی ژ.ك لەکوردستانی باشوردا پێکبهێنن، لەبەوەڵەدبوونی کۆماردا زۆر لەرۆشنبیرو مامۆستاو ئەفسەران روویکەنە موکریان، جگە لەوەی کەبارزانی‌و هێزەکەی، دوای شکستی راپەڕینەکانی بارزان‌و ناچاربوون لەژێر پاڵەپەستۆو گوشاری هێزەکانی عیراق‌و هێزی ئاسمانیی ئینگلیز باشور جێبهێڵن‌و، روویکەنە موکریان، ئیتر لەوێ رۆڵێکی گرنگیان لەپاراستنی کۆماردا بینی.

★ ★

★

دووهەم
هۆو پارمەتیدەرە دەرەکییەکان

بەپێی تیۆری و لێکدانەوە کلاسیکییەکان کەتا ئێستاش لای زۆر لەنووسەرو مێژونووسان دەوامی هەیە، هۆو فاکتەرە خۆییەکانی هەر رووداوێکی مێژویی بەسەرەکیی و رێباز وەرچەرخێنەرو دەرەکییەکانیش بەناسەرەکیی و لاوەکیی دانراون، ئیتر لەمەیدانی سەرکەوتندا بێ یان شکستیی و ژێرکەوتن.

رەنگە ئەو بۆچوون و لێکدانەوانە بۆ هەندێ رووداوو دیاردە دروست بن، بەڵام نەك بۆ هەموو.. چونکە لەبارودۆخی هەڵکەوتەی ناو هەندێ رووداودا، هەلومەرجی وادێتە ئاراوە کەئەو بۆچوونە لەجێگەی خۆیدا ناهێڵێت، بگرە پێچەوانەشی دەکاتەوە.. ئەگەر نمونەی سەلمێنەری ئەو بۆچوونە لەسەرەنجامەکانی یەکەم و دووهەم جەنگی جیهانیی سەرنج لێبدەین، وا لەجیهانی ئەوروپاو ئاسیادا چەندین نمونە بەرچاو دەکەون ئەگەر هەر لەسنووری وڵاتەکەی خۆشماندا بۆ نمونەی سەلمێنەر بگەرێین، وا روداوەکانی کوردستانی باشور لەبەرچاومان قوت دەبنەوە.. بەتایبەتی پێکهێنانی حوکمدارییەکەی شێخ مەحمودی نەمر *1918/11/17* و ئینجا دوو پلەی تر لەمەلیکایەتییەکەی *1922–1924*، لەگەڵیاندا بەستنەوەی ئەو پارچەیەی کوردستان بەمیسۆپۆتامیاوە، پێکهێنانی ئەم عیراقەی ئێستا، کەراستەوخۆ دژ بەخواست و ئیرادەی گەلی کوردستان و دەوڵەتە شەرعییەکەی و سەرکردەکەی بووە، وا لەو پرۆسانەدا رۆڵی کاریگەری گەلێك لەئەفسەرە سیاسییەکانی ئینگلیزو لەدواییشدا دەوڵەتی بریتانیا، باش روونده‌بنەوە کەچۆن هۆو یارمەتیدەری راستەوخۆی ئەو رووداوانە، فاکتەری گرنگ و سەرەکیی بوون، هەم لەدامەزراندن و روخاندنی دەوڵەتەکەی باشورو هەم لەداگیرکردنی کوردستانی باشوورو سەپاندنی کولونیالیزمێکی دواکەوتوو وابەستە بەخۆی، بەسەر کوردستاندا.

ئەگەر لەوەشەوە بێینە سەر سەرنجدان لەروداوەکانی دووهەم جەنگی جیهانیی و سەرەنجامەکانی، لەناوچەکەدا، وا رووداوەکانی ناو ئێران و پێکهێنانی هەردوو کۆماری خودموختاری ئازربایجان و کوردستان دەکەونە بەرچاومان.

لەبەرئەوەی لەبەشەکانیتردا زۆرتر روناکیی دەکەونەسەر ئەو لایەنانە بۆیە لێرەدا هۆو یارمەتیدەرە دەرەکییەکان بەکورت و پوختی باسدەکەین.

هۆیەکی گرنگ‌و سەرەکیی ناو ئەو هۆیانەی لەناو بازنە دەرەکییەکاندا دادەنرێن، کەلەراستیدا گەورەترین فاکتەری وەرچەرخێنەری رووداوەکان لەئەنجامیشدا دامەزراندنی جمهورییەتی کوردستان، هاتنی لەشکری سوری سۆڤیەت بوو بۆ ناوچەکانی سەرووی ئێران بەناوچەی موکریانی کوردستانی ئێرانیشەوە، کەلەدواییدا، بوو بەهۆیەکی راستەوخۆی ململانێی زلهێزەکان‌و تەقەلایان بۆ ئەنجامدانی رێککەوتن‌و پەیمانەکان لەسەر ئێران، بەمەبەستی کشانەوەی لەشکری سوورو سەپاندنی دەسەلاتی خۆیان‌و دروستکردنی شورایەك بۆ بەربەستکردنی کۆمۆنیزم‌و ئەوقکردنی سۆڤیەت لەو سنوورەیدا، ئینجا بۆ گەمارۆدانی هەمەلایەنە لەلایەك، وبۆ مسۆگەرکردنی دەست بەسەراگرتنی نەوت‌و بازاڕو ناوچەی ستراتیجی لەلای دووەم. لەوانەشەوە هەرەشەو گوشارو مانۆڤری سیاسیی دەستی پێکرد..

لەگەڵ ئەوانەشدا گەلێك هۆی دەرەکیی راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ، کەم‌و زۆر کاریان لەسەر گەشانەوەی کوردایەتیی‌و لەدواییشدا پێکهێنانی جەمهورییەتی کوردستان کرد، لەوانە:

جولانەوەو شۆڕش‌و راپەرینەکانی گەلان لەدژی داگیرکردن‌و چەوساندنەوەو لەپێناوی سەرفرازیی‌و دەوڵەتی سەربەخۆدا، لەناویاندا راپەرینی گەلی ئازەربایجان‌و لەدواییشدا دامەزراندنی کۆماری خودموختاری ئازربایجان بوو.

شۆڕشی ئۆکتۆبەرو بڵاوبوونەوەی بیریی سۆسیالیستی، دەنگی ئازادیی‌و بڵاوبوونەوەی هەواڵی زلهێزەکانی خۆرئاوا بۆ رزگاریی گەلان‌و بڵاوبوونەوەی چواردە بەندەکەی ولسونی سەرەك کۆماری ئەمریکا، لەگەڵ پەیمان‌و بەڵێنەکانی بریتانیاو فەرەنسا بۆ سەرفرازیی گەلان، پەیمانی ئەتڵەسی‌و ئەوانەو بڕیاردانی مافی چارەی خۆنوسین‌و بەڵێنی سەرفرازیی‌و پاشان لەئەنجامی سەرکەوتنەکانی بەرەی دیموکراسیی لەدژی نازیزم‌و فاشیزم‌و گۆڕانە گەورەکان لەدنیاداو خولقاندنی دەیان قەوارەی نوێ‌و دەوڵەتی سەربەخۆ.. تاد. ئەوانەو چەند هۆیەکی‌تر، بونە سەرچاوەی خولقانی بیری ئازادیی‌و گەشانەوەی هوشیاریی سیاسیی‌و هاتنەکایەی کۆڕو کۆمەڵ بۆ خەبات لەپێناوی ئامانجەکانی گەلدا، دیسان زەمینە خۆشکەریش بوون بۆ بەرزکردنەوەی ورەو تەوژمی هیوا بەپاشەڕۆژو بۆ دامەزراندنی کۆماری کوردستانیش.

بەشی چوارهەم

بەرەو دامەزراندنی کۆمەڵەو ڕێکخراوی سیاسیی لەکوردستانی ئێراندا

-کۆمەڵی ئیستخلاسی کوردستان.

-کۆمەڵی جیهاندانی.

-حزبی ئازادیخوازانی کوردستان، کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان.

-کۆمەڵەی ژ.ك

-حزبی دیموکراتی کوردستان

بەرەو دامەزراندنی
کۆمەڵەو ڕێکخراوی سیاسیی

پێویستیی دامەزراندنی کۆڕو کۆمەڵەو ڕێکخراوو حزبی سیاسیی لەسەرەنجامی پێداویستو گۆڕانەکانی ناو کۆمەڵەوە سەردەردەهێنن.. ئارەزوو خواستەکانی کۆمەلانی خەڵك بەگشتیی، یان چینێکی گەشەکردوو، لەدەرەنجامی خواستو پێویستییە هەمەچەشنەکان بۆ سەرفرازبوون لەگوزەرانی خراپو چەوساندنەوەی کۆمەلایەتیی، سیاسیی، ئابوریی، نەتەوەیی، ئایینی، مەزەبی.. تالەهەستکردن بەزوڵمو زۆری ئەو لایەنانەو خواستی سەرفرازبوون لێیان دەخوڵقێنرێنو دەکرێنە ئامرازی خەباتو بەدیهێنەری داخوازییەکان.. تا لەگوزەرانێکی خراپو ژیانێکی دواکەوتووی ژێرباری چەوساندنەوەی نەتەوەییو کۆمەلایەتیی، کۆمەلانی خەڵك سەرفرازبکرێو بگوێزرێنەوە بۆ مەڵبەندێکی باشو پێشکەوتوانەتر.. لەوەشدا بەتەنها بوونی چەوساندنەوەو زوڵمو زۆرداریی بەس نییە، هەر تەنها هەستکردنیش بەوانە هەموو شتێك نییە، بەڵکو بیرکردنەوەو نەخشەدانان رووەو پێکهێنانی ئەو ئامرازی خەباتەش هۆی کاریگەرە، ئەوەش تەنها پابەندی ئەو هەستکردنە بەچەوساندنەوەو زوڵمو زۆردارییەوە نییە، هەرچەندە هۆیەکی گرنگو جوڵێنەرە، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە خەڵکانی رۆشنبیرو نووسەرە نیشتمانپەروەرەکان حزوریان هەبێت، چونکە پێش هەموان بیروبیرۆکەیان لا دەخوڵقێو زووتر دەرك دەکەن بەرێگەو شێوەی سەرفرازبوونو پێویستیی پێکهێنانی ئامرازی خەباتو خوڵقانی زەمینەی دەستپێکردنی کاروانەکە، بۆیە دەبنە ناوکی چالاکیو سەنتەری کۆکردنەوەی نیشتمانپەروەران لەدەوری، دەبنە خاوەنی بیری پێکهێنانی ئامرازو دارشتنی دروشمو داخوازییەکانو دیارکردنی رێگەو شێوەی خەباتو بلاوکردنەوەی هوشیاریی سیاسیی، بەو پێیەی کەلەرێکخراوو کۆڕو کۆمەڵی خوڵقاودا، کۆمەڵە خەڵکێکی خاوەن داخوازییو دروشمی هاوبەشو ئامانجی سیاسییو کۆمەلایەتییو نیشتمانیو نەتەوەیی نزیك لەیەك، یەکدەگرنو دەبنە خاوەن ئیرادەیەکی یەکگرتوو بۆ گەیشتنە داواو دروشمو ئامانجە دەستنیشانکراوەکانیان، لەوناوكو سەنتەرەوە خواستو ئیرادەی کۆمەلانی خەڵك یەکدەخرێو کۆدەکرێنەوەو لەسەر رێبازی

خەبات و لەناو کاروانی بزوتنەوەی نیشتمانیی و رووەو ئامانجەکانیان سەرکردایەتی دەکرێن.

هەرچەندە لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا رۆژهەلاتی کوردستان جموجولێکی سیاسیی و چالاکییەکی ئەوتۆی لەو مەیدانەدا بەخۆوە نەبینی، پێکهێنانی کۆڕو رێکخراوی سیاسیی و کۆمەلایەتیی وانەبوو کەلەسەر شانۆی رووداوەکان رۆلێ ببینێ، سەبارەت بەگەلێ هۆ کەلەپێش هەموویانەوە داگیرکردن و چەوساندنەوەو هەژاریی و نەخوێندەواریی و خامۆشبوونی هوشیاریی سیاسیی و هەست و نەستی نەتەوەیی بوون.. لەگەل ئەوانەشداو لەبەر خودی ئەو دیاردانە، بەشە هەلبژاردەو روناکبیرەکە کاری کرابووەسەر، بەپێی هەلومەرج و بارودۆخەکانی ئەو سەردەمە هوشیاربووەوە.

کۆمەلی ئیستخلاسی کوردستان

بۆیە (بەر لەشەڕو لەسالەکانی شەڕدا لەم بەشەی کوردستاندا کۆمەلی "ئیستخلاصی کوردستان" بەگەرمی کەوتبووە خۆو دروشمی یەکگرتنی کوردو سەربەخۆیی کوردستانی بەرزکردبۆوە) [1].

ئەوەش گۆڕانێکی چاوێنی بوو لەچالاکیی سیاسیی و هەولی سازکردنی رێکخراوی بیر نەتەوەیی کەدروشمی یەکگرتن و سەربەخۆیی بەرزبکاتەوە، ئەم بیرو چالاکی و ئامانجە هەم بەسنوورو هەم لەناو تاقمێکی بچووک لەخەلکانی رووناکبیرو نیشتمانپەروەردابوو کەنەیدەتوانی کار لەڕەوتی رووداوەکان بکات. هۆی سەرەکیی ئەوەش هەر لەبەر ئەو پێکهاتەو ئەو بەسنوریی و خەسلەتەکانی تری رێکخراوەکە نەبوو، بەلکو بارودۆخ و ئاستیی گەشەکردیی کۆمەلگەی کوردەواریی و هەلومەرجە ناسروشتیی و نائاساییەکان، تا ئەو رۆژگارە، بواری کاری لەگەورەتریان نەدەدا، ئاسان کاریان تێنەدەکرا...

کۆمەڵی جیهاندانی

بەڵام بیرو خواستەکەی کۆمەڵی ئیستیخلاسیی کوردستان ژیاو لەناو قاوغێکی تەسکدا بەردەوام بوو، بۆیە (هەر لەو دەروبەرەش دا ساڵی *1912* کۆمەڵی "جیهاندانی" لەکوردستانی ئێران دامەزرێنرا، ئەم کۆمەڵە دەیویست خەباتی کورد بەرێبازێکی راستدا بەرێ لەچوارچێوەیەکی یەکگرتوودا کۆی بکاتەوە) [2].

ئەو جموجوڵو هوشیاریو چالاکییانە تاقمێ لەڕوناکبیرانی ناو ئەو کۆمەڵانەی تێکەڵ بەبزوتنەوەی (مەشروتییەت) کرد، هەرچەندە ئەوە دیاردەیەکی پۆسەتیڤ بوو لەچالاکیی سیاسیی، بەڵام لەسەرێکی ترەوە بووەهۆی وەرچەرخانی دروشمو ئامانجە کوردستانییەکە بەرەو ئێرانیکردن، لەسەر چالاکییەکانی ئەو سەردەمە دوکتۆر سەید عەزیز شەمزینی نوسیوێتیو ئەڵێ:

"رۆڵەکانی کوردستان هاوبەش بوون لەجوڵانەوەی (مەشروتییەت)، شۆڕشی *1905–1911* لەئێران داو دروستکردنی (ئەنجومەن)ی شۆڕشگێڕ لەشارەکانی مەهابادو سنەو سەقزو کرماشان بۆ بەرگریی لەشۆڕشی ئێران" [2].

شان بەشانی پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵەی سیاسییو وەك کارێکی بەستراوو تەواوکەری مەبەستەکان لەو رێکخراوانە، چاپخانەو چاپو چاپەمەنیو بڵاوکراوە، هۆی گرنگن بۆ بڵاوکردنەوەی هوشیاریی سیاسییو ئامانجەکانی رێکخراوە سیاسییەکەو سوودو دەستکەوتەکانی لێیان.. ئەوانە هۆکارێکی گرنگن بۆ پەروەردەی سیاسییو قوڵکردنی هەستو نەستی نەتەوەییو هاندانی خەڵك بۆ هاوبەشیکردن لەخەبات، بۆیە روناکبیری هوشیارو نیشتمانپەروەر کەلەو سەروبەندانەدازۆر نەبوون، دەرکیان بەڕۆڵی چاپەمەنیو بڵاوکراوە کردووەو کەوتوونە هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی چاپخانەو چاپو دەرکردنی بڵاوکراوە.

".. . لەم سەردەمەدا عەبدولڕەزاق بەدرخان لەساڵی *1913*دا لەشاری خۆی کۆمەڵێکی رۆشنبیریی دامەزراندو نیازی بوو چاپخانەیەکیشی بۆ دابنێو رۆژنامەیەکیش بەو ناوەوە دەربکاو لەژێر سەرپەرشتیی ئەودا قوتابخانەیەکیش بکاتەوە. هەنگاوی هەرە گەورەو پڕ مانای ئەم کۆمەڵە بریتیبوو لەکردنەوەی یەکەم

فێرگـە (قوتابخانـە)ی کوردیـی لەشـاری (خـۆی) بـەپارەی کۆکـراوەی دانیشـتوانی ناوچەکە خۆیان.. ."[3].

بوژاندنـەوەی فۆلکلـۆرو دابـە کۆمەڵایەتییـەکان، گەشـەکردن بـەزمان و ئـەدەب و نوسینەوەی مێژوو، کارێکی گرنگ و کاریگەری‌تری ئەو مەیدانانە بوو.. زمانی نەتەوە بەتایبـەتی لـەو سـەردەمانەدا، تاکـە ئـامرازی لەیەکگەیشـتن و ئاخـاوتن و گـەیاندنی بیروباوەڕو مەبەستەکان بو بەکۆمەڵانی خەڵکی، بۆ ئەم لایەنـە دیسان بەدرخانییـەکان پێشەنگ بوون.

"لەشوباتی *1913*دا عەبدولڕەزاق بـەدرخان لەڕێگـەی وەکیلـی کونسـولی روسـەوە لـە(خـۆی) داوای لەروسیا کرد رۆژهـەڵات و کوردناسـی بـەناوبانگ ئۆربیلـی بنێرێ بـۆ کوردسـتان بـۆ دانـانی رێزمـان و فەرهـەنگ بـەزمانی کـوردی و وەرگـێڕانی بەرهـەمی ئـەدەبی روس بـۆ سـەر زمـانی کـوردی و هـەروەها داواشـی کـرد بەشـێکی کـوردی لـەدەزگای رۆژهەڵاتناسـی پتروگراد دابمـەزرێنن کەلـەبیری ئـەو دەبـوو یەکـەم فرمـانی بریتی‌بێ لەدانانی (ئـەلف‌وبێ)ی روسـی." [4]. ئـەو رۆڵـەی بەدرخانییـەکان درێـژەی یەکەم هەوڵی سەرکەوتووی دەرکردنی رۆژنامەی کوردستان بوو کە میقداد بـەدرخان لە *22–4–1898*دا لەقاهیرە یەکەم ژمارەی بڵاوکردەوە.

جوڵانەوەی سمایل خانی سمکۆ جگە لەوەی رۆڵێکی باشی بینی لەبڵاوکردنەوەی هـۆش و هەسـتیی نەتـەوەیی، بـەهۆی ئـەوەوە کەداخوازییـە نەتەوەییـەکان و سەربەخۆیی، ئامانجی سەرەکیی سمکۆ بوو، سەردانەکەشی بۆ دەوڵەتەکەی باشوری کوردستان و ئەو پێشوازییە گەورەیەی لەسلێمانی لێیکرا، تا رادەیەکی باش خەڵکی کوردی وورریاکردەوە.. چاپکردن و بڵاوکردنـەوەی رۆژی کوردو تاریکستانی عەجـەم (*1921*)و رۆژنامەی کوردستان–یش لەشاری ورمێ (*1922*) هۆیـەکی‌تری بوژاندنـەوەی گیـانی نیشـتمانپەروەریی بـوو، جگــە لــەوەی کــەکارێکی لــەو جــۆرە، ئاســتیی بەتەنگـەوەهاتنی سمکۆ دەرئـەخات لەمـەیدانی رۆژنامەگـەریی و ئاسـتی تێگەیشـتنی ئەو لایەنە گرنگانە*.

---

* سەردانەکەی مستەفا پاشا یامولکی بۆ لای سمایل خانی سمکۆو بڵاوکردنەوەی ئەو دیدارەو پرسیارو وەڵامـەکان، زیرەکیی سمکۆو ئامانج و خواستە نەتەوەییەکانی ئەو دەردەخەن. بڕوانە گۆڤاری مامۆستای کورد، ژمارە (8).

بەو جۆرە، وردە وردە سەنگى لەخۆگەیشتن و رۆڵى لەجوڵانەوەى نیشتمانیدا باشتر دەرئەکەوت، گەشەکردنە سیاسیى و کۆمەڵایەتییەکان و ژیانى سیاسیى و روناکبیریى باشتر دەبوون و خەڵکى رۆشنبیرو نیشتمانپەروەر لەیەك نزیك ئەبوونەوەو دەکەوتنە ئاخاوتن و مشتومڕى سیاسیى و پێوەندیی‌کردن بەروناکبیرانى پارچەکانى ترى کوردستانەوە، هۆشیى سیاسیى زیاتر دەگەشاوە، هەرچەندە لەناو گروپێکى بچوکى روناکبیراندا بوو:

"لەساڵەکانى *1927–1930*دا، کۆمەڵێکى زۆر بچوکى سیاسى کورد دامەزرابوو، کەلەگەڵ راپەرینى (ئارارات)و (خۆیبون) پەیوەندى هەبوەو لەگەڵ کوردستانى عیراقیش جاروبار پەیوەندى رادەگرت، ئەوانەى لەبەرێوەبەرایەتى ئەم کۆمەڵە بچوکەدا ناسرابن، بریتی‌بوون لە: (قازى محەمەدى شەهید، شێخ ئەحمەدى سیربلادا، قازى کاکە حەمەى بۆکان "مەلا محەمەد سادقى قزلّجى"، مەلا ئەحمەدى فەوزى" [5].

هەیە دەڵێ قازى محەمەدو سەیف–ى قازى و چەند روناکبیرێکى تریش لەمەهابادو دەوروبەرى ئامادەبوون، ناوى کۆمەڵەش (کۆمەڵەى ژیانەوە) بووە. ئامانجى سەرەکیى کۆمەڵەکە پاراستن و پەرەپێدانى زمان و ئەدەبى کوردى بوو، کتێب و رۆژنامە کەلەسلێمانیى کوردستانى عیراقەوە دەنێردرا لەنێو ئەندامەکانیدا ئەم دەست و ئەو دەستى دەکرد.

ئەم کۆمەڵە لەقاوغێکى تەسکى کارو فرماندا مایەوەو نەیتوانیى ببێتە رێکخراوێکى جەماوەریى، بۆیە نەشیتوانى رۆڵێکى دیاریکراو ببینێ و جێگەى خۆى لەناو کۆمەڵانى خەڵکدا بکاتەوە، نەیتوانى گەشە بکات، هۆى سەرەکیى ئەو دیاردەیە دیسان نەخوێندەواریى و هەژاریى بوو، کۆمەڵگەیەك کەلەو سەردەمەدا نەخوێندەواریى لەئاستێکى زۆر ترسناکدا بووبێت، رەنگە لەسەدا نەوەدو پێنج زیاتر نەخوێندەوار بووبێت، دەى چى پێشبینیەك لەکۆمەڵگەى وا دەکرێ..

دواییتر بەرەو لاوازیى و هەست بەجوڵەنەکردن و بەرەو نەمان و لەبیرچوونەوە گوزەرى دەکرد.بەڵام روناکبیرو نیشتمانپەروەرەکان کەوتنە سەر رێبازى پێکهێنانى رێکخستنى کارامەو باشتر تا سەرەنجام، کۆمەڵى ئازادیخوازانى کوردستان پێکهێنرا.

کۆمەڵی ئازادیخوازانی کورد

ئەدەب بەگشتیی‌و شیعرو شاعیران بەتایبەتی ئامرازێکی گرنگی روناکبیرو نیشتمانپەروەران بووە بۆ خەبات لەدژی داگیرکردن‌و چەوساندنەوە، رێگەیەکی کاریگەربووە بۆ هاندان‌و ووریاکردنەوەی کۆمەلانی خەڵك.. زیاتر لەوەش کۆڕوکۆبوونەوەی شیعریی، هەر لەکۆنەوە رۆڵی خۆیان بینیوە لەکۆکردنەوەی شیعرو ئەدەب دۆستان، لەو کۆڕو کۆبوونەوانەدا شیعر هاندەرێکی باش‌و هەژێنەرێکی چارێنیی حەماسی خەڵك بووە، شێوەیەك بووە بۆ چاندنی تۆوی نیشتمانپەروەیی‌و بزواندنی هەستی دڵسۆزانەی خەڵك.

هێمنی شاعیرو نیشتمانپەروەر، سەردەمی پێش پێکهێنانی کۆمەڵەی ژ.ك بەم جۆرە باسدەکات:

".. جێگایەکی تریش هەبوو کەناکرێ ناوی بێنم، ئەو جێگایە مەکۆی ئەو لاوانە بوو کەهەوای نیشتمانپەروەریان کەوتبووەسەر، زەبیحی‌و رەسوڵی‌و میکاییلی‌و قزڵجی‌و نانەوازادەو ئیلاهی‌و سەیدی‌و زۆر کەسیترم لەوێ ناسین.. ئەو رەفیقانە کۆڕی ئەدەبی بچوکی کوردیان پێك هێناو بەنهێنی شیعری کوردییان دەخوێندەوە.. چەند شاعیریش هەبوون بەنهێنی شیعری خۆیان بلاودەکردەوە.. بەتایبەتی شیعرەکانی سەیفی قازی..ئاگریان دەکردەوە" [6].

لەگەڵ ئەو چالاکییە بەسودانەدا، روناکبیران لەو چالاکییە بەسنوورەوە، هەوڵی بلاوکردنەوەی بیری نیشتمانپەروەریی‌و تێندێنسی رزگاریخوازیان ئەدا، خولیا دۆزینەوەی رێگەیەك بوون کەرۆڵی خۆیان لەناو خەڵکدا ببینن.. لەناو ئەو چالاکیی‌و بیروبۆچوونانەدا دیسان بیری پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵی سیاسییان لا گەلاڵە بوو.

لەسەرەتای ساڵی *1938*دا کۆمەڵێکی سیاسیی پێکهێنرا ناوەندیی ئەو رێکخراوە سیاسییە خاوەن ئامانجە نەتەوەییە، ناوچەی موکریانی کوردستانی ئێران بوو، وەك باس دەکرێ لەدامەزرێنەرە دەرکەوتووەکانی ئەم کۆمەڵەیە: مەلا عەبدوڵای داودی،(مەلا حەجۆ)، حسەین فروهەر، عەبدولڕەحمان زبیحی‌و بەرابەریی عەزیز مەلازەند.. کۆمەڵەکە نێوی (کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان) بووە.

ئەم ڕێکخراوە نوێیەی بوو بەچەقی بیرکردنەوەو مشتومڕی روناکبیرانی کۆتایی سییەکانی سەدەی بیستەم، بەدوو جۆر ناوبراوە:

-کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان.

-کۆمەڵی ئازادیخوازانی کورد.

سەرنجڕاکێشەر لەمێژووی ئەم ڕێکخراوە ئەوەیە، جگە لەو نوسینەی بەندە کەلەچاپی یەکەمو دووهەمی کۆماری میللی مەهاباددا بلاوکرایەوە (1984و1986) بەدەگمەن بەسەرکراوەتەوەو زۆر کەم لەسەری نوسراوە. لەو نوسینە دەگمەنانە کتێبی -کوردستان والحرکة القومیة الکردیة- جەلال تالەبانی-یە کەلەو رووەوە دەڵێت: لەساڵەکانی 1939-1942دا ڕێکخراوێکی بچکۆلە بەناوی (حزبی ئازادیخوازانی کوردستان)ەوە بەڕابەری دکتۆر (عەزیز زەندی) کاری کرد، کەئەم ڕێکخراوە هیچ پرۆگرامو بلاوکراوەیەکی بەجێنەهێشت تەنها بلاوکراوەیەك نەبێت، کەئەویش بەبۆنەی هاتنی لەشکری سوورەوە بۆ باکوری ئێران بلاوکرایەوە کەتێیدا خۆشحاڵی خۆی بەرامبەر هاتنی لەشکری سوور دەربڕیوەو داوای مافی چارەنووسی بۆ گەلی کورد لەئێران کردووە.

لەگەڵ ئەو نووسینەدا مام جەلال هەندێ زانیاری گرنگی دیکەشی سەبارەت بەو حزبە تۆمار کردووە.

دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد لە(دراسات في تاریخ التراث الحدیث والمعاصر) هەندێ زانیاری لەسەر ئەو ڕێکخراوە تۆمار کردووە.

هێمنی شاعیر زۆر بەکورتیو تەنها لەیەك دێڕدا ئاماژە بۆ ئەو حزبە دەکات.

دیسان عەبدولڕەحمان زەبیحی لەهەندێ نووسیندا ئاماژەی بۆ حزبی ئازادیخوازانی کوردستان کردووە.

تائێستا زانیارییەکی ئەوتۆ دەربارەی کۆمەڵەکە دەستنەکەوتووە کەئایا خاوەنی پێڕەوو پرۆگرامو بەرنامەو گۆڤار یان بلاوکراوە بووە یاننە..؟ دەبێ ڕێکخراوەکە بناغەیەکی پتەوو ڕێکخستنێکی نوێی وای نەبووبێ کەتوانای ئەنجامدانی کاری لەو بابەتانەی هەبووبێ. لەگەڵ ئەوانەشدا ئەو کۆمەڵەیە بەسەرەتای ڕێکخستنێکی نوێتر لەوانەی پێشوو دادەنرێ.. هەروەك هاوبەشانی کۆمەڵە لەقسەوباسو گفتوگۆکانیاندا

باسی دەکەن. ئامانجی سەرەکیی ڕێکخراوەکە نەتەوەیی بووە، لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە پێشکەوتووانەتر بوو، باسی ڕزگاریی کورد دەکرا.

لەسەرەتای پێکهێنانی کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان، چالاکییەکانی بەسنوور بوون، چونکە سنوری ڕێکخستنی بەرتەسك بوو.. بەڵام کەلەشکری سور، گەیشتە ناوچەکانی سەروی ئێران، ناوچەی موکریانیش بوو بەشێك لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەو لەشکرە، چالاکییەکانی ڕێکخراوەکە زیاتر ئاشکرابوو.. یەکێك لەهەنگاوە گرنگەکانی کۆتایی سییەکانی سەدەی بیستەمیش بوو کەحزبی تودەی ئێران لەهەندێ شاروشارۆچکە لەکوردستاندا ڕێکخستنی خۆی پێکهێناو کەوتە بەبەرەکانیی بیری نەتەوەیی کوردیی‌و بزوتنەوەی کوردایەتیی.

ئەڵێن حزبی ئازادیخوازانی کوردستان کەلەهەندێ شوێندا بە"کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان" ناوبرا بوو، لەمانگی حوزەیرانی ساڵی *1938* لەشاری مەهاباد لەلایەن: عەزیز زەندی کە بەدوکتور عەزیزی زەندی‌و عەزیز ئاڵمانیش ناسرا بوو. مەلای داودی، عەبدولڕەحمان زەبیحی، حوسێن فروهەر (حوسێن ڕەزگەری)، محەمەدی نانەوازادەو چەند روناکبیرو ئازادیخوازێکی دیکەی ئەو دەمی کوردستانی ئێران‌و ناوچەی موکریانەوە دامەزرێنرا، عەزیز زەندی بەسەرۆکی حزبەکە داندرا.*

ئەم حزبە، هەرچەندە ئامانجی نەتەوەیی بووەو پێوەندیی بەروناکبیرانی پارچەکانیترەوە هەبووە، بەتایبەتی باشور، بەڵام زیاتر لەژێر تەئسیری حزبی تودەدا بوو، پێی وابوو کەپشتیوانیی سۆڤیەت بۆ کورد مەرجی سەرەکیی بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانە، پێدەچێ گوشاری حزبی ئەرمەن‌و ئازەر کاری خۆیان کردبێتەسەر ڕێبازیی ئەم ڕێکخراوە. هەر لەو سەردەمانەدا بڵاوکراوەو گۆڤارو ڕۆژنامەکانی گەلاوێژ، ژین، ژیان، هاوار، دەگەیشتنە موکریان.

ئەم حزبە لەگەڵ حزبی هیوادا پێوەندیی‌و هاوکارییان هەبوو، بەتایبەتی دوای داگیرکردنی ناوچەکانی سەروی ئێران لەلایەن لەشکری سوورەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا نەیتوانیی پەرە بەچالاکیی‌و ڕێکخستنەکانی خۆی بدات، لەوەش زیاتر بیرۆکەی پێکهێنانی ڕێکخراوێکی نوێ لەمێشکی هەندێ لەروناکبیراندا

---

* بڕوانە ئاوڕدانەوەیەك لەحزبی ئازادیخوازانی کوردستان، ئاڵای ئازادی ژمارەی ڕۆژی 10/12/1995.

چەکەرەی کردبوو، بەرە بەرەش زۆربەی ئەندامە چالاکەکانیش هاوبەشدەبوون لەو بۆچوون و هەوڵە نوێیانە، لەدامەزراندنی کۆمەڵەی ژ.ك.

یەکێك لە چالاکییەکانی کۆمەڵەی ئازادیخوازان، بڵاوکردنەوەی بەیاننامەیەك بوو کەتێیدا پێخۆشحاڵیی خۆی لەهاتنی لەشکری سور دەربڕیبوو، لەوێدا مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردی دەستنیشان کردبوو، تێیدا داوای لەیەکێتی سۆڤیەت کردبوو کەیارمەتیی کورد بدات و دەستگیریی بکات تا مافە ڕەواکانی بەدی دەهێنێ.

زیاتر لەوە، بەپێی قەبارەو سنوری چالاکیی ئەم کۆمەڵەو بەپێی بچوکیی و کەمی بنکەی جەماوەریی، تاڕادەیەك کاری خۆی کردەسەر بەشێ لەجەماوەر، با تەسك و کەم مەوداش بووبێت، کاری کردەسەر بوژاندنەوەی بیروهۆشی نەتەوەیی و هەستی نیشتمانپەروەریی و گیانی تێکۆشان.. لەوانەش گرنگتر هەر ئەم ڕێکخراوەو ڕۆڵە چالاکەکانی ناو ئەم کۆمەڵەیە بوو کەبوون بەهەوێنی پێکهێنانی کۆمەڵەی ژ.ك.

هەرچی چۆنێك بێت ئەم ڕێکخراوە، بەپێی بارودۆخی ئەو سەردەمانەی کوردو بزوتنەوەی کوردایەتی، هەر ئەم کۆمەڵی ئازادیخوازانە بوو کەبوو بەهەنگاوێك بۆ بەرەوپێشەوەچوون لەژیانی ڕێکخراوەیی سیاسیدا، لەگەڵ ئەوەدا دەگوترێت کە(حزبێکیش بەناوی حزبی ئازادی بەبەرنامەیەکی چەپیەوە سەری هەڵداو نەژیا.. "7".

بەڵام جوڵێنەرو روناکیی ڕێگەی گۆڕانەکانی ئایینده بوو، ئەندامەکانی ئەم ڕێکخراوە بوو کەرۆڵی خۆیان بۆ گۆڕانێکی لەبارو گەورەتر بینی. ئەوەش دامەزراندنی کۆمەڵەی ژ.ك بوو.

کۆمەڵەی ژ.ك

هەرچەندە حزبی هیوا رۆڵێکی چاوێنی بینی لەرێنماییکردنی روناکبیرانی کوردستانی ئێران، بەتایبەتی لەناوچەی موکریان، بەماندانیان بۆ پێکهێنانی رێکخراوێکی نوێو سەردەمو گونجاو لەگەڵ گۆڕانەکان، لەگەڵ ئەوەشدا نیشتمانپەروەرانی چالاکی حزبی ئازادیخوازی کوردستانو شاعیرو روناکبیرانی ناوچەکەو بەشە وشیاربووەکەی کۆمەڵگەی کوردەواریی هاوبەشییەکی کاریگەریان لەبەوەلەدهێنانی کۆمەڵەی ژ.ك دا کرد.

جگە لەوانە هاتنی لەشکری سور بۆ ناوچەکە، هەرەسهێنانی ئەرتەشو دامودەزگای رژێم لەو بەشەی کوردستانی رۆژهەلات، بڵاوبوونەوەی بیروباوەڕی دیموکراسییو گەشەکردنی هەستی نەتەوەییو هوشیاریی سیاسیی لەناو بەشە رۆشنبیرەکەدا، نەمانی کۆسپی هاتووچوو رەوینەوەی ترسو دەستپێکردنی پێوەندییو ئاڵوگۆڕی بیروڕاو چالاکیی ئاشکرا.

ئەوانە زەمینەیەکی لەباریان هێنایە ئاراوە، روناکبیرە کورد پەروەرەکان کەوتنە مشتومڕ لەسەر پێکەوەنانی رێکخراوێکی نەتەوەیی، هەستو نەستی نەتەوەیی لای ئەوانە لەو ئاستەدا بوو کەدەرك بەئەرکەکانی سەرشانیان بکەن، پێویستیی پێکهێنانی کۆمەڵەیەکی سیاسییو نەتەوەیی بەکارێکی مێژوییو ئەرکێکی نیشتمانی بزانن.

تائێستا مێژوویەك نییە کە هەموو مێژوونوسو نوسەرانی رووداوەکانی ئەزمونەکەی مەهاباد، لەسەر ئەو رۆژو مانگوساڵەی کۆمەڵەی ژ.ك-ی تێدا دامەزرێنرا رێککەوتبن... تەنانەت لەناو دامەزرێنەرانی ژ.ك-یشدا جیاوازیی بیروڕا هەیە... بڵاوکراوەکانی ژ.ك-وحزبی دیموکرات لەسەردەمەکەدا رەسەنترین سەرچاوەن بۆ لابەلاکردنی ئەم ئاڵۆزییە:

-لە رۆژژمێری تایبەتیدا کە ژ.ك لەژمارەی ساڵانی *1322-1323*دا بڵاویکردەوە..نوسراوە کە *25*- ی گەلاوێژ جیژنی سەری ساڵی کۆمەڵەی ژ.ك-ە. مەلا قادری مودەریسی لە دیدەنییەکی سەید محەمەدی سەمەدی، وەك لەنامیلکەکەی ئەمدا "ژێ.کاف، چبوو؟چی دەویست؟ وەچی لێبەسەر هات؟ "مەهاباد-*1981*

تۆمارکراوە: ئەڵێت دامەزراندنەکە لە 25-ی شەهریوەری ساڵی 1321 هەتاوی ڕێکەوتی سیپتامبری 1942 بووە...

سەید محمد سەمەدی...دەڵێ:" ڕۆژی 25ی مورداد(گەلاوێژ) 1321(16ئووتی 1942) واتە 16تەمموزی 1942 حیزبی کۆمەڵەی ژ.ك دامەزراو جیژنی ساڵڕۆژی دامەزراندنی لەساڵانی 22 (43) 23(44) 24(45)و 25(46) گیرا.*

هەرچی ئیگلتن-ی کورە(16سیپتامبری 1942) بەڕۆژی دامەزراندن دادەنێت...

بەڵام ڕەحیمی قازی دەڵێت کۆمەڵەی ژ.ك لەمانگی ژووەنی 1938 لەمەهاباد لەلایەن چەند ڕووناکبیریی نیشتمانپەروەرەوە دامەزرابوو..**

ئیدارەی ناوەندیی کۆمەڵەش لەنامەیەکیدا بۆ (مۆلۆتوف)لە 28ی دیسامبەری 1944دا دەری دەخات کە "حیزبی ئێمە لەمانگی یونی ساڵی 1938دا دامەزراوە.***

لەڕۆژنامەی کوردستانیشدا، سەید محەمەدی حەمیدی، بەبۆنەی شەهیدبونی محەمەدی نانەوازادەوە دەنوسێت: نانەوازادە ساڵی 1320(1941) داخڵی (حزبی ئازادی کوردستان" بوو..

لەو ڕۆژەدا، چەند کورد پەروەرو دڵسۆزێك کەژمارەیان لە(15) کەس زیاتر نەدەبوو، هەمویان سەربەچینی ناوەڕاستی کۆمەڵێ لەکاسبکارو دوکانداروبازرگانی بچوكو خەڵکی شاری مەهاباد بون.. ئەوانە بەرەو باخی حاجی داود کەلەنزیك چەمی سابلاغەوە بوو، کەوتنەڕێو لەوێ یەکیان گرت، لەوێدا کەوتنە قسەو ئاڵوگۆڕی بیروڕاو مشتومڕ لەسەر بارودۆخی نەتەوەکەیانو ڕێگەی ڕزگاریی لەداگیرکردنو چەوساندنەوەو بەدەستهێنانی مافی نەتەوە.. هەموویان گەیشتبوونە ئەو بڕوایە کەبەبێ کۆمەڵێکی سیاسیی و ڕێکخراوێکی نوێ ناتوانرێ دەست بەچالاکییو خەباتی ڕێكو پێك بکرێ.. بەهۆی پێوەندیی سیاسییو برایانەیان لەگەڵ حزبی هیوا، نوێنەرانی ئەو حزبە ئامادەی ئەو مشتومڕو دانیشتنو کاری بەوەڵەدهێنانی ڕێکخراوە نوێیەکە بوون.

---

* بڕوانە: حەسەنی قازی، بۆچوونێك سەبارەت بەتاریخی دامەزراندنی کۆمەڵەی ژیانی کورد، گۆڤاری گزینگ ژمارە: 17، پاییزی 1997.

** د. ڕەحیمی قازی لەکتێبێکی دەستنوسدا(قاضی محمد وجنبش رهائی بخش ملی خلق کرد" بڕوانە: حەسەنی قازی هەمان سەرچاوەی ناوبراو.

*** حەسەنی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ئەمیش لەنوسینێکی: حامید گەوهەری وەریگرتووە...

کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد (ژ.ك) لەدایك بوو

لەسەر ناوی ژ.ك کەئایا کورتکراوەی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردە یان کوردستان..دەمێکە مشتومڕو ئاڵوگۆڕی بیروڕای جۆراو جۆر هەیە، ئەو ناوانەی کەلەناو ئەو مشتومڕانەدا قسەیان لەسەرکراوە:(کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان)(کۆمەڵەی ژیانی کورد)(کۆمەڵەی ژیانی کوردستان)..

ئەوانەی ناوی کۆمەڵەیان بەیەکەم ناوبردووە ئەمانەن: د.عەزیز شەمزینی، جەمال نەبەز، رەحیمی قازی، عەبدولڕەحمان قاسملوو، ژیگالینا، د.گولمرادی مرادی، د.بورهان یاسین، عەبدولڕەحمان هەژار، د.عەبدوڵلا مەردوخ، غەنی بلوریان، حامیدی گەوهەری.

بۆ دووەم ناو ئەمانەی خوارەوەن:

عەبدولسەتار شەریف، م. د. جەلائی پوور.

بۆ سێهەم ناو:

روزفیلت ی کوڕ، وەدیع جوعەیدە، قادری مودەریسی، عەلی عەبدوڵلا.

بۆ چوارهەم ناو: ئیگلتن ی کوڕ، تومابوا، حەسەن ئەرفەع، کریس کوچێرا، ریچارد ئا. هوبلی، فەریدەکوهی و کەمالی، روزفیلت ی کوڕ..*

لەو ناوبردنانەش بەو جۆرە، پێدەچێت بەڵگەنامەیەکی رەسەن و بڕێنەرەوە لای هیچ یەکێك لەو مێژوونوس و نوسەرانە نەبێت، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنج و دڵنیاکارە لەو باسەدا ئەو مێژووەیە کە لەڕۆژژمێری تایبەتی کۆمەڵە خۆی و ئەو یادەی یەکساڵ بەسەر تێپەڕبوونی دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان کە بیروەریی ئەو دامەزراندنە بەدامەزراندنی ژ.ك ەوە دەبەستێتەوە.

بەو جۆرە کۆمەڵەی ژ.ك (کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) لەدایك بوو لەدامەزرێنەرانی ژ.ك–دا ئەم ناوانەی خوارەوە هاوبەشبوون:

1–حەسن رزگری.

2–محەمەد نانەوازادە.

---

* بڕوانە حەسەنی قازی، زنجیرەی کۆمارناسی، گۆڤاری گزینگ ژمارە 18 زستانی 1998.

3-عەبدولڕەحمان ئیمامی.

4-عەبدولڕەحمان زەبیحی.

5-نەجمەدین توحیدی.

6-عەلی مەحمودی.

7-عەبدولڕەحمان كیانی.

8-قاسم قادری.

9-عەبدولقادر مدرسی.

10-محەمەد ئەسحابی.

11-سدیق حەیدەری.

بـەلام ولیـــەم ئیگلـــتن، دامەزرێنـــەرانی كۆمەڵـــەی ژ.ك ئـــەم ناوانـــەی خـــوارەوە دەستنیشان ئەكات: (8)

1-عەبدولڕەحمان حلاوی.

2-محەمەد ئەمین شرفی.

3-محەمەد نانەوازادە.

4-عەبدولڕەحمان زەبیحی.

5-حسەین فروهر.

6-عەبدولڕەحمان ئەمینی.

7-قاسم قادری.

8-مەلا عەبدوڵا داودی.

9-قادر مدرسی.

10-ئەحمەد عیلمی.

11-عەزیز زەندی.

12-محەمەد یاهو.

13-میرحاج لەعیراقەوە.

سـدیق حـەیدەری ئـەڵێ: ئێمـەش دەستەیەك لاوی خوێنـدەوار بووین كـەئاوڕێكی بەتین لەدەرونماندا بڵێسەی هەبوو، بەلام ئەوكات ڕێگەیەكی روناكمان لەپێش نەبوو وەنەمان دەزانی چیبكەین، ئەو تینو مەیلە لە25 شەهریوەری ساڵی 1321ی هەتاوی

ڕێکەوتی *16*ی سپامیری *1942* شکڵی گرت، ئەو ڕۆژە لەگەڵ پۆلێک چوونە باغی ئەمینولئیسلامی نوتقەی تەشکیلاتی ژێ.کاف گۆڕا. ئەو ڕێکخراوە شتێکی سەددەرسەد (*100٪*)ەوە خالیسی نەتەوایەتی بوو، مقیاس و معیارو پەیمان بۆ ئەندامەتی لەو ڕێکخراوەدا تەنیا (کورد)بوون بوو، بناغەدانەرەکان ئەوانەبوو:

1-محەمەد نانەوازادە.

2-عەبدولڕەحمان زەبیحی.

3-حوسێن فروهەر.

4-عەبدولڕەحمان ئیمامی.

5-قاسم قادری.

6-مەلا عەبدوڵڵای داودی، مەشهور بەمەلای حەجۆکی.

7-محەمەد یاهو.

8-بۆ خۆم (مەبەست مەلا قادر).

9-سدیق حەیدەری.

10-عەبدولڕەحمان کەیانی.

11-میرحەج (مەبەستی میر حاجە).

لەسەر جۆری دامەزراندنی ژ.ک، د.عەبدوڵڵا مەردوخ دەڵێت:

"کۆمەڵەی ژ.ک کە نوێنەری هەستی نەتەوایەتی پێشکەوتنخوازانەو دیموکراتیکی گەلی کورد بوو، لەڕۆژی *25*ی گەلاوێژی *1321*ی هەتاوی بەرانبەر *16*ی ئووتی *1942*ی زایینی بەچەشنێکی ڕەسمی بەهاندان و بەشداری سێ ئەندامی ناوبراوی هیواو ئەم کەسانە پێکهات:

عەبدولڕەحمان زەبیحی(ع.بیژەن)، عەبدولڕەحمان ئیلخانی زادە(موهتەدی)(مەلاو خاوەن موڵک) لەناو کۆمەڵەدا بەبرای ڕاست و پاشان بەمرۆ ناو دەبرا، محەمەد نانەوازادە(ئەرتەشی جاران و پاشان بەزاز) مەلا قادری مودەڕسی(مامۆستا و پاشان کارمەند)، حوسێن فروهەر(ح. زیڕینگەران)، عەبدولڕەحمان ئیمامی(کوڕی ئیمام جومعەی مەهاباد و پاشان کارمەند)، قاسم قادری قازی (مامۆستا)، مەلا عەبدوڵڵا داوودی(مەلا حەجۆ) (دووکاندار) مەحەمەد یاهو(کارمەند)، سەدیق حەیدەری، عەبدولڕەحمان کیانی(بەزاز)محەمەد شاپەسندی، مەحەمەد ئەسحابی(مامۆستا)،

نەجمەدین تەوحیدی(کارمەند)، حامید مازوچی، عەلی مەحموودی(مامۆستا)، مەحەمەد سەلیمی، محەمەد سەعید حافزی (لەکرماشان قازی بوو)، سەید تاهیری هاشمی(لەکرماشان مەلا بوو)، نافیع مەزهەر(کارمەند لەسەقز)و عەبدولقادر دەباغی(سیامەك) ئەمانە دامەزرێنەرو ئەندامانی کەرتی دووەمی (ژ.ك)بوون...*

وە رابیتی ژێ.کاف لەگەڵ حزبی هیوای عیراق، سەعیدی حەمە قالەی بێستانچی بوو کەبەڕاستی بێغایەتی زەحمەتی دەکێشا ماوەی دووساڵان (حوسێن فروهەر) "حوسێنی زێڕێنگەران" رئیسی کۆمەڵەی ژێ.کاف بوو**

بەوجۆرە لەسەر دامەزرێنەرانی ژ.ك چەند بیروڕایەکی جیاجیا هەبووە، تائێستاش بەبەڵگەی ژ.ك خۆشی لیستەیەکی متمانەپێکراو نەکەوتۆتە بەردەست.

لەپرس و ڕا لەگەڵ زەبیحی ناوی دامەزرێنەرانی ژ.ك-ی بەم جۆرە نووسیوە:

1-حسەین فروهەر

2-عەبدولڕەحمان زەبیحی. *3*-عەبدولڕەحمان ئیمامی. *4*-عەبدولقادر مدەرسی. *5*-نەجمەدین تەوحیدی. *6*-محەمەدی نانەوازدە. *7*-عەلی مەحمودیی. *8*-محەمەدی ئەسحابی. *9*-عەبدولڕەحمان کیانی. *10*-سدیق حەیدەری. *11*-قاسم قادری.

دوکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملوش هەر ئەو ناوانەی بەدامەزرێنەری ژ.ك نوسیوە: جەلیل گادانیش، مەلا عەبدوڵڵا داودی، حسەین فروهەر، عەبدولڕەحمان زەبیحی، عەبدولڕەحمانی ئیمامی، عەبدولقادر مدەرسی، نەجمەدین تەوحیدی، محەمەد نانەوازادە، عەلی مەحمودی، محەمەدی ئەسحابی، عەبدولڕەحمانی کیانی، سدیق حەیدەری، قاسم قادری، عەزیز زەندی، محەمەد یاهو، ئەحمەد عیلمی، بەدامەزرێنەرو کارگێڕی ژ.ك داناوە، میرحاج و مستەفا خۆشناویشی بەنوێنەرانی حزبی هیوای کوردستانی عیراق ناونوس کردووە کەبەشدارییان لەدامەزراندنەکەدا کردووە*

---

* بڕوانە: د.عەبدوڵڵا مەردوخ، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردو کۆمەڵەی هیوا، گۆڤاری گزینگ، ژمارە 14 زستانی 1997(1375)

** بڕوانە: سەید محەمەد سەمەدی، ژێ.کاف چبوو؟ چی دەویست؟ وەچی لێهات؟ مەهاباد 1981.

* بڕوانە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، جوتیار تۆفیق، کوردستانی نوێ ژمارە 1401ی ڕۆژی 1997/4/7.

محەمەدی شا پەسندیش هەمان ئەو ناوانەی دەستنیشانکردووە کەمام جەلال لەکتێبەکەیدا"كردستان والحركة التحررية القومية الكردية...."نوسیونی ئەوە نەبێ کەئەم لەقسەو باس لەسەر ئەو ناوانە ناوی (عەلی رەیحانی)ش دەبات* هەندێ کەسیتر لای وایە کەعەزیز زەندی-ش کەدامەزرێنەرو سەرۆکی حزبی ئازادیخوازانی کوردستان بوو *1938-1942* ئەمیش لەلیستی دامەزرێنەرانی ژ.ك دادەنێ*.

محەمەدی شا پەسەندی لەسەر ناوی کۆمەڵە ئەڵێ: (ژ.ك) واتە (ژیانەوەی کورد)** زیاتر لەوانە لەسەر ناوی کۆمەڵەی ژ.ك چەندین بۆچوونی جیاجیا هەیە:

د. عەبدولڕەحمان قاسملو لە "کوردستانو کورد" و، د. کەمال مەزهەر بەدراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر. کەریمی حسامی بە(کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) ناوی دەبەن. ئارچی روزفلت-یش ئەڵێ (لە*16* ئابی *1943*)دا دوانزە لاوی کورد کەزۆربەیان وردە بازرگانو فەرمانبەری بچووکی ناوشاربوون (کۆمەڵەی ژیانی کوردیان دامەزراند)***

دیارە لەبۆچونەکەیدا: لەلێکدانەوەی ناوو ساڵی دامەزراندنی ژ.ك دا هەڵەی کردووە.

دامەزراندنی کۆمەڵەی ژ.ك گۆڕانێکی سیاسیی گەورە بوو لەبزوتنەوەی کوردایەتیی ئەوبەشەی کوردستاندا، ڕێکخستنێکی نوێو سەردەم بوو.. بەرزکردنەوەی دروشمی مێژویی یەکگرتنەوەی کوردستانو دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی بەپلەیەکی نوێی جوڵانەوەی نیشتمانی کوردستان دادەنرێت. لاخستنی خەباتی چەکدارییو پەنابردنە بەر لایەنی روناکبیرییو هوشیاریی سیاسییو وریاکردنەوەی کۆمەڵانی خەڵكو خوێندەوارکردنی، ڕێبازێکی نوێ بوو، نەك هەر تا ئەو سەردەمە، بگرە تا نیوسەدە دوای دامەزراندنەکەشی. لەکوردستانی عیراقدا تەنها مێژوونووسی بەناوبانگ محەمەد ئەمین زەکی بەگ لەسەر زەرەرو زیانی شەڕی چەکداریی بەزەقیو ئاشکرا قسەی کردبوو.. بۆیە:

(کۆمەڵەی (ژ.ك) بەهۆی بەرنامەی نیشتمانیو چەشنی ڕێکخراوەییو هەڵسوڕانیەوە، بەخێرایی لەسەرانسەری کوردستان لقو پۆپی هاویشتو کۆمەڵانی زەحمەتکێشو بازاڕیو کاسبکارو عەشیرەتەکانی کوردی لەدەوری خۆی کۆکردەوەو

---

* بڕوانە: ئاڵای ئازادی، ژمارە *25*-خولی دووهەم، *1992/5/31* ، لەقسەی (محەمەدی شاپەسەندی)یەوە وەرگیراوە.

** *50* ساڵ خەبات - کورتە مێژوویەکی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، جەلیل گادانی، بەرگی یەکەم- *1996* ل*20*

*** بڕوانە: دروستبوونی کۆمەڵە، ئارچی ڕۆزفلت، وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە ئەکرەم قەرەداخی، کوردستانی نوێ، ژمارە (*1680*) *1998/8/20*.

لـەبزواندنی هەسـتی نەتەوایـەتیو وریاکردنـەوەی سیاسـیی خـەڵکدا نەخشـێکی گرنگیی هەبوو..) [9].

مـەلا قادری مودەریسـی لەسـەر سیاسـەتو ڕێبازی خـەباتو ستراتیجی کۆمەڵـەی ژ.ك بەم جۆرە قسان دەکات:

1-بناغـەی دامـەزراندنی ژێ.کاف لـەروی تـەجروبـەو ڕووداوە مێژووییـەکان بۆیـان دەرکەوتووە کەدەس بردن بۆ چەك غەیری چارەڕەشیو بەدبەختی بۆ گـەلی کورد هیچ بەرهـەمێکی دییکـەی نییـە یـان دیـتن بـەچاوو بـوون لـەتاریخدا ئـەو مەسـەلەی پێسەلماندبووین نەترسەنۆکی.

2-بناغـەو ئەساسـی کۆمەڵـەی ژێ.کـاف لەسـەر ئـەو ڕاسـتەقینەیە کـەگرنگترین هەنگاو بردنە سەری سەتحی فەرهەنگی گەلی کوردە.. تاد.

3-لەروانگەی دیانەتەوە لەبەرئەوەی کە(دینی ئیسلام) زیاتر لەهەزار ساڵە تێکـەڵ بەژیانی ماددیو مەعنەوی گەلی کورد بوو، بەبەشێك لەفەرهەنگیی گەلی کورد حیساب دەکرێ وە ژێ.کاف ڕیزێکی تایبەت بۆ ئەو ئایینە پیرۆزە دادەنێ.. تاد.

4-چوار دەستە (تاقم) دەیان توانی ببنـە ئەندامی ژێ.کاف، بـەلاّم هـەرگیز نـەیان دەتوانی بەپلەی سەرۆکی ژێ.کاف بگـەن، ئـەو چوار دەستەش بریتیبوون لـە: ئاغا، شێخ، مەلا، سەید.. . تاد*

دەرگـای بوونـە ئـەندام لەژ.ك دا تـا ڕادەیـەك کـراوەو لەسـەر بنچینـەی کـورد بـوون بوو.. شێوەی وەرگرتنەکـەش لەسـەر بنچینەیـەکی کلاسیکی بـوو، پێویسـت کرابـوو کەهـەر کوردێك بیـەوێ ببێتـە ئەندام، لەکۆبوونەوەیەکی نهێنیو لەبەردەمی دووسـێ ئەندامدا سوێند بەقورئان بدرێ کە:

1-خـەیانەت بەنەتەوەی کورد نەکات.

2-کۆشش بۆ خودموختاری کوردان بکات.

3-هیـچ ڕازێکـی (نهێنییـەکی) ڕێکخـراو، نەبـەزمان، نەبەقەڵـەم، نەبەئیشـارەت، ئاشکرا نەکات.

4-هەتا ئاخری عومری هەر ئەندام بێت.

---

* بڕوانە: سەید محەمەدی سەمەدی، ژێ. کاف چیبوو؟ چی دەویست؟ وەچی بەسەر هات مەهاباد 1981.

5-تەواوی پیاوانی کورد بەبرای خۆی وەتەواوی ژنانی کورد بەخوشکی خۆی بزانێ.

6-بەبێ ئیزنی کۆمەڵەی ژێ.کاف نەبێتە ئەندامی هیچ رێکخراوو دەستەیەکی‌تر. وەغەیری ئەو سێ‌کەسەش، کەسێکی دییکەی نەدەناسی [10].

لەڕووی پێکهێنان و بوون بەئەندامی کۆمەڵەی ژ.ك هێمن بیرەوەرییەکانی خۆی وا باس دەکات: "تا رۆژی *25*ی گەلاوێژی *1321*ی (ئابی *1942*) کۆمەڵەی ژ.ك دامەزرا، ئەوانی ئەو کۆمەڵەیان دامەزراند دۆستانی پێشوی من بون، من لەو سەروبەندەی‌دا لەتەورێز بووم و لەڕۆژی دامەزراندنی کۆمەڵەدا حوزورم نەبو، کەهاتمەوە بەهۆی زەبیحی کەلەمێژە ساڵ بو دۆست بووین بەکۆمەڵە ناسێندرام، لەماڵی یەکێك لەدۆستەکانی خۆم کەپاشان زانیم ئەندامی ژمارەیەکی کۆمەڵەیەو بەقورئان و ئاڵای کوردستان و بەشەرەفی خۆم و بەشمشێر سوێندیان دام بەزمان و بەقەڵەم و بەئیشارەت خەیانەت بەنەتەوەی کوردو ئەندامی کۆمەڵە نەکەم.." [11].

بۆ زیاتر رێك و پێکردنی کاروباری کۆمەڵە لەنیسانی *1943* دا لەچیایەکی نزیك شاری مەهاباد (خۆلا پەرستان) کۆبوونەوەیەکی فراوان کرا نزیکەی (*100*) ئەندامێ هاوبەش بون، بۆیە زیاتر لەشێوەی کۆنگرەدا بوو وەك لەکۆبونەوەیەکی ئاسایی. لەو کۆبوونەوەیەدا پاش لێدوان و گفتوگۆ گەلێك بڕیاری گرنگ درا لەوانە:

-گۆڤارێك چاپ بکرێت و ببێتە ئۆرگانی کۆمەڵە، بیروڕاو هەڵوێستی تیا رون بکرێتەوە لەژێر ناوی (نیشتمان)دا.

-کۆمەڵە پەیوەندی بەسۆڤیەتەکانەوە بکات بۆ باسکردنی مەسەلەی کوردو داوای یارمەتی‌کردن و پشتیوانی‌کردنی بۆ ئەوەی بتوانێ مافە نەتەوایەتییەکان بەدەست بێنێت.

-هەر لەو کۆبوونەوەیەدا کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە هەڵبژێردرا [12].

-وشەی نهێنی بۆ کۆمەڵەو ئەندامەکانی دابنرێت تا بەهۆیەوە یەکتری بناسن، کەبەوجۆرە بوو: (خواپەرستێ شتێکی باشە) [13].. ئامانجی سەرەکیی کۆمەڵەی ژ.ك لەو قۆناغەدا خودموختاری کوردستان بوو.. وەکو لەبڵاوکراوەو نووسین و گۆڤاری نیشتمان دا دەرئەخرا، لەگەڵ ئەوەشدا سەرکردایەتیەکەی لەو بڕوایەدا بوو کەنابێت

ڕێکخستن لەسنوری کوردستانی ئێران دا قەتیس بکرێت.. بۆ ئەو مەبەستە محەمەد ئەمین شەرەفی بۆ کوردستانی عیراق نێردراو لەدواییشدا بۆ کوردستانی تورکیا*.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس و عوسمان دانش بەنوێنەری ژ.ك بۆ مەهاباد نێردران، قەدری بەگ بەنوێنەرایەتی کوردەکانی سوریاو قازی مەلا وەهاب نوێنەری کوردی تورکیا، لەدواییدا کۆبوونەوەیەکی سێ قۆڵی ساز کرا، لە: قاسم قادر نوێنەری کۆمەڵە، شێخ عوبێدوڵڵا زینۆ نوێنەری کوردەکانی عیراق و قازی مەلا وەهاب نوێنەری کوردەکانی تورکیا لەچیای (دالەنبر) کەکەوتۆتەسەر سنووری سیاسی تورکیاو عیراق و ئێران، وەهەر بەناوی ئەو شوێنەشەوە کۆبوونەوەکە بەکۆبوونەوەی سێ‌سنوور ناوبرا، دوای لێکۆڵینەوە لەبارودۆخی خەباتی کۆمەڵەو رادەی گەشەکردنی، گەیشتنە ئەو ئەنجامە کەپێویستە سەرکردایەتییەکی یەکگرتوو بۆ هەرسێ لقەکە دابنرێت تا رابەرایەتیی خەباتی نەتەوەی کورد لەهەر سێ پارچەکە بکات.. هەرچەندە ئەو بیروبڕیارە هەر لەسەر کاغەز مایەوە، بەڵام هەنگاوێکی گرنگ بوو لەبیرکردنەوە بۆ بەکوردستانی کردنی خەبات.. بەتایبەتی لەگەڵ حزبی هیوادا لەسەر ئەوە پێکهاتبوون کەئامانجی سەرەکییان سەربەخۆیی کوردستان بێت.

لەگەڵ ئەوانەشدا نوێنەرە چالاکەکانی کۆمەڵە دەستیان کرد بەپێوەندیی لەگەڵ لێپرسراوانی یەکێتی سۆڤیەت، بەتایبەتی کۆنسوڵی ورمێ و تەورێز، عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانزادە لەچەند دیدەنییەکیاندا مەبەستەکانی خۆیان و رۆڵ و سەنگ و ئاستی رێکخراوەیی کۆمەڵەیان بۆ ئەو لێپرسراوانە روونکردۆتەوە وەك لەدواییدا بەهەندێ بەڵگەنامەوە ئەو کارەو رۆڵی ئەو دوو ئەندامە چالاکەی ژ.ك، باسدەکەین.

بەو جۆرە کۆمەڵەی ژ.ك لەمەیدانەکانی نوسین و رێکخستن و پێوەندیی بەنوێنەرانی پارچەکانی‌تری کوردستان و پێکهێنانی لقی رێکخستن، پێوەندیی بەلێپرسراوانی سۆڤیەتەوە.. وەك رابەری نەتەوەو سەرکردەی بزوتنەوەی کوردایەتی هاتە مەیدانی خەباتەوە.. لەسەر بنچینەی شانەو بەستنی بنکەکانی خوارەوە

---

* لەسەر رۆڵی کوردی عیراق و کاریگەرییان لەسەر رووداوە سیاسییەکانی بڕوانە: د. عەبدوڵڵا مەردوخ، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردو کۆمەڵەی هیوا، هەمان سەرچاوە.

بەسەروتر بەچالاكیی نهێنییو پارێزگاریكردنی ئەندامەكانی لەشالاّوی دوژمن، كارەكانی ئەنجامداوە..

ژ.ك بەرهەمێكی گونجاوی ناو هەلومەرجە رەخساوەكانو گۆڕانەكانی ئەو سەردەمە بوو. هەرچەندە هەستو نەستی نەتەوەیی لەناو بەشە خوێندەوارو روناكبیرەكەی كۆمەڵگەی كوردەواریی، تا ڕادەیەك گەشەی كردبوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەڕوی سیاسییو بەرزكردنەوەی دروشمی نەتەوەیی، بەگۆڕانێكی گەورەی ناو هەلومەرجە بابەتییە، تاڕادەیەك، گونجاوەكان دادەنرێت.

هەرچەندە تازەییو قەبارەی رێكخراوەیی كۆمەڵەو بارودۆخی ناوخۆو هەلومەرجە نێونەتەوەییەكان یارمەتیدەری گۆڕانی بنەڕەتیو رادیكالاّنە نەبوون، لەگەڵ ئەوەشدا ژ.ك وەك رێكخراوو وەك رابەرێكی سیاسی نوێی كوردایەتی بووە هەڵگری دروشمە نەتەوەییەكە. لەڕوی نەشونماو بیروباوەڕو بنكەی جەماوەرییو پێڕەوو بەرنامەشەوە، جیاوازییەكی گەورەی بەخۆوە بینی، بەبەراورد لەگەڵ رێكخراوەكانی پێش سەردەمی بەوەڵەدبوونی.

(كۆمەڵە بێجگە لەوەی كۆمەڵەیەكی سیاسی بو كۆمەڵەیەكی كۆمەڵایەتیو ئەخلاقیش بوو، زوربەی ئەندامانی كۆمەڵە بڕوایان بەو سوێندە هەبوو كەخواردبوویانو دەستیان لەنائاكاری درێو هەڵگرتبوو، دزی، خراپەو نێوان ناخۆشی لەكزی دابوو، دەتوانم بڵێم لەهێندێك جیگایان هەرنەما)[14].

یەكێك لە گۆڕانە زۆر گرنگەكان ئەوەبوو كە ژ.ك بەكردار مەیلی ناوچەگەریی خستەلاوە، قاڵبێكی نەتەوەیی دوور لەگۆشەگیریی دا بەكوردایەتی، هۆیەكی گرنگ بوو بۆ بلاّوبوونەوەی گیانی نیشتمانپەروەریو هەستی نەتەوەیی. لەگەڵ هەموو ئەوانەشداو بەهۆی گەلەك هۆوە، هەر رێكخستنەكانی كۆمەڵەی ژ.ك بوو كەحزبی دیموكراتی كوردستانی لەسەر بیناكرا. زۆر لەهاوڕێیانو لێكۆڵەران ئەو دیاردەو گۆڕانە بەڕێنماییو دەستی لێپرسراوانی كۆماری ئازربایجانی سۆڤیەت دادەنێن، جگە لەوە كەلێپرساوو گەڵ لەئەندامە چالاكەكانی كۆمەڵەش ئەو گۆڕانەیان بەباش زانیبوو*

سەرەڕای هەموو ئەوانە ژ.ك بێکەموکورتیو هەڵەنەبووە:

"لەگەڵ پەرەگرتنی جولانەوەی نیشتمانی وەبەگوێرەی پێویستو هەلومەرجی ڕۆژ، کۆمەڵەی (ژ.ك)چ لەعاست پرۆگرامو شکلی ڕێکخراوەیی، چ لەعاست باری سیاسیی تێکۆشانەوە پێویستی بەدەسکاری هەبوو"[15].

بۆ بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکان، ڕێبەرانی ژ.ك لەو بڕوایەدا بوون کەدەبێ یەکێك لەزلهێزەکانی یارمەتیدەربن، بۆیە لەهەمان ئەو کاتانەی کەدەیانویست پێوەندییەکانی ژ.ك لەگەڵ لێپرسراوانی سۆڤیەت باشو توندوتۆڵ بکەنو پەیتا پەیتا کۆبوونەوەیان دەکرد.. هاوتەریب لەگەڵ ئەوە، ئومێدیان بەڕۆژئاوا هەبوو، بۆیە واپێدەچێ لەکۆششیشدا بووبن کەلەگەڵ لێپرسراوانی ئینگلیزدا پێوەندیی بگرن.. ئەوەی ئەم بۆچوونە دەسەلمێنێ ئەو نووسینەیە کەلەژمارە 3-4ی ساڵی یەکەمی گۆڤاری نیشتماندا بڵاوکرایەوە کەبەبۆنەی دەرچوونو بڵاوکردنەوەی (دەنگی گێتی تازە) بوو.. لەژێر ناوی (ئەستێرەیەکی تازە لەئاسمانی چاپەکانی کوردیدا جوامێرو مەردوم دۆستی بەریتانیای گەورەدا) نووسراوە: "کورد ماوەیەکی زۆر لەمێژە هەستی بەنەجابەتو مرۆخۆشەویستی بەریتانیا کردووە ئەم حکومەتە گەورەیە بەدرێژایی مێژووی ئیمپراتۆریەتی خۆی هەمیشە پارێزگاری ئازادی سەربەخۆییو پەروەرێنەرو پێگەهێنەریی نەتەوە بچوکەکانی گێتیبووە.."[16].

لەدواییدا پێخۆشحاڵی (نیشتمان) دەردەخات لەدەرکردنی گۆڤاری دەنگی گێتی تازەو ئینجا داوا دەکات: "چۆن ئێستگەی ڕادیۆ بەناوی کوردستانەوە لە (یافا) هەیە لەلەندەنیش بیکاتەوە.." [17].

تاکۆتایی نوسینەکە بەم جۆرە دەهێنێ.

"بژی ئالاهەڵگری ئازادیی گێتیی بەریتانیای مەزن: نیشتمان.." [18].

پێم وایە ڕابەرانی ژ.ك لەڕۆڵی خراپی ئەو دەوڵەتە بێئاگانەبوون، لەڕوخاندنی حوکمداریو مەلیکایەتیەکەی شێخ مەحمودو داگیرکردنی باشووری کوردستانو لکاندنی بەمیسۆپۆتامیاو دامەزراندنی ئەم عیراقەی ئێستا بەئاگابوون.. لەگەڵ ئەوەشداو بۆ مەرامێکی نوێی سەردەمێکی نوێ، چاویان لەوە پۆشیوەو بەو گیانەوە ئاوڕیان لەو دەوڵەتە خاوەن قودرەتە گەورەیە داوەتەوە، بەڵکو بتوانن پێوەندییەکی نوێ بخوڵقێنن ئەوەی زیاتر سەرنجڕاکێشەریشە، بەرپرسانی کۆمەڵە بەئاشکراو بێ

سڵەمینەوەو بێگوێدانەی دۆستەکانی: ئازەربایجانو روسەکان، ئەو بۆچوونو هەڵوێستەیان هەبووە.. کەئەوەش، تارادەیەکی باش سەربەخۆیی داڕێژەرانی بڕیار لەسەرکردایەتیی ژ.ک-دا دەردەخات. جگە لەوە ئەوەشیان بەبەشێك لەبەرنامەکەی ژ.ك داناوە کە ئامرازێکی تری هوشیارکردنەوە بهێنرێتە ئاراوە.

یەکێك لەو هەنگاوە گرنگانەی ژ.ك هەڵیهێنا، ناساندنی کێشەی کورد بوو بەزلهێزانی سەردەمەکە بەتایبەتیی بەڕووسەکان، بەو مەبەستەی کەدەوڵەتی یەکێتی سۆڤیەت ببێت بەپاڵپشتی کورد بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکان، لەمەشدا سەرکردایەتی ژێکاف لەو راستییە گەیشتبوو کە سەبارەت بەوەی هێزەکانی ئەو دەوڵەتە هاتوونەتە ناوچەکەوە، جۆرە ئامادەیەکیشیان تێدایە کە ئاوورێك لەکورد بدەنەوە، سەردەمەکەش سەردەمی گەرمەی پڕوپاگەندەی سۆڤیەت بوو کەقەڵای سەفرازیی گەلانە، خۆ دەوڵەتانی خۆرئاواش ئاوڕیان لەکورد نەدەدایەوە، بگرە یارمەتیدەری ئێرانیش بوون، بۆیە ئەو هەنگاوە لەگەڵ ڕەوتی روداوکاندا دەگونجا، بەلام ئەقڵی سیاسیی کوردو کەمی هوشیاریی سیاسیی لەگەڵ سیاسەتی پڕ لەپێچوپەنای روسەکانو گوێ نەدان بەمەسەلەی میللەتانی ژێر دەست، بەپێچەوانەی قسەو دیعایەو بەڵێنەکانیانەوە، ئەوانە هێندە لەیەکدووربوون کەلەیەکگەیشتنێکی جووت لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی هەردوولا مەحاڵ بێت... لەم دۆکومێنتانەی لێرەدا دەیانخەینە بەرچاو، رووسەکان خۆیان ئاستیی دڵسۆزیی و متمانەی کورد بە یەکێتیی سۆڤیەت دەردەخەن، لەگەڵیشیاندا بەدگومانیی و گیانی نامرۆڤانەیان ئاشکرادەکەن.

بەهەر حاڵ رابەرانی ژێکاف، بەپێی تێگەیشتنی دوور لەنهێنییەکانی ژێر پەردەوە ئەو رێبازەیان گرتەبەر، بەتایبەتیش میللەتێکی بێپشتوپەناو بێدەرەتانیان سەرکردە دەکرد، دروشمو ئامانجێکیشیان هەڵگرتبوو، هەرچەندە ڕەواو یاسایی و هەقو مێژوویانە بوو، بەلام لەگەڵ ئەو هەلومەرجانەی سەردەمەکەو ناکۆکیی و ململانێ و بەرژەوەندییە هەمە لایەنەکانو ناکۆکییەکانی نێوان زلهێزەکانو پەیمانە نهێنییەکان نەدەگونجان.

بۆ ئەو مەبەستەش ژێکاف دوو ئەندامیی سەرکردەو کارامە بۆ پێوەندیی بەلێپرسراوانی یەکێتی سۆڤیەتەوە تەرخان کرد کە عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی

ئێلخـانی زادەبـوون ئـەوە بەشـی هـەر لەبـەر ڕۆشـنایی بڕیارەکـەی کۆبونـەوە فراوانەکەی(خولاپەرستان) بوو.

بەشـێك لـەو ئەرشـیفانەی ئـەو سـەردەمەی یـەکێتی سـۆڤیەت کـە کەوتونەتـە بەردەست، زۆر لـەو پێوەندییانـەی خسـتۆتە ڕوو.. لەیـەکێ لەنامـەکانی حەسـەنۆڤ سەرکۆنسوڵی یەکێتی سۆڤیەت لەتەوریز نەهاتووە:

"9یسیپتامبەری *1944* کوڕی یەکێك لەسەرۆك هۆزەکانی کورد "هۆزی دیبوکری" بەناوی قاسمی ئێلخانی زادە هاتە لام و رایگەیاند کەلەمەهاباد ڕێکخراوێکی نهێنی کوردییان پێکهێناوە کـە ئـەوو زەبیحـی و عـەلی ڕیحـانی و مـەناف کـەریمی و... هتد ئەندامانی سەرکردایەتیی ئەم ڕێکخراوەن. ئەم ڕێکخراوەیە گۆڤارێکی تایبەتی هەیەو ئۆرگانی ناوەندی ئەم پارتییەیە کەتائێستا چەند ژمارەیان لێ بڵاوکردۆتەوە..

دوای ئـەوەی کۆنسـوڵ درێـژە بەنوسـینی قسـەکانی ئێلخـانی زادە ئـەدات و ئینجا دەنووسێت:

"مەبەستی ڕێکخراوی ئێمە گەیشتن بەسەربەخۆیی و ئازادی کوردستانە. ئێلخانی زادە وتـی: ئێمـەش دەمانـەوێ قوتابخانـەو چاپەمـەنیمان بـەزمانی خۆمـان هـەبێت و بەڕێوەبەرایـەتی کـوردی و.. هتد مـان هـەبێت، بـەڵام ئێمـە بـەبێ یارمـەتی دەرەوە، زەحمەتە بگەینە مەبەستی خۆمان.

کوردەکان لەو باوەڕەدان کەدۆستی گەلانی بچوك، لەوانەش گەلی کورد، یەکێتی سۆڤیەتە، لەبەر ئەوە ئێمە ئازادی گەلی کوردمان لەدەستی یەکێتی سۆڤیەت دەوێت. بۆیە ئێمە داوا لەکۆنسوڵی سۆڤیەت دەکەین کەداواکارییەکانمان بگەیێنێتە دەوڵەتی یەکێتی سۆڤیەت و، ئێمە دەمانەوێ کە سۆڤیەت کوردان لەژێر باڵی خۆی بگرێت و بۆ ئازادی کوردستان یارمەتیمان بدات.

منیـش لـەوەڵامدا گـوتم کەئێسـتا یـەکێتی سـۆڤیەت لەشـەڕدایەو دەرفـەتی لێکۆڵینەوەی ئەم پرسیارانەی نییە.

ئێلخانی زادە وتـی کەلـەم بارەوە تێدەگـات، بـەڵام لەبەرئـەوەی کەشـەڕ خەریکـە کۆتایی دێت و بەم زووانە وتووێژی ئاشتیانە دەست پێدەکـات، داخوازی ئەوەیـە کەدەوڵـەتی یـەکێتی سـۆڤیەت لەسـەر دامـەزراندن و مەبەسـتی ئـەم ڕێکخراوەیـە ئاگاداربکاتەوە، لەبەرئەوەی گەلی کورد هیوای بەیەکێتی سۆڤیەت هەیە.

منیش وتم کەداواکارییەکەی ئەو دەگەیەنمە دەوڵەتی خۆمان.

لەوەڵامی پرسیاری من کەئایا ئەو ڕێکخراوەی ئێوە بەرنامەی هەیە؟

ئێلخانی زادە وتی: بەڵێ و بەڵێنی پێدام کە نوسخەیەکی بەرنامەکەمان بۆ بێنێت.

13سیپتامبر بۆ دووەم جار ئێلخانی زادە ئەمجارەیان لەگەڵ عەبدولڕەحمان زەبیحیدا هاتەوە لام. نوسخەیەك لەپرۆگرامی پارتییەکەی خۆیانی بەزمانی کوردی بۆ هێنام(وەرگێڕاوی ڕووسییەکەی پێشکەش دەکرێت).

زەبیحی وتەکانی ئێلخانی زادەی دووپات کردەوەو وتی: کە ئەم ڕێکخراوە نزیکەی دوو ساڵە پێکهاتووەو ناوی پارتی ژێکافەو بەمانای پارتی ژیانەوەی کوردستانە. زۆربەی ئەندامانی ئەم پارتییە لاوانی پێشکەوتوخوازی کوردستانن و نزیکەی هەزارو دووسەد ئەندامی هەیە.

ژێکاف بەتەوای ڕێکخراوێکی نهێنییەو تائێستا شەش ژمارە گۆڤاری "نیشتمان"ی دەرکردووە. زەبیحی پێنج ژمارە لەم گۆڤارەی پێدام. "نیشتمان" لەتەواوی کوردستاندا بڵاودەبێتەوە. بەڵام ئینگلیزەکان بڵاوکردنەوەی ئەم گۆڤارەیان لەعیراق قەدەغەکردووە. هەروەها زەبیحی وتی: کە ئەم ڕێکخراوەیە زۆرتر لەکوردستانی ناوەندی چالاکی دەکات و ئەگەر ئێمە دژ نەبین دەیانەوێ نوێنەری خۆیان بنێرن بۆ عیراق و بۆ باکووری کوردستان بۆ پێکهێنانی ئەم پارتییە.

منیش لەوەڵامدا وتم: کە ئێوە بۆ خۆتان ئەم پارتییەتان دروست کردووەو دەبێ خۆتان بەرپرسی ئیش و کاری خۆتان بن.

زەبیحی وتی: کەدەیانەوێ بەدەستووری ئێمە ئیش و کاربکەن و لەبەرئەوەیە کە داوا لەئێمە دەکات، لەبەڕێوەبردنیاندا دەست بەڕوویانەوە نەنێین.

منیش لەوەڵامدا وتم: کە ئەم پارتییە ناناسم و دەبێ لەپێشدا لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەم.

پاشان زەبیحی ڕایگەیاند کە کوردەکانی عیراق و ئینگلیز لەسلێمانی ڕۆژنامەی کوردی دەردەکەن و بەبێ پارەو بەخۆڕایی لەناو خەڵکدا بڵاوی دەکەنەوە. لەم دواییەدا دەوڵەتی عیراق بڵاوکردنەوەی ئەم ڕۆژنامەیەی بەپۆست لەلایەن کوردەکانەوە یاساغکردووە.

بەڵام ئەو رۆژنامەیە، کەلەلایەن ئینگلیزەکانەوە دەردەچێت، بەپۆست دەگاتە کوردستان. ئینگلیزەکان لەو رۆژنامەیەدا لەسەر رووداوەکانی شەڕو سەرکەوتنەکانی خۆیان لەبەرەکانی شەڕدا شت بڵاودەکەنەوە، هەروەها دەنووسن کە ئینگلیز دۆستی هەرە نزیکی گەلانی بچوکەو هەمیشە یارمەتی ئەو گەلانەی داوەو دەدات، کە بۆ سەربەخۆیی خۆیان تێدەکۆشن. لەسەر داواکردنی من زەبیحی بەڵێنیدا کە نوسخەیەك لەژمارەکانی ئەو رۆژنامەیە، کە ئینگلیزەکان بەزمانی کوردی دەریدەکەن، بگەیەنێتە دەستمان"

حەسەنۆڤ

سەرکۆنسۆلی یەکێتی سۆڤیەت لەتەوریز*

بۆ دەرخستنی هەڵوێستی سۆڤیەتەکان لە ژ.ك.و لەو داوانەیان بەتایبەتیی و لەکێشەی کورد بەگشتیی، لێرەدا بۆچوونی ماکسیمۆڤ م. باڵوێزی سۆڤیەت لەئێران. لەسەر راپۆرتەکەی حەسەنۆڤ دەخەینە پێش چاو.

"لەراپۆرتی ماکسیمۆڤ م. باڵوێزی سۆڤیەت لەئێران

1944-11-13

بەپێی راپۆرتی هاوڕێ حەسەنۆڤ کەلەگەڵ قاسمی ئیلخانی زادە سەبارەت بەپارتی ژێکاف ... وادەردەکەوێ کە ئەم پارتییە تاهاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ئێران لەدایکبووە ** چالاکترین ئەندامانی بریتین لەئێلخانی زادەو زەبیحیی و وەهابی

---

* بروانە گۆڤاری رابوون، ژمارە 22-1997، هێندێ بەڵگەو بۆچون لەسەر کۆمەڵەی ژێکاف، ئەفراسیاو هەورامی لەرووسییەوە کردویە بەکوردی.- وەرگێڕ لەئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی روسیای فیدرالی ف-94، ئـو 30، د65، پ348، ل. 149- گەلێك دۆکومێنتی تری هاوڕێنەی ئەمەی دەرهێناوەو کردونیە بەکوردی‌و بڵاوی کردۆتەوە.

** وەرگێڕی رووسییەکە لەتەنیشت ئەم بۆچوونەوە لەدوو کەوانەیەکدا نوسیویەتی (دیارە مەبەست پارتی ئازادیخوازانی کوردستانە)لام وایە، مەبەستی ماکسیمۆڤ ئەوە نەبووە، چونکە قسەکان لەسەر ژێکافە نەك پارتی ئازادیخوازان، جگە لەوە هیچ یەکێك لەو دوو رێکخراوە لەکاتی هاتنی سوپای سۆڤیەتدا لەدایك نەبووە، بەڵکو ژێکاف لەدوای هاتن‌و پارتی ئازادیخوازانیش لەپێش هاتنی ئەو سوپایەدا لەدایکبوون... پێم وایە ئەبێت رستەکە بەم جۆرە بێت:" وادەردەکەوێ کە ئەم پارتییە لەکاتی هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ئێران لەدایکبووە"

بلوریان. پارتی ناوبراو پارتێکەی ناسیۆنالیستەو گۆڤاری نیشتمان ئۆرگانی ئەم پارتییەیە کەبەنهێنی لەتەوریز دەردەچێت.

ئەرکی ئێمە بەرامبەر بەم پارتییە دەبێ ئەوە بێت کەبەوردی لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەن، هەروەها رێبەرەکان و ئەندامانی چالاکی بناسن و لەئیش و کاری رێبەرایەتی و ئاڵوگۆڕکردنیان دەستتێوەرنەدەن و لەراپۆرتی داهاتوودا زیاتر لەسەر ئەم پارتییە ئاگادارمان بکەنەوە"

لەراپۆرتێکی تردا کۆمیساروڤ-کۆنسوڵی سۆڤیەت-لەرەزائییە لە *1944*دا دەنوسێت:

"رێکخراوی هەرە جیدی کەبانگەوازی سەربەخۆیی کوردستان دەکات کۆمەڵەی ژێکافە. گەرچی بەداخەوە ئێمە زانیاریمان لەسەر ئەم رێکخراوە کەمە. بۆیە ئەمە کەباس دەکرێت پێشەکییە.

رێکخراوو شانەکانی ئەم پارتییە لەزۆربەی شارو ناوچەکانی کوردستاندا هەیە. هەروا لەتاران و تەوریزیش رێکخراوی ئەم پارتییە هەیە. نیشتمان ئۆرگانی ئەم کۆمەڵەیە کەبەنهێنی لەتەوریز دەردەچێت و تائێستا شەش ژمارەی دەرچووە، لەنیشتماندا وتاری نیشتمانپەروەری دەنووسرێت، کە داوای یەکگرتنی کوردان بۆ ئازادی و سەربەخۆیی و پێشکەوتن دەکات، هەروەها لەنیشتماندا لەسەر مێژووی شۆڕشی ئۆکتۆبەر وتار دەنووسرێت و وێنەی لینین و ستالین و قارەمانەکانی کوردی سۆڤیەت، کەلەشەڕی دووەمی جیهاندا دژی داگیرکەرانی ئەڵمان بەشدارییان کردووە، لەلاپەرەکانی نیشتماندا خۆیان دەنوێنن.

ژێکاف رێکخراوی لاوانی پێکهێناوە. ئەندامانی رێبەرایەتی کۆمەڵەی ژێکاف بریتین لە: قازی محەمەد، مەحموودیان، ئیبراهیمیان، میرزا عەلی ریحانی، سولتانیان و...هتد کۆمەڵە دژی راووڕوتکردنەو هەوڵدەدات بایەخێکی سیاسی بداتە بزووتنەوەی کورد.

ئەم رێکخراوەیە بەهەموو توانای خۆیەوە دەیەوێت پشتیوانی و هاوکاری ئێمە بۆ خۆی بەدەست بهێنێت، دەکرێ بڵێین زۆربەی سەرکردەکانی کورد کەباسی "سەربەخۆیی کوردستان دەکەن" دەڵێن ئەم سەربەخۆییە تەنیا بەیارمەتی یەکێتی

سۆڤیەت بەدەست دێتو بۆ ئەم کارەیش ئەوان ئامادەی هەموو چەشنە هاوکارییەکن لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتداو دەڵێن لەسیاسەتی کۆلۆنیالانەی ئینگلیز تەنیا دەبێ چاوەڕێی کۆیلایەتی کوردان بکرێت. بەڵام ئەم وتانە پێدەچێت مەبەستێکی گلاویان بەدواوە بێت. کوردەکان بەقازانجیانە ئێستا لەگەڵ ئێمەدا بەئاشتی بژین، ئەوان دەیانەوێ خۆیان لەپشت ئێمەدا بشارنەوە. بەڵام هیچ کاتێك سەرکردە گەورەکانی کورد بەدڵسۆزییەوە لەگەڵ ئێمەدا نابنو تاسەر هاوکاری کردنیان لەگەڵ ئێمەدا نامێنێت. سەرکردەکانی کورد لەسەر کێشە سەرەکییەکان(پرنسیپەکان)و قۆناغە گرنگەکانی زیاترکەینو بەینیان لەگەڵ ئینگلیزەکانەو سەربەخۆیی کوردستان لای ئەوان بەمانای بەش نەکردنی ئەو سەرو سامانەیە کەلەچەوساندنەوەدا پێکهاتووە. هەروەها دەیانەوێ ئەم سەروسامانەش بپارێزنو کەمتر لەبەرژەوەندییەکانی گەلی کورد بیر دەکەنەوە. بەقازانجی ئینگلیزەکانیشە کە کوردەکان بەدروشمی سەربەخۆیی کوردستان خۆیان بەئێمەوە ببەستنو بەم چەشنە شكو گومان لەسەر خۆیان لابدەن. بەم چەشنە ئەوان بەباشتری دەزانن لەوەی کەخۆیان بشارنەوە، لەلایەکی ترەوە دەیانەوێ ئێرانییەکان بەم چەشنە دژی ئێمە هانبدەن، ئەم پرسیارە جێی سەرنجەو پێویستە لێکۆڵینەوەیەکی قوڵی لەسەر بکرێت*.

---

* ئەفراسیاو هەورامی، هەمان سەرچاوە. ف94، تو29، 1965، پ332، ل18-17.

-هەر لەگەڵ ئەم دۆکومێنتانەداو چەند ژمارەیەکی تری گۆڤاری رابووندا گەلێك باسو خواسو مەسەلەی تری گرنگی لەو بابەتانە بلاوکراونەتەوە، کەلەڕاستیدا گەلێك نهێنیو باسی گرنگی وای تێدایە کەڕووناکیی دەخەنە سەر رووداوەکانی سەردەمی پێش دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان، بۆ ئەو مەبەستە بڕوانە ژمارەکانی: 23-1998، 24-1998، 25-1998، 30-2001ی گۆڤاری رابوون. کە ئەم راپۆرتانە دەگرنە خۆیان:

-راپۆرتی شەریفیۆڤ بەرپرسی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتوری سۆڤیەت لەگەڵ ئازەربایجانی ئێران.

-لەیاداشتەکانی ئاشمۆف 18ی مارتی 1945.

-لەراپۆرتی کونسولی سۆڤیەت لەماکۆ.

-راپۆرتی وتووێژی جێگری کۆنسولی گەورەی یەکێتی سۆڤیەت لەتەورێز، کەدیداری قازی محەمەد بەدووردرێژی باسدەکات دوای گەڕانەوەی لەتاران.

-یاداشتی سەرکۆنونسولی سۆڤیەت لەتەورێز.

لەڕاستیدا ئەو بۆچوون و تێنەگەیشتن و تەماعخوازییە بوو کەلەدواییدا روسەکانی خستە بەردەم ئەو بڕیارەی کە گوشار بخەنە سەر کورد بۆ لاخستنی ژ.ك، لاخستنی ئامانجی سەربەخۆییخوازی و یەکخستنەوەی کوردستان.

ئەگینا ژ.ك لەژیانیدا مەیلی سۆڤیەتخوازیی لەحزبی دیموکرات کەمتر نەبوو... ئەو دیدەنی و قسانەی عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانیزادە، ئەو راستیانە دەسەلمێنن، بۆ زیاتر روونکردنەوەی ئەو بڕوانە ئەم بەیاننامەیەی ژ.ك لەسەر مەسەلەی ئیمتیازی نەوت:

"رۆژێك لەرۆژەکانی تشرینی یەکەمی *1944* لەمەهاباد کۆبوونەوەیەك لەماڵی عەلی ریحانی رێکخرا، چاوەڕوانی قازی محەمەد دەکرا بۆ ئامادەبوون.. پاش هاتن و ئامادەبوون و قسەو وتووێژ، هەستاو ئەو سوێندەی خوارد کەبەمەرجی ئەندام بوون دانرابوو.. لەم رووەوە ئیگلتن وا دەنووسێت: "لەماڵی ئەحمەدی ئیلاهی *(24)* ئەندامی کۆمەڵە چاوەڕوان بوون.. لەپێش دا قاسم قادری و قادر مودەرسی لەگەڵ قازی محەمەد دەربارەی بەئەندام بوون قسەیان کرد، بێدوودڵی قەبوڵی کرد.. لەدواییشدا هەرچەندە قازی محەمەد ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی نەبوو ئیتر رابەرو دەمڕاستی کۆمەڵە هەر ئەم بوو.." [19].

هەیە دەڵێ هەر ماوەیەکی کەم بەسەر ئەوەدا تێپەڕی، ئیتر بەسەرکردەی کۆمەڵە هەڵبژێردرا.

هێمنی شاعیر لەبیرەوەرییەکانیدا لەسەر ئەو روداوانە بەم جۆرە دەدوێ: "پێشەوا قازی محەمەد ئەندامێکی سادەی کۆمەڵە بوو و ناوی نهێنی (بینایی) بوو.. وسەرۆکی کۆمەڵە کەپیاوێکی زۆر تێکۆشەرو ئازاو پاك بوو لەکادری رابەری‌دا نەما.. [20].

-وتووێژی سەرنوسەری رۆژنامەی فەرمان لەگەڵ رێبەری کوردەکان (22دیسامبری 1945).

-وتووێژ لەگەڵ جێگری سیاسی و پارلەمانی سەرۆك وەزیرانی ئێران موزەفەری فیروز- 3ی ژوئیەی (1946).

-یاداشتی وتووێژی سەرکۆنسوڵی یەکێتی سۆڤیەت لەماکۆ سەلومین. وی-22 ئاگۆستی 1946.

-وتووێژی قازی محمد لەگەڵ رۆژنامەی ئیران ما(ایران ما)و رۆژنامەی رەهبەر (رهبر).

-لەسەر رووداوەکانی سیاسی لەناو هۆزەکانی کورد لەناوچەی ماکۆ لەیەکێ ئەپریل تایەکی ئۆکتۆبر.

دەبێ مەبەستی هێمن لەو تێكۆشەرە حسەینی فروهەر بووبێت، لەپێكهێنانی حزبی دیموكراتی كوردستانیشدا وەك ئەندامێكی سادە مایەوە، بەڵام لەدامەزراندنی جەمهوریەتی كوردستاندا، وەك ئەفسەرێكی سیاسیی پلەی سەرهەنگی درایەو ئیتر لەیادو بۆنە جەماوەرییەكاندا جلی سەرهەنگی لەبەركردووە.

بەبڕۆلبینینی قازی محەمەد لەكۆمەڵەی ژ.ك دا ریزەكانی ئەم رێكخراوە بەرین و فراوانتر بوو:

"لەسەروی سەقز حزب فراوان بوو بەناو عەشیرەتەكان دا بڵاوبۆوە.. لەبۆكان ئاغاكانی ئیلخانی زادە چالاكانە دەجولانەوە.. لەنەغەدە حاجی قادری حەریری بوە لێپرسراو بۆ وەرگرتنی ئەندام.. لەشنۆ موسی خان لەخێڵی زەرزا ئەندامێكی چالاك بوو.. شێخەكانی هەركی هەموو چونە ریزی كۆمەڵەوە.. عەبدوڵڵا قادر مامش بوە چالاكترین ئەندام.. لەناو شكاك دا عومەر خان شەریفی گەورەترین سەرۆكیان بوو بەئەندام.. لەساڵی *1945* دا هەموو سەركردەی خێڵەكانی كوردو ژمارەیەكی زۆر لەهاووڵاتیان بون بەئەندام.. [21]

بەو جۆرە كۆمەڵە فراوان و بنكەكانی بەرین بوو، لەو بازنە نهێنیی و داخراوەی خۆی دەردەچوو... بەڵام سروشتی خێڵەكی بەخۆوەگرت، بەتایبەتی سەرۆك خێڵەكان، هەریەكە لەناوچەی خۆیدا رۆڵی لێپرسراوێتی دەبینی.. رێكخستنەكانی كۆمەڵە زیاتر ئەو ناوچانەی گرتەوە كەلەشكری سوری لێبوو یان ئەرتەش و ئیدارەی رژێمی شایان تێدا نەمابوو.

گرنگترین رۆڵی كۆمەڵە پەیوەندییەسیاسییەكان و لایەنی رۆشنبیریی و لەچاپدانی گۆڤاری نیشتمان بوو كەتا هەڵوەشانی ژ.ك (*9*) ژمارەی لێبڵاوكرایەوە كەئەمڕۆ هەر نۆ ژمارەكەی لەبەردەستدان. گەلێ شاعیرو نوسەر لەدەوری گۆڤارەكە كۆبوونەوە، عەبدولرەحمان زەبیحی.. هەم وەك سكرتێری كۆمەڵە، دوای رۆڵی سەرەكیی كەحسەین فروهەر دەیبینی، هەم وەك سەرنوسەری نیشتمان كاریدەكرد.

لەگەڵ لەچاپدانی گۆڤاری نیشمان دا هەندێ كتێب وەكو (دیاری كۆمەڵەی ژ.ك كەشیعرە نیشتمانییەكانی حاجی قادرو مەلای گەورەی كۆیەو هەژارو شێخ ئەحمەدی حیسامی تێدا چاپ كرابوون بڵاوكرایەوە.. داهاتی كۆمەڵە تەنیاو تەنیا مانگانەی ئەندامان و فرۆشتنی چاپەمەنییەكان و داهاتی تیئاترو نومایشەكانی بوو.. كۆمەڵە

هەر بەو داهاتانە توانی چاپخانەیەکی دەستی بکڕێ‌و لەمەهاباد دایبمەزرێنێ.." (22)*

بۆ دروشمە نەتەوەییە گرنگەکە، سەربەخۆیی هەموو کورد، ڕۆڵی دیپلۆماسیی ژ.ك، وا وردە وردە ئاشکرا دەبێت، بەڵگەنامەکانی ناو ئەرشیفی کۆمارەکانی یەکێتیی سوڤیەتی ڕوخاوو هەندێك ئەرشیفخانەی ترکە وا وردەوردە دەکەونە بەردەست، ئەو ڕۆڵە مەزنە دیپلۆماسییە ئاشکرا دەکەن، کە ژ.ك لەو سەرەتا زووەدا بەهۆی ڕێبەرەکانی‌و بەرپرسان لەو کاروبارە پێی هەستان، بەتایبەتیی عەبدولڕەحمان زەبیحی‌و قاسمی ئیلخانیزادە*

لەسەر چالاکییەکانی کۆمەڵەی (ژ.ك) د. عەبدوڵڵا مەردوخ دەڵێت:

".. گەرچی (ژ.ك) زۆر نەژیا بەڵام لەو ماوە کەمەی تەمەنیدا لەبواری ڕۆژنامەگەری کوردی‌و ئەدەب‌و زمانی کوردیشدا هەوڵێکی باشیدا. نۆ ژمارە گۆڤاری نیشتمان‌و دوو ڕۆژ ئەژمێری(ساڵی *1943–1942*و ساڵی *1944–1943*)ی بڵاوکردەوە، ناوی دوانزدە مانگەی ساڵ بەزمانی کوردی بۆ یەکەمجار (ژ.ك)بەکاری هێنا. هەروەها دیاری کۆمەڵەی (ژ.ك) بۆ لاوەکانی کوردیشی لەساڵی *1943–1942*دا لەچاپدا کە بریتییە لەسێ نامیلکە، دیاری مەلا محەمەدی کۆیی، گوڵ بژێرێك لەدیوانی حاجی قادری کۆیی‌و دەستە گوڵێکی جوان‌و بۆن خۆش لەباغی نیشتمان پەروەری هاتووەتە بەرهەم‌و لەگەڵێك بەیانی سیاسی بەبۆنەی ڕووداوی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی جۆر بەجۆرەوە وەك لەپاشکۆی بەڵگەنامەکاندا دەبینرێن... پێشکەشکردنی شانۆگەری دایکی نیشتمان... پەروەردەکردنی چەندین کادری سیاسی، ژمارەیەکی زۆر لەئەدیب‌و نووسەرو شاعیری پایە بەرزیشە لەقوتابخانەی ژ.ك دەرکەوتن..**

---

* لەباسەکانی حزبی دیموکرات‌و کۆماری کوردستاندا زیاترو بەدوورودرێژی قسە لەسەر ڕۆڵی گرنگی پێشەوا قازی محەمەد دەکەین.

* بۆ سود وەرگرتن لەو بەڵگەنامانە سەیری گۆڤاری ڕابوون، ژمارەکانی ساڵی 1999 بکەن.

** بڕوانە دوکتور عەبدوڵڵا مەردوخ، هەمان باس‌و سەرچاوە.... جگە لەچالاکیی سیاسی‌و دامەزراندنی لقی ژ.ك لەکوردستانی عیراق.. کەمامۆستا برایم ئەحمەد گەلێ لەبیرەوەرییەکانی خۆی لەسەر ئەو لقە کەخۆی لێپرسراوی بوو، لەسەر ڕووداوە سیاسیەکانمان بۆ دەگێڕێتەوە، بەتایبەتی لە: بیرەوەرییەکانم، دامەزراندنی لقی ژ.ك، گۆڤاری گزینگ، ژمارە13.

حزبی دیموکراتی کوردستان

سەرەنجامەکانی دووهەم جەنگی جیهانو سەرکەوتنی بەرەی دەوڵەتانی دیموکرات بەسەر نازیزمو فاشیزمدا، هاتنەکایەی گەلێ دەوڵەتی سۆسیالیستو فراوانبوونی بەرەی سۆسیالیزمو خوڵقانی شورەی ئاسنینو دروستکردنی چەکی ئەتۆم لەلایەن ئەمریکاییەکانەوە، ناچارکردنی ژاپۆن بە زەبری بۆمبای ئەتۆم بەخۆبەدەستەوەدانو قبوڵکردنی مەرجەکانی دەوڵەتانی سەرکەوتوو دوای هەردوو رووداوەکەی هێرۆشیماو ناگازاکی، دەستپێکردنی سەرەتای جەنگی سارد، بەربەرەکانی لەسەر دەست بەسەراگرتنی ناوچە نەوتیو ستراتیجییەکان، ململانێ لەسەر ئێران بۆ هێزجێگیرکردن تێیداو مانەوە بۆ دەست بەسەراگرتنی نەوتو ناوچە گرنگەکان، مەترسیی بڵاوبوونەوەی کۆمۆنیزم... ئەو رووداوو گۆڕانانەو گەلێ دیاردەی‌تر بارودۆخێکی نوێیان لەجیهانو لەئێران دا هێنایە کایەوە. گەلانی ئێران بەگشتیو گەلی کورد بەتایبەتی وشیاربووەوە، روناکبیرو نیشتمانپەروەرانی کەوتنە چالاکیو خەباتی ئاشکرا.. دیارە لەناو شارو ئەو ناوچانەی دەسەڵاتی رژێمیان تێدا نەمابوو، یان زۆر لاواز بووبوو، گەلێ رێککەوتن لەنێوان زلهێزەکانو تارانیشدا ئیمزا کرابوو کەتیایاندا چارەنووسی ئێرانو پارێزگاریکردنی یەکێتی ئەرزو ئاویان بۆ مسۆگەر کردبوو، لەگەڵ چۆڵکردنی ئێران لەلایەن هەرسێ دەوڵەتە گەورەکەوە، یەکێتی سۆڤیەت، بەریتانیا و ئەمریکا، دوای کۆتایی هێنان بەشەڕ بەشەش مانگ.. بۆیە ململانێیەکی ئاشکراو مانۆڤریی سیاسیی هەمەچەشنو شکاتو شکاتکاری لە*UN* و گوشار دەستیان پێکرد.

ئەو هەلومەرجانە هیوایان لای کورد گەشاوەکردو ئایندەی خۆی روناک دەبینیو تێکۆشەرەکانی چالاکانە کەوتنە تەقەلای بەدەستهێنانی ئامانجەکان؛ یەکێك لەو گۆڕانانەی ئەو بارودۆخە نوێیانە دەیانخواست مامەڵەیەکی ئاشکرابوو، هێنانەکایەی زەمینەیەك بوو کەلەگەڵ نەخشەو ئامانجەکانی یەکێتی سۆڤیەت بگونجێ، هەنگاوی گرنگی ئەو مەیدانە، یان سەرەتای هەنگاوە گرنگەکانی ئەو مەیدانە کەزیاتر لەدووەم سەردانی وەفدی کورد بۆ باکۆ دەرکەوت، دامەزراندنی حزبێکی دیموکراتو ئاشکراو خاوەن لێپرسراوانی ناسراوبن، کەجێگەی کۆمەڵەی

ژ.ك بگرێتەوە، بۆچی؟ لەبەرئەو هۆیانەی کەلەدواییدا روناکییان دەخرێتەسەر.. گەلێ لەڕابەرانی کورد لەو گۆڕانە حاڵی دەبوون:

"دەستەیەك لەڕوناکبیران و ئەندامانی کۆمەڵەی ژ.ك هاتنەسەر ئەو بڕوایە، کەجێبەجێکردنی بەرنامەی کۆمەڵە لەهەلومەرجی ئێستا، جیهان و کوردستان دا ئیمکان کەمە، بۆیە بەرنامەیەکی کورت و نوێیان کەلەگەڵ هەلومەرجی ئەو سەردەمیدا دەگونجا کەڵاڵەکردو لەڕۆژی سێی خەزەڵوەری *1324-1945* یەکەم کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان لەشاری مەهاباد گیراو ئەو بەرنامەیە پەسندکراو رێکخراوی حزبی دیموکراتی کوردستان هەر لەسەر بناغەی رێکخراوی کۆمەڵەی ژ.ك دامەزرا) [23].

بیروڕای لاخستنی ژ.ك و پێکهێنانی ئەم حزبە نوێیە، هەندێ کەس دەیگێڕنەوە بۆ لێپرسراوانی ئازربایجانی سۆڤیەت، ولیەم ئیگلتن یەکێکە لەوانە، لەم رووەوە ئەم دەنوسێ:"ژەنراڵ ئاتاکشیوف سەرکردەی ئەفسەرە سیاسییەکانی روس لەئازربایجان بەقازی محەمەدی گوت: کاتی ئەوە هاتووە کۆمەڵێك لەناسراوانی کورد سەر لەیەکێتی سۆڤیەت بدەن، بۆ باسکردنی پاشەڕۆژی کوردستان.."[24].

هەڵوەشانی ژێکاف بۆچی؟

لەسەر هۆی سەرەکیی دامەزراندنی حزبی دیموکرات بەلاخستن و چاوپۆشین لەبوونی ژێکاف، لام وایە چەند هۆیەکە کە هەندێکیان ڕاستەوخۆ پێوەندییان بە بۆچوونەکانی لێپرسراوانی روسەکانەوە هەیە لەسەر ئامانج و داخوازییەکانی کورد...

هەرچی لێپرسراوە مەیدانییەکانی سۆڤیەتەکان بوو، بەردەوام جەختیان لەسەر ئەوە کردووە کە دەبێت کورد دەستبەرداری داوای سەربەخۆیی بن..

ئاشمۆڤ عەلی ئەکبەرۆڤ لەڕاپۆرتێکدا (بەهاری *1945*) دەنووسێت:

"بەپێی دەستوری مۆسکۆ ئێمە لەمانگی ئاب پەیوەندیمان لەگەڵ پارتی ژێکاف گۆڕیوە. لەچاوپێکەوتنەکاندا لەگەڵ ناسراوەکانیکورد ئێمە بەشێوەیەکی پارێزانە(احتیات) تێمانگەیاندوون کە ئێمە پێمان وایە بیروباوەڕی "سەربەخۆیی بۆ

کوردستان" کاتی خۆی نییەو ریئال نییە، لەبەرئەوە ئەم بیروباوەڕە زیاتر لەلایەن دوژمنانی گەلی کوردەوە پشتیوانی دەکرێتو، هەر ئەوانیش کەمتر لەهەموو لایەك بیر لەئازادیو سەربەخۆیی راستەقینەی گەلی کورد دەکەنەوە. بەمەبەستی باشترکردنی ژیانی گەلی کورد ئێمە بەپێشکەوتنخوازەکانی پارتی ژێکاف پێشنیار دەکەین بۆ مافی یەکسانیی کورد لەچوارچێوەی یاسایی ئێران لەسەر بنچینەیەکی دیموکراتییانەی ولات هەولبدەن.

کوردەکانیش زۆر جار لەلایەن سەرکردەکانی پارتی ژێکافەوە درۆیان لەگەل کراوەو پارتی بەرەبەرە لەپێش چاوی خەلك دەکەوێت، پارتی ژێکاف بەبڕیاردانێکی تایبەتی هەلوەشایەوەو ئەندامەکانی سەرلەنوێ چوونە ریزی پارتی تازە دروستکراو واتە پارتی دیموکراتی کوردستانەوە".*

ئەم راپۆرتە دەری دەخات کەپوسەکان سوور بوون لەسەر لاخستنی ژێکاف، دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوتووە کە لێپرسراوە سەرەکییەکانی تری ژێکاف ئامادە نین دەستبەرداری دروشمو داوای سەربەخۆیی کوردستانی گەورە بن. ئەمەش لایەنێکی گرنگ لەهۆی نەمانو هەلوەشانی ژێکاف دەردەخات..بەلام راستەوخۆو بە بڕیار دەرنەخراوە کەی ئەو بڕیارە تایبەتییە بۆ هەلوەشانەکەو چۆنو لەکوێو لەلایەن کێوە بوون! رەنگە یەکەم دۆکۆمێنتی بەرگی یەکەمی دەولەتی جمهوری کوردستان، کەمە تیشکێك ئاراستەی ئەم لایەنە بکات..**

ئەوە لەکاتێکدا بوو کە رێبەرانی تری ژێکاف جگە لە پێشەوا قازی محەمەد لەو سەرەتایانەدا ئامادە نەبوون کەپاشەکشە لەهەندێ بیری هاوپێوەند بەدروشمی سەربەخۆییەوە بکەن، بۆ نموونە کاتێك زەبیحیو قاسمی ئیلخانی زادە لەفابریوەری *1945*دا دەچنە دیدەنیی بەرپرسی کۆمەلەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت لەگەل ئازەربایجانی ئێران "شەرییۆڤ"ئەم مشتومڕەی لە راپۆرتێکدا تۆمارکردووە:

---

* بڕوانە: ئەفراسیار هەورامی، هێندێك بەلگەو بۆچوون لەسەر کۆمەلەی ژێکاف- لە رووسییەوە کردوویەتی بە کوردی ، گۆڤاری گزینگ، ژمارە 25، 1998.

** بڕوانە:

-گۆڤاری رابوون ژمارە 23-1988، هێندێك بەلگەو بۆچوون لەسەر کۆمەلەی ژێکاف.

-مەحمود مەلا عززەت، دەولەتی جمهوری کوردستان، بەرگی یەکەم، ستۆکهۆلم 1992.

"لەرێکەوتی دووەمی فابریوەری *1945*، ئەورەحمانی زەبیحی و قاسمی ئیلخانی زادە هاتنە لام داوایان لێکردم کەئیجازەیان بدرێتێ، رێکخراوی پەیوەندییەکانی کولتووری لەگەڵ سۆڤیەت لەکوردستان دروست بکەن و سەربەخۆش بێت. کاتێك ئەم مەسەلەیەم بۆ جەنابی ئەورەحمان زەبیحی روونکردەوەو پێموت کە ئێمە ناتوانین پێشنیاری ئەوتۆ قەبووڵ بکەین، زەبیحی وتی: ئەگەر ئێمە لقێکی ئەم رێکخراوە پێکبێنین و ناوی لێبنێین رێکخراوی پەیوەندییەکانی کولتووری لەگەڵ سۆڤیەت. لەوەڵامی پرسیاری من کە بۆچی ئەوانە نایانەوێ ناوی لێبنێن"کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری ئێران لەگەڵ سۆڤیەت"زەبیحی وتی: "ئێرانێکان ئێمەیان خۆش ناوێت و رێزمان لێناگرن و بەچاوێکی خراپ و سوکەوە سەیرمان دەکەن، لەبەرئەوە ئێمە حەزناکەین ناوی بەشی پەیوەندییەکانی کولتوری سۆڤیەت و ئێرانی پێوە بێت، بەڵکو باشترە ناوی "بەشی یان لقی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت" بێت.

من جارێکی تر هەوڵمدا بۆ زەبیحی روون بکەمەوە کە بۆچی ئێمە پێشنیار دەکەین ناوی پەیوەندییەکانی کولتووری ئێران لەگەڵ سۆڤیەتی پێوەبێت، لەبەرئەوەیە کە ئێران دەوڵەتێکی دۆستەو ئەمە نابێت ئینکار بکرێت، بەپێچەوانەوە ئەو پەیوەندییە کولتووریانەی کە دروستیان دەکەین هەرچی بڕوات دەبێ بەهێزتر بکرێن.

بەکارهێنانی وشەی "ئێرانی" هەموو جارێك هەم زەبیحی و هەم ئێلخانیزادەی قەڵس و تورە دەکرد، وتی" ئەگەر وڵاتێکی وەك سۆڤیەت، کەسوپاکەی شکستی بەلەشکری ئەڵمان دەهێنێت، لەئێران بترسێت دەبێ دانیشتوانی بەدبەختی کورد کە زۆر بەزەحمەت دەتوانرێت لەسەدا پێنجی دانیشتوانی خوێندەوارو بەکولتووری تێدا بێت، دەبێ چبکات؟ " زەبیحی وتی کە ئێمە چارەڕەشترین گەلین کە هیچ کەس یارمەتێکمان نادات. منیش وتم بۆچ وادەڵێی جەنابی زەبیحی؟ دوای ئەوەی کە شەریپۆڤ درێژە بەراپۆرتەکەی ئەدات ئینجا دێتەوە سەر ئەسڵی هۆی دیدەنییەکە: لەوەڵامی پرسیاری من کە کێیان بۆ سەرۆکی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت دیاری کردووە. زەبیحی وتی: برای گەورە جەنابی قاسمی ئێلخانیزادە. بەرێز ئێلخانیزادە مرۆڤێکی زۆر بەکولتوورو خوێندەوارەو زمانی عەرەبی و فارسی و کوردیشی دەزانێت و خوێندەواری لەمەدرەسەی کۆنی کوردی

وەرگرتووە. ئەمجار من رووم لەبەرێز ئێلخانیزادەکردو لێم پرسی: ئایا ئامادەیە ببێتە سەرۆکی لقی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت لەگەڵ ئێران لەمەهاباد؟ لەوەڵامدا وتی کە ئامادەیە ببێتە سەرۆکی بەشی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت لەمەهاباد.

منیش وتم داوات لێدەکەم بەو چەشنەی کە من ناوی دەبەم ناوی بهێنیت، لەکۆتایی چاوپێکەوتنەکە بەرێز زەبیحی و ئێلخانیزادە داوای ئەدەبیاتیان بەزمانی ئازەری و کوردی لێکردمو دەیانەوێ کە ئاگاداری ژیانی کوردەکانی سۆڤیەت بن. منیش بەڵێنم پێدان کەئەوپەڕی هەوڵی خۆم، بۆ ئەم مەبەستە بەرێگای- انجمن سراسری روابت فرهنگی شوروی-بدەم."

بەڵام ژێکاف لەسەر ئەو نەخشەیەی سووربووە کەخەباتی کورد بەرفراوانتر بکات... یەکێك لەنامەکانی هەیئەتی ناوەندی ژ.ك بۆ کۆنسوڵی سۆڤیەت لەتەورێز رووناکییەك دەخاتە سەر ئەو بۆچونە:

کۆمەڵەی ژ.ك

ئیدارەی ناوەندی

بەروار 7ڕەزبەری 1323-29 سپتامبر 1944

بژی کوردو کوردستانی گەورە

بۆ بەرێز سەرکۆنسوڵی یەکێتی سۆڤیەت لەشاری تەورێز

بەحورمەتەوە رادەگەیەنم چەند رۆژ پێش قشوونی ئێران ویستوویەتی بچێ بۆ "مەریوان" کە "حەمەرەشید خان" پێشی گرتوون. دوای ئەم رووداوە، ژەنراڵ "هۆشمەند نەفشار" دێتە مەهابادو دەیەوێ قشوونی ئێران بگەڕێنێتەوە ئەو شارەو وەسەر"سەقز"ی بخات.

دوای ئەوەی نامەکە باسی کۆکردنەوەی هێز لەسەقز دەکات، تێیدا هاتووە:

لەنێوان کوردەکانی عیراقدا، عەشیرەتی جاف و شێخ لەتیف کوری شێخ مەحموودی ناسراو، کەچەند مانگێکە بە 1500 سوارەوە لەسەردەشت جێیان گرتووە، لەگەڵ گروپێکی سەربەعەشیرەتەکانی "گەورك"و "مەنگوڕ" بەهانای حەمەرەشیدخانەوە چوون، لەئاکامی تێکهەڵچوونێکی بچووکدا برازای حەمەرەشۆدخان بریندار بووەو حەمەرەشید خان لەمەریوان کشاوەتەوەو خۆی

گەیاندۆتە"بانە" لەوە دەچێ قشوونی کۆکراوەی ئێران لەسەقزەوە بچێ شارەدێی بانەش داگیر بکات، بەم بۆنەوە حەمە ڕەشید خان بۆئێمەی نوسیوەو دەڵێ:

".... پۆلکۆنیک (سەرهەنگ) سەلیم ئاتاکشیۆف بەڵێنی پێداوە، هەر کاتێك لەنێوان ناوبراوو ئەرتەشی ئێراندا شەڕ هەڵگیرسێ، دەوڵەتی سۆڤیەت یارمەتی بەحەمەڕەشید خان دەکات یاخود پێش بەچوونی ئەرتەشی ئێران دەگرێ، بەڵگەی ئەو گوتنە لەکۆنسوڵی سۆڤیەت مەوجوودە".

ئێستا حەمەڕەشید خان داواتان لێدەکات پێش بەهێرشی ئەرتەشی ئێران دژی ئەو بگرن، تاکوردەکان لەشوێنی ترەوە بەهانایەوە دەچن‌و یارمەتیی پێ دەگەیەنن. هەروەها ئیزن مەدەن ئەرتەشی ئێران دژی حەمە رەشید خان لەتانك کەڵك وەرگرێ.

ئینگلیسەکان لەعیراق، تفەنگ بەعەشیرەتە کوردەکان دەدەن‌و وێدەچێ دانی ئەو تفەنگانە بۆ شەڕی دژی عەرەبەکان بێ."

هەیئەتی ناوەندی ژ.ك*

دیسان لەسەر هەڵوەشانی ژێکاف

قازی محەمەد لەدیدەنییەکی رۆژنامەنوسی هەواڵدەری ئاژانسی دەنگوباسی- تاس- راستەوخۆ ئەو راستییە دەدرکێنێت کە چۆن ژێکاف هەڵوەشاو گەلێك شتی تر باسدەکات:

تەورێز 17 ژانویەی *1946*

رۆژنامەنوسی هەواڵدەری تاس لەگەڵ سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان قازی موحەمەدو سەرۆکی ئەنجومەنی کوردستان حاجی بابەشێخ وتووێژی کرد. قازی محەمەد دوای ئەوەی بەدرێژی باسی گەلێك شۆڕش‌و راپەڕین دەکات تا داڕوخانی ئیدارەی حکوومەتیی ... ئینجا وتی:

"لەم ماوەیەدا ئێمە پارتی ژیانی کوردمان(ژیانەوەی کوردستان)مان پێك هێنا کە رێکخراوەیەکی نهێنی بوو، بۆچوونێکی ناسیۆنالیستانەی هەبوو مەبەستی پێك هێنانی دەوڵەتێکی گەورەی کوردستان بوو. دەسەڵاتدارانی ئێرانی بێشك هەوڵی

* حامید گەوهەری، هەمان سەرچاوە، 66-67

چاندنی دوژمنایەتی نێوان خێڵەکانی کوردیان دەدا. بەڵام بەکۆتایی هاتنی شەڕ هەموو هەوڵەکان بەڕێگای دیموکراتیدا رۆیشتنە پێش. پارتی ژیانەوەی کوردستان لەلایەن ئێمەوە هەڵوەشێنرایەوەو حزبی دیموکراتی کوردستانمان رێکخست. بەدروست بوونی حزبی دیموکراتی کوردستان ئێمە بەیەکجاری کۆتاییمان بەدوژمنایەتی نێوان خێڵەکان هێناو داخوازی رێبەرایەتی خێڵەکانمان بۆ دەسەڵات وەرگرتن لەناوبرد... *

لەهەمان دیدەنیدا قازی ئەڵێت:

"*28*ی فیبریەی *1945* کۆنگرەی نوێنەرانی باکووری کوردستان بەڕێبەرایەتی و سەرۆکایەتی حاجی بابەشێخ ئەنجومەنیان هەڵبژارد. لەرێکەوتی دەی مانگی دێسامبری *1945* ئاڵای نەتەوایەتیمان لەسەر بینای ئەنجومەنی کوردستان هەڵکردو کوردەکان سوێندیان خوارد کە هەتاکو کوردێك مابێت کەس ناتوانێت ئەم ئاڵایە لابەرێت و رۆژی هەڵکردنی ئاڵاکە بووبە جێژنێکی نەتەوایەتی کورد..."

-لەسەر نەمانی ژێکاف و پێکهێنانی حدك...

جگە لە روسەکان نەخشەی هەڵوەشانی ئەوو دامەزراندنی ئەم، کۆمەڵێك لاوی ناو سەرکردایەتیی کۆمەڵەش هاتبوونە سەر ئەو باوەڕە کە دەبێت گۆڕان لەدروشمەکاندا هەبێت..

لەم ڕووەوە غەنی بلوریان هەمانڕای هەبووەو ئەڵێت:

"دورشمی کۆمەڵەی ژێکاف بۆ هەموومان جێگەی رێزەو دەزانین بەتەواوی بەرگری لەمافی گەلەکەمان دەکات، بەڵام رۆژگار جۆرێکەو کە هیچ لایەنێکی جیهان داکۆکی لەداخوازەکانی ئەمڕۆژی ژ.ك ناکات، گەیشتن بەو ئامانجە رێگەیەکی پڕ هەورازو نشێوەو ئەمڕۆکە ئاسۆیەکی روون بۆ ئەو ئاواتەی بەدی ناکرێ. کەواتە پێویستە ئێمە چاوێك بە داخوازەکانماندا بخشێنین و لەگەڵ هەلومەرج رێکیان بخەین و لایەنگریان بۆ بدۆزینەوە. بەڕای من داوای ئەمڕۆمان دەبێ لەچوارچێوەی خاکی ئێراندا هەڵسەنگێندرێ و شتێك لەپرۆگرامی خۆماندا بگونجێنین کەدەگەڵ دەقی یاساو دەستوری ئەمڕۆی دەوڵەتی ئێران بگونجێ. بەپێی ئەو بۆچونە پێویستە

- بروانە:- ئەفراسیاو هەورامی، هەمان سەرچاوە.
- -مەبەستی لەپارتی دیموکراتی کوردستان، حزبی دیموکراتی کوردستانە.

ناوی کۆمەڵەش بگۆڕدرێ‌و قاڵبێکی نوێ دانێن کەلەگەڵ دروشمە تازەکەمان بێتەوە...*

کاتێکیش باقرۆف لەگەڵ نوێنەری کوردان کۆبووەوە:

"باقرۆف کەوتە باسکردنی بزوتنەوەی کوردو ناوەڕۆکەکەی.. ئینجا پەنجەی بۆ ئەوە راکێشا کەکۆمەڵە بەو بارەی ئێستای ناتوانێت شتێك بەدەست بهێنێت، جولانەوەکە پێشناکەوێت ئەگەر بەسەرکردایەتی پارتییەکی دیموکرات‌و کوردستانی نەبێت.." (25).

عەبدولقادری دەباغی، لەسەر بارودۆخەکانی سەردەم‌و رۆژگارەکانی پێش‌و سەرەتای جەمهوریەتی کوردستان، کە بۆ خۆی هاوژیاوو هاوکاروانی خەباتە دورو درێژەکەی بووە، ئاوا قسان دەکات:

"... ئەو باخە خەملیو بوو، هاتبووەبەر، زمانی کوردی کەلەزەمانی رەزا شا قەدەغە کرابوو، ببووە زمانی رەسمی، رۆژنامەو گۆڤارە کوردی‌یەکان لەچاپخانەی کوردستان چاپ‌و بلاودەبوونەوە، ئەدیب‌و شاعیرانی وەك: خاڵەمین، سەید کامل، حەقیقی، هەژار، هێمن، شێواو، عەتری‌و چەندین نووسەری وەك حەسەنی قزڵجی بەشیعرو بەرهەمە هەمەڕەنگ‌و بەنرخەکانیان زمانەکەیان ژیاندەوە.

بەڵی ئەو کۆمارە ساوایە لەماوەی کەمێ نزیك بەساڵێ، بە 7مانگ و ... ماشینە کۆنەوەو بەنەبوونی دوکتورو موهەندیس‌وپسپۆڕەوە باخێکی رازاوەی پێکهێنا کەئێستاش پاش پەنجا ساڵ‌و بەدوای رووخانی کۆمارەکە، حیزبەکەی نموونەی نەزم‌و دڵسۆزی‌یە، رووخانەکەشی تێکشکانی سیاسەتی یەکێتی سۆڤیەت لەبەرامبەری سیاسەتی ئەمریکاو بەریتانیا بوو، نەئازایەتی دەوڵەتی تاران"*

لەگەڕانەوەی وەفدەکەدا، ئەو لێپرسراوانەی کورد، ئەو پێشنیازو رێنماییەیان وەرگرت‌و کەوتنە سەر رێبازی پێکهێنانی ئەو حزبە نوێیە.. لە 15ی ئابی/ 1945دا کۆنگرەی دامەزراندنی حزبەکە لەمەهاباد بەستراو نوێنەرانی ناوچەو شارۆچکە

---

* بڕوانە:
-حامید گەوهەری، هەمان سەرچاوە، ل144.
-غەنی بلوریان، ئاڵەکۆك، کۆکردنەوەو ئامادەکردنی حامید گەوهەری.
* بڕوانە"عەبدولقادری دەباغی، گۆڤاری گزینگ، ژمارە13 ئەویش لەبلاوکراوەی "کوردستان" ژمارە 230-یەوە وەریگرتووە.

ئازادكراوەكان و مەهاباد تێیدا ئامادەبوون.. پاش قسەو مشتومڕو شیعر خوێندنەوەو باس لەبارودۆخەكانی كوردستان و ئێران و جیهان، مافەكانی كورد بەدەستهێنانی خودموختاری دیاركرا.

لەو كۆنگرەیەدا قازی محەمەد بەپێشەواو ئەم ناوانەش بەكۆمیتەی ناوەندیی هەڵبژێرران (26):

1-حاجی بابەشێخ

2-محەمەد حسەین سەیف قازی.

3-مەناف كەریمی.

4-سەید محەمەد ئەیوبیان.

5-عەبدولڕەحمانی ئیلخانیزادە.

6-ئیسماعیل ئیلخانیزادە.

7-ئەحمەدی ئیلاهی.

8-خەلیل خوسەوی.

9-كەریم ئەحمدیان.

10-حاجی مستەفا داودی.

11-محەمەد ئەمین موعینی.

12-مەلا حسەین مەجدی.

13-مەحمود وەلی زادە.

14-محەمەد رەسوڵ دڵشاد.

15-محەمەد ئەمین شەریف.

16-عەبدولڕەحمانی زەبیحی.

لەسەر لیستی ئەندامانی كۆمیتەی ناوەندیی، ڕایەكی برینەرەوە هەیەو نەلیستێكی بێ مشتومڕ لەئارادایە. بۆ نمونە دەڵێن محەمەد رەسوڵ دڵشاد بەسكرتێری كۆمیتەی ناوەندیی هەڵبژێرراوە. كەچی لەهەندێ نامەی رەسمیی حزبەكە ئیمزای (بلوریان) دەبینرێ*

* بڕوانە مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری كوردستان ب3 1997.

یەکێك لەکارە گرنگەکانی کۆنگرە بڕیاردان بوو لەسەر ئەو بەرنامە نوێیەی بۆ حزبەکە ئامادەکرابوو، وەك لێرەدا دەقی تەواوی دەخەینە پێش چاو.

لەسەر ئەو دامەزراندنەی حزبی دیموکراتی کوردستان لە *16*ئابی *1945* ئەم ئاگادارییەی خوارەوە بەئیمزای *(61)* کەس لەنوێنەرانی بیرۆناك‌و لادێی‌و بازرگان‌و سەرەك تیرەو دایەرەکانی دەوڵەت‌و پیاوانی ئایینی‌و خاوەن موڵك بەزمانی کوردی‌و فارسی لەشاری مەهابادو دەوروبەری بڵاوکرایەوە.

بیسمیل لاهی رەحمان‌و رەحیم

ئاگاداری حزبی دیموکراتی کوردستان

هاونیشتمانیان.. برایان..

ئاگری شەڕی دووهەمی جیهانی کەلەلایەن وەژێرخەرانی دیموکراتی وەبەدەستی دوژمنانی ئازادی دەست پێکرابوو بەباسکی بەهێزی سەربازانی وڵاتەکانی هاوپەیمان کوژاندراوە، جیهانی دیموکراتی سەرکەوت وەجیهانی فاشیزم کەئەیویست نەتەوەکان‌و گەلانی جیهان بخاتەژێر ئەسارەتی مستیك ریگرو خوێن خۆر بەتەواوی نابوت بوە هەر چلۆنێك کەچاوەڕوان ئەکرا ڕێگەی ئازادی بۆ نەتەوەو گەلانی جیهان ئاوا نەکراوە ئەمڕۆ تەواوی گەلانی گەورەوچکولەی جیهان ئەیانەوێ لەم ڕێگەیەی کەئاواڵە کراوەتەوە سود وەربگرن، ئەوان ئەیانەوێ لەم وادانەی کەلەپاکتی مێژویی ئاتلانتیك دا دراوە سود وەربگرن، ئەوان ئەیانەوێ کاروباری خۆیان‌و چارەنووسی خۆیان بەئارەزوی خۆیان بەجێبگەیەنن.

ئێمە، کوردەکانی کەلەئێران ئەژین بەدرێژایی چەندین ساڵ خەباتمان کردوە وەلەم ڕێگەیەدا قوربانیەکی زۆرمان داوە، بەڵام حاکمە دیکتاتۆرەکانی ئێران هیچ کاتێك بۆ بیستنی پێویستیەکانی ئێمە ئامادەنەبوون وەتەنانەت نەیان هێشتوە لەو مافانەش کەبەگوێرەی قانونی ئەسلی دراوە بەئەیالات‌و ویلایاتەکان سود وەربگرین. ئەوان بەهۆی گوللەو بۆمب‌و تۆپ‌و گرتن‌و تەبعیدو کوشتن‌و یەخسیرکردن وەڵامی ئێمەیان داوەتەوە. بەتایبەتی لەسەردەمی دیکتاتۆری بیست ساڵەی رەزاخان دا ئێمە بۆ لەبەرکردنی جل‌وبەرگی نەتەوایەتی کوردیش ئازاد نەبوین. ئەوان بەهۆی نوکەنیزە، بەهۆی ئەفسەرە درو خاین‌و رێگرەکان تەواوی مەوجودیەتی ئێمەیان،

ژیانو ناموسی ئیمەیان خستبوە ژێرپێ. ئەوان بو نابودکردنی ئەسلی ئێمە لەهیچ چەشنە کارەساتێکی دریندانەو بێشەرمانە نەپرینگاونەتەوە. ئاخر ئێمە ئادەمیزادین، ئێمەش میژو، زمان، ریوشوینو دابی تایبەتی خۆمان هەیەو ئەوانەمان خۆش ئەوەی. بوچی ئەبی مافی ئیمە پیشیل بکرێت؟ بوچی ناهیلن کوردستان ببێتە ولاتێکی خودموختار وەلەرێگەی ئەنجومەنی ویلایەتی‌یەوە کەلەقانونی ئەساسی‌دا دیاری‌کراوە کاروباری بەریوە ببردرێت؟

هاونیشتمانانی خۆشەویست، پێویستە ئەمەی بزانین کەحەق نادرێت، بەڵکو ئەستێندرێت. بۆ ئەوەی حەقی خۆمان، دەسەڵاتی نەتەوایەتیو هاوجێگەیی خۆمان وەدەست بهێنین ئەبێ خەبات بکەین. بۆ ئەم خەباتە یەکیەتیو یەك گرتن پیویستە، بۆ ئەمەش تەشکیلاتو دەستەی پیش رەو پێویستە.

دامەزراندنو دەست بەکاربونی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەمەهاباد بۆ ئەم ئامانجە بەرزەیە. ئێوە، هاونیشتمانانی خۆشەویست، ئەبی چاوو گوێی خۆتان ئاوالە بکەنەوە، لەدەوری حیزبی خۆتان وەخەبەربین وەبو وەدەست هێنانی مافی قانونیو نەتەوایەتی خۆتان فیداکاری بکەن. حیزبی دیموکراتی کوردستان سەروكو ریگە نیشان دەری ئیوەیە. بەتەنیا لەژیر ئالای ئەم حیزبەدا نەتەوەی کورد لەخەتەری تیداچون نەجاتی ئەبیت وەمەوجودی‌یەتو ناموسو پیویستەکانی نەتەوایەتی ئەو پارێزگاری لی ئەکرێت. بەتەنیا بەهوی ئەم حیزبە گەلی کورد ئەتوانێت لەنیوسنوری دەولەتی ئیران دا خودمختاری نەتەوایەتی وەدەست بخات.

هاونیشتمانانی خۆشەویست.. ئیمە جیا لەمافی قانونیو ئینسانی خومان شتیکی ترمان ناوی. شوعاری ئیمە لەو بەندانەی ژیرەوەدا بەکورتی نیشان دراوە، ئەم شوعارانە بخویننەوە وەلەهەمو پیاویکی کوردی حالی بکەن.

ئەمانەن شوعاراتی ئیمە

1–نەتەوەی کورد لەداخلی ئیران دا بو هەڵسوراندنی کاروباری مەحەللی خوی سەربەخۆو ئازاد بیت وەلەسنوری دەولەتی ئیران دا نەتەوەی کورد خودمختاری خوی بخاتە دەست خویەوە.

2–مافی خویندنی بەزمانی زگ ماکی خوی هەبیت وەتەواوی کاروباری دایرەکان بەهوی زمانی کوردی بەریوە ببردریت.

3-لەسەر ئەساسی قانونی ئەساسی ئەنجومەنی ویلایەتی کوردستان بەزوویی هەلبژیردری، بەتەواوی کاروباری کومەلایەتیو دەولەتی رابگا وەچاودیریان بەسەردا بکات.

4-کاربەدەستانی دەولەت ئەبی بەبی قسە لەخەلکی مەحەللی بن.

5-ئەبی لەسەر ئەساسی قانونیکی گشتیدا لەنیوان لادییو خاوەن مولکان دا پیک هاتیك پیك بهیندریت وەدوا روژی هەر دوك لا دابین بکریت.

6-حیزبی دیموکراتی کوردستان تی ئەکوشیت کەلەخەبات دا بەتایبەتی لەگەل نەتەوەی ئازەربایجان وەگەلەکانی تری کەلەئازەربایجان ئەژین (ئاسوریەکانو ئەرمەنیەکانو هتد) یەکیتیو برایەتییەکی تەواوی پیك بهینیت.

7-حیزبی دیموکراتی کوردستان بەئامانجی بەرەوپیش بردنی کشتو کالو بازرگانی کوردستان وەپەرەپیدانی کاروباری فەرهەنگو تەندروستی وەباشتر لیکردنی ژیانی ئابوریو مەعنەوی گەلی کورد دەست ئەکات بەسودوەرگرتن لەسامانەکانی سروشتیو کانگاکانی کوردستان وەلەم ریگەیەوە تیئەکوشیت.

ئیمە ئەمانەوی بەتەواوی گەلەکانی ئیران هەلی تیکوشینی بەئازادی بدریت بو بەختەوەریو پیش کەوتنی نیشتمانی خویان.

بژی کوردستانی خودموختارو دیموکرات (27)

لەسەر هەڵوەشانی ژ.ك.ودامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان. رۆڵی ژ.ك لە پرۆسەی دەرکەوتن یان پێگەیویی ناسیۆنالیزمی نوێ، قازانجو زیانەکانی هەڵوەشانی ژ.ك لەڕوی سیاسیو رێکخراوەییو دەرونییو کۆمەڵایەتییەوە چبوون؟ ئەوانەو گەلێ باسی تر، لەو سەردەمانەوە تائێستا جێگەی باسو مشتومڕن... لەو رووناکبیرانەی کەچەند ساڵێکە لەگەڵ باسو لێکۆڵینەوە لەناسیونالیزمی کوردیو روداوەکانی ناو ئەزمونەکەی مەهاباد خەریکە دوکتور عەباس وەلی-یە کەبەگەلێك دیدو بۆچونی نوێوە تیۆریو راکانی خۆی بڵاوکردۆتەوەو لەسەریشی بەردەوامە...

ئەم رای زۆر لەمێژوونووسو نوسەرەکان رەتدەکاتەوە* لەقسەکانیدا بۆچوونەکانی من رەت دەکاتەوە کە بۆ پێشەوەچوونی مێژووی ناسیونالیستی

---

* لەرەتدانەوەی بیروبۆچونەکانی ... ... دەڵێت ... بەراگوزاری باسی کۆمەڵەی ژیکاف دەکا، وەکو پلەی ... پرۆسەی خەباتی ناسیونا... ...دا کە گەیشتە پێکهاتنی

کوردی پرۆسەیەکی نەپچڕاو بێت، بەمانا، ئەوەی قوبوڵ نییە کەبەهۆی گەشەکردنە بەردەوامەکانی کۆمەڵگەوە، لەهەموو روویەکەوە گۆڕان روو دەدەن، بنەماکانی ناسیونالیزم سەردەردەهێنن، چەکەرە دەکەن، گەشەدەکەن پێدەگەن‌و کۆی هەمووی پێناسەو هەویەی ناسیۆنالیزم پێکدەهێنن... بەمانایەکی تر ئەو پێی وایە یان رەنگە پێی وابێت کەدامەزراندنی کۆمەڵە، بەوەڵەدبووی زەمان‌و زەمین‌و ساتەکەیەو پرۆسەیەکی سەربەخۆیە، پێوەندیی بەرابوردووەوە نییە.... کەئەوەش بۆ خۆی ئەو بۆچوون‌و لێکدانەوەیە رەتدەکاتەوە، چونکە هەرچەندە هۆی راستەوخۆی لەدایکبوونەکە گۆڕانە نوێیەکە بوو، بەڵام کۆمەڵە لەهەناوی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە خوڵقا، لەناو ئەو هەلومەرج‌و بارودۆخە تێکەڵەدا بیری دامەزراندنی رێکخراوی لەو بابەتە بنجی داکوتاوە. ئەوسا لەدایکبوو سەرەنجامی ئەو کۆمەڵەو رێکخراوانەی تر بووە کەلەوەوبەر پێکهاتوون‌و نەماون. دیارە تیاشیاندا هەبوو کاڵ‌و کرچ بێ توانای بەردەوامیی بووە، وەك رێکخراوە نەك وەك بیرو بیرۆکە. لێکدانەوەیەکی لەوبابەتەی کاك عەباس، پچڕاندنی مێژوی ژێکاف لەمێژووی کۆمەڵگەی کوردەواریی، جیاکردنەوەی کۆمەڵەی ژ.ك لەرێکخراوەکانی پێشووترو دەورو تەئسیریان لەسەر پێکهێنانی، پێچەوانەی رەوتی مێژووە، هیچ پێوانەیەکی زانستیی‌و بابەتیی، بۆچونی لەو بابەتە ناگرنە خۆیان...لەگەڵ ئەوەشدا بارودۆخە نوێیەکە، فاکتەرەنوێیەکان رۆڵی راستەوخۆیان لەپرۆسەکەدا بینی.

حزبی دیموکراتی کوردستان ئامانجە نەتەوەیی‌و نیشتمانی‌و کۆمەڵایەتیەکانی ئاشکراو روونتر دەرخستبوو، بووە خاوەنی بەرنامەو پرۆگرامی رێك‌وپێك، جگە لەوەش لەبەردەم گۆڕانێکی گەورەو چاوەروان کراودا بوو.. لەگەڵ ئەوانەش ئەتوانین

حدك‌و دامەزراندنی کۆمار...لەسەر بۆچوون‌و لێکدانەوەکانی منیش دەڵێت: مەحموودی مەلا عزەت-یش لەلێکۆڵینەوەیەکی تازەیدا سەبارەت بەهەستان‌و رووخانی کۆماری کوردستان هەر بۆچوونێکی ئەوتۆی هەیە، هەرچەندە بەهێندێك جیاوازییەوە، ئەو لەگێرانەوەی کاکلگر(essentialist)ی خۆیدا پێشەوەچوونی مێژووی ناسیونالیستی بەپرۆسەیەکی نەپچڕاو دادەنێ‌و هیچ سەرنج ناداتە سەر ئەو هەلومەرجە سیاسی‌و کۆمەڵایەتییانەی وا تەئسیریان کردەسەر هەڵوەشانی کۆمەڵەی ژێکاف‌و پێکهاتنی حدك...

- بڕوانە عەبباسی وەلی، دەسەڵاتی سیاسی‌و حاکمییەت لەکۆماری کوردستاندا، گۆڤاری گزینگ، ژمارە13

بڵێین لەدایك بونی حزبەکە لە ئەنجامی گۆڕان و گەشەکردنی بنچینەیی و بنەڕەتی لایەنە سەرەکیەکانی ئابوری و کۆمەڵایەتی و پەیوەندی بەرهەمهێنانەوە نەبو، بۆیە دامەزراندنەکە کەلەسەر دارو پەردوی کۆمەڵەی ژ.ك بوو. بەگشتی سەرکردایەتی و بنکەو جەماوەری کۆمەڵە، وەکو خۆیان مانەوەو ناوە نوێیەکەی لێنرا، بەزیاتر فراوان بوون و گەشەکردنی ڕێکخستنەوە.. چونکە حزبی نوێ لەبەردەم گۆڕانێکی نوێدا بو، لەبەرئەوە زۆربەی زۆری کۆمەڵانی خەڵك لەناوچەی موکریان لەدەوری گرد بونەوەو زیاتر چونە ریزەکانەوە.. لقەکانی ژ.ك راستەوخۆ بوون بەبەشێك لە حزبە نوێیەکە. سەبارەت بەوەی حزبی دیموکراتی کوردستان لە تاقیکردنەوە گرنگەکەی دامەزراندنی کۆمار دەورێکی مێژوویی و پڕ شانازی بینی، بۆیە بە پێویستمان زانی لێرەدا وێنەی تەواوی بەرنامەکە بخەینە پێش چاو.. بەتایبەتی یەکەم حزبی کوردستانیش بو کە تا ئەو سەردەمەو، بگرە دوای ئەوەش، بەو جۆرە بە ڕێك و پێکی لە مەیدانی خەباتدا خزمەتی نەتەوەی کورد بکات و بەرنامەیەکی وا ڕێکوپێکی هەبێت.

★ ★

★

پێڕەو پرۆگرامی
حزبی دیموکراتی کوردستان[25]

فەسلی یەکەم

1–ناوی حزب(حزبی دیموکراتی کوردستان)ە.

2–بینای حزب لەسەر ئەم بنچینانەن:

ڕاستی، دادپەروەری، شارستانێتی، وە پێویستە هەموو پەیڕەوو یاساکانی حزب جێبەجێ بکرێن پاش ئەوەی کۆنگرە بڕیاری لە سەر ئەدات.

3–قەڵەمو گوڵە گەنم نیشانەی حزبە.

فەسلی دووەم

4–ئامانجی گەورەی حزب لە قۆناغی ئێستادا پارێزگاری کردنی مافەکانی خەڵکی کوردە لە سنوری دەوڵەتی ئێراندا، مسوگەر کردنو بەدەستهێنانی دەبێت لە هەموو ئەو ناوچانەدا کە بەدرێژایی مێژوو تیایا ژیاوەو زەحمەتی کێشاوە خود موختاری خۆی هەبێت.. ئەبێ لە کوردستاندا دیموکراتیەت لە بنچینەدا بۆ دەستکەوتی خەڵک بێتو هەموو خاوەن ماف بن لەهەڵبژاردنی ئەنجومەنی شورای میللی بێ ئەوەی جیاوازی نەتەوەییو مەزەبیو ئاینی هەبێت.

5–ئامانجی حزب گەشەکردنی دیموکراتیەتە کە بناغەی ئەمەش خەبات کردنە بۆ سەرکەوتنی مرۆڤ.

6–حزب لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیدا هیچ جۆرە دوژمنایەتیەكو ناکوکییەکی نییە، بەڵام خەبات دەکات بۆ چەسپاندنی ئاشتیو گەشە کردنی فەرهەنگیو تەندورستیو کشتوکاڵی خەڵکی کورد، کە ئەوانە هەمووی بەهۆی دەسەڵاتدارێتی چەوسێنەرەوە دواکەوتنو وە بۆ ئەمەش دەبێ مافی خود موختاری هەبێت.

فەسلی سێیەم

7–کۆکردنەوەی داراییو باج ڕێك بخات وەکو پێویست دەرامەت دابەش بکرێت.

8–ئەبێت یەکەم هەنگاوی حکومەتی میللی دەستکردن بێت بە ئاوەدان کردنەوەی وڵاتو پێکهێنانی دەستگاکانی ئابوریو سیاسی، بۆ ئەمەش زیاتر لە سێ لە سەدی دەرامەتو دەستکەوت نەدرێت بە حکومەتی ناوەندی.

9- ئەبێت هەموو فەرمانبەرانی بەڕێوە بردن و سیاسی و کشتوکاڵ کورد بن، هەر کاتێکیش پێویست بە شارەزایان بو دەتوانرێت لە دەرەوە بهێنرێن وە دەبێت هەموو کاروبارێکی کۆمەڵایەتی و دەوڵەتی بەزمانی کوردی بێت.

10- حزب خەبات دەکات بۆ گەشە کردنی کشتوکاڵ و کڕینی مەکینەو بەکارهێنانی، خەبات دەکات بۆ ئەوەی بەروبومی جوتیاران بە باشی بفرۆشرێت.

11- حیزب خەبات دەکات بۆ ئاوەدان کردنەوەو تەندرست باشی دێهات، بۆ نەهێشتنی کۆسپەکانی ڕێگەی هاتوچۆ کردن لە نێوان دێهاتەکاندا.

12- بەرگری و پارێزگاری کردن لە ژیانی سیاسی و ئابووری و فەرهەنگی و تەندروستی هەموو زەحمەتکێشانی کوردستان بێ ئەوەی جیاوازی میللی و نەتەوەیی و ئاینی لێك بدرێتەوە.

13- بڵاوکردنەوەی زانست و شارستانی لە ناو خەڵکی کوردستاندا بەپەرەپێدانی خوێندن لە قوتابخانەکانی سەرەتایی و ناوەندی داو بە زمانی کوردی لەو قوتابخانانەدا بخوێندرێت.

14- بەرز کردنەوەی رادەی ژیان و شارستانی خەڵك بەزۆر کردنی مەڵبەندی زانست و کتێبخانەو شانۆو شوێنی یاری.

15- گێڕانەوەی فەرمانبەرە کوردەکان کە لە دەستگاکانی بەڕێوە بردن و لەشکرو شوێنەکانی تردا ئیش دەکەن.

16- پێویستە پەیوەندی ئابوری و فەرهەنگی لەگەڵ دەوڵەتان دا بە تایبەتی دەوڵەتی مەزنی یەکێتی سۆڤیەت ببەسترێت بە رەچاوکردنی بەرژەوەندی میللی.

17- بۆئەوەی دەوڵەتی خودموختاری کورد بتوانرێت داواو مافەکانی خۆی دەربخات بۆی هەبێت لە کۆبونەوەکانی میللەتان دا بۆ سودی ژیانی مرۆڤایەتی ئەبەسترێت ئامادە بێت.

18- حکومەتی خودموختاری کوردستان مافی ئەوەی هەبێت ئەو کانانەی دەرهێنراون و دەرئەهێنرێن بەو لایەی خۆیدا دەیەوێت بیبات.

فەسلی چوارەم

19-بۆ مسۆگەر کردنی پێداویستیەکانی خەڵك و بۆ شت هەرزان کردن و خۆشگوزەرانی ژیان دەبێت دەوڵەتی میللی دژی گرانی و مۆنۆپۆڵ (احتكار) و سوسەلەم بوەستێت.

20-ئەبێت دەوڵەتی میللی ئابووری کوردستان گەشە پێ بدات وە لە هەموو شارەکاندا کارخانە دابمەزرێنێت و دەستی ئیمپریالیزم ببڕێت کە نایەڵێت سامانی نیشتمانی سودی لێوەربگیرێت و مرۆڤایەتیش کەڵکی لێوەربگرێت.

21-پێویستە ئافرەتان وەکو پیاوان مافی خۆیان بەکار بهێنن. لە هەموو ڕوویەکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە.

22-مافی کەمە نەتەوایەتیەکان لە کوردستان، ئازەرو ئەرمەن و ئاسوری بە تەواوەتی بدرێت.

حزبی دیموکراتی کوردستان

آزار1324

کانونی یەکەمی 1945

پێڕەو پرۆگرامی ئەو حزبە گەلێك داخوازی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابوری دەستنیشان کرد، جۆری بەڕێوە بردن و شێوەی پەیوەندی لەگەڵ تاران و دەوڵەتانی دۆست دیار کرا.. ئەوانەش هەنگاوی گرنگ بوون لەو قۆناغەی بزوتنەوەی کوردایەتیدا. بەڵام بە کردارو لە هەنگاو، هەڵوێستدا ئەو لایەنانەی هەمووی پێڕەو نەکرا، یان هەندێکی وەکو پێویست بایەخی ئەوتۆی پێنەدرا، هەرچەندە تەمەنی کۆمار ئەوەندە کورت بوو.. ڕێرەوی ژیان و بەسەرهاتەکان ئەوەندە تێتچڕەژاوو ئاڵۆز بون کە ناتوانرێت ئەو داوا قورس و پڕ ئەرکە بخەینە سەرشانی کۆمارو سەرکردایەتیەکەی بۆ جێبەجێ کردنی ناوەڕۆکی ئەو بەرنامەیە، بەڵام هەواڵ و چالاکی ئەو تۆ.. یان بیرکردنەوە لەجۆری کارکردن لەسەر بەرنامەیەکی لەو بابەتە نەبووە، نەخشەی جێبەجێ کردنی ئەو بەرنامەیەش دانەنرا تاکۆمەڵانی خەڵك پێی پەروەردە بکرێن و بخرێنە بەردەم ئەو گۆڕانانە.. سەرەرای ئەمانەش ڕوو سیمای

حزب، نوێو ئاشکراو لەبارو زەمینەی خەبات گونجاوتر بون، گەشەکردنێکی تری بزوتنەوەی کوردایەتیو پلەیەکی نوێ بو لە جولاَنەوەی رزگاریی نەتەوەی کوردا دا، بەتایبەتی بزوتنەوەی جوتیاریو تا رادەیەکیش کرێکاری سەری دەرهێنا هەرچەندە لاوازیوون، جگە لەوەش فراوان بوونی بنکەی حزب بە زوربەی عەشایرەکان.. بوو بە هۆی دەسەلاَت پەیدا کردنی سەرۆکەکانیان نەك هەر لە ناوچەی خۆیاندا بەلْکولە دەزگای حزبیشدا شوێنی خۆیان کردووەو جێگەیان بەچەند سەرکردەیەکی چالاك لێژ کرد.

(هەرچەندە بەداخەوە وەزعی سیاسیو کۆمەلاَیەتی ئەو وەختەی کوردستان، بو بەهۆی ئەوە، کە هێندی دەرەبەگی هەلپەرستو ملوموکەر، خۆ بخزێنێتە ناو سەرکردایەتی حیزیەوە، بەلاَم سەرۆکایەتی قازی محەمەد وەك پیاوێکی زاناو تێکۆشەرو خۆشەویستی خەلْك کارێکی وای کردبوو کە زوربەی خەلْکی کوردستان بە وەرزێرو کرێکارو کاسبکارو ڕووناکبیرو هی دیکە لە دەوری حیزب کۆببنەوە)*29*

بەو جۆرە ریزەکانی حزب شەپۆلێکی گەورە لە وەرزێرو کرێکارو کاسبکارو رۆشنبیرو فەقێو مەلا ڕووی تێکرد، زوربەی زۆریان دلْسۆزیو سۆزی نیشتمانپەروەری پالْی پێوە نابون..

یەکێك لە کارە گرنگەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، کە تەواوکەری هەنگاوەکەی کۆمەلْەی ژ.ك بو.. بەربەرەکانی کردنی ناوچەگەریو عەشایەری بو.. زۆر لە سەرکردەکان بەپەرۆشەوە هەولْی یەکێتی ناو ریزەکانی گەلیان ئەداو چیان لە دەست بهاتایە بۆ قەلاچۆ کردنی ناکۆکیو دوبەرەکی لە نێو خێلْو ناوچە عەشیرەتەکانداو پەروەردەکردنی جەماوەر بەگیانی نەتەوەییو نیشتمانپەروەریی، دەیانکرد.

خەباتی حزب دژی ئیمپریالیزمو داگیرکەران.. گۆشکردنی جەماوەر بەو باوەڕە، پەیوەندی دۆستایەتی لەگەلْ گەلانی براو ئازادیخواز.. ناسینی دۆستو دوژمن بەجەماوەر.. ئەوانە لەنوسینو رۆژنامەو قسەی زۆر لەسەرکردەکان بایەخیان پێدەدرا.. بەربەرەکانی فاشیزمو نازیزمیان بەئەرکێکی گەورەی سەرشانیان دەزانی.

رەنگە ئەو حزبە یەکەم حزبی کوردیو کوردستانی بووبێت کە لە پڕۆگرامەکەیدا باسی دیموکراسیی و مافی مرۆڤ بکاتوبەو جۆرە بە زەقیی بیکاتەبەشێك لە

پرۆگرامەکەی‌و بایەخبدات بە مافی ژنان‌و بەپێویستکردنی مافی ئافرەتان کە وەك پیاوان بەکاریانبهێنن. دیسان داواکردن بۆ ئامادەبوونی نوێنەرانی کورد لە"کۆبونەوەی میللەتان"دا هەم داوایەکی رەواو هەم ئازایانە بوو.

لەسەرو هەموو ئەوانەشەوە، گەورەترین هەنگاوی ئەو حیزبە بەپیرەوەچوونی دامەزراندنی کۆمارو پێکهێنانی دام‌و دەزگاکانی بوو وەکو لەشوێنی خۆیدا قسەیان لەسەر دەکەین.

هەر پێش دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان بەچەندین ساڵ بەڕێوەبەرایەتییەکەی لەشێوەی خودموختاردا دامەزرێنرا بوو، تاپارێزگاریی ئاسایش‌و هێمنی‌و ژیانی خەڵك بکرێت‌و کاروبارەکانیان بەڕێوەببرێن...بۆ ئەنجام دانی ئەو کارو ئامانجانە، چەند دەزگایەك دامەزرێنرا لەوانە (هەیئەتی رئیسەی میللی) کەلەسەرەتاداو تابانگەشەی پێکهێنانی کۆمار پێشەوا قازی محەمەد سەرۆکی بوو، هێمنی شاعیر بەسکرتێر هەڵبژێررا، وە "کومسیونی تەبلیغاتی حیزب" بۆ سەرپەرشتی کردنی چاپەمەنیەکان. *(30)*.

بۆیە.. دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ سەرکردایەتی بزوتنەوەی کوردایەتی وەکو حیزبێکی نیشتمانیی بۆ هەموو چینە سەرفرازخوازەکان، لاپەڕەیەکی گەش بوو لەجوڵانەوەی نیشتمانی‌و رزگاریخوازی گەلی کورد لەکوردستانی ئێراندا.

پەراوێزو سەرچاوەکان

1-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لەساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا، چاپی بەغدا 1975-ل 36.

2-د.ع. شەمزینی، الحركة القومية التحررية للشعب الكردي، صحيفة خەبات بغداد 1960.

3-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، سەرچاوەی ناوبراو، ل37، 38.

4-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، هەمان سەرچاوە، ل39.

5-کەریمی حیسامی، کاروانێك لەشەهیدانی کوردستانی ئێران، چاپی 1971، ل10و 11.

6-هێمن، تاریكو روون، چاپی 1974، ل15.

7-هێمن، هەمان سەرچاوە، ل20.

8-William Eagleton, The Kurdish Repulic 1946 London 1963, p.133.

9-کەریم حیسامی، سەرچاوەی ناوبراو، ل13.

10-William Eagleton, op, cit, p.34.

11-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل20.

12-William Eagleton, op,cit, p.35.

13- William Eagleton, lbid, p.35.

14-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل21.

15-کەریمی حیسامی، سەرچاوەی ناوبراو، ل 13.

16و17و18-گۆڤاری نیشتمان، ژمارە 3و4 ساڵی 1322، ل27و 28.

19- William Eagleton, op. Cit, 35.

20-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل 23.

21- William Eagleton, lbid, p35.

22-هێمن، هەمان سەرچاوە، ل21و 22.

23-هێمن، هەمان سەرچاوە، ل 22، 23.

24- William Eagleton. Op.cit, p.45.

25- William Eagleton, lbid, p.45.

26- William Eagleton, lbid, p.134.

27-دەقی ئەو ئاگادارییە کاك کەریم حەداد پێی گەیاندم: ئەویش لەبرادەرێکەوە وەری‌گرتبوو کەلەئەسڵدا لەدوکتور رەحیمی قازییەوە وەرگیراوە... کەئەم تێبینیەی لەسەر نوسیوەو منیش بەپێویستم زانی کەتێبینییەکە وەکو خۆی بنوسم کە بەم جۆرەیە: (کاکە، ئەم ئاگادارییە ئیمزای قازی‌و سەرۆکەکانی تری کۆمەڵەی "ژ.ک"ی پێوە نی‌یە چونکە هێشتا ژ.ك خۆی لەخۆنەکردبوو، بەڵام ئەم ئاگادارییە لەلایەن قازی‌یەوە نوسراوە وەلەکۆبوونەوەی نهێنی کۆمەڵەی ژ.ك پەسەندکرابوو.

ئەم ئاگاداریە لەسەر پارچە کاغەزێکی جیاوازدا چاپ کرابوو، لایەکی بەکوردی‌و لایەکیشی بەفارسی. بەعزە وشەیەکی کەکوردی نەبون لەلایەن بەندەی فەتیرەخورەوە کوردراوە، لەماناد‌ا هیچ دەستکاری نەکراوە.

براتان
رەحیمی قازی..

بۆ ئەو تێبینیەی رەحیمی قازی کە دەڵێت ئەم ئاگادارییە لەکۆبونەوەی کۆمەڵەی ژ.ك-دا پەسندکراوە، هیچ سەرچاوەیەکی تر باس لەوە ناکات. زیاتر لەوەش هیچ بەڵگەنامەیەکی تر بەدەستەوە نییە کەباسی ئەو چارەنوسەی کۆمەڵەی ژ.ك بکات کەئەوەش جێگەی سەرنجە رەنگە زیاتر هەر لەدامەزراندنی حزبی دیموکراتدا بێدەنگیش لەو کرابێت، یان بەجێگرەوەی ئەو دانرابێت.بەڵام وەك لە شوێنی خۆیدا باسکرا پێشەوا قازی محەمەد باسی ئەوەی کردووە کەخۆیان ژ.ك یان هەڵوەشاندۆتەوە، دیارە خوێنەری بەرێز سەرنجی لەوەش داوە کەچۆن رووسەکان هانی کوردەکانیان ئەدا بۆ دامەزراندنی حزبێکی نوێ! ئەو بەڵگەنامانەی ناو ئەرشیفەکان کەلەشوێنی خۆیاندا باسکران روناکیی دەخەنە سەر لایەنێك لەچارەنوسی ژ.ك.

28-دەقی ئەو پێرەو پرۆگرامە لەگۆڤاری تودە (ئۆرگانی رێکخراوی شۆرشگێری حیزبی تودەی ئێران لەدەرەوەی ولات) ژمارە *19* ل*30* لەفارسی‌یەوە وەرگیراوە، ئەو گۆڤارەش لەدەقە کوردیەکەوە وەری گرتووە.. وەلەبەرئەوەی کوردیەکەی دەست نەدەکەوت، بۆیە ناچاربوم سەر لەنوێ لەفارسی‌یەکەوە وەری گێرمەوە سەر کوردی.

29-کەریم حیسامی، سەرچاوەی ناوبراو، ل *24*.

30-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل *23*و *24*.

ئەمە وێنەی یەکێك لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی ژێ کافە کەهەڵوێست و بۆچوونەکانی لەسەر رووداوەکان دەرئەخات و چۆن ویستویەتی بەو جۆرە کارانە لایەنگیریی سۆڤیەت بۆ مەسەلەی کورد بەدەستبهێنێت.

J.K

بەناوی یەزدانی گەورە و بەرز

بەیان نامەی ژمارە ۲۱۲ رۆژی هەینی خەزەڵوەری ۱۳۲۳

آ . ل . ب . هەیئەتی نارەندی کومەڵەی ژ.ك

بەشی پێنجەم

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان

پاری یەکەم

سەرەتای وتووێژو هەڵوێستی سۆڤیەت لەدروستکردنی قەوارەیەکی کوردی.

دوابیروڕای سۆڤیەت و لایەنگیرکردنی دامەزراندنی کۆماری خودموختاریی.

دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان.

پاری دووهەم

جەمهوریەتی کوردستان:

ناوی مێژوویی قەوارەکە

خودموختاریی و سەربەخۆیی لەجەمهوریەتی کوردستاندا

جەمهوریەتی کوردستان خودموختار بوو

پاری یەکەم

لەسەر سەرەتای وتوێژی کورد لەگەڵ ئازەرو سۆڤیەتەکاندا، لەسەر جۆری مشتومڕو ڕا سەرەتاییەکانی لێپرسراوانی ئازەربایجان لەهەر دوو دیووی سنوری ئیران-سوڤیەت، لەسەر جۆری پێوەندییە هەمە لایەنەکانی کوردستان لەگەڵ ئازەربایجان، لەسەر بڕیاری دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان.. قسەکراوەو نوسین و لێکۆڵینەوە بڵاوکراونەتەوە، وادەزانم تائێستا ئەو لایانانە هەقی خۆیان نەدراوەتێ، جگە لەوەی تەمومژ لەسەر ئەو پەیوەندییانەو پرۆسەکانی گفتوگۆو هەڵوێست و شێوەی قەوارەیەك بۆ كورد بووەو زۆر باس و خواسی بەنهێنیی ماونەتەوە، تائێستا وەك پێویست قسەیان لەسەر نەكراوە، بۆیە دەبێ و پێویستە رووناكیی زیاتر بخرێتە سەر ئەو باسانە، ئەو نهێنی و زانیارییانەی لەسەرچاوە جیاجیاكانەوە بەردەست كەوتوون، بكرێنە هەوێنی لێكۆڵینەوە نوێیەكانی ئەم سەردەمە...

سەرەتای وتووێژو هەڵوێستی سۆڤیەت لە پێكهێنانی قەوارەیەك بۆ كورد

رووداوو گۆڕانەكانی ساڵانی دووهەم جەنگی جیهان و شێوەی كۆتایی پێهێنانی داگیركردنی بەشەكانی سەروو سەروی رۆژئاوای ئێران، بەبەشێكی گرنگی كوردستانی رۆژهەڵاتیشەوە، لەلایەن لەشكری سوری سۆڤیەتەوە، داڕوخانی ئەرتەش و دام و دەزگای دەوڵەتی شا، گەشەكردنی بزوتنەوەی كوردایەتی، ئەوانە دەسەڵاتی رژێمی شایان وا لاوازكرد كەڕەزا شا ناچار بكرێ لە *16*ی ئەیلولی *1941*دا تەختی شایەتی بۆ كوڕەكەی (حەمە رەزا) بەجێ بهێڵێت، بەو نیازەش كە بتوانێت بەو هەنگاوە رژێمی شایەتی و دەسەڵاتی بنەماڵی پەهلەوی بپارێزێت.

لەگەڵ ئەوانەشدا، چالاكیی خوێندەوارو رووناكبیرو نیشتمانپەروەران، سەردەرهێنان و گەشەكردنی بیری دیموكراسی و گیانی سەرفرازی و خواستی بەدەستهێنانی مافەكان، بوژاندنەوەی بازرگانی و كەسابەت و بازاڕو رێگەی هاتنوچون، تێكەڵبون بەنوێنەرو لێپرسراوانی سەربازی و سیاسی روسەكان كە مەیلی

زیاتر لەوانەش ، هەر لەکۆنەوە سوڤییەت و روسەکان کەم و زۆر بایەخیان بەکێشەی نەتەوەیی کورد نەدابوو، مەسەلەی کورد لای ئەوان شتێ نەبوو کاری لەسەر بکەن یان کارێکی بۆ بکەن.. لەم ئامادەبوونەی لەشکری سوریشدا گۆڕانێکی چاوێنی نەبوو، بەڵام جۆرێك لەمیواو چاوەڕووانی هەبوون... کەئاوڕیش لەرابوردوو دەدرایەوە، نمونەی پێچەوانە دەکەوتنە بەرچاو، نمونەی دژایەتی کوردو یارمەتیی داگیرکەرانی کوردستان زۆرن لەوانە:

-بێدەنگی روس و سۆڤییەتەکان لەڕاپەڕین و شۆڕشەکانی کورد، مامەڵەی خێڵ و هۆزیان دەکردو تەنها بۆ دەستکەوتی خۆشیان.

-لاخستنی پێوەندییەکانی کورد بەڕوسەکانەوە بۆ یارمەتی و سەرفرازیی.

-بێدەنگیی رادیۆو گۆڤارو رۆژنامەکان لەو زوڵم و زۆرانەی لەکورد دەکران...

-بێدەنگیی لەکۆڕو کۆبونەوە جیهانییەکاندا...

-وەڵام نەدانەوەی سێ نامەی شێخ مەحمودی نەمر کەسەرکردەی بزوتنەوەی رزگاریخوازی لەکوردستانی باشوردا دەکرد(*1918-1931*).

-یارمەتی و هاوکاریی مستەفا کەمال ئەتاتورك لەدژی خواست و داوا رەواکانی کورد.

-بەناڕاستەوخۆش گەورەترین زیانی لەکێشەی کورددا کاتێ بەکشانەوەی لەبەرەی جەنگی دژ بەئەڵمان، دەست بەرداربوو لەپەیمانی سایکس- پیکۆ کە بەوە گەورەترین پارچەی کوردستان- کوردستانی باکور- کە بۆ ئەو دانرابوو کەوتەوە دەست تورکەکان.

سەرەتای داگیرکردنەکان لەئێراندا، بەکوردستانیشەوە بێ نەخشەی دابەشکردن بوو، بۆیە لەکشانی هێزەکانی بەریتانیادا تا مەهاباد نەوەستا، بەڵام ماوەیەکی کەم لەو ناوچەیەدا مایەوەو لەدواییدا کشایەوە دوواوە رووەو سەقزو ناوچەکانی خوارووی رۆژئاوا..

بۆیە لەشکری سور زیاتر جێگیر بوو، لێپرسراوانی کەوتنە پێوەندیی و باشکردنی لەگەڵ سەرەك هۆزو خەڵکانی ناسراودا، مەبەستی سەرەکییان لەوانە راگرتنی هێمنیی ناوچەکە بوو، پاراستنی ئاسایش و زیاتر جێگیرکردنی شوێن پێی خۆیان

بوو.. بێ ئەوەی هیچ جۆرە بەرنامەیەکی سیاسیی و نەخشەیەکی ئامادەکراویان هەبێت.. بۆیە سەرەتای پێوەندییەکان هیوایەکی ئەوتۆی لێ سەوز نەدەبوو.

کاتێکیش دوای چەند مانگێ لەبوونی لەشکری سور لەناوچەکەدا(لەئەیلولی *1941*)دا ئاگاداری سەرۆك و ناودارانی خێڵ و هۆزەکانی ناوچەی موکریان کرا کە وەفد پێك بهێنن بۆ سەردانی یەکێتی سۆڤیەت. وەفدێکی نزیك (*30*) کەسی بەخۆشحاڵییەکی زۆرەوە رووەو تەورێز لەوێشەوە رووە باکۆ بوونەوە.

لەناودارەکانی هاوبەش لەوەفدەکە:

قازی محەمەد، حاجی بابەشێخ، زیرۆ بەگی هەرکی، حاجی قەرەنی ئاغای مامش، کاکە هەمزەی مامش، مەجید خانی میاندواوی، حەسەن تیلوی شکاك، رەشید بەگی هەرکی.. و چەند کەسێکی تریش کە هەریەك و دوان لەخێڵ و هۆزێك دانرابوون....(*2*)

لەسەردانەکەدا گەلێ شوێنی کشتوکاڵی و کارگەی پیشەسازیی و سینەماو شانۆگەریان پێنشیان دان کەلەگەڵ جەعفەر باقروفی، سەرەك وەزیرانی ئازربایجانی سۆڤیەت، کۆبوونەوە، ئەم بەگشتیی، باسی باری جیهان و یەکێتی سۆڤیەتی و ئازربایجان و کوردی کرد بێ ئەوەی کەموزۆر باسی ماف و داخوازییەکان و مەسەلەی کورد بکات، بۆیە کوردەکان بەبێ ئەوەی کارێکیان بۆ کورد کردبێت و بەبێ ئەوەی بەڵێنێکی وایان بدرێتێ هەروا گەرانەوە، دەشگوترێ کە هەندێ داوای خێڵەکی بۆ هێشتنەوەی چەك و چەکدارییی کراوە رەنگە کە ئەو لێپرسراوە بەوانە رازیی بووبێت، دیسان باسی ئەوە دەکرێ کەبایەخێکی تایبەتییان بەقازی محەمەد داوە، جگە لەوە هەندێ دیاری دراوە بەئەندامانی وەفدەکەو هەندێکیان تفەنگی راوییان بەپارەی خۆیان کڕیو بەبیرێکی وا گەرانەوە کە سوڤیەت یارمەتی کورد ئەدات..(*3*)

جعفر باقروف لەسێ سەرەوە بەمەسەلەی کوردو ئەگەری باس لە داواکانی وەفدی کورد ناکۆك بوو، یەکەم وەك سکرتێری پارتی کومونستی کۆماری ئازربایجانی سوڤیەت. دووهەم: وەك ئازەرییەکی بەدڵ و گیان ناسیونالیست. سێیەم: وەك شیعە.. زیاتریش لەوە لەلێپرسراوە بەدەسەڵاتەکانی نزیك بەستالین بوو، توندڕەوو بەزەبریش بوو *

---

* لە 1954دا لەگەڵ لاڤرنتی بیریا ... اوانی خیانەت ئیعدام کران.

هەرچەندە دۆزی کورد لای سوڤیەت بریتی بوو لەکێشەی خێڵ و خێڵگەری و هەر بەم جۆرەش لەو سەرەتایەدا وەك سەردەمەکانی رابردوو، مامەڵەی دەکردو لەسەری بەردەوام بوو.

دوور نییە ئەو هەڵوێستەی یەکێتیی سوڤیەت لەبەرتیشکی ئەمانەی خوارەوە بوبێ:

یەکەم : راپۆرت و راوبۆچونەکانی حزبە کومونیستەکان کەڕاستەوخۆ دژ بەبزووتنەوەی نیشتمانی و نەتەوەیی کورد بوون.

دووهەم: سەرچاوەیەکی تر داموو دەزگا تایبەتەکان بوو کە زیاتر بۆ کاروباری جاسوسی و کۆکردنەوەی زانیارییەکان کاریان دەکرد. شارەزایانی ناو ئەم جۆرە دەزگایانەش کەپێوەندییان لەگەڵ کورد هەبوو، بۆ کۆکردنەوەی زانیاریی ئەم تاقمەش زیاتر هەواڵی چەواشەکەریان لا کۆدەبووەوە.

لەبەر ئەوانە ساڵەکانی *1941-1945* تێدەپڕین بێئەوەی هەنگاوێکی وا رووە داواو داخوازییە نیشتماننییەکانی کورد بنرێت.

لێرەشدا ناکرێ کێشە گرنگەکانی بەردەمی یەکێتی سوڤیەت ئاماژە بۆ نەکرێن کە گرنگەکانیان:

-شوێنەواری دووهەم جەنگ بەتایبەتی ئەو هەموو وێرانکاری و ئابوری روخاویی و کوشت و کوشتارەی دووچاری ئەو وڵاتە بوو..

-ململانێی نێوان هەردوو بەرەی خۆرئاواو خۆرهەڵات، بەرەی سوسیالیزم و کاپیتالیزم و سەڵمینەوەی سەرکردایەتی حزبی شیوعی و حکومەتی سوڤیەت لەرووبەڕووبونی جەنگێکی نوێ...

-لەدایکبوونی گەلێ لەوڵاتانی سویالیست لەئەورووپای رۆژهەڵات و خواستی سوڤیەت بۆ چەسپاندنیان، وەك رژێمی سوسیالیستی و وەك دەوڵەت.

-ئەمریکاو دروستکردنی بومبای ئەتۆمی و دەرکەوتنی توانای روخێنەری، دوای بەکارهێنانی لەهیرۆشیما و ناگازاکی..

-تەقەلای روسەکان بۆ دەستکەوتنی هەندێ بەرژەوەندیی و ئامادەنەبوونی بۆ قوربانی دانی گەورە لەو پێناوەدا..

-مۆرکردنی گەلێك پەیمان و ڕێکەوتن بەمەبەستی، هەم پاراستنی یەکێتی ئەرزو ئاوی ئێران و هەم چونە دەرەوەی لەشکری هەرسێ زلهێز: یەکێتی سوڤیەت- بەریتانیا وە ئەمریکا لەئێران دوای بڕانەوەی جەنگ و لەماوەی شەش مانگدا..

دوا بیروڕای سۆڤیەت و
لایەنگیریی پێکهێنانی خودموختاری

ڕۆشنبیرە نیشتمانپەروەرەکانی موکریان لەسەر ئەو زەمینە ڕەخساوو کەشە نیمچە ئازادە، بەبێئومێدیی نەمانەوە، بەتایبەتی دوای ئەوەی ژ.ك پێکهێنراو گۆڤاری نیشتمان بڵاوکرایەوە، بەرپرسیارانی کۆمەڵە کەوتنە پێوەندی بەلێپرسراوانی ڕوسەکانەوە، لەم بوارەدا عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانیزادە ڕۆڵێکی چاوێنی و چالاکانەیان بینی، کەئەرشیفەکانی چەند کۆمارێکی "یەکێتی سوڤیەتی ڕوخاو"بەشێکی گرنگ لەو پێوەندیانەیان تۆمارکردووە، دیارە بەهۆی ڕاپۆرتی کۆنسوڵەکانیان لەتەورێزو ورمێ... وەك لەجێگەی خۆیدا ڕوونـاکیی خراوەتەسەر کەمێکیان.

زیاتر لەوانە کورد بۆ خۆی جۆرێ لەئیدارەی خۆیی دامەزراندبوو، تەنانەت هێزێکی چەکداریشی پێکهێنابوو تا ئاسایشی مەهابادو دەوروبەری بپارێزرێت، هەیئەتی ڕەئیسەی میللی بەسەرۆکایەتی قازی محەمەدو گەلێ بەڕێوەبەرێتی پێویست پێکهێنرا.. لەگەڵ ئەوانەشداو تا کۆتایی جەنگ هیچ جۆرە گۆڕانێکی وا لەهەڵوێستی سوڤێتیەکان ڕوی نەدا... دوای ئەوەش سەرکەوتنی دەوڵەتە دیموکراتەکان بەسەر نازیزم و فاشیزمدا، ڕێگەی ململانێی لەبەردەم زلهێزەکاندا کردەوە، بەربەرەکانێیەکی ئاشکرا لەسەر: جێبەجێکردنی پەیمان و ڕێکەوتنەکان بۆ چۆڵکردنی ئێران کەوتە ڕوو تازلهێزەکانی خۆرئاوا دەست والاتر بن لەدانانی نەخشەی هێز جێگیرکردن لەئێران، هەر یەکە بەشێوەی خۆی:

بۆ ڕوسەکان:- وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت، ئەگەر نەتوانرێت دەست بەسەر ناوچە کۆنتڕۆڵکراوەکانی ئێراندا بگیرێت. سەردەرهێنانی شەڕی ساردو ململانێی ئایدۆلۆجی و سنوری قەڵەمڕەوی بلۆك فراوان کردن. بەتایبەتی ئێران بۆ هەردوو بلۆکی خۆرهەڵات و خۆرئاوا ناوچەیەکی ستراتیجی و ئابوریی زۆر گرنگ بوو.

بۆیە روسەکان کەوتنە فراوانکردنی پێوەندییەکانیان لەگەڵ کوردو ئازەردا.

دوای ئـەوەی رۆژبـەڕۆژ گوشـاری سیاسـیی لەسـەر سـۆڤیەت زیـاتر دەکـرا، هەڕەشـەی شـیکایەت کـردن لـەUN، لەبـەر ئـەو هۆیانـەی تـر کەباسـکران .. ئەوانـە هەلومەرجێکی وای هێنایە ئاراوە کەهەڵوێستەکە وەك جاران نەمێنێت، دەبوو کار بۆ مـانۆڤری سیاسـیو دۆزینـەوەی کـارتی گوشـار بکرێـت تاببنـە بەشـێکی گرنـگ لەململانێی ئایدۆلۆجیو سنوری قەڵەمڕەوی بلۆك فراوانکردن.

روسـەکان کەوتنـە فراوانکردنـی پێوەندییـەکانیان لەگـەڵ کـوردو ئـازەردا، بۆیـە لـەنیوەی دووەمـی سـاڵی 1945دا جەنـەڕاڵ سـەلیم ئەتاکشـیوف(3) کـە لێپرسـراوی سیاسیی بـوو لـە تـەورێز، ئاگـاداری قـازی محەمـەدی کـرد کـە کـاتی ئـەوە هـاتووە نوێنــەرانی کــورد ســەر لەلێپرســراوانی ســۆڤیەت بــدەنو ســەر لــەنوێ داواو داخوازییــەکانی خۆیــانو مافــە نەتەوەییــەکان بخەنــە پێــش چاویــانو داوای یارمەتییان لێبکەن.

ئەم داواو هەڵوێستە نوێیە سەرەتایەکی باشو جوڵێنەر بوو بۆ کورد، لەسەر ئەو داوایە وەفدێك بەم جۆرەی خوارەوە پێکهێنرا(4)

1-قازی محەمەد-سەرۆکی وەفد

2-سەیفی قازی

3-مەنافی کەریمی

4-عەلی رێحانی

5-قاسم ئیلخانیزادە

6- عەبدوڵڵا قادر ماش

7-کاکە هەمزەی ماش

8-نوری بەگی بەگزادە

لە 21ی خەرمانانی 1324دا وەفد بەرەو باکۆ کەوتەڕێ. لەگەیشتنیدا پێشوازییەکی گـەرم کـرا، لەلایـەن لێپرسـراوانی کۆمـاری ئازەربایجـانی سـۆڤیەتەوە چەپکـەگوڵ پێشکەشی ئەندامانی وەفدەکە کرا، دوایيتر گەیەنرانە شوێنی حەوانەوەی تایبەتیی.

لەڕۆژی دووهەمدا (لایوف) لەگـەڵ مـەنافی کـەریمی دانیشـتو داوای کرد کە هـەر داخوازیو پێشنیارێك هەیە ئامادەی بکەن تا بیگەیەنێتە جەعفەر باقروف تائەویش

لەگەڵ لێپرسراوانی سەرو خۆی باسیان بکات و قسەی لەسەر بکەن، دوای ئەوەی ئەندامانی وەفدەکە داواکانیان دەسنیشان کردو قاسمی ئیلخانیزادە. رۆونوسی کردن، بەهۆی (لایوف)وە گەیەنرایە باقروف.

هەر ئەو رۆژە لەئێوارەدا ئاگاداری ئەندامانی وەفد کرا کە خۆیان ئامادەبکەن تا بچنە دیدەنی جەعفەر باقروف.. ئەندامان کەوتنەڕێ تا گەیشتنە بارەگای باقروف.. دوای دانیشتن و بەخێرهاتن.

ئەم کەوتە قسەکردن، لەیەکتر گەیشتنی هەردوولا زەحمەت نەبوو، چونکە خەڵکی مهاباد جۆرە ئاشنایەتییەکیان لەگەڵ زمانی ئازەری هەبوو بەهۆی نزیکی و بوونی هەندێ دێ و شارۆچکەی تێکەڵ لەکوردو ئازەر، جگە لەئاشنایەتی لەگەڵ تورکانی تەورێزدا، بۆیە لەیەك دەگەیشتن..

جەعفەر باقروف لەقسەکانیدا هەڵوێستی یەکێتیی سوڤیەتی شیدەکردەوەو دەیویست ئەندامانی وەفدەکەی کوردیان پێ حاڵی بکات. بەتایبەتی هەڵوێستی یەکێتی سوڤیەت بەرامبەر کەمینە نەتەوەییەکان و شێوەی یارمەتیدان و هاوکاریکردنیان تا بگەنە مافە نەتەوەییەکانیان...

ئەو بیروڕاو هەڵوێستەی باقروف، زەمینەی ئایدۆلۆجیی و نەتەوەیی خۆیان هەبوو کە لەناو بۆچون و بەرژەوەندییەکانی حزبی شیوعی ئازەربایجانی سۆڤیەت لەلایەك و هەڵوێستی ناسیۆنالیستانەی ئازەریی، لەلای دووهەم، هەرچەندە دژ بەیەك بوون، بەڵام بۆ باقرۆف هەم بەهەل وەرگرتن و هەم وەك دڵسۆز بەحزبەکەی لەناو مەرامەکانیدا پێکەوە گرێی دەدان و کاری لەسەریان دەکرد، زیاتر لەوەش ئەو سیاسەتێکی داڕێژراوی مۆسکۆی پیادەدەکرد کە ئەم هەڵوێستەی باقروف ئاوێنەکەی بوو. بۆیە بایەخدان بەپرسەی ئازەربایجان و هەوڵی بەستنەوەی پرسەکەی کورد پێیەوە، بووە نەخشەیەکی سازکراو، کاتێکیش لەقسەکانی ئەو دانیشتنەدا گەیشتە سەرباسی مەسەلەی کورد وتی:

(ئێران لەچوار گەل: فارس کەبەفارسی قسەدەکەن، گیلەکی کەبەزمانی گیلەکی، ئازەربایجانی بەزمانی تورکی وە کورد بەزمانی کوردی قسە دەکەن، لەئایندەدا هەر گەلێك لەمانە دەگەن بەمافی خودموختاری، دەبێت یەکەم جار ئازەرەکان پێی بگەن.. جارێ پێویست بەوە ناکات کورد پەلە لەوە بکات کە خودموختاری وەربگرێت..

تارەخساندنی هەلی لەبار، لەبەرئەوە چاکتر وایە جاریّ هەموو گەل یەك بخریّ، بۆیە پێویستە جاریّ کورد لەچوارچێوەی خودموختاری ئازەربایجاندا بمێنێتەوەو بەوەرازیی ببێت...(5)

نوێنەرانی کورد بەو بۆچونو داوایە رازی نەبوون، بیریشیان لەوە نەدەکردەوە کە کورد بەئازەربایجانەوە ببەسترێتەوە، سووربوون لەسەر داوای رەواو مافی خۆیان کە وەك ئازەرەکان ببنە خاوەن خودموختاری، وەك گەلی ئازەری برا بەیەك چاو سەیر بکرێن، لەو مشتومڕانەدا قازی محەمەد زۆر لەسەرخۆو هێمنانە کەوتە قسەکردن، بۆ باقروف-ی روونکردەوە کە کوردیش دەیەوێتو مافی خۆیەتی کە خودموختار بێتو سووریشە لەسەر وەرگرتنی ئەو مافەی خۆی.

دوای ئەوەی جەعفەر باقرۆف هەولّیدا کە وەفدەکەی کورد بەخواستەکەی خۆی رازی بکات، کە لەوە گەیشت ناتوانێ کورد رەزامەند بکات، نوێنەرانی سوورن لەسەر خودموختاریی بۆ کوردستان، ئەوسا:

"مشتێکی بەسەر مێزەکەیدا داو بەدەنگێکی بەرز گوتی لەبەرئەوەی یەکێتی سوڤیەت لەئارادایە، کورد سەربەستیی خۆی وەردەگرێت.. قازی محەمەدیش بەهەمان دەنگی بەرز گوتی : گەلی بێ دەسەلات پێخۆشحالە بەو دەستەی بۆی درێژ دەکرێت، وە نەك هەر ئەو دەستە دەگوشێت بەلّکو ماچیشی ئەکات..(6)

دوای ئەو ساتە مێژووییانەی خەونی دێرینی کوردی تێدا دەبینرا.. هیلاکییو دلّتەنگیو نائومێدیی گۆڕران بۆ خۆشیو شادیو ئومێدو خۆشەویستیی دۆستی هاوکارو یارمەتیدەر..

دوای تێپەڕبوونی ماوەیەکی کورت بەسەر ئەو دلّخۆشییو سەرمەستییەدا، چا خورایەوەو دانیشتوان حەوانەوە... ئەوسا کەوتنە سەر باسی داواو پێویستییەکان بەتایبەتیی: چەكو جبەخانەو ماشینو پارەوپولو ئازوقەو... تاد.. دەبوو یەکێتیی سوڤیەت ئەو پێویستیانە بۆ دامەزراندنی خودموختاریو پارێزگاریکردنی، دابین بکات.. بۆ ئەم مەبەستانە قازی محەمەد هاتە قسەو ئەم سەرگوزشتەیەی گێڕایەوە:-

(ئاغایەك تانجییەك بەلادێیەك دەبەخشێت، بۆ رۆژی دووەم کابرای لادێی دێتەوە لای ئاغاو سوپاسێکی زۆر زۆری ئاغا دەکات، بەجۆریّ ئەو سوپاسە ئەکات کە ئاغاکە چاوەڕوانی ئەو هەموو ستایشەی نەدەکرد، بۆیە سەری لەوە سوڕ دەمێنێتو ئەلّێت:

باشە تۆ پێم ناڵێیت ئاخۆ خەڵاتێکی وابچوك ئەم هەموو سوپاسە ئەهێنێت؟ لادێیەکە وەڵامی ئەداتەوەو ئەڵێت: لەبەرئەوەی تانجییەکت پێبەخشیوم، تانجی بۆ راوەو راویش کەرەسەی راوە نێچیری پێویستە، کەوابوو ئەسپیشم ئەدەیتێ، دیارە ئەسپەکەو خاوەنە نوێیەکەی بێ لانەو بێ خواردن ناژین، بۆیە ئەوانەشم بۆ دابین دەکەیت... جامن ئەو هەموو شتانەم ئەدرێتێ ئیتر چۆن ئەوەندە رەزامەندو بەم جۆرە خۆشحاڵ نابم...[7]

بەو شێوەیە، بەو بیرە قوڵەوە سەرۆکی وەفدی کورد دانیشتوان دەخاتە ناو قوڵایی رووداوەکەوە، ئاشکرای ئەکات کە کارێکی وا گرنگ، دامەزراندنی خودموختاری، هێندە ئاسان نییە کە هەر بەو بەڵێن و قسانە دوایی بێت و تەواو بکرێت، قازی محەمەد ئەو راستییەی خستە پێش چاوی باقرۆف کە کورد هەمان داوای لادێیەکەی لەوان دەوێت، بۆی دەرخست کە چۆن یەکێتی سوڤیەت ئامادەیە یارمەتی بدات بۆ خودموختاری، ئەبێت هەر بەو جۆرە پاڵپشتیی بکات و یارمەتی بدات، کەرەسەی دامەزراندن و ژیان و بەرێوەبردن و پارێزگاریکردنی بۆ مسۆگەر بکات..

دوای ئەو کورتە چیرۆکە، وەك (ئیگلتن) بۆمان باس ئەکات، باقرۆف بەڵێن ئەدات، بەڵێنی ناردنی هەموو پێویستییەکی شەڕو بەرگری ئەدات، بەتانك و تۆپ و رەشاش و تفەنگ و یارمەتی پارە، بەوەرگرتنی قوتابی لەدانیشتگای سەربازیی لەتەورێز بەناردنی چاپخانە بۆ مەهاباد.

بەو هیواو بەڵێنانەوە نوێنەرانی کورد گەڕانەوە مەهابادو کەوتنە سەر رێبازی بەدیهێنانی بەشێکی گرنگ لە ئاواتە دێرینەکەی کورد.[8]

لێرەدا پرسیارێك خۆی دەسەپێنێ و پێویستی بەوەڵامدانەوە هەیە:

دەبێ بۆچی و لەو رۆژگارە درەنگ وەختەدا یەکێتی سوڤیەت کەوتبێتە سەر ئەو بیروبۆچوونە کە ئازەرو کورد خودموختاریی خۆیان دابمەزرێنن و دوای تێپەڕبوونی ئەو ماوە زۆرە بەسەربوونیدا لەناوچەکەو بەسەر سەردانی یەکەم وەفدی کورد بۆ باکۆ...؟ دوای تێپەڕبوونی نزیکەی چوار ساڵ بەسەر زەمەنی ئەو بڕیارەدا کە دەبوو لەمێژەوە ئەو بڕیارە بدرایە...

ململانێی هەردوو زلهێزی ئەمریکا و بەریتانیا لەگەڵ یەکێتی سوڤیەت لەسەر ئێران، نەوت، ناوچەی ستراتیجی، هەڕەشەی کۆمۆنیزم. نەخشەی هەردوو دەوڵەتە

ڕۆژئاواکە بۆ ناچارکردنی سوڤیەت بۆ جێبەجێکردنی ڕێکەوتنەکان و بۆ کشانەوەی لەشکری سور لەئێران، وە مەترسی بەرپابوونی جەنگێکی نوێ و هەڕەشەی چەکی ئەتۆمی تاقیکراوە لەهیرۆشیماو ناگازاکی، ئەوانە ناوەڕۆکی گۆڕانی سیاسەتی سوڤیەت بوو لەئێران. سیاسەتی ململانێ و هەڕەشەی بەرەنگاربوونی سەربازی بەمانۆڤری سیاسیی لەدەری خۆی و لەناو ئێران بەهەل وەرگرتنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ حزبی تودەو گەلی کوردو گەلی ئازەر کەلەشوێنی خۆیدا زیاتر ڕووناکی دەخەینە سەر ئەم لایەنە.

بەو جۆرە نیوەی دووەمی ساڵی *1945* بوو بەسەردەمی چالاکی و هەوڵی ڕێکخستنی ریزەکانی کوردو کۆکردنەوەی تواناکان. دەستکرا بەجموجۆڵ و چالاکی و هاتووچون، بەوتوویێژو بیروڕا گۆڕینەوە.. گەلی کورد کەوتە بەردەم گۆڕانێکی گەورە، ئەوەش یەکەم جار بوو یەکێتی سوڤیەت، هەرچەند لەناو مەرامی سیاسی و مانۆڤری دیپلۆماسیی ناو مەبەستەکانی خۆیدا بوو، ئاوڕ لەکورد بداتەوەو یارمەتی دامەزراندنی خودموختاری بدات.

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان

بارودۆخی نوێی کوردستان و ئێران و هەرێمەکە، هەڵوێستی یەکێتی سوڤیەت و ناکۆکییەکانی لەگەڵ ئەمریکاو بەریتانیا، وشیاریی ڕوناکبیرانی کوردو بوونی حزبی دیموکراتی کوردستان و زۆر لەسەرەك عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکان و بوونی قازی محەمەد وەك پێشەوای گەل کە زۆربەی تیرەو خێڵەکان ئامادەبوون لەژێر ڕابەریی ئەودا ببنە هاوکار بۆ ڕەخساندنی پلەیەکی نوێی ژیانی سیاسی لەکوردستان...

لەناو ئەو هیواو بارودۆخ و چالاکی و جموجۆڵانەدا لە *11*-کانونی یەکەمی ساڵی *1945*دا جەعفەر پیشوەری سەرۆکی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لەشاری تەورێزدا دامەزراندنی کۆماری خودموختاری ئازەربایجانی ڕاگەیاند، ئەوەش بوو بەهاندەری ڕاستەوخۆ کە کورد بیر لەهەمان هەنگاو بکاتەوە...

بۆیە سەرەتای کار لەپێش ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستاندا هەڵکردنی ئاڵای کوردستان بوو لە مەهاباد، لەکۆبوونەوەیەکی جەماوەریی گەورەدا لە

17-12-1945 ئالآی سێ رەنگی کوردستان لەمەهاباد هەڵکرا.. لەو کۆبونەوە مێژوییەدا قازی محەمەد نوتقێکی دا. بەو جۆرە ناوچەی موکریان بەشارو شارۆچکەو دێهاتییەوە بووە ناوچەیەکی پڕ لەجموجۆڵو هاتوچۆو چالاکیی سیاسیی و روناکبیریی..

سەرەتای ساڵی *1946* خەڵکی کورد لەشارو شارۆچکەو دێهاتەکاندا لەموکریان لەکەش و هەوایەکی نوێدا دەژیان، کەوتبوونە ناو پلەیەکی نوێ لەژیانی سیاسیی و ئامادەیی بۆ رووداوو گۆڕانێکی نوێی پڕ لەهیوا، چاوەڕوانی هەڵهاتنی رۆژی نوێی کوردستان- یان ئەکرد... حزبی دیموکراتی کوردستان بانگی سەرجەمی دانیشتوانی کرد بۆ کۆبونەوە لەسابلاغ، رۆژی دووی رێبەندان(*22-1-1946*)، سەرەتای چوارەم حەفتەی یەکەم مانگی ساڵی *1946*، زەمین شاری مەهابادو شوێن مەیدانی چوارچرایە...

جەماوەری کورد بەجوتیارو هەژارو کاسبکارو دەوڵەمەندو شێخ و مەلاو ئاغاو سەرەك خێڵ، بەژن و منداڵ و لاوو پیرەوە چەند رۆژێك پێش کاتی دانراو، بەرەو مەهاباد کەوتبوونەڕێ... ئەو رۆژە هەور ئاسمانی مەهابادی سەرانسەر گرتبوو، سەهۆڵ شەقام و کۆڵانەکانی داپۆشیی بوو، رۆژێکی وای مانگی رێبەندان نائاسایی بوو، چونکە لەساڵانی ترو هەمان کاتدا، بۆ خەڵك زۆر ئاسایی نەبوو بڕژێنە سەر شەقام و کۆڵانەکان و دێهات و ماڵی خۆیان بەجێ بهێڵن، بێ ئەوەی گوێ بدەنە بێجێگەیی و ساردو سەرماو سەهۆڵبەندان.. چونکە شەپۆلی خەیاڵی خۆشیی، بەدیهێنانی ئامانجی سەدان ساڵەی باوو باپیریان وا لەبەردەمدا...

لەرۆژی دووی رێبەنداندا مەهاباد بەگشتی و مەیدانی چوارچرا بەتایبەتی بەرگێکی نوێیان پۆشی بوو، هەر لەبەرەبەیانی ئەو رۆژەوە هەروەك خەڵك لەخەوێکی دوورودرێژا راپەڕێنرابن، بەبەرگی نوێ و بەهیوای گەشەوە بەرەو مەیدانی چوارچرا ئەکەوتنەڕێ لەمەیدانی چواچرادا دەرزی هەڵبدرایە نەدەکەوتە سەر زەوی.. کۆمەڵانی خەڵك چاوەڕوان بوون، چاویان بڕیبووە شوێنی نوتقدان، چاوەڕوانی دەنگی نوێ و هەواڵی نوێ بوون.

"لەم کاتەدا پێشەوای خۆشەویست لەنێو سەلامی نیزامی و چەپڵە رێزان و هوراو ئیحساسات و شەوق و شەغەفی فەوقولعادەی کۆمەڵ دا وەدەرکەوت و پێشەوای بەرز لە

کاتێکدا کە ئەندامەکانی کۆمیتەی مەرکەزی لە پشت سەری دەهاتن و ئالأی سێ ڕەنگی کوردستان لەڕاست و چەپی تریبون لەئیهتیزاز دا بوو ئەستۆی بەرزی بۆ ئاسمان هەڵینا بۆ نزولی ئیجلالی فەرموو. موتابیقی بەرنامەیەك کەلەپێش دا سازکرابو بەتەواوی حوزار ڕۆژباشی فەرموو پاشان تەشریفی لەتریبون هاتە خوارێ و بەپیش تەواوی گوردان و گردهان و دەستەی سەربازان و پیشمەرگەکانی کوردستان دا هات و هەموی تەماشاکردن و بەهەموان ڕۆژباشی فەرمو، لەم کاتەدا بەدەستوری معاونی فەرماندەی هەمو هێز لەلایەن سەربازان و پیشمەرگەکان و توپخانەی کوردستان دە دەقیقە بیوچان بەئیفتیخاری سەربەستی کوردستان و ناساندنی ڕەئیس جمهوری کوردستان شیلێگ کرا.

پاشان لەکاتێك دا کەدەنگی هورا دەچو بۆ ئاسمان و لەقەلبی میتینگ دا موزیك و سرودی میللی کوردستان لێدەدراو دەخوێندرایەوە برای خۆشەویست غنی خسروی شەهرداری مەهاباد بەپێی دەستور هاتە پێشەوە و بەتەرتیبی ژێرەوە میتینگی ئیفتیتاح کرد و وتی:

"ئەمن غنی خسروی شەهرداری مەهاباد ئەو موفەقیەتە گەورەیەی کەمیللەتی کورد لەپاش هەزاران قوربانی دان ئەورو لەنەتیجەی فەعالییەت و کارزانی و میللەتپەروەری فەوقولعادەی پیشەوای موعەضەمی کوردستان جەنابی قاضی محمد نصیبی بووە پیروزی و موبارەکبادی بەمەقامی گەورەی پیشەوای مەزن و میللەتی ڕەشیدی کورد عەرض دەکەم وە میتینگ و جەلەسەی ئەورو بەنیوی شاری مەهاباد ئیفتیتاح دەکەم و بەدلیکی خاوین و پاکەوە دەلیم بژی پیشەوای موعەضەمی کوردستان."

لەدوایە ئاغای خسروی بەرنامەی میتینگی بەتەرتیبی ژێرەوە بەئیطیلاعی حاضران گەیاند:

1-دوعای جەنابی مەلا حسین مجدی

2-نوطقی جەنابی پیشەواو ڕەئیس جمهوری کوردستان

3-نوطقی جەنابی حاجی بابە شیخ

4- نوطقی ئاغای محمد حسین خانی سیف قاچی

5-ئەشعاری ئاغای هەژار شاعیری میللی

6-ئەشعاری ئاغای هیمن شاعیری میللی

7-خیطابەی ئاغای سید محمد بەگزادە

8-نوطقی ئاغای شیخ حسنی شمس الدینی

9-نوطقی ئاغای عمرخان

10-نوطقی ئاغای زیروبەگ

11-نوطقی ئاغای محمد امین معینی

12-نوطقی ئاغای سید عبدالعزیز

13-نوطقی ئاغای ابراهیم ادهم

14-نوطقی ئاغای محمد فیج الله بەگی

15-خیطابەی ئاغای نانەوازادە

16-سرودی مەدرەسەی کوردستان

17-سرودی مەدرەسەی پەروانە(کچان)

18-خیطابەی یای ویلمە صیادیان

19-خیطابەی یای خدیجەی حیدری

20-سرودی مەدرەسەی گەلاوێژ

21-سرودی مەدرەسەی سەعادەت

22-خیطابەی ئاغای احمدی ئیلخانی زادە

23-خیطابەی ئاغای محمد قادری[2]

پێشەوا گەیشت وکەوتە قسەکردن:

نوتقی جەنابی پێشەوا قازی محەمەد * :

---

* بڕوانە رۆژنامەی کوردستان ژمارە 10و11 رۆژی 4و1946/2/6 کەمانشێتی ژمارە(10) بەم جۆرە بوو: جێژنی سەربەخۆیی‌و ئیستیقلالی کوردستان یادرەوشینی ئەستێرەی خۆشبەختی کوردان سەرنج راکێشەر لەبلاوکردنەوەی ئەو هەواڵ‌و روداوە مێژوویی‌و رۆژە نەتەوەییە کە پرسیارێکیش دەهێنێتە ئاراوە، ئەوەیە کە بۆچیی لەرۆژەکانی پێش ئەو ژمارانەدا، لە 22-1تا 3-1946/2بلاونەکرایەوە؟ بۆچی نزیك بەدوو هەفتە ئەو بلاوکردنەوەیە دراکەوت...؟

بەسەریەكەوە سكوونەتیان تێیدا هەیەو دارای مالیكییەتی میلیی دەوێدا بەسەرهات و سەوابیقی تاریخییان یەكەو عوموومەن تێیدا شەریكن. خاوەنی ئاداب و عادات و رسوومی میللییەكی وان كە هیچ جۆرە سەدەمەو حەوادسێك نەیتوانیوە سستییەك لەبناغەی میللییەتی ئەواندا پەیدا بكا.

كورد لەقەدیم دا هەزاران پادشاو حوكمدارو تەشكیلاتیان بووە. هەر لەم كوردستانی ئازادی ئێستادا بنەماڵەی ئۆمەرای موكری كە سەر سلسلەی ئەوان ئەمیر سەیفەدین بووە تا (1020ی كۆچی)بیلئیستیقلال یەك لەدووی یەك ئەمیر سەیفودین. سارم بەگ، شێخ حەیدەر، ئەمیر بەگ، ئەمیر پاشا، تادەگاتە قوبادخان بەدەستەڵات و قودەرەتەوە حكوومەتیان كردووە.

میللەتی رەشیدو بەغیرەتی كورد لەهەموو دەورو زەمانێكدا هەر كەس خەیاڵی ئیستیلای نیشتمانی ئەوانی بوو بێ بەرەنگاری بوون و بەربەرەكانییان كردووەو لەهیچ فیداكارێك دەستیان دانەنەواندووە. لەپاش لەدەستچوونی حوكمداریشیان بۆ وەگێرخستنەوەی ئازادیدا وچانیان نەداوە، بەدڵێكی ئەوەندە بەهێزو عەزمێكی هێندە سابیتەوە تێكۆشاون تائێستا هێزێكی وا پەیدا نەبووە بتوانێ تێكڕا خەفەیان بكا، میرە كوێرەیان كوشتووە بابان سەریان هەڵداوە. بابانیان بێدەنگ كردووە ئەردەڵان بڵیند بوون. ئەوانیان لەعەرزی داوە بتلیسی بەرز بوونەوەو هەزاری دیكەی وەك ئەوان.

تا لەو دواییانەدا لەپاش شەڕی بەینولمیلەلی پێشووەوە كە دیكتاتۆری ئێران و توركیا هاتنە سەر كارو زمان و عادات و مەزهەب و خسووسیاتی میللی كوردیان بەجارێك لاوازو كزو كەنەفت كرد. لەهیچ وەحشییەت و درندەییەك رانەوێستان، خوێندن و نووسینی زمانی كوردی مەمنووع و پۆشینی لیباسمان قەدەغە بوو.

نەیان دەهێشت لەهیچ جۆرە مەزایاو حقووقێكی بەشەرییەت بەشمان ببێ. ڕێگای فێربوونی عیلم و سەنعەتیان لێبڕیبووینەوە، هەر رۆژە بەهانەیەك و هەر دەمەی بەتەشقەڵەیەك دەستە دەستەو پۆل پۆل كوردی هەژارو بەدبەختیان حەبس و تەبعید دەكردو دەیان كوشتن و لەبەینیان دەبردن حاسڵ و دەسڕەنجی ئەو میللەتە بێچارەیان دەبرد بۆ خۆیان و ئەوانیشیان برسی و رووت و قووت دەهێشتەوە.

تالەشەهریوەری *1320*دا فریشتەی ئازادی دەستگای دیکتاتۆری و فاشیستی رەزاخانی تێك شكاند، كورد سەری لەو هەموو فشارو ئەزییەتە كەمێ فارغ بوو، فەوری ئیحساسی كرد، چۆن دەبێ لەفورسەت ئیستیفادە بكات، و رێگای سەلاح و وەدەست خستنی ئازادی ئەو میللەتە چییەو چبكا، پیاوانێكی بەبیرو هۆش و بەشەرەف كە زۆر لەمێژ بوو خوێناوی دڵی خۆیان دەخواردەوەو بۆ زەلیلی ئەو میللەتە دووكەڵ لەدەروونیان دەهاتە دەرێ زۆر زوو تەشخیسیاندا كەوەختی كارەو لەو فورسەتە دەبێ بەهرە وەرگیرێ و ئەوە تەواو ئەو رۆژەیە كە پشتاو پشتمان چاوەڕوانی بوون. یەكجارو خێرا. بێوچان و راوێستان. دەستیان بەكار كرد حزبی دیموكراتی كوردستانیان تەشكیلداو بەدەستوبرد خەریكی كاروباری میللی بوون و بەچاوێكی وردو بەدیققەت ئیحتیاج و پێداویستی كوردیان تەشخیس داو بەدی كرد.

لەپێش هەموو شتێكدا ئیختیلاف و دووبەرەكانی عەشایری كە بەدەسیسەو حیلەبازی ئیستیعمارچی و دیكتاتۆران بۆ ئیستیسمارو خواردن و كرووساندنەوەی ئەو میللەتە بەقەولی خۆیان: "تەفرەقە بییەندازو حوكوومەت كون" دەبەینی خستبوون و تا ئەندازەیەك ئەو ئاورە بلێسەی ساندبوو برای دایكو بابی لەیەك بەزاندبوو یەكەتی لەگۆڕێ هەڵگیراوو نیوی عەشیرەت و... هەرچی كەئەسبابی ئەم نیفاق و پرش و بڵاوییە بوو فرێدراو عوموومەن لەژێر عینوانی حزبی دیموكراتی كوردستاندا.. یەك دڵ و یەك زمان.......... چەند مدرەسەی كچان و كوڕانمان كردەوە. مەدرەسەی شەوانەمان دایركردو كتێب بەزمانی كوردی تەرجمە كران..

كوڕو كچ و پیاوی گەورە لەمەداریسی شەوانەو رۆژانە بەزمانی كوردی دەخوێنن لەجیاتی ئەوەی شەش حەوت ساڵ خەریكی خوێندن و فێربوونی فارسی بن لەمانگێك و دوو مانگدا دەبنە خوێندەوارو هەموو شتێك دەخوێننەوەو دەنووسن.

بۆ ناساندنی لیاقەتی میللی و دەرخستنی حەیاتی ئەدەبی و فەرهەنگی كوردو بۆ راگەیاندنی هاواری خۆمان بەگوێی دنیای بەشەرییەت و عەدالەت موحتاجی وەسیلەی چاپ و بڵاوكردنەوە بووین، چاپخانەی زۆر چاك تەئیسیس كراو دانرا لەشاری خۆماندا بەزمانی خۆمان بەچاپخانەی خۆمان گۆڤارو رۆژنامە دەردەچێ و بیرو فیكرو داخوازی ئێمە لەدنیادا بڵاو دەكاتەوە.

حاسڵو بەرپووی ئێمە کە میقدارێکی زۆرو زەوەندو بەقیمەت بوو بەفیڕۆیی لەدەستیان دەردەهێنایەنو دەستی ئیستعمار سەددێکی لەپێش ئێمەو بازاڕی دنیا دروست کردبوو. ڕێگای حەلمان دییەوەو تیجارەتو ئیقتیسادی کوردستان زۆر باش تەئمین کرا.

لەزەمانی دیکتاتۆریدا کە هەموو عەواریزێکیان لێ دەستاندین، کەمو زۆر وەسیلەی لەشساغیو موعالەجە، نەحەکیم، نەدەرمان نەمەریزخانەی بۆ ساز دەکردین. ئێمە بۆ خۆمان مەریزخانەی زۆر باش بەو زووانە دایر دەکەینو لەشساغی وڵاتمان تەئمین دەبێ.

هێزێکی میللیمان تەشکیل داوە کەبەشەجاعەتێکی تەواو حازرە دیفاع لەنیشتمان بکا.

دیارە موفەقییەتی ئێمە سەراسەر لەعەینی مەرامی دیموکراسیو لەنەتیجەی فەعالییەتی حزبی دیموکراتی کوردستانو بەپشتیوانی عالەمی دیموکراتە لەبەرئەوە... دەڵێین: بژی موئەسیسینی دیموکرات.

میللەتی کورد هەزاران سەدو بەرهەڵستی سەختو سەهەندەی لەڕێدا بوو دەستەو دایەرەی دیکتاتۆری بێوچان کارشکێنی ئێمەیان دەکردو لەهیچ نامەردییەك ڕانەدەوەستان. ئیختیلافاتی عەشایر بۆ داخلیش ئیشکالێکی گەورە بوو بۆ ئێمە. ئەمما ئەوانە هیچ کامێکیان نەیان توانی پێش بەئێمە بگرن بەدڵێکی بەهێز پایەداریمان کردو ئیدامەمان بەفەعالییەتی خۆماندا تا ئیستقلالو ئازادی نەتەوەی کوردمان بەدەست هێنا.

دیارە بەقایایەکی ئەو خەتەراتەش کە ماوە چ لەداخڵداو چ لەخاریجدا میللەتی کورد موبارەزەی خۆی لەگەڵیان ئیدامە پێ دەدا بەپشتیوانی خودا موزەفەرو مەنسوور دەبێ.

ئەوڕۆ لەتومایەبەندەگانی تەواوی نەواحیو نوقاتی کوردستان بێ ڕاعیەتی تەبەقات ئەعەم لەئاغاو لەرەعییەتو گەورە بچوك، کۆبوونەوەو یەك دڵو یەك زمان هاواری دێموکراسی دەکەنو بەرێی دێموکراتدا دەڕۆن قودەرەتو قوەتی دێمۆکرات نیشان دەدات"*.

* بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان ژمارە: 10و 11 ڕۆژانی 4و1946/2/6

. سەرنج راکێشەر لەو بەرنامەیەی دووی ڕێبەندان و پێشکەشکردنی کەسایەتییەکان و نوتقدان لەلایەن غەنی خوسرەوی‌یەوە.

لەگەڵ نوتقی پێشەوا، هیچ جۆرە بڕیارو ئاماژەیەک نەبووە بۆ بانگەشەی دامەزراندنی جەمهورییەتەکە، بۆ ناو لێنانی کۆمارەکە، بەڵکو هەر لەسەر زارو لەناوەخنی قسەکاندا ناوی جەمهوریەتی کوردستان دەبرا، لەڕۆژانی دوای ئەوەش گەلێ ناوی تر دەکەوتنە سەر زارو سەرلاپەڕەکانی کوردستان، وەک لەشوێنی خۆیدا زیاتر رووناکی ئەخەینە سەر ئەو دیاردەیە.

دوای نوتقی پێشەوا سەرجەمی ئەو کەسایەتییانەی ناویان دیاری کرابوو یەک یەک نوتقی خۆیان پێشکەش بەجەماوەرەکە کرد...

بەهەر حاڵ ناوبردنی ئەو قەوارەیە کە وەفدەکەی کوردو باقروف لەسەری پێکهاتن کە خود موختار بێت، ئەو ناو هێنانەی بەجەمهورییەتی کوردستان جۆرێ لەبڕیاری یاسایی و رەسمی دەدات بەناوی قەوارەکەو دەکرێ هەر ئەم ناوە بەرەسمیی لەقەڵەم بدرێ و بەکار بهێنرێ...

دوای ئەوەی پێشەوا لەناو دەنگ و هاوارو چەپڵەرێزاندا شوێنی نوتقدانی بەجێهێشت*.

دەستکرا بەتەقە هەر دەمانچەو تفەنگ بەشانە لەشوێنی خۆیەوە لەناو زرمەی تەقەدا خۆشحاڵی و کامەرانیی خۆی دەردەبڕی، هەروەک هەریەکەلە ئامادەبووان لەلای خۆیەوە دامەزراندنی کۆمارەکە رابگەیەنێت.

هەنگاوی گرنگ لەدوای ئەو کۆبوننەوەو ئاهەنگ و راگەیاندنەی پێشەواو سەرەک جەمهوریەتی کوردستان پێکهێنانی داموو دەزگاو وەزارەتەکان، گەورەترین ئەرکی سەرشانی رەئیس جمهورو لێپرسراوانی تر بوون، پێش ئەوەی بکەوینە ناو درێژەی ئەم باسەوە.

باشتر وایە تیشک بخەمە سەر سێ لایەنی گرنگ کە هاوپێوەندن هەم بەڕاگەیاندنی دامەزراندنی کۆمارو هەم بەپێکهێنانی ئیدارەو وەزارەتەکانەوە.

---

* تێبینی: لەنوتقەکەی پێشەوادا هەندێ وشە هەیە روون نییە یاناخوێندرێتەوە، ئەوەش بەهۆی نەبونی نوسخە نەسڵییەکە لەبەردەست و خراپیی نوسخەی‌کۆپییەکەیە، بۆیە لەو شوێنانەدا چەند نوختەیەک دانراوە.

یەکەم: لەکۆبونەوە(میتینگ) بیست هەزار کەسییەکەی لەهەمان رۆژدا کرا، هەر وەك لەئیستفتایەکی گشتیدابن، بەنوێنەری نەتەوەی کورد دانرابن. چەند بڕیارێکی زۆر گرنگیان راگەیاند کە لەشوێنێکی تردا دەیبینن...

دووەم: پێش دامەزراندنو راگەیاندنی کۆمار، بۆ ماوەی نزیك بەچوار ساڵ ئەو ناوچەیەی سنوری جەمهوریەتی کوردستان دەیگرتەوە جۆرێ لەخودموختاری رانەگەیەندراوی خۆی هەبوو، هەر وەك پێشەوا لەگفتوگۆیەکدا لەگەڵ هێندێ لەمودیرانی جەرائیدی تاران: ئاغای تەفەزولی خاوەنی رۆژنامەی (ئێرانی ما)، ئاغای عەبباسی شاهەندە خاوەنی رۆژنامەی (فەرمان)، ئاغایانی بوزورگی عەلەویو هورموز نووسەرانی دوو رۆژنامەی (رەهبەرو ئێرانی ما)لەوەڵامی پرسیارەکانیاندا گوتی:

"... لەبەرئەوەی کە ئێمە لەدەوڵەتی ئێران ئیجرای قانوونی ئەساسیمان دەویو دەمانەوێ بەخودموختاری لەژێر بەیداغی ئێراندا بژین، خودموختاریشمان وەگیرکەوتووە."

کە لێی پرسرا: چەند وەختە ئەنگۆ خودموختارن؟ وەڵامی داوە کە:

"چوار ساڵە خودموختاری داخلیمان هەیە"

لەپرسیاری: چلۆن خودموختاری خۆتان هەڵدەسوڕێنن؟ گوتی:

"لەو وڵاتەی کە توانیومانە خودموختاری نێو خۆمان دەکار بکەین دەگەڵ نوێنەرانی گەورەی میللەتی کورد کە چەندێك لەوەی پێش لەمهاباد حازر بوون ئینتخاباتمان کردو هەیئەتێکی (9) نەفەری بەنێوی هەیئەتی میللی هەڵبژێردرانو سەرۆکی ئەو هەیئەتە بەخۆمە..."*

سێهەم: هەر وەك لەومەبەر ئاماژەم بۆ کرد، پێش وەخت ئاڵای کوردستان بەرزکرایەوە، (17-12-1945)ئەوە لەکۆبوونەوەیەکی جەماوەرییدا بوو کە پێشەوا ئامادەی بوو بەوتارێکی گرنگو مێژوویی و لەناوچەپڵە رێزاندا ئاڵاکە هەڵکرا.. قسەو باسیش لەسەر ئەو ئاڵایە زۆرە، لێرەدا چەند تیشکێك دەخەینە سەر بۆچوونە سەرەکییەکان...

ئاڵای کوردستان جیاوازییەکی زۆر گەورەی لەگەڵ ئاڵای تاراندا نەبوو، دوور نییە ئەمەش هەر بۆ جەخت کرد بووبێت لەسەر نەبوونی خولیای جیابوونەوەو

---

* بڕوانە رۆژنامەی کوردستان، ژمارەی1و 2ـی رۆژانی 11و1946/1/12

خۆبەستنەوە بەخودموختارییەوە.. گەلێ راوبۆچوون و نوسین هەیە کەنەخشەکێشانی ئالاکە دەگەڕێننەوە بۆ سەردەمێکی زووتر لەپێکهێنانی جەمهوریەتی کوردستان...

دارشتەی ئالای کوردستان وەك دەردەکەوێ گۆڕانی بچوکی بەسەردا هێنراوە،ئالاکە چوار گۆشەیەکی لاکێشی: سوور لەسەرەوە، سپی لەناوەڕاست، سەوز لەخوارەوە، رۆژێکی زەرد لەناوەڕاستی سپییەکەدایەو بەگوڵە گەنمێك بەبازنەیەکی دانەخراو دەوردراوەو لەپشتیەوە قەڵەمێك هەیە.

ولیام ئیگلتن دەربارەی ئالاکە ئەڵێت:(9)

"کوردەکانی ئێران بەیارمەتی براکانیان لەعیراق ئالایەکی سێ رەنگیان هەبوو، لەسەرەوە سوور، لەناوەڕاستدا سپی، لەخوارەوە سەوز، وەلەناوەڕاستیدا رۆژێك هەبوو کە گوڵە گەنم دەوری گرتبو، لەپشتیەوە چیایەك و قەڵەمێك هەبوو...

ئەحمەد شەریفی لەو رووەوە ئەڵێت:(10)

"ئالای سێ رەنگی ئێران لەسەر بیناکانی دەوڵەت داگیرا بەپێچەوانەی ئەو ئالایە بەزیادکردنی گوڵە گەنمێك بەرزکرایەوە بەناوی ئالای ئازادیی کورد)

بەڕای ناوبراو ئالای کوردستان هەمان شێوەو جۆری پێکهاتنی ئالای ئێران بوو، بەسەروخوارکردنی هەردوو رەنگی سەرو خوارو زیادکردنی گوڵە گەنمێك".

عەلائەدین سەجادی ئەڵێت:(11)

"سەرەتا پارچەیەکی سور، پاش ئەو، سپی کەبەئەندازەی چوار ئەوەندەی سورەکە، پاش ئەو سەوز بەئەندازەی بەشێ لەچواربەشی سپی یەکە لەناوەڕاستی پارچە سپی یەکەدا نیوکورە رۆژێك، بەسەر رۆژەکەوە قەڵەمێك، لەم لاو لەولای رۆژەکەوە دوو گوڵە گەنم بەڕەنگی زەرد لەسەراوردی هەموانەوە بەشەکلی چەنبەر نوسرا بوو دەوڵەتی جمهوری کوردستان"

ئەوەی کەبەوێنە لەسەر لاپەڕەی بڵاوکراوە دەبینرێت. ئالاکە بەدوو جۆر دەردەکەوێ:

یەکەم سێ رەنگی سوورو سپی و سەوز کەلەدرێژی و پانیدا بەقەدەر یەکن لەناوەڕاستیدا ئارمی کوردستان دانراوە، واتە لەناوەڕاستی بەشە سپییەکە. ئارمی کوردستانیش بەو جۆرەیە کەلەوێنەکەدا دەیبینرێت..ئەوە لەسەردەمی جەمهوریەتداو لەوێنەکانی سەرەتادا بەوجۆرە دەبینرێت.(12)

ئەوەی دوای کۆمارو لەم سەردەمانەشدا دەبینرێ‌و بۆتە ئالأی نەتەوەیی، ئەو سێ رەنگەیە/لەسەرەوە سوورو ناوەڕاست سپی‌و خوارەوە سەوز کە هەر سێ بەشەکە بەقەدەریەکن؛ لەناوەڕاستی سپییەکەدا رۆژێکە بەڕەنگی زەرد...

دیاردەیەکی تری نادیار، نەدۆزینەوەی بڕیاری پێکهێنانی ئەنجومەنی وەزیران‌و وەزارەتەکانە، وەك لەمەوبەر وتم، پێش دووی رێبەندان‌و بۆ ماوەی چوار ساڵ ئیدارەیەك هەبوو بەناوی (هەیئەی رەئیسەی میللی) کەلە کارو فرمان‌و ئاستی یاساییدا، لەجێگەی ئەنجومەنی وەزیران بو. وادیارە دوای راگەیاندنی دامەزراندنی کۆمار ئەو هەیئەتەیان فراوان کردبێت، چونکە تائێستا، لەهیچ بەڵگەنامەیەك، لەهیچ ژمارەیەك لەو ژمارانەی رۆژنامەی کوردستان کەتائێستا کەوتونەتە بەردەست. کە هەم رۆژنامەی حزب‌و هەم رۆژنامەی حکومەت بوو، بڕیارێکی لەو بابەتەم نەبینیوە کە باس لەپێکهێنانی ئەنجومەنی وەزیران بکات، زیاتر لەوەش هەندێ لەدەزگاکان بەوەزارەت ناوبراوە، لەهەمان کاتدا ئەوانی تر هەر بەناوی ئاسایی خۆی ناوبراوە...

دەگوترێ کەلە *11*شوباتدا ناوی وەزیرەکان بەم جۆرە بلأوکراوەتەوە:

1-حاجی بابە شێخ	سەرەك وەزیران	(رەئیسی هەیئەی رەئیسەی میللی کوردستان)
2-محەمەد حسەین سەیفی قازی		وەزیری جەنگ‌و یاریدەدەری سەرەك کۆمار
3-محەمەد ئەمین معینی		وەزیری ناوخۆ
4-ئەحمەد ئیلاهی		وەزیری ئابوریی.
5-کەریم ئەحمەدیان		وەزیری پۆستەو تەلەگراف
6-حاجی عەبدولرەحمان ئیلخانیزادە		وەزیری تەگبیر(مشاور)
7-مەناف کەریمی		وەزیری فەرهەنگ
8-سدیق حەیدەری		وەزیری تەبلیغات
9-خەلیل خسروی		وەزیری کار
10-حاجی مستەفا داوودی		وەزیری بازرگانی
11-محەمەد وەلی زادە		وەزیری کشتوکاڵ
12-ئیسماعیل ئیلخانیزادە		وەزیری رێگەوبان
13-مەلا حسەین مەجدی		وەزیری عەدل
14-سەید محەمەد ئەیوبیان		وەزیری تەندروستی

بۆ ناوبردنی وەزیرەکان کەمە جیاوازییەك دەربارەی چەند ناوێك هەیە، بۆ نمونە عەلائەدین سەجادی، لەلیستکردنی ناوەکاندا باسی مەلا حسەین و وەزارەتەکەی نەکردووە.

ولیەم ئیگلتن، ناوی سدیق حەیدەری و وەزارتەکەی نەخستۆتە لیستی وەزیرو وەزارتەکانەوە. عەبدولڕەحمان ئیلخانی زادەی بەوەزیری دەرەوە داناوە.(*13*)

مێژوونوسی تر هەیە باسی وەزارەتی بازرگانی، تەبلیغات ناکەن.

نەجەفقلی بسیان، باسی وەزارەتی دادو وەزارەتی تەندروستی نەکردووە.(*14*)

سەید محەمەد ئەیوبیان و مەلا حسەین مەجدی لەلیستی وەزیراندا دانەنراون.

جگە لەپێکهێنانی وەزارەتەکان ناوی ئەم کەسانەش وەك بەڕێوەبەری گشتی بەم جۆرە ناوبراون:

عەلی ریحانی	بۆ تۆمارکردنی زەویوزار
عەلی خسروی	کاروباری لاوان
سەید پیرە	کاروباری شارەوانی
ئەحمەد عیلمی	دەرامەت و دارایی

جگە لەگەڵ ناوی تر کەجێگەو پایەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و عەشیرەتی گرنگیان هەبووە، لەوانە قاسمی ئیلخانی زادە کەلەسەردەمی ژ.ك دا لەگەڵ زەبیحی رۆڵێکی گرنگی لەپێوەندییەکانی دەرەوەی کۆمەڵەدا دەبینی.

ولیەم ئیگلتن ئەم ناوانەش وەك بەڕێوەبەری گشتی دەست نیشان کردووە:(*15*)

سدیق حەیدەری، هەژار، هێمن، عەبدولڕەحمان زەبیحی:

لەچاوپێکەوتنێکمدا لەگەڵ میرزا عەلی خسروی لەهاوینی *1997*دا بەدرێژی لەرۆڵی خۆی و رێکخراوی جەوانان دووا، ئەوەشی دەرخست کە ئەم یەکەم کەسێ بوو کەلەرادیۆی مەهابادەوە قسەی کرد...

سەید پیرە وەك لەهەندێ سەرچاوەدا باسکراوە لێپرسراوی بەندیخانە بووە*.

سوپای چەکدار، هەر لەسەرەتای خودموختارییە چوار ساڵییەکەوە، زەمینەیەکی هەبوو. کەسەیفی قازی بەوەزیر هێزی دیموکرات دانرا گەڵ هەنگاوی گرنگ نرا.(16)

---

* بڕوانە: میرزا محمد ئەمین مەنگوڕی، بەسەرهاتی کورد، بەرگی یەکەم

شێوەی ڕێکخستنی هێزو فەرماندەکان لەسەر بنچینەیەکی سەربازیی تاڕادەیەك مۆدێرن بوو، بەتایبەت ئەو هێزانەی کە دەیان ئەفسەری کوردی باشوور لەگەڵ بارزانیدا، دوای شکستی شۆڕشی بارزانی *1945*- سنوریان بەزاندو خۆیان گەیاندەمەهابادو ڕۆڵێکی گرنگیان لەو سوپایەی کۆماردا بینی لەوانە:

-کۆلۆنیل مستەفا خۆشناو سەرکردەی لکی *1* لەمێژی بۆکان و مەنتیقەی لەسەرا

-کولونیل میرحاج ئەحمەد سەرکردەی لکی*2* لەهەمان فەرمانەدیی

-کاپتن بەکر عەبدولکەریم سەرکردەی لکی *3* لەهەمان فەرماندەیی.

-مولازم نوری ئەحمەد تەها سەرکردەی لکی *4* لەهەمان فەرماندەیی.

-وەهاب ئاغا جوندیانی یاریدەدری سەرکردەی لکی *4* کەلەڕاستیدا ئەم ڕۆڵی ئەکتیف و پراکتیکانەی لەلکی چواردا دەبینی.

-میجەر خەیروڵڵا عەبدولکەریم

-کاپتن (محەمەد قودسی) کە وەك نوێنەری مەلا مستەفا لەبۆنە تایبەتییەکاندا وتاری لەبری ئەو دەخوێندەوە.

-کۆلۆنێل عزەت عەبدولعەزیز.

-مولازمی یەکەم جەلالی ئەمین بەگ.

-کۆلۆنیل سەید عەزیز شەمزینی.

-پلەی جەنراڵ -یش بەم ناوانە بەخشرا

-محەمەد حسەین سەیفی قازی

-عومەر خانی شەریفی- ڕەئیسی ئیلی شکاك

-مەلا مستەفا بارزانی

-حەمە ڕەشید خانی بانە- فەرماندەیی چوار لکەکەی هێزی بارزانیان بەم سپێردرابوو تا ئەوکاتەی کۆماری بەجێهێشت.

جگە لەوانە گەلێك کەسی تر پلەی سەربازیان بەم جۆرە درایە:

-میجەر جەعفەری کەریمی

-کۆلۆنێل محەمەدی نانەوا زادە.

-میجەر محەمەد ئەمین شەریف.

-میجەر عەلی بەگ شیرزاد.

-میجەر ئیبراهیم سەلاح.

-کاپتەن خەلیل موەفەقی.

-کاپتەن حەسەن رەحیم زادە.

-کاپتەن حەمید مازوچی.

-کاپتەن خانان.

-کاپتەن عەزیز سدیقی.

-کاپتەن سدیق ئەسعەدی.

-محەمەد حەیدەری سەروەر.

-حەمزە حەیدەری ناودار یەك.

-عەباس حەیدەری ناوداریەك

-ئەمیر حەیدەری ناودار-2- لەگەڵ گەلێك کەسی تر.

وەك نمونەی بڕیاردان لەسەر کارو فرمانی سەربازیی‌و سەرچاوەی بڕیار لەهێزی جەمهوریەتی کوردستاندا لێرەدا چەند نمونەیەك دەخەینە پێش چاو...

ژمارە: *380/15*

بروار: *1-3-325*

هێزی دیموکراتی کوردستان

ستادی ناوندی

بەخشنامە وزارت*

پات پولکونیك اغای محمد نانوازادە، کەبەهۆی حکم ژمارە *307/29-2-25* بەمعاوینی سیاسی وزارت هێزی کوردستان انتصاب کراوە بەرامبەر بەو بەخشنامەیە لەغیابی وزیری هیزدا دەتوانی لەجەلەساتی سیاسی‌و غیرەی مشکلەی وزراتخانان‌و هەیئەتی بەرزی میللی‌دا شیرکەت بکا.

وزیر هیزی جەمهوریەتی کوردستان

سیف قاضی

ژمارە: *386/15*

---

* بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، د.ج.ك ، ب1 1992، بەڵگنامەی ژمارە: (83)و(84).

بروار: 3-2-25

هێزی دیموکرات کوردستان

بەخشنامە وزارت*

مایور جعفر کریمی کەبەهۆی حکم ژمارە 306 بەمعاوینی حەربی وزارتی هێزی کوردستان انتصاب کراوە بەرامبەر بەو بەخشنامەیە لەغیابی وزیردا دەتوانی لەجەلەساتی حربی و عەشایەری و سایر جەلەساتی دیکەی مربوط بەقسمەتی حەربی و دەرەوەی هێز لەوزارتخانان و هەیئەتی بەرزی حزب بوافد تعلیمات و مشاوەرە دەدریە شیرکەت بکا. و ئەلبەتە پیک هینانی تەواوی اموراتی هێز بۆ قسمەتی سیاسی بەناوبراوی سەرەوە اسپاردراوە.

وزیر هیز جمهوریەتی کوردستان

سیف قاضی (17)

بڕیاری دانانی محەمەد نانەوازادە بەمعاوینی سیاسی وەزارەتی هێزی کوردستان و ڕۆڵی لەوەزارەتەکەدا، لەبەخشنامەکاندا دەردکەوێ کە فرمانی دامەزراندنی ئەفسەرو پلە پێبەخشین یان بەرزکردنەوە، وەزیری هێز دەری کردوە وە یەکێك لەمعاوینەکانی، حەربی یان سیاسی یان سەرۆکی دەفتەری وەزارەت جێبەجێی کردوە.

بۆ زیاتر شۆڕبوونەوە بۆ ناو ئاستی ڕێکخستنی هێزی دیموکرات، بەش و یەکەکانی هەر لق و فەرماندەییە، جۆری چەك و تەقەمەنییەکان، شێوەی ئەنجامدانی فرمانە سەربازیی و کارو بڕیارو راسپاردەکان، ئازوقەو خواردەمەنی و جۆری دابەشکردن و قنیاتی هەر پێشمەرگە یان چەکدارێك، ژیان و گوزەران و دەرامەتی چەکدارەکان، جل و بەرگ و نیشانەی پلە جیاجیاکانی کەسانی ناو هێزی دیموکرات، سەرچاوەی داهات و یارمەتیی و جۆری ڕێکخستنیان، شەڕو نەبەردییەکانی بەرەکانی جەنگ و درێژەی ڕووداوەکانی ناویان، خەسڵەتە عەشایرییەکانی ناو سوپاو ڕۆڵیان لەکارکردنە سەر ڕووداوەکان... ڕۆڵی سەرەك عەشیرەتەکان لەسوپاو هێزەکانی دیموکرات و لەبەرەکانی جەنگدا، شێوەی فرمان دەرکردن و راگەیاندن، ئاستی جێبەجێکردنیان، ڕۆڵی وەزیری هێزو جەنراڵەکان و سەرەك کۆمار لەئاراستەکردنی

ڕووداوەکان و خوڵقاندنی زەمینەی بەربەرەکانیی دوژمن، دیدوبۆچونە جۆربەجۆرەکان لەسەر ڕوداوە سیاسی و سەربازییەکان.. تاد ئەوانەو گەلێ باس و خواس و ڕووداوی زۆر گرنگ لەبەرگەکانی یەکەم و دووەم و سێیەمی دەوڵەتی جمهوری کوردستان *1992*و *1995*و *1997* لەسوید بەچاپم گەیاندوون، بڵاوکراونەتەوەو بەپێویستم نەزانی لێرە درێژەیان پێبدەم.

پاری دووهەم

جەمهوریەتی کوردستان

سەبارەت بەو بارودۆخە ئاڵۆزو پڕ لەگرێوگۆڵانەی کە جەمهوریەتی کوردستان)ی تێدا بەوەلەد بوو، ئەو دۆخە نالەبارەی پڕبوو لەناکۆکی و ململانی لەسەر ئێران و بەرژەوەندییەکان لەو سەر زەمینەدا ، لەبەر ئەوانە حکوومەتەکەی لەسەر زەمینەیەکی پتەوو هەلومەرجی ڕەسیو دانەمەزرا، بێ پێناسەی یاسایی و سیاسیی و ناوچەیی و هەرێمی و نێودەوڵەتی(نێو نەتەوەیی) هاتە ئاراوەو مایەوە، لەناو ئاووهەوای نەشەڕو نەئاشتی یان ڕووبەڕووبونی ڕۆژانەو پێکدادانندا، کاری دەکرد، بەجۆرێ کەدەتوانین حکوومەتەکە بە حکوومەتی جەنگ ناو ببەین، بەتایبەتی زۆربەی هەرە زۆری لێپرسراوو کاربەدەستان، لەگەڵ کاری سەربازی و مسۆگەرکردنی پێداویستییەکانی بەرەکانی شەڕ خەریك بوون.

لەبەر ئەوانە، هەرچەندە کۆمەڵێ کارو هەنگاوی بەسوودو باش و جێگر لەمەیدانەکانی سەربازی و سیاسی و ڕۆشنبیری و یاسایی و کۆمەڵایەتیی و بەڕێوەبردندا ئەنجام دران، دیسان دیاردەی جۆرێ لەئاڵۆزی و بێ نەخشەیی لەکاروباریدا هەبوو، بوونی فرە سەرچاوە لەیاسادانان و جێبەجێکردنیاندا، هەمە جۆر(ناو) بەکارهێنان لە(شێوەی دەوڵەتی و حکوومەتی) نەبوونی بڕیاری ڕەسمی و یاسایی بۆیان و بۆ گەلێ کاری گرینگی تر بەرچاو دەکەون.

لام وایە ئەوانە لەناو ئەو ئالۆزیانەدا، بۆ ئەو سەردەمو رۆژگارەی کورد زۆر نامۆ نەبن، بەرەخنەی زۆر گەورە دانەنرێن. بەڵام نامۆو سەیر لەوەدایە کەلەم سەردەمەشدا ئەوانە بەردەوام بن و زیاتریش بشێوێندرێن، ئەوەی هەبووە وەك خۆی باس نەکرێ و ئەوەی نەشبووە بۆی بخوڵقێنرێ و پێوەی بلکێنرێ. حەزو خواستی ناو بۆچوونی بێبەڵگە بخزێنرێتە ناو مێژووەکەیەوە، ئەوەی یارمەتیدەری ئەم جۆرە دیاردە نائاساییەیە، نەبوونی لێکۆڵینەوەی بابەتی و زانستییانەی گەڵ لایەنی مێژووی سیاسیی، سەربازیی، بەڕێوەبەرایەتی، کۆمەڵایەتی، ئابووری و دیپلۆماسیی ئەزمونەکەیە. بۆیە کاتی ئەوە هاتووە، ئەوەندەی لەبەردەستبوونی بەڵگەنامەو شوێنەواری مێژوویی سەردەمەکە یارمەتی دەدەن، بژاری ئەو هەڵەو بۆچوونانە بکرێ و، لێکۆڵینەوەی زیاتر لەسەر ئەو لایەنانە بکرێ... لێرەدا هەوڵدەدەم رووناکیی بخەمەسەر دوو لایەنی هاوپێوەند بەوانەوە کە(ناوی قەوارەکە)و مەسەلەی خودموختاری و سەربەخۆیی)یە. لەجەمهوریەتی کوردستاندا.

باش وایە پێشەکیش ئاماژە بۆ چەند پرنسیپێکی رێبازی مێژوونووسین بکەم کەنووسەرو مێژووناس لەنوسین و لێکۆڵینەوەیاندا خۆیانی پێوە دەبەستنەوە.

*لەنووسین و باس و خواس لەسەر هەر ڕووداوێکی مێژوویی، پێویستە پەنا بۆ بەڵگەنامەو شوێنەواری سەردەمی باسەکە ببرێت، تابەهۆیانەوە ڕاو بۆچوونەکان بسەلمێنرێن، بابەتی و زانستییانە لێکۆڵینەوە بکرێت و دابڕێژرێت. لەوەبەدەر نابێ بۆچوون و ڕاو تیۆری نەسەلمێنراو دابنرێن و بسەپێنرێن.

*لەتوێژینەوەو لێکۆڵینەوەدا، دەبێ مێژونووس بۆچوون و ڕاکانی خۆی لەسۆزو حەزو خواست و ویستی شەخسی لابدات و تێکەڵی راستییە مێژووییەکانی نەکات، شەڕی سیاسی و کۆنەقین.. ململانێ و ناکۆکی حزبایەتی بخاتە لاوەو نەیەڵێت کار لەڕەوتی بیرکردنەوەی ئاسایی و زانستیانە بکەن ڕێگە نەدا ڕق و کینەی ڕەوا بەرانبەر بەدوژمنی داگیرکەر کار بکەنە سەر هەڵێنجانی ڕاستییەکان.

*هەوڵدان بۆرووناکی خستنەسەر ڕووداوو دیاردەی مێژوویی، وەك هەبوون و ڕوویانداوە،کە هیچ پێوەندییەکی بەخواست و بۆچوونی نەئەو سەردەمەو نەسەردەمی نوسین لەسەر ڕووداوەکە نییە، کاری لەو بابەتە مانای لایەنگیریی بۆچوونێکی جیاواز

یان دژ بەوە نییە، دوورە لەڕەواج پێدانی سیاسەتی ئەم پارتیو ئەو ڕێکخراو، دوورە لەهەڵسەنگاندن بەکێشو پێوانەی ئەمڕۆو ئەم سەردەمە، دەبێ بەتێگەیشتنی قووڵی هەمەلایەنەی ڕووداوەکان، هەڵە دەستنیشان بکرێتو ڕەخنە بگیرێتونرخاندنو هەڵسەنگاندن ئەنجامبدرێت.

*لەباسی سەربەخۆ یان خودموختاربوونی جەمهوریەتی کوردستاندا، دەبێ پێناسەی ڕەزامەندی هەر یەکەیان لەبەرچاو بگیرێ. لەبنەماو زەمینەو پایەگاکانی ڕەخساندنی هەریەکەیان بگەین. ساغکردنەوەی ئەم یان ئەویان نابێ بۆ مەبەستی سەردەم، بۆ شانازیکردنی بێبناغە، دەستکەوتی تەسکی حزبایەتی بن. نابێ بۆ ئەو مەبەستانە، ڕاستییەکان لابخرێنو ناڕاست بخرێنە جێگەیان.

*هەوڵدان بۆ سەلماندنی خودموختاری-بوونی جەمهورییەتەکە لەناو سنووری ئێرانداو سەربەخۆبوون لەئازەربایجان مانای ئەوەنییە کەنووسەر لەگەڵ ئەو خودموختارییە دایەو دژ بەسەربەخۆییە یان بەپێچەوانەوە.

کاتێ مرۆڤ دێتە سەر هەڵسەنگاندنو بەراوردکردنو ڕەخنەو کەمو کورتی دەرخستن، ئەمە دەبێتە باسێکی جیاوازو پێویستە پێوانەیان لەگەڵ باروودۆخو هەلومەرجە ڕەخسیوەکانی ئەو سەردەمەدا بگونجێنو بکرێنە سەنگی جیاوازیی نێوان دیدو بۆچوونی ئەو سەردەمو ئەم سەردەم.

ناوی مێژوویی قەوارەکە؟

ریشەی ناوی قەوارەکە

یەکێ لەو باسانەی دوور لەو پرنسیپانە شێوێندراوە، ناوی ئەو قەوارەیەیە کەلەموکریانی کوردستانی ڕۆژهەلات دامەزرێنرا[2] بە بێ لێکۆڵینەوەو گەڕانەوە بۆ سەردەمەکەو تێگەیشتنی ڕوداوو دیاردەکان ناوی لێنراوە، بێ هیچ بەڵگەنامەیەك، (ناو) داتاشراوەو بەکاردەهێنرێ، دەخوازرێ بسەپێنرێو بخرێتە جێگەی ناوە مێژووییەکە، هەیە ناوی کتێبو بەرهەمو سەرباسی لێکۆڵینەوەی نووسەران بەناوی قەوارەکە وەردەگرێ یا تێکەڵ بەناوە مێژووییەکانی دەکات... بەبێ ئەوەی خاوەن بەرهەم یان نوسەر خواستی ئەوە بێت کەسەرباسی کتێبەکەی، بەناوی مێژوویی

دانابێت! لەناو ئەو ناوانەدا کە بۆ نموونە دەهێنرێنەوە: کۆماری دیمۆکراتی کوردستان، کۆماری کوردستان، کۆماری خودموختاری کوردستان، کۆماری میللی مەهاباد، کۆماری مەهاباد.3

هەیە ناوێك لەناو ئەو ناوانەدا هەڵدەبژێرێ و داوا دەکات هەر ئەوە بەناوی قەوارەکە دابنرێت و دەبێ بەکاربهێنرێت. بێ ئەوەی بەلای ناوێك لەناو مێژووییەکاندا بچێت و لەوەش بگات کەناکرێ و ناگونجێ ناوی رووداوێکی مێژوویی وەك جەمهوریەتی کوردستان کە سەرەنجامی ئەزموونەکەی مەهاباد بوو، کە چەندین ناوی تایبەتیی خۆی هەبووە، ئەمرۆ ناوی بۆ دابتاشرێ و دوای زیاتر لەنیو سەدە لەجێگەی دابنرێت و بویسترێت بسەپێنرێت.

لەباسی ناوی ئەو قەوارەیەدا، ئەوەی تائێستا لای بەندە ئاشکرایەو پێچەوانەکەییم بەرچاو نەکەوتووە: هەر لەدامەزراندنییەوە تا ڕووخاندنی، هیچ جۆرە بڕیارێکی رەسمی و یاسایی تایبەت بەناولێنان نەدراوەو نەبووە. لەناو رۆژنامەی کوردستان و گۆڤاری کوردستان و هەڵاڵەو بڵاوکراوەکانی ترو سەرجەمی بەڵگەنامەکانی سەردەمەکە، کەئەمرۆ لەبەر دەستدان، بڕیاری لەو بابەتە وەبەرچاو نەکەوتووەو ناکەوێ. لەگوتارو نوتقی لێپرسراوان لەرۆژی راگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستاندا ئاماژە بۆ بڕیارو کارێکی لەو بابەتە نەکراوە...

وەك دیاردەیەکی هاوپێوەند بەو نەبوونی بڕیارەوە، هەر وەك سەلمێنەرێکیش بۆی، چەندین ناوی دەوڵەتی و حکوومەتی لەئارادا بوون، کەم و زۆر لەسەرزاربوون و بەکارهێنراون کەلێرەدا هەوڵ دەدەم لەناو بەڵگەنامەو رۆژنامەو گۆڤارو وتارو نوتقی لێپرسرواندا راستییەکانی تایبەت بەو ناوانە هەڵبهێنجم تا هیچ جۆرە گومان و دوودڵییەك لەسەر ئەم باسە نەهێڵرێ و جێگەی بۆچوونی بێجێ نەمێنێتەوە. وەك ئاماژەم بۆ کرد، گەلێ ناوی حکوومەتی و دەوڵەتی لەسەردەمەکەدا لەئارادابوون و بەکارهێنراون کەهێندێکیان جێگەی مێژوویی خۆیان هەیەو دەکرێت لەبەر نەبوونی بڕیاری تایبەتی بۆ ناو لێنان، بەیاسایی و رەسمی دابنرێن، وەکوو لێرەدا ڕووناکییان دەخەمە سەر.

یەکەم: ناوی حکوومەتی:

*حکومەتی میللی کوردستان: لەڕۆژی ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان، لەکۆبوونەوە مێژووییە بیست هەزار نەفەرییەکەی دووی ڕێبەندانی 1324دا، لەناو داواو ڕاسپارەکاندا، ناوی قەوارەکە بەمجۆرە هاتووە:

((... ئەوڕۆ ئارەزوی عمومی خۆمان ئیزهار دەکەین و لەکۆمیتەی مەرکەزی حزبی دێمۆکرات و ئەنجومەنی خۆمان خواهیش دەکەین وئیختیاری دەدەینێ:

1-لەو جێگایانەدا کەئێستا کوردی تێدا دەژین بەئیستیقلالی تەواو بگا.

2-ئینتیخاباتی مەجلیسی شورا دەست پێ بکەن.

3-حکوومەتی میللی کوردستان و وەزیران وئیدارەکانی ساز بکەن...هتد)4.

لەڕاستییدا ئەم ناوە حکوومەتییە لەگەڵ دروشم و داخوازیی خودموختاریدا جووت دەبێت، بۆیە بوون و بەکارهێنانی لەخۆوەو بەڕێکەوت نەبووە، جا ئەگەر ناوی تری قەوارەکە، چی حکوومەتی و چی دەوڵەتی، لەئارادا نەبوونایەو باس نەکرابانایە، وادەتوانرا ئەم ناوە حکوومەتییە بەڕەسمی و یاسایی و بڕیاری تایبەت بەناوی قەوارەکە دابنرایە. بەتایبەتی هەر ئەم ناوە بوو کەهەر پێش بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی جەمهوری کوردستان حزبی دێمۆکراتی کوردستان لەیەکەم کۆنگرەی دامەزرانیداو لەبەرنامەکەشیدا بەمجۆرە ئەو ناوەی دیاری کردبوو:

"ئەبێت یەکەم هەنگاوی حکوومەتی میللی دەستکردن بێت بەئاوەدان کردنەوەی وڵات و...هتد).5

جاری واش بووە(پێشەوا) خۆی ئەو ناوەی لەقسەو وتاردا بەکارهێناوە.6

کەوابوو ئەم ناوە هەر وا بەڕێکەوت لەسەر زاران نەبووەو بەکارنەهێنراوە. هۆی بەڕەسمی و یاسایی وەرگرتنی ئەم ناوە حکوومەتییە هەر لەوانەدا نییە، بەڵکوو لەوەشدایە کەلەڕووداوێکی گرینگی وەك بەستن و مۆرکردنی پەیمانی یەکییەتی و برایەتی حکوومەتی کوردستان و ئازەربایجانیشدا ئەو ناوە بەکارهێنراوە، لەنووسینی ناوی ئەندامانی وەفدەکەی کورددا بەمجۆرە دەست پێکراوە:

(جەنابی قازی محمد رئیسی حکوومەتی ملی کوردستان)

دیسان ناوی سەیفی قازی بەم جۆرە نووسراوە: محمد حسین خانی سەیفی قازی(وەزیری هێزی حکوومەتی ملی کوردستان)7

لەگەڵ ئەوانەشدا ئەم ناوە لە نووسین و لەسەر زار کەمجار بەکارهێنرا، ئەوەی سەرنج دەدرێ، زیاتریش لێپرسراوانی پلەی یەکەمی حکوومەتەکەو حزبی دێمۆکرات بوون بەکاریان دەهێنا. بۆ نموونەی زیاتر لەوەی ئاماژەی بۆ کرا: معاوینی کۆمیتەی مەرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان.*8*

دیسان لەسەر ئەو کاغەزانەی ژمارەیەک لەدام و دەزگاکانی حکوومەت بۆ نامەنووسین بەکاریان دەهێنا کلێشەیان لەبەشی سەرەوەی ئەوکاغەزانەدا داڕشتبوو، لەگەڵ ئەو کلێشەیەدا(حکوومەتی میللی کوردستان) لەسەرووی نووسینەکانەوە نوسرابوو.*9*

*حکوومەتی کوردستان:

نزیک بەو ناوە حکوومەتییەی باسکرا، یان لەوانەیە هەر ئەو ناوە بەم جۆرە بەکورتکراوەیی بەکارهێنرابێت مەبەست (حکوومەتی کوردستان)بووە... ئەوەی زیاتر بایەخی ئەم ناوە دەردەخات، لەلایەن بەرزترین دام و دەزگای دەوڵەتەوە بەکارهێنراوە، واتە (هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان) کەلەدواییدا، مەبەستم دوای ڕووخاندنی قەوارەکەیە، نووسەران بە(ئەنجومەنی وەزیران) ناویان بردووە، چونکە لەسەردەمی ئەزموونەکەدا ئەم ناوە بەکارنەهاتووە. نموونەی شێوەی بەکارهێنانی ئەم ناوە لەلایەن هەیئەتەوە:

ڕۆژنامەی کوردستان لەمردنی (کالێنین)دا، دوای ئەوەی باسی مردنەکە دەکات ئەم بڕیارەشی بڵاوکردبۆوە:

(...بەم بۆنەیەوە رۆژی *14-15/3/1325* مجلسی تزکرو عزاداری لەلایەن حکوومەتی کوردستانەوە گیرابو ئاڵای کوردستان لەسەربانی تەواوی ئیدارەکانی کوردستان نیو ئەفراشتەبوون)*10*

-حکوومەتی میللی دێمۆکراتی کوردستان:

ئەم ناوە بەدەگمەن لەسەر زار بووەو بەکارهێنراوە، بۆیە هەر بە دەگمەنیش لەڕۆژنامەی کوردستاندا دەکەوێتە بەرچاو. پێدەچێ زیاتر لەحەزی شەخسییەوە لەلایەن یەکدوو نوسەرەوە بەکارهێنرابێت و نووسرابێت.

***هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان**

ئەم ناوە بە تایبەتی لە رۆژنامەداو پێش راگەیاندنی جەمهوریەتی کوردستان، پێکهاتووەو قازی محەمەد سەرۆکی بووە داوای ئەو راگەیاندنەش پێکهاتووەو قازی محەمەد سەرۆکی بووە داوای ئەو راگەیاندنەش زیاتر لەهەموو ناوە حکوومەتییەکانی تر بەکارهێنراوە.

لەدوای دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان، سەرۆکایەتییەکەی بە حاجی بابەشێخ" سپێردراو ئیتر بە(رەئیسی هەیئەتی میللی کوردستان، یان رەئیسی هەیئەی رەئیسەی میللی کوردستان"[11] ناودەبرا، هێندێ جاریش لەبری (رەئیس) سەرۆك بەکاردەهێنرا. جار جار هەر بە(هەیئەتی میللی)ناودەبرا دیارە ئەمەش هەر بۆ کورتکردنەوەو ئاسان لەسەر زار بەکارهێنان بووە.*12*

کارو ناوی ئەم دەزگای بەرێوەبردنە، وەك(ئەنجومەنی وەزیران) بووە...کە لە دوای روخاندنی جەمهوریەتەکە، زۆر لەنوسەرو مێژوونووسان ئەمیان بەکارهێناوە. زۆربەش هەر وایان زانیوەو وادەزانن کەلەسەردەمەکەشدا ئەنجومەنی وەزیران)بەکارهاتووە کەوەك لەپێشتر گوتم هەرگیز ئەم ناوە بەکارنەهێنراوەو نەنووسراوە هەر وەك رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان و بەڵگەنامەکان بۆمان رووندەکەنەوە.

بەلام خودی ئەم ناوە (هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان) بۆ سەردەمە نوێیەکەی دوا دامەزراندنی کۆمار شتێکی تازەو داهێنراو نەبوو، چونکە هەر پێش ئەوە بۆ بەرێوەبردنی ئەو(خودموختاری)یەی چوار ساڵ بووبەردەوام ئەو دەزگای بەرێوەبردنە بەو ناوەوە هەبووە. هەر وەك پێشەوا قازی محەمەد ئاماژەی بۆ کردبوو، کاتێ لێیدەپرسن: (چلۆن خودموختاری خۆتان هەڵدەسوورێنن؟" بەمجۆرە وەلام دەداتەوە:

"لەو وەلاتەی کە توانیومانە خودموختاری خۆمان دەکاربکەین دەگەڵ نوێنەرانی گەورەی میللەتی کورد کەچەندێك لەوەی پێش لەمهاباد حازر بوون انتخاباتمان کردو هەیئەتێکی *9* نەفەری بەنێوی هەیئەتی میللی هەلبژێردران و سەرۆکی ئەو هەیئەتە بەخۆمە.." *13*

واتـەپێش راگـەیاندنی دامـەزراندنی كۆمـار، پێشـەوا خـۆی سـەرۆكی هەیئـەتی رەئیسـەی میللـی بـووە. ناوەكـەش بـەمجۆرە لـەژمارەكانی رۆژنامـەی كوردسـتاندا كەلەپێش راگەیاندنی كۆمار چاپدەكراو بڵاودەكرایەوە، وەبەرچاو دەكەوێ.

لەباسی ئەم هەیئەتی رەئیسـەی میللییـەدا (ئەنجومـەنی وەزیـران) دەبێ ئاماژە بۆ دیاردەیەكیسـەیر بكـرێ ئـەوەش بڵاونەكردنـەوەی لیسـتەیەكی تـەواوی وەزیـرو سەرۆكی ئیدارەكانی حكوومەتەكەیە، نەلەرۆژنامەی كوردستانو گۆڤاری كوردستانو هەڵاڵەدا ئەو لیستەیە دەبینرێ وەنەلەهیچ شوێنێكی تردا... بۆیە بۆچوونی جیاجیاو جیاواز لەدەستنیشانكردنی لیستەی ناوی وەزیرو وەزارتـەكانو سـەرۆكی ئیدارەو ناوی ئیدارەكاندا هەیە ناوبردنی هەیئەتكـەش بەئەنجومـەنی وەزیـران، هـەر لەبـەر ئەوەیە كەلەراستیدا هەیئەتەكە هـەر ئەو رۆڵەی بینیوە، رەنگە هـەر بۆ دەرخستنی نیەت لەخودموختاریو نەبوونی مەیلی جیابونەوە ئەو ناو هێلراوەتەوە.

دووهەم - ناوی دەوڵەتی:

دیسان بۆ ناوی دەوڵەتیش بەهەمان شێوەی ناوی حكوومەتییەكە، چەند جۆرێك ناو بەكارهێنراوەو نووسراوە كەئەمانەن:

***دەوڵەتی جمهوری كوردستان:**

هەرچەند ئەم ناوە زۆر كەم بەكارهێنراوە، بەڵام بایەخو جێگەی مێژوویی تایبەتی خۆی هەیە، چونكە لەو تابلۆیەی كە بۆ وەزارەتی فەرهـەنگی كوردستان سازكرابوو كـەبریتی بـوو لـە: ئـارمێك، كەلەسـەرەوەی بەشـێوەی چەنبـەر"دەوڵـەتی جەمـهوری كوردستان" لەژێریشەوە(وەزارەتی فەرهەنگ)نووسرابوون.*14*

تائێستاش لام روون نەبووتەوە كەیو چۆنو كێ ئەو تابلۆیـەی داڕشتووە؟ ئەوە نـەبێ كەلەبەرنامەكـەی حزبـی دیمۆكراتـی كوردسـتاندا، كەلـەپێش دامـەزراندنی جەمهوریەتەكەدا بڵاوكرابۆوە. ئاماژە بۆ نیشانەی حزبەكە بەمجۆرە كراوە: "قەڵـەمو گوڵە گەنم نیشانەی حزبە".*15*

ئیتر بێئەوەی باسی ئەوە بكرێت كەنووسینو گوڵەگەنمەكە چۆن بووە، یان قسە لەسەر نیوكورە ڕۆژەكەی ناو ئارمەكە بكرێ. بۆیە روون نییە كەئایا حزبی دیمۆكراتی كوردستان مەبەستی لـەوە، ئارمو تابلۆكە بووە یان نـە؟ چونكە دەكرێ هـەر قەڵـەمو گوڵەگـەنم، بێداڕشـتنی ئـارمو تـابلۆ، بكرێتـە نیشـانە یـا سـیمبۆڵ، دوای ئـەوەش

حزبەکە هیچ زانیارییەکی تری لەو ڕووەوە بڵاونەکردۆتەوە.لەوانەش گرینگتر ئەوە بوو کەئارمەکە لەسەرەتادا لەناوەڕاستی ئاڵاکەی کۆماردا دانرابوو، وەك لەو وێنەیەی بەبۆنەی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لەمەهاباد-ڕۆژی *1945/12/17*دا هەڵکراوە، وادەردەکەوێ کەئارمەکە لەسەر ئاڵاکە دانراوە... هەرچەندە لە ماوەیەکی نادیاردا لەیەك جوداکراونەوە... (ڕۆژی هەڵکردنی ئاڵا لەمەهاباد، لەژمارە *2*ی ر.ك (*21*ی دیسامبری *1945*) ئەو مێژووە بە *1324/9/27* نوسوراوە کەچی لە ژمارە *3*-دا مارسی *1946* بە *1324/9/26* نووسراوە، کەبەگوێرەی ئەم ژمارەیەیان دەبێ لە *1945/12/16*دا بووبێت).

*دەوڵەتی میللی کوردستان

ناوێکی تری دەوڵەتی کەکەم بەکارهێنراوە. پێشەوا لەوتاری ڕۆژی *1325/2/20*یدا باسی دەکات و دەڵێ: "ئەوڕۆ دەوڵەتی میللی کوردستان زۆر بەهێزە...هتد"*16*، ڕەنگە هەروا وەك وەسف، ناوەکە لەسەرزار بووبێت و ناوی هێنابێ، نزیکیشە هەر مەبەستی حکوومەتی میللی کوردستان بووبێت. هەروەك جۆری تێکەڵیی هەردوو ناوە حکوومەتی و دەوڵەتییەکە، دەبێ ئەو جۆرە بەکارهێنانەش نائاسایی نەبووبێت، یان بێ لێکدانەوەی قووڵ بووبێت.

*دەوڵەتی میللی دیموکراتی کوردستان.

ئەم ناوەش زۆر بەدەگمەن لەچاپەمەنییەکانی سەردەمەکەدا دەکەوێتە بەرچاو. ئەحمەدی عیلمی لەنوسینێکدا بەسەر باسی (زوڵم و ئەیستیعمار نەتیجەی بەکوێ دەگا)ئەو ناوەی تیا بەکارهێناوە.*17*

*دەوڵەتی خودموختاری کوردستان:*18*

سەید محەمەد حەمیدی مدیرو سەردەبیری ڕۆژنامەی کوردستان لە وتارەکەیدا کەبەبۆنەی پێنەسپاردنی ئەم کارە ڕۆژنامەگەرییە، لەو کۆبوونەوەیەی بۆ ئەم مەبەست و کارە سازکرا، ئەم ناوەی بەکارهێناوە. زۆر دەگمەن ئەم ناوە بەبەرچاو دەکەوێ. بەکارهێنانی ئەم ناوەش لەکۆبوونەوەیەکی واداو لەلایەن لێپرسراوو ڕۆشنبیرێکی واوە جێگای سەرەنجە.

***جمهوری کوردستان(جەمهوریەتی کوردستان)**

لەناو سەرجەمی ناوە حکوومەتی و دەوڵەتییەکاندا، ئەم ناوە بەشێوەیەکی فراوان بەکارهێنراوە و زاڵ بووە بەسەر ناوەکانی تردا، زیاتریش لەوە جۆرێ لەڕەسمیی و یاسایی بوونیشی بەخۆوە گرتووە، سەبارەت بەگەڵێ هۆ لەوانە:

-زۆربەی زۆری وتاربێژانی رۆژی راگەیاندنی قازی محەمەد بەپێشەوای کوردستان و دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان لەدووی رێبەنداندا(جمهوری کوردستان)یان (جەمهوریەتی کوردستان) بەزار گوتووەو لەڕۆژنامەی کوردستان‌دا نووسراوە.*19*

-دیسان لەسەرجەمی ئەو ئاهەنگانەی بەم بۆنەوە سازکران، وتاربێژان هەر ئەم ناوەیان بەکارهێنا.

-لەو سوێندە مێژووییەی کەپێشەواو هەموو لێپرسراوو پێشمەرگەکان سوێندیان پێخوارد، ناوی قەوارەکەی بەجمهوری کوردستان "جەمهوریەتی کوردستان"براوەو نوسراوە.*20*

-لەتەواوی بەڵگەنامەکانی بەرگەکانی دەوڵەتی جمهوری کوردستاندا"جەمهوریەتی کوردستان"نوسراوە *21*

-لەپلەی یەکەمی ژیانی جمهورییەتەکەدا، لەڕۆژنامەی کوردستان و گۆڤاری هەڵاڵەو کوردستان‌دا، زیاتر "جمهوری کوردستان" بەکارهاتووەو نووسراوە.

-نووسەران و شاعیران زیاتر "جەمهوریەتی کوردستان"یان نووسیوە.*22*

یەکێ لەدیاردە سەرنجڕاکێشەکە لەبەکارهێنانی ئەم ناوە دەوڵەتییەدا ئەوەبوو کەدوای ئەو ئاڵوگۆڕانەی بەسەر جەمهوریەتی ئازەربایجاندا هات، دوای پێکهاتنەکەی لەگەڵ تاران- کەسێ دیاردەی: مۆرکردنی پەیمانی نەوت، کێشانەوەی لەشکری سور، ئیمزاکردنی پێکهاتنەکەی تەورێز-تاران بەپلەی وەرچەرخانی دادەنێم، ئەم ناوەو ناوی سەرەك یان رەئیس جەمهوریەت زۆر کەم و بەدەگمەن بەکاردەهێنرا، بەتایبەتی دوای سێهەم دیاردە. لەمانگەکانی دوایی تەمەنی کۆماردا ئەم ناوەو هەموو ناوەکانی تر لەڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان و هەڵاڵەدا بەکارنەدەهێنران یان دەگمەن بوو.

بەو جۆرە لەپێڕەوی باسەکەدا دەردەکەوێ کەناوی (کۆماری دیموکراتی کوردستان)و (کۆماری کوردستان) لەسەردەمی جەمهوریەتی کوردستاندا لەدامەزراندنییەوە تاڕووخاندنی لەئارادا نەبون، لەناو ژمارەکانی رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان و هەڵاڵەدا بەکار نەهێنراون و نەنووسراون.

تەنانەت بۆ یەکجار چییە وەبەرچاو ناکەون، دیسان لەکۆی هەموو بەڵگەنامەکانی ناو بەرگەکانی دەوڵەتی جمهوری کوردستاندا ئەو دوو ناوە نابینرێن و هەرگیز بەکار نەهاتوون، بەڵکوو خودی وشەی (کۆمار) لە سەردەمی جەمهورییەتدا هەر بەکار نەهاتووە.دوای رووخان و بەسەرچوونی سەردەمەکە ئەو وشەیە هێنرایە ناو قاموسی سیاسی هاوپێوەند بەو جەمهورییەتەوە. کەوابوو وشەی کۆمار لەگەڵ وشەی دیموکرات یان نووساندنیان بەکوردستانەوە هەر لەئارادا نەبووە.

بۆیە ناوی (کۆماری دیموکراتی کوردستان) ئەسڵێکی مێژوویی نییە، سەپاندنی وەك ناوی مێژوویی، شێواندنی مێژووی ناوەکەیەو هەڵەیەکی زەقە. چونکە ناکرێ دوای زیاتر لەنیو سەدە لەو رووداوە مێژووییە خاوەن چەند ناوە، تازە بەتازە ناوێ دابتاشرێ و بەمێژوویی دابنرێ و داوا بکرێت کە بخرێتە جێگەی ناوە مێژووییەکان. دیارە ناوەکە وەك ناوی کتێب و بەرهەم، بۆ نوسین و ئاسایی ناوهێنان و بۆ خۆلادان لەوشەی بێگانە(کارێکی ئاساییەو هەموو کەس سەربەستەو ئازادە لەبەکارهێنان و نووسینی هەر ناوێکی تریشدا.

کەوابوو ناوی مێژوویی و رەسەن هەر ئەو ناوانەن کەباسکران، لاشم وایە، لەبەر روونـاکی باسەکە، شیاوو گونجاوتر لەناوی دەوڵەتیدا جمهوری کوردستان(جەمهوریەتی کوردستان)ە، دەکرێ (دەوڵەتی جمهوری کوردستان)یش بەکاربهێنرێت.

بۆ ناوی حکوومەتیش"حکوومەتی میللی کوردستان" کەدەکرێ (حکوومەتی کوردستان)یش بەکاربهێنرێت.

دەمێنێتەوە چەند ناوێکی تر کەلەسەردەمەکەو دواتریش لەسەر زار بوون، لەوانە: دیموکرات، کۆمەڵە، جەمهوریەتی مەهاباد...هتد، ئەوانەش هەر یەکە چیرۆك و باسێکی تایبەتی خۆی هەیە.

دووەم:

*خودموختاریو سەربەخۆیی لەجەمهوریەتی کوردستاندا

خودموختار یان سەربەخۆبوونی جەمهوریەتی کوردستان باسێکی تری شێوێندراوو ئالۆزکراوە، سەبارەت بەگەلێ هۆ، لەوانە:

-ئالۆزیو تێکچڕژاویی بارودۆخەکە.

-یاریو مانۆڤری سیاسی زلهێزەکانو تاران.

-باش حاڵینەبوون لەکاروانی سیاسیو دیپلۆماسی ئەزموونەکەو سەرکردایەتی کوردو بازنەکانی دەوریو ئاستی مامەڵەی ناچار لەساتوکاتی پێویستدا.

-ئاسان حاڵینەبوون لەسیاسەتو هەڵوێستو قسەو وتاری پێشەوا، بەتایبەتی لەپلە جیاجیاکانی ناو پێچو پەنای وەرچەرخانە پڕ لەمەترسییەکانو رووداوە ئاراستەکراوەکاندا.

-باش ساغنەبوونەوە لەسەر ناوەڕۆکو بنەماوماناو واتای خودموختاریو سەربەخۆییو جۆری هەڵسەنگاندنو بەراوردیان لەگەڵ جەمهوریەتی کوردستاندا.

-باش حاڵینەبوون لە: مۆلەقەییو هەڵواسراوی ئەزموونەکەی مەهاباد، بۆشاییو کەلێنی یاساییو سیاسی، بێ ددانپێدانانی ناوچەییو هەرێمیو نێو نەتەوەیی، وەنەبوونی هەلومەرجی دامەزراندنی لەبار بۆ جەمهورییەتێکی تەواو سەربەخۆ.

-باش حاڵینەبون لەهەڵوێستی روسەکان، ئازەرەکان، تارانو خواستو داوای هەریەکەیان.

-تێکەڵکردنی حەزو خواستی خۆو سۆزی خۆشەویستی، شەڕی سیاسیو کۆنەقینو ناکۆکیو ململانێی کۆنو نوێو پێچانەوەیان لەناو باسو خواسی خودموختاریو سەربەخۆییداو گەلێکی تر...

زۆر لەشارەزاو نووسەران، بێ درێژەپێدانو چوونە ناو مەبەستی ساغکردنەوەی باسەکە، خودموختاریی جەمهورییەتەکەیان سەلماندووە، بەم لایەدا خۆیان ساغکردووەتەوەو گومانێکیان لەوە نییە. هەشە بەپێچەوانەوە بیئەوەی تا ئێستاش لێکۆڵینەوەو باسێکی تێروتەسەلو سەلمێنەر کرابێ، یان بڵاوکرابێتەوە، ئەمەش خۆی لەخۆیدا هۆیەکی گرینگی تری ئەو شێواندنەیە.

لاشم وایە هیچ لێکۆڵینەوەیەك ساغکەرەوەو سەلمێنراو نابێت تا ئەو خاڵانەی سەرەوەو ئەم لایەنانەی خوارەوە روون و یەکالا نەکرێنەوەو بەگشتی تابلۆیەکی سەرجەمی بارودۆخ و هەلومەرجەکانیان لێ وێنەگیر نەکرێ:

یەکەم) کوردو جەمهورییەتەکەی و لایەنەخۆییەکان و هاوپێوەندییان بەرووداوەکانەوەو بۆچوونی هەر لایەك و رادەی دوورو نزیکیان لەواقیعەکەوە:

-لایەنی رەسمی: لەناو مامەڵەی حکوومەتەکەدا، راو بۆچوونی سەرەك جەمهور کە سیاسەت و ئامانجەکان بەرانبەر بەلایەنەکانی هاوپێوەندو چارەنووسساز بەئەزموونەکە دەردەخەن.

-نووسەرو شاعیران بە تایبەتی و جەماوەری کورد بەگشتی.

-ئاستی ئامادەیی کورد لەو مەڵبەندە بچووکەدا بۆ کارێکی وا گەورە.

دووهەم) تاران و هەڵوێستی بەرامبەر بەجەمهورییەتی کوردستان و نەخشەو ستراتیژی.

سێهەم) کۆماری ئازەربایجان وراستیی هەڵوێستیی بەرانبەر بەجەمهوریەتەکە، بەتایبەتی نەخشەو کاریان، گرفتی سنوورو ناوچە تێکەڵەکان.

چوارهەم)یەکێتی سۆڤێت و سیاسەتی بەرامبەر کورد، هەڵوێستی لەسەربەخۆیی کۆمارەکە بەپێی نەخشەکانی بۆ ئێران و ئاییندەی ناوچەکە.

پێنجهەم) بریتانیاو ئەمریکاو هاوکارییان لەگەڵ تاران، نەخشەیان بەرامبەر بەکوردو ئازەرەکان، هەروەها دەوڵەتی تورکیاو عیراق و رۆڵیان لەهاوکاری و پیلاندا لەدژی کوردو کۆمارە ساواکەی.

شەشهەم) باری جیۆپۆلیتیکی کوردستان و رۆڵی لەخوڵقاندنی کۆسپ و تەگەرە لەبەردەم خواستیی سەربەخۆییدا.

حەوتەم)لایەنی ئابووری و نەبوونی جێپێگەی خوڵقاندنی ئابوورییەکی زەمینە پتەو کەدەوڵەتی سەربەخۆی لەسەر دابمەزرێ و بەردەوام بێت.

ئەوانەی لەسەر سەربەخۆبوونی جەمهوریەتی کوردستان ساغبوونەتەوەو ئامادەنین هیچ بووچوونێکی تر گوێ لێبگرن، سەبارەت بەچەند بنەماو دیاردەیەکی ئەو قەوارەیەیەکە کراونەتە بەڵگەی سەلمێنەری بۆچوونەکەیان، ئەگەر روناکیی

بخرێتە سەر ئەو بنەماو هۆکارانەی دەبنە سەرچاوەی ئەو جۆرە بیروبۆچوونانە، وا لەمانەدا دەبینرێنەوە:

–بوونی بیرو ئامانجی سەربەخۆیی لەمێشکی زۆربەی خەڵکی کورددا، بەتایبەتی خوێندەوارو رۆشنبیران و ئینجا یەکێ لەراسپاردە گرینگەکانی کۆبونەوە بیست هەزار نەفەرییەکەی دووی رێبەندان:(لەو جێگایانەدا کەئێستا کوردی تێدا دەژین بەاستقلالی تەواو بگا.)(23)

–دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتییەکی خۆماڵی ئازاد لەدەستێوەردانی رژێمی داگیرکەر، بەناوی جەمهوریەتی کوردستان، هەڵبژاردنی سەرەك کۆمار، دامەزراندنی وەزارەتی هێزی دێمۆکراتی کوردستان، دارشتنی ستروکتوری سپایی و ئیداری.

–هەڵکردنی ئاڵای سێ رەنگی کوردستان، بوونی ئارم و تابلۆ، مۆسیقاو سرودی میللی و رێورەسمی سەردان و یادو پێشوازیی جێژنە نەتەوەیی و ئاییەنییەکان.

–نەمانی شوێنەواری دامودەزگاو ئەرتەشی داگیرکەرو زوڵم و زۆرو چەوساندنەوە.

–بووژانەوەی کولتوورو ئەدەب و زمانی کوردیی، بوونی میدیای ئازاد تارادەیەك(رادیۆورۆژنامەو گۆڤار...)

–سەربەستیی نوسین و قسەو هاتوچۆو کردنەوەی قوتابخانەو خوێندن بەزمانی کوردی.

–مامەڵەی دیپلۆماسی لەگەڵ کۆماری ئازەربایجان و تارادەیەکیش یەکێتی سۆڤێت، گفتوگۆکردن لەگەڵ تاران وەك لایەنێکی خاوەن ئامانجی دوور لەزۆرکاری و فەرمانی داگیرکەرانەی رژێم.

–مامەڵە لەگەڵ بەشەکانی تری کوردستان و بوونی هێزێکی گرینگ کەلەکوردستانی عیراقەوە گەیشتبوونە ناوچەکە.24

–بەکارهێنانی زاراوەی سەربەخۆیی، استقلالی تام و تەمام، سەربەخۆیی و یەکخستنەوەی کوردستان و.. لەلایەن پێشەواو لێپرسراوانی ترو رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان و بڵاوکراوەکانی تر، دیسان لەوتارو نوتقدا، بەتایبەتی لەپلەی یەکەمی مێژووی جەمهوریەتی کوردستاندا.

لێرەدا دەکرێ بپرسین ئایا ئەوانە بەس بوون بۆ سەربەخۆبوونی قەوارەکە؟ سەربەخۆ بەمانای وشە، واتە جیابوونەوە لەلەشی ئێران و پچڕاندنی هەموو جۆرە

پێوەندییەکی داگیرکەرانەو ژیانی ناو سنووری ئێران لەڕووی بەڕێوەبردن، جوگرافی، سیاسیو یاساییەوە.. جگە لەوە، لاخستنی هەڵوێستو بڕیاری لاکانی هاوپێوەند بەسەربەخۆیی جەمهوریەتی کوردستان، کەلەڕاستیدا خاوەنو سەرچاوەی بڕیاری چارنووسساز بوون، نەکە هەر بۆ کورد، بەڵکوو بۆ کۆی مەسەلەکانی هاوپێوەند بەئێرانو ناوچەکەوە، مانای تێنەگەیشتن لەماناو هەلومەرجو پێداویستییەکانی بوونی جەمهورییەتێکی تەواو سەربەخۆیە.

مانای دوورییە لەزانیارییەکانی هاوپێوەند بەبوونی چەندین دەوڵەتو وڵاتی فرەنەتەوە لەشێوەی فیدراڵیو کۆنفیدراڵیدا کەهەریەکەیان چەندین قەوارەو کۆماری خاوەن هەلومەرجو دیاردەی وەکوو بوونی سەرەك کۆمار، ئەنجومەنی وەزیران، ئاڵاو ئارم تا ئەندامەتی *UN*بووە بەپێناسەی یاسایی ناوخۆو هەرێمیشەوە، کەپێناسەی ناو دەوڵەتیش دەگرێتەوە، کەئەگەر لەوانەی ناو جەمهوریەتی کوردستان زیاترنەبووبن وا کەمتر نەبوون. رووخانی یەکێتی سۆڤێت، کەلای لاوازی دێمۆکراسیو لای سەقامگیریی هێزی داپلۆسەری دیکتاتۆری یەك چینی بوو، بەبەراورد لەگەڵ دەوڵەتانی تردا بۆمان دەردەخات کەجەمهوریەتەکانی ناو سنورەکەی لەچی ئاستێکدا بوون، چونکە بەڕووخاندنەکە هەر یەکە وەك دەوڵەتی سەربەخۆ، بەبوونی زۆر لەهەلومەرجە گرینگەکانییەوە، هاتنەئاراوە، تەنها پێناسەی نێودەوڵەتیان گەرەك بوو کەزۆر ئاسان دەستیان کەوت،دیارە لەڕووی یاساییو سیاسییەوە، بۆیە ئەودەوڵەتەشم بەنموونە هێنایەوە تا دیمەنی هەلومەرجی دامەزراندنی جەمهورییەتەکەو هێندێ دیاردەی وەکوو ناوو ئارم، کەنامۆ نەبوون بەو کۆمارانەی ناو یەکێتی سۆڤێت، بهێنرێنە بەرچاو. یوگوسلاڤیاش نموونەیەکی ترە بۆ ئەو بۆچوونە.

ئەگەر وردتر سەرنج بخەینە سەر ئەو لایەنانەی رەخساندنی هەلومەرجی سەربەخۆییان پێوەبەسترابوو، ناوچەییو هەرێمیو نێونەتەوەیی، جگە لەلای بەرامبەر کەکورد خۆی بوو، وا تابلۆ سیاسییەکە بەمجۆرە دێتە بەرچاو:

-رژێمی تاران، راستەوخۆ لەدژی جەمهورییەتو سەربەخۆیی نەتەوەی کوردو هەموو جۆرە مافێکی نەتەوایەتیو دێمۆکراسیو مرڤی بووە...

-دەوڵـەتانی تـری سەرسـنوور، تورکیـا و عـیراق، راسـتـەوخۆ دژبـوون، بـاری جیۆپۆلیتیکیـان تـەواو دژوارترکردبـوو، هاوکارییـان بـۆ رووخـاندنی جەمهوریـەتی کوردستان دەکرد، پەیمانی سەعد ئاباد(*1397*) بەڵگەیەکی ئەو بۆچونەیە.

-ئەمریکا و ئینگلیز راستەوخۆ لەدژی جەمهوریەتی کورد بوون، نەك هەر لەبەر سەربەخۆیی، بەڵکوو وەك خودموختاریش، بۆیە بەهەموو جۆرێ لەگەڵ رژێمدا بوون.

-ئازەربایجـان یەکـەم دۆسـتی سـتراتیجیو هاوچـارەنووس بـوو، هەرچـەند لەمامەڵـەی ئاشـکرایدا دۆسـتی یارمـەتیدەر بـوو، بـەڵام گـەرەکی بـوو کوردسـتان بەپاشکۆی خۆیەوە ببەستێتەوە، هەر وەك بەشێك لەئازەربایجان سەیری دەکرد.

-یەکێتی سۆڤێت، لـەدژی سـەربەخۆیی بوو، بگرە کارێکی واشی نـەکرد کـەوەك خودموختـاریش بمێنێتـەوە، لـەپێناوی بـەرژەوەندیی خۆیـدا ئامـادەی هـەموو جـۆرە هاوکارییـەك بوو لەگـەڵ تـاراندا، بۆیـە لـەئاکامی مـانۆڤرە سیاسـییەکەی، لـەپێناوی نـەوتدا، سـێ سـتراتێجی خنکێنـەری بەسـەر سـەرکردایەتی کـورددا سـەپاندبوو، مەبەستم: ستراتێجی بەرگریو نەجوولان، ستراتێجی گفتوگۆو نەرمو نیانی لەبەرانبەر تاران، سێیەمیش: دروشمو ئامـانجی خودموختـاریو مانـەوە لـەناو ئـێراندا لەهـەر بارودۆخێکدا بێت.هـەروەك لـە شوێنی خۆشـیدا روونـاکیی خراوەتـە سـەر راپۆرتـی کۆنسوڵەکانی سۆڤیەت لەناوچەکە، کە زۆر بەروونی بەنوێنەرانی ژ.ك یان گوتووە کە ئێران دۆستیانە،ئەوەشی دەرخست کە لایەنگری ئێرانن نـەك کورد چونکە کوردیان هەر بۆ گەمە سیاسییەکە دەویست..

بۆیـە هـەموو زلهێزەکـانو تـاران لەچـەندین پـەیمانو رێککـەوتنو کۆبوونـەوەدا بڕیاریـان دابـوو کـە: ((رێزلەیـەکێتی ئـەرزو حاکمیـەتو سـەربەخۆیی ئـێران بگـرن. پەیمانێ نەبەستن زەرەری یەکێتی حاکمیەتو سەربەخۆیی سیاسی ئێرانی تێدابێ. کارێ نەکەن زیان لەو یەکێتییەی ئێران بدات، دوای شەش مانگ لەبڕانەوەی جەنگ ئێران چۆڵ بکەن.))*25*

سەرەڕای هەموو ئەمانە جەمهوریەتی کوردستان هیچ کاتێ بەنامەو یادداشت داخوازی جیابوونەوە لەئێرانو دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆو ئازادی ئاڕاستەی تـاران، مۆسـکۆ،زلهێزەکـانی تـرو *UN*نـەکردبوو، بـە رەسمـی داوای ددانپێدانـانو پێناسینو پێوەندیی دیپلۆماسی نەکرد، بەڵکوو تـەواوی تەقەلای لەسـەر ئـەوە چڕ

کردبوو کە وەك حکوومەتێکی خودموختاری خوڵقاوی ناو بارو هەلێکی سیاسی، پێناسینی یاساییشی بۆ بخوڵقێ. تەنانەت ئەو رستەیەی کەلە بەرنامەکەی د.ك دا دانرا بوو، کەهەوڵدانە بۆ هاوبەشیی کردن لەکۆبوونەوەی دەوڵەتان، بیر لەجێبەجێکردنی نەکرایەوە.

جەمهوریەتی کوردستان خودموختار بوو

پێش ئەوەی لەناو کرۆنۆلۆجی وتارو دیدەنیی رۆژنامەو پرۆتۆکۆلی پەیمانو نوسینەکانی(ڕ.ك)و بەڵگەنامە سەلمێنەرەکانی خودموختاربوونی جەمهورییەتی کوردستان بچینە ناو سەلماندنی خودموختاربونی جەمهوریەتی کوردستان، باش وایە لەوەبگەینو بزانین بیری "خودموختاری)وەمەبەستی "سەربەخۆیی" لەناوچەکەدا چۆن پەیدا بوونو لەکوێوەسەریان دەرهێنا...

لەپێش دامەزراندنی جەمهورییەتی کوردستانو حزبی دێمۆکراتو بگرە کۆمەڵەی (ژ.ك)یشدا، بیرو دروشمی سەربەخۆیی کوردستان لای خوێندەوارو بەشێك لەخەڵکی شارو رابەرو سەرکردەکانی کورد جێگەی خۆی گرتبوو... تا ئەو سەردەمە ئامانجی سەرجەمی راپەرینو شۆرشەکانی کورد هەر سەربەخۆیی بوە...

بەڵام لەو پلەیەی سەردەمی داگیرکردنی ئێراندا، لەو بەشەی رۆژهەڵاتی کوردستان، بیری دامەزراندنی قەوارەیەکی خودموختار هاتەئاراوەو زیاتر لەرووسەکانەوە دەستپێشخەری کرا. هەرچەندە ریشەی بیری خودموختاریی، بۆ کورد، دەگەرێتەوە بۆ سالانی *1918–1924*، دوای یەکەم جەنگی جیهانی، ئینگلیزەکان، لەسەرەتادا دەیانویست کوردی باشووری کوردستان بەوە رازی بکەن تا دەستبەرداری سەربەخۆیی بێت، بۆیە مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمودی نەمریان بەزۆری هێز رووخاند. لەدواییدا لەوەش پەشیمان بوونەوە کە حکومەتی تایبەتی خۆی لەناووڵاتو دەوڵەت وسنوری جوگرافییە بەزۆر دروستکراوەکەدا هەبێت، ئیتر رووسەکانو ئازەرەکان، وەك بریارێکی سەقامگیر، سووربوون لەسەر ئەوەو، کوردیشیان پێ رازی کردبوو، بەڵام بەلای گەورەی سەرەتا ئەوەبو کە دەویسترا کورد بە ئازەربایجانەوە ببەستنەوە. بۆیە کەوتنە هەوڵدان بۆ دامەزراندنی قەوارەیەکی لەو جۆرە.

پێشەوا قازی محەمەد ئاماژە بۆ بوون و دامەزراندنی ئەو قەوارە خودموختارە تەمەن چوارساڵییە دەکات کەلەپێش دامەزراندنی جەمهورییەتەکەدا پێکهێنرابوو بێئەوەی ئاوڕی لێبدرێتەوەو یارمەتیی بدرێت، وەك لەدواییدا ئاماژەی بۆ دەکەم، دیارە رووسەکان نمونەی کۆمارەکانی ناو سنووری یەکێتی سۆڤیەتیان بۆئازەربایجان دەخواست، ئەوەبوو دوای بگرەو بەردەیەکی زۆر لەناو جەخت و سووربوونی یەکلایەنەی کورد خۆیدا... بۆ ئەمیش رەخسا. بەڵام لەرووی پراکتیك و یارمەتی و نەخشەی سیاسی جۆرێکی تر بوو، ئەو خودموختارییە سەبارەت بەو هەلومەرجانە، هەر لەسەرەتاوە کرا بە ئامانجی حزبی دێمۆکرات، لەجێگەی ئامانجەکەی (ژ.ك) کەسەربەخۆیی هەموو کورد بوو.

لەسەفەری دووەمی وەفدەکەی کورددا بۆ باکۆ(سیپتامبری *1945*)، جەعفەر باقرۆف سەرەك کۆماری ئازەربایجانی سۆڤیەت، زۆر هەوڵیدا لەناو کۆماری خودموختاری ئازەربایجاندا، کورد بەخودموختار رازی بێت، بۆ ئەوە نموونەی ژیانی گەل و نەتەوەکانی ناو سۆڤیەتی بۆ باس کردن*26*...

بێ ئەوەی ناوبراو بتوانێت نوێنەرانی کورد بەوە رازی بکات، کورد سووربوو لەسەر سەربەخۆیی بۆ کوردستان... کەمەبەست لەوە سەربەخۆیی بوو لەئازەربایجان و قایلبوون بوو بەخودموختاریی لەناو ئێراندا، هەر وەك خودموختارییەکەی ئازەربایجان. لەدواییدا لەناو قسەو وتارەکانی سەرەك کۆماردا دێمەوە سەر ئەم لایەنە. بەڵام ئازەرەکان لەهەردوو دیوی سنوور، بەکردەوە خواستی خۆیان دەسەپاند، چونکە کوردیان ئەوقی کۆماری ئازەربایجان کردبوو، لەرووی ئابووری ویارمەتی چەك و لایەنی سیاسی و گفتوگۆو هاتووچۆوە، بەرانبەر بەوە لەرووی قسەو هەڵوێستی سیاسییەوە کوردیش سوور بوو لەسەر ئەو سەربەخۆییە تاسەردەمی وەرچەرخان..

راستییە هەڵهێنجراوەکان.

لام وایە زیادەرەوی نابێت ئەگەر بڵێم پێشەوا قازی محەمەد، وەك یەکەم لێپرسراوی سیاسی و سەربازیی، شارەزاو ئاگادارکراو لەهەندێ لایەنی نهێنی، تێگەیشتوو لەگەڵ گرفت و کۆسپ و لەرەوتی رووداوەکان و هەندێ لایەنی مانۆڤرە سیاسی و سەربازییەکان..دیپلۆماسییانە دەجووڵاو مامەڵەی دەکرد. لەساتی گۆڕان و

وەرچەرخاندنە بەزیانەکاندا، لەکاتی پێویستدا، پاشەکشەی ناچارو سەپاوی دەکرد، هەڵوێستی خۆسازدانی بەناچاری وەردەگرت، زیرەکانە دژەکرداری بەرامبەر هەنگاوی خراپی دۆستە هاوپەیمانەکە ئاشکرا دەکرد... وردەکاریی وشەو رستەکانی ناو وتارەکانی گەلێ مەسەلەی هاوپێوەند بەوانەو بەو خودموختاریو سەربەخۆییەوە روونەدەکەنەوە... لەڕاستیشدا هەندێ لەو رستانەی هاوپێوەند بەو باسەوەن، جۆرە تێهەڵکێشیو تێکەڵاوییەکیان تێدا هەیە کەهەڵێنجانی مەبەست لێیان ئاسان نییە.

بۆ پەنابردنە بەر بەڵگەنامەو هەڵوێستو قسەو وتاری لێپرسراوان، بۆ سەلماندنی خودموختاری بوونی جەمهووریەتی کوردستان، باشتروایە لەحزبی دێمۆکراتی کوردستانەوە دەستپێبکەین کە، تەنها چەند مانگێك پێش بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی جەمهووریەتی کوردستان، پێکهێنراو(*16*ی ئاگوستی *1945*) بووە رابەرو دامەزرێنەری ئەو قەوارەیە(*22*-جانیوەری*1946*)

-لەڕاگەیاندنی دامەزراندنی حزبەکەدا ئامانجەکەی وا داڕێژرابوو:

"نەتەوەی کورد لەداخلی ئێراندا بو هەلسوڕاندنی کاروباری مەحەللی خوی خودموختاری خوی بخاتە دەست خۆیەوە"

-بەرەبەرەش ئەو ئامانجی خودموختارییە لەناو سنووری ئێراندا بەرەو سەقامگیربوون دەچوو، تالەبەرنامەکەشیدا بەمجۆرە دەستنیشان کرا:

بەندی دووەم-ئامانجی گەورەی حزب لەقۆناغی ئێستادا پارێزگارکردنی مافەکانی خەڵکی کوردە لەسنوری دەوڵەتی ئێراندا وەمسۆگەر کردنو بەدەستهێنانی دەبێت لەهەموو ئەو ناوچانەدا کەبەدرێژایی مێژوو تیایا ژیاوەو زەحمەتی کێشاوە خودموختاری خۆی هەبیت ئەبی لەکوردستاندا دیموکراتیەت لەبنچینەدا بۆ دەستکەوتی خەلك بیت...هتد"*27*

بەو جۆرە ئامانجی حزبەکە بەروونیو بێ تەمومژ دەستنیشان کراوە...

لێرەوە تا ئەو کاتەی جەمهورییەت دامەزرێنرا، هیچ جۆرە گۆڕانێك بەسەر ئەو ئامانجەی حزبەکەدا نەهاتو نەکرا. سەلمێنەری ئەو بۆچوونەش، ئەو دیداری رۆژنامەنووسییەیە کەخاوەنانی رۆژنامەی (ایران ما)و(فرمان)ی تارانی لەگەڵ پێشەوادا ئەنجامیاندا...کاتێ لێی دەپرسن:(لەتاران دەلێن کوردان بەرەهبەری جەنابت جوی بوونەوەو استقلالی کوردستانیان دەوێ! ایا راستە؟" لەوەڵامدا :(خێر

راست نیه، لەبەرئەوەی کە ایمە لەدەولەتی ایران اجرای قانونی اساسیمان دەوی‌و دەمانەوی بەخودموختاری لەژیر بەیداغی ایراندا بژین‌و خودموختاریشمان وەگیرکەوتووە."

پ: چەند وەختە ئەنگو خودموختارن؟

و:چوار سالە خودموختاری داخلیمان هەیە...*28*

تائیرە، ئەوەی پەیوەندیی بەسەرکردایەتی حزب‌و کۆمارەوە هەیە، ئەوەی ناوی سەربەخۆییە لەئێران، ئەوەی ناوی دامەزراندنی دەولەتی سەربەخۆی کوردستانە، نەباسکراوە، نەبیری لیکراوەتەوە، بەلکوو بەدرۆش خراوەتەوە، بۆیە لەبەردەم خۆئاماکادەکردن بۆ بلاوکردنەوەی دامەزراندنی ج.ك هیچ جۆرە گۆڕانێك نەکراو نەهاتە ئاراوە، بەلام وەك بیرو وەك ئامانج لەمێشکی تێکۆشەرو نیشتمانپەروەراندا هەبووەو دەگەشایەوە.

لەدامەزراندنی جەمهووریەتی کوردستاندا ئەگەر بریاری سەربەخۆیی درابایە، وادەبوو پێشەکی(ح.د.ك) پرۆگرامەکەی بگۆڕیبایە، یان دەبوو دوای ئەوە ئەو گۆڕانە بکرابایە، یاخود لەدووی ڕێبەنداندا سەرەك کۆمار بلاوی بکردایەتەوە، یان لەو رۆژەدا بلاودەکرایەوە، وە یا رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان تۆماریان دەکرد. جگە لەوە، ئەو سوێندەی لەو رۆژەدا لەبەردەم (قورئانی مقدس‌و نقشە والای کوردستان)دا پیشەواو هەموو لێپرسراوان‌و ئامادەبووان سوێندیان پێخوارد... جۆرێ لەڕاگرتنی بەلانسی سیاسی لەگەل ئازەربایجاندا وەبەرچاو دەگرێ کەبەمجۆرە بوو:

(ئەمن بەخودا، بەکەلامی عەزیمی خودا، بەنیشتمان‌و بەشەرافەتی ملی کورد، بە الای مقدسی کوردستان سویند دەخوم کەتا اخر هەناسەی ژیانم‌و رژاندنی اخر تنوکی خوینم بەگیان‌و بەمال لەری راگرتنی سەربەخۆیی‌و بەرزکردنەوەی الای کوردستاندا تی بکوشم‌و نسبت بەرئیسی جمهوری کوردستان‌و یەکەتی کوردو ازەربایجان متیع و وەفادار بم)*29*

لەبەرامبەر ئەو سەربەخۆییە-دیارە لەئازەربایجان-ئەو "یەکیەتی‌و موتیعی‌و وەفادارییە" بۆ راگرتنی بەلانسەکە پێویست‌و گرینگ بوو.چونکە ئازەرەکان بەردەوام خواستی خۆیان لەمەبەستەکەیان بەرامبەر بەکورد نەدەشاردەوە، ئەوەی سەرکردایەتی کوردی ناچار دەکرد بۆ ئەو جۆرە بەلانس راگرتنە، بەو جۆرە رستەو

زاراوانە، بەستنەوەی کۆمارەکە بوو بە ئازەربایجانەوە، نەك هەر لەڕوی ئابورییەوە بەڵکو لەڕووی سیاسیشەوە، چونکە رووسەکان زیاترو راستەوخۆ مامەڵەی تەوریزیان دەکرد ئەمەش بووە هۆی ئەوە کەپێشەوا لەهەندێ بۆنەی تردا قسە لەسەر ئەو جۆرە کێشەو دیاردەو لەو جۆرە بابەتە بکات. بەرامبەر بەوە سەرکردایەتی ئازەربایجان بێگوێدان بەوانەو بەردەوامیش لەناو قسەو کرداردا، گوشاری خۆیان دەخستە سەر سەرکردایەتی کورد.. هەر لێرەشەوە، وەدوای ئەو سووربوونە، پێشەوا ناچار بوو کەئەو راستی هەڵوێستو خواستەی کۆماری ئازەربایجان بەئاشکرا بەجەماوەر بگەیەنێتو بەڕوونی باسی سەربەخۆو ئیستیقلالی کوردستان لەئازەربایجان بکات، لێرەدا تەنها دوای دە ڕۆژ لەبلاوکردنەوەی دامەزراندنی جەمهورییەت وە لەجێژنو بانگهێشتنی جەعفەر کەریمی بەبۆنەی سەربەخۆییو ناساندنی پێشەوای کوردستان(*12ی ڕێبەندانی 1324*)لەناو وتارەکەیدا پێشەوا بەمجۆرە پەنجە بۆ ئەو مەسەلە سیاسییە درێژ دەکات:

"...ئەورو کە استقلالمان دەوی پیویستە کەهەموو کاریك خومان جیبەجی بکەین اولی ادعای خومان کرد کەلەحدودی دەولەتی ایراندا خودموختاریمان دەوی یانی ایران احتیاجی مە رفع بکاو ملت کاری بکا.

دوو دفعە لەلایەن ازربایجانەوە بو تەوریزیان بانگ کردم کەلەازربایجاندا گریمان هەبی ئەمن پیشنهادی وانم قبول نەکرد چون ملتی کورد چوار سالە کەخودموختارەو داوای استقلالو تیك خستنەوەی تەواوی خاکی کوردستان دەکا. زورم پی گران بوو کەلەو حقەی دەست هەلبگیریو احساساتی ئیوە مانعی ئەوەی بو کەایمە بەخودموختاری راضی بین چونکو کە مدەی ئەو چەند رۆژەی کەجیژن گیراوە احساساتیکی ایوە نواندوتانە وینەییکی حساسو کاملە دەبی دنیا بزانی کە کورد لیاقتی استقلالو سەربەخویی هەیە."*30*

لێرەدا خواستو چاوتێبڕینو گوشاری ئازەرەکان بۆگرێدانی کورد بەخۆیانەوە دیارە، بەرامبەر بەوە پێشەوا سووربووە لەسەر سەربەخۆیی، لێرەدا واتەی سەربەخۆییو سەربەخۆبوون... روونە، چونکە راستەوخۆ قسەکەی بەرامبەر ئازەربایجانو داواکەیتی، خۆ ئەوەش دەزانین کەئازەربایجان خودموختار بووەو داوای سەربەخۆیی نەکردووە، کوردیش لەو سەروبەندەدا خۆی بەهاودەردو شەریکی

ئازەرەکان زانیـوە. کاتێ باسـی خودموختـاری لـەناو ئـێراندا دەکـات، هیـچ جـۆرە دژایەتییـەك، ئـەلترناتیفێك یاگۆڕانێك باس ناکات، ئەمـەش هـەر نکوڵـی نەکردنـە لـەو خودموختارییە. کەباسی یەکخستنەوەی تـەواوی خـاکی کوردسـتان دەکـات... لەبـەر ئەوەی خودموختارییەکەی رەتنەکردووەتـەوە. دەکرێـت هـەر بەرۆژهـەڵاتی کوردسـتان دابنرێت. بەتایبەتی لەوتارەکانی ئاییندەیدا ئەو راوبۆچوونانە زیاتر جەخت لەسەر دەکات، دەبێ ئەوەش لەبەرچاوبێ کە.. دیاردەیەکی گرینگ لەوتارەکانی پێشەوادا بۆ تێگەیشـتنیان، ئەوەیـە کــەدەبێ ورد ســەرنج بدرێتــە پــاش‌و پێشــی ئــەو رستانەی(سەربەخۆیی)و (استقلالی تام‌و تەمامی)تیا بـەکارهاتووە، سـەرنجی کـۆی وتارو نوتقەکان بدرێ. ئینجا دەبێ بەوردی لەبارودۆخ‌و رەوتـی رووداوەکان‌و هـۆی قسەونوتقەکانی بگەین، ئەوسا لەمەبەستی سەرەکی‌و مانای رستەکانی دەگەین.

یەکێ لـەڕووداوە هەستیارو گرینگەکانی ئەو پلەیەی مێـژووی تەمـەن کـەمتر لـە یەکساڵەی جمهوریـەتی کوردسـتان، بەسـتنی پـەیمانی برایـەتی‌و یەکیـەتی نێـوان کوردستان‌وئازەربایجان بـوو کـەتیایا خۆبەستنەوەی کۆمار بەسنووری ئێرانـەوە زۆر بەڕوونی لەدیباجەی پەیمانەکەدا جەخت لەسەر دەکات:

متنی پیمانی یەکەتیو برایەتی حکومەتی ملی کوردستان‌و ازربایجان".

((چونکە ملتی ازربایجان‌و کوردسـتان‌و هـەمو کـاتیك لـەقازانج‌و زیـاندا پێکـەوە شریك بوون‌و لەعینی حالیشدا...هتد).

ئینجا بەمجۆرە هاوپێوەندی لەگەڵ ئێراندا باس دەکات:

"ئـەو دو ملتـە برایانـە نـەك هـەر بـو جیکردنـەوەی آزادی خویـان بـەلکو بـو دامەزراندنی ازادی لەسەرتاسەری ایران بو هەمو وەختیکی دەستیان داوەتە دەستی یەکدی جا لەبەرئـەوە لـەرۆژی سـی شـەممو 3ی بانەمـەری *1325* سـاتی *5*ی ایـواری لەشـاری تـەوریز لـەعمارتی ملـی ازربایجـان بـە حـزوری سـەرانی حکومـەتی ملی کوردستان...

رئیسی حکومەتی ملی کوردستان جنابی قازی محمد...هتد)).*31*

دیـارە ئەگـەر جەمهوریـەتی کوردسـتان سـەربەخۆ بوایـە، خـۆی نەدەبەسـتەوە بەئازادیی سەرتاسـەری ئـێران، ئـەم خـۆ بەسـتنەوەیەش مانـای رازی بـوون بـووە بەوخودموختارییـەی بـڕوای پێـی هـەبووە، کەتـەواو دوور بـووە لەسـەربەخۆیی ئـەو

بەشـەی رۆژهـەڵاتی کوردسـتان. دیـاره مەبەسـتم سـەربەخۆیی تـەواوه لـه ئـێران‌و جیابوونەوەیە لەولات‌و دەوڵەت، ئەوەش مانای دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوایەتیی ئازاده لەهەموو روویەکەوە.

کەمتر لەسێ هەفتە دوای ئەو پەیمانە، لەکۆبوونەوەی *1325/2/21*دا جارێکی تر بۆچوونی تایبەتی پێشەوا بۆ(سەربەخۆیی)یەکە لەو وتارەی ئەو رۆژەیدا بەمجۆره دەردەخات:

".. دەنا لەپاش ئەوەی کەئەمە استقلالی تام‌و تەمامی خوشمان بەدەست هینابو وەلی لەحکومەتی مەرکەزی مەعلوم بکەین‌و بەدنیایەش نیشان بدەین کەئەمە کە ئەو کارانەمان کردوە لەبەر مەخالەفەت لەگەڵ دەستگای دیکتاتوریە نەئینکی کورد لەبرایەتی فارسان حاشا بکا یا بە ایرانیەتی خوی افتخار نەکا...."*32*

حاشا نەکردنی کورد لەبرایەتی فارسان، ئیفتیخارکردنی کورد بەئێرانییەتی خۆی، تەواو دوورو پێچەوانەی سەربەخۆیی بوونە، ڕستەی "ئەمە استقلالی تام‌و تەمامی خوشمان بەدەست هینا" لەگەڵ ئەوانەدا نەك هەر یەك ناگرنەوە بەڵكو تەواو دژ بەیەکن، ئەگەر مەبەست لەو رستەیە بەسەربەخۆبوون لەئێران دابنرێت . بۆیەو لام وایە کە مەبەست لەوە هەر سەربەخۆبوون بووە لەئازەربایجان.. چونکە ناکرێ پێشەوا لەیەك وتاردا بۆ یەك مەبەست لەچەند ڕستەیەکی پێکەوە بەستراودا، دوو بیرو دوو واتاو دوو ڕستەی تەواو دژ بەیەك کۆبکاتەوە.

هێنانەوەی ئەو نموونانە بۆ سەلماندنی خودموختاربوونی جەمهورییەتی کوردستان، تەنها بۆروونکردنەوەی حەقیقەتی ئەو قەوارەیە کەهەبووە.

دیسان قسە لەسەر سەربەخۆ نەبوونی کۆمارەکە لەئێران هەر بەو نیازەیە، نەك بۆ مەبەستێکی تری پێچەوانە کەگوایا لابردنی دروشمی سەربەخۆیی‌و جێگیرکردنی خودموختاری، نابەجێ‌و ناڕەوا بووە! چونکە لەو سەردەمەدا، وەلەناو ئەو بازنەی کێشەو ئاڵۆزیانەی دەوری قەوارەکەی کوردیان دابوو.. هەر دەتوانرا ئەوە بکرایەو هەر بۆ ئەو ئامانجە خەبات بکرابایە. بۆ بەردەوامی تێکۆشان بۆ چەسپاندنی ئەو خودموختارییە، لەناو کێشەکانی بەردەمی جەمهورییەتەکەو تێگەیشتن لەئاڵۆزییەکانی نێو دەوڵەتان کەڕاستەوخۆ کاریان لەسەر ڕەوت‌و پاشەڕۆژی دەکرد.

پێشەوا هەوڵی لابەلاکردنی ئەو کۆسپانەی دەدا کەدەهاتنە بەردەم سیاسەت و دیپلۆماسییەتی هاوپێوەند بەو ڕێبازەوە... تێگەیشتنی ئەو کۆسپانەو ڕێگەی خۆلادان لێیان لەم نامەیەی سەرەك کۆماردا باش یەکالادەبنەوە کەدەیەوێ کاربەدەستانی کوردی لێ حاڵی بکات:

1325/4/13"

اغای فرماندەی هیزی بوکان و منتقەی سرا

وەجواب نامە ژمارە 471/10-3-1325

هەر کاریکی جزئی ئەلان دەبی لەگەل ئەوزاعی بین المللی تتبیق بکری چە جای کاری مە کە کلیە لە بو ئەوەی ئەمە مجبورین لەری صلحەوە تاممکن بی ناتوانین بەری‌دی‌دا بروین، ئەو تاخیرە ای وەیە دەنا ئەمن لەتو بەپەلەترم....33

بەو جۆرە پیشەوا قازی محەمەد لەگرێ‌وگۆلی ناوو چواردەوری جەمهورییەتی کوردستان گەیشتبوو..دەیزانی کەکارە بچووك و گەورەکان ئەوقی بارودۆخی نێودەولەتان کراون، کێشەی کورد گشتیی بووە، دابڕاوو بێ پێوەندی نەبووە، بەستراوەی بەرژەوەندییەکانی زلهێزی خاوەن بڕیار بووە مەبەستم یەکێتی سۆڤیەتە. بۆیە بەڕێگەی گفتوگۆ بۆ خودموختاری لەناو سنووری جوگرافی و ساسیی ئێراندا خەباتی خۆی درێژە پێداوە... کەشەڕوپێکدادان ڕوویداوە، نەترس‌وئازایانە هەڵویستی خۆی و لەسەر حەقبوونی هێزی جەمهورییەتی کوردستانی ئاشکراکردووە، بە ئامادەبوونەوە بۆ ڕاگرتنی ئارام و ئاسایش و پێکهاتن لەبەرەکانی شەڕیشدا.

کەوابوو تائێرە خودموختاری و مانەوە لەناو سنووری سیاسی و جوگرافی ئێراندا وەکوو خۆیان ماونەتەوە، بێ هیچ گۆڕانێك.. با لێرەشەوە بچینە ناو ڕووداوەکانی هاوپێوەند بەگفتوگۆو سەفەری پێشەواوە بۆ تاران.

لەکۆتایی مانگی 1325/4دا کاتێ ئەندامی هەیئەتی نووسەرانی (ڕەهبەر) دیدەنی سەرەك کۆمار دەکات و لێی دەپرسێ:

(چە رابیتەیەکی مەعنەوی لەنیوان نەزتی کوردستان و ازربایجاندا هەیە؟ لەوەلامدا دەلێ: هەردوك لامان بو ئامانجیك کە ازادی و سەربەخۆیی حقیقی و بەراستی ایرانە کار دەکەین"34

ئەم قسەو ڕاو هەڵوێستە زۆر ئاشکراو سنووردارە.. ناکرێ لەگەڵ جەمهورییەتێکی سەربەخۆدا یەکدی بگرن، بەتایبەتی پێش ئەم دیدەنییە لەنوتقێکدا هەمان ڕاو هەڵوێستی بەمجۆرە دەرخست:

"...وەهەردوکمان خەریکی بەرقەراری ازادی لەسەرتاسەری ایرانین...و ئومیدەوارم کەبەیارمەتی خودای‌و فیداکاری عەشایرو کورانی کورد بەزوویەکی زوو الای سی ڕەنگی کوردستان لەسەرتاسەری کوردستان‌و هەتتا تەواوی ایران بلەرێتەوە..."35

لێرەدا دەسەلمێت کەمەبەستی پێشەوا لەتەواوی کوردستان هەر کوردستانی ژێر دەستی ڕژێمی شا بووە. بەتایبەتی ئەوەش ڕوونە کەکوردستانێکی سەربەخۆی تەواوو بەمانای وشە، لە(سەرتاسەری کوردستان)وەك دەوڵەتی ئازادو یەکگرتوو، لەهیچ ڕوویەکەوە لەگەڵ (تەواوی ئێران)دا یەکناگرنەوە. بەڵکو تەنها لەناو مەبەستی خودموختاری‌و خۆبەستنەوە بەئێرانێکی دیموکرات‌و ئازاددا یەکدەگرنەوە، وەهەر لێکدانەوەو بۆچوونێکی تر بۆ ئەوەبکرێت وا هەڵە دەبێ‌ودوور دەبێ لەئەسڵی مەبەستەکانی سەرکردایەتی کوردو جەمهورییەتی کوردستان.

سەرەك کۆمار لەدیدەنییەکەی پەیامنێری(ئاژانسی فرانس پریس)دا لە 1946/6/1دا لەوەڵامی پرسیارێکی ناوبراودا بەمجۆرە مەبەستەکانی زیاتر شیدەکاتەوە:

".. کورد ڕازی ئەبی ئەگەر حکومەتی ناوەندی بریاربدا قانونی دیموکراتی لەهەمو ایراندا جی‌بەجی‌بکری‌و دان بنی بەو قانونەدا کە ئیستا لەکوردستاندا سەبارەت بەخویندنی کوردی‌و ئوتونومی بەریوەبەرایەتی ناوچەیی‌و لەشکر کاریان پی ئەکری...).(کیشەی کوردستان بەتەواوی مەسەلەیەکی ناوخوییە ئەبی لەنیوان کورد خۆی‌و حکومەتی ناوەندنی‌دا لابەلا بکری ئەگەر ئیمە ئەمرو پی دائەگرین لەسەر داوای ئوتونومیەکی جوزئی بو ولاتەکەمان گوناهی حکومەتی ناوەندی‌یە کەهیچی نەکردوە بو باشترکردنی وەزعی ئیمە بەراستی حەز ئەکەین ریگای پێشکەوتن بگرین.

ئیمە حەز ناکەین لاسایی ئەمریکا یا روسیا بکەینەوە، بەلام ئەوەش رەت ئەکەینەوە کەوەکو ئاژەلی ولاتانانی شارستانی بژین.)36

وابزانم ئەو قسەو بۆچوونو هەڵوێستانەزۆر روونن و پێویستیان بە هیچ لێدوانێکی تر نییە ئەوە نەبێ کە بڵێم ناکرێ ئەوەی چاوی بەمجۆرە رستانە کەوتبێ و بکەوێ، لەوەنەگات کەجەمهورییەتی کوردستان بۆ خودموختاری خەباتی کردووە کەتەنانەت سەرەك کۆمار لەوێدا بەخودموختارییەکی جوزئیش ناوی دەبات، بۆیە ئەو کۆمارە دیفاکتەیەی ناو ئەوبارودۆخانە بوو کە لەجێگەی خۆیاندا باسکران، خەباتی سەرکردایەتیی کورد بۆ ئەوە بوو کە ئەم دیفاکتۆیە بکرێتە "دیژور" وبڕوای سیاسیی و یاسایی پێبکرێت. لام وایە لە سەرەتای پلەی وەرچەرخاندا ئاماژەکردنی پێشەواش بۆ گۆڕانەکە هەر لەخۆوە نەبووە، بەڵکوو لەو تێگەیشتن و دەرککردنەوە بووە کە کوردو کۆمارەکەی لەناو پلەی وەرچەرخاندا دەژیو مامەڵەی واقیعەکەی دەکات، پلەیەك کە کورد بەو خودموختارییەشەوە لەبەردەم گێژەڵووکەی چاوەڕوانکراودا خۆی ئامادەی پاشەکشەی زیاتر دەکرد. دەکرێت سەردەمی تەمەنی کۆمار، تائێرە، بەڕۆژگاری زێڕین و پلەی پڕ لەهیوا دابنرێ، چونکە ئیتر لێرەوە گۆڕان هاتە ئاراوەو سەردەمی هیوا ڕووەو بەسەرچوون دەچوو.

پلەی وەرچەرخان

پلەی وەرچەرخان: مەبەستم ئەو گۆڕانە رووداو وەرچەرخێنەرانە بوو کە ئیتر سەرکردایەتی جەمهورییەتی کوردستان لەوە دڵنیا بوو کە نەئەو خودموختارییەی لەناو چوارچێوەی ئێران هەیبوو، نەبیری سەربەخۆییەکەی لەئازەربایجان، بەپێچەوانەی پەیمانی یەکێتی و برایەتی کوردستان و ئازەربایجان، لەهەلومەرجی ئەو کاتەدا مانەوەیان لەئارادا نەماوەو وردە وردە سەردەمەکەیان بەسەردەچێت و مانەوەو پارێزگاری کردنیان دەبوە مەحاڵ. ئەمەش لەو کاتەوە دەستی پێکرد کە کۆماری ئازەربایجان بە پێچەوانەی یەکێتیی و برایەتیی لەگەڵ کوردو دژ بەرێکەوتنی کوردوئازەر جووڵایەوە..لەپەیمانەکەدا نووسرا بوو:

"هەر کاتێك پیویست بی لەگەل حکومەتی تاران قسەبکری دەبی موافق نزری حکومەتی ملی ازربایجان و کوردستان بیت.."*37*

بەڵام کاتێك وەفدێکی تاران بەسەرۆکایەتی (مزفر فیروز) گەیشتە تەورێز بۆ وتووێژ. ئەو وتووێژە نەك هەر (موافق نزری حکومەتی ملی کوردستان) نەبوو، بەڵکە تەواو پێچەوانەشی بوو، زیاتر لەوەش، لەناو (*15*)خاڵی پەیمانە ئیمزاکراوەکەی

نێوانی تەورێزو تاراندا تەنها لە خاڵی(13)میندا بەمجۆرە ناوی کوردو مافەکانی هاتبوو:

"حکومەت موافەقەت ئەکا کوردەکانی ئازەربایجان لە(مەزایای)ئەم ریکەوتنە کەلك وەربگرن، تا پولی پینجەمی سەرەتایی بەزمانی خویان بخوینن، کەمایەتییەکانی دانیشتووی ئازەربایجان، وەکوو ئاسوریو ئەرمەنی مافیان ئەبی تا پولی پینجەمی سەرەتایی بەزمانی خویان بخوینن..."38

بەمجۆرە خواستو تەماعەکانی ئازەربایجان، هەرچەندە بەکاتیی بوو، هاتەدیو کوردستان خزێنرایە ناو ئازەربایجانەوە، لەخاوەن جەمهورییەتێکی(خودموختار)و (سەربەخۆ)وە خرایە ریزی کەمایەتییە بێ نیشتمانەکانی وەك ئەرمەنیو ئاسوری، مەبەستم نیشتمانی نەتەوایەتییە لەو ناوچانەدا، لەبیرو هەوڵی یەکخستنەوەی سەرجەمی رۆژهەڵاتی کوردستانو شادبوونی بەو ئازادییە، کەوتە ناو تەقەلای پاراستنی ئەوەی دەلوێو دەتوانرێ بهێلرێتەوە.

لەوانەش خراپتر ئەوەبوو کەکورد هیچ رێگە چارەیەکی تری لەبەردەمدا نەبوو کەدژ بەو رێککەوتنە بوەستێ، تەنها ئەلتەرناتیڤ رازی بوون بوو، هەوڵی خۆ گونجاندن بوو لەگەڵ ئەم گۆڕانە پڕ لەمەترسییە، سەرەتای دژەکردار لەجەمهورییەتی کوردستاندا بەنووسینی رۆژنامەی کوردستان دەرکەوت. لەیەکەم ژمارەی دوا رێککەوتنەکەی تارانو تەورێز کەئەو رووداوەی تیدا خرایە روو، لەژێر سەردێڕی (حلی اختلافات لەنیوان نوینەرانی تارانو ازربایجان)دەنووسێ:

(شەوی 1325/3/24 رادیو خەبەریدا کە اختلافات لەنیوان حکومەتی تارانو ازربایجاندا لە 15 مادەدا حل کراو پەیمان لەلایەن اغای مزفر فیروز معاونی نخست وزیری تارانو اغای پیشەوەری سەرەك وەزیری ازربایجان شەوی نیوبراو بەامزا گەیشتو بەم بونەیە اغای مزفر فیروز لەرادیوی تەوریز نوتقی کرد..."39

بۆ ژمارەی ئاییندەی ر.ك لەیەکەم لاپەڕەدا لەژێر سەرباسی(دەنگو باسی حەفتە)دا دوای ئەوەی باسی رێککەوتنەکە دەکات، بەشی یەکەمی دەنگوباسەکە واکۆتایی پێدەهێنێت:

"...بەگوێرەی ئەم اتفاقیەیە حکومەتی خودموختاری ازربایجان لەشکری ملی خوی دەبی بەلام بەناوی امنیە بو موحافەزەی داخلی دەناسریت..)40

ئینجا بەشی دووەمی دەنگوباسەکە لەژێر باسی (مسئلەی کورد)دا وا دەست پێدەکات:

(بینه سەروکاری مسئلەی کورد خویندەواره خوشەویستەکان هەر وەکو دەزانن مسئلەی کوردی بەرامبەر دنیای شتیکی بەترسه پیشوای معزممان لەبەرئەم نقتەیه بەسیاسەتی حەکیمانەی خوی مسئلەی کوردستانی ایران بەمسئلەی ازربایجانی بەستوەوه لەوەشدا ماعدای قازانج هیچ زرریکمان نەکردوه چونکه میللەت ازربایجان هەر وەکو میللەتی کورد لەژیر چەنگالی استعمارو چەپوکی دیکتاتوری رزا خان دەنالی لەهەرچی ناحیەیك نقصانیان بوبی میللەتی ازربایجانیش نقصانیان هەبو لەبەرئەوه رەهبەری داناماں پیشەوای خوشەویست هیچ مانعیکی نەدیوه بەلکو بەزروری زانیوه امرو مسئلەی کورد دەبی*41*(بە) مسئلەی ازربایجان بکریت دەلیلیشم هەر وەکو دەبینین لەرۆژی ئەوەلی ازربایجان هەرچی شتیك بو میللەتی ازربایجان کرابی بو میللەتی کوردیش کراوه لەهەر قسمتیك دەست پرکردنەوەی نقصانیان کراوه...هتد، نووسینەکە لەسەر باسەکە دەڕوات تادەگاتە (تتبیق قانون اساسی ایران‌و اصولی دیموکراسی مەزەنەی خویندن بەزمانی کوردی لەسنەو کرماشان، وەمەسەلەی ئەنجومەنانی ولایەتی کوردستان...هتد) کە (وا دەردەکەوی شارەکانی کوردستان چونکه هەموی بەزبانیك گفتوگو دەکات تابعی یەك مرکز دەبن...هتد)*42*

بەو جۆره لەو پلەی وەرچەرخاندنەدا کە، بەرهەمی پیلانی فێڵبازانەی تاران‌و بەرژەوەندی خۆخوازی یەکێتی سۆڤیەت‌و بەڵێن‌و پەیمان شکاندنی ئازەربایجان بوو، بۆ دەستکەوتنی تەماع‌و خواستەکان، کورد کەوتە ناوداوی دوژمن‌و دۆست‌و ناحەزانییەوە، بۆیە بەناچاری پاشەکشەو سازشی سەپێنراوی دەکرد، دەبوو بیکات. مەبەستی سەرەکیش پارێزگاریکردنی ئەوەی دەلویێ‌و دەگونجێ بۆ کورد هەوڵی بۆ بدرێ. ئیتر لێرەشەوە ناوی جەمهورییەتی کوردستان، سەرەك جەمهورییەت، سەربەخۆیی‌و خودموختاری تادەهات کەمتر بەکار دەهێنران... چونکە لەگەڵ گۆڕانەکاندا یەکیان نەدەگرتەوە. ئەگەر سەرەنجێك لەو رۆژنامانەی کوردستان بدەین کەلەبەردەستدان، ئەو راستییە بەڕوونی دەردەکەوێ. لەوەش زیاتر، لەوە بەدواوە لێپرسراوانی کۆماریش کەم‌و بەدەگمەن ئەو ناوانەیان بەکار دەهێنا، هەوڵ دەدرا

لەناو بارودۆخی تازەدا خۆ بگونجێنن، بەزاراوەی نوێ خۆیان رابێنن، زیاتر باسی ئەو بابەتو لایەنانە بکرێن کە پێوەندییان بەئێران ویەکێتی ئێرانەوە هەیە.

سەیفی قازی کەلەهەموو لێپرسراوانی کۆمار زیاتر لەقسەکانیدا ناوی جەمهورییەتی دەهێناو باسیدەکرد، لەرۆژی جێژنی چلو یەکەمین سالی مەشرووتەی ئێراندا نوتقێکیدا، بەمجۆرە دەستی بەقسان کرد:

(برایانی خوشەویست بەسلامەتی پیشوای بەرزو برایانی خوشەویست جیژنی چلو یەکەمین سالی مشروتیتی ایران دەکەمەوە..) دوای ئەوەلەسەری دروات تادەلێ:(ایستا لەسایەی نهزتی مقدسی کوردستانو ازربایجاندا سەرلەنوی وەخبر هاتین مەشروتیتمان بەتەواوی معنا لەایراندا دامەزراندوە..هتد، ئینجا بەدوورودرێژی لەسەر قسەکانی دەرِوات تادەلێ:(قانونی اساسی ایران مهمترین قانونی ئێمەیە کەبەهیچ وجهیك گورران قبول ناکاو حتی مجلسی شورای ملیو دەولەتو پاشاش ناتوانن هیچ یەك لەموادو اصولی ئەو بگورن..هتد"43

زیاتریش لەوانە: پێدەچێ لەگەڵ مۆرکردنی پەیمانەکەی نێوان تارانو تەورێزدا، ئازەرەکان کەوتبنە هەولی بەئازەریکردنی ناوچە تێکەڵەکان کەجێگەی ناکۆکیو ململانێی هەردوو کۆمار بوون، پیشەوا لەوتارێکدا بەدرێژی باسی سەردانی بۆ ئەو شوێنانە دەکات تاخەڵکەکەی ئارام بکاتەوە. کەدەبێ لەلایەن ئازەربایجانەوە فەرمانیان پێدرابێت کە ئیتر ئالای کوردستان بەرزنەکەنەوە، چونکە پێشەوا لەباسی سەفەرەکەو قسەی بۆ خەڵکەکەو وەلامی دانیشتووان دەلێ: خەڵکەکە گوتیان:(ئیمە الای مقدسی سی رەنگی کوردستانمان هەل کردوە کەلەسیبەریدا خومانو هەمو کوردیکی دیکە بحەسینەوە، هەتا قەترەیەك خوین لەبدنی ایمەدا بی الای مقدسی ایمە نابی نەوی بیت...) ئینجا پێشەوا لەسەر قسەکانی دەروات و باسی بینینی پیشەوەریو گلەییەکانیو وەلامی خۆی دەکات کەچۆن (حدوداتی خارجی کوردستانو ازربایجان لەترف کوردانەوە....) دەپارێزێ 44 .

ئا لەم رۆژگارەدا، وەك دەردەکەوێ. نەك هەر باسی کۆماری سەربەخۆ، بەڵکو باسی کۆماری خودموختاریش لەئارادا نامێنێت، تەنانەت دروشمی خودموختاریش بەرەبەرە دەخرایە لاوە. قسەکانی رۆژنامەی کوردستان بەرِوونیو رەوانی ئەوانەی یەکالاکردۆتەوەو بەڵگەی سەلمێنەری بێ مشتومرِ ئەو بۆچانانەن.

بۆ زیاتر رووناکی خستنەسەر هەڵوێستی کورد لەو بارودۆخە بەدواوە، باش وایە ئاماژە بۆ ئەو تەلگرافەی پێشەوا بکەین دەربارەی پێکهێنانی ئیئتیلاف کەبەم جۆرەیە:

تاران- جنابی اشرف قوام رەهبەری حزبی دیموکراتی ایران.

روونوس- جنابی اغای دکتور کشاورز رەهبەری حزبی تودەی ایران.

روونوس- جنابی اغای صالح رەهەبری حزبی ایران.

روونوس_ تبریز جنابی اغای پیشەوری رەهبەری فرقەی دیموکراتی ازربایجان.

روونوس- تاران اغای پادگان معاونی صدری فرقەی دیموکراتی ازربایجان.

بەاحترامەوە حزبی دیموکراتی کوردستان امادەیی خوی بو ائتلاف دەگەل احزابی ازادیخواز(دموکرات ایران، تودە ایران، دیموکراتی ازربایجان، حزبی ایران) رادەگەینی و ئەم ائتلافە موجبی سعادت و عزمتی ملت ایران دەزانم و بەم وسیلە جنابی اغای صدری قازی لەلایەن حزبی دیموکراتی کوردستانەوە بو گفتوگوی پیویست و امزای ائتلاف نامە بەنمایندەیی معرفی دەکەم.

رەهبەری حزبی دیموکراتی کوردستان

محمد قازی45

بەو جۆرە لەدوا مانگەکانی کۆتایی ساڵەکەو بەرەو خواربوونەوەی شانسی مان و ژیانی جەمهورییەتی کوردستان، سەرجەمی هەوڵی پێشەوا قازی محەمەدو سەرانی هوشیاری حزب و جەمهورییەت، بۆ ئەوە چڕ دەکرا کەئەوەی ماوەو دەتوانرێ بهێڵرێ بپارێزرێت، ئەو حکوومەتە خودموختارییە کەلەوەوبەر هەوڵ دەدرا وەك حکوومەتێکی(دی فاکتۆ) بهێڵرێ تادەکرێتە(دیژور)، سەردەمەکەی تێپەڕبوو. بۆیە ئەگەر هەوڵ بدرێ لەسنووری جۆرێ لەبەڕێوەبەرایەتی و زمانی کوردی بەکارهێنانیشدا بهێڵرێتەوەو وا هەر لەبەرژەوەندیی کورددا بووە، بۆ ئەو مەبەستە پاشەکشەی ناچاریی دەکات بۆ دەستکەوتە لاوەکەو بۆ خۆلادان لەکارەسات.

بۆ سەلماندنی ئەوە، چاك وایە رووناکی بخەینە سەر سەفەرێکی تری پێشەوا بۆ تاران کەلەنیوەی دووەمی ئوکتوبەردا بوو:

"لە16ی ئوکتوبەر حکومەتی ئێران چەند کەسیکی لەپیاوە ناسراوەکانی موکریان بو گفتوگو لەسەر هەلومەرجی ئەوسای کوردستان بانگ کرد... قازی بەهیوا بو

حکومەتی ئێران هەندی کاری باش لەکوردستان بکا وەکو: کردنەوەی قوتابخانە بەزمانی کوردی، نەخوشخانەو ریگاوبان.."46

وەك دەشزانین لەوە بەدواوە بارودۆخەکان ئالۆزتر، بێ ئومێدتر دەبوون... تاران بەو مافە سادەو ئاساییانەش رازی نەدەبوو، ئیتر مەڵبەندەکەی جەمهوریەت لاواز دەبوو، ژمارەیەك لەسەرەك عەشیرەتەکان ئاغاو خان و خەڵکانی لاواز، دوور دەکەوتنەوەو دادەنیشتن، هەبوو دڵسۆزیی خۆی و ئامادەی هاوکاریشی بۆ ئەرتەش نیشان دەدا... بەڵام پێشەواو زۆر لەسەرکردەکانی حزب و جەمهوریەتی کوردستان، بەهیواوەو بەئومێدی مانەوە، بەرگری، لەسەرهەڵدانی سۆڤیەت، هاوپەیمانی لەگەڵ ئازەربایجان، دەژیان و چاوەڕوانی ئاییندەیەکی نادیارن دەکرد.

لەباسی سەربەخۆ یا خودموختاربوونی جەمهورییەتی کوردستان-دەبێ ئەوەش بڵێم کەدامەزرێنەرو میراتگرەکەی، مەبەستم حزبی دێمۆکراتی کوردستانی ئێرانە، زۆر بەئاشکراو بێ پێچوپەنا خودموختاربوونەکە دەسەلمێنێت. لاشم وایە ئەو حزبە، نەدوێنێ و نەئەمڕۆ، نەیویستووەو هەوڵی نەداوە ڕاستییەکانی هاوپێوەند بەم باسە بشێوێنێ و بەجۆرێکی تر لەسەری بنووسێ، دیارە ئەمەش بۆ خۆی دەلیل و بەڵگەیەکی گرینگە بۆ ئەو باسەو بۆ گەیشتنە مەڵبەندی راستیی.

لەقسەکردن لەسەر ئەو باسەو نەبوونی بڕیارێکی رەسمی و یاسایی بۆی، وەلەناو بیری تۆ بڵێی لەسەرەتای دامەزراندنەکەدا بڕیارێك لەسەر سەربەخۆبوون_ بەمانای جیابوونەوە لەئێران_درابێ و تائێستا نەکەوتبێتە بەر دەست یا فەوتابێت وەیاخود بڕیارێکی زارەکی هەبووبێ و تۆمار نەکرابێت، ئەوەم وەك پرسیارێ ئاڕاستەی مامۆستا (شێخ عززەدین حوسەینی) کرد کە بەمجۆرە ڕاکانی دەرخست:

مامۆستا شێخ عززەدین حوسەینی دەڵێت:[1]

"لەڕاستیدا بیری سەربەخۆبوون کۆنە، بەتایبەتی لەسەردەمی شێخ عوبەیدوڵلاوە بەرەبەرە جێگەی خۆی دەگرت.کاتێ ئەرتەشی سوور هاتە ناوچەکەو دامودەزگای ڕەزاشا ڕووخا فەزایەکی ئازاد خوڵقاو خەڵکی بەئاشکرا باسی سەربەخۆیوون و ئازادییان دەکرد، کەکۆمەڵەی (ژ.ك)یش دامەزرا زیاتر جێگیی بەربڵاوتر بوو، چونکە

---

[1]- ئەو پرسیارە راستەوخۆ خۆم ئاڕاستەی مامۆستا-م کردو بەوجۆرەوەلامی دابەوە.

ئامانجی(ژ.ك) سەربەخۆیی هەمووکوردو دامەزراندنی دەوڵەتی یەکگرتووی کوردستان بوو، ئەوە تەئسیرێکی گەورەی لەسەر بیری دامەزرێنەرانی جەمهورییەتی کوردستان کرد، لەناو دڵودەروونی خەڵکدا جێگەی خۆی کردەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا سەربەخۆبوون بەمانای جیابوونەوە لەئێران نەبووە، چونکە دامەزرێنەرەکەی کە(ح.د.ك) بوو، هەر لەسەرەتاوە لەبەیانی دامەزراندن و لەپرۆگرامەکەشیدا ئامانجی خودموختاریی تەسپیت کرد. لە هیچ کاتێکیشدا ئەو ئامانجەی نەگۆڕیوە، ئەو ئەسڵانەی لەسەرەتاوە گوترا گۆڕانیان تیادا نەکرا، بەڵام حزبی دێموکرات و جەمهورییەتەکەش بەدوایدا، لەناو دوو ئەندێشەی کۆن و نوێ، سەبارەت بەو ئامانجە دەژیاو لەگەڵیشیدا بەردەوام بوون، ئەوەش هەر سەبارەت بەگۆڕینی ئامانجی سەربەخۆیی و دامەزراندنی دەوڵەتی یەکگرتووی کوردستان بوو کە(ژ.ك) کردبوویە ئامانجی خۆی و خەباتی بۆ دەکرد کەکرا بەخودموختاری لەناو سنووری ئێراندا".

دوا وشە بۆ ئەم باسە بۆ روونـاکی خستنەسەر هەڵوێست و دیدوبۆچوونی جیاجیای یەکێتی سۆڤیەت و دەوڵەتانی خۆرئاوا تەرخان دەکەم: لام وایە سۆڤیەت بۆ ئەوە کاری دەکرد کەلەئێراندا بمێنێتەوە، کەگوشارو فشاری تاران و هەردوو زلهێزە هاوپەیمانەکەی، هێنایانە سەر بڕیاری چۆڵکردن... تەقەلای لەسەر بەرژەوەندیی نەوت و مۆرکردنی پەیمانێ چرکرد، ئەم راستییە لەدامەزراندن و رووخاندنی جەمهورییەتی کوردستاندا باش رەنگ دەدەنەوە.

خۆ ئەگەر یەکێتی سۆڤیەت جۆرە بەرژەوەندییەکی لەکوردستان و لەسەر مەسەلەی کورددا هەبووبێ، کەبەلای منەوە ئەگەر هەشیبووبێ وا هەر لەخەیاڵدا بووە- وا وەك دیپلۆماتە ئەمریکاییەکان بۆی دەچوون لەکوردستانی تورکیا و عیراقدا بووە. هەر وەك نموونە، ئەم دوو دیپلۆماتە لەسەردەمەکەدا باسی جموجوڵی سۆڤیەتەکان دەکەن، لەو دووتەلگرامەی ئاراستەی وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکەیان کردبوو:

1)لەتەلەگرامی کونسولی ئەمریکایی(*Rossow*)لەتەورێز بۆ وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی ، دوای ئەوەی باسی جموجوڵی هێزەکانی سۆڤیەت دەکات، دەگاتەسەر:(سەرەڕای ئەوەش لەمەهابادەوە راپۆرت هاتووە کە کوردەکان خۆیان

ئامادە دەکەن بۆ ئیعلانکردنی مافی خۆیان لەکوردستانی تورکیادا وەپلان دادەڕێژن بۆ دەسپێکردنی کاری سەربازی بەم زووانە.."47

بەلای ئەوەوە، تەقەلاو خۆئامادەکردن هەر بەدەستی ڕووسەکان بووە.

2)دیسان بەڕێوەبەری کاروباری سەفارەتی ئەمریکا لەیەکێتی سۆڤیەت(*Kennen*) لەتەلەگرامی 17ئازاری 1946یدا بۆ وەزیری دەرەوە دەڵێ:

"..دەربارەی عیراق، هەڵوێست زۆر ڕوون نییە، لێرە چەند بەڵگەیەك هەن کەنیشانی بوونی جووڵانەوەیەکی کورد دەدەن کەلەلایەن سۆڤیەتەوە ئاراستەکراوەو چەکی پێدراوە، ئەمەش بۆ گرتنی ویلایەتی موسڵە لەگەڵ هێزە ئامادەکراوەکانی سۆڤیەتدا بۆ پشتگیریکردنی یاخی بوون لە هەلومەرجی لواودا...هتد"48

زۆری تر لەو دیپلۆماتانە لەنامەو تەلگرامەکانیاندا ئەوەش ئاشکرا دەکەن کە چۆن ڕووسەکان لەسەرەتادا گوێیان لەهیچ جۆرە داوایەك نەدەگرت کەپێوەندی بەناردنی ئەرتەشی تارانەوە هەبووە بۆ هەندێ لەو ناوچانەی کوردستان. وەڵامەکەی ستالین بۆ پیشەوەری کەلەشوێنێکی تردا باسکراوە، دەلیلێکی تری ئەو بۆچوونانەن.

بۆ ئەم باسە، دەیان بەڵگەو نموونەی تر بەدەستەوەن‌و بە پێویستم نەزانی ئەم باسە لەوە درێژتر بێت.زیاتر لەوە سەرجەمی پرۆسەی وتووێژ لەگەڵ تاران تەنها لەناو داوای مافی کورد لەناو سنوورو چوارچێوەی ئێراندا بووە. وەلەهیچ بەڵگەنامەیەکدا پێچەوانەی ئەو ڕاستییە باس نەکراوەو نەبینراوە کەئەمەش خۆی باس‌و لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی گەرەکە.

مەبەستم لەوە دەرخستنی ئەو ڕاستییەیە کە سۆڤیەت بۆ کورد، وەئەمریکاو بریتانیاو ئێران بۆ یەکێتی ئەرزو میللەتی ئێران، خاوەن بڕیاری چارەنووسساز بوون کەهیچ کامیان ئامادە نەبوون ئەو خودموختارییەش قەبوڵ بکەن، نەك سەربەخۆیی، بگرە دژیشی بوون‌و هەر ئەوانیش هۆی سەرەکی‌و ڕاستەوخۆی ڕوخاندنی کۆمار بوون. کەوابوو باسکردنی سەربەخۆیی کۆمارەکە بەدەر لەوانە، بێماناو دوور لەڕاستی دەبێت. وە هەروەك لەناو کرۆنۆلۆجی ڕووداوو باسەکانی لەمەڕ خودموختاری لەناو سنووری ئێران‌و سەربەخۆیی لەئازەربایجان دەردەکەوێت، بێ ئەوەی بتوانێت تاسەر هیچ کامیان بەدەست بهێنێت.

پەراوێزو سەرچاوەکانی پاری یەکەمی بەشی پێنجەم

1-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل 17و18.

William Eagelton, OP. Cit, p.23 -2

3-ژەنراڵ سلیم ئەتاکشیوف. فەرمانبەرێکی سیاسی سۆڤیەت بو، لەسەرەتای هاتنی لەشکری سور بۆ کوردستان... بەلێپرسراو لەپەیوەندی نێوان ئازەربایجان و کوردستان لەگەڵ یەکێتی سوڤیەت دانرا. شوێنی دانیشتنی تەورێز بو، بۆ سەرپەرشتی کارەکانی زوو زوو سەری لەمەهاباد ئەدا. ئەمیش لەگەڵ جعفر باقرۆفدا لەسێدارە درا.

William Eagelton,op. Cit, p.33 -4

William Eagelton,Ihid, p.44 -5

William Eagelton, Ihid, p. 45-6

William Eagelton, Ihid,p 45-7

8-هەر لەسەرەتای دامەزراندنی کۆمار... چی لەسەر زارو چی بەنوسین بەچەند ناوێك ناوبراوە وەکو: کۆماری دیموکراتی کوردستان، کۆماری میللی مەهاباد، کۆمەڵە...، هتد

بەڵام لەرۆژنامەی رەسمی و لەسەر رۆژنامەی کوردستان بەجەمهوریەتی کوردستان ناوبراوەو نوسراوە. لەدروشمی(وەزارەتی فەرهەنگ) دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نوسرا بو.

9-بڕوانە : William Eagelton,OP. Cit

10- بڕوانە: احمد شریفی، عشائری بارزان و رهبران انها

11-علاء الدین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو کوردو کۆماری عیراق بەغدا 1959.

12-علاء الدین سەجادی، هەمان سەرچاوە.

13-بڕوانە: William Eagelton. Op. Cit.

14-نجفقلی بسیان، سەرچاوەی ناوبراو،.

15-بڕوانە: William Eagelton. Ibid.

16-بۆ زانیاریی لەسەر ئەم لایەنە بڕوانە : مەحمود مەلا عززەت، بەرگەکانی د. ج. ک - بەرگی یەکەم‌و دوهەم‌و سێهەم (1992و1995و1997).

17-دیسان بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، هەمان سەرچاوە ، بەرگی یەکەم.

پەراوێزو سەرچاوەکانی پاری دووهەمی بەشی پێنجەم

1)لەبەرئەوەی ئەم باسە بۆ راستکردنەوەی دوو بۆچوونی هەڵە دەربارەی (ناو)و مەسەلەی خودموختاری‌و سەربەخۆیی جەمهوریەتی کوردستان تەرخان کراوە، بۆیە لێرەدا لەناوبردندا ئەو ناوە مێژووییە بەکارهێنراوە.

2)22-1-1946تا 17-12-1946.

3)لام وایە زۆر لەنووسەران کەئەو ناوانەیان لەبەرهەمەکانیان ناوە، هەر بۆ ناوی بەرهەم‌و نووسین بووە، نەك وەکوو ناوی مێژوویی، بۆ نموونە بەندە هەر کتێب‌و باس‌و لێکۆڵینەوەیەکم لەسەر ئەو ئەزموونە بەناوێکی تایبەتییەوە سەردێرو باس کردوە، لەوانە: کۆماری میللی مەهاباد، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، جمهوری مەهاباد، کۆماری دێموکراتی کوردستان، کۆماری مەهاباد...تاد.

لێرەدا زیاتر قسەم ئاراستەی دوو ناوە: (کۆماری دێموکراتی کوردستان)و (کۆماری کوردستان). چونکە نووسەری واهەیە دەیەوێ وەك ناوی مێژوویی قەوارەکە بیسەپێنێ‌و داواش دەکات کە هەر ئەوە بەکاربهێنرێ، گوایە هەر ناوێکی تر هەڵەی مێژووییە، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە:کتێبی دەوڵەتی جمهوری کوردستان‌و هەڵەی سەرنجەکانی رەخنەگرێك، رۆژنامەی کوردستانی نوێ هەولێر، ژمارە 539و 540و 541، رۆژانی 18-21/11/1993.

4)بڕوانە: رۆژنامەی کوردستان. ژمارە 8، 28-1-1946.

تێبینی: لێرەوە لەهەر جێگەیەکدا ناوی رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان بسبرێ بە(ر.ك)، (گ.ك)ناویان دەهێنم کەلەسەردەمی جەمهوریەتی کوردستاندا بڵاوکرانەوە، گۆڤاری (هەڵاڵە)ش هەر لەو سەردەمەدا بووە.

5)بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، کۆماری میللی مەهاباد، 1984، 1986، ل79، فەسلی سێیەم خالی 8.

6)بڕوانە: ڕ.ك، ژمارە5، 6ی جۆزەردانی 1325.

7)گۆڤاری هەلالە ژمارە 3 بانەمەری 1325.

8)بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەرگی سێهەم، بەڵگەنامەی (453).

9)بڕوانە: مەحمود مەلا عزەت، هەمان سەرچاوە، بەڵگەنامەی ژمارە(552).

10)ڕ.ك، ژمارە 56،11ی ژوێنی 1946.

-میخائیل ئیوانۆڤیچ کالێنین، ئەندامی مەکتەبی سیاسی سەر بەکۆمیتەی ناوەندیی حزبی کومونیست و سەرۆکی ئەنجومەنی بالای شورای یەکیتی سۆڤێت ی پێش سەردەمی کۆمار بوو.

-بۆ زیاتر سەرنجدان لەجۆرو سەرچاوەی بەکارهێنانی ناوی(حکوومەتی کوردستان) بۆ نموونە بڕوانە: ڕ.ك، ژمارە 19، 20، 23، 27، 28، 53، 56، 58...

11)ڕ.ك ژمارە 53و54_ 4،6ی ژوئێنی 1946.

12)بۆ نموونە بڕوانە:

-ڕ.ك ژمارە 17، 19، 21، 43، 52، 53.

-گ.ك، ژمارە 3، خاکەلیوەی 1946.

-گۆڤاری هەلالە، ژمارە 1، ڕەشەمەی 1324.

13)ڕ.ك، ژمارە 1و2ی 11-1946/1/13.

14)بڕوانە:

-مەحمود مەلا عززەت، د.ج.ك بەرگی 2، 1995، ڕووی دەرەوەی بەرگی دواوە.

-نجفقلی پسیان، از مهاباد خونین تاکرانەهای ارس، آذرماه 1328، تهران.

-لەزۆربەی زۆری بەڵگەنامەکانی دووتوێی بەرگەکانی د.ج.ك دا ،ئەو ئارمە لەسەر نامەکان دەبینرێ.

15)مەحمود مەلا عززەت، ك.م.م ل 79.مێژووی داڕشتنی نیشانەکەو جۆری، هەر ئەوەندەی باسکراوە، پێدەچێ ئەوە سەرچاوەی سازکردنی ئەم ئارمو تابلۆیە بێت کەتا ئێستا رووناکی نەخراوەتە سەر مێژووی سازکردن و هونەرمەندەکەی.

16)ڕ.ك، ژمارە 47–25ی بانەمەڕی 1325.

17)ڕ.ك، ژمارە 15.54ی جۆزەردانی 1325، دیسان ژمارە 53و 57.

ئەحمەدی ئیلاهی سەرۆکی ئیدارەی مالییەی کوردستان(وەزیری مالییە)بوو.

18)ڕ.ك ژمارە2،13ی ژانویەی 1946، لەو کۆبوونەوەیەی بۆ ناونیشانکردنی بەڕێوەبەرانی چاپخانەو ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان سازکرا، ئەو کارەش بەسەید محەمەدی حەمیدی سپێردرا، سەبارەت بەوە وتارەکەی خوێندبۆوە.

19)ژمارەی وتاربێژان19 کەس بوون، بڕوانە : ڕ.ك، ژمارە 10، 1946/2/4.

20) ڕ.ك ، ژمارە 14، 1946/2/13. دەقی سوێندەکە لەشوێنی خۆیدا دەبینرێت.

21) بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، د.ج.ك بەرگی 1و2، بۆ نموونە بەڵگەنامەی ژمارە 22،24،25، 32، 54، 80،83،87، 95، 116، 160، 161، 171...

22) ڕ.ك، بۆ نموونە ژمارەکانی : 8تا 17، 20، 27، 29، 30، 31، 56.

23) ڕ.ك، ژمارە 8،1946/1/28.

24)هەرچەند ئەم هێزە ڕێکخراوترین و بەئومێدترین هێزەکانی جەمهورییەت بووە، بەڵام دیسان ناکرێ ئەو ڕاستییە لابخرێت کەکشانەوەی ئەو هێزە بۆ ئەو بەشەی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئێران، لەناچاری و گوشاری هێزی سەربازی و ئاسمانی عیراق بەپاڵپشتی بریتانیا بوو کە بارزانی ناچار کرد کوردستانی عیراق بەجێبلێ... نەك لەو دیدە نەتەوایەتییەی هێندێ کەس پێیان خۆشە باسی بکەن، چونکە ئەگەر بارزانی دەرفەتی ئەوەی بۆ بلوایە کەلەسەر شەڕی دژ بەداگیرکەر بەردەوام بوایە واناوچەو بەشە کوردستانەکەی خۆی بەجێ نەدەهێشت و لەسەر شۆڕش بەردەوام دەبوو... ئەو ڕاستییەش لەڕۆڵی مێژوویی بارزانی و ئەفسەرەلێزان و بەتواناکانی ناو ئەو هێزە کەم ناکاتەوە، وەك هێندێك بەهەڵە بۆی دەچن.

25) بەتایبەتی لەپەیمانی (اتحاد) 1942/1/22، کۆنگرەی (تاران) 27–1943/ 12/29، کۆبوونەوەی (پۆتسدام) 7/17تا 1945/8/2. بڕوانە:

مەحمودمەلا عززەت، تێڕوانینێکی سەردەم لەکۆمارەکەی مەهاباد، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، هەولێر، ژمارە 592و 593،20—1994/8/21.

نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکوومەتی کوردستان، کورد لەگەمەی سۆڤیەتی–دا 1992، ل 24و 25.

26) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە.

William Eagleton, The Kurdish Repabiic 1946, London 1963. P.44.

-مەحمود مەلا عززەت. ک. م.م 1984، 1986، ل94.

27) بڕوانە:

-مەحمود مەلا عززەت، هەمان سەرچاوە، ل 77و 79.

-عبدالرحمن قاسملوو، چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادی، 1985، ل 23.

-نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی ناوبراو، ل 87.

28)بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ڕ.ک، ژمارە 1و 2، 11و 13-1-1946.

29)ڕ.ک، ژمارە 14،13-2-1946.

30)ڕ.ک ژمارە30، 12خاکەلێوەی 1325.

31)گۆڤاری هەڵاڵە، ژمارە 3، بانەمەڕی 1325، ل4-7.

32)ڕ.ک، ژمارە 5،6 جوزەردانی 1325.

33) بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، د. ج.ک، بەرگی 1، بەڵگەنامەی ژمارە 132، ل 149. مێژووی نامەکە 13-4-1325 بووە، نامەکە ئاڕاستەی جەنەڕاڵ حەمەڕەشید خان کراوە کەفەرماندەی هێزی بۆکان و مەنتقەی بوو، یەکێك بوو لەو کاربەدەستانەی کەلەسەر یەك خەت دژی کاربەدەستانی تاران بوو چونکە هیچ جۆرە متمانەیەکی پێیان نەبوو.

34)ڕ.ک، ژمارە 69، 20-4-1325. پێشەوا بۆ وتوێژ سەفەری تارانی کردبوو، بە پێی ڕۆژنامەی کوردستان لە 28ی پووشپەڕی 1325دا لە(دەربەند) دیدەنییەکە کرابوو، تەواوی گفتوگۆی دیدەنییەکە هەر لەناو بازنەی پێوەندی کورد بەئێران و ئازادی و دیمۆکراتییەوە بووە.

35)ڕ.ک، ژمارە 47، 6 جوزەردانی 1325.

36)بڕوانە:

*نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی ناوبراو، ل 234-233.

-Howell, Jr. Wilson N, The Soviet Union and The Kurds A Study Of National Minotry, 1965, p. 188

-ڕ.ك، ژمارە *52*، رۆژی *2*ژوین *1946* باسی (پەیام نوسی ئاژانسی فرانس-زیکیل ناپلیون) ی کردووە بەبێ ئەوەی دیدەنییەکانی پێشەواو ئەو باسەی بلاوکردبێتەوە، تەنها ئاماژە بۆ دیدەنییەکانی پێشەواو لێپرسراوان دەکات.

37)بڕوانە: گۆڤاری هەلالە، ژمارە *3*، سالی یەکەم بانەمەڕی *1325*،ل*7*.

38) بڕوانە:

*جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنة، تهران، چاپی دوم، تابستان *1366*. ل*339*.

*نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی ناوبراو، ل*227*.

39) ڕ.ك، ژمارە *59*، *18* ژوین *1946*.

40) ڕ،ك ژمارە *60*، *20* ژوین *1325*.

41)وشەکە هەر ئاوا نوسراوە.

42) ڕ.ك. ژمارە *60*.

43) ڕ.ك، ژمارە *75*، *11-8-1946*، ل *1*و*2*و *4*.

44)ڕ.ك، ژمارە *76*، *22* گەلاویژ*1325*.

45)ڕ.ك، ژمارە *85*، *21* خەرمانان *1325*(*11-9-1946*).

46)بڕوانە:

*نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی ناوبراو، ل *232*.

*فریدە کوهی-کمال دیهکردی، کوماری کوردستان، دامەزران وڕووخانی، *1986*، ل*45-46*، ئەمانیش لەئەرکیڤی بریتانیا دەریان هێناوە.

47)ژمارەی تەلەگرام: *761-9/3-546*، تەورێز، *5*ی ئازار، *1946*، *1*ی دوای نیوەڕۆ(*6*ی ئازار، *25*،*6*ی پاش نیوەڕۆ).

48) ژمارەی تەلەگرام: *861, 24591/3-1746*، مۆسکۆ، *17*ی ئازار، *1946*، *9*ی دوای نیوەڕۆ(*17*ی ئازار، *37*، *5* د.ن).

"Foreign Relation Of The United States Diplomatic Papers 1946,Volume VII."

بەشی شەشەم

توێژینەوەی سروشتو خەسڵەتە تایبەتیەکانی جەمهوریەتی کوردستان

پاری یەکەم:

-هەڵسەنگاندنی چینایەتیی سەرکردایەتیی حزبی دیموکرات و جەمهوریەتی کوردستان.

1-قازی محەمەد لەناو روناکیی مێژودا..

2-رۆڵی مێژوویی سەرکردە.

3-گفتوگۆو خودموختاری.

4-دیپلۆماسیەتی کورد لەناو سیاسەتو نوتقەکانی پێشەوادا .

پاری دووهەم:

-سەرەك وەزیران و لێپرسراوانی تر.

پاری سێهەم:

-سروشتو خەسڵەتە دیارەکانی جەمهوریەتی کوردستان.

پاری یەکەم
هەڵسەنگاندنی چینایەتیی
سەرکردایەتی حزبی دیموکراتو جەمهوریەتی کوردستان

داگیرکردنو دابەشکردنی کوردستانو سەپاندنی حوکمێکی دواکەوتووی بێگانەی وابەستە بەدەوڵەتە ئیمپریالیستەکانەوە، رەوتی ژیانی ئاسایی کۆمەڵگەی کوردی تێکدابو، گەشەکردنە کۆمەلایەتییو ئابورییو سیاسییو ئایینیو فیکرییەکانی لەسەر رێبازی خۆیان لادابوو، وەك گەلو نەتەوە مامەڵە نەدەکرا، لەسادەترین ماف بێبەریی کرابوو، چەند جۆرە چەوساندنەوەی بەسەردا سەپێنرابوو، ئێران کرابووە بازاڕی دەوڵەتانی سەرمایەدار، بەبازاڕی کوردستانیشەوە، لەگەڵیشیدا ئیرادەو بەرژەوەندییەکانی چینە ئورستوکراتییە فەرمانڕەواکەی تارانیشی بەسەردا سەپێنرا بوو، دەرەبەگێتیو سیستێمی خێڵەکیی کرابوونە پایەگای درێژەدان بەداگیرکردنو بەو دیاردانە... بەوەش دووچاری سێ جۆر وابەستەییو چەوساندنەوە کرابوو...

لەگەڵ ئەوانەشدا بەشو چینە کۆمەلایەتییەکان لەسەرخۆو وردە وردە لەناو هەناوو منالانی کۆمەڵگەی کوردستاندا دەخولقانو سەریان دەردەهێنا، بێهێزو توانا و بێ دەسەلات دەجولانو نەیاندەتوانی جێگەی ئاسایی خۆیان لەناو کۆمەڵدا بگرنو رۆڵی مێژووکردیخۆیان وازی بکەن.

بۆیە چینی دەرەبەگو سستێمی خێڵەکیی بەبەهێزییو وەك خاوەن دەسەلاتی سیاسییو نوێنەری رژێمی پایتەخت بوون، ئاغاو بەگو خانو میرو بەگزادەکان بالادەست بوون، لەئاست داگیرکەریشدا وابەستەو نۆکەر بوون بۆ چینی خاوەن دەسەلاتی نەتەوەی سەردەست. بۆیە سەرەك هۆزو خێڵو تیرەو خاوەن موڵکەکان، هەم دەستیان بەسەر ئەو لایەنانەی ژیانو هەم کۆسپی سەرەکیی ژیانی کوردەواریی بوون، لەگەڵیشیاندا هەوڵیان ئەدا مەلاو مزگەوت بۆ سودو بەرژەوەندیی خۆیان بەکاربهێنن..

لەبەر ئەوانە بوو کە زۆربەی زۆری پانتاییەکانی زەوی بەدەست ئەم چینەوە بووە، (لە 66-70٪ زەوی کوردستانی ئێران لەدەست دەرەبەگەکاندا) بووە(1)، زۆربەی زەوییە نەرمانەکانی هی چەند کەسێکی غەیرە کوردە کەلەتاران و پاریس و لەندەن دائەنیشن)*

لەبەرامبەر بەوە چینی جوتیار بەهەموو بەش و توێژاڵە هەژارەکانەوە کە زۆربەی هەرە زۆری کۆمەڵی کوردەواری بوون...(زیاتر لە 60٪ی خێزانە جوتیارەکان، نەکەم و نەزۆر زەوییان نییەو لە 33٪یشیان کەمتر لەهێکتارێکیان هەیەو لە 56٪ زەوییەکان لەدەست لە 1٪ی دانیشتوانی لادێدایە..)(3) ئەو لە 15٪یەی کەدەمێنێتەوە وا زیاتر لەهێکتارێکیان بووە، لەم بەشە ناوەڕاستەی ئەم چینە کەم کەسیان زیاتر لە دە هێکتاریان هەبووە.

بۆیە ئەم چینە، خاوەن دەسەڵاتی ئابووری بووە، نوێنەری دەسەڵاتی سیاسیش بووە بۆتە پایەگای دەسەڵاتی چینی کاربەدەست. دەستبەسەراگری پێوەندی و ئامرازی بەرهەم هێنەرو خوڵقێنەری چەند جۆر پەیوەندیی دەرەبەگیی بووە بەتایبەتیی لەشێوەی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵ، بەخێوکردنی مەڕومالات و ئاژەڵ، وەشێوەی تێکەڵ لەو دوو جۆرە بەرهەمهێنانە.

لەئەنجامی بوژانەوەی بازاڕی شارو شارۆچکەکان و گەشەکردنی بازرگانیی، چینی بورجوا سەری لەقاپیلکەی خۆی دەردەهێناو لەناو منداڵانی سستێمی دەرەبەگیدا بەرەو خۆدەرخستن و سەلماندنی بوونی خۆی دەچوو، دوابەدواشی چینی کارگەریش بەپێی گۆڕانە ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان ئەجولاو لەگەشەکردنێکی زۆر لەسەرخۆدا بوو، بەڵام هیچیان ئەو هەلومەرجانەیان بۆ نەدەخوڵقا کە وەك چینەکانی نەتەوەی کاربەدەست و لەناو هەمان بارودۆخدا، ئاسایی گەشەبکەن و رۆڵی خۆیان ببینن، بۆیە بێتواناو بێدەسەڵات دەمانەوەو زۆر لەسەرخۆگەشەیان دەکرد.

لەناو ئەو کاروانی گەشەکردنە نائاسایی و بەدەر لەیاساکانی مێژوو، بەشە خوێندەوارەکە لەناو بازنەیەکی تەسکدا بوو، چونکە، منداڵەکانی جوتیارو هەژارانی کۆمەڵ نەدەیانتوانی ئەو رێگەیە بگرن، نە ئەو دەرفەت و رێگەیەشیان پێدەدرا کەبخوێنن...

---

* بڕوانە: عبدالرحمن قاسملو، هەمان سەرچاوە.

ئەوە وێنەیەکی بچووککراوەی کۆمەڵگەی کوردەواریی سەردەمەکەی دووەم جەنگی جیهان و ساڵانی دواتریش بوو، لەناو ئەو بارودۆخ و هەلومەرجانەداو لەسەر ئەو زەمینەیە، حزبی دیموکراتی کوردستان وەك میراتگریی سیاسیی کۆمەڵەی ژ.ك پێکهێنرا، لەناو هەمان هەلومەرجدا سەرکردایەتییەکەی بەوەڵەد بوو، جڵەوی سەرکردایەتیی و... جڵەوی بەڕێوەبردنی جەمهوریەتەکەی پێسپێردرا...

هەرچەندە ناکۆکیی و ململانێ لەنێوان هەردوو چینە دیارو ئاشکراکەی کۆمەڵ، چینی جوتیارو هەژاران، چینی دەرەبەگ و کۆمەڵگەی خێڵەکی، بەهۆی ئەو بارودۆخ و حاڵەتە نائاساییانەوە، قووڵ بووبوون، جیاوازییەکان زۆر گەورەو ناعەدالەتییەکان چاوێنیی بوون، لەگەڵ ئەوانەشدا ناکۆکییەکان نەدەتەقینەوە، چەوساندنەوەکان ئاسان و بێگرێوگۆڵ دەکران، چونکە چینی یەکەم هەرچەندە زۆربەی هەرە زۆری کۆمەڵیش بوون، بەڵام هەلومەرجە خۆیی و بابەتییەکان لەئاستێکدا نەبوون کە دەستەبەری ئەو دیاردەیەو توندوتیژکردنی ململانێیەکە بن، زیاتر لەوەش دەسەڵاتە سیاسییە خۆماڵییەکەش لەئاراد نەبوو، بوونی نەبوو.

چینی فەرمانڕەوای نەتەوەی کاربەدەست زیاتر یارمەتیی مانەوەو بەردەوامیی ئەو حاڵەتەی ئەدا...

ئەوەش بۆ خۆی هەم دەبووە هۆی زیاتر لاوازیی و بێدەسەڵاتیی و بێ رۆڵیی چینی بورجوا، وەك سەرەنجامێکی ئەم حاڵەتەش مانەوەی چینی کرێکار، لەناو بازنەکەی خۆیدا، خۆ ئەگەر ئەو راستییەش لەبەرچاو بێت کە زیاتر لە 95٪ کۆمەڵ نەخوێندەوار بێت وا دیمەنێکی تری زۆر نائاسایی بارودۆخە کۆمەڵایەتیی و سیاسییەکەمان بۆ ئاشکرا دەبێت..

جا سەرکردایەتیی حزب و جەمهورییەتەکە لەناو ئەو کۆمەڵەوە لەدایك بوون و پەروەردەکراون و بوونە کاربەدەست، بۆیە باش وایە رووناکی بخەینە سەر جێگەو شوێنی کۆمەڵایەتیی و توانای ئابووری ئەو سەرکردایەتییە، تا لەناو ئەوەوە بتوانرێت هەم نرخاندن و هەم توێژینەوەی سروشتی چینایەتیی سەرکردایەتییەکەی حزب و جەمهورییەتەکە بکەن، بۆ ئاسانترکردنی ئەو کارەش باش وایە لەشوێن و پایەو پلەی کۆمەڵایەتی هەر لێپرسراوێك، لەباری ئابوریی و دەرامەتیی هەریەکەیان بگەین، بێ ئەوەی ئەو نرخاندن و توێژینەوەیە لەکەسێتیی هیچ یەکێك

لەلێپرسراوەکان کەم بکاتەوە، لەڕۆڵی دڵسۆزانەو نیشتمانپەروەرانەو لێپرسراوانەیان کەم بکاتەوە، بەپێچەوانەشەوە، ئەو لێپرسراوەتیانەی ئەو تێکۆشەرانە، کەلەسەرەنجامدا بووە هۆی شەهیدبوونی ژمارەیەکییان، نیشانەی دڵسۆزیی و بەوەفایی و نیشتمانپەروەرییان بوو.. بەتایبەتی و هەر وەك لەسەرەوە روونکرایەوە، ئەوە سروشت و کەرەکتارەکانی کۆمەڵەکە خۆی بوو کە ئەو حاڵەتانەی خولقاند بە لایەنە پۆسەتیڤ و نێگەتیڤەکانیشەوە..

قازی محەمەد لەناو رووناکیی مێژوودا

جێگەی خۆیەتی لێرەدا لەخەسڵەتە تایبەتییەکانی سەرکردایەتی حزب و کۆمار بدوێین، روناکی بخەینە سەر کەرەکتارە کۆمەڵایەتی و ئاستیی چینایەتی و جێگەو پلەو پایەی لێپرسراوە سەرەکییەکان لەکۆمەڵگەی ئەو بەشەی کوردستانی رۆژهەڵاتدا، لەبەرئەوەی قازی محەمەد رۆڵی سەرەکی و هەستیارو تاڕادەیەك چارەنوسسازی لەژیانی خۆی و بنەماڵەکەی و مەهاباد و ئینجا لەحزبی دیموکرات و جەمهوریەتدا بینی، بۆیە لەجێگەی خۆیدایە کە چەند بکرێ قسەی لەسەر بکەین و ئینجا بێینە سەر لێپرسراوانی تر..

1-قازی محەمەد، پێشەوای گەل و سەرۆکی حزب و سەرکۆماری کوردستان.

لەبەر رۆڵی گرنگ و هەستیاری، هوشیاریی سیاسیی و خوێندەواریی و زانینی گەلێ زمان... بەپێویستی دەزانم، کەمێ بەدرێژیی لەسەر پێشەوا بدوێم، مەبەستمە بڵێم هەرچەندە لێرەدا جێگە کۆمەڵایەتیی و چینایەتیەکەی ئاماژە بۆ دەکەم، لەگەڵیشدا ئەوەش دەردەخەم کە ئەو بوون و ئاستی دارایی و دەرامەتەکەشی هەر بۆ خزمەتی کۆمارو میللەتەکەی تەرخان کرد، خاوەنی چەندین دێ و دەرامەتێکی چاوێنی هەبوو، لەچەند بەڵگەنامەیەکی بەرگی سێیەمی دەوڵەتی جەمهوریی کوردستان (ستوکهوڵم1997)داو لەوەسییەتنامەکەیدا، کەلەجێگەیەکی تر دەبینرێت، بەهەق پێشەوا ئەو توانای ئابوری و داهاتەی هەر بۆ خزمەت و کاری گشتی بوو.

پێشەوا لەنێوان بۆکان و سەراو میاندواودا چەندین دێی هەبووە وەك دێی ئاغڵیان کە زیاتر چەڵتوکی تێدا چەنراوە.

لێرەدا هەوڵ ئەدەم روناکیی بخەمە سەر کورتەیەك لەژیان و رۆڵی پێشەوا تا روخاندنی کۆمار... خۆبەدەستەوەدان و گرتن و دادگایی کردنەکەش، لەشوێنی خۆیدا بەدرێژی باسدەکەم...

قازی محەمەد لەناو رووناکیی مێژوودا*

پێشەوای گەل، رابەری حزبی دیموکراتی کوردستان، سەرکۆماری کوردستان، ئەو نازناوو پلەو پایانە، هەر لەخۆوەو بەرێکەوت، یابەهێزو سەپاندن، لەناو نەریتی تایەفەگەری و عەشایەری و بەوەراسەت دەست قازی محەمەد کەوتن، یان وەك شەخسییەتێکی ناسراو، خاوەنرێزو زاناو بەتوانا، سیاسییەکی دەرکەوتوو لەمامەڵەی ناو کاری رۆژانەو خەباتدا، کۆمەڵانی خەڵك بەخواستی خۆیان کردیانە نازناوی سەرکردەکەیان؟

هەیە وا بیر دەکاتەوە کە ئەوەی لەسەر قازی محەمەد نووسراوە، زیاتر لەسنووری پیاهەڵدان و گەورەکردندا بوە، لەناو سۆزی نیشتمانپەروەری و هەستی نەتەوایەتی و شانازیکردن بەئەزموونەکەی کۆماری کوردستانەوە نووسراون.

هەشە بێمروەتانە، نەزان و هەرزەکارانە، لەناو بیری تۆڵەسێنانەی پڕ لەرق و کینەی رەش، باسی پێشەوایان کردووەو، ئەزموونەکەیان نرخاندووە، لەناو ئەوانەدا، نوسەری خۆماڵی و بیانی، گەلێ راستی و خەسڵەت و زانیاریی بەکەڵك و لێکۆڵینەوەیان نووسیوە، نرخاندنی لۆجیکانەیان کردووە، ئاماژەیان بۆ رەخنەو کەموکورتییەکان، هەڵەو بۆشایی‌یەکان کردووە، لێرەدا هەوڵ ئەدەم لەچەند لایەنێکی ژیانی پێشەوا قازی محەمەد بدوێم، بەپەنابردنە بەر زۆر لەنوسینی ئەو نوسەرانە.

---

* ئەم نوسینە بەشێکی لێکۆڵینەوەیەکە لەژێر سەردێڕی(قازی محەمەد لەناو رووناکیی مێژوودا)بڵاوکراوەتەوە، بەدەستکاریەوە. بڕوانە گۆڤاری مامۆستای کورد ژمارە 24و1995/25.

رۆڵی مێژوویی سەرکردە[1]:

یەکێ لەگرنگترین هۆو هۆکارە چارەنووسسازەکان لەپرۆسەی رزگاریو سەربەخۆیی هەر گەلو نەتەوەیەك. سەرکردەو سەرکردایەتییە، چونکە هاوپەیوەندییەکی توندوتۆڵو گرێدراوی بەسەرجەم فاکتەرو هەلومەرجەکانی ترەوە هەیە. ئەم هۆو رۆڵەی بۆ کوردو گەلانی هاووێنەی کاریگەرانەتر خۆی دەنوێنێ، سەبارەت بەو هۆیانەی کەلای خوێنەر شارراوە نین. هەر لەبەر خودی ئەو هۆیانەشە کە نرخو سەنگی رۆڵی مێژوویی هەر سەرکردەیەكو سەرەنجامی خەبات هەر بەتەنها لەسەرکەوتنو رزگاریو گەیشتنە ئامانجدا نییە. هەر ئەم لایەنە بەتاکە پێوانە ناژمێردرێ. بەڵکوو هاوشان بەوە لەپێچەوانەکەشیدایە، لەساتەکانی نوشستیو شکستیدایە، لەوەشدایە کەلەبەردەم یان لەناو کارەساتی ژێرکەوتندات تا چ ئەندازەیەك گەل لەسەرئەنجامی بارو دۆخەکە، لەکارەساتو نەهامەتیی ناو کارەساتەکە سەرفراز دەکرێ، وزەو هێزو توانای لەتێکوپێکشکان لادەدرێو بۆ هەلو دەرفەتی تر دەپارێزرێ.

ئەگەر لەروانگەی ئەو بۆچوونەوە سەرنجێکی وردو بابەتییانەی نالەباریی جیوپۆلیتیكو جیۆستراتیجی هاوپەیوەند بەو زەمینە کە کۆماری کوردستانی لەسەر دامەزرا، ناڕەسیویی هەلومەرجو عەردی ئامادە نەبوو، هۆو هۆکارە ناکامڵە خۆییەکان، فرەدوژمنو رۆڵی خراپی زلهێزەکان، نەبونی دۆستی ستراتیجی، ئاڵۆزیو گرفتە سەرهەڵداوەکانی رۆژانی پێش روخاندنی کۆمار... هتد بدەینو، بزانین ئەوانە، لەیەك ساتدا روبەڕوی پێشەوا قازی محەمەد، وەك سەرەککۆمار، بووبن، پێشەوا لەدامەزراندنو بەڕێوەبردندا رۆڵی سەرەکیو بنچینەیی بینی، لەڕۆژانی پێش کارەساتیشدا، لەبەردەم سێڕێیانێکی یەك لەیەك تاریكو نوتەکتردا بووە. دەبو راستەوخۆو بەروونیش بریاری خۆی بدات، بریارێك کە کۆمارو تێکۆشەرانو دڵسۆزانی دەخستە بەردەم رووبەڕووبوونێکی خولێلانەدەر: لەناو ئەو هەلومەرجانەدا بەرگری لەکۆمار بکەن، یابکشێنەوەو خەڵك بۆ ئەرتەش بەجێ بهێڵن، وە یان خۆی بەدەستەوە بداتو بەمەزنەی خۆی، گەل لەکارەساتو مەهاباد لەوێرانکردن رزگار بکات، بەڵێنەکەی خۆشی بەو جۆرە بهێنێتەدی.

هەڵبژاردنی ڕێگەی سێیەم، دیاردەیەکی هێندە هەستیارو نامۆ بوو کە دەبێ زیاتر لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت، وەرامی ڕەزامەندی زۆر پرسیار بدرێتەوە.

بۆ ئەوەی پێشەوا بناسین، لەڕۆڵی سیاسیو دیدو بۆچوونی بگەین لەدوابڕیارو چارەنوسەکەی حاڵی بین، دەبێ باسو لێکۆڵینەوەی بابەتییانەو هەمەلایەنەی ئەزمونەکەی مەهاباد بکرێ، دەبێ لەژیانی پێشەوا: ئایینی، کۆمەڵایەتی، سیاسیو دیپلۆماسی، ڕۆشنبیری، سەربازی، باری سەرنجو بۆچوونی نەتەوەییو نیشتمانی شارەزا بین، چونکە هەر بەوانەش نرخاندنی زانستییانەی ڕۆڵو جێگەو بڕیارەکانی دەکرێ.

بۆ ناسینی قازی محەمەدو زانیاری سەرەتای ژیانو شێوەی پەروەردەو پێگەیشتنی باجارێ پەنا بەرینە بەر سەرچاوەی ڕەسەنی سەردەمەکە(ڕۆژنامەی کوردستان) بابزانین لەو ڕووەوە چی تۆمارکراوە:

(حزرتی پێشوای کوردستان محمد قازی کوڕی اغا میرزا علی مرحومە لەبانەمەر(اردیبهشت)1279ه شمسی بەرانبەر بە 2 محرم 1318ه ق لەشاری مهاباد لەدایك بو. ئەم زاتە زۆر بەچاکی لەژێر دەستی بابو دایکیدا پەروەردە کرا... دوای خوێندنی چەن رسالێکی کوردیو فارسی دەستی بەخوێندنی سەردای نحوو صرف کرد هەروا ادامەی بەخوێندندا تالەعلومی معقولو منقولدا: نحو، صرف، منتق، بلاغە، اصول، فقە، کلام.. فارغ التحصیل بو.. بێ ووچان لەڕووی خوێندنو زیادکردنی معلوماتو فێربوونی زمانی بێگانە دەگەڕا، توانی بەوسیلەی مامۆستای تایبەتی زبانی انگلیسی، روسی، فرانسی بخوێنێو بێجگە لەم سێزمانەو زمانی زگماکی خۆی کە کوردیە، زمانی عربی، فارسیو تورکیشی زۆر باش دەزانی.

حضرتی محمد قاضی پێشوای کوردستان هەرلە منداڵیەوە خاوەنی گیانێکی بەرزو بەهێزو نیشانی گەورەیی، شجاعەت، لەخۆبوردن دەویدا دیاری دەدا... بێ وچان لەحقوقی هەموو کوردێك بەتایبەتی هەژارانو لێ قەوماوان لەهەموو جێگایەك دا دفاعی کردووەو دەیکا، بەطوری کلی رشتەی کاروباری مهاباد، سیاسی، کۆمەڵایەتیو.. حتی دە دەوری دیکتاتۆری رضا خاندا دە دەستیدا بوو... کاروباری حکومەتیش بێ مداخلەی وی حل نەدەکراو جێبەجێ نەدەبوو...

اموژگاران و شاگردانی مدارس بەوەسیلەی رهبری خۆیان مناسباتی سیاسیان دەگەڵ احزابە ازادیخواکانی عراق، تورکیە، سوریا، بنیادنا، وەختێ کە رضا خانی فاشیست لەکرودستان نفوذی پەیداکردو بەدەستوری مقاماتی فاشستی لەسەرۆکی فرهنگی لابرا... جنابی محمد قاضی دەگەڵ دوژمنانی شخصی خۆی بەمداراو دەگەڵ دۆستان بەوفایە بەڵام ناتوانێ لەمقابل دوژمنانی نیشتماندا مدارا بنوێنێ.(2)

دیسان (ر.ك)و گەلێ نوسەری بیانی و فارسی، هەندێ خەسڵەت و رەفتاری ئەویان باسکردووە کە : شارەزای مەسەلەکانی ئاین، سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی بووە.

پاش هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوە بڕیاری خۆی ئەدا ئیتر دوای ئەوە نەیدەگۆڕی.. ماڵەکەیان پەناگەی هەموو ئەو کەسانە بوو کە دەکەوتنە ناو کێشەو گرفتەوە. زۆر لەو کچ و ژنانەی تووشی کێشەو پەژارەو گرفت دەبوون پەنایان بۆ قازی محەمەد دەبرد، کەسێکی بەدەم و زمان... پتەو تاڕادەیەك دیکتاتۆر، لەبینیندا بەرامبەرەکەی ناچار دەبوو رێزی لێبگرێ. ئەوانەی لەنزیکەوە بینیبوویان بەباشی بۆیان دەرکەوتبوو کەچی شەخسییەتێکی هەیە، هەروەها فرە زوو تێگەیشتبوون کە ئەو چۆن لەهەموو جێگایەك بۆتە سیمبۆلی کوردایەتی، لەسەرخۆو مەتین، بەئارامی قسەی دەکرد.(3) پێش ئەوەی باوکی ئیجازەی قازێتی بداتێ سەرۆکایەتی مەعاریف و ئەوقافی مەهابادی لەئەستۆدا بوو. (4) پیاوێکی ئاگادارو بەرەوشت و هێمن و دانا...

لەخێزانێکی ناودار. پیاوێکی سیاسی بو... مێژووی کۆنی کوردستانی خوێندبووەوە.(5) تا ئەو سەردەمە هیچ سەرکردەیەکی کورد وەك ئەم تینووی بڵاوکردنەوەی خوێندن و خوێندەواری نەبووە، رۆشنبیرو زانایانە، هەر پێش بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی کۆمار. لەناو ئەو قەوارە خودموختارییەی هێنرایە ئاراوە، زمانی کوردیی کردە زمانی خوێندن، خوێندنی قوتابخانەی بۆ کورو کچ کردە زۆرە ملێ: (لەو تاریخەوە تا 10 رۆژی دیکە هەر کەسێك کورو کچی هەبێ کە عومری اقتضای خوێندن بکا دەبێ بینێرنە مەدرەسە ئەڵبەتە هەر کەس لەو ئەمرە روو وەرگێڕێ بەتوندترین مجازات تەنبی دەکرێ:(6)

بۆ سەردەم و رۆژگارێکی وەك ئەو دەمەی کۆمەڵی کوردەواری، لەزانایەکی ئاینییەوە بڕیارێکی وا هەستیار، هەنگاوێکی مەزن بووە، بەو جۆرە خواستی بوو کە کورد لەنەخوێندەواری رزگار بکات، پێشەوا قازی محەمەد روناکبیرێکی هەڵکەوتوو

بوو كە وێنەی لەرۆژگاری ئەو كاتەی نەتەوەی كورددا زۆر كەم بەدی دەكرا... گوڵێك بوو لەسەحرا روابوو، بەڵام دیسانەكە لەگەڵی خۆی نزیك بوو... دەردو ئازارو هیواو ئاواتەكانی زۆر باش تێگەیشتبوو... ئەوەندە خۆشەویست بوو... كە خەڵك خۆی نازناوی پێشەوای پێدابوو...(7) دیسان هەر قاسملو دەنووسێ: "شەخسییەتی قازی محەمەد پێویستی بەلێكۆڵینەوەی زیاتر هەیە، ئەو شەخسییەتە مەزنە لەمێژووی گەلی كورددا پلەو مەقامێكی تایبەتی و بەرزی هەیە، قازی محەمەد لەشارستانییەت و زانستی تازەو هەروەها وەزع و رووداوەكانی جیهانی تەواو شارەزا بوو."

رۆڵی دەركەوتووی قازی محەمەدو شیاویی بۆ رابەر، لەو كاتانەوە باشتر دەركەوت كە هەلومەرجی كەمێ لەبار رەخسا بۆ پێكهێنانی دامودەزگای خۆماڵی بۆ خۆبەرێوەبردن، پێش ئەو دەسپێشخەرییەش، هەر دوای داگیركردنی هەندێ ناوچەی ئێران، مەهاباد كەوتە بەر مەترسی هێرش و تالانی هەندێ تیرەو هۆزی كورد خۆی، ئەو لەهەموو كەس زیاتر بەپەرۆش بوو. لەدانیشتنێكدا لەگەڵ (مامۆستا مەلا رەحیمی عەبباسی) و قسەو باس و پرسیار لەسەر بارودۆخەكەو ساتەكانی ئەو رۆژگارە ئەم سەر گوزەشتەیەی لەزمانی حاجی سەید عەلی حەسەن پوور بۆ باس كردین:

شەوێكی لەدەرگا درا... كە كردمەوە، روانیم قازی محەممەد بۆ خۆی بوو، پاش سەلام و هەواڵپرسین، گوتی: تفەنگت هەیە؟ گوتم: بەڵی، گوتی: دە هەستە چیت فیشەكیش هەیە هەڵیان بگرەو بابڕۆین، گوتم: بۆ كوێ؟ گوتی: دەڵێن ئەمشەو مەنگوڕ دێنە سەر مەهاباد. پێكەنیم گوتی: بۆچی پێدەكەنی! دەزانم دەڵێی قازی... ئێمە بەدوو تفەنگ چیمان پێدەكرێ.. ئنجا گوتی: دەسا خۆت...، چونكە ئەوان بەشەو دێن... كە تەقە روویەرووویان دەبێ، ئەوان نازانن ئێمە چەند تفەنگین...

وا دەزانن پێنج سەد بۆیان دانیشتوون.. ئەو شەوە چووین، بەڵام هیچ رووی نەدا. بۆ سبەینێ كە پێشەوام دیتەوە پرسیم: كەچی كردووە؟ گوتی: بۆ ئەمشەوی سێ سەد چەكدارم هەیە.(8)

زۆر مەبەستی بوو ئارام و ئاسایش باڵ بەسەر كۆماردا بكێشن، هەر زوو پۆلیس و پارێزەرانی ئاساییش بۆ مەهاباد رێكخران.

چەند گەلەکەی خۆش دەویست هێندەش بەتەنگ گەلانی ترەوە بووە، چونکە: "چوارچێوەیەکی فیکری زۆر بەربەرینی هەبوو نێو نەتەوەیی بیری دەکردەوە، هەموو نەتەوەکانی دنیای خۆش دەویست." "ماوەیەکی زۆر بۆ زمانو ئەدەبیاتی کوردی داناو بایەخێکی زۆری پێدا، رەنگە وجودو دەوری چالاکانەی دوو شاعیری گەنج، هەژارو هێمن، لەو هەڵوێستەی قازیدا فرە تەئسیری هەبووبێ."(9) بۆیە لای مەبەست بوو کە زمانی کوردی پێش بکەوێو پاکژ بکرێ، بۆ پاککردنەوەی زمانەکە لەوشەی ئەو زمانانەی لەرێی داگیرکردنو سەپاندنی کولتورێکی نامۆ بەکورد کاری خۆیان کردبووە سەری، کۆرێکی دامەزراند تا وشەی فارسیو عەرەبی بەوشەی کوردی بگۆردرێن.

هاتنە مەیدانی سیاسییەوە:

سەرەتای چالاکیو هەستی نیشتمانپەروەریو خۆشەویستی نەتەوە لای قازی محەممەد هەر بە سۆزێکی سادەو دوور لەچالاکییەوە نەوەستا، بەڵکو بەهۆی ئەوانەوەو سەبارەت بەوە کەلەخێزانێکی ناسراوو نیشتمانپەروەردا پەروەردە بووبوو، هەر لەسەرەتای ژیانییەوە تێکەڵی چالاکی سیاسی بوو. "لەساڵەکانی 1927-1930دا کۆمەڵێکی زۆر بچووکی سیاسی کورد دامەزرابوو کەلەگەڵ راپەرینی ئاراراتو خۆیبوون پەیوەندی هەبووە، وە لەگەڵ کوردستانی عیراقیش جاروبار پەیوەندی رادەگرت، ئەوانەی لەبەڕێوەبردنی ئەم کۆمەڵە بچووکەدا ناسراین بریتی بوون لە: (قازی محەممەدی شەهید، شێخ ئەحمەدی سربلاوا، قازی کاکە حەمەی بۆکان، مەلا محەممەد صادقی قزڵجیو مەلا ئەحمەد فەوزی)(10)

ئەو جۆرە پەیوەندییە سیاسییانە، لەگەڵ رۆژدا فراوانتر دەبوون، زیاتر لەسەر گۆرەپانی تەسکی سیاسەتی ئەو سەردەمەدا لای رۆشنبیران دەردەکەوت، بۆیە هەندێ لەرۆشنبیرانی کۆمەڵەی (ژ.ک- کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) کەوتنە سەر بیری خۆنزیککردنەوە لێی تالەئۆکتۆبەری 1944دا لەکۆبوونەوەیەکی نهێنیو تایبەتی، بوو بەئەندامی کۆمەڵەو ناوی نهێنی(بینایی) لێنرا." هەرچەندە قازی محەممەد ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی نەبوو، بەڵام رابەرو دەمراستی کۆمەڵە هەر ئەو بوو.(11)

دوای ئەم رووداوە، ژ.ک گەشەی چاوێنی دەست پێکرد، دانیشتوانی شارو دێهاتی هەر لەمەهابادەوە تا شنۆو نەغەدەو بۆکانو سەروی سەقز کەوتنە سەر بیری

هاوبەشی کردن، زۆر لەتیرەو هۆزەکان بەهاندانی سەرۆکەکانیان لە ژ.ك-دا بوونە ئەندام، پەیوەندی بەبەشەکانی تری کوردستانەوە زیاتر دەبوو، لقی کوردستانی عیراق کەبەلێپرسراوەتی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد دامەزرابوو، چالاکییەکانی زیاتر دەبوو.. بەنامەیەکی تایبەتی پەیوەندی بەبارزانی، کە رابەری شۆڕشەکەی بارزانی دەکرد، کرابوو. تالەمەراموو مەبەستی بگەن، بۆ نەخشەی هاوکاری‌و یارمەتی .

لەو سەردەمانەدا کە چالاکی‌و هاتوچۆ زیاتر دەبوون، قسەو باس لەسەر دامەزراندنی کۆمارێ بۆ کورد گەرمتر دەبوو، سۆڤیەتەکانیش ئامۆژگارییان کردبوو کە کاتی ئەوە هاتووە لەجێگەی کۆمەڵەی ژ.ك حیزبێکی دیموکرات دابمەزرێنرێ. ئەم بیرە لەناو رۆشنبیرانی کۆمەڵەشدا قسەی لەسەر دەکرا. هەر وەك هێمنی شاعیر باسی دەکات:

دەستەیەك لەڕووناکبیران‌و ئەندامانی کۆمەڵەی ژ.ك هاتنە سەر ئەو بڕوایە کە جێبەجێکردنی بەرنامەی کۆمەڵە لەهەلومەرجی ئێستای جیهان‌و کوردستاندا ئیمکان کەمە، بۆیە بەرنامەیەکی کورت‌و نوێیان کەلەگەڵ هەلومەرجی ئەو سەردەمەدا دەگونجا گەڵاڵە کردو لەڕۆژی سێی خەزلوەری 1324-1945 یەکەم کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەشاری مەهاباد گیرا." (12)

رۆڵی قازی محەمەد لەخەملاندنی بیری دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان، بەبەستنی یەکەم کۆنگرەو داڕشتنی بەرنامەو نووسینی ئاگاداری لەمەڕ دامەزراندن، زۆر دیارو کاریگەرو بوو. بەتایبەتی هەموو لەبەردەم گۆڕانێکی گەورەتردا بوون، جەماوەری حزبەکەو رێکخستنەکەی، بەجۆرێ بەرین بوو کە نەدەتوانرا بەماوەیەکی کورت بیانگرنە باوەش، داخوازییە: کۆمەڵایەتی، ئابووری، رۆشنبیری‌و سیاسییەکان روون‌و ئاشکراتر کران، قازی محەمەد وەك رابەری حزب جێگەی پتەوترو خۆشەویستتر دەبوو، ئەو گۆڕانەی کە هەمیشە جێگەی رەخنەو مشتومڕ بووە "ئامانجە مێژووییەکەی نەتەوەی کورد" کە کۆمەڵەی ژ.ك کردبوویە دروشم‌و ستراتیجی خۆی، "یەکگرتنەوەو سەربەخۆیی کوردستان" گۆڕدرا. ئەگەر لەڕووی باری نێو دەوڵەتان، هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت، بارودۆخ‌و هەلومەرجە خۆییەکان، جیۆپۆلیتیك‌و جیۆستراتیجی لەمەڕ کوردستان، رژێمی تاران‌و هەڵوێستی گەلی فارس بەرامبەر مافی چارەنووسی کورد، بیروڕای حیزبە ئێرانییەکان بەچەپ‌و

پێشکەوتنخوازەکانیشەوە...هتد ئەگەر بەلەبەرچاوگرتنی جۆری سازانی ئەوانە لەگەڵ ئەو گۆڕانە، وەك هەنگاوێ لەوەدەستهێنانی مافە نەتەوایەتییەکان، ئەو هەنگاوە بۆ ئەو گۆڕانە، بنرخێنرێ، وا بۆ ئەو سەردەمە هەر دەتوانرا ئەوە بکرێ، چونکە کاروبارو رووداوەکان نەلەدەست کورددا بوون و نەبەحەزی کورد دەسووڕان. بۆیە تائیرە هەڵەیەك نەکرابوو کە زیانی گەورەو راستەوخۆ لەجووڵانەوەی نیشتمانی کوردو کۆمار بدرێ، بەڵام هەڵەی گەورە لەوەدابوو کە ئەو گۆڕانە کرا بەستراتیجی جووڵانەوە، تا ئەو کاتەو تائەوێ گۆڕانەکە بەخۆگونجاندن بوو لەگەڵ هەلومەرجەکاندا. بەتایبەتی ئەوە زیاتر لەبەرنامەو لەپرۆسەی گفتوگۆدا دەردەکەوت، بەڵام لەناو مامەڵەو ناوکرداردا: جەمهورییەتی کوردستان بەداموەدەزگای وەزارەت و بەڕێوەبردن، سوپاو هێزی چەکدار، ئاڵای سێ رەنگ، مامەڵەی سیاسی و دیپلۆماسی و پەیمانبەستن، وتوویژ وەك لای دووەمی خاوەن قەوارەیەکی یاسایی و مەعنەوی، میدیاو رادیۆو چاپەمەنی، زمانی کوردی کردنە زمانی خوێندن و رەسمی...هتد ئەوانە هەمووی لەناو دیدی سیاسەتمەدارانی رژێمیشەوە، دووربوون لەخودموختاری.. زیاتریش لەوە هەر لەیەکەم کۆنگرەی ئەم حیزبە تازە بەوەڵەد بووە، لەئاگادارییەکەی لەمەڕ کۆنگرەدا دروشم و ئامانجە ستراتجییەکە زۆر بەئاشکرا تۆمارکراو دانی پێدانرابوو، رۆژنامەی کوردستان-ئۆرگانی حزبی دیموکراتی کوردستان لەژمارە (302) لەژێر سەرباسی وتاری سەرەکییدا:

تێوەرسووڕانی پێنجەمین وەرزی هەوەڵین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان نووسیوێتی: پێنج وەرز لەمەوبەر دە بەرواری 2ی مانگی خەزەڵوەردا هەوەڵین کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان لەبازێری مهاباد بەاشتراکی 270 نفر نوێنەرانی تەواوی چینەکانی کوردستانی مەزن ساز بوو.. وەکی معلومە لەدوژمنانی نەتەوەی کورد ایمە دایمە داوایان دەکرد کە گوایا ییکەتی ارادەو امانج دەنێو نەتەوەی کورددا دەگۆڕێ دا نیە.. بەڵام دیسانەکەیش ارادەی ییکەتی خوازی پی بی هێز نەکراو لەکوردستانی داگیرکراوی سوریەو عراق و تورکیەدا چەند نوێنەرێك بۆ اشتراك کردن دە کۆنگرەدا، هاتنە مهابادی، نوێنەری کوردستانی داگیرکراوی عراق دە کونگرەدا رای گەیاند "کەدەبێ تەواوی کوردستان ییك کەوێت مرامی حزبی دیموکراتی کوردستان رزگارکردنی تەواوی کوردستانی داگیرکراوە.. نوێنەرەکانی

کوردەکانی سوریە گووتی کە: ایمە بەتەواوی هێزی خۆمان حازرین کەبەگوێرەی مرامنامەی حزبی دیموکراتی کوردستان تێبکوشێن‌و ئەمن سلاوی گەرم‌و گوڕی دانیشتوانی کوردستانی سوریەو لوبنان بەخەڵکی قارەمانی مهابادو بە نوێنەرانی کۆنگرە رادەگەیەنم... پێشەوای شهیدی نەتەوەی کورد قازی محمد دەو کۆنگرەیەدا نتقی کردو لەپاش بەخێرهێنانی نوێنەران‌و دووان لەمەڕ ئەو مەبەستانەی ژوورەو رای گەیاند کە ....هتد دە هەوەڵین کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان دا ریزە قرارێك قبوڵ کرا... هەروەها کۆنگرە لەپاش تەواوکردنی کاروباری خۆی اگادارییکی بڵاوکردەوە... هەوەڵین کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان لەپاش چەند رۆژ سکالاّ بەاشتراکی نوێنەرانی تەواوی نەتەوەی کورد ئەو نتیجەیەی وەدەست هێنا کە دەبێ کوردستان رزگارو سەربەست‌و ییك بێت..نهایت کۆنگرە بەسەرۆکایەتی قاضی محمد کومیتەی ناوەندی هەڵبژاردو پێ‌ی ئەسپارد کە لەوروا بەگوێرەی مرام‌و نظتمی تصویب کراوی کونگرە دەست بەکار بکات."(13)

لەوەدا دەردەکەوێ کە ئەو دامەزراندنەی حزبی د.ك لەجێگەی ژ.ك، نەبووە هۆی وەلانانی یەکجارەکی‌و پێچانەوەی ستراتیجەکە. ئەوەی نائاسایی‌و بەزیان بووە لەو کارەدا ئەوە بوو کە خودموختاری لەدوای کۆماریش کرا بەتەوقێك‌و خرایە گەردنی جووڵانەوەی نیشتمانی کورد، دوایی تریش وشەی ئێران یش لکێنرا بەپاشکۆیەوە، کارە خراپەکە لەوەدا بوو کە کوردستانی عیراقیشی گرتەوە، بەجۆرێ کە تائێستاش نەتوانراوە ئەو تەوقە بشکێنرێ‌و هیچ لایەك تەواو خۆی لێ رزگار نەکردووە.

ئەگەر دامەزراندنی ح.د.ك لەجێگەی کۆمەڵەی ژ.ك بەخواستی رێکخستنەکەی ژ.ك نەبووایە، تەنانەت بەخواستی لێپرسراوانیش نەبوایە، کارێکی نائاسایی‌و سەپێنراو بووایە، وادەبوو ئەو ناڕازییانەی ناو کۆمەڵە ملیان بۆ ئەو سەپاندنە دانەنەواندایە، یا کاریان نەکردایە.

یادەبوو پاش لێکهەڵوەشاندنی کۆمار ببوژایەتەوەو بکەوتایەتەوە خەبات، دەبوو حزبی دیموکرات بڕووخایەو جارێکی تر سەری هەڵنەدایەتەوە، هەر وەك چۆن ژ.ك سەری هەڵنەدایەوە، کەچی وەك دەزانین ئەوانە هیچیان روویان نەدا، بەڵکو پێچەوانەکەشیان رووخساری جووڵانەوەی نیشتمانی کورد بوون، بەلاّم بەتەوقەکەوە.

بۆچی؟ چونکە رابەرانی نویێ دەرکیان بەجیاوازیی هەلومەرجەکانی ئەو دوو پلە تەواو لەیەکجودایە نەکرد.

لەدایکبوونی جەمهورییەتی کوردستان رادەگەیێندرێت:

دوای دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستانو دووەم سەفەری نوێنەرانی کورد بەسەرۆکایەتی قازی محەممەد بۆ باکۆو گەرانەوەیان... مەهابادو ناوچەکانی دەوروبەری روخساریان تەواو گۆرا، خەڵك چاوەروانی ئەو رۆژە مێژووییەیان دەکرد کە سەدان ساڵ بوو خەویان پێوە دەبینی. پاش چوار ساڵ لەبێدەنگی یەکێتیی سۆڤیەت، وا رەزامەندی خۆی نیشاندا بۆ دامەزراندنی کۆمارێکی خودموختار، دوای ئەوەی تەقەلای بەستنەوەی کورد بەپاشکری ئازەرەوە لەبەردەم پێداگرتنی کورددا بەتاڵ بووەوە.

رۆژی 2ی رێبەندانی 1324(22جانیوەری 1946) لە چوارچراو بەئامادەبوونی دەیان هەزار کەس، لەدایکبوونی" جەمهورییەتی کوردستان" راگەیەنراو پێشەوا قازی محەممەد بەسەرۆککۆمار هەڵبژێردرا.

دامودەزگاکانی، هەر لەکابینەی وەزارەتو ئیدارە گشتییەکان تا قوتابخانەو دایەرە جۆربەجۆرەکان دامەزرێنران، یان شێوەو دارشتنی نوێیان گرتەخۆو کەوتنەکار.

خەسڵەتە هەمەجۆرەکانی کۆمار، نیشتمانیو ئازادو دیموکرات، خۆشەویستی جەماوەر بۆی، باری ئاساییشو ئامادەیی خەڵك بۆ فیداکاری، سروشتی نەتەوایەتیو هاوپەیوەندی بەبەشەکانی تری کوردستانەوە، پەیوەندی دۆستانەو چارەنوسگرێدراو لەگەڵ ئازەربایجان، باری سەربازیو شەرو پێکادان، وتووێژو نەشەرو نە ئاشتی، باری ئابووریوگوزەرانی خەڵك، باری رۆشنبیریو خوێندەواری، میدیاو رادیۆو چاپو چاپەمەنی..هتد لەو ماوە کورتە کەمتر لەیەك ساڵدا، کارو شوێنەورای چاوێنی ئەو ئەزموونە بوون، لەگەڵ ئەو هەموو گیروگرفتو تەنگوچەڵەمانەی کەرۆژانە رووبەرووی دەبوون.

"ئەمن لەگەڵ رۆژنامەنوسێکی ئەمریکاییو یەکێکی فەرانسەیی چووینە مەهاباد کەبەچاوی خۆمان کۆماری خودموختاری کوردستان ببینینو لەگەڵ سەرکۆمارەکەی

قازی محەممەد وتوویژ بکەین. ئێمە بەتەواوی بۆمان روون بووە کە ڕێوشوێنێکی کۆماری ڕێك و پێکی کورد وجودی هەیە... ئێمە بەدیتنی قازی محەممەد هەستمان کرد کەناوبراو نفوزو بەڕێزی‌یەکی کاریگەری هەیە لەنێو زۆربەی گەلدا.. قازی پیاوێك بوو خاوەنی جەسارەت و ئازایەتی و بەکاری یەکی بێ وێنە، خاوەنی مەنتیق و وتاردەرێکی کاریگەرو بەبڕشت بوو و بەتەواوی هێزی خۆیەوە تێدەکۆشێ ڕێوشوێنی کوردستان لەسەر بنچینەیەکی پتەوو قایم و خاوێنی دیموکراسی، بگۆڕێت.(14)

-(لەکۆڵان و شەقامەکانی مەهاباد بەئاشکرا دەکرا گوێ بدەیتە رادیۆکانی ئیستەنبوڵ و لەندەن، بەڵام لەتەوریز گوێدان بەم رادیۆیانە تاوانێکی مەزن بوو سزای مەرگی بۆ داندرابوو.(15)

مامەڵەی دیپلۆماسی لەناو هەلومەرجێکی ئاڵۆزدا:

جیوپۆلیتیك وەك هاوپەیوەندی نێوان جوگرافیاو سیاسەت، وەك زانستی لێزانینی هۆو زەمان و شێوەی کارتێکردنی فاکتەرە سروشتییەکان لەسەر جێگەو دەوربەر لەمامەڵەی دیپلۆماسی، کە تاڕادەیەکی دوور کەئاڕاستەکراوی ڕۆڵی (یەکە) جوگرافییەکانە لەبڕیاردانی سیاسەتی دەوڵەت. ئەم لقەو لایەنە هەستیارە تەواوکەرەکەی (جیۆستراتیجی) کە هاوپەیوەندی فاکتۆرە جوگرافییە کارتێکەرەکانە لەسەر ستراتیجی دەوڵەت دەستنیشان و پێناسە دەکا.. (16)

لەمەوە دەتوانرێ بگوترێ، ڕادەی ڕاست و دروستی بڕیاری سەرکردەو سەرکردایەتی لەکێشەی هاوپەیوەند بەوانەوە، تاڕادەیەکی دوور بەستراوەی ئاستی شارەزایی و تێگەیشتنی باری جیۆپۆلیتیك و جیۆستراتیجە.

ئەگەر ئەو پرنسیپە گشتییانە لەگەڵ تایبەتێتییەکانی جێگەی جوگرافی کوردستان بەگشتی و کۆمار بەتایبەتی سەرنج لێبدرێن، وا توندو تۆڵتر ئەو هاوپەیوەندییانە خۆیان دەنوێنن، یەکتر دەگرن و زیاتر ڕووداوەکان، لە مامەڵەی سیاسی و لەپرۆسەی دیپلۆماسیدا ئەوقی خۆیان دەکەن...بۆچی؟ ئەوە سەبارەت بەگەلێ هۆی تایبەتە بەکوردستان، لەڕووی: دابەشبوون بەسەر چەند دەوڵەتێکدا، فرە دوژمن و ئابڵوقەی کوردستان، دابەشبوونی هێزی مرۆڤی و ئابووری و زەمینی کوردو نیشتمانەکەی، کە جگە لەکاری پڕ لەزیانیان، بوونەتە هۆی زەمینە خۆشکردنیش بۆ

دەرپەڕاندنی رۆڵی فاکتەری کورد، وەك هێزێکی مرۆڤی گەورە، رۆڵی خەسڵەتە ستراتیجی و ئابوورییەکانی کوردستان، لەناو ستراتیجی زلهێزەکان لەناوچەکەدا... سەرباری شێواندنی سروشتی گەشەکردن و روخساری جووڵانەوەی نیشتمانی و ئامانجەکانی . ئەم دیاردەیە هەر لەو سەردەمەی پێش کۆمارەکەوە، تائێستاش یەکێکە لەو هۆ گرنگانەی کە کێشەی کوردی لەزۆر لاوە زیاتر ئاڵۆزو دابڕاوو بێ دۆستی ستراتیجی کردووە، بەجۆرێ کە تەنانەت لەمێژووی جەنگی سارد، بەشێوە کلاسیکییەکەی، ناکۆکی و ململانێ نوێیەکان، رۆڵێکی نەبێ یان نەیدرێتێ، یاڕۆڵێکی کاریگەرو کارتێکەری وای نەبێت.(17)

ئەگەر لەگەڵ ئەوانەدا، کۆی کێشەو تەگەرەو گرفتە جۆراوجۆرەکانی ناوخۆو دەوروپشت بهێنینە بەرچاو، لەبەر رووناکییان نرخاندنێکی بابەتییانەی دیپلۆماسییەتی سەرکردایەتی کۆمار بکرێ، بەرەچاوکردنی تەنها دەربازگەی ئازەربایجان–سوڤیەت، بەهەموو گرێ و گۆڵ و کۆسپەکانییەوە، لایەنی تاران و گفتوگۆ، کەلەڕاستیشدا، کوێرڕێیەك بوو، دەشبوو وازی لێنەهێنرێ، وەکەبەسوودی تاران و چەواشەکردنی کورد کۆتایی دەهات.. وا دەزانرێ کە مامەڵە دیپلۆماسییەکە چۆن پێچراوەی ناو کێشە سەختە لەچارەسەر نەهاتووەکان بوو.

گومانیش لەوەدا نییە کەڕادەی سەرکەوتنی سیاسەتێ، مامەڵەیەکی دیپلۆماسی، بڕیاری سەرچاوەو ئەندازیاری سیاسی، زیاتر هاوپەیوەندی خورتیی هێزو مەڵبەندەکەیەتی، دوای فاکتەرە نێودەوڵەتییەکە کە بۆ ئەم قەوارەیە، سەرەکی و بنچینەیی بوو. لەگەڵ هەمووئەو هەلومەرجانەی سەنگی خۆیان لەناکۆکی و ململانێیەکەدا دەبینن.

هەر لەسەرەتای دامەزراندنی خودموختارییەکەی کوردەوە(1942) لەو بەشەی کوردستانی رۆژهەڵاتدا، بە گشتی و، لەدامەزراندنی کۆمارەکەوە بەتایبەتی، سەرباری ئەو هەموو گرێ و گۆڵ و کێشەو ئاڵۆزییانەی ناوخۆ، هەرێمی و نێودەوڵەتاندا، هەروەك قەوارەیەکی سەربازی، تەمەنی کورتی لەناو کرژیی سەربازی، شەڕو پێکادان، نەشەڕو نەئاشتیدا بردەسەر.

لەسەر ئەو زەمینەیەو لەناو ئەو ئاووهەوایەدا بوو کە پێشەوا مامەڵەی سیاسی و دیپلۆماسی خۆی دەکردو دەجوڵا. رووی سیاسی و رۆڵی رابەریی قازی محەممەد،

هـەر لەیەکـەم سـەفەری نوێنـەرانی کـورد بـۆ بـاکۆ(سـەرماوەزی 1320) کـە نوێنەرانیسـۆڤیەتەوە دەستنیشـان کرابـوون، دەرکـەوت، کـەزیاتر بـۆ ناسـینو ئاشنایەتی بوو، هەرچەند بەسەفەری فەرهەنگی ناو دەبرا، بەڵام سروشتی سیاسی شاراوە نەبوو، زیاتر لەوە نوێنـەرانی دانیشـتوانی ناوچەیـەك بـوون، بێخـاوەن، لـە رووی حکوومەتەوە، چونکە دامودەزگای تاران یا نەمابوو یارۆڵی لەدەست دابـوو، ناوچەیەکیش بوو کەلەمێژەوە رۆڵی سیاسی خۆی بینیبوو، هەرچەندە لەو سەفەرەدا هیـچ دەسـتگیر نـەبوو، بـەڵام دیسـان کـورد بـێ ئومێـد نـەکرابوو، جگـە لـەوە قـازی محەممەد تاڕادەیەك لەبیروڕای سۆڤیەتەکان حاڵی ببوو زیاتر ئاشنایەتی پەیداکرد.

لەگـەڵ ئەوەشـدا قـازی محەممـەد دۆسـتایەتی خـۆی لەگـەڵ ئـەو رۆژئاواییانـەی لەناوچەکەدا بوون باشتر دەکرد، بە مەبەسـتی دۆسـت پـەیداکردنو سـوودوەرگرتن لەهەلە رەخسیوەکە.

"لەسـیپتامبەری 1941دا دوو ئەفسـەری ئینگلـیزیو ئەمـەریکایی گەیشـتنە مەهاباد، بەهۆی ژنێکی نەرویجییەوە، پلانێکی نادیار بۆ کوردستانێکی گەورە خرایە بەردەمیان، بەڵام ئەفسەرەکان هیچ جۆرە هاندانێکیـان لێدەرنەکەوت، ئیتر دوای ئـەوە بوو کە گفتوگۆی سیاسیانی کورد لەگەڵ رووسەکاندا دەستی پێکرد.(18)

"ئـارچی رۆزڤلـت" کەئەفسـەرێکی موخابـەراتی ئەمـەریکایی بـوو لەسـەفارەتی وڵاتەکەی لەتاران، هاتوچۆی مەهابادی کردبوو پێشـەوای بینیبـوو، هـەر لەبـەر هـەمان هۆو را ئەو پەیوەندییە ئاشکرا دەکات، وەکوو لەدواییدا باسی دەکەین.

هەوڵێکی تری راستەوخۆی پێشەوا قازی محەممەد لەگەڵ ئینگلیزەکان بوو، دوو نوێنەری خۆی ناردە تەورێز تا کونسولەکەیان ببینن بۆ ئەوەی لەئایندەدا پـەیوەندی رەسمی ببەستن، بەڵام "عبدالرحمن زەبیحی"و "علی ریحانی" وەرامێکی نادیارو بێ ئومێدیان دەستگیر بو."(19)

هەرچەندە پێشەوا رابەری ئاینیش بوو، بەڵام لەگەڵ گەشەکردنی شارستانییەت بـوو، ئاسـۆی بیرو روانگـەی بـۆ جیـهان کـراوە بـوو... "هـەر لەسـەرەتاوە چـەند پروتستانتێکی ئەمریکاییو دکتۆرێکی ئەڵەمانی دۆستی بوون لەمەهاباد".(20)

هەمیشە لەگەڵ ئەو بیانییانەی کەلەوەخت و ناوەختا دیدەنی مەهابادیان دەکرد گەڵێ بەڕێزەوە رەفتاری لەگەڵ دەکردن، دۆستایەتی لەگەڵ ئەمەریکاییەکاندا گەرم بوو".(21)

کاتێ پێشەوا لەتاران دەبێ بۆ وتوویژ لەگەڵ سەرەك وەزیران قوام ولسەڵتەنە لەدیدەنییەکی رۆژنامەی (رهبر) لەناو پرسیارەکانیدا ئەم پرسیارەش دەکات: "بۆچی فرانسەوی راجع بەمسئلەی کورد زۆر علاقە دەنوی نی و ایا ئەو خبرەی فرانسەوی بەزمانی تووە گوتویە:"ایمە هەر وەختێك کە کەیفمان لی بێ کرماشان وەدەست دەگرین" راستە یان نا؟

وەڵام من پێم وایە فرانسەوی دەگەل کوردان نزرێکی خراپیان نیە، لەسوریە ئەوەندەی لەدەستیان هاتبی کومەکیان بەکوردان کردوە. راجع بەخبرێکی مخبری فرانسە لەزمان منەوە گتویە، هەوەل ئەوەیە کە ئەم قسەیە بۆ ئێستاکە ایمە لاگیری ئەوەین مسئلە بەمسالمەت حل بی مربوت نیە، دووەمیش ئەمەیە کە منظور دە دەست گرتنیکی غاسبانەو امپریالیستی نەبووە بەلکو مقصود ازادکردنی بەشیك لەهاونیشتمانان و کۆمەڵێکی پتر بەازاد تەواوی ایران بووە. دیسانیش دەلیمەوە کەدەولەتی ایستا ئەو جورە نظریانە کە هی زەمانی حکومەتە ارتجاعیەکانی پیشوە لەناو دەبا."(22). کێشەی گەورەی بەردەم دیپلۆماسیەتی پێشەوا قازی محەممەد، هەر ئەوانە نەبوون، بەڵکو ئاڵۆزتر لەوانە لەوەدا بوون کە دۆستەکانیشی لەناو جۆرێ لەپیلان و ئەوقکردن و لاوازکردنی کۆماردا بوون، نەك هەر لەڕووی سیاسییەوە بەڵکو لەڕووی ئابووری و چەك و ئازووقە، سیاسی و یاسایی، کێشەدروستکردن، ناکۆکی و ململانێ لەسەر سنوور، بەتایبەتی کاتێ کەئازەرەکان پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت کە شارەکانی (خۆی، سەلماس، میاندواوو ورمێ) کورد نین و دەبێ لەناو سنووری کۆمارەکەیاندا بن، گفتوگۆو دانیشتن و دووجار سەفەری پێشەوا بۆ تەورێز بێ ئەنجام کۆتایی دەهاتن.

دیارە ئەمەش هەر لەناو بەشێکی نەخشەی پاشەڕۆژ سەیری دەکرا. بەتایبەتی سیاسەتی رووسەکان چەند سەری بووەو بۆ هەر لایەك ئامانجێکی دیاری بۆ دانراوە:

رووی سیاسەتی رووسەکان بەرامبەر بەئێران دوو لایەنی و دوو ڕوو بووە، مۆلۆتوف، وەزیری دەرەوە لەگەڵ سادچیکوف سەفیریان لەتاران لەگەڵ وەرگرتنی

ئیمتیازی دەرهێنانی نەوتی سەرووی ئێران."بیریا" دەستەڕاستی ستالین‌و باقرۆف سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنستی ئازەربایجانی شوورەوی جارەها قسەیان لەسەر پێوەلکانی ئازەربایجانی ئێران بەتەعبیری ئەوان"ئازەربایجانی خواروو" بەبەشەکەی سەروو کردووە."(23)

لەگەڵ ئەو بارو دۆخ‌و گوشارو نائارامییەی ئەو هەڵویست‌و سیاسەتانە خوڵقاندبوویان:

خاڵی سەرنج ڕاکێشەر لەحکومەتەکەی قازی محەمەد ئەوە بوو کە نفوزو دەستێوەردانی کاروباری ناوخۆی رووسەکان لەکوردستاندا کەمتر بوو بەنیسبەت ئازەربایجانەوە. قازی هیچ کاتێ لەبیرو بڕوای خۆی دوودڵ نەبووە، لەسەر جێبەجێکردنی فەرزەکانی ئاینی خۆی لەهەموو هەلومەرجێکدا ڕۆیشتوە، تەنانەت لەکۆبوونەوەکەی باکۆدا، بەئامادەبوونی باقرۆف لەناو باس‌و گفتوگۆدا، لەکاتی نوێژدا، داوای لێبوردنی کردووەو هەستاوە نوێژی خۆی کردووە."(24)

پێشەوا بەسەبرو خۆڕاگرانە مامەڵەی واقیعە تاڵەکەی دەکرد، ئەو هەڵوێستە خراپ‌و گیروگرفتانە بێ تاقەت‌و بێ ئومێدیان نەدەکرد. کاتێ لەسەر ڕاسپاردەی رووسەکان چۆتە تاران، بۆ گفتوگۆ لەگەڵ قوام السلطنە، سەفارەتی سۆڤیەت دەعوەتی دەکەن، وەك پێشەوا چاوەڕوان بوو، وا پیشوازی لێنەکرا، زیاتر، ئامۆژگارییان بۆی ئەوە بوو کە لەگەڵ لێپرسراوانی تاراندا نەرم‌و لەسەرخۆ بن. لەلایەکی دی. گلەیی ئەوەشیان لێکرد کەلەگەڵ ئازەرەکاندا رەفتاری باش نییە.

بەرامبەر بەوە قوام‌و لسەڵتەنە زیرەك‌و فێڵبازانە لەسەر چەند پەتێ یاری دەکرد، سەرەڕای: گەرمکردنی پەیوەندی لەگەڵ رووسەکاندا، گفتی ئیمتیازی دەرهێنانی نەوت، نەخشەی گوشار خستنەسەر سۆڤیەت تالەشکری سوور بکێشێتەوە بۆ وشککردنی سەرچاوەی هاوکاری‌و یارمەتی بۆ کوردو ئازەر، لەسەر ڕێبازی ئاژاوەنانەوەو بەگژاکردنی هەردوو کۆمارەکەش کاری خۆی دەکردو پیلانی دەگێڕا، بەتایبەتی لەپرۆسەی گفتوگۆدا، جارێ لەگەڵ تەورێز بەدابڕانی مەهابادو گوێنەدانە کورد، جارێ بەهاندانی کورد بۆ بەگژاکردن‌و شەڕهەڵگیرسان، "لەدانیشتنێکی مەنافی کەریمی، وەزیری فەرهەنگ، لەگەڵ سەرتیپ ایروم‌و سەرهەنگ پزیشکیان

کەلەئاووهەوایەکی دۆستانەدا گفتوگۆیان دەکرد، پێشنیاریان کرد کەپێویستە کورد وەك تەواوی خەڵکی ئێران لەدژی رژێمی ئازەربایجان بێنە ناو شەڕەوە."(25)

سەرەڕای ئەوەی پەیمانی سەربازی لەنێوان هەردوو کۆمارەکەی کوردو ئازەردا ئیمزاکرا بوو(3ی بانەمەڕی 1325)دیسان ئازەرە ناسیۆنالیستەکان لەناو بەهێزکردنی خۆو گەیشتنە مەبەستەکانیان دەجوولاّن، کاتێك وەفدێکیان بەسەرۆکایەتی "پێشەوەری"گەیشتە تاران کە "حەمە حوسەین خانی سەیفی قازی" نوێنەری کورد بوو، لەهەموو ئەو دانیشتنانەی لەگەڵ "قوام السلطنة" و"سادچیکۆف"دا دەکران نوێنەرەکەی کورد بێبەش دەکرا(8ی بانەمەڕ 1325) دیسان کاتێ وەفدێکی تاران لە 25ی جۆزەدانی 1325دا بەسەرۆکایەتی "موزەفەری فەیروز" گەیشتە تەورێز لەکۆبوونەوەکانیاندا ئاوڕیان لەکورد نەدابۆوە. هەروەك بەشێکی ئازەربایجان حیسابی کۆمارەکەی کورد کرابوو.

کاتێکیش لەگەلاوێژی ئەو ساڵەدا پێشەوا لەگەڵ چەند لێپرسراوێکی تری کۆماردا چوونە تاران...لێرەشدا قوامو لسەڵتەنە بەلای کورددا دایشکاند، بەو مەرجەی کە تێکچوونی پەیوەندی کوردو ئازەری تیا مسۆگەر دەکرا، هەر وەك کەمێکی تر زیاتر روناکیی دەخەینە سەر ئەم لایەنە.

سەرەڕای ئەو هەموو هەڵوێستە نادروستانەی کۆماری ئازەربایجان، پێشەوا قازی محەممەد بەوەفا بوو بۆ بەڵێنو سوێندەکەی، هۆشیار بوو لەپیلانەکانی تاران، بۆیە، بۆ یەك ساتیش، بیری لەوە نەکردەوە کە کارێکی وەك کاری ئازەرەکانی، لێبوەشێتەوە.

گفتوگۆو خودموختاری

دوو لەو خاڵە گرنگانەی کە هەمیشە جێگەی مشتومڕو رەخنەو سەرنج بوون، وتووێژو خودموختاری بوون، چونکە لەڕاستیدا هەردووکیان لەناو بازنەیەکی بێ دەربازگەدا بوون، بووبوونە خاڵی ململانێ کە هەر یەکە بەلایەکی پێچەوانەی خواستی ئەوی تردا رایدەکێشا، تاران لەنەبوونی بڕواوە بەمەسەلەکە، بۆ وەخت بردنە سەر تائەڵقەکانی زنجیرەی پیلانەکە یەکە یەکە دەگەنە مەبەستی خۆیان، لەناو

دیپلوماسییەتی زیرەكانەی پڕ لەساختە بۆ مەبەستو ئامانجێكی روونی بێ گرێو گۆڵ بوو.

بۆ لای كوردیش: پێشەوا قازی محەممەد، لەناو مامەڵەی دیپلوماسیو تاقیكردنەوەكانی ئەو ماوانەو، لەبەردەم ئەو هەموو گرفتو كەلێنو كێشانەی، لەمەوبەر كەمە تیشكێكیان خرایە سەر. كەوتبووە سەر ئەو باوەڕەی كە دەبێ هەوڵی جیدی هەر بۆسەلماندنی ئەو خودموختارییە بێت كە دامەزرا بوو، هەر وەك گەیشتوبێتە ئەو سەرەنجامەی كە لەو تاكە دەربازگەیەوە دەتوانرێ شتێ بۆ كورد بكرێ. بۆیە سیاسەتو هەڵوێستی لەگفتوگۆدا هەر بۆ ئەو مەبەستە بووە، راستگۆو بەدڵ كاری تیا دەكرد، هەرچەندە لەناو وتارو راكانیدا نەیدەتوانی تەواو بیرو ئاسۆی بینینی بۆ پاشەڕۆژی نەتەوەی كوردو كێشەكەیو خواستەكانی خۆی بشارێتەوە، لەهەمان كاتدا، لەناو مامەڵەی سیاسیو دیپلوماسیدا، نەیدەویستو نەیدەهێشت كێشە لەوە زیاتر بۆ كۆمارەكە بخولقێت. دوور نییە هەر ئەم دیدو بۆچوونەش نەبووبێتە گرفتی رێگەی بیری رزگاركردنی ناوچەكانی تر.(26)

لەنامەیەكدا بۆ جەنراڵ حەمە رەشید خان زۆر بەوردی خانەی كێشەی كورد لەنێو گرفتە گەورە جیهانییەكەدا دەستنیشان دەكات:

هەر كارێكی جزئی ئەكەن دەبی لەگەڵ ئەوضاع بین الملل تطبیق بكری چەجای كاری مە كە كلیە لەبەرئەوی ئەمە مجبورین لەری صلحەوە تا ممكن بێ ناتوانین بەری دی دا بروین ئەو تاخیرەی هی وەیە دەنا ئەمن لەتۆ بە پەلەترم."(27)

بەڵام لەكاتی پێویستو جێگەی خۆیدا، سەربەخۆو ئازایانە رەفتاری دەكرد، لەشەڕەكانی ساڵحاوا، قاراوا، سەرا، مامەشادا...، هەروەك سەركردەیەكی سەربازی دەجووڵاو بڕیاری دەدا، دەچووە بەرەكانی جەنگو وتاری بۆ پێشمەرگەكان دەدا.(28)

كاتێكیش دوژمن بەهەڕەشەو گوڕەشە كەوتبێتە سەرباری گوشار خستنە سەركۆمار، واپێشەوا وەرامی پڕ بەپێستی هەڕەشەكەی دەدایەوە:"لەدوای شەڕی ساڵح ئاوا لەلایەن هێزی پێشمەرگەوە زەربەیەكی پشت شكێن یان وێ ئەكەوێت... تێدەشكێنو ژمارەیەكی زۆریان لێ بەیەخسیر دەگیردرێ جا لەبەرامبەر هەڕەشەو گوڕەشەی رەزم ارادا قازی محەممەد نامەیەكی بۆ ئەنێرێ وەڵێ دەگێڕێتەوە

کەدەست لەشەر هەلاییساندن و براکوژی هەڵبگرێت و لەرێگەی وتووێژەوەو بەدانانی بەرێزی بۆ یەکتری مەسەلەکان جێبەجێ بکەن... کوردان لەهەرەشەو گورەشە ناترسن و کاتێك باسی هۆردوی ئێران و بەتایبەت باسی سەرۆکەکانی هۆردو دەکات ئەو شیعرەی فیردەوسیی و بیر دەخاتەوە کە بەم جۆرەیە:

اگرسربەسر تن بەکشتن دهیم

ازان بەکەکشور بەدشمن دهیم

ئەوە وەك دروشیش لەسەر بازگەکاندا هەڵواسرا بوو... پێشەواو سەدری قازی وایان بەمەسڵحەت ئەزانی کە ئەو شیعرە بەم جۆرە لێبکەن:

همە سر بسر بەدشمن دهیم

از ان کە خودرا بەکشتن دهیم

جاسولیمانی-ح، پسیان (نجفقلی پسیان) و ئێگلتون دەڵێن: قوام و لسەڵتەنەو رەزمارای سەرەك ئەرکانی ئەرتەشی شا بەوە دەهری دەبن و قینێکی تایبەتی لەو قسانە هەڵدەگرن."(29)

زیاتر لەوەش: کاتێ قازی محەممەد بەگوێرەی داخوازی قوام سەفەری تاران دەکات و لەوێ لەگەڵ حمە رەزا شاشدا وتووێژێکی دەبێت..."حەمە رەزا شا گەلێك بەشاخ و باڵی ئەرتەشدا هەڵدەڵێ و لەقازی ئەگێڕێتەوە کەلەبەرامبەر ئەرتەشدا خۆراگری نەنوێنن، دەنا ئەتوانێ تەواوی کوردستان لەخوێندا بگەوزێنی... قازی محەممەد زەردەخەنەیەکی دێتێ و لەوەڵامی شادا بەسەرهاتەکەی ئەرتەش لەسەردەشت ئەگێڕێتەوە، ئەویش بەم جۆرە بووە کە: ژمارەیەکی زۆر لەئەفسەرو سەربازەکانی ئەرتەش لەسەردەشت تەسلیمی پێشمەرگەکانی کوردستان دەبن، پێشمەرگەکان تەماشا دەکەن ئەو ئەفسەرو سەربازانە ویڕای دانانی چەکەکانیان جلەکانیشیان دادەکەنن، پێشمەرگەکان ناهێڵن و دەیانبەن بۆ مەهاباد...، جلیان بۆ دەکڕن و لەرێگەی سەقزەوە بەرەو تارانیان ئەنێرنەوە."(30)

یەکێ لەو باسانەی لەناو پرۆسەی گفتوگۆدا باس کراوە:

دیاری کردنی ئوستانێکی نوێ بوە بەناوی کوردستان، کەلەسنووری سوڤێتەوە تا ناوچەی کامیرانی نزیك کرماشان درێژ بێتەوە، لەژێر چاودێری کاربەدەستانی کۆماری کوردستان وە قازی محەممەد بۆ ئوستانداری گشتی دیاری بکرێت... گوایا

قوام‌ولسەڵتەنە ئەو پێشنیارەی قبوڵ کردو بەمەرجێ کە دکتۆر سەلامولا چاودیی ئوستانداری ئازەربایجان دژی نەوەستێ، دیارە مەبەستەکەی سەرەك وەزیر زۆر روون بووە."(31)

دیسان کوڕی رەش(عەلی کوڕی قازی محەمەد) باسی هەمان پرۆژە دەکات‌و دەڵێت ئەو بەڵگەنامەیەشی بەئیمزاکراوی لایە(32).

چیرۆکی وتوویێژ، چ لەگەڵ تاران‌و چ لەگەڵ تەوریز، کەمێکی بەدەرەوەیەو زۆر لەدرێژەی باس‌و گفتوگۆکان، پرۆتوکول‌و رێکەوتننەکان شاراوەی ناو ئەرشیفەکانن لەگەڵ ئەوەشدا چوونە ناو وردەکارییەکانی زۆری پێدەوێ‌و لەباسێکی وا کورتدا جێگەیان نابێتەوە. هەروەك لەپێشیشەوە ئاماژەمان بۆ کرد. پێشەوا بڕوای بەئاشتی‌و پێکەوە ژیان هەبووە.

بۆیە بەبڕواو هیواوەو گفتوگۆی کردوە، بەدڵ‌و گیان هەوڵی سەرخستنی داوە.. هەروەك خۆی گوتوویەتی: دەبێ ئەوەی بزانین کە هەموو کاتێك کارمان بەشەڕو خوێن رشتن سەرناکەوێت، دەبێت لەڕووی سیاسەتیشەوە کاری خۆمان بەرەو پێش بەرین، گەلێك جار بەئاشتی‌و پێکهاتن ئامانجمان پێش دەکەوێ...(33)

خۆ ئەگەر لەڕۆڵی پێشەوایەتی قازی محەمەدەوە ئاوڕ لەپلەو پایەی کۆمەڵایەتی‌و ئایینی‌و ئابووریی‌و روناکبیریی بدەین، و هەموو ئەو لایەنانە روناکییان خراوەتە سەر، جگە لەلایەن ئابوری.. پێشەوا خاوەنی چەندین دێ بووە، سەروەت‌و سامانی خۆی هەبووە. وەسیەتنامەکەی ئەو راستییە دەخاتە بەردەست کە پێشەوا هەر خۆی بۆ میللەتەکەی تەرخان نەکردبو، بەڵکو سەروەت‌و سامانیشی لەخزمەتی کۆماردا بوو...

دیپلۆماسیەتی کورد لەناو سیاسەت‌و نوتقەکانی پێشەوادا

بۆ ئەوەی ئەو خسڵەت‌و سروشتانەو سیاسەتەکانی جەمهورییەتی کوردستان زیاتر روونبکرێنەوە، کە ئاشکراو بێ پێچ‌و پەنا لەقسەو نوتق‌و چالاکیی‌و دیدەنیی‌و سەردانەکانی پێشەوا قازی محەمەد، سەرۆکی ح.د.ك‌و سەرەك کۆمارو نەخشەکێشی سیاسەتی کۆماردا دەردەکەون، وا لێرەدا چەند نمونەیەك لەنوتق‌و دیدەنیی‌و

رۆژنامەنوسیی و سەردان و کۆبونەوەو قسە لەسەر هاتن و چون و سەفەرەکانی دەخەینە پێش چاو*

بەداخەوە زۆربەی نامە، سەنەد، پاچەمەنی و ئارشیڤی سەردەمی دەوڵەتی جمهوری کوردستان لەمهاباد یان فەوتێنران و نەماون، یان ئەگەر لەولاتیش لای تاران و تەرا هێندێکیان مابن و لەکتێبخانەی هەندەرانیش بەشێك لەچاپەمەنییەکان دەستکەون، جارێ بەتەواوی هەوڵێکی بەپێی نەخشە نەدراوە بۆ ئەوەی یەکلا بکرێتەوە چ هەیەو چ نییە.

تائێستا لەسایەی خۆماندووکردنی چەند کەسێکی دڵسۆز بەشێکی زۆری رۆژنامەی کوردستان(نزیك 66 ژمارە) شۆنگێڕی کراوە.

لەم نامیلکەی بەردەستتاندا وتارەکانی پێشەوای نەمر قازی محەمەد، لەو ژمارە کوردستانانەی کە چاوم پێیان کەوتووە وەرگیران و بەوپێی تاریخ رێکخراون، چەند نووسراوەی دیکەش کە پێوەندی راستەوخۆی بەمەبەستی بلاوکردنەوەی ئەم نامیلکەیە هەیەو وەکوو شەرحی ژیانی پێشەوا، دەنگ و باسی سەفەرەکانی و دەقی چاوپێکەوتنی پێشەوا لەگەڵ رۆژنامەنووسانی فارس، هەر لەو ژمارانەی کوردستان وەرگیراون، تەنیا دەستێوەردانێکی کە کرابێ گۆڕینی رێنووسە، ئەوەش بۆ ئەوەی خوێنەوەران بەهاسانی و بێماندووبوون باسەکان بخوێننەوە.

بەلای منەوە ئەم نوتق و دیدەنی و سەردان و وتارانە دیمەنێکی گشتی لەڕوانگەو بۆچوونەکانی پێشەوا دەخولقێنن و هەلی ئەوە دەرەخسێنن لەوە بزانین پێشەوا لەبوارە جۆربەجۆرەکانی ژیانی مێژوویی، کۆمەلایەتی، سیاسی، سەربازیی و فەرهەنگی.. هتد گەلی کورددا چۆن بیری کردۆتەوە.

گفتوگۆی پێشەوای بەرزی کوردستان دەگەڵ خاوەنانی رۆژنامەی تاران

هێندێ لەمودیرانی جەرائیدی تاران: ئاغای تەفەزولی خاوەنی رۆژنامەی (ئێرانێ‌ما)، ئاغای عەبباسی شاهەندە خاوەنی رۆژنامەی (فەرمان)، ئاغایانی بوزورگی عەلەوی و هورموز نووسەرانی دوو رۆژنامەی (رەهبەرو ئێرانێ‌ما) بۆ ئاگاداری لەوەزعی کوردستانی خودموختار هاتنە مهابادو لەگەڵ جەنابی قازی

---

* ئەم باسانە لەرۆژنامەکانی کوردستان-ەوە دەرهێنراون هەروەها لەو بابەتانەش کاك حەسەنی قازی بەنامیلکەیەك لەژێر ناوی: روانگەی پێشەوا، بلاوی کردەوە.

محەمەد رەهبەری میللەتی کورد یەکتریان دیتو گفتوگۆیان کرد. بۆ ئاگاداری خوێندەوارە بەرزەکان یەك یەك پرسیاری ئەوانو وەرامی جەنابی قازی دەنووسرێ:

پرسیار: لەتاران دەڵێن کوردان بەرەهبەری جەنابت جوێ بوونەوەو ئیستقیلالی کوردستانیان دەوێ، ئایا راستە؟

وەرام: خێر راست نییە، لەبەرئەوەی کە ئێمە لەدەوڵەتی ئێران ئیجرای قانوونی ئەساسیمان دەوێو دەمانەوێ بەخودموختاری لەژێر بەیداغی ئێراندا بژین، و خودموختاریشمان وەگیرکەوتووە.

پ:چەند وەختە ئەنگۆ خودموختارن؟

و: چوار ساڵە خودموختاری داخلیمان هەیە.

پ: چلۆن خودموختاری خۆتان هەڵدەسوڕێنن؟

و:لەو وەڵاتەی کە توانیومانە خودموختاری نێو خۆمان دەکار بکەین دەگەڵ نوێنەرانی گەورەی میللەتی کورد کەچەندێك لەوەی پێش لەمهاباد حازربوون ئینتیخاباتمان کردو هەیئەتێکی(9) نەفەری بەنێوی هەیئەتی میللی هەلبژێردرانو سەرۆکی ئەو هەیئەتە بەخۆمە.

پ:لەتاران دەڵێن جەنابت چەند کەست بۆ باکۆ ناردووە لەوێ چاپخانەو کاغەزو ئەسلەحەیان هێناوەو تەشکیلی حیزبی کۆمۆنیستوو داوە. ئایا راستە؟

و: ئەم قسانە کاربەدەسەکانی لەشکری بۆمان هەڵدەبەستن، ئەوانە راست نین، کاغەزو چاپخانەمان لەتەورێز کڕیوەو ئێوەش دەتوانن لەو جێگای لێمان کڕیوە ئاگاداربن، تەشکیلی حیزبی کۆمنیست درۆیە، شتێك هەیە ئێمە لەکوردستان دا هەر وەکوو قانوونی ئەساسی ئێران ئیجازە دەدا خەڵك بەتەواوی مەعنا ئازادی عەقیدەیان هەیەو حیزبێکی بەئاشکرامان هەیە ئەویش فیرقەی دیمۆکراتی کوردستانە.

پ: مومکین دەبێ کە مەرامی فیرقەی دیموکراتی کوردستانمان بۆ بەیان بفەرمووی؟

و: بەڵێ مومکینە. بەکورتی مەرامی فیرقەی دیمۆکراتی کوردستان بۆنگۆ بەیان دەکەم:

1-میللەتی کورد لەئێراندا لەهەڵسووراندنو پێك هێنانی کاروباری جێگای خۆیدا ئازادبێو لەسنووری دەوڵەتی ئێراندا ئازاد بژی.

2-بتوانن بەزمانی کوردی بخوێنن و لەوەڵاتی کورد لەکوردستان کاروباری نووسین لەئیدارەکانی دەوڵەتیدا بەکوردی بێ.

3-ئەنجوومەنی ئەیالەتی و وەلایەتی کوردستان وەکوو قانوونی ئەساسی دەڵێ جێبەجێ دانریێ، لە هەموو کارەکانی ئیجتیماعی و دەوڵەتی دا چاوەدێری پێ رابگا.

4-مەئموورینی دەوڵەتی هەر دەبێ لەخەڵکی مەحەل بێ و بەپێی قانوون لەنێو رەعییەت و مالیکدا سازش بەجێبێ، کەدواڕۆژی هەردووکیان تەئمین بکرێ.

5-حیزبی دیمۆکراتی کوردستان سەعی بکا کە میللەتی ئێران هەموو بەبرایەتی و بەڕابەری بژین و بۆ خۆشبەختی و تەرەقی میهەنی خۆیان سەعی بکەن...

پ: حیزبی دێمۆکراتی کوردستان لەهەموو وڵاتی کوردستاندا تەشکیلاتی هەیە؟

و: فیرقەی دیمۆکراتی کوردستان لەهەموو جێگایەك کە دەوڵەتی دیکتاتۆر و ئیرتیجاع ئیجازەی...*

(ئەو نوسخەیەی کەلەژمارە 2 بەدەستەوەیە تەواو نییە، بەشێك لەم وتووێژە ناتەواوە)

(ئەخباری نێو خۆمان)*

-رۆژی 1324،12،4 جەنابی پیشەوای کوردستان لەساتی بەیانی بۆ پەزیرایی لەئاغایانی کە بەحوزووری شەرەفییاب تا ساتی 12 لەسالۆنی ئەنجومەنی فەرهەنگی حازر بوو ئەندامەکانی کۆمیتەی مەرکەزی، هەیئەتی رەئیسەی میللی و روحانیان و توجار و موحتەرەمین و نوێنەرانی لکەکانی حیزبی دێمۆکرات بەحزوری موشەرەف بوون.

-رۆژی 1324،12،4 جەنابی پێشەوای کوردستان لەمزگەوتی جامیعەی مهاباد پاش نوێژی جومعە لەبابەت ئەهەمییەتی یەکەتی کوردو ئازەربایجان و قسمەتی نەزافەتی عوموومی و تەئمینی ژیانی هەژاران و خوێندنی پیاو و ژن و کوڕ و کچی

• رۆژنامەی کوردستان ژ... ەی 1و2-11، 13-1-1946(20و 1324/10/22)

• تێبینی: ئەو بەشەی لەژ...رە (2)دا بڵاوکراوەتەوە لەبەرخراپی کۆپییەکەی وتووێژەکە ناتەواوە.

* کوردستان ژمارەی 19 ساڵی یەکەم دووشەمۆ 6ی ڕەشەمەی 1324، 25ی فێبریەی 1946

کوردستان نوتقی فەرموو لەنوتقەکەیدا زۆر لەبابەت فەرهەنگەوە دوواو لەلایەن خەڵکییەوە دەگەڵ ئیحساساتی نیشتمان پەرستی فەرمایشاتی وەرگیراو قەولیان دا کە هەموو موتیعانە بۆ جێبەجێهێنانی ئەوامیری پێشەوای خۆشەویست ئامادەن و گەورەو چکۆلە بۆ خوێندن و پێشکەوتنی فەرهەنگ هەوڵ بدەن.

میتینگ لەمزگەوتی سوور

رۆژی 29-10-1234 ساتی 8ی سبەینێ بوو کەلەمزگەوتی سوور میتینگێکی گەورە لەلایەن حیزبی دێمۆکراتەوە بەرپاکرا. لەم میتینگەدا کۆمیتەی مەرکەزی حیزبی دێمۆکرات و هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان و تەواوی نوێنەرانی کوردستان و لکەکانی حیزبی دێمۆکرات و چەند هەزار نەفەر بەپێی گونجایشی مزگەوتەکە لەئەهالی شیرکەتیان بوو. لەم میتینگەدا خەڵکی چاوەڕوانێکی زۆریان هەبوو مونتەزیری جێژنێکی هەرە مەزن بوون کە ئەویش رۆژی 2-11-1324 بوو، کەلەواقیعیشدا ئەم نمایشە سەرەدای ئەو رۆژە بوو لەبەر ئەوە خەڵکی هەموو گوێ قوڵاغ بوون کە بزانن چ دەگوترێ تا وابوو لەساتی 9 هەژارو هێمن دوو شاعیری میللی پاش وەرگرتنی ئیجازە بەتەرتیب چوونە سەر منبەرو هەر کەس ئەشعاری خۆی خوێندەوە...

پاشان ئاغای حەسەنی داودی دوای تەشکور لەحوزار وتارێکی درێژی راجیع بەیەکەتی و برایەتی خوێندن و خوێندەواری خوێندەوە.

ئەمجا حەزرەتی پێشەوای کوردستان (قازی محەمەد) تەشریفی بردە سەر منبەرەکە پاش بەخێر هاتنی تەواوی نوێنەران و ئاغایان و تەشەکور لەخەڵکی مهاباد کە دەو وەختانەدا بۆ خزمەتی برایانی خۆیان تووشی زەحمەتێ دەبن فەرمووی:...کورد دووسەد ساڵە بۆ وەرگرتنەوەی ئازادی هەوڵ دەدا، لەجەنگی بەینولمیلەلی رابردوودا کوردیان پتر لەت لەت کرد، بەشێک بەعیراق و بەشێک بەسورییەو بەشێک بەروسییەوە بەشی زۆریشییان بۆ تورکییەو ئێران هێشتەوە، ئەم کارانە هەستی سەربەستی کوردانی نەکوژاندەوە کوردانی تورکییەو ئێران و سووورییە زۆر لەپێشدا بۆ ئازادی هەڵستان. دوژمنەکانیش دەستیان کرد بەکوردکوشتن،ئەگەر گوردانی بەدرخانی پرشوو بڵاو کران بابانەکان و ئەردەڵانەکان واردی مەیدانی کارزاری ئازادی کوردان بوون، شێخ عوبەیدیلا، شێخ سەعید، سمایل ئاغا، کوردانی

تورکییەو ئاپارات قییامیان کردو چەنسەد هەزار نەفەر لەو قیامانەدا لەناوچوون‌و نەتیجە بەدەس نەهات‌و ئەم راد مەردانە گشتیان لەسەر ئازادی مردن.ئەمجا جەنابی پیشەوا مەسئەلەی حیزبی هێنا پێشەوە:

کەتائێستا چەند حیزب لەکوردستاندا بنیاد نراوە بۆ ئازادی کوردان هەوڵیان داوەو ئەمانیش لەم پێناوەدا چەند سەدهەزار قوربانیاندا، لەدیار بەکر دووسەد هەزار کوردی بەناوبانگیان کوشت‌و ئەم ملەیە لەکوردستاندا دەوامی بوو تاوەختی کەئەرتەشی شەهەنشاهی لەشەهریوەری 1320بڵاوبوو:

بەبڵاوبوونەوەی (بوونی) دووپەر ئاگاهی بوو بڵاوئەرتەشی شەهەنشاهی

لاوان‌و گەنجانی مهاباد دەسیان کرد بەکارو مەرامی موقەدەسیان تەعقیب کرد، لەبن ئەشکەوتان، لەشیوان‌و خانوان بەدزی خڕەبوونەوەو فەعالییەتیان بەخەرجدا تا لکی خۆیان لەتەواوی کوردستاندا کردەوەو هەموو کوردێکیان بۆ کار ئامادەکردو خۆشیان بەهێز کرد تاوابوو چەندە لەمەوبەر مەرامی دێمۆکراتییان بەدنیا گەیاندو تەقازای خودموختارییان لەحدوودی دەوڵەتی ئێران بەجنێوو هەڕەشەو بەتانك‌و تۆپ فڕۆکە وەڵامی دانەوە. لەزیمندا فەرمووی:-

دنیای ئەوڕۆ دنیای تەنازوعی بەقایەو هەر نەتەوەیەك دەیەوێ بۆ خۆی سەربەست بێ، ئەی نەتەوەی کورد، ئەگەر کوردستان بییەوێ لەڕۆژی پێداویستدا چەند هەزار لاوو گەنج‌و موسەلەح بکا بۆ دیفاع لەنیشتمانی خۆشەویست ئامادە بکرێن ئایا کورد ئەو ئیستیعدادەی هەیە کەکوڕو خۆشەویستی خۆی بۆمەیدانی کارزا بنێرێ؟ لەم ئانەدا نوێنەرانی کوردستان یەك دەنگ هاتنە جواب.

1-ئاغای محەمەدی نانەوازادە فەرماندەی پۆلی کوردستان وتی: ئەمن عوهدەدارم کە هەموو لاوانی مهاباد بۆ گیانبازی‌و دیفاع لەنیشتمان وەك هەمیشە حازرو ئامادەبن.

2-ئاغای سەدیقی حەیدەری‌و عەلی خوسرەوی لەلایەن موئەسیسینی حیزبی دێمۆکرات‌و لاوانی کوردستان گوتیان ئەمە لەلایان موئەسیسنی حیزبی دێمۆکرات‌و دەستەی لاوانی کوردستانەوە کەهێشتا خوێنی خۆیان نەڕشتووە قەول دەدەین کە هەموو حازرین لەرێی نیشتماندا بمرین.

3-تاهیر خان کوڕی سمایل ئاغاو ئەمەر خان کە 50 ساڵە بۆ سەربەستی کار دەکا وتیان: ئێمە حازرین وەك باوكو باپیری خۆمان سەروومالْمان لەرێی کوردستاندا بەخت کەین.

4-شێخ جەلالی دەربەند پیاوانە وتی: ئەی ئاغایان سێ شت زۆر بۆ کوردستان پێویستە: 1-پووڵ، 2-پووڵ و 3-پووڵ دەبێ لەسێ شت دەستهەڵگرین وەکوو کەدەستمان لێهەڵگرتووە: 1-تەماع، 2-خوخۆری، 3- خۆفرۆشی، هەر وا زۆر کەس لەسەران و نوێنەرانی کوردانی جەلالی ، میلانی، شکاك، هەرکی، دێبۆکری، مامەش، مەنگوڕو تەواوی نوێنەرانی کوردستان هەر لەوێستا را قەولی فیداکاریانداو قەولی خۆیان بەسوێند قایم کرد.

هەروا جەنابی پێشەوا لەبابەت وسوڵی ماڵیاتەوە بەیاناتێکی فەرموو. دیسان شێخ جەلالی دەربەند هەستاو وتی:

ئەمن سەد هەزار تمەنم دارایی هەیە بێجگە لەیەك جووت گاو یەکدەست پێخەف هەموو نەزری حیزب دەکەم کێ دەنێرن وەری گرێ و لەعوموومیشەوە دەنگی ئیتاعەت بڵیند بوو. دیسان جەنابی پێشەوا لەخسووسی برایەتی و بەزبانی کوردی خوێندن و کەسبی زانست و کەماڵ فەرمایشاتی ئیدامە پێداو کەلیماتی خۆی بە: بژی بەژیانێکی ئەبەد ئەو دەوڵەتەو نەتەوانەی کە بۆ ئازادی نەتەوانی لێقەوماو هەوڵ دەدەن"* ....

"جێژنی شیرکەتی تەرەقی کوردستان لەلایەن بەزازان بەبۆنەی سەربەخۆیی و ناساندنی پێشەوای کوردستان"

بەبۆنەی جێژنێکی کەلەلایەن ئەعزای شیرکەتی تەرەقی کوردستان و تەبەقەی بەزازانی مهابادی بەبۆنەی ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان کرابوو ساتی 3ی پاش نیوەڕۆ مەجلیسی جێژنیدایر بوو و حەزرەتی پێشەواو جەنابی سەید عەبدوڵای شەمزینی و جەنابی حاجی سەید باباشێخی سیادەت و حاجی بایز ئاغای ئیلخانی زادەو تەبەقاتی عولەماو ئاغایانی عەشایر و توجارو موحتەرەمینی شاری تەشریفیان بوو.

..... لەپاشان حەزرەتی پێشەوای بەرز خیتاب بەحوزار فەرمووی:" یەگانە حەملەی دوژمنان حەملەی ئیقتیسادییەو هەمیشە خەریك دەبن کەلەو رێگایەوە

---

* ر.ك، ژمارە 22، 4-مارسی 1946(13رشەمەی 1324)

ئینقیلاب دەخەنە نێو میللەتی مەسەلەن مەسئەلەی تووتن کەدەوڵەتی ئێرانی خەریك بوو و وەسائیلی نیفاق و دووبەرەکی لەنێو کورداندا پێك بێنێ، لازمە کە ئەمە رێگایەکی ئیقتیسادی بۆ خۆمان بکەینەوە. شیرکەتی تەرەقی دەبێ تەوسیعەی پێ بدرێ و لەرەوابیتی تەجارەتی لەهەمووکوردستاندا بەقەرار بکرێ. حکوومەتی کوردستان ئیحتیاجاتی زۆرە دەبێ وەزعی خۆی وەکوو دنیای ئەورۆ تەغییر بدا. مەسەلەن فەرهەنگ، فەلاحەت، کارخانە جات کەدەبێ دەتەوسیعەو تەرەقی ئیجادی ئەوانە دا سەعی و جیدییەت بکرێ...*

لەسەر ژیانی کۆمار رۆژنامەی کوردستان بەم جۆرە لەسەر قازی محەمەد دەنوسێت:

حەزرەتی پێشەوای کوردستان محەمەدی قازی کوڕی ئاغا میرزا عەلی مەرحوومە، لە 11ی بانەمەڕ(ئوریبهێشت)ی 1279 هیجری شەمسی بەرانبەر بە 2ی موحەرەمی 1318ی هیجری قەمەری لەشاری مهاباد لەدایك بوو. ئەم زاتە زۆر بەچاکی لەژێر دەستی باب و دایکیدا پەروەردەکرا، لەتەمەنی 7ساڵیدا دەستی بەخوێندن کرد و دوای خوێندنی چەند ریسالێکی کوردی و فارسی دەستی بەخوێندنی سەرەدای نەحوو سەرف کرد، هەر وا ئیدامەی بەخوێندن دا تا لەعلوومی مەعقوول و مەنقوولدا: نەحو ، سەرف، مەنتیق، بەلاغە، ئوسول، فیقە، کەلام فاریغو تەحسیل بوو و بەوەندە خوێندنە دڵی ئارام نەبووو بێوچان لەدووی خوێندن و زیادکردنی مەعلوومات و فێربوونی زمانی بێگانە دەگەڕا تا توانی بەوەسیلەی مامۆستای تایبەتی زمانی ئینگلیسی، رووسی، فەرانسە بخوێنێ و بێجگە لەم سێ زمانەو زمانی زگماکی خۆی کە کوردییە زمانی عەرەبی، فارسی و تورکیش زۆر باش دەزانێ.

حەزرەتی محەمەدی قازی پێشەوای کوردستان هەر لەمنداڵییەوە خاوەنی گیانێکی بەرزو بەهێز بوو و نیشانەی گەورەیی، شوجاعەت، لەخوبووردن دەویدا دیاری دەداو خو و رەوشتی دەگەڵ هەموو تەبەقەیەکرێ کەوتووەو تێکەڵی دەگەڵ هەموان هەیە، لەرێزی کەسەبە، مالیك، شێخ، مەلا،جەحێل، پیرو کاربەدەستانی حکوومەتدا دەبیندرێ و هەمیشە وەکوو باب و باپیرانی خۆی سیمەتی ریاسەتی رووحانیان و زانایانی مهابادو دەوروبەری بووەو هەیەتی و بێوچان لەحقووقی

* ر.ك، ژمارە 23، 6مارسی 1946(15رشەممەی 1324)

هەموو کوردێك بەتایبەتی هەژاران و لێقەوماوان لەهەموو جێگایەکدا دیفاعی کردووەو دەیکاو بۆ پێکهێنانی کارێکی زۆر چکۆلەی کەسێك زەحمەتێکی زۆری قبووڵ کردووە. بەتەوری کوللی رشتەی کارو باری مهاباد: سیاسی، کۆمەڵایەتی و... حەتتا دە دەورەی دیکتاتۆری رەزا خاندا دە دەستی بوو، سەهەلە کە گرێی کاری خەڵکی بەوەسیلەی وی دەکرایەوە کاروباری حکوومەتیش بێ موداخەلەی وی حەل نەدەکراو جێ بەجێ نەدەبوو.

سیفاتی نیشتمانپەرستی و میللەت پەروەری دە جەنابی محەممەدی قازی پێشەوای کوردستاندا کۆبۆتەوەو پاشکەوتنی هاوخوێنەکانی لەفەرهەنگ و شارستانییەت هەمیشە دڵی وی بریندار دەکا بۆیە ئەکسەری وەختی تەمەنی خۆی لەڕاهنمایی میللەتەکەی بۆ شەقامی خوێندن، زانست، تەمەدون بەخت کردووەو دەڕاهنمائی واندا لەم ڕێگایەدا زەرێك کۆتایی ناکاو بۆ دانانی مەدرەسە لەسەر ئوسوولی دونیای تازە لەمهاباد زۆری هەوڵداو چەند ساڵ بۆ خۆی عوهدەداری سەرۆکی ئیدارەی فەرهەنگ بوو ئەوە ندەی لەتاقەتی‌دا بوو دەرسی نیشتمانپەرەستی بەمنداڵەکانی مەداریس فێرکرد تا وای لێهات مهاباد لەم ڕێگەیەدا زۆر وەپێش کەوت و ئامۆژگاران و شاگردانی مەداریس بەوەسیلەی ڕەهبەری خۆیان موناسەباتی سیاسی یان دەگەڵ ئەحزابە ئازادیخوازەکانی عیراق، تورکییە، سووریا بنیادنا، تاوەختێ کەڕەزا خانی فاشیست لەکوردستاندا نفووزی پەیداکرد... بەدەستووری مەقاماتی فاشیستی لەسەرۆکی فەرهەنگیان بەر کەنار کرد بەڵام دیسان کاروباری فەرهەنگ بەدەستووری ئەو نەبایە هەڵنەدەسوورا.

ئەم زاتە لەسیفاتی: ویقار، راستی، فەزل، شوجاعەت، حەیا، زانست، تێگەیشتن، حیلم، تەوازوع، روحم، نیشتمانپەرەستی بەتەواوی مەعنی بەشدارە، بۆیە هەمیشە لەپێش چاوی میللەتی خۆی خۆشەویست و مەحبووب تەماشا کراوەو تەماشا دەکرێ.

جەنابی محەممەدی قازی دەگەڵ دوژمنانی شەخسی خۆی بەموداراو دەگەڵ دۆستان بەوەفایە، بەڵام ناتوانێ لەموقابیل دوژمنانی نیشتماندا مودارا بنوێنێ، ئەمن لێرەدا وەختم ئیجازە نادا وەکوو پێویستە سیفاتی موشەخەسەی ئەم پیاوە بڵێندە بنووسم ناچار بەچەند شیعرێکی مەرحوومی مەلا مەعرووف کۆکەیی لەمەدحی ئەم

زاتەدا دا کوتوویەتی و هیچ موبالەغەی نەنواندووەو هێندێ لەئەحوالاتی زاتی وی بەیان دەکا لێرەدا دەهێنمە پێشچاوی خوێندەواران، لەقەسیدێکی عەرەبیدا دەڵێ:

من كان ذاحصه من علم او شرف

يحب ان لايرى شيئا من الاسف

فليأت محكمه بنيانها شرف

والفضل يظهر في الجدران والسقف

هذا بناء على اتقوى مؤسسه

ولايقاس على مافى شفا جرف

..تاد

لەهەڵبەستێکی فارسیدا لەتاریفی جەنابی قازیو سەدری قازی برایدا دەڵێ:

(قازی)و (سەدر) كه هردو گهر يك صدفند

مالك مملكت عزمو وقارو شرفند

رافعو عامل كسرند على غير قياس

در عمل واحدو در خط عمل مختلفند

رافع رتبهء آنانكه طرفدار شدند

عامل كسر به أنانكه بايشان طرفند

تاد...

حەزرەتی محەمەدی قازی هەرچەند ماوەی 20 ساڵە لەنێو میللەتی خۆیدا سیمەتی رەهبەری هەیە دیسان لەدووی رێبەندانی 1324دا لەلایەن نوێنەرانی کوردستانەوە رەسمەن بەپێشەوایی کوردستان هەڵبژێردراو بەیعەتی دەگەڵ کرا*.

نەورۆزی ناوکەشی ئازادیی

جێژنی نەورۆز لەمهاباد

نووسینی: هاشمی خەلیلزادە

"رۆژی 5شەمووی هەوەڵی ساڵی 1325 کاتێك کەهەتاو لەپشت کێوە جوانەکانی کوردستان گەردنی بەرز.... لەم کاتەدا کە قوتابیو سەبرازەکانو خەڵکی شاری

---

* ر.ك-ژمارە 25، 17مارسی 1946(26رەشەمەی 1324)ئەو نوسینە بەبۆنەی جەژنی لەدایکبونی پێشەواوە بڵاوکراوەتەوە.

مەستی تەبیعی ئازادیو جیژنی نەورۆزو هاتنی فەسڵی بەهار بوون فەرمانی خەبەردارو دەنگی سەلامی رەسمی موزیك کەتەشریف هێنانی سەرداری مەحبووبو پێشەوای مەزنی ئیعلام دەکرد وە خەبەر هاتن.

زاتی موقەدەسی پیشەوا لەپاش گوێدانی گوزاریشات کەبەوەسیلەی فەرماندەی هێز درا داخڵی ناو کۆمەڵی مەدرەسەکان بوو: هەوەڵ بەکچەکانو کورەکانی فەرموو شاد بن کچەکانم، شاد بن کورەکانم(خەڵك بەگوێ لێبوونی ئەو دوو وتەیە لەبەر شادی فرمێسکیان دەرژاند) هەر بەم جورەش بازیدو شادباشی لە پێشمەرگەکانی هێزی کوردستانو بارزان فەرموو دوایی هاتە پشتی تریبوون راوەستاونوتقێکی بەتینی ئیراد فەرموو. پاش پیرۆزەو رۆژباشی رۆژی تاریخی نەورۆزی کورد فەرمووی:

(ئەم رۆژانە تورکیاو ئێرانو عێراق خەریکی گفتوگۆنو دەیانەوێ پەیمانی مەنحووسی(سەعداباد" کەمادەیەکی بەزیانی کوردانە ئێستاش هەر بۆ دوژمنایەتی کوردان تازە بکەنەوەو بزانن ئەو معاهەدانە وەکوو لەپێشدا کاغەز پارەیەك پتر نەبوو ئێستاش کاغەز پارەیەك زیاتر نییەو لەنێو بەیانانی خۆیدا فەرمووی: رەزا شا، مستەفا کەماڵ، مەلیك فەیسەڵ کە بۆ دوژمنایەتی کوردانیان پەیمان بەست لەماوەیەکی کەمدا خودا لەنێوی بردنو ئێستاش هومێدیان لەخودای بەرز ئەوەیە: کە ئەو کەسانەی کەخەریکی بەستنی پەیمان بەدوژمنایەتی کوردان بن بەدەستی خۆیان قەبری خۆیان هەڵدەکەنن... و لەجەنابی مەلا مستەفا زەعیمی بارزان بەخێر هاتنو سپاسی فەرموو لەهێزی بارزانو ئەفسەرانی ئەرشەدی ئەو هێزە زۆری قەدردانی کرد.*"

(سەربەخۆییو ناساندنی پێشەوای کوردستان)

"ساتی سێی پاشنیوەرۆی رۆژی هەینوو 12ی رێبەندانی 1324 بەهۆی بانگهێشتنێك کە لەلایەن ئاغای جەعفەری کەریمی بەئیفتیخاری ئازادیو سەربەخۆییو ناساندنی پێشەوای کوردستان کرابوو جێژنێك لەساڵۆنی ئەنجومەنی فەرهەنگی گیرا... پاش تەواو بوونی خیتابەی ئاغی جەعفەری کەریمی حەزرەتی

* ر.ك، ژمارە 27، 25مارسی 1946 (5خاکە لێوەی 1325)

پێشەوا سپاسی لێکردو فەرمووی:" ئاغای جەعفەری کەریمی ئیشارەیەکی بەوەزعی کوردستان کرد کەئیحتیاجی مەعاریف و قشوونە دەبێ هەمووئاغایان لەوەختی تەنزیمی بوودجەی مەعاریف و قشوون حزووریان بێ.

ئەوڕۆ کەئەمە ئیستیقلالمان دەوێ پێویستە کەهەموو کارێك خۆمان جێبەجێ بکەین. ئەوەڵێ ئیدیعای خۆمان کرد کەلەحدوودی دەوڵەتی ئێراندا خودموختاریمان دەوێ ئێران ئیحتیاجی مەڕەفع بکاو میللەت کارێ بکا.

دوو دەفعە لەلایەن ئازەربایجانەوە بۆ تەورێزییان بانگ کردم لەئازربایجاندا گرێمان هەبێ ئەمن پێشنیهادی وانم قەبووڵ نەکرد چون میللەتی کورد چوار ساڵە کە خودموختارەو داوای ئیستیقلال و تێکخستنەوەی تەواوی خاکی کوردستان دەکا، زۆرم پێ گران بوو کەلەو حەقەی دەست هەڵبگیرێ و ئیحساساتی ئێوە مانیعی ئەوەی بوو کەئێمە بەخودموختاری رازی بین چونکوو کەمودەی ئەوچەند رۆژەی کە جێژن گیراوە ئیحاساساتێکی ئێوە نواندووتانە وێنەیەکی حەساس و کامیلەو دەبێ دنیا بزانێ کەکورد لییاقەتی ئیستیقلال و سەربەخۆیی هەیە"*.

کوردستان ژمارەی 43 ساڵی یەکەم شەمۆ 14ی بانەمەڕی 1325 ، 4ی مەی 1946

دەنگ و باس

تەشریف هێنانەوەی حەزرەتی پێشەوای کوردستان

شەوی 12-2-1325ساتی 9ی حەزرەتی پێشەوای کوردستان کەماوێك بوو تەشریفیان بۆ بەستنی موعاهەداتی سیاسی و ئیقتیسادی دەگەڵ حکوومەتی میللی ئازەربایجان بردیووە تەورێز لەکاتێکدا کە ژمارەیەکی زۆر لەئەندامانی کۆمیتەی مەرکەزی و کارگەرانی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان تا گوێکتەپە لەپێنج ماشێن دا بەپێشوازەوە چووبوون بەموەفەقییەت و شانازێکی تەواو موراجەعەتی فەرمووو کاتێك کە گەیشتە پێش دەرگای شارەوانی لەنێو ئیحساسات و هەست نواندنێکی تەواوی خەڵکیدا دابەزی بڵیند گوی ئیزهاری لوتف و میهرەبانی دەگەڵ ئەهالی کە بەپێشوازەوە هاتبوون فەرموو دیسان تەشریفی سواری ماشێن بوو و وردە وردە

* ر.ك، ژمارە 30، ئەپریلی 1946(12خاکەلێوەی 1325)

ماشێن حەرەكەتی كرد تا گەیشتە كانگای حیزبی دێمۆكراتو لەوێ دابەزی پاش ساتێك تەوەقوف لەكانگای حیزب بۆ لای مەنزڵ تەشریفی ڕۆیشت.**

كردنەوەی ئیستاسیۆنی رادیۆی حكوومەتی میللی ئازەربایجان

لەڕۆژنامەی ئازەربایجان

ڕۆژی هەینی 6-2-1325 ساتی 5و نیو ئیستاسیۆنی حكوومەتی میللی ئاوەربایجان بەڕەسمی كرایەوەو بە شانازی ئەو موەفەقییەتە برایانی ئازەربایجانی هەستێكی لەئەندازە بەدەریان نواند.

چونكوو جەنابی ئاغای پیشەوەری‌سەر وەزیری حكوومەتی میللی ئازەربایجان كەسالەتی هەبوو رادیۆ تەوەسوتی جەنابی ئاغای شەبوستەری رەئیسی مەجلیسی میللی ئیفتیتاح كراو نوتقێكیان ئیراد فەرموو كە بەچوار زمان (كوردی، فارسی، رووسی، فەرانسە)بەهەموو دنیا راگەیاندراو بەرنامەی جێژن لەنێو هەست نواندن‌و هوڕا كێشانێكی لەئەندازە بەدەر لەساتی 8دوایی هات.

حەزرەتی محەمەدی قازی پێشەوای بەرزی كوردستان كە دەجێژنی ئەو برا خۆشەویستانەی ئازەربایجان‌دا شیركەتی فەرموو بوو بەهۆی كردنەوەی رادیۆی ئازەربایجان نوتقێكی ئیراد فەرموو كەوەرگەڕاوەی ئەو نوتقە لەژێرەوە بەعەرزی خوێندەوارانی خۆشەویست دەگا:

ئێستا كە ئیستاسیۆنی رادیۆی حكومەتی میللی ئازەربایجان بەڕەسمی دەكرێتەوە لەقوولایی دڵمەوە پێپیرۆزەو مبارەكبادی بەگشت میللەتی رەشیدو ئازادیخواهی ئازەربایجان عەرز دەكەمو چونكوو وەخت دیاری كراوە كەلەلایەن كوردستانیشەوە قسە بكرێ بەپێویستم زانی كە ئەم كردنەوەیە بەمیللەتی كوردیش تەبریك بكەم.

هومێد دەدەم كە ڕۆژ بەڕۆژ یەكەتی‌و دۆستایەتی ئەم دوو میللەتە نەجیبە بۆ وەچەنگ هێنانی ئازادی مەحكەمترو قایمتر دەبێت لەسایەی یەكەتی‌و برایەتی‌دا بۆ وەچەنگ هێنانی ئازادی‌و راگرتن‌و پارێزگاری‌وی پێكەوە پیاوانە هەوڵ دەدەین نیسبەت بەیەكتری لەهیچ جورە كۆمەك‌و یارمەتی كۆتایی نەكەین، باقی نەواقیساتی

** ر.ك، ژمارە 30، 1ئەپریلی 1946(12خاكە لێوەی 1325)

ئیجتیماعی و مەدەنی بەیارمەتی یەکتری لەنێوان هەڵدەگرین و زۆر بەتاڵووکە بۆ لایەن کانوونی سەعادەت و خۆشبختی دەچینە پێش.

وەها سەعی و کۆشش بەخەرج دەدەین کەلەمیللەتە سەرکەوتووەکانی دنیا نەمێنینەوە. هەژاری و فەقیرییەك کەلەبەر بێ خاوەنی داوێن گیری ئێمە ببوو بەهۆی عیلم و سەنعەت لای بەرین.

بەپوختی، ئەو دوو میللەتە بۆ هاوکاری و برایەتی بانگ دەکەین و لەمەوقیع ئیستفیادە دەکەم ئەو مەسئەلە وەبیردێنمەوە کە دنیای ئەورۆ لەسایەی زانست و مەعریفەتدا زەوی و ئاسمانیان تەسخیر کردووەو ئێستا بەدۆزینەوەی ئەسراری ئەستێران خەریکن، کەوابوو ڕێگای رزگاری ئێوە(کوردی و ئازەربایجانی) فێربوونی عیلم و مەعریفەتە،لەم سورەتەدا هەرچی هەتانە لەرێگای وەچنگ هێنانی عیلم و مەعاریف و باسەوادکردنی خۆتاندا خەرجی بکەن و دڵنیابن کەبەئارەزووی کۆنی خۆتان دەگەن.

دەمەوێ میللەتی کوردلەم مەسئەلە خەبەردار بکەم: لە ماوەی ئەو چەند ڕۆژەدا کەهاتوومە تەورێز دەگەڵ سەرانی ئازەربایجان پێشمەرگەخانەو مەدرەسان و کارخانانم چاوپێکەوتووە، میللەتی ئازەربایجان لەرێگای بەرزبوونەوەو خۆشبەختی خۆیاندا هەنگاوی گەورەیان هەڵێناوەو دیتم کە بۆ بەشدار بوون لەم تەرەقییاتە لییاقەتیان هەیە. لەتەورێزو باقی گوندەکانی ئازەربایجان بۆ لابردنی نەواقیساتی ماددی و مەعنەوی و بالابردنی سەتحی ئیجتیماعی و ئیقتیسادی جووڵانەوەی گەورە دەبیندرێ.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوای کوردستان لەپێش رادیو

ڕۆژی 12-2-1325 ساتی 6ی پاش نیوەرۆ حەزرەتی محەمەدی قازی پێشەوای موعەزەمی کوردستان نوتقی ژێرووی بەهۆی رادیۆ بەگوێی دانیشتووانی کوردستان گەیاندو بەڵیندگۆ بلاوکرایەوە:

برایانی خۆشەویست: لەدامەزراندنی دەستگای رادیۆو ئەم موەفەقیتەی کە دەستتان خستووە تەبریکتان لێ دەکەم. چونکوو لەوەختی کردنەوەی دەستگای

---

* کوردستان ژمارەی 44ساڵی یەکەم دووشەمۆ 16ی بانەمەڕی 1325 – 6ی مەی 1946 .

رادیۆ لێرە نەبووم ئێستا ئیحساساتی خۆم نیسبەت بەپێشکەوتنی ئێوە ئیزهار دەکەم. ئومێدەوارم کەلێرە بەدووا رۆژ بەرۆژ بتوانین لەمەسایلی مەدنی‌دا پتر تەرەقی بکەین.

لەهەموو شتێك چاتر بۆ ئێمە ئەوەیە کە بتوانین قسەی خۆمان بەگوێی دنیا بگەیەنین و تەسدیق دەفەرموون کەهەموو شتێك وردە وردە تەرەقی پێدەدرێ. دیسان دەتوانین بەهۆی ئەم دەستگایە دەرسی ئەخلاقی، فەلاحەتی و... بەبرایانی خۆشەویست بڵێین و لەئایندەش بەرنامەیەکی باش بۆ رادیۆکەمان دیاری دەکەین، ئەوەش بزانن کەئێمە ئاغای محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی و ئاغای سەدری قازی مان بەنوێنەری کوردستان دەگەڵ نوێنەرانی ئازەربایجانی بۆ تاران ناردووەو گفتوگۆ دەوامی هەیە. تا لەتەورێز بووم رۆژ بەرۆژ خەبەرم دەزانی و مومکینە بۆ ئەوەی لەموزاکەرات بێ خەبەردار بوون لەچلۆنایەتی ئەوزاع هاتمەوە.

حکوومەتی کوردستان ئەورۆ زۆر بەهێزە. ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ دەگەڵ دوژمنانی کورد ببنە یەك کوردستان دەتوانێ زۆر چاکیان چارە بکا بەڵام ئەمن تا مومکین بێت رێگای موسالەمەت بەر نادەم، ئەگەر هیچ چارەش نەما حکوومەتی کوردستان بەهێزی خوی سەری وان رەهەردی دەخا.*

حەزرەتی پێشەوای کوردستان

کاتی رۆیشتن بۆ تەورێز

لەرۆژی یەکشەمۆی 15-3-25 حەزرەتی پێشەوای موعەزەمی کوردستان لەکاتی تەشریف بردنی بۆ تەورێز لەنێوانی تەواو سەرانی عەشایری مەنگوڕ مامەش، زەرزاو گەورك، دێبۆکری و قەرەپاپاق و ئەفەسەرانی بێباکی هێزی دێموکراتی کوردستان فەرمووی:

برایانی خۆشەویست، لەکاتێکی‌دا کە ئۆردووی سوور لەنێوماندا بوو، دوژمنانی ئێمە هەمیشە وایان بڵاودەکردەوە کە داواو ئیدیعای کوردان هەمووی بەهۆی سیاسەتێکی خاریجییە کە مەقسوودیان ئۆردووی سوور بوو، بەڵام ئەورۆ بەئاشکرایی لەهەموو کەسێك مەعلووم بووە کە کورد ئازادی دەوێ و دەست لەو

* کوردستان ژمارەی 44 ساڵی یەکەم دووشەمۆ 16ی بانەمەڕی 1325 6ی مەی 1946

مەرامە هەڵناگریو وجوودی ئەو عەشایرانە لەوڕۆدا دا کەبەگیان و ماڵ ئامادەن ئاخرین دڵۆپی خوێنی خۆیان بۆ ئەو مەرامەبڕژێنن شاهیدێکی زۆر گەورەیە بۆ ئەوەی کورد ئازادی دەویو دەستی لیهەڵناگریو بۆ وەچەنگ هێنانی ئازادی ئیعتیمادی هەر بەخۆیە.

ئەمن زۆر سوپاسی برا مەنگوڕەکان دەکەم کە هەر بەبیستنی ئەوەی کەنیومانە ئۆردووی سوور وڵاتی تەخلییە کردووەو ڕۆژی کارە، گەورەو چووکیان بۆ پاراستنی وڵات ئامادەی خزمەت بوون. برایانی مامش هەر کە زانیویانە کەڕۆژی ئەوەیە دەبێ وڵاتی کوردەواری نفوزی بێگانەی تێدا نەمێنێو دەستی ئیستعیماری لەسەر لابردرێ هەمووی بەگیان و دڵ حازربوون، هەر وەها برایانی گەورك، دیبۆکریو زەرزاو ئاغایانی قەرە پاپاق هەمووی ئەوڕۆ وەك کورد لەمەیدانیدا ڕاوەستاون و چاوەنۆڕی فەرمانن کە هەمووی شاهیدێکی گەورەیە لەو ڕۆژەدا کەئۆردووی سوور تەخلییە کردووە ئەوان واجبی موقەدەسی خۆیان بەجێ دێنن و بەڵگەیەکی زۆر ز لەبۆ ئەوەی هەستی نیشتمان پەرستیو ئازادیلەدڵی هەموو کوردێکدا جێگیر بووەو دەست لێهەڵگرتنی نییە.

برایانی خۆشەویستی بارزانی کەلەڕێگای وەدەست خستنەوەی ئازادی کوردستانی مەزن و وڵاتو ماڵو منداڵیان لەپێش چاو نییەو هەموویان لەپێناو ئەو مەتڵەبە ناوە، مەردانە لەکۆشش دان، جێگای شانازییەو ئازادیخواهی میللەتی کوردەواری نمایش دەدەن و شارەزایی وان لەعەمەلەییاتی جەنگیو ئازادیو ڕەشیدییان کە سیفاتی مومەیزەی کوردانە لەشەڕی ساڵح ئاوایەدا مەعلووم بوو کە عیدەیەکی 700 نەفەری ئۆردووی فارسەکان دەیەویست بۆ لای سەرایە بێت ئەوان بە 170 نەفەری پێشیان پێگرتن، 110نەفەریان لێکوشتن، 40 ئەسیریان لێگرتن و تەلەفاتێکی زۆریان لێدان بێئەوەی یەك نەفەریان خوێنی لەکەپۆی بێ.

جەنابی حەمە ڕەشید ان کە چەند وەختە لەو ڕێگایەدا ئیمتیحانی خۆی داوە، هەمووی ئەوانە بەڵگەیەکی زۆرگەورەن کە جوڵبیشی ئازادیخواهی کوردستان بەهۆی سیاسەتی خاریجی نەبو ە بەڵکو هێزێکە لەدڵی هەموو کوردێکدا مەوجوودەو لەسایەی خودا ئەو هێزە ئەوەندە بەقووەتە کە دەتوانێ دەستی زاڵم ببڕێ، بەڵام میللەتی کوردی زۆر خاو نی ئینسافو ڕوحمە دیسان لەسەر ئەو حاڵەشەوە کە

هێزی مه زۆر کافییه بۆ ئەستاندنەوەی ولاتی خۆمان‌و تۆڵه ئەستاندنەوەمان لەسەر ئەوەشەوە ئەوا خەریکین کەبەرێگایەکی سولح‌و مەسالەمەت حقووقی خۆمان وەرگرینەوە،ئەگەر هاتوو هەر بەموسالەمەت لەگەڵمان نەهاتن‌و ئیدیعای ئێکمەیان قەبووڵ نەکرد کە نومایەندەی کوردستانی ئازاد بۆ ئەو جامیعە لەتاران مەشغووڵی موزاکەرەن، ئەو وەختی بەهومێدی خودای بەگشتی عالەم‌و بەتایبەتی بەدەوڵەتە زالمەکانی لێداگیر دەکەن نیشان دەدەین کە کوردچەندە بەهێزەو لێیان مەعلووم دەکەین کە تۆڵە ئەستاندنەوە چلۆن دەبێ.

لەنێوانی هوڕاو چەپڵەلێدانی تەواوی ئاغایان‌و ئیحساساتی گەرمی دانیشتووانی مهاباد فەرمایشاتی پێشەوای مەوعەزەم تەواو بوو و لەلایەن ئاغای عەبدوڵائاغای بایەزیدی بەنوێنەری لەلایەن سەرانی ئێلی مەنگوڕ لەوەڵامی حەزرەتی پێشەوادا نوتقێکی بەتین ئیراد کراو قەولیاندا بەگیان‌و ماڵ تائاخر بۆ پارێزگاری کوردستان هەوڵ بدەن‌و چون سەرانی قەبایل گشت عازمی سنوور بوون دەستی حەزرەتی پێشەوایان ماچ کردو خوداحافیزییان لێکرد.*

هاتنەوەی حەزرەتی پێشەوای کوردستان

رۆژی 20-2-1325 ساتی 6ی پاش نیوەڕۆ حەزرەتی پێشەوای کوردستان‌و جەنابی ئاغای حاجی سەید بابا شێخ رەئیسی هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان لەتەوریز گەڕانەوەو لەکانگای حیزبی دیمۆکراتی کوردستان دابەزین. حەزرەتی پێشەوا لەساڵۆنی ئەنجومەنی فەرهەنگی کاربەدەستانی حیزبی دیمۆکرات‌و سەرکردانی کوردستان لەکاتێکدا کەئاساری خۆشحاڵی‌و موەفەقییەت لەنێو چاوانی حەزرەتی پێشەوادا دەبینرا شەرەفیاب بوون‌و پاش نیو سەعات جەسانەوە نوتقی ژێرەوەی لەبەرانبەر (ئەوان) ئیراد فەرموو:

---

* رۆژنامەی کوردستان ساڵی یەکەم شەمۆ 21ی بانەمەڕی 1325 -11ی مەی 1946 ژمارەی 46

دوژمنانی کورد وایان شۆرەت دەدا کە دەوڵـەتی کوردستان ئەساسێکی نییـەو بەڕۆینی هێزی سوور تێك دەچێ. درۆ بوونـی ئـەو ئیدیعایـەو گۆیـە پووچانـە زوو هاتـەجێ و کورد ئیمتیحانی خۆیدا. دەو چەند ڕۆژانەدا کـەئۆردووی سـوور خـاکی ئێرانی چۆڵکـرد سـەد هێنـدی جاران کـورد وەجۆشـش کـەوتووەو هـەزارها کـەس لەخۆبوردووان لەسنووری کوردستاندا ئامادەن تا ئاخرین تنۆکی خوێنیان لـەڕێی کوردستاندا بڕێژن. دەبێ ئەو جار ئەو دوژمنانە بڵێن چی، دەبێ لێیان مـەعلووم بێ ئەگـەر زوو حـەقی کـوردی نـەدەن بـەزۆری ئەسـلەحەی دەی ئەسـتێنین. فەقـەت ڕاوەسـتانی ئێمـە لـەو ڕۆژەدا بـۆ ئەوەیـە کـە حـەقی مەبـە بـێ هـەراو بەموسـالەمەت بدرێ وپێمـان خۆش نییە دووبارە لەدنیادا ئاوری شـەڕێ هەڵکەینـەوە.ئـەوڕۆ کـورد سـەهلە دەتوانـێ حـەقی خـۆی لـەئێرانێ بسـتێنێ بـەڵکوو دەتوانـێ حـەقی خـۆی لەدنیایە بستێنێ.

ئەگەر چی پێویست نییە کەئەمن فیداکاری نەتـەوەی کورد لـەدنیادا باس بکـەم چون جێی ئینکاری دۆستو دوژمن نییە. غیرەتو مەردانەگیو گیانبازی ئەوقەومـە نەجیبە لەعالەمدا بەسبووت گەیوە. لەشەڕی پێشوو شیخ سەعیدو شیخ عەبدولقادر کەچەندسالان دەگەڵ تورکان بۆ وەچنگ هێنـانی سـەربەخۆیی بەشـەڕ هـاتن ئەگـەر دەسـتی ئیسـتیعمار یارمـەتی تورکییـەیان نـەدابا کـوردان حـەقی مەشروعی خۆیـان وەدەست دێنا.

دیسان شەڕی تازەی بارزان، ئەگەر دەستی ئیستیعمار کۆمەگی بەعیراق نـەکردبا هـێزی بـارزان بەئاسـانی فـایق دەبـوو و بەمـەڕامی خۆیـان کەسـەربەخۆیی کوردستانە دەگەیشتن.

هەروەها قیامی سمایل ئاغا، ئەگەر دیسان دەستی ئیستیعمار یاریدەر ئێرانیان نـەدابا، هێزی ئێرانی نـەدیدەتوانی لەبەرامبـەر سمایل ئاغا پایەداری بکات. سمـایل ئاغا دەیگوت ئەگەر بێتوو فەقەت ئـەمن عەشیرەتی جـەلالیم دەگەڵ بێ زۆر بەئاسـانی قشوونی ئێرانی تێك دەدەمو نەتەوەی کورد ڕزگار دەکەم.

دە سوورەتێکدا ئـەوڕۆ یەکییـەتی کـورد لەجـەلالی ڕا تـا شـکاکو هـەرکی وزەرزا، مامەش، مـەنگوڕو پیرانو تـەواوی عەشـایری دەوروبـەری مهابادی دامـەزراوەو عێلـی ڕەشیدی بارزانیش دەگەڵ مەنو کوردی جنـووب(لـە) کرماشانو سنەشو بیلئەخـەرە

تەواوی کوردەواری پشتیوانی مەن‌و دەگەڵ مە هاودەنگن، ئایا بەو وێنەیە چلۆن بەسەر دوژمنانی خۆماندا فایق نابین.

ئەوڕۆ دەوڵەتی میللی کوردستان زۆر بەهێزە تا چەند رۆژ لەوەی پێش کەقشوونی سوور لەئێرانی بوو مەئموورانی ئێرانی دەهاتن لەنێومەدا برای مەیان دەگرت وەلی ئەمان دەتوانی بڵێین بۆچی دەیگری‌و لەسەر چی حەبسی دەکەن وەلی بەپێچەوانەی ئەو رۆژە نوێنەری کوردلەتاران بەسەربەستی ئیدیعای ئازادی کورد دەکاو هیوادارم کەدنیاش چیدی چاوی نەقووچێنێ‌وحەقی خۆمان بدەنەدەست خۆمان‌و لەبەرئەوە کە پێمان خۆش نییە شەڕێ بکەین کەبرایانی ئێرانی بەزۆری‌ومەجبووری هێناویانن لەبەرامبەر مەیان راگرتوون بیان کوژین. وێستا نوێنەری خۆمان ناردووەتە تاران بێ شەڕ حەقی خۆمان بدەنە دەست‌و دەبێ ئەوەی بزانن کەئەوڕۆ یەکییەتی کورد دەگەڵ نەتەوەی نەجیب‌و فیداکاری ئازەربایجانی زۆر بەهێزەو ئەو بەینەی کەئەمن لەتەورێز بووم لەهەموو کارێکدا ئاگامان لێك بووەو هیچ تەفاوەتێکمان لەبەین‌دا نییە. هیچ رازی نەبوون‌و نەیان دەهێشت بگەڕێمەوەو حازرن وەك مەکە خۆمان بۆ فیداکردن دەرێگای واندا ئامادەکردووە ئەوانیش وا بۆ مەحازرن‌وهەردووکمان خەریکی بەرقەراری ئازادی لەسەرتاسەری ئێرانین وەلی لەبەر هێندێك قسە کەبیستبووم‌و یەکیش بۆ بەخێرهێنانی ئەو برایانە کەلەرێی دوور ڕا بۆ فیداکاری‌و گیان بازی ئامادەبوون‌و تەشریفیان هێناوە گەڕامەوەو ئومێدەوارم کەبەیارمەتی خودای‌و فیداکاری عەشایروکوڕانی کورد بەزوویەکی زوو ئاڵای سێ رەنگی کوردستان لەسەرتاسەری کوردستان‌و حەتتا تەواوی ئێرانی بلەرێتەوە.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوای کوردستان لەمیتینکی رۆژی 1325-2-21

حەزرەتی پێشەواو رەهبەری کوردستان رۆژی1325-2-21 لەمیتینگی ئەو رۆژەدا کەتەواوی سەران‌و سەرکردان‌و ژەنەراڵان‌و مەزنانی کوردستان‌و چەندهەزار کەس پیاو ژن‌و فەلەخوێ‌و جووتیر حوزوریان بوو ئەم نوتقەی ژێرەوەی خیتاب بەحازران ئیراد فەرموو:

* کوردستان ژمارەی47ساڵی یەکەم 4شەمۆ25ی بانەمەڕی 1325 – 15ی مەی 1946

برا خۆشەویستەکانم. مەعلووم تەسدیقی دەفەرموون کە دەگەڵ ئەو هەموو ئیختیلاف و دووبەرەکییە کەدە نێو کورداندا هەبوو کە نێوان ناخۆشی وای لێ هاتبوو تەئسیری دە خانەوادانیشدا کردبووو نێوانی برایانیش تێک چوو بوو وحەتتا باب و کوڕیش پێکەوە یەک نەبوون. پێشڕەفتی کارو دانانی تەشکیلات چەند موشکیل بوو وەلی چونکوو لەمەردان کار عاسییە نابێ و مێر بەسەر هەر جورە چەوت و چەڵەمەیەکدا فایق دەبێ بەهۆی ڕەنج و زەحمەت و حەول دانی چەند کەسی ساحیب ئیمان و ڕاست تەشیکلاتیش سازکراو نەزم و تەرتیبیش دەنێو مەملکەتدا بەرقەرار کراو دەمودەتێکی کەمدا ئیختیلافات و ناتەباییش دوایی پێدرا. تۆخوداکەی چ شاهید و دەلیلێک لەوەی گەورەترە، هەر ئەوەندە کەخەبەری خەتەرێک لەجەبهەی سەقزی و سەردەشتێ و تەجاوەزی دوژمن بەخاکی کوردستانی ئازاد بەکوردان گەیشت هەموو پێکەوە لەدوورترین نوقات کوردان خۆیان گەیاندە حدوودێ وەرگاه لەتەڕەف حکوومەتی میللی کوردستانەوە ئیجازەیان با وەک شێری ژیان دە یەک سەعاتدا تەواوی دوژمنانیان ونجڕ ونجڕ دەکردەو تا شاری کرماشانێ وەک هەژدیهای دەمان هەرچی هاتبا پێشیان هەڵیان دەلووشی.

ئەگەر ئەو دووبەرەکییەی جاران مابا چلۆن لەبەر یەکتری دەیان وێرا ماڵە خۆیان بەجێ بێڵن و بیست مەنزل لەماڵە خۆیان دوورکەونەوە. دەجا دوژمنان تاکەنگێ دەبێ چاوی خۆیان بقووچێنن و تاکەنگێ لەسەر نەفامی بڕۆن ونەزانی، کەتائێستا کورد هەر زیللەت و بەدبەختییەکی بەسەریاندا هاتبێ لەبەر ناڕێکی و ناتەبایی بووە دەنا ئەگەر کورد ڕێک کەوێ و تەبا بێ کێ پێی دەوێرێ. پێم وایە دوژمنانی خاریجی دەوەی گەیشتوون بۆیە وا وەجوولەجووڵ کەوتوون و ملیان لەدووروەڕێ ناوە، بەڵام دەستگای دیکتاتۆری تارانی هێندێکیان هێندەیان خوێن خواردووە کە بێهۆشییەکی وا دای گرتوون ئەلعانیش نازانن دنیا چ باسە.

هێندێکیان بەنەئشەی تریاک سەرخۆشن و عیدەیەکیش مەستی ئارەق و شەڕاب لەگەڵ دڵبەرانی مەهوەشی خەریکی عەیش و نۆشن و دەڵێن:

ما را بجهان خوشتر ازاین یکدم نیست

کزنیک و بد اندیشه و از کس غم نیست

بەوانچی غەیری تارانیێ، مەرکەزی فەسادو شەرارەتو جندەبازی، ئەویدی هەموو خراپ ببێ. هێشتا لەبەر ئەوشتانە کەعەرزم کردن موتەوەجیهی کاری کوردان بەچاکی نەبوون دەنا لەپاش ئەوەی کەئەمە ئیستقلال تامو تەمامی خۆشمان بەدەست هێنا بۆوەی لەحکوومەتی مەرکەزی مەعلووم بکەینو بەدنیایەش نیشان بدەین کە ئەمە کەئەو کارانەمان کردووە لەبەر موخالەفەت لەگەڵ دەستگای دیکتاتۆرییە نەئینکی کورد لەبرایەتی فارسان حاشا بکا یابەئیزانییەتی خۆی ئیفتیخارێ نەکا بەلا ئەو دەردەی کە دەستگای حکوومەتی تاران چ لەپێش ڕەزا خانداو چ لەزەمانی ڕەزاخانیداو چلەپاش ڕەزا خانی داویە بەکوردان چەنگیزو موغولیش لەگەڵ کەسی نەکردووە.

کێ بێ نەیبیستبێ کەبە چ فێڵو نامەردییەکی دەزەمانی قەجەراندا جەعفەر ئاغای شکاك لەتەورێزێ کووژرا. کوشتنی حمزە ئاغای مەنگووڕو هەزاران ئەمسالی وایان نەبیستبێ؟ کێ بێ نەیبستبێ کە بە چ ناچەوان مەردییەکی قشوونی ڕەزا خانی پەهلەوی چۆن وەختێکدا کەئاراراتی گەرمی شەڕی لەگەڵ تورکان بوون چ ناپیاوانەو ناجەوانمەردانە وەنێو ژنو منداڵی کوردان کەوتن، نەعووزوبیلا چیان بەسەر هێنان چیان لێ کردن، جەلالی چون هەموو بارکرانو دەگەڵ هەزاران ماڵی کوردی لای وان هەریەکەی بۆ نوقتێکی ئێرانی بران، ئەلانیش بەشی زۆریان کەس نەیزانی چیان لێهاتوچۆن تەلەف بوون. ئەو دەردەی دایان بەگەڵبەغییان کەبەزستانی باریان کردن سەدها منداڵیان دەبەفریدا قربوونو پیاوان دەستووپێیان سەرمابردیو گەیێندرانە شارانی هەرە دووری ئێرانیو بەئەششەدی عەزاب بەشی زۆریان تەلەف بوو، هەتکی ناموسیو بێ عیفەتییەکی کە دەو هەموو کارانەدا بەسەر کوردا هات شەرمێ دەکەم شەرحی بدەمو تائەوڕۆ بەشەر نەیکردووە.

کاری ئەمنییان چی لێ بڵێم، سەرتاسەری ئێرانی دۆستو دوژمن شاهیدی فەجایعو جینایاتو هەتکی نامووسی وانە،حەتتا تەعەرووزیان بەپیاوان دەکرد. شەهرەبانیو نەزمییەیان سەد لەئەمنییە خراپتر، عەدلییە مەرکەزی تالانو بڕۆو رووتاندنەوەی خەڵکی بوون لەپەهلەوانو پەنبانی فیراری شەهریوەر مانگی کەدەشانی واندا هاتووە:

همە سر بەسرپشت بدشمن دهیم‌از ان بە کەخود بەکشتن دهیم

هیندە هەوای تەکەبورو عەزەمەت و گەورەیی‌یان لەسەر ئێمە لێدەدا بەدەرەجەی خوداوەندیش رازی نەبوون و کەسری شانیان دەزانی دەنا ئیدیعای ئولوهییەتیان دەکردو ئەوەی سەرتیپ هۆشمەند بەسەر بانەو هەورامان و مەریوانی هێنا دنیا بیستوویە.

لەبەر ئەوە چاوترساو بووین حازر بووین هەموو خۆمان بەکوشت بدەین و ئیتاعەت و فەرمانبەرداری ئەو دەزگایە نەکەین دەنا ئەگەر بێتوو ئازادی لەئێراندا بەرقەرار بێ چ مانعێك هەیە ئەوی لەئێرانی‌دا دەژین تێکڕا دەستی برایەتی بدەن بەیەکتری. بزانن شوورەوی چل پەنجا دەوڵەت و میللەتن عەدالەت کردوونیە برا، ئامریکا چل و چەند جمهوورین، سویس دووسێیەکن، یەك ڕوح و گیان پێکەوە دەژین. بۆ وەی کەئەمە نیشان بدەین دە وادەی خۆماندا راست گۆین، باوسەفی وەی کەلەگەڵ نەتەوانی دی ئازەربایجانی هیچ شتێکمان یەك نەبووە، چونکوو ئەوانیشبوونەئازادیخواو دێمۆکرات هەردووك بووینە یەك بەیەکەتییەك کەژیان و مردنمان پێکەوەیە(جە وێنەی بادام– دوو مەغزو یەك پۆست)و بو وەی کەلەسایری نەتەوانی دیکەی ئێرانیش مەعلووم بکەین کەبرایەتیمان لەگەڵ وانیش تێك نەداوە دوو نەفەر نومایەندەمان مەعلووم کرد لەبەر دەرك و ئاستانەی وان حازر بێ و یلێ خۆتان دەگۆڕن و تەشکیلاتوو دەکەنە دێمۆکراسی چون ئەنگو دەڵێن برایەتیو دەکەین و هەرگا خۆتان نەگۆڕن و تەشکیلاتیشتان نەکەنە دێمۆکراسی دیسان ئەمە زیدییەتیکمان لەگەڵ ئەنگۆ نییەو برایەتیمان برایەتی کیسەمان جودایی ئەمەش ساڵهای ساڵە بۆ ئازادی هەوڵی دەدەین پیاوی چابن چیدیکە بەتانك و تۆپ و تەیارە لێمان تێك مەدەن، ئەمەش بەشەرین، حەقێکمان دەبەشەرییەتدا هەیە چ میللەتێك غەیری مە دە ئەسارەت دا ماوە؟ چیدیکەمان قیل لەچاوییەوە مەنێن ولۆکەمان دەگوێی مەئاخنن. ئەوانەی ئەوهەموو کارخانە ساحێب عەزەمەتانەیان دروست کردووە وئەو هەموو شتە عەجایب عەجایبانە وەدەر دەخەن، دەمێکی وەك تەیری بەحەوایدا دەفڕن هەر ئەوەندەی چاولێك دەی مەشریق دەچن بۆ مەغریب، جارێك وەك ماسی هەر ئەوەندەی بلێی یەکودوو بە بن دەریایەدا ئەوسەر ئەوسەری دونیایە دەکەن، کێوانیان هەموو بەتونێلان پەرە پەرە کردو بەڕێی ئاسندا سەدتەها وەتاق کەشارێکی هەڵدەگرن پیاندا ئەودیووئەودیوی دەکەن.

ئوتۆمیبلی ببینن‌و تانکی تەماشا کەن‌و سەرنج بدەنە رادیۆو لەتێلێگراف‌و تەلەیفوونی خورد بنەوە کە لەهەزاران مەنزڵ ڕێوە قسە بەیەکتری دەگەیەنن‌و چرا بەرقی چاو لێکەن چۆن شەوی کردووتە ڕۆژ.

خولاسە هەر لەئەلئان ڕا تاساڵێکی یەکیەك ئیختیراعاتی ئەوشتانە کەلەسایەی خوێندن‌و سەنعەت بەدەست هاتووە شەرحی بدەم تەواو نابێ، بەڵێ ئەوانە ئەو عەجایباتانەیان هێناوەتە سەر دنیایە ئەوانیش وەك مە بەشەرن بەلا چونکوو کاری خۆیان بەدەست خۆیانەو غەمی خۆیان بۆ خۆیان دەخۆن ئەوەی دەیخوێنن تێ دەگەن‌و ئەوە پێش کەوتوون. لێمان گەڕێن بائەمەش تەکانێکی بەخۆمان بدەین وەدوای خوێندن‌و سەنعەت کەوین‌و فەلاحەت‌و کشتوکاڵی خۆمان وەك خەڵکی لێ بکەین‌و میللەتمانی پێ دەوڵەمەند بکەین‌و کارخانان بێنین‌و ئەوهەموو کانگاو مەعدەنانەمان هەیە باوەڕێی خەین‌و بەمەنفەعەتی وانە وەلاتی خۆمانی پێ بڕازێنینەوە. و ئاغای محەمەد حوسێن خان نومایەندەی مەنیشانی‌دا کەکورد هێندە لەبراکوژی‌و ئیختیلافێ خۆی دەپارێزێ، کورد کەدەئێرانێ‌دا ئەکسەرییەتی هەیە بەئەقەلییەتیکی ئازەربایجانی وەك ئەرمەنی‌وئاسۆریان داندران دەنگی نەکرد. دیسان حکوومەتی تارانێ هێندە لەدیتنی مەنزەرەی کەدایك بۆ کوری کوژراویان قوروەسەر دەکەین وەکەیف دێن‌و بەبیستنی ڕۆڕۆی هەتیوو باب کوژراوان وەدەماغ دەکەون‌و بەبەچاوکەوتنی خانووی وێران‌و گرگرِ ئایساو شاد دەبن‌و بەناڵەناڵی بریندارن وەنەشئە دێن‌و دەخوێنن تلانەوەی نەوجەوانان خۆشحاڵیان دەکا کەبەهەموو گوزەشتەی کوردانی ئەهەمییەت نەدا، نومایەندەی مە بەمەئیووسی ناردەوە.

ئێستا تەکلیف چییە؟ومیللەتی کورد چلۆنی پێ مەسڵەحەتە ؟ بڵێن بزانم حەقمان نییە بڵێین ئەی تاران ئەوهەموو قەسرو قسوورەت کەبەماڵێ مە دورست کردووە بەست بێ بائەمەش فکرێکی بۆ خانوو لەگڵینەکانمان کەوەغارانی دەورەی سەنگی دەچن بکەین، ئەو هەموو خیابانی ئیسفاڵت‌و کووچەی ڕازاوەت کافییە، ئەمەش دەکووچانێك‌دا لەبەر تۆزی بەوشکانی‌و لەبەر قوڕ بەتەڕوتووشی ناتوانین پێیدا بڕۆین، بائیسلاحاتێکی بکەین ئەو هەموو تەجەمولە دەهەر خاتوویەکی تارانێت دا وەخڕ کردو خەراج‌و قیمەتی هەموو وەلاتی کوردانە چ ئیستیفادەیەکت لێ‌کردووە کە ئیدیشت دەوێ؟ سینگوبەرۆکی خانمانوو هێندە زێڕو زێو تێکردووە کەدوو ئێرانی

دیشی پێ ئاوەدان دەبێ ئیدی چت دەوێ لەکوردی ڕووتاوەوە؟ دیسان دەڵێم،بڵێن سەرانی کورد، بڵێن سەرداران بڵێن برا جووتێرەکانو زەحمەتکێشەکان بڵێن چ بکەینو تەکلیف چییە؟

دوای ئەوەی بەیاناتی حەزرەتی پێشەوا لەکاتێکدا تەواوی حازرین پەنجەرەی دڵیان بۆ حاڵی بوون ئاوەڵە کردبوو وگوێیان لەو فەرمایشاتە ڕاگرتبوو لەنێو چەپڵەڕێزانو هوڕراکێشانو بژی کوردو کوردستان تەواو بووو تەواوی گەورەو چکۆڵەی حازران یەکدەنگو یەك ئاواز هاتنە جوابو لەوەڵامی حەزرەتی پێشەوای مەحبووبدا گوتیان: ئاوری نیشتمانپەرستیو ئازایخواهی ئێمە کووژاندنەوەی بۆ نییە، ئێمە مەرامیموقەدەسی (یامەرگ یا ئازادی)مان وەپێش گرتووەو ئازادی خۆشمان وەچنگ هێناوە، ئێستاش هاسانە کەئازادی خۆمان زۆر مەردانەو پیاوانە دەپارێزینو رای دەگرین، ئامادەین ئازادی گشت نەتەوەکانی دانیشتووی ئێران تەئمینو پایەدار کەینو ئەوان لەژێرزۆری دیکتاتۆرانی خوێن مژو خوێن ڕێژدەربێنینو وەك خۆمان لەئازادی بەشداریان کەین، بژی کوردو کوردستان، بژی ئازادیو دێمۆکراسی بەڕاستی.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوا راجیع بەجەنگی مامەشای سەقز

شەوی30-3-1325حەزرەتی پێشەوای کوردستان کەلەتەورێز ڕا بۆ پێڕاگەیشتن بەمەڵبەندەکانی جەبهە تەشریفی چوو بوو گەڕایەوەو بەیانی ساتی 8لەعیمارەتی پێشەوایی حازر بوو و بەکارەکانی بەردەستی ڕاگەیشتو لەساتی 1ی دوای نیوەڕۆ بۆ بەجێهێنانی فەریزەی جومعە چووە مزگەوتی سوور. دوای نوێژ تەشریفی بردە سەر مینبەرو نوتقی ئیرا فەرموو. لەپێشدا حەزرەتی پێشەوا لەبابەت پەیمانێکەوە کەلەنێوان ئازەربایجانو تارانەوە بەستراوە گەلێك دوواو پتری مەودای پەیمانەکەی تەشریح فەرموو و بەتایبەتی ئیشارەی بەمادەی 13ی پەیمان کرد کەدەڵێ: (دەوڵەت موافەقەت دەکا کەکوردانی نیشتەجێی ئازەربایجان لەمەزایای ئەم موافەقەتنامە

* کوردستان ژمارەی 50سالی یەکەم شەمۆ 6ی جۆزەردانی 1325 - 27ی مەی 1946

ئیستیفادە بکەن‌و بەپێی مادەی 3ی ئیبلاغییەی دەوڵەت تاکەلاسی 5ی ئیبتیدائی بەزمانی خۆیان بخوێنن."و فەرمووی : لەم مادەیەدا ئیقراریان بەحەقانییەت‌و مەوجوودییەتی ئێمە کردووەو ئەڵبەتە ئێمە دەمانەوێ تەواوی کوردستان لەم مەزایایەو لەئازادییەکی کەلەسەرتاسەری ئێران بەدەستی کوردان بەزوویی بەر قەرار دەکرێت هەموو براکان بەهرەمەند بن، پاشان ئیشارەی بەشەڕی رۆژی 25–3—24(25) جەبهە فەرموو: کە سووئی تەفاهوم ببوە هۆی روودانی ئەم جەنگە چونکوو من دەستووری تێلێگرافیم دابوو کەڕێگای بۆ میرەدێ‌و بانەوسەردەشت‌و بکەنەوە کەخواردەمەنی بۆ سەربازەکانی ئێرانی کەلەو مەڵبەندانە هەن ببرێت، نازانم تێلێگرافەکە درەنگ گەیشتبوو یا ئیجرا نەکرا بوو، سەرتیپ رەزم ئارایش کەئێستا لەسەقزە تێلێگرافی بۆ ئاغای قەوامو سەلتەنە ناردیوو مەوزوعی رێگانەکردنەوەی ولاّم دابوو و قەوام وسەلتەنەش دەستووری دابوو بەهێزی خۆیان رێگا ئاوەڵە بکەنەوە لەنەتیجەدا لەحدوودی 3هەزار کەس سەرباز کەبە 8توپ‌و دوو تەییارەو دووتانك پشتیوانیان لێکراوە پەلامار بۆ گردی مامەشا دێنن‌و فەرماندەی پۆستی ئێمەش لەوێ پەیام بۆ سەرکردەی خۆی مستەفا خۆشناو دەنێرێ کەئەوا هێزی ئیرتیجاع پەلاماری هێناوە چارە چییە؟ ئەویش دەستوور دەدا تا نەیێنە نێو سەنگەری ئێوە دەست مەکەنەوە، ئەوانیش کە جەمعەن بەکۆمەگێکەوە کە لەلایەن سەرکردەی خۆیانەوە پێیان دەکا دەبنە39 کەس دەنگ ناکەن تا دوژمن دەکاتەنێو سەنگەرەکەیان ئەمجار لێیان دەردەپەڕن‌و عیدەیەکیان لێدەکووژن‌و پەنجا هەزار فیشەکیان لێدەگرن‌و دوژمن دەشکێ. دوای کەمێك دیسان دوژمن پەلامار دێنێ، ئەمجار لەحدوودی 30 کەس لەپۆلی سەرکردە میرحاج ئەحمەد کۆمەگ بۆ کوردەکان دێت‌و شەڕێکی رۆستەمانەو قورسیان دەگەڵ دەکەن‌و گروهانێکیان لێدیل دەکەن، بەلاّم چونکوو پێشمەرگەکانی کوردستان گەرمی شەڕ دەبن‌و ژمارەیان لە 70کەس پتر نابێت کەس نابێ ئەم دیلانە لێخوڕێ، ئەمجاریش دوای لێگرتنی چەندتفەنگ‌و کووژراوێکی زۆر دوژمن دەشکێ.دیسان جاری سێیەم پەلاماری دێنن، عیدەی مە کەوەسیلەی هەڵگرتنی بریندارەکانیان بوو ناچار بۆ خۆیان بریندارەکان هەڵدەگرن‌و دەکێشنەوەو گردی مامەشا بەجێ دێڵن‌و لەسەربازەکان 500 کەسیان کوژراوو 250 کەسیان بریندارە، دوو تانك‌و دوو تەییارەیان سووتاو و شکاوە.

حەزرەتی پێشەوا فەرمووی: مەقاری ئەم پەلامارە لەوبەری چومێش را لەدێی خەیدەرەوەو لەپۆستی میرەدیش را پەلاماریان بۆ هێزی کوردستان بردبوو، هەرچەند لەجەبهەی خەیدەر پێشمەرگەکانی ئێمە لەبەر کەمی لەهەوڵەوە پاشەکشێیان کردووە بەڵام سوارانی ئاغای ئەحمەد خانی فاروقی بەهیمدادیانەوە هاتووە بیلنەتیجە لەمەرێوو جەبهە دوژمن برێك تفەنگو فیشەکی بەجێ هێشتووەو عیدەیەکی کوژراو داوە وەهەڵاتوونو لەجەبهەی میرەدێ محەمەد ئاغای شقویف شەریەتی شەهادەتی چێشتووە.

ئەمجار حەزرەتی پێشەوا هاتە سەر تاریفی ئێلی قارەمانی بارزانو فەرمووی: ئەم ئێلە ئازایە دەگەڵ وەش کەنیشتگای خۆشەویستیان بەجێ هێشتووەو هەموو لەماڵو منداڵیان دوورنو گەڵ نارەحەتی دیکەشیان هەیە زەرەیەك لەگیانی ئەوان تەئسیری نەکردووەو ڕۆژ بەڕۆژ لەنیشتمانپەرستی خۆیاندا بەتینترن تەنیا داخی کەهەیانە ئەوە بوو پەلامار بۆ سەقز بەرنو داگیری بکەن بەڵام ئەمن مەنعم کردن، شەڕێك کە ئێلی بارزان کردوویانە لەمێژوودا وێنەی نییەو دەگەڵ ئازایی ڕۆستەمو ئەسفەندییارو.....

بەرجەوەند ناکرێ. لەسەر ئێمە هەمووان پێویستە کەبەماڵو دارایی مانەوە لەکۆمەگ بەهەموو ئێلی بارزان بەتایبەتی ئەوانەی کەلەجەبهەی ڕای دەبوێرنو بەتایبەتی ئەوانەی کەلەم شەڕەی دواییدا قارەمانییان نواندووەو لەنێو ئەواندا ئەوانەی لەشەڕێدا بریندار بوون نیسبەت بەخۆیانو ژنو منداڵیان کۆتایی نەکەینو بەڵکوو ئەوان لەخۆمانو ژنو منداڵی خۆمان لەپێشتر بزانین.*

موساحەبەی نوێنەری ڕۆژنامەی ڕەهبەر لەگەڵ پێشەوای مەزنی کوردستان

وەرگێڕ: قزڵجی

ڕۆژنامەی ڕەهبەر دەنووسێ: پێرەکە سەعات 6ی دوای نیوەڕۆ ئاغای قورەیشی ئەندامی هەیئەتی نووسەرانی ڕەهبەر لەویلای ژمارە 5 واقیع لەدەربەند لەگەڵ جەنابی قازی محەمەد ڕەهبەری حیزبی دێمۆکراتی کوردستان کەدەرۆژ پترە بۆ گفتوگۆ لەگەڵ

* کوردستان ژمارەی 62 ساڵی یەکەم 4 شەمۆ 5 ی پووشپەڕی 1325 - 27ی ژوەنی 1946

دەوڵـەتی مەرکـەزی هاتۆتـە تـاران موسـاحابەی کـردووە. شـەرحی ئەوموسـاحەبەیە لەخوارەوە بەنەزەری خوێندەواران دەگا:

جەنابی قازی محەمەد کۆت‌و شەڵوارێکی ساکاری لەبەردابوو و زۆر مـەحجووب‌و بەویقار و بەئوبوهـەت دەبینـدرا، چـەند نەفـەر لەموتەنـەفیزو گـەورە گـەورانی کـورد کەلـەو مەجلیسـەدا حـازر بـوون ئیحـترامێکی زۆر نیسـبەت بەرەهبـەری حـیزبی دیمۆکراتی کوردستان قایل بوون. جەنابی قازی دوای ئەوەی لەتەقازای ئێمە راجیع بەموساحەبە لەتـەرەف رەهبەرەوە ئاگادار بـوون زۆر بەمـەیل‌و ئیشـتییا حـازر بـوون جوابی پرسیارەکانمان بدەنەوە. جوابەکانیان کورت‌و موختەسـەرو سـەریح‌و لـەرووی ئیمان‌و قووەتی قەلبەوە بوو:

پرسـیار: مەڵبـەند و قەڵـەمرەوی ئێسـتای نێـهزەتی دێمۆکراتـی کوردسـتان تا کوێ دەڕوا؟

ولام-مەلبـەندی نفـووزی حـیزبێکی کەبـەناو کۆمـەڵێکی زۆر و زەوەنـددا بڵاوبووبێتـەوە زەحمەتـە مـەعلووم بکـرێ. بـەڵام نێـهزەتی ئێمـە راسـتەوخۆ کـوردی دەوروبـەری مـاکۆ، شـاپوور، خـۆی، رەزائییـە، شـنۆ، سـندووس، سـەقزو سەردەشـت کەنزیکەی حەوسەت هەشت سەد هەزار کەس شارەزایی‌و رەهبەری دەکا.

پ-هێندێ لەسابیقەو ڕابردووی تاریخی نێهزەتی خۆتان شەرح دە.

و-حـیزبی دێمۆکراتـی کوردسـتان سـەرەتای لەمەزلوومی‌وناڕەزایـەتی قـەدیم‌و کۆنەوەیە، هەرچەند سابیقەی زۆرە بەڵام لـەنۆ مـانگ بـەم لاوە دەستی بەفەعالییـەتی عەمـەلی کـردووە(کۆمیتـەی مەرکەزی حیزب لەمهابادە.) دەسـت پێکردنـەوەی حـیزبی ئێمـە بەفەعالییـەت عەکسولعەمەلی زۆر بۆ هێنـانی دەوڵـەتانی مورتەجیعـە کەلـەپێش دەوڵەتی ئێسـتادا لەسـەر کاربوون‌و دەیانەویسـت دەگـەڵ هـەموو نێـهزەتێکی لاگـیری ئازادی‌و ئیستیقلالی ئێران بەربەرەکانی بکەن.

پ-چ ئیقداماتێك تائێستا لەو ناحییەو مەنتیقەدا کراوە؟

و- کارێکی هەرە گەورە کە نێهزەتی ئێمە لەمەڵبەندی دەسـتەڵاتی خـۆی کردوویـە ئیجادی گیـانێکی سـەمیمییەت‌و یەکەتییـەکی بێ نـەزیرە لـەنێوان چـەند سـەد هـەزار نەفەر برایانی ئێرانی ئێوەدا.

ئەمنییەت‌و ئارامییەکی کە لەومەڵبەندەدا هەیە قەت نەبووەو میللەتی ئێمە لەخۆڕا لەئیجادو ئیبداع‌و دەست کردنەوەیەکی بەشەڕەفانە لەحەیسییەتی میللەتی ئێران زۆر شاکاریان کردووە. دەگەڵ ئەو وەختە کەمەو نەبونی وەسائیلی چاك کردنی ڕێگایان، دامەزراندنی مەدرەسان، دامەزراندنی چاپخانەو بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەو گۆڤارو تەربییەتی سیاسی‌و نیزامی کۆمەڵێکی زۆر لەکوردانی هاونیشتمانی ئێوە بەرەو تەڕەقی ڕۆیشتووە.

پ- ئاگات لەحاڵی کوردانی جنووبی کەڕێوڕاست لەژێر نفووزی مەعنەوی نێهزەتی ئێوەدا نین هەیە؟

و-لەو جێگایانە لەهەموو جورە بزووتنەوەیەکی دێمۆکراتیك پێشگیری کراوە بەڵام ئێمە دەزانین لەهەموو جێگایەك هەموو کوردێکی زۆرلێکراوو عاشقی ئازادی لاگیری نێهزەتی بەرەو تەڕەقی ئێمەیە.

پ- وەزعی ئێستای کوردانی دنیا بۆ ئێمە شەرح بدە.

و- بێجگە لە کوردانی ساکینی ئێران نزیکەی دوو میلیۆن‌و نیو کورد لەتورکیادا ڕای دەبوێرن، لەتەرزی بزووتنەوەو ڕەفتاری ئێستای دەوڵەتی تورکییە نیسبەت بەکوردانی ساکینی ئەوێ خەبەرێکم نییە. بەڵام لەوەپێش کوشتارو ئەزییەت‌و ئازاریان دەکردن، وئەمەش کەدەوڵەتی تورکییە ئیدیعا دەکا کە (مەسئەلەی کوردی لەو مەملەکەتەدا حەل کردووە"لەلای من قابیلی قبووڵ نییە. مەگەر پێمان وابێ کەئەو حەل کردنە بەباری هەڵکوشین‌و دامرکاندنی ئارەزووی میللی ئەواندا بووبێ... بێجگە لەوەش نزیکەی ملیۆنێك‌و دووسەد هەزار کوردی دیکەش لەعیراقدا دەژین. ئاکارو بزووتنەوەی حکوومەتی عێراقیش دەگەڵ ئەوان لەفیراروهەڵاتنی بەپۆل‌و کۆمەڵی کوردانی عێراق بۆ مەنتیقەو مەڵبەندی نفووزی نێهزەتی دێمۆکراتیکی ئێمە ڕووناك دەبێتەوەو وەدەرکەوێ.بەڵام دەبێ بڵێم کە دەوڵەتی فەڕانسە دەگەڵ حەوسەد هەزار کوردی کە لەسوورییە دا دەژین باش بووە.

پ- چ ڕابیتەیەکی مەعنەوی لەنێوان نێهزەتی کوردستان‌و ئازەربایجاندا هەیە؟

و-هەردووك لامان بۆ ئامانجێك کە ئازادی‌و سەربەخۆیی حەقیقی‌و بەڕاستی ئێرانە کار دەکەین.

پ-دەکرێ لەگفتوگۆی تاران یا کولیباتی ئەو ئاگادارمان بکەی؟

و-ئەمن چەند جەلەسە دەگەڵ ئاغای موزەفەری فیرووز معاوینی سیاسی ئاغای قەوام وسەلتەنە سەرەك وەزیرو ئاغای سەرلەشکر ڕەزم ئاراو دووجار دەگەڵ جەنابی سەرۆك وەزیر مولاقاتم کردووە. نەزەری ئاغای سەرۆك وەزیرم زۆر تێکەڵ بەحوسنی زەن و چاك نییەتی دیوە. داخەکەم بەرهەڵستێکی کەگفتوگۆی ئێمەی وەدواخست نەخۆشی جەنابی ئاغای قەوام وسەلتەنە بوو، لەخودام تەڵەبە زووتر چاببنەوەتا مزاکەرە بەخێرو خۆشی نەفعو قازانجی ئازادی دوایی بێت.

پ-ئایا لەو ناوەدا چلوچوویی مورتەجیعو پاشەکشەکان قابیلی تەوەجوهو لێ وریا بوون نییە؟

و-وەختێکی ئیرادەی میللەتو دەوڵەت تێکەڵکارێکی سەحیحو چاکدا ڕێك کەوێ هیچ شتێ ناتوانێ پێشی لێبگرێ.

من ئاتییەکی زۆر چاك تێبینی دەکەمو هیوادارم دەوڵەتی مەرکەزی بتوانێ دێمۆکراسی بەهەموو ئێراندا بڵاوبکاتەوە.

پ-نێهزەتی دێمۆکراتیکی کوردستان تا چ ئەندازەیەك یارمەتی دێمۆکراسی ئاتییەی ئێران دەدا؟

و-نێهزەتی ئێمە لەئازادیخوازانی تارانەوە ئیلهامی گیر کەوت، ئێمە شاعیرێکی میللی بەناوبانگمان هەیە بەنێوی هەژار کە قەسیدەیەکیشی لەڕۆژنامەی ڕەهبەردا چاپ کرابوو. لەم قەسیدەیەدا کوتوویە "ئێمە بەشمشێر ئەوان بەقەڵەم"، ئەمن ئەو قسەیەی وا بەیان دەکەم کەقەڵەمی ئێوەلەتاران کاری سەد شمشێری ئێمەی لەمەنتیقەی خۆمان کرد. میللەتی ئێمەزۆریان دڵ بەنێهزەتی ئازادیخوازی ئێرانەوەیە. ڕۆژنامە ئازادیخوازەکانی تاران بەئیشتییا دەخوێننەوەو تفو لەعنەت لەڕۆژنامەی ئیرتیجاعی و پاشەکشە دەکەن.

پ- لەومانگانەی دواییدا لەنێوانی دەوڵەتی مەرکەزیو نێهزەتی کوردستاندا بەرهەڵستێکی وابوو کە نەیەڵێ هەر دووك لا لێك نزیك ببنەوەو ڕێك کەون یان نەو؟

و-پێش دەوڵەتی جەنابی قەوام وسەلتەنە ئەم جورە بەرهەڵستانە زۆر بوون بەڵام دوای ئەوە کەئەو دەوڵەتەهاتە سەر کار، دەوڵەتی مەرکەزی هەوڵو تەقەلایدا بۆ ڕێك کەوتن و سازان.

پ–بۆچی فەرانسەوی راجیع بەمەسئەلەی کورد زۆر عەلاقە دەنوێنن و ئایا ئەو خەبەرەی موخبیری فەرانسەویی بەزمانی تۆوە کوتوویە:" ئێمە هەر وەختێك کە کەیفمان لێ بێ کرماشان دەدەست دەگرین" راستە یان نا؟

و– من پێم وایە فەرانسەوی دەگەڵ کوردان نەزەرێکی خراپیان نییە، لەسوریيە ئەوەندەی لەدەستیان هاتبێ کومەگیان بەکوردان کردووە. راجیع بەخەبەرێکی موخبیری فەرانسە لەزمان منەوەکتوویە، هەوەڵ ئەوەیە کەئەم قسەیە بەئێستا کەئێمە لاگیری ئەوەین مەسئەلە بەموسالەمەت حەل بێ مەربووت نییە. دووەمیش ئەمەیە کەمەنزوور دەست گرتنێکی غاسبانەو ئیمپریالیستی نەبووە بەڵکوو مەقسوود ئازادکردنی بەشێك لەهاونیشتمانان و کومەگێکی پتر بەئازادی تەواوی ئێران بووەو دیسانیش دەڵێمەوە کە دەوڵەتی ئێستا ئەو جورە نەزەرییاتە کەهی زەمانی حکوومەتە ئیرتیجاعییەکانی پێشووە لەناو دەبا.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوای موعەزەمی کوردستان

جەنابی قازی محەمەد لەکاتی ڕۆیشتن بۆ ورمێ

ڕۆژی هەینی 4–5–1325 سەعاتی 11پێشەوای موعەزەمی کوردستان حەزرەتی قازی محەمەد لەکاتێکدا خۆی ئامادەکردبوو کە بۆ پێراگەیشتن بەهێندێ کاران بۆ لای ورمێ و مەڵبەندەکانی کوردستانی باکور بچێت بەحوزووری ژمارەیەکی زۆر لەئاغایانی مامەش زەرزاو ئەندامەکانی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان و ژمارەیەکی زۆر لەخەڵکی چاری نوتقێکی بەتسینی ئیراد کرد. حەزەرتی پێشەوای کوردستان لەسەرەتای نوتقەکەیدا ئەم ئایەتە موبارەکەی خوێندەوە:"کتب علیکم القتال وهو کره لکم وعسی ان تکرهوا شیئا وهو خیر لکم الخ" لەدوای خوێندنەوەی ئایەتەکەنوتقی بەتەرتیبی خوارەوە دەست پێکرد:

ئەڵبەتە هەمووتان ئاگادارن کە کورد لەرێگای ئازادیدا زۆری نیهزەت کردووەو لەموقابیل ئیستیعمارو ئیستیسماردا ملەو موبارەزەی دەوام پێداوەو من نامەوێ ئێستا مێژووی نێهزەتی کوردانتان بۆ بگێرمەوە چونکوو کورد میللەتێکە کەهیچ وەختێ بەربەرەکانی ئیستعیمارو ئیستیسماردا ملەو موبارەزەی دەوام پێداوەو من نامەوێ ئێستا مێژووی نێهزەتی کوردانتان بۆ بگێرمەوەچونکوو کورد میللەتێکە

* ڕۆژنامەی کوردستان ژمارەی 69 یەکشەمۆ پووشپەڕی 1325 ژوویەی 1946

کەهیچ وەختێ لەبەر بەرەکانی ئیستعیمارو فاشیستان دەستی نەگێڕاوەتەوە. بۆ خۆتان دەزانن لەعێراق چییان بەسەر کوردان هێنا. هەرچەند تۆپو تانکیان بەڕووی کوردانەوە دەکار کرد نەیان توانی هەستی ئازادیخوازی کوردان بکووژێننەوەو شاهیدم (ئیشارەی بەدەست کرد) جەنابی مەلا مستەفاو قەومە دلێرە بارزانییەکەیەتی کەلەسەر بیری پاکی ئازادیخوازی وازیان لەخاکو نیشتگای خۆیان هێناوە. دیسان لەعەمەلیياتی کێویانەی تورکەکان ئاگادارن کەچیان بەسەر کوردان هێنا کەئێستا ماوەم نییە فەجایعی گیانبرژێنو دڵقرچێنی ئەوانتان بۆ بگێڕمەوە. ئەو میلەتانە بەهۆی یارمەتی هێندێ لەمیلەتانی بێگانەی دیکە دایمەن خەریکی شێرەزەکردنی کوردان بوون، بەڵام میلەتی کوردی ئازاو نەبەزو شەڕکەرو تەجرەبە دیتوو ئەو هەموو دەردو ناخۆشییانەی بەبارزانی و ڕۆژ بەڕۆژ پتر دەنگی خۆی بڵیند دەکاتەوەو لەمیلەتانی دیکەی دەگەیێنێ کەحەقی ژیانی هەیەو تا مابێ لەئازادی دەست ناکێشێتەوە....

بەڵێ ئەو زوڵمو کوشتنو بێدادییە هەموو کۆبوونەوەو بوون بەمەدرەسەیەك فێری پشتی یەکتری گرتنی کردینو ئاگاداری کردینەوە بخوێنین، دووبەرەکی لابەرین، خیانەت بەکۆمەڵو یەکتری نەکەین، لەسەر تەماع یەکتر نەهاڕین، دۆستو دوژمنمان بناسین. دوژمنانی کورد وایان دەزانی کەبەکوشتن دەتوانن گیانی ئازادیخوازیمان بکوژن.

ئێستاش لەسایەی هێزو قودرەتی ئازادی ئێمەش چاوو گوێمان کراوەو جاریکی دیکە ناچینەوە ژێرچنگاڵی بێدادی، کورد جوێ لەحەقی خۆی هیچی لەخەڵکی نەویستووە، دەیەوێ بەزمانی خۆی بخوێنێ، لەپیتو کانگای وڵاتەکەی سوود بەرێ ببێتە خاوەنی کارخانەو کانگا. کورد نایەوێ دەستدرێژی بۆ خاکی هیچ میلەتێك بکا. ئێمە لەو رووناکییەی کەلەدنیادا بریسکەی دێ خۆمان بەبەشدار دەزانینو پێمان ناکرێ لەڕۆژی ڕووناکدا چاومان بقوچێنینو لەتاریکیدا دابنیشین. دەتوانین بڵێین کەڕێگامان بۆ کراوەتەوەو لەقۆناغی حەسانەوە نزیك بووینەوە، بەڵام دەبێ بزانین کەهەموو وەختێك بەشەڕو خوێن ڕشتن کارمان پێك نایە، لەهێندێ وەختدا دەبێ فیداکاری بنوێنینو هێندێ ڕۆژی واشمان دێتە پێش کەلەڕووی موقتەزییاتی سیاسەت گوێ خۆمان لەمەیدان بەرینە دەر. گەلێ وەختیش بەئاشتی و موسالەمەت

مەرامەمان پێش دەکەوێ. کۆمەڵێکی زۆر لەبرا کوردەکانمان بۆ پێشڕەفتی مەرام بەگیان و ماڵ هاتنە پێش بەدنیایان پیشاندا کەلەڕێگای پێشکەوتنی دێموکراتی و ئازادیدا باکیان لەسەرو ماڵی خۆیان نییە، پێشڕەوی ئەوانیش برایانی بارزانین و بەتایبەتی ژمارێکی زۆر لەئاغایانی مامەش و پیران و زەرزاو دێبوکری پۆل پۆل بەشەرافەتمەندی چوونە جەبهەو بەسەربەرزی گەڕانەوە، دیسان ئاغایانی مەنگوڕ خزمەتێکی زۆر بەمەگەسان کردووە، ئەو شتەی کە پتر ئەمن مەمنوونی مەنگوڕان دەکا ئەوەیە: ئەوان لەنێو خۆیاندا ناخۆشییان بوو، ڕۆژێك پێم کوتن کەکێشەی ئەنگۆ لەسەر ئیستیکانە چایەکە کەلەپێشدا بۆ کامتانی دانێن و یادئاوەریم کردن کەئەوڕۆ بۆ ئێمەیەکەتی پێویستە جا دوای ئەوە دێین بەوردە حیسابی نێو خۆمان رادەگەین. ئەلحەقی وەلئینساف ئەوانیش قسەی منیان بەکارهێناو هەموو جورە ناخۆشییەکیان لەنێو خۆیان لابرد. دیسان ئەفرادو کۆمەلانێکی زۆر لەکوردەکان نیشانیان دا کە بۆ فیداکاری لەپێناو ئازادیدالەخۆبوردوو فیداکارن، لەبەرانبەر دێموکراسیدا ماڵ و منداڵیان نایەتە بەرچاوو بەئێمەو هەموو دنیایان نیشاندا کە بۆ لەباوەش گرتنی مەعشووقی خۆشەویست(ئازادی و دێموکراسی) باکیان بەهیچ نییە، پاکی و فیداکاری و مەردایەتی خۆیان بەدنیا نیشاندا، پێشڕەوی ئەوانەش برایانی "بارزانی"ن... بەقسە هیچ بوون بەلام بەکار ڕووی کوردیان سپی کردووە.

هێندێ لەبرایەکانمان بەقسە کێوی بیستوون بوون، بەلام بەکار مێشوولەش تەواو نەبوون.کورد ئەوانەی یەك بەیەك ناسی زانی کە بە"قسەی گەورە سەر ناکەوێ، بەکار میللەتی کورد دەگاتە هیوای خۆی" و لەوەختی خۆیدا هەر کەس بەمیزانی خزمەت جەزای دەدرێتەوە. بەشێك ویستیان کە بۆ ئازادی هەوڵ بدەن و مەرامی خۆیان ببەنە سەر بەلام داخەکەم هێندێ کاری ناشیرنیان کرد کەبووە لەکە لەسەر خۆیان.

برایانی خۆشەویست: ئەمن لەئێوەم دەوێ کەتەنیا شەڕکەر نەبن بەشکوو چەکێکی وا هەل بگرن کە بتوانن بەرامبەری دەگەڵ لەشکری میللەتانی تر بکەن، ئەو چەکەش(عیلم و زانستە). مەرحەلەی شەڕ تەواو بوو نۆبەی هونەرە... ئەمن لەئێوەم دەوێ کەبەزانست بەربەرەکانی دوژمنان بکەن."چەك بێ عەقڵ دوژمن نابڕێ"... بەلام داخەکەم ئاغاکان ئامادە نین کەلەمیوەی خوێندن بەهرەوەر بن، ئەگەر بڵێم کوڕەکانتان، برایەکانتان بهێنن بیان نێرم بۆ جەبهە باکیان نییە، ئەگەر دە کوڕی

ههبێ ههر دهیان دێنێ، بهڵام ئهگهر بڵێم بۆ خوێندنیان دهنێرم ڕووی خۆیان گرژ دهکهنو عوزری ناموهجهه دێننهوه، ئهگهر پێیان بڵێم مهدرهسهیهك لهدێیهكانتان بكهنهوهمات دهبن، ئهو كاره پهستانهش سهبهبی ئهوهیه كههێشتا لهبهری خوێندهواریان نهخواردووه، نازانن ئینسانی بیسهواد ئهگهر ڕۆستهم بێ بهكاری دوو شایی نایێ. تهماشای میللهتی ڕووس بكهن، سهرنج بدهنه سیاسهتو پێشكهوتنیان بۆتان دهردهكهوێ كهبههۆی زانستو هونهره كهسهد قوناغ لهپێش ههموو میللهتێكی ڕووی زهوین. فهرمایشی پێغهمبهر سهلهلاهوو عهلهیهی وهسهلهم" ئوتلبولعیلم مینهلمههد یلهللهحهد" یان بهكارهێناوهو ههر ئهوان دهزانن مهعنای چییه... ئێمه وادهزانن كهباسهوادی ئهوهیه كه بتوانین چوار هارویودوو كاڵهك كۆبكهینهوه، یاكاغهو بخوێنینهوه! كورد سێ شتی گهوره لهژیانیدا زۆر پێویسته : 1-خوێندهواری، 2- تهربییهی باش، 3-فیداكاری. بهڵام سهد مخابن كهماوهی ئێمهو ئهوانه وهكوو عهردو ئاسمانه.

دهبێ مانای تهربییهت فێر بینو بهكاری بێنینو سهركردهكانمان دهبێ مهعلووماتی نیزامی زۆر كۆكهنهوه، دهبێ شارهكانمان زۆر پاكو خاوێن ڕابگرین كهمیللهت لهنهخۆشیو ههژاریدا نهمرێ، پێویسته كارو ئیدیعامان وهكوو یهك بن... ئازادی بهقسهو هوراهورشا وهرناگیرێ بهماندوو بوونو لهخۆبووردن پایهداره....

ئهی خۆشهویستهكانم وهختێ میللهتی كورد بهختیار دهبێ كهئێمه واز لهمهنافیعیشهخسی بهێنین... ههر وهكوو كاری خۆمان جێبهجێدهكهین كاری میللهتیش وابخهینهڕێ، كاری شهخسی وهپێش كاری عوموومی نهخهین.

دروستكار ئهو كهسهیه كه پووڵو موڵكو مهقامی مهنزوور نهبێ، جا تكام وایه كه چیدیكه چاوتان لهمهنافیعی شهخسی نهبێ،مهدرهسه لهدێهاتهكان بكهنهوه بیمارستان دروست بكهن، یاریدهی ههژاران بدهن، كارخانه بكرن...دنیا پێنجو دوو ڕۆژێكه، پوول نێوی ئینسان بڵیند ناكا بهڵكوو خزمهت بهمیللهتو نیشتمان ئهستێرهی سهرشانی ئینسانه. بۆ خۆتان دهزانن كهئهمن بۆ وهرگرتنی حقووقی كورد شهوو ڕۆژ وچانم نهداوهوئهوزهحمهتهش بهفهخر دهزانم، تایهك ڕۆژم لهدنیا مابێ دهستلهفیداكاری ههڵناگرمو بهههموو كهسێكی دهسهلمێنم كهكورد شایهنی ژیانه ودیسان بۆ خۆتان دهزانن كهلهپێشدا ئێمه بهمیچ جورێك داوای تهجزییهی شیرانما

نەکردووەو تەنیا مەبەستمان ئازادی خۆمان و پاراستنی دێمۆکراتی بوو. بەڵام لەپێشدا کاربەدەستانی ئێران بێجگەلەوەی جوابیان نەدایەوە شۆخیشیان بەداوای ئێمە کردو ناچاربووین حکوومەتی میللیمان دامەزراندو هێزی خۆمان لەبەرانبەر ئەواندا تاقی کردەوە. ئەوان کەویستیان لەمە بێنە پێش، ئێمەش لەوان چوویە پێش، ئێستاش ئەوان حازر بوون پاشەکشێ بکەن، ئێمەش ئامادە بووین پکشێینەوە.ئەوان دەگەڵمان هاتوونە باری پیاوەتی ئێمەش گوێیان بۆ رادەگرین. لەسەفەری تارانمدا دەگەڵ ئاغای قەوام‌وسەلتەنە زۆرم گفتوگۆ کرد ئاغای قەوام‌وسەلتەنە نەزەرێکی موساعیدی دەگەڵ کوردان هەیە، رۆژێك ئاغای قەوام پێی گوتم: ئەوا ئێمەش بووینەدێمۆکرات‌و حیزبی دێمۆکراتی ئێرانمان دامەزراندووە وابەباش دەزانم کەنێوی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان بگۆڕن‌و نێوی بنێن حیزبی دێمۆکراتی ئێران، منیش وڵامم داوە: کەئەمن بەبێ تەسویبی کۆمیتەی مەرکەزی هیچ کارێکی ناکەم چونکوو دێمۆکراتی مانای ئەوەیەکەشەخس ناتوانێ مەسڵەحەتی میللەتی بێ موشاوەر بگرێتە دەستی خۆی. ئاغای قەوام دردانی بەوەدا هێنا کەکوردستان شایانی تەقدیرەو میللەتی کورد ئامادەی هەموو جۆرە فیداکارییە بۆ گەیشتن بەئازادی‌و دێمۆکراتی‌و کوتی:"نێهزەتی دیمۆکراتی کوردستان بەپشتیوانێکی گەورەی خۆمان دەزانین‌و ئومێدمان ئەوەیە کەبەهۆی ئێوەوە دێمۆکراتی لەتەواوی ئێراندا بلاوبێتەوە."

ئەلئان لەعێراقیش دەستیان کردووە بەموبارەزە کە دەستی زۆرداری لەمل خۆیان دەربێنن، ئێمە ئامادەین بەتەواوی ئێران کومەگ دەکەین‌و ئەگەر بێتوو ئازادیخوازانی عێراقیش پێویستیان بێ‌و کومەگمان لێ بخوازن کۆمەگیان پێدەکەین‌و بەڵکوو بۆ یارمەتی هەموو ئازادیخوازانی دنیا ئامادەی فیداکارین.

وەئەگەر لەو سەفەرەی منیش دەپرسن: بۆ خۆتان دەزانن کەئازەربایجانی براو پشت‌و پەنای ئێمەن‌و ئەم رۆژانە بیستوومە کەلەئەترافی ورمێ هێندێ لەکوردەکان ئەسپابی زەحمەتی هێندێ لەبرا ئازەربایجانییەکانیان فەراهەم هێناوەو ناڕێککییان کەوتووەتەنێوان، ئەمەکارێکی یجگار خراپە، مومکین نییە تەعەدی بەحقووقی هیچ فەردێکی ئازەربایجانی یا کوردبکرێ، بەپێی پەیمانی نێوانی کوردو ئازەربایجان خیانەت بەئەفرادی ئازەربایجانی خیانەت بەئەفرادی کوردە، جا دەچم بزانم

مەبەستیان لەم جورە کارە ناحەزانە چییەو بۆچی وادەکەن. براکانم وەکوو بیستوومە گەلێ کەس ڕیشوەت دەخۆن، گومرگ دەستێنن نای دەن بەماڵییە. شتی دەکڕن بەتمەنێك دووتمەن لەسەر حکوومەت دەنوسون، خیانەتو دزی کردن لەپیسترین دەردەی میللەتە. دەبێ لەو خووە پیسانە خۆتان بپارێزنو هومێدم هەیە کە هەموو پێکەوە شەوو ڕۆژ بۆ مەسلەحەتی میللەت تێکۆشن، پوولتان مەنزوور نەبێ، بوغزو دووبەرەکی بمرێنن تابتوانن دەدەنیای ئەوڕۆدا کەتەڕەقی گەیشتۆتە ڕادەیەك بێجگە لەبەرق دەیانەوێ ئەتۆم بکەنە نارنجێك مەملەکەتێکی پێ گەرم دابێنن یابیکەنە شوێنێك نیشتمانێکی پێ‌تێك دەن، بگەینەڕیزەی میللەتانی‌دیکە.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوای کوردستان

برایانی خۆشەویست ئەوسەفەرانەی کەمن دەیان کەمو لەوەختی هاتنەوەدا تەواوی ئەهالی لەڕووی ئیحساساتی نیشتمان پەرەستییەوە ئیحساساتی خۆیان دەنوێننو گەورەو چکۆلەیان دێن بەپێشوازەوە هەموو ماندوبوونو زەحمەتێکی سەفەرم لەبیر دەباتەوە. ئەوەی کە عەرزوو دەکەم زەحمەتی سەفەر لەبەر ئەوەیە کە مەشهوورەکە زەحمەتی هەیە دەنائەمن هەر سەفەری کەکردبێتم یابیکەم هەر چونکوو لەڕێگای میلەتی‌دایە بەمونتەهای سەعادەتو خۆشبەختی دەزانم، بەڵێ زەحمەت نییە بەڵکوو لەزەتە. ئەو سەفەرەی دوایش کەمن کردمو لەزیمندا شارەکانی ورمێ، شاپوور، خۆیو ماکۆم دیون، کوردو مەڵبەندەکانی کوردستان گەڕام بۆ ئەوە بوو کە برا کوردەکانی خۆم لەنزیکەوە ببینمو ئاشنای ڕووحییەی ئەوان بمو پێم کوتن ئێوە بۆ خۆتان دەزانن کەئێمە نێهزەتێکی گەورەمان کردووەو لەم ڕێگەیەدا زۆرمان زەحمەت کێشاوەو گەلێکمان فیداکاری نواندووە، ئێستاش ئێوە ئەگەر ئەم کارەتان لەبەر گرانە هیچ مانعێکی نییە، مومکینە کوردی هەر مەڵبەندێك دەگەڵ ئەو شارانەی ئازەربایجان کەلێیان نزیکە هاوکاری بکەن. مەسەلەن کوردی دەورو بەری ورمێ دەگەڵ ورمێو کوردانی دەوروبەری شاپوورو خۆی ماکۆ دەگەڵ ئەو شارانە هاوکاری بکەنو ئێمە دەگەڵ ئازەربایجان هیچ جیاوازیمان نییە.

---

* ڕۆژنامەی کوردستان– ژمارەی سێشەمۆ 8ی گەلاوێژی 1325–نووتی1946

لەوەلامدا کوتیان ئێمە ئالای موقەدەسی سێ ڕەنگی کوردستانمان هەڵ کردووە کەلەسێبەری‌دا خۆمان‌و هەموو کوردێکی دیکە بحەسێنەوە، هەتا قەترەیەك خوێن لەبەر بەدەنی ئێمەدا مابێ ئالای موقەدەسی ئێمە نابێ نەوی بێت. ئێستاش لەحەمدی خوداوە ئالای موقەدەسی کوردستان لەتەواوی نوقاتی کوردستان دا دەلەرێتەوەو هەر دەبێ بلەرێتەوە. ئەو ئالایە تەنیا هەر ئی ئێمە نییە بەڵکوو ئالای هەموو کوردانەو ئەوانیش چاویان لەو ئالایەیەو بەهومێدی لەرینەوەی ئەو ئالایە دەژین‌و لەو جێگایانەدا کەدەپێشدا لەسەر خاکە موقەدەسەکەیان لەراوەتەوە دەبێ بلەرێتەوەو ئەگەر شتێکیش تائەورۆ لەئێمە بیندرابێت لەبەرئەوەیە کەئێمە تائەورۆ مەداریسمان نەبووەو لەخوێندن‌و شارستانییەت دوور کەوتووینەوەولەکاروباری حکوومەتی‌و تەشکیلاتیش بێخەبەرین، دەنا ئێمە هەموو کوردی خوێن پاکین‌و گشت لەڕێگای کوردییەت‌دا دەمرین. جوابی کوردەکانی ئەو ناوچانە بە من ئەوە بوو کەعەرزم کردن.

لەم سەفەرەدا کەبەشارەکانی ورمێ، شاپوور، خۆی، ماکو داڕبردم، برایانی ئازەربایجانی لەفەرماندارەوە بگرە تا ڕوئەسای ئیدارات‌و کارمەندان‌و خەڵکی شاری تاچەند فەرسەخی پێشوازیان لەئێمە کردوهەر کە دەگەیشتینە نێو شاری بۆ پێشمەرگەخانەی خۆیان بانگ دەکردین‌و لەچوون‌و گەڕانەوەدا گاردی ئیحترامیان لەڕێگەدا بۆ دادەنان‌و ئەگەر لەشاریش دەهاتین بڕۆین دیسان گاردی ئیحترامیان دەنارده دەری شاری‌و لەسەر ڕێگایان ڕادەگرت بەڵام لەم قسمەتەدا نەمن مەنعم دەکردن‌و پێم خۆش نەبوو ئەوان زەحمەت بکێشن. لەهەموو شارەکان توانیم مەنعیان بکەم بەڵام لەشاری خۆیە نەم زانی لەوەختی حەرەکەتیش‌دا گاردی ئیحترامیان دانابوو. ئیحتراماتێکی فەوقولعادەیان بەجێ‌هێنا، بەڕاستی ئەو ئیحساساتەی کەبرا ئازەربایجانیەکان لەم شارانە نیسبەت بەئێمە نواندیان دەتوانم بڵێم لەکوردیش ئەو ئیحساساتە نەبیندراوەو لەورمێش مێهمانی جەنابی فەرماندارى وێ ئاغای ڕەفیعی کەیەکێك لەئەشخاسی نیك سیرەت بەیەك ئەندازە سەعی دەکا بۆ نێوان خۆشی کوردو ئازەربایجانیان بووین، زۆر پەزیرایەکی چاکیان کردین. لەم سەفەرەدا کە براکوردەکانم چاو پێکەوت موەفەق بووم کە هێندێ ئیختیلافات کە دەنێویاندا بوو لای بەرم. هێندێ لەئاغایانی هەرکی دەگەڵ نوری بەگی بەگزادە بەشەڕ هاتبوون، چەند پیاوێك لەبەین‌دا کوژرابوو توانیمان ئەو قەزییەش خامۆش کەین‌و ڕێکمان

خستنەوەو ئیختیلافاتی کۆن و نوێمان هەموو لەنێوان پاك کردنەوە. و لەخۆی و ورمێ ئاغای پیشەوەری سەدری فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانم مولاقات کرد.

ئاغای پیشەوەری ڕاجیع بەبرایەتی کوردو ئاوەربایجان زۆر دەستووراتی فەرموو وتی حازرین هەرچی لێمان بخوازن کۆمەگ بەکوردان بکەین و ئازەربایجانی ئامادەن لەسەر کوردان خوێنی خۆیان بڕێژن، فەقەت پیشەوەری گلەیی لەهێندێ کوردەکانی ئەتڕافی ورمێ کرد منیش جوابم داوە کە کوردانیش حازرن بەگیان وماڵیان لەئازەربایجان دیفاع بکەن و فەرقێك لەبەینی کوردو ئازەربایجاندا دانانێن.چەند مانگ ئێمە قشوونمان لەئەتڕافی سەقزو بانەو سەردەشت ڕاگرتبوو ئەو لەشکرە تەنیا بۆ پاسەوانی کوردستان نەبوو، بەڵکوو بۆ پاراستنی سنووری کوردستان و ئازەربایجان بوو ئەلئانیش حدووداتی خاریجی کوردستان و ئازەربایجان ئەوڕۆ لەتەرەف کوردانەوە پاس دەکرێ، دیسان فەرمووی قەتعەن ئێمەش بۆ هەموو خزمەتێکی پێویست بەکوردان ئامادەین و لەبابەت گلەییەکانیەوە جوابی لازم داوە.

ئەمن لەمسەفەرەدا هێندێ کارم مابوو کەجێبەجێیان بکەم بەڵام چونکوو بیستم کەسێ نەفەر لەموحەسیلینی ئێمە کەلەباکۆ دەخوێنن بۆ سەردانی وڵات هاتوونەوە تاڵووکەم کرد کەچاوم پێیان بکەوێت و ئینتیزاریم هەبوو کەلەوەختی هاتنەوەی ئەواندا پێشوازێکی زۆر چاکیان لێبکرێ چونکوو ئەوانە هەوەڵ موحەسیلێکن کەلەکوردان چوون بۆ خاریجە، میللەت دەبێ زۆریان قەدردانی لێبکا، بەڵام داخەکەم لەم خسووسەوە وەك پێویستە تەوجوهی لازم و پێشوازی شایانیان لێنەکراوە.ئومێدەوارم کەهەموو ساڵێك مووەفەق بین ژمارەیەکی زۆر لەموحەسیلین بنێرین بۆ خاریجە کەبەحەول و قووەتی خودا مووەفەق بین بەهۆی عیلم و زانست کەشتی کوردستان بگەیێنینە ساحیل و خواهیش لەو دانیشجوو خۆشەویستانەی خۆمان دەکەین کەلەماوەی ئیقامەتی خۆیان لەمەهاباد موشاهەداتی خۆیان لەوێ بەنووسین و بەگوتن بۆ خەڵکی بڵێن و بنووسن کە میللەت ئاشنا بێت کەمیللەتانی دیکە چلۆن بەقووەتی عیلم وزانست و ئەرزو ئاسمان، سەردەریا وژێردەریایان موسەخەر کردووە، لەوە زیاتر زەحمەتوو نادەم و لەزەحماتی ئێوە تەشەکور دەکەم و لەخودا دەخوازم هەر پێش کەون و هەر پیرۆز بن.*

* ڕۆژنامەی کوردستان ، ژمارەی 76سێشەمۆ 22ی گەلاوێژی 1325، ئووت-1946

تێلگرافێک بەمەزموونی ژێرەوە لەلایەن جەنابی ئاغای قازی محەمەد پێشەواورەهبەری حیزبی دێمۆکراتی کوردستان موخابەرە کراوە.

تاران- جەنابی ئەشرەف ئاغای قەوام رەهبەری حیوبی دێمۆکراتی ئێران، روونووس جەنابی ئاغای دوکتور کەشاوەرز رەبەری حیزبی توودەی ئیران، روونووس جەنابی ئاغای سالح رەهبەری حیزبی ئێران

روونووس تەبریز جەنابی ئاغای پیشەوەری رەهبەری فیرقەی دێمۆکراتی ئازەربایجان، تاران_ئاغای پادگان معاوینی سەدری فیرقەی دێمۆکراتی ئازەربایجان.

بەئیحتیرامەوە حیزبی دێمۆکراتی کوردستان ئامادەیی خۆی بۆ ئیئتیلاف دەگەڵ ئەحزابی ئازادایخواه(دێمۆکراتی ئێران، توودەی ئێران، دێمۆکراتی ئازەربایجان، حیزبی ئێران) رادەگەیێنێ و ئەم ئیئتیلافە بەموجیبی سەعادەت وعەزەمەتی میللەتی ئێران دەزانم و بەم وەسیلەیە جەنابی ئاغای سەدری قازی لەلایەن حیزبی دێمۆکراتی کوردستانەوە بۆ گفتوگۆی پێویست و ئیمزای ئیئتیلاف نامە بەنومایەندەیی موعەریفی دەکەم.

رەهبەری حیزبی دێمۆکراتی کوردستان
محمدی قازی*

---

* رۆژنامەی کوردستان ژمارەی 85 پێنجشەمۆ 21ی خەرمانانی 1325 سیپتامبری 1946

پاری دووهەم

سەرەك وەزیران و لێپرسراوانی تری حزب و کۆمار

دوای ئەو باس و رۆڵەی پێشەوا، باناوڕێك لەجێگە کۆمەڵایەتی و چینایەتی لێپرسراوانی تری حزب و کۆمار، بدەینەوە، بۆ ئەوەی بتوانرێت نرخاندنەکە گونجاو و لەگەڵ واقیعەکەی هەریەکەی لەو لێپرسراوانە یەکبگرنەوە....

2-حاجی بابە شێخ: لەشێخەکانی بۆکان و پیاوێکی موسڵمان و شەخسییەتێکی ئایینی بوو. لەسەردەستی زانایانی ئاینییدا لقەکانی زانستی ئایینیی خوێندووە.

خاوەن موڵك و پلەیەکی کۆمەڵایەتی بووە، لەتوێژاڵی سەرەوەی کۆمەڵگەدا جێگەی خۆی هەبووە، هێمنی شاعیر دەربارەی حاجی بابە شێخ گوتویەتی:

"پیاوێکی زۆر کۆنەپەرست و کەللەڕەق و خۆپەرست و ناشارەزا بوە، بەلام زۆر راست و پاك و ئازاو بەبیروبڕوا بو. بەهیچ جۆرێك تاوانی خەیانەتی پێوەنانوسێ. لەکاتی وتوویژ لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتی مەرکەزیدا دور نیە فریوی خواردبێ و بەهەڵە چوبێ. بەلام لەرێگای راست لای نەداوە.."(4)

لەگەڵ ئەوەشدا رەئیسی هەیئەی رەئیسەی میللی(سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران) بووە. بەلام دەسەلاتێکی ئەوتۆی نەبووە، لەبڕیاردان لەسەر هەندێ کێشەی هاوپێوەند بەئایین هەنگاوی ناوەو لەجێگەی یاسا، حسابیان بۆ کراوە. بەگشتیی پیاوێکی خۆشەویست و خاوەن رێز بوو لەناو کۆمەڵگەی کوردەواریدا گەلێك لەو بڕیارانەی پێوەندییان بە رەدوکەوتن و دزی و خیانەت و دەردە کۆمەڵایەتییەکانی تر بەناوی ئەمەوە لەرۆژنامەی کوردستاندا بلاوکراوەتەوە.

3-محەمەد حسەین سەیف قازی(حەمە حوسەین خانی سەیف قازی) ژەنراڵ و وەزیر جەنگ بووە، ئامۆزای پێشەوا قازی محەمەدە، لەبەرئەوە جێگەی تایبەتیی خۆی هەبووە ئەو پلەیەی لەکۆماردا وەرگرتووە، ئازاو خاوەن پلەیەکی کۆمەلایەتیی و سەربازیی بووە، شوێن و پایەیەکی گرنگی هەبوو...

خاوەن موڵك و ماڵ و زەوی‌وزار بووە، لەنزیك میاندواوە خاوەنی دە دوانزدە دێی بەپیت و بەرەکەت و بەراوو دەوڵەمەند بوو.. لەبەڵگەنامەکانی د.ج.ك دا زیاتر زانیاریی لەسەر ئەم لایەنە هەن.

4-محەمەد ئەمین معینی: لەسەرەتای دووەم جەنگدا، ئەم خاوەنی گەراج بوو، دوای ئەوەی وازی لەوە هێنا، بوو بەبازرگان، کاتێك ئەرتەشی سوریش چووە مهابادو ئەم پەیوەندیی خۆی لەگەڵ بازرگانە روس‌و ئازەرەکان بەهێزکرد، ئەو کارە نوێیە مەڵبەندی کۆمەڵایەتیی ئەم وەزیرەی گواستەوە بۆ چینی دووەم، یان چینی ناوەندی کۆمەڵ.. دوای ئەوەی بۆ سوڤییەتییەکانیش دەرکەوت کە هاوکارێکی باشە ئیتر زیاتر متمانەیان پێی بوو، تا کرا بەئەڵقەی پێوەندیکردن لەنێوان لێپرسراوانی سوڤیەت‌و حزبی دیموکراتی کوردستان.

5-ئەحمەد ئیلاهی: کوتاڵ فرۆش‌و بازرگان بووە، جێگە کۆمەڵایەتیی لەریزی چینی ناونجیی کۆمەڵدا دادەنرێ، شارەزای کاروباری بازرگانیی‌و کاسبکارێکی زیرەك بوو، ئەم وەزیرە خوێندەوارو هوشیارییەکی سیاسیی سنورداری هەبووە...

6-کەریم ئەحمەدیان: لەژنەکەیەوە خزمی پێشەوا قازی محەمەد بوو. پێش کۆمار فەرمانبەری حکومەتی بوو. لەریزی وردە بورژوا حساب دەکرێ، پیاوێکی دڵپاك وەزیرێکی کەم دەسەلات بوو.

7-حاجی عەبدولرەحمان ئیلخانیزادە: یەکێك بوو لەسەرکردە ناودارو خوێندەوارەکان، خاوەن‌و موڵك‌و زەوی زارێکی زۆری ناوچەی بۆکان بوو، هوشیارییەکی سیاسیی دیارو خاوەن رۆڵ بوو، لەکۆمەڵەی ژ.ك‌و چالاکییەکانی، لەنوسین لەگۆڤاری نیشتماندا لێپرسراوو وەزیرێکی پلەو پایەدیار بوو، نیشتمانپەروەرێکی دڵسۆز بوو، لەیارمەتیدانی کۆمارو بزووتنەوەی کوردایەتیدا دەست والاو بەخشندە بوو... وەزیرێکی خوێندەوارو هوشیارو زیرەك بوو.

8-ئیسماعیل ئیلخانیزادە: ئامۆزای حاجی عەبدولرەحمانی ئیلخانی زادەیە، سەرکردەیەکی تری ئیلخانیزادەکان بوو، خاوەن موڵك‌و زەوی‌وزار بوو.

خوێندەوارییەکەی خراپ نەبوو، دانانی بەوەزیر، هەر لەبەر پلەو پایەی بوو لەناو ئیلخانیزادەدا.

9-مەناف کەریمی: بازرگان‌و وردە مالیك بوو، خوێندەوارو رۆشنبیر بووە، لەناو چینی ناوەراستی کۆمەڵدا حساب دەکرێ.

10-خەلیل خسرەوی: لەخێزانێکی ناوداری مهاباد بوو، بەبازرگانییەوە خەریك بوو. ئەمیش هەر لەچینی ناوەراستی کۆمەڵدا خۆی دەبینییەوە.

11-حاجی مستەفا داودی: بازرگانو خاوەن زەوی زارو باخو بێستانو، لەخێزانێکی ناوداری مهاباد بووە.

12-محەمەد وەلی زادە: لەخێزانێکی دەوڵەمەندو بازرگان بووە، دەڵێن خوێندنی کشتوکاڵی لەقوتابخانەی بەرزی کشتوکاڵی تەواوکردووە. لەڕوی ئابوریو دەرامەتەوە، خۆیو بنەماڵەکەی لەچینی سەرەوەی کۆمەڵ دادەنران...

13-سەید محەمەد ئەیوبیان: لەخێزانێکی دەوڵەمەندو لەچینی سەرەوەی کۆمەڵ بوو، باوکی خاوەنی ئەجزاخانەی مەهاباد بووەو ئەم بەڕێوەی بردووە.

هەروەها قاسمی قادری قازی مامۆستای قوتابخانە، عەلی ڕێحانی بازرگان، عەلی مەحموودی مامۆستای قوتابخانە، مستەفا سوڵتانیان بازرگان، عەبدولڕەحمانی کەیانی بازرگان، محەمەدی یاهو- کارمەند، مەلا عەبدوڵلای داودی (مەلای حەجۆکی)- ڕووناکبیر، محەمەد ئەمین شەرەفی بازرگان، سەدیقی حەیدەری بازرگان محەمەدی نانەوازادەو محەمەد دڵشاد ڕەسولی بازرگانو کوڕە بازرگان بوون، زەبیحی لەناوچینی هەژاراندا خۆی دەبینیەوە هێمنیو هەژار سەر بەناوە خێزانە دەرکەوتووەکانی موکریان بوون، ڕۆڵو جێگەشیان بەردەوام گرنگو بەتەئسیر بوو.

بەو پێیە دەردەکەوێ کەزۆربەی ئەندامانی سەرکردەو وەزیرەکان خاوەن موڵکو سەرەك هۆزو بورجواو پیتی بورجوا بوون، لێپرسراوو فەرماندەکانی سوپاو دەستگاکانی تری حکومەتو بازنەی چینایەتیی ئەو سەرکردایەتییەو جێگەی کۆمەڵایەتیی زامنی ئەو پلەو پایەیە بوون کە هەیانبو بەتایبەتی: عومەر خانی شەریفی، مەلا مستەفا، حەمە ڕەشیدخانیو سەرکردە پلە دووەمەکان.

دەربارەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی وەزارتەکەی جەمهوریەتی کوردستان ولیام ئیگلتون دەڵێت:

"بەگشتیی ئەو حکومەتە کوردییە نوێنەری چینی سەرەوەی شاری مەهابادو دەوروپشتی بووە، سیاسەتو سیاسەتی ئابووریی پارێزەر(محافظ) بووە، وە هەر ئەوەش لەخاوەن زەوییو موڵکدارەکان دەکرا.. بەڵام ڕەوتی گەشەکردنە کۆمەڵایەتیو لایەنی خوێندەواریی نوێخواز بوو... هەرچەندە بەتەواوی نوێنەری بزوتنەوەی

ڕێکخراوی نیشتمانیی کورد بووە لەناوچەی مەهاباد، کەچی نوێنەرایەتیی ناوچەکانی ورمێ و هەرێمی سەردەشت-سەقز خرابوونە پشتگوێ..."(5)

لەڕوی شلۆقیی زەمینەی سیاسیی ئەو کەسانەی لەنێو بازنە لێپرسراواندا ناویان برا، ئەحمەد شەریفی دەنوسێت:

"زۆربەی ئەو کەسانەی ناویان برا لەئەنجومەن و وەزارەتی کوردستان، ئێستا لەژیاندان و لەشادۆست و نیشتمانپەرستترین خەڵکی مەهابادی ئێستان... زۆربەشیان ئەندامی ئەنجومەنی شاری مەهابادن....(6)

دیارە ئەحمەد شەریفی بەچاوێکی دوژمنانەوە سەیری کۆمارو سەرەنجامەکەی کردووە. راوبۆچوونەکان زیاتر شاپەرستانە بووە، گەڵێ بوختان و درۆی هەڵبەستووە، بۆیە ئەو قسەو بۆچوونانە جێگەی پرسیارن و نابێ بێ گومان و بێ شك سەیربکرێن.

لەناو ڕووداوەکانی دوا ڕوخاندنی کۆمارو داگیرکردنەوەی مەهاباد، نادڵسۆزیی و ڕاڕایی و خۆبەدەستەوەدان و نهێنییەکانی هەندێ شەڕ، دیاردەیەکی چاوێنی بوو، لەسەر ئەوە هێمن دەگێڕێتەوە:

"بڵاوە پێدانی گەماڕۆی دەوری سەقزو سەردەشت و خورخورە....پێوەندیی بەمەسەلەیەکی قووڵ و نەهێنی سیاسییەوە هەیە کە لێرەدا جێگای باس کردن نیەو باجارێ دەرخونەی لەسەردابنێین...(7)*

ئەو لایەنانە بەشێکن لەدەرەنجامی ئەقڵی سیاسیی کوردو ئاستی تێگەیشتنی لەڕوداوەکان و جۆری مامەڵەی بۆیان.

(شیروان) لەنامیلکەیەکدا بۆچونەکانی خۆی بەم جۆرە دەخاتە ڕوو:

(سەرۆکایەتی بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵە بەدەست دەرەبەگ و مەلایانەوە بوو... ئەوەش هەر دەگەڕێتەوە سەر هەلومەرجی ئەو کاتەی کۆمەڵی کوردەواری و نەخوێندەواری و دواکەوتویی گەلەکەمان. ئەگەر لەو بارەوە ڕەخنەی توند لەکۆمەڵە ناگیرێ، لەبەرئەوەیە کە پێویستی هەلومەرجی ئەو دەمی کوردستانمان لەبەرچاوبێ، دەنا هەڵەی کۆمەڵە لەوەدا بوو کە سەرۆکایەتی کەوتبووە دەست خان و دەرەبەگ و

---

* بۆ زیاتر شارەزابوون لەڕوداوو باس و خواسەکانی ئەم بوارە بڕوانە، مەحمود مەلا عززەت، بەرگەکانی د.ج.ك.

مەلاکان و زۆربەی ئەو دەرەبەگانە لەدوا رۆژدا یانی لەسەردەمی کۆماری دیموکراتی مەهاباددا دەوری خەیانەتکاری خۆیان گێڕاوە لەگەڵ دوژمنانی گەل کەوتن...)(8)

شیروان، زیاتر لەسەر باری چینایەتی سەرکردایەتی حیزب و کۆمار دەدوێت و باشتر شوێن و جێگەی ئاشکرا دەکات و راستی باری کۆمەڵایەتی دەست نیشان دەکات و ئەڵێت:

"بەداخەوە ئەگەر بەراشکاوی و بەمەبەستی دەرس وەرگرتن لەجوڵانەوەی ساڵەکانی 1945-1946ی کوردستانی ئێران بکوڵینەوە، دەبێ بڵێین باری چینایەتی حیزبی دیموکراتی کوردستان بەلای دەرەبەگ و سەرۆک عەشیرەت و وردە بورژوازی شاردا بو...(9)

لەراستییدا هەڵسەنگاندنێکی لەو بابەتە، بەرەچاونەکردنی ئاستی پێشکەوتنی ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان، جۆرێك لەتوندرەویی تێیدا دەبینرێ، چونکە زەحمەتە لەکۆمەڵێکی دواکەوتەو نەخوێندەوارو هەژاری وەك کۆمەڵی ئەو سەردەمەی کوردەواریی، شتێکی ترو سەرکردایەتییەکی زۆر کامڵتر لەوە بخوڵقێ، لەلایەکی تر گەورەیی کێشەکان، لاسەنگیی تەرازوی کورد لەگەڵ داگیرکەر، ململانێ و مانۆڤری سیاسیی و سەربازیی زلهێزەکان.. کێشە گرنگەکانی ناوخۆ، سروشتی خێڵەکیی و سستێمی دەرەبەگی و زاڵیی، ئەم لایەنانە جوڵەو تەنانەت بیرکردنەوەی سەرکردایەتیی کوردی سنووردار کردبوو، ئەگینا، وەك لەشوێنێکی تردا باسی دەکرێ، سەرەك کۆمار لێزان و زیرەکانە جوڵاوە، گەڵ لەسەرکردەکانی بەسەرکردە سەربازییەکانی ناو سوپاکەی کوردیشەوە لێکدانەوەو بۆچوونی تایبەتیی باشیان هەبووە... بەڵام ئەو هەلومەرج و خەسڵەتە تایبەتییانەی سەرکردایەتی کۆمارو سروشتەکانی کۆمەڵگەی کوردەواریی رێگری گۆڕانی بنەڕەتی بوون، نەدەتوانرا بەرنامەیەکی وادابنرێ و جێبەجێ بکرێ کە کۆمەڵگەی کوردەواریی، شان بەشانی گۆڕانە سیاسییەکە، لایەنە ئابوریی و کۆمەڵایەتیی و فیکرییەکانیش پێشکەوتنی چاوێنییان تێدا روو بدەن...

ئەگەر بەرنامەیەکی لێکۆڵراوەو ئەقڵێکی کراوەتر لەسەر گۆڕانەکان لەناو سەرکردایەتیی کۆماردا، بەتایبەتی لەستافەکەی خوار پێشەوەوە هەبایە، رەنگە

بتوانرایە هەندێك لەو هیواو خواستانە بەدی بهێنرانابە، چونكە گۆڕانی بنەڕەتیو رادیكالانە كاریگەری مەحاڵ بوو بەتایبەتی تەمەنی كورتی كۆمارەكەو پیلانەكانی دەوریو كێشەخۆیی دەرەكیو هەرێمییەكان، حكومەتەكەی كۆماری كردبوو بەحكومەتی جەنگ، چونكە زۆربەی زۆری وەزارەتەكانیش هەر بەكاروباری جەنگو بەرەكانی شەڕەوە خەریك بوون بگرە زۆر لەوەزارتەكان رۆڵێكی... جگە لەوانە گەلێ دیاردەی تری نامۆ دەبینران، لەوانە:

پێكهاتنی ئەنجومەنی وەزیرانو دەزگاكانی تری جەمهوریەتەكە لەسەر بنچینەیەكی كۆمەڵایەتیو ناوەندییەكانی دەسەڵات بوو، هەردوو سەركردایەتییەكەی حزبو كۆمار جۆرە تێكەڵییەك لەكارو فرمانو پێكهاتەیاندا هەبوون، ناوەندی دەسەڵات جۆرێ لەشپرزەیی تیا دەبینرا چونكە پێشەوا وەك سەرەك كۆمارو وەك سەرۆكی حزبو وەك پێشەوا سەرچاوەی دەسەڵاتەكان بوو، لەگەڵ ئەوەشدا سوپا، سەركردە خێڵەكییە بەهێزەكان، هێزەكەی كوردی عێراقو بارزانی...ئەنجومەنی وەزیرانو سەرۆكەكەی، ئەوانەش لەدانانی یاساو بڕیاردانو رۆڵی سەركردایەتیو بەڕێوەبردنو ئاراستەكردنی بەرەكانی جەنگدا جێگەو سەنگو حسابی تایبەتییان هەبوو.. لەناو ئەوانەشدا دەسەڵاتی راستەقینەی دوا پێشەوا ناوەندی سەرەك خێڵەكان بوون كەبەكۆمەڵو لەكاروانە گشتییەكەدا رۆڵی كاریگەریی خۆیان دەبینی، وەك كەسێتیش، هەر یەكە دەورو تەئسیری خۆی لەسەر بەڕێوەبردنو شەڕو گرفتەكان هەبوو. زۆر جارو بەئاشكرا بەرژەوەندییە تایبەتییو خێڵەكییەكان دەخرانە سەرو دەستكەوتی كۆمارو میللەتەكەوە.. لەزۆر جێگە سەرانەو بێگارو باجە دەرەبەگییەكان بەردەوام بوون، گۆڕانی ئابوریو كۆمەڵایەتییو چینایەتی بەزەحمەت دەركی پێدەكرا....

كێشەی ناو خێڵەكانو ناكۆكیی نێوان سەرەك هۆزەكانو بەربەرەكانی لەسەر دەستكەوتو رۆڵو دەسەڵات زیاتر دەبوون، لەوانەش خراپتر گەلێ لەسەرۆك هۆزەكانی دەری سنوری كۆمارو هەندێك لەوانەی ناو سنوری كۆمار كە جێگەكانی خۆیان بەجێ هێشتبوو، لەگەڵ رژێمی شادا هاوكارییان دەكردوو ببونە داردەستی ئەرتەش بۆ گوشار خستنەسەر كۆمارو شەڕ فرۆشتن پێی، گەلێكیان عەجەم پەرست بوون.

ناكۆكی لەسەر زەویو پاوانكردنی ناوچەی زیاترو هەندێ جار تالانی، بەربەرەكانیو شەڕ لەسەر دێهاتو دەست بەسەرداگرتن....هەبوو...

لەناکۆکییە گرنگەکان:

ناکۆکی نێوان حەمە رەشیدخان_ ئیلخانیزادە

حەمە رەشیدخان‌و مەلا مستەفا...

پێوەندیی چەند ئاغایەکی ئیلخانیزادەکان بەئەرتەشی تارانەوە

بەتایبەتی عەلی ئاغاو کوڕی مەحمود ئاغا...هەروەها حەماغای عەباساغا لەسەقز.

ناکۆکی نێوان شکاک‌و عومەر خانی شەریفی لەگەڵ زۆر لەسەرەك خێڵەکان...

ناکۆکی نێوان زیرۆبەك‌و شێخ عەبدوڵڵای شەمزینی.

ناکۆکی نێوان ئاغا صالحی سوڵتان پەناهو مەحمود خانی سوڵتانی‌و ئاغایا گەڵباخی‌و تیلەکۆو حەمە رەشید خان‌و حەمە صدیق خان.*

جیاوازییەکانی نێوان ئەوانە هەموو وەهەریەکە بەجۆرێك لەگەڵ سەرکردایەتی حزب‌و کۆمار بەگشتیی‌و پێشەوا بەتایبەتی، کە لەزۆر حاڵەتدا دەرهاوردەی ناکۆکییە کۆمەڵایەتی‌و چینایەتییەکان بوون...

* * *

---

* بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جەمهوری کوردستان، ب1و2و3.

پاری سێهەم
سیماو خەسڵەتە دیارەکانی
جەمهورییەتی کوردستان

لەگەڵ ئەو پێکهاتەو سروشتانەی سەرکردایەتی حزب و کۆمار، دامەزراندنی کۆمارو کاروکردەوەو هەنگاوو بەرهەمەکانی، پلەیەکی نوێ بوو لەخەباتی نەتەوەی کورددا کە ناسیۆنالیزمی کوردی گواستەوە بۆ سەردەمو پلەیەکی نوێ، سەرکردایەتییەکەی قازییەکان بەتایبەتی، خوێندەوارو رووناکبیرو شاعیرو ئەفسەرو مامۆستاو سەرەك خێڵە دڵسۆزەکان بەگشتی دڵسۆزو نیشتمانپەروەرانە کاریان دەکردو ئەرکەکانی سەرشانیانی رادەپەڕاند...

لەگەڵ ئەوەدا کە جەمهوریەتی کوردستان رووبەڕووی کۆمەڵێك کێشەی خۆیی و ناوچەیی و هەرێمیی و نێودەوڵەتی بوو بوو، لەگەڵ تەمەنە کورتو کەمتر لەیەك ساڵەکەی، هەرچەندە حکومەتەکەی حکومەتیی جەنگ بوو، چونکە هەر لەسەرەتاوە تاڕوخاندنی لەناو شەڕو پێکادان یان نەشەڕو نەئاشتیدا ژیا.. لەگەڵ ئەو بارە کۆمەڵایەتییە دواکەوتوو ئاووهەوا ناسازەی دەوری کۆمار...

لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا ئەو جەمهورییەتە خاوەنی کۆمەڵێ تایبەتێتی و خەسڵەت بوو کەبەگشتیی هەم دامەزران و مێژووەکەی و هەم روخان و سەرەنجامەکانی، بەپلەیەکی نوێ لەخەباتی نەتەوەی کورد دادەنرێ، بێ ئەوەی هەڵەو بۆشاییەکان سەرکردایەتیی حزب و کۆمار لەڕاستیی ئەو بۆچونانە کەم بکەنەوە...

پێوانەی دیاریکردنی سروشت و خەسڵەتە گرنگەکانی جەمهوریەتی کوردستان، جۆری دامەزراندن، سروشتی سەرکردایەتییەکەی، دروشم و ئامانجە نەتەوەییەکانی، کارو کردەوەکانی، لەڕووی رووناکبیریی و کۆمەڵایەتی، قازانجەکان، دەرس و پەندەکان، هەڵوێست لەجەماوەری چەوساوەو خەڵکی زەحمەتکێشیش، هەڵوێست لەگەڵ و نەتەوەکانی سنوری ئێران، ئاستی پێوەندییان، یان هەڵوێست و جێگەی لەبزوتنەوەی دژ بەداگیرکردن و ئیمپریالیزم و چەوساندنەوە..

—جەمهوریەتی کوردستان کۆمارێکی نەتەوەیی بوو...

بۆ یەکەم جار لەمێژوی ئەو ناوچەیە کورد خۆی بەڕێوەبەرێتی تایبەتی خۆی پێکهێنا، بۆ یەکەم جار لەسەر ئەو بەشەی کوردستان سەلمێنرا کە کورد وزەو توانای خۆ بەڕێوەبردنی هەیە، ئەوەش سەلمێنەری ئەو راستییە بوو کە ئەو ئیدارە خۆیی و خۆماڵییە ئیرادەی نەتەوەیی کورد بوو کە وەك نەتەوەکانی تری دراوسێ و دنیا مافی ئەوەی هەیە کە خاوەنی خۆی و نیشتمانی خۆی بێت.. ئەو خاوەندارییەتییەی کەلەمێژەوە خەباتی بۆ دەکردو قوربانیی لەپێناودا ئەدا، بۆیە کۆمار لەڕاگەیاندنەکەی کۆبونەوە، بیست هەزار نەفەرییەکەی دووی رێبەندان بوو بەهیوای نەتەوەی کورد، سەرەتاو ناوکێ بوو بۆ گەیشتن بەئامانجە نەتەوەییە گشتییەکە... وەك هێزی رزگاریخوازی نەتەوەیی سەیری دەکرا، هەرچەندە لەسەر بەشێکی بچوکی پارچەیەکی کوردستان دامەزرابوو، زۆربەی کارو کردەوەکانیشی هەر لەخزمەت لایەنە نەتەوەییەکان و بۆ گەشەکردنی نەتەوەو کولتورەکەی بوو، ئیتر هەر لەزمانی کوردی کردنە زمانی رەسمی، بوژاندنەوەی بۆنە دیارە نەتەوەییەکانی وەك نەورۆز، هەڵکردنی ئاڵای نەتەوەیی، بوژاندنەوەی زمان، ئەدەب و مێژوی نەتەوە، نوسینی وتارو شیعرەکان بۆ هوشیارکردنەوەوە تاقوڵکردنی هەست و نەستی نەتەوەیی کورد.. هەموو نیشتمانپەروەرانی کورد لەهەموو پارچەکانی کوردستان کۆمارەکەیان بەهی خۆیان دائەنا، سرودی نەتەوە (ئەی رەقیب)و (سرودی میللی نیشتمانم رەنگینە) تەعبیریان لەویژدانی نەتەوەیی و خواستەکانیمرۆڤی کورد دەکرد.

کۆمار سروشت نەتەوەیی بوو، چونکە لەسەردەمەکانی دوا روخاندنیشدا بوو بەئەزمون و بیرەوەرییەکی نەتەوەیی ئەوتۆ کە هەموو ساڵێك یادی دامەزراندن و روخاندنی بکرێتەوە بوو بەهۆیەکی گرنگ لەگەشەپێکردنی گیانی کوردپەروەریی خەسڵەت نەتەوەیی، چونکە بوو بەزەمینەی یەکێتی خەبات و یەکگرتنی نیشتمانپەروەرانی پارچەکانی کوردستان، بوو بەئەزمونێکی نەتەوەیی وا کە هەموو کوردی هوشیاری فێری دەرسێك کرد کە چۆن دەبێت هەموان لەخزمەت دەستکەوتێکی نەتەوایەتی وا گرنگدا بن، ئەزمونێکی نەتەوەیی بوو چونکە کورد لەو بەشەی کوردستاندا(تامی ئازادی چێشت و بەزمانی زگماکی خۆی و لەقوتابخانەی دەرسی خوێند، ستەمی نەتەوایەتی لەسەر لاچوو حوکمی خۆیی چاوپێکەوتن....(10)

کۆمارسەرەوی بەداب و نەریتەو جل و بەرگ و کولتوری خۆمالّی و نەریتە نەتەوەییەکان دا..

-جەمهوریەتی کوردستان.

کۆمارێکی نیشتمانیی بوو، چونکە بۆ جێگیرکردنی مافە نیشتمانیی و خواستە رەواکان دامەزرا، جەخت لەسەر ئەو داوایانە دەکرا، وەك میللەتێکی خاوەن نیشتمانی خۆی دەیویست ئەو پێناسە گرنگەی خۆی بیوژێنێتەوە تا بۆ هەموو لایەکی دەربخات کە ئێمە خاوەنی نیشتمانی خۆمان بوین و خاوەنی نیشتمانیی خۆمانین، بۆیە داواکانی لەسنوری کۆماری مەهابادا قەتیس نەدەکرا، هەرچەندە دامەزراندنەکەو پێوەندییە هەرێمییەکان و گوشاری سوڤیەت لەسەر سەرکردایەتی کۆمار ئاشکرا بوو، بەسەپاندنی دروشمی ئوتونومی و قەتیس کردنی ئامانجەکان لەو سنورەدا، سەپاندنی ستراتیجی بەرگری و بیرنەکردنەوەی لەفراوانکردنی سنوور، لەگەڵ ئەوانەشدا خەڵکی کورد بەنوسەرو شاعیرو لێپرسراوو جەماوەری هوشیارەوە چاویان بڕیبووە نیشتمانە گەورەکە، بەو پانتاییە تەسك و بەسنورە رازیی نەدەبوون.. گەلی کورد لەو بەشەدا بوو بەخاوەنی نیشتمانەکەی خۆی و فەرمانڕەوایی خۆی لەسەر دامەزراند، دەسەلاتێکی نیشتمانیی و نیشتمانپەروەر پێکهات و ناوچەکەی بەڕێوەبرد. کۆمارێکی نیشتمانیی بوو چونکە بەرژەوەندیی دانیشتووانی دەپاراست، مافی کولتوری و روناکبیری کەمینە نەتەوەییەکانی وەك: جو، ئەرمەن دەپاراست و یارمەتی دەدان و هانی ئەدان بۆ بوژانەوەی کولتوری خۆیان و گێرانی ئاهەنگ بە بۆنە تایبەتییەکانیانەوە...

جەمهوریەتی کوردستان کۆمارێکی دیموکراتیی بوو: چونکە ئازادییەکی چاوێنی لێ بەئەنجام هات، بەبەراورد لەگەڵ سەردەمەکانی پێشودا، دەرفەتی بەئازادیی نوسین و تەعبیر لەبۆچون و خواست و داواکانی خەڵك هێنرایە ئاراوە، رۆژنامەو گۆڤارو بلاوکراوە، سەربەستی بیروڕاو قسەکردن، لەئارادا بوون، رێز لەمافی کەمینە نەتەوەیی و ئاینییەکانی ناو سنوری کۆمارەکە دەگیراو بەزمانی خۆیان دەیانخوێند. سەربەستی هاتوچۆو بلاوکردنەوەی کۆبونەوەو بیرەوەریی و ئاهەنگ سازکردن هەبوو، رێکخراوەی ژنان و لاوان دامەزران، دەرگا بۆ ژنان کرایەوە کە هەم لەدایەرەکاندا وەك

کارمەند کار بکەن، هەم لەبواری حزبایەتیو ڕێکخراوی خۆیاندا چالاکیی بنوێننو کۆڕو کۆبونەوە سازبکەن، کۆمارەکە دیموکراتی بوو، چونکە ببووە کۆماری هەموو چینو بەشو توێژاڵەکانی کۆمەڵی کوردەواریی، کۆمارێکی دیموکراتیی بوو، چونکە سەرجەمی خەڵکی کورد بەکۆماری خۆیان دادەناو بەرگرییان لێدەکردو هیوای گەشەکردنو چاککردنی ژیانیان لێدەکرد... دیموکراتیی بوو چونکە بۆ خۆی رزگاریخواز بوو، حەزی بەرزگاری هەموو گەلانی دنیا دەکرد، حەزی بەبرایەتییو هاوکاریی هەموو گەلان دەکرد"لەکوردستانو ئازەربایجاندا واپایەگای شۆڕشگێڕی دروست بو کەلەدواییدا بوونە پایەگای جوڵانەوەی دیموکراسی لەهەمو ئێران...)(11)

جەمهوریەتی کوردستان کۆمارێکی ئازادیخوازو دۆستی گەلان بوو، لەبەرەی دیموکراتو ئازادیخواز بوو، لەبەرەی گەلانو برایەتیو دۆستایەتی گەلانی ناو ئێرانو ناوچەکەو دنیادا خۆی دەبینیەوە، لەدژی داگیرکردنو چەوساندنەوە بوو... لەبەرئەوەی یەکێتی سۆڤیەت رۆڵی سەرەکیی لەدامەزراندنیدا بینی، بۆیە کۆماری ئازەربایجانی بەدۆستی ستراتیجی دادەنا، لەگەڵ ئەمەشدا هەوڵی دۆستایەتیی دەوڵەتانی خۆرئاواش لەئارادا بوو، هەرچەندە کۆمۆنیزمو دەورو تەئسیری سوڤیەت کاریگەری خۆی هەبوو، دیسان لەحزبو حزبە کۆمارەکەو نەسەرکردایەتییەکەی خۆیان بەکۆمۆنیزمو نەدەزانی، مەیلی ئەوەشیان نەبوو ریفورمی سوسیالیستانەی وەك ئازەربایجان ئەنجام بدەن.

جەمهوریەتی کوردستان: بەرهەمی تێکۆشانی خەڵكو ئاواتی جەماوەر بوو، بەرهەمی بزووتنەوەی کوردایەتیی بوو، خاوەن بەرنامەی حزبی دیموکراتی کوردستان بوو کە بوو بە نوێنەری خواستە کۆمەڵایەتییو نەتەوایەتییو نیشتمانییو چینایەتییەکان، بابەنوسینیش بێت، داخوازییەکانی خەڵکی کوردی تەعبیر لێدەکرد.

هەرچەندە بەوەڵەدبووی ناو کۆمەڵگەیەکی خێڵەکیو نیمچە دەرەبەگییو نیمچە شارستانی بوو، بەڵام کردەوەو کارو هەنگاوە دەوڵەتییو حکومەتییەکانی تاڕادەیەك شارستانییو رووەو شارستانیەت بوونو هەنگاوی ئەنا... بەتایبەتیو بۆ یەکەم جار لەمێژوویی سیاسیی کوردا حزبێکی خاوەن بەرنامەی سیاسییو کۆمەڵایەتیی بوو.

جەمهورییەتییەکی خودموختار بوو، بەئاشکراو لەسەر زاری لێپرسراوان و لەناو خواست و بەرنامەی گفتوگۆکاندا جەخت لەسەر ئەم لایەنەدەکرا، هەرچەندە ویسترا ئەو خودموختارییە بەخودموختارییەکەی ئازەربایجانەوە ببەسترێتەوە، بەڵام سەرانی کورد ملیان بۆ ئەو خواستە نەدا، لەسەرەنجامیشدا لەڕووی پراکتیکیەوە جۆرێ لەبەستنەو زۆری ئیرادەی تەورێزی بەسەردا سەپێنرا بەتیابەتی لەڕووی پارەو پول و یارمەتییەوە، لەڕووی سیاسیی و دورشم و ئامانج و ستراتیجی سەربازییەوە، سەرکردایەتیی کۆمار بەپێی پەیمانیی مۆرکراو لەنێوانیانداو بەپێی هاوچارەنوسیی و هاوخەباتیی سەیری بەرامبەرەکەی دەکرد، بۆ ئەوەی مل بۆ خواست و سەپاندنی داوا ناڕەواکان دابنەوێنێت...

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی شەشەم

1–بۆ سەرنجدان لەلایەنی نێگەتیڤی رۆڵی سەرکردایەتی کۆمار، بڕوانە "تێڕوانینێکی سەردەم لەکۆمارەکەی مەهاباد" بەشی ئانزدەهەم و رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە 592و 593 لە 21–1994/1/22دا بڵاوکراوەتەوە.

2–رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 25، 17ی جانیوەری 1946. ژمارە 47، 4مەی 1946، نووسینەکەی ئەم ژمارەیەی دوایی(47)، بەبۆنەی 46هەمین ساڵەی لەدایکبوونی پێشەواوە بووە، کەلەو ساڵەودا رێکەوتی یەکی ئایاری کردووە، بۆیە وێنەی پێشەواو هەڵبەستیشی بەو بۆنەیەوە بڵاوکردبۆوە.

3–رۆژنامەی کوردستان، ژمارە25.

–ئارچی رۆزڤێلت، کۆماری کورد لەمەهاباد، خالیدی عەزیزی لەئینگلیزیەوە کردوویەتی بەکوردی، 1991.

–نجفقلی پسیان، از مهاباد خونین تا کرانهای ارس، تهران 1328.

–جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنة، چاپی دوم 1366.

–تێبینی: هەرچەند ئەم دوو نووسەرەی دوایی، رژێمدۆست بوون، دیسان هەر نەیانتوانی هەندێ راستی بشارنەوە.

ئـارچی یائارشـی رۆزڤیلـت یـش ئەفسـەری مخابـەراتی سـەفارەتی ئـەمریکایی هاوکاری رژێم بوو، بەڵام گەلێ رووداو راستیی گرنگی لەنووسینەکانیدا خستۆتە روو، وەك هـەندێك لـەم لێکۆڵینەوەیـەدا دەبینرێت، نووسـینەکانی بوونەتـە سـەرچاوەیەکی گرنگ بۆ ئەو ئەزموونە.

4–بابا مردوخ روحانی، تاریخ مشاهیر کرد، بخش دوم، جلد سوم/ تهران 1371، ل 602.

5–نجفقلی پسیان، سەرچاوەی ناوبراو. ل5.

6–رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 10–11جانیوەری 1946.

7–عبدالرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادیا، 1985، ل73.

8–ئەو دانیشتنە بەئامادەبوونی دکتۆر ئەمیری حەسەنپوور، کاك زاگرۆس و بەندە لەماڵی مامۆستای نێوبراو لەشاری ڤێستەرۆش سازکرابوو، گەلێ زانیاریی بەکەڵکمان لەمامۆستا بیست و لەلایەن کاك ئەمیرەوە تۆمارکران.

9–ئارچی رۆزڤیلت، سەرچاوەی ناوبراو، ل37و 38.

10–کەریمی حسامی، کاروانێك لەشەهیدانی کوردستانی ئێران، 1971، ل10–11.

11–William Eagleton, The Kurdish Republic 1946, London-1963. P.133.

–مەحموود مەلا عیززەت، کۆماری میللی مەهاباد، کوردستان 1984، سوید 1986، ل70. دەقی ئەو سەرچاوەیەیە.

12–هێمن، تاریك و روون، 1974، ل22–23.

13–رۆژنامـەی کوردسـتان، ارگـانی حزبـی دیموکراتـی کوردسـتان، ژمـارە 302، شەممو6 خەزەلوەری 1329.

–دوای رووخـاندنی کۆمـاری کوردسـتان، ئـەو رۆژنامەیـە وەك لاپـەڕی چوارەمـی رۆژنامـەی اژربایجان لـەباکو بەسەرپەرشتیی کۆمـەڵی لەڕۆشنبیرانی کورد بەتایبـەتی دکتـۆر رەحیمـی قـازی و دوکتـۆر عـەلی گـەلاوێژ لـەچاپ دەدرا. یەکـەم ژمـارەی 2ی رۆژنامـەی اژربایجـان 14 ازری 1326، 5 نوڤامبـەری 1947دا بـووە. چەندین ساڵی دەوام کردووە.

14–دۆکتۆر رەحیمی قازی: باسێك لەمەڕ موحاکەمەی پێشەوا قازی محەمەد، ل45و 46.

15–ئارچی رۆزڤێلت: ك.ك لەمەهاباد، ل43.

National Encyklopedin-Band7-Hoganas1992.–16

–مەحمود مەلا عزەت، سەرنجێ لەشۆڕش و دیپلۆماسیەتی کورد لەناو باری جیۆپۆلیتیکی کوردستاندا، گۆڤاری پەیڤ، ژمارە 7، ئاداری 1988، ل781–791.

17–جگە لەکوردستانی فیدراڵی، ئەمەش بارێکی نائاسایی ناوچەکە، هەڕەشەی ناوچەیی و شەڕی کوێت، خواستی خۆرئاوا، بەسەرۆکایەتی ئەمریکا، بۆ خوڵقاندنی ناوچەیەکی ئارام بۆ پاراستنی کورد لەهەڕەشەی لەناوبردن، دوای کۆچڕەوە زیاتر لەدوو ملیۆنییەکەی سەرەتای بەهاری 1991 خوڵقاندوویانە، دیارە ئەمەشیان لەناو بڕیارو نەخشەیەکی دیارو چەندین کێشەی خۆیی و هەرێمی نێو دەوڵەتاندا دەژی و هەڕەشەی چەند لایەنەی بەردەوام لەسەرە. کە هەرە گەورەکەیان ئەو شەڕە ناوخۆییە کە لەو سەرچاوانەوە دروست بووەو بۆتە گەورەترین هەڕەشە لەسەری.

Frideh Kooli-Kamali Deh Kord. The re public Of Kurdistan- Its–18 Rise and Fall-1988-P.24.

19– جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل500.

20– جعفر مهدی نیا، هەمان سەرچاوە، ل 490.

21–کورد لەیاداشتەکانی قوام السلطنةدا، رۆژنامەی هەرێم، ژمارە27، 1993/6/10.

–محەمەد موکری، ئەو بەشەی لەکتێبی "زندگی سیاسی قوام السلطنة" چاپی دوم، تهران، 1326، لە نووسینی جعفر مهدی نیا، وەرگێڕاوەتە سەر کوردی، بەڵام لەژێر ئەو سەرباسەدا.

22–بڕوانە رۆژنامەی کوردستان، ژمارە (69)، 30 پووشپەڕی 1325.

23–بابەمردوخ روحانی، سەرچاوەی ناوبراو، ل604.

24–بابەمردوخ روحانی، هەمان سەرچاوە، ل518.

25–جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل518.

26–سەرنجدان لەوتارو سەرجەمی کارو کردەوەی تۆمارکراوی پێشەوا، بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان کەلە سەردەمی ژیانی کۆماردا لەچاپ دراون. بۆ ئاسانکردنی وتارەکان لەگەیشتنیان بەدەستی خوێنەر، کاك حەسەنی قازی، زۆر لەو وتارانەی ڕۆژنامەی کوردستانی دەرهێناوە، ڕستەو وشەو نادیارو کوژراوەکانی ساغکردۆتەوەو لەنامیلکەی "ڕوانگەی پێشەوا19 بابەتی ڕۆژنامەی کوردستان 1994"دا بڵاوکردۆتەوە.

27–مەحموود مەلا عیززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نامەو دوکومێنت، بەرگی یەکەم، سوید1992، ل194، نامەی ژمارە 132.

28–بڕوانە ڕۆژنامەکانی کوردستان.

–مەحموود مەلا عیززەت، د.ج.ک.ل:55، 62، 63،64و سەرجەم ئەو نامانەی پەیوەندیان بەوانەوە هەیە.

29–دوکتۆر ڕەحیمی قازی، باسێك لەمەڕ مەحاکەمەی پێشەوا قازی محەممەد، مهاباد، 1359،ل12.

–مانای شیعرەکە: ئەگەر سەر لەسەر بنێین و پشت لەدوژمن بکەین لەوە باشترە تاقە کەسێ بەکوشتن بدەین.

30–دکتۆرڕەحیمی قازی، هەمان سەرچاوە، ل13.

31–عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل56–57.

–جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو.

–ئارچی ڕۆزڤێلت، سەرچاوەی ناوبراو، ل30.

–پێشەوا قازی، وەك نارەزایی لەو ڕێککەوتنەی نێوان تاران و تەورێز بەو سەفەرە هەستاو ئەو پرۆژەیەی خستەبەردەم سەرەکوەزیرانی ئێران. هەیە دەڵێ ئەوەی پرۆژەیەکی قوام السلطنة بووەو دەبوو ئوستاندار لەسنەوە سەرپەرشتی ئوستانەکەی بکردایە.. گوایا پێشەوا ڕەفزی کردووە.

32–ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە 390، 1993/5/17.

-لام وایە کوڕی رەش(عەلی کوڕی پێشەوا قازی) غەدر لەو دوکومێنتە گرنگە دەکات ئەگەر لەوە زیاتر بە حەپسکراوی بیهێڵێتەوە. دیسان بۆ وەسیەتنامەکەی پێشەوا.

33-بڕوانە: دکتۆر رەحیمی قازی، قازی محەممەدو مەسەلەی خودموختاری کوردستانی ئێران 1356 ل32.

-بۆ زیاتر زانیاریی لەسەر وتارو دیدەنیی رۆژنامەو نوتق‌و سەردانەکان‌و بڕیارو ئامۆژگارییەکانی پێشەوا بڕوانە: (پێشەوا لەسەردەمی سەرۆك كۆمارییدا، مەحمود مەلا عززەت) گۆڤاری رابون.

* *

*

بەشی حەوتەم

دەستکەوتەکانی
جەمهوریەتی کوردستان

جەمهوریەتی کوردستان :

*دووهەم گەورەترین ئەزمون و هەلی رەخساوو گۆڕانی سیاسیی و ڕووداوی نەتەوەیی بوو تاناوەڕاستی سەدەی بیستەم.

*هاندەروو بزوێنەری بوژاندنەوەی مێژوو ئەدەب و زمان و هونەرو فەرهەنگی نەتەوە بوو

*تاڕادەیەك کاری کردە سەر ئابووریی ناوچەکەو بوژاندنەوەی بازاڕو بازرگانی.

*دامەزراندنی ئەو قەوارە کوردییە خۆماڵییە، متمانەی بە تواناو ئیرادەی سیاسیی و نەتەوەیی خوڵقاند.

*بزوێنەری هەست بەبەرژەوەندیە کۆمەڵایەتی و چینایەتیەکانی کۆمەڵ بوو.

*بوژاندنەوەی هەستو نەستی نەتەوەیی و گیانی نیشتمان پەروەریی لە هەموو پارچەکانی کوردستاندا.

* پێکهێنانی سوپاو هێزی چەکداریی پێشمەرگە توانای سەربازیی کوردی سەلماند.

* پێکهێنانی ئەنجومەنی وەزیران (هەیئەی رەئیسەی میللی)و وەزارەتو داموو دەزگاکانی ، توانای خۆ بەڕێوەبردنی دەرخست.

*بزوتنەوەی جەماوەریی لاوان و ژنان بەرێکخراوەیی دیاردەیەکی نوێی ناو کۆمەڵگەی کوردەواری بوو.

*یاسادانان و هەوڵی جێبەجێو پیادەکردنی دیمەنێکی شارستانیی کۆمار بوو.

جەمهوریەتی کوردستان، پلەیەکی نوێ بوو لە بزوتنەوەیی کوردایەتیو جولانەوەی نیشتمانیو رزگاریخوازیی کوردا. هەرچەندە کۆمارەکە بە سنوور بە پانتاییو بە ژمارەی دانیشتوان، بچوكو كەم بوون، لە گەڵ ئەوەشدا لە رووی سیاسییو مەعنەویو هەستی نەتەوەییەوە، کوردایەتی لەو بەشەدا لە قاوغە تەسكو سنور داخراوەکەی دەرهێنا، لەسەر مەڵبەندێکی وتناوەوە خستیە سەر شانۆی هەرێمیی، بۆ یەکەمجار بوو لەو ناوچەیەداو بۆ دووەمجار بوو لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا قەوارەو فەرمانڕەوایەکی خۆماڵی بڕەخسێنرێت، بۆ یەکەمجار بوو لە شێوەی کۆماریدا قەوارەی کوردیی پێکبهێنرێت.. تا ئەو ئاستەی کەنەك هەر دامەزراندنەکەو کارو کردەوەکانی ببنە لاپەرەیەکی گەش لە مێژووی کورددا، بەڵکو رووخاندنو لە سێدارەدانی سەرکردەو گەلێ لێپرسراو، بوون بە داستانێکی هەمیشە زیندوو کە بەردەوام هۆی بزوێنەرو گەشانەوەی تەوژمی کوردایەتیو سەرچاوەیەکی گرنگی دەرسو پەند بن.

دەستکەوتەکانی بوون بە سامانێکی گەورەی مێژووەکەی گەلی کورد.

دەتوانرێت قازانجو دەستکەوتەکانی جەمهوریەتی کوردستان بەکورتیو پوختی لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەستنیشان بکرێن.

***دوای ئەزمونە مێژوویەکەی حوکمدارییو مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمود (1918-1924) گەورەترین گۆڕانی سیاسییو رووداوی نەتەوەیی بو لە مێژوویی کورد بەگشتییو لەو بەشەی کوردستانداو تا ئەو سەردەمانە بەتایبەتی.**

دوای خامۆشیەکی دوورو درێژ لە رۆژهەلاتی کوردستاندا، دوای ئەوەی بزوتنەوەی نیشتمانیی کوردستان کەوتبووە ناو بازنەیەکی داخراوو بێ جوڵەو چالاکیەوە، ئەو رووداوە گرنگانەی سالانی دووەم جەنگو پێکهێنانی کۆمەڵەی ژ.كو ئینجا لە شوێنەواری ئەم دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان، بوون بە پێشینەیەکی هەستیارو گرنگ بۆ وشیاربوونەوەی خەڵکی کورد، کە نەتەوەی

کوردیان خستە بەردەم وەرچەرخانێکی گەورەو پاشە ڕۆژێکی ڕوناك، نەك هەر لە ڕووی ئەو سەرفرازییە بە سنورەو ئەو قەوارەیەوە، بەڵکو لە ڕووی خەباتی گشتیی و ئامانج و داخوازیە نەتەوەیی و دروشمە مێژوویەکەشەوە، بانگەوازەکەی دووی ڕێبەندان کەتائێستا وەك پێویست گرنگی و بایەخەکەی ئەو بڕیارە جەماوەرییە دەرنەخراوە، دەروازەی ڕزگاریی و خۆکردنەوە بوو لەسەر هەموو کورد، ئامرازو ڕێگەی خەبات و سەربەخۆیی بۆ هەمووان دەستنیشان کرد.هەل و مەرجێکی سیاسی نوێ و لەباری لەو پارچەیەدا ڕەخساندوو بووە گەورەترین هیوا بۆ ئایندەیەکی گەش ترو گشتی تر، بە تایبەتی ئەو کۆمارە بووە قیبلەنمایەکی سیاسی و گەشانەوەیەکی بەرفراوانی کوردایەتی بەبەراورد لەگەڵ ڕابردووداو لەگەڵ سەردەمی پێش کۆماردا.

***هاندەرو بزوێنەری بوژانەوەی مێژوو ئەدەب و زمان و هونەرو فەرهەنگی نەتەوە بوو.**

سەردەمانی داگیرکردن و چەوساندنەوە کۆتایی پێهێنرا، درێژەدان بە شێواندنی مێژوو ئەدەب و زمان و کلتوری گەلی کوردا کۆتایی هات، لە خوێندن بە زمانی خۆ، نوسینەوەی مێژوو جوگرافیای خۆ، بێبەشکراوە، تا ئەو کاتەو لەوبەشەی کوردستاندا دەرفەتێکی وا بۆ کورد نەرەخسا کە ئەو لایەنانە نەهێڵێ و ڕەوتی ئاسایی ژیانی کولتوریی خۆیی بگرێتە بەر. بۆیە پێکهێنانی جمهوریەتی کوردستان خوڵقاندنی ئەو ئازادییە، کوردی خستە بەردەم بوژاندنەوەی سامانی نەتەوەو خۆ ڕزگارکردن لەو پاشا گەردانییە، کاری گرنگی سەرشانی لێپرسراوان ئەوە بوو کە هەنگاوی باش و چاوێنی لەو مەیدانانەدا بنێن، سەرەك کۆمار خۆی لەو بوارانەدا گەلێ هەنگاوی گرنگی نا، هەندێکیان بۆ کۆمەڵگەی دواکەوتووی ئەو سەردەمەی کورد، بە ئازاو بوێرانە دەدرێنە قەڵەم. بە تایبەتی‌کردنی خوێندنی منداڵان بە کچانیشەوە بەخوێندنی زۆرە ملێ، ئەوەی پێڕەوی ئەو بڕیارەشی نەکردایە، سزادەدرا، ڕۆژنامەگەریی و ئازادیی نوسین، نوسەرو شاعیران ئازادانە هاتنە مەیدانی نوسین و بڵاوکردنەوەو نوسین لەسەر مێژوو کولتوری نەتەوەیی و بوژاندنەوەی بیرەوەرییە نیشتمانیەکان بەتایبەتی نەورۆز، دانانی ئێزگەو بڵاوکردنەوەی گۆڤاری هەمەجۆرو دانانی سرووودی (ئەی ڕەقیب هەرماوە قەومی کورد زمان) بەسرووودی میللی لەگەڵ

(سرودی نیشتمانم زەنگینە بەهەشتی سەر زەمینە) سەلام و سرودو مارشی جەمهوریی لەبۆنە رەسمیەکاندا، دامەزراندنی دەزگای چاپەمەنی و چاپخانە لەمهابادو بلاوکردنەوەی چەندین گۆڤار وەك: کوردستان، هەلالە، گروگالی مندالانی کورد، هاواری کورد، هاواری نیشتمان، رۆژنامەی کوردستان.. ئەمانە کارو هەنگاو چالاکی گەش و چاوێنی کۆمار بوون. بۆ چاپ کردنی کتێب ونوسین و جولاندنەوەی روناکبیریی، هێمن دەنوسێت:

(لە کۆموسیۆنی تەبلیغاتی حزبدا دەستم بە کارکرد لە هەمو چاپەمەنیەکانی حیزبدا دەستم بەنوسین کرد، لە رۆژنامەی کوردستان و گۆڤاری کوردستان و هاواری کوردو هاواری نیشتمان و گروگالی مندالان و گۆواری هەلالەدا شیعرو ووتارم بلاوکردەوەو لە میتینگەکانی حیزبدا بەشداردەبوم. لە دەستەیەك کە ئەندام بووم، ئەندامە ئەسلیەکانی ئەو لیژنەیە وەك بیرم مابێ، زەبیحی، هەژارو برایمی نادر، دلشادی رەسولی و من بووین، پێشەوا بۆ خۆی چەند مامۆستای شارەزایش یارمەتیان دەداین، هەرچەندە هیچمان لەو کارەدا پسپۆر نەبوین، بەلام چونکە زۆر بە دلسۆزیەوە کارمان دەکرد، پێم وایە کتێبەکان کە بەداخەوە چاپ نەکران خراپ نەبوو...(1)

سەبارەت بەوە کە ئەو رۆژنامەو گۆڤارانە بەرهەمێکی بەنرخی کۆمار بوون و دەوری باشیان بینی لە دەرخستنی راستی و وشیارکردنەوەی جەماوەر، بۆیە چاکتر وایە چەند تیشکێك بخەینە سەر ئەو چاپەمەنی و بلاوکراوانە کەکەوتونەتە بەردەست:

***رۆژنامەی کوردستان:**

ئۆرگانی حزبی دیموکراتی کوردستان. رۆژنامەی رەسمی حکومەتیش بوو، سید محەمەد حمیدی سەرنوسەری بوو، لە چاپخانەی کوردستان لە مەهاباد چاپکراوە، رۆژانی شەممەو دووشەممەو چوار شەممان بلاودەکرایەوە، یەکەم ژمارە لە 11-1-1946دا بلاوکرایەوە، لە تەمەنی کۆماردا دەگوترێت(116) ژمارەی لێ بلاوبۆتەوە، هەیە دەلێت(113) ژمارە، بەهەرحال و لەبەرئەوەی هەموو ژمارەکان لەبەردەستدانین، ئەوەی تا ئێستا کەوتونەتە بەردەست(66)ژمارەی رۆژنامەی کوردستانە. لەبەرئەوە ساغ نەبۆتەوە کە چەند ژمارەی لێدەرچووەو ناتوانرێت ژمارەیەکی دروست بەدەستەوە

بدرێت، ئەوە یەكەم رۆژنامە بوو كە لەماوەیەكی كەمدا ئەو ژمارە زۆرەی لێدەركرابێت، رۆژنامەكە وەك لەسەرەوە نوسرابوو(بڵاوكەرەوەی بیری حزبی دیموكراتی كوردستان بوو)[2]

گۆڤاری گەلاوێژ لە ژمارەی ئازاری 1946 دا بەم جۆرە لەسەر رۆژنامەی كوردستان دەنوسرێت.

(كوردستان رۆژنامەیەكی كوردیيەو بە شێوەی موكری بە زمانی كوردی رۆژێ نە رۆژێ لە شاری مەهاباد بە صورەتێكی رەسمی دەرئەچێت، باس‌و خواستی ئەم رۆژنامەیە چۆنیەتی كردەوەی كوردەكان‌و هەڵسوڕانیان، كۆبونەوەیان بۆ كرانەوەی چاپخانەی كوردستان، نوسینی باس‌و زانایانی كورد، وەرگرتنی دەنگ‌و باسی دەرەوە بە هۆی رۆیتەرەوە، ئامانجی قەومی، وتار. كۆبونەوە بۆ هاندانی خەڵك بۆ كردنە باوی خوێندنی كوردی لە هەموو قوتابخانەكاندا، هەموو جۆرە شیعرو ئەدەبیاتی كوردی‌و گەلێ شتی تر، بەراستی ئەم رۆژنامەیە یەكەم رۆژنامەیەكی كوردیيە كەلە هەموو ناتەواویەكی كوردەواریيەوە قسە بكات‌و خزمەتی خۆی بەهەموو لایەك بگەیەنێ..[3].

دوای رووخانی كۆمار رۆژنامەكە پەكی كەوت لە دوایدا لە باكۆو ئینجا ناوبەناو حزبی دیموكراتی كوردستانی ئێران بە نهێنی دەریكردووە.

ژمارەكانی ئەم رۆژنامەیە سەرچاوەو بەڵگەنامەی رەسەن‌و گرنگ‌و مێژوویین بۆ لێكۆڵینەوە لەسەردەمەكە، گەلێك نوسەرو شاعیروورگێر لە دەوری رۆژنامەكە كۆبونەوەو نوسینی جۆراو جۆریان تیا بڵاودەكردەوە.

یەكەم ژمارەی لە 11-1-1946 روناكیی بینیی.

گۆڤاری كوردستان:-

بڵاوكەرەوەی بیری سیاسی حیزبی دیموكراتی كوردستان‌و كۆمار بوو، یەكەم ژمارەی لە 6-12-1945دا چاپكراو بڵاوكرایەوە، لە مەهاباد دەردەكرا، بەرێوەبەرو لێپرسراوی مەلا قادری مودەرسی بوو، وادیارە لەتەمەنی كۆماردا چوار ژمارەی لێ بڵاوكرابێتەوە چونكە هەر ئەو چوار ژمارەیە كەوتونەتە بەردەست.

گۆڤاری هەڵاڵە:

حەسەن قزلجی لێپرسراوو سەرنوسەری بوو، لە بۆکان چاپ دەکرا ژمارە یەکی لە ئازاری 1946دا بڵاوکرایەوە، زیاتر لەلایەنی سیاسی گۆڤارێکی ئەدەبی بوو، چوار ژمارەی کەوتونەتە بەردەست.

هاواری کورد:

یەکەم ژمارەی لە رەزبەری 1324-6ی تشرینی یەکەمی 1945دا بڵاوکراوەتەوە، ئەم ژمارەیە 30 لاپەرە بوو، لەسەر بەرگی یەکەمی گۆڤارەکە تەنها هاوار نوسرابوو، لەسەر بەرگی دووەم هاواری کورد نوسراوە..[4]

هاواری کوردستان:

یەکەم ژمارەی لە 21مارتی 1946دا لە مەهاباد چاپ کراوە، ئۆرگانی لاوانی دیموکرات بووە، صدیق ئەنجیری سەرپەرشتی کردووە، لەسەر لاپەرەی یەکی ئەمە نوسراوە: گۆڤارێکی ئەدەبی، سیاسی، کۆمەڵایەتی. رێبازی مارکسی لەناوەرۆکیدا دیارە. لەسەرو ناوی گۆڤارەکەو نوسراوە با سەواد بیخوێنێتەوە بۆ بێ سەواد..[5]

گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کوردستان:

لە ژێر چاودێری مەلا قادری مودەرسیدا کرێکارانی چاپخانەی کوردستان لە مهاباد بڵاویان دەکردەوە. لە ژێر ناوی گۆڤارەکەدا نوسراوە(بیری کارگەرانی چاپخانەی کوردستان)ە یەکەم ژمارەی لە نیسانی 1946دا چاپکراوە، چوار ژمارە لە گۆڤارەکە کەوتونەتە بەردەست، پێدەچێت هەر ئەو چوار ژمارەیە بڵاوکرابێتەوە..(6)

*گەشانەوەی ئابوریی بوژاندنەوەی بازارو بازرگانیی

سەربەستیی هاتن‌و چوون‌و چالاکی بازرگانیی‌و زۆر بوونی بەرهەمی کشتوکاڵ‌و گۆرینەوەی کەل‌وپەل، دامەزراندنی کۆمپانیاو هەواڵی کردنەوەی سینەما.. ئەوانە تارادەیەك بازاری ناوچەکەی سنوری کۆماریان بوژاندەوە، بەڵام دەرامەت‌و داهاتی سەرەکی لە کۆمەکی یەکێتی سۆڤێتەوە بوو کەلە رێگەی تەورێزەوە دەنێردرا.

دەگوترێت کە: (کۆماری ئازەربایجان20.000تومەنی نزیکەی(4400دۆلار)ی بەقەرزدابووە کۆماری مهاباد بڕیاریش درا بە شەکر پڕ بکرێتەوە..(7) هەرچەندە

ڕژێمی شا ئابڵوقەی خستبووە سەرناوچەکە، بەتایبەتی قەدەغەکردنی کرینی توتن لە جوتیاران بۆ برسی کردنی ناوچەکە بەڵام(سۆڤیەت توتنی ئەوساڵەی کوردستانی کڕی بە(80.000)پاوەن..(8).

هەرچەندە ئازەربایجان سیاسەتێکی ئابووری سۆسیالیستانەی پیادە دەکرد، کەچی سەرکردایەتی کۆماری کوردستان کەمو زۆر بیری لەوە نەدەکردەوەو پێڕەویی سیاسەتێکی لەو جۆرەی نەدەکرد. بۆیە ئەم خۆی دوور خستەوە لە دابەشکردنی زەوی‌و زار بەسەر جوتیاراندا، وەك ئازەرەکان کردیان. یەکێك لەو هەوڵانەی کە درا بۆ زیاتر گەشە پێکردنی ئابووری، هەوڵی سەرەك کۆمار بوو بۆ کردنەوەی بانك‌و داواکردنی لە خەڵك کە ئاڵتون‌و پارەکانیان وەك قەرز لەوێدا دابنێن، بۆ ئەوەی سەرکەوتن بەدەستن بهێنێت. دیسان زەریبە لەهەندێ خێزانی دەوڵەمەندی وەك خێزانی شافعی لەمەهاباد کەبەربەرەکانی کۆماریان دەکرد، وەرئەگیرا(9).

***دامەزراندنی ئەو قەوارە کوردییە خۆماڵییە متمانەی بە تواناو ئیرادەی سیاسیی‌و نەتەوەیی خوڵقاند.**

نەبوونی ئەزموونی حوکمڕانی خۆوخۆبەڕێوە بردن، سەپاندنی حوکم‌و یاساو کولتورێکی نامۆ بە کورد، درێژخایەنیی ئەو حاڵەتە، دیاردەی نائاسایی لای خەڵکی کورد خوڵقاند بوو، دیاردەیەکی جۆری لە رازی بوون بەو بارودۆخانە، دیاردەیەکی نەبوونی تواناو هێزێکی ئەوتۆ کە کورد بتوانێت وڵاتی خۆی بەڕێوە ببات، بۆیە خامۆشیی ئەو ناوچەیەی کوردستانی گرتبۆوە. بە دامەزراندنی ئەو قەوارەیە، کوردایەتی بوژابۆوە، سەربەخۆیی سیاسیی، هەرچەندە یەك لایەنەو تەنها دیفاکتۆیەك بوو، هێنایە ئاراوە، کێشەی کوردی لەو بەشەدا زیندوو کردەوەو هێنرایە سەر شانۆیی سیاسی، لەگەڵێکی چەوساوەو ژێر دەستەوە کە سادەترین مافیشی زەوت کرابوو، بوو بەخاوەنی قەوارەی سیاسیی‌و نەتەوەیی‌و ئیدارەی خۆی، بەردەوامیی ئەو گۆڕانانە، متمانەی کورد بە خۆو ئیرادەی سیاسی خۆی، بە توانای خۆ بەڕێوەبردنی وڵاتی خۆی بەهێز کرد، کۆبونەوە بیست هەزار نەفەرییەکەی دووی ڕێبەندان، ریفراندۆمێکی نەتەوەیی بوو بۆ متمانە بەسەرکردایەتی کۆمار، بۆ دانانی دام‌و دەزگای بەڕێوەبردن، بۆ ڕزگار کردنی کورد لەهەر کوێیەك بژین..

جەمهوریەتی کوردستان بزوێنەری هەستو بەرژەوەندییە کۆمەڵایەتیو چینایەتیەکانی کۆمەڵ بوو

شان بەشانی گەشەکردنی لایەنی سیاسی ، لایەنە کۆمەڵایەتیو چینایەتیەکانیش گەشەیان کرد، هەرچەندە لە سنورێکی زۆر تەسكو لەسەر خۆ بوو، ئەوەش هۆکاری تایبەتی خۆی هەبووە لە چەوساندنەوەو داگیر کردنی سەدان ساڵدا خۆی دەنواند، بۆیە جەماوەری جوتیارو خەڵکی زەحمەتکێش، کۆمارەکەیان بە هی خۆیان دەزانی، چونکە تا رادەیەك زوڵمو زۆر وەك جاران پیادە نەدەکرا، خەڵك بۆیان هەبوو شکایەتو داواو داخوازیەکانیان بگەیەنن.

تەنانەت پێشەوا قازی محەمەد رێگەو شوێنی تایبەتی بۆ ئەم جۆرە دیاردانە دانا بووبەتایبەتی رێگەی گەیاندنی نامەو دەنگی هاووڵاتیان بەخۆی، ئەوانەش دەرئەنجامی دامەزراندنی کۆماری کوردستان بوو چونکە:

*گەشەکردنی بزوتنەوەی کوردایەتی کەوتە ناو قۆناغێکی نوێوە کە بیرو لایەنە کۆمەڵایەتیەکان باشتر خۆیان دەربخەن، پێویستیی گۆرانکاریی باری کۆمەڵایەتیو گوزەرانی خەڵك لەبەرچاو بگیرێن.

*ئەو نیمچە سەربەخۆییو رزگارییو خۆ بەرێوە بردنە، چەوساندنەوەی سیاسیو نەتەوەییو زوڵمو زۆری داگیرکەرانی نەهێشتبو، دەرگای لەسەر رێفورمی کۆمەڵایەتی کردەوە. بەڵام نەبونی نەخشەیەکی لەو بابەتە، نەبونی داهاتو بنەمای ئابوریی دەوڵەتی، زۆریی کێشەو گرفتە جۆراوجۆرەکان، بونی هەرەشەی بەردەوام لەلایەن هێزەکانی رژێمەوەو خەریك بوونی لێپرسراوان بەکاری پێشمەرگەییو پەیداکردنی پێداویستیەکانی شەر... لەبەرئەوانە نەدەتوانرا کاری گرنگی لەو بابەتە ئەنجام بدرێت.

*دامەزراندنی کۆمار بووە هۆی توندو تیژ کردنی ململانێ لەنێوان نەتەوی کوردو چینی دەسەڵاتدار، لەناو خۆشدا ئاغاو سەرۆك خێڵە وابەستەکان بەرژێمەوە بونە جۆرێکی تر لە گوشار(هەم) بۆ سەر کۆمارو هەم بۆ سەردانیشتوان.

ئەوانەش کاری خۆیان لەسەر ئەو خەڵکە خوێندەوارە دەکرد کە خوازیاری جۆرێك لە عەدالەتی کۆمەڵایەتی بوون، کاری خۆیان دەکردە سەر خەڵکی زەحمەتکێش، بەتایبەتی کە کارو کردەوەی نائاسایی سەرەك خێڵو دەرەبەگو خاوەن موڵکەکانیان باشتر بۆ دەردەکەوت، بەڵام هەر ئەو نارەزاییو کارتێکردنانە بەسنەبوون بۆ گۆڕران، بەس نەبوون تاسودیان لێوەربگیرێتو بکرێنە هێزێکی رێکخراوی ئەوتۆ کەکۆماریشیان پێ بپارێزێت.

بوژاندنەوەی هەستو نەستی نەتەوەییو گیانی نیشتمانپەروەریی

گەشەکردنی بزوتنەوەیی کوردایەتی هەر لە سنوری کۆمارەکەدا نەبوو، بەڵکو زوربەی ناوچەکانی کوردستانی گرتبۆوە، جموجوڵو چالاکیی، ئامادەبوونی گەلێ روناکبیرو نیشتمانپەروەر بۆ خزمەتی کۆمار. بونی هێزەکەی کوردستانی عیراق کە مەلا مستەفا سەرکردایەتی دەکرد، بەهۆی شکستی شۆرشی بارزانو ناچاریی ئەو هێزانە بۆ کشانەوەو خۆ گەیاندنە ناوچەکانی کۆمار کە بوبوو بەو هێزەی متمانەی پێبکرێتو جێگەی دڵنیایی پاراستنی کۆمار بێت. جگە لە ئامادەبوونی گەلێ نیشتمان پەروەر لە ناوچەکانی ترەوە، لە کوردستانی عیراقو تورکیاو سوریاشەوە، ئەم گەشەکردنو فراوان بونەی هەستو نەستی نەتەوەییە، چەند دیاردەیەکی تری خوڵقاند، لەوانە کەوتنە سەر رێبازی حزبو کۆڕو کۆمەڵ پێکهێنان، دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کورد لە کوردستانی عیراق(16ی ئابی 1946) ئەنجامێکی گرنگو پرۆسەی دامەزراندنو بەرێوەبردنی جەمهوریەتی کوردستان بوو تا ئەو ساتەی کە لە زۆر رووەوە ئەم حزبە نوێیە هاوچەشنی حیزبی دیموکراتی کوردستان بێت.

فراوانیی شەپۆلی هەستی نەتەوەییو گیانی نیشتمان پەروەریی لە هەموو پارچەکانی کودستاندا بە جۆرێك کەتەنانەت روخاندنی کۆمارەکەو لە سێدارەدانی پێشەواو هەڤاڵەکانیشی بوون بە هۆکارێکی تری ئەو فراوانبوونو گەشەکردنانە.

پێکهێنانی سوپاو هێزێکی چەکداری پێشمەرگە، توانا و گیانی بەرگریی کوردی سەلماند..

بۆ یەکەمجار بوو کە سوپاو هێزی پێشمەرگە لە ئاستێکی باشدا ڕێکبخرێ، بەچەکی سوک پرچەك بکرێ، یەکەکانی هێز کە لە بچوکترینەوە بۆ هێزو سوپا، بوونی دەیان ئەفسەری لێوەشاوەو دەرچووی کۆلێج و ئەکادیمیای سەربازی، بونی پلەی جۆراو جۆری سوپایی هەر لە چەکدارێکی ئاساییەوە تا پلەی جەنەراڵ و وەزیری هێزی بەرگری، ڕێکخستنی ئەوانە لەوەزارەتێکی تایبەت بەجەنگ و بەرگریی لە کۆمار بۆ ئەو سەردەمە، کارێکی ئاسان نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوانە بەجۆرێك کران کە هێزەکان بەردەوام لە حاڵەتی ئامادەیی‌دا بێت بۆ شەڕ، لەچەندین شەڕو پێکدادان و نەبەردیدا ئازایەتی و توانایی سوپاکەیان سەلماند.

لەوانەش گرنگتر، سوپاکەو هێزی پێشمەرگە، هێزی میللی بوون، لە پێناوی پارێزگاریکردنی کۆمارو بەرگری لەگەل، ڕێکخراو بوون، بە پێچەوانەی ئەرتەشی ڕژێمی شاوە کە ئەرتەشێکی فرە ڕەگەزو بەزۆرە ملێ دامەزرابوو.

هەرچەندە کۆمەڵگەکە گیانی خێڵەکی تێدا زەق و کۆمەڵگەی نیمچە دەرەبگی بوو، گەلێ لەو سەرەك خێڵانەی هەوڵی سەپاندنی خواست و ئارەزوویی شەخسیان دەدا، لەگەڵ کەم و کورتی پێداویستیە سەربازییەکان، هەر لەفیشەکی ئاسایی و ئازوقەوە تا چەکی قورس، لەگەڵ ئەوانەشدا مامەڵەی لێپرسراوانی سوپا لەگەڵ پێشمەرگەو چەکدارەکان جۆرێکی تری شارستانیان نیشان دەدا چونکە بەتەنگیانەوە ئەهاتن و هەوڵیان ئەدا پێداویستیەکانیان جێبەجێبکرێن، بونی ئەفسەرە لێزانەکان بەتایبەتی ئەفسەرانی کوردی عێراق، لێوەشاوەیی و شارەزایی و سەلیقەی کوردیان لە مەیدانەکانی سوپاو هێزی بەرگری و جەنگدا دەردەخست. ئەوانە متمانەو بڕواو باوەڕی خەڵکی کوردیان بە کومارو بە سوپاکەی بەهێزتر کرد.

هەڵبژاردنی سەرەك كۆمارو خوڵقانی سستێمی كۆماری، پێكهێنانی ئەنجومەنی وەزیران(هەیئەتی رەئیسەی میللی)ودانانی حاجی بابەشێخ، بە سەرۆكی، رێكخستنی دامو دەزگاكانی وەزارەتەكان

بوونی سەرچاوە بۆ یاسادانان‌و بڕیار، هەرچەندە فرە سەرچاوەش بوو، خوڵقاندنی ئامرازی بەڕێوەبردن‌و لێپرسینەوە لە خەڵك‌و چارەسەر كردنی كێشەكانیان‌و بایەخدان بە قوتابخانەی كوران‌و كچان‌و خوێندن بە زمانی كوردی‌و بەئیلزامیی‌كردنی‌و سزادانی ئەوانەی منداڵەكانیان نەدەناردە قوتابخانە، كردنەوەی پۆل بۆ نەخوێندەواران، بایەخدان بەتەندروستیی گشتیی، چارەسەركردنی كێشەی نێوان تیرەو خێڵەكان، ئاوڕدانەوە لە كەمینە نەتەوایەتیەكان لە ڕووی بەڕێوەبردن‌و هاوبەشیكردنیان‌و كردنەوەی قوتابخانەی تایبەتی بۆیان. ئاوڕدانەوە لە هەموو ئەو لایەنانەی ژیانی خەڵك وەك لە پێكهاتەی وەزارەتەكاندا دەردەكەون كەتوانای خەڵكی ناوچەكە دەردەخەن سەلماندیان كە دەتوانن خۆیان بەڕێوە ببەن‌وتواناكان بخەنە كار.

بایەخدان بەتەندروستیی گشتی، چاودێریی شوێنە گشتی‌یەكان، شەقامەكان‌و ڕووناككردنەوەیان، بە حەمام‌و چایخانەو چێشتخانەكان‌و پاك‌و تەمیزییان‌و چاودێریكردنیان.

بێگومان ئەگەر سودیان لە تواناكانی خەڵكی كوردستانی عیراقیش وەربگرتایە هەروەك چۆن لە ڕووی پێشمەرگایەتییەوە سودیان لێوەرگیرا، ئەوا بەڕێوەبەرێتیەكی باشتر ئەهێنرایە ئاراوە.

لەگەڵ ئەو ناتەواوی‌و بۆشایی‌و گرفتانەی دەوری كۆماریان دابوو، لەگەڵ لاوازیی‌و كزیی باری ئابووری‌و گوشاری ئازەربایجان بۆ بەستنەوەی مەهاباد بەتەوریزەوە، ئەوقكردنی كۆمار لە ڕووی ئابوری‌و سیاسیەوە، سەرەرای سەپاندنی ستراتیجی بەرگری كردن‌و پەكخستنی هەوڵی فراوانكردنی سنور، وتوویژی بێ بەرهەم، و سەرلێشێوان، لەگەڵ نزمی ئاستی سیاسیی‌و خوێندەواریی زور لەلێپرسراوان‌و كەم ئەزمونیان، لەگەڵ ئەوانەشدا بەڕێوبەرێتیەكی تارادەیەك باش‌و رێك‌و پێك بوو.

بزوتنەوەیی جەماوەریی لاوان و ژنان و کاری ڕێکخراوەیی، دیاردەیەکی نوێی ناو کۆمەڵگەی کوردەواری بوو.

لە پێش هەموو بزوتنەوە جەماوەریەکان، بۆیەکەمجار ڕێکخراوی یایان و لاوان خوڵقا، دیسان بۆیەکەمجار بوو کە کچان و ژنان لە کۆڕو کۆبونەوە جەماوەرییەکان ئامادەدەبوون و وتاریان دەخوێندەوە، لە دامودەزگاو دایەرەکاندا کاریان دەکرد ماملۆستایانیان لە قوتابخانەی کچاندا دەرسیان دەوتەوە، بەوەش نەریتە کۆمەڵایەتیە کۆن و باونەماوەکان خرانە لاوە، بەتایبەتی هەر پێش ئەوانەش ماڵی پێشەوا قازی محەمەد لانەی ئەو ژن و کچانە بوون کە بەر زوڵمی پیاوو کەس و کار دەکەوتن، خانەوادەی پێشەوا پێش هەمووان لە مەیدانی خەباتدا بوو. یەکێتی جوانانی کوردستان بەرهەمێکی تری کۆمار بوو، ئەم یەکێتیە چالاکانە هەڵدەسوراو ئەرکەکانی سەرشانی ئەنجام ئەدا.

یاسادانان و هەوڵی جێبەجێ و پیادەکردنی، دیمەنێکی شارستانی کۆمار بوو

هیچ دەوڵەت و حکومەتێك باش وسەقامگیرو عادیل نابێت ئەگەر یاسای بۆ دانەنرێ، هیچ کۆمەڵگەیەکیش بێ یاسا شارستانیی نابێت. هەرچەندە سەرچاوەکانی یاسادانان فرە لایەن بوو، هەر لە پێشەواو سەرەك وەزیرانەوە تا کۆمیتەی ناوەندی حزبی دیموکراتی کوردستان و هەندێ سەرچاوەی سەربازیی وەك وەزیری هێزی دیموکراتی کوردستان، لەگەڵ ئەوەشدا لە ماوەیەکی کورتی وەك تەمەنی کۆماردا، جێگەی سەرنجە کە ئەو هەوڵانە دراون و ویستی ئەنجامدانیان لە ئارادا بووە. ئەو یاسایانە هەر لە دەردە کۆمەڵایەتیەکانی وەك تلیاك کێشان و بەدمەستی و شەڕو شۆڕو کێشەکانی جوتیاران و ژنانی دەگرتەوە تامەسەلەی خیانەت لە نیشتمان، هەرچەندە هەندێ لە یاساکان لەگەڵ رەوتی شارستانیەتدا نەدەگونجان، لەگەڵ ئەوەشدا دیسان ئەوانە ئاوڕدانەوەیەك بو بۆ چارەسەرکدنی کێشەکانی ناو کۆمەڵ، بەپێی ئەقڵییەتی بارودۆخەکانی ئەو کاتە.

پێش ئەوەی کۆتایی بەم بەشە بێنین چاك وایە نرخاندنەکەی کۆنگرەی سێهەمی حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران بخەینە پێش چاو:

"تەمەنی کۆمار تەنیا یانزە مانگ بوو بەڵام هەر لەو ماوە کورتەدا بەشێکی گرنگ لە ئاواتەکانی گەلی کورد هاتەدی، گەلی کورد چارەنوسی خۆی بەدەست خۆی وەرگرت، زمانی کوردی بە زمانی رەسمی ناسرا، فەرهەنگی نەتەوایەتی کورد ب خێرایی دەستی بە پەرە ئەستاندن کردو بۆ پەروەردەکردنی کادر هەندێك لە لاوان بر دەرەوە نێردران، چەند رۆژنامەو گۆڤاری کوردی بەرێك‌و پێکی بڵاوکرانەوە، تیئاتری کوردی پێك هات، ژنی کوردی لە ژیانی سیاسی‌و فەرهەنگی‌دا بەشدار بوو(هێزی میللی) سوپای گەلی کوردستان پێك هات‌و شوێنەوارێك لە پۆلیس‌و ژاندرمەکانی زۆردار نەما، کۆماری کوردستان پەیوەندی دۆستایەتی‌و هاوکاری لەگەڵ حکومەتی میللی ئازەربایجان کە ماوەیەك بوو پێك هاتبوو دامەزراندو بەرەیەکی بەرین لە حزب پێشکەوتووەکانی ئێران پێك هات کە حزبی دیموکراتی کوردستان یەکێك بوو لە کۆڵەگەکانی‌و بەمجۆرە کوردستانی ئێران بوبەبنکەی ئازادی‌و جێی هیوای ئازادی خوازانی ئێران.

کۆماری کوردستان هەر لەو کاتەدا نیشانەی هاودەردی‌و هاوکاریی نەتەوەی کورد بوو لە هەموو پارچەکانی کوردستان، کوردستانی ئێران، تێکۆشەرانی کوردی عێراق هەروەهاخەباتکەرانی کوردی تورکیاو سوریای لەباوەش گرت، کۆمار بەدڵەو پێشوازی لەو میوانانە دەکردو رێزی لێدەگرتن، بەڵام لەبەردەم ئەو هەلە مێژوویەد میوانەکان نەبوونە هۆی ناتەبایی‌و ئاژاوەو دەست وەردانە کاروبارێك ک لێپرسراوانی حزب‌و حکومەت لێی ناڕازیی بن. بەڵکو هەموو تواناو هێزەکانیا خستەبەردەم سەرکردایەتی کۆمارو حزب. بەم چەشنە جەمهوریەتی کوردستان بوب بنکەی ئازادی‌و جێی هیوای نەتەوەی کورد لە هەموو پارچەکانی کوردستانیش..[10]

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی حەوتەم

1-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل24.

2-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی راستی وشوێنی لە رۆژنامە نوسی کوردیدا، چاپی بەغدا/1978،ل83.

3-گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە/3سالی(7)-مارتی1946،ل29.

4-د.کەمال مەزهەرئەحمەد، سەرچاوەی ناوبراو، ل 238و239.

5-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد هەمان سەرچاوە،ل83

6-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، هەمان سەرچاوە، ل82

7 -Eegleton, WILLem op. Cit. P.10

8-Eegleton, WILLem Ibid .p. 88

9-Eegleton, WILLem Ibid . P .100

10-کۆنگرەی سێهەمی حیزبی دیموکراتی کوردستانی (ئێران)، ئەیلولی 1973، ل11.

بەشی هەشتەم

جەمهوریەتی کوردستان لەمەیدانی زۆرانبازیدا

پاری یەکەم:

*ئالۆزییەکانی چواردەوری کۆمار

* پیلانەکانی دوژمن لەدژی کۆمار

* پەیمانی نەوت لە نێوان ئێران و یەکێتی سۆڤیەتدا.

*کوردستان و ئازەربایجان لەیەك بەرەی یەکگرتوودا

*رۆژو ساتەکانی دوایی و کارەسات.

*کوردستانی ئێران دوای روخاندنی جەمهوریەت

پاری دووهەم:

*لەسەرەك کۆمارییەوە بۆ ناو زیندانی داگیرکەر.

* پێشەوای گەل لەبەردەم مەحکەمەی (بدوی سحرایی)دا

* پێشەوا لەدوو مەحکەمەدا

*بەرەو سێدارەو وەسییەتنامەی پێشەوا

پاری یەکەم

ئالۆزییەکانی چواردەوری کۆمار

ئەو بارودۆخ و هەلومەرجانەی جەمهوریەتی کوردستانی تێدا بەوەلەد بوو، ئاسایی نەبوون، پڕبوون لەئالۆزیو ململانێو ناکۆکیی، چ لەسەر ئاستی زلهێزەکانو چ لەسەر ئاستی نێوخۆی ئێران. ناکۆکییەکانی نێوان یەکێتی سوڤیەت لەلایەکو ئەمریکاو بەریتانیا لەلایەکی تر لەسەر بەرژەوەندییە نەوتیو ئابوریو جێگەی ستراتیجی ئێرانو ململانێی ئایدۆلۆجیو سەرەتای جەنگی سارد بوو، ئەو دیاردانە نەخشەو پیلانو مانوڤری سیاسیو سەربازیی لای هەردوو بلۆکەکە خولقاند... لەبەر بەهێزیی بەرەی خۆرئاواو لاوازیی خۆرهەلات، لەبەرگەلێك هۆ کە گرنگەکەیان زەرەرو زیانی گەورەی جەنگەکەی دووەم بوو، توانیان نەخشەکانی خۆیان جێبەجێبکەنو بگەنە ئامانج...

جەمهوریەتی کوردستان لەدایکبوویی ناو ئەو بارودۆخە بوو، زیاتر لەوانەش، کێشە هەمەجۆرەکانی ناوخۆو گوشارەکانی دەولەتانی هەرێم زیاتر بارودۆخەکانیان پڕ لەکێشە دەکرد...

هەر لەبەر ئەم هۆیانەش بوو کەحکومەتەکەی کوردستان زیاتر بەحکومەتی شەڕ دەچوو وەك لەوەی حکومەتێکی یاساو شارستانیو خاوەن بەرنامەی ریفورم بێت...

پیلانەکانی دوژمن لەدژی کۆمار

رژێمی شاو دەولەتە ئیمپریالیستەکانی هاوکاری، بەبوونی جەمهوریەتێکی خودموختاری کوردستان نائارام بوون، لەبەرئەوەی یەکەم: جەمهوریەتێکی کوردی بوو کە وا دادەنرا بەمانو گەشەکردنی، هەڕەشە لەسەر هەموو رۆژهەلاتی کوردستان دروست دەکاتو ئینجا بۆ سەرپارچەکانی تریش.

دووهەم: لەبەرئەوەی سوڤیەت دەستیهەبوو لەو دامەزراندنە، بۆیە هەم بەکۆمۆنیستو هەم بەوابەستەی ئەو دادەنرا کەئەوانەش بۆ خۆرئاوا نامەقبوڵبوون.

لەبەرئەوانە لەچەندین رێگەوە، نەخشەی دژ بەکۆمارو بۆ روخاندنی دادەنراو بەتایبەتیی:

*لەڕوی سیاسی و گەمەو مانۆڤری سیاسییەوە.

*لەڕوی ئابوری و ئابلۆقەی ناوچەکەوە.

*لەڕوی مانۆڤری سەربازی و گوشاری هەمە لایەنە لەبەرەکانی جەنگدا.

*تێکدانــی ریزەکــانی گــەل بەدڵدانــەوەو راکێشــانی ســەرەك خێڵــەکانی، پەیوەندیکردن بەلێپرسراوانی پێشمەرگەوە بۆ راکێشانیان و بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ هێزەکانی رژێمدا....

بوونی هێزەکانی لەشکری سور لەناوچەکەدا کۆسپی هەرە گەورەی بەردەمی رژێمی شا بوو کەنەیەڵێت بیر لەچارەسەری سەربازیی بەهێرش ناوچەکە داگیربکاتەوە، لەم مەیدانەدا رژێم هێزو توانای سیاسیی خۆی خستەکار تا روسەکان رازیی بکات بۆ گەڕانەوەی ئەرتەشی تاران بۆ ناوچەکە، بێ ئەوەی بگاتە ئەنجامێك...هەوڵە بەردەوامەکانی لێپرسراوی سیاسیی و سەربازیی تاران بۆ رازیکردنی لێپرسراوانی رووس بۆ ناردنی هێز بۆ مەهاباد، بەبیانوو مەبەستی جۆراو جۆرەوە، بێئەنجام مانەوەو نەتوانرا رەزامەندیی ئەفسەرانی لەشکری سوور وەربگرن بۆ ناردنی بچوکترین یەکەی سەربازیش...

دیار بوو ئەوانە پێوەندییان بەنەخشەیەکی تری مۆسکۆوە هەبوو کەکاری لەسەر دەکراو کەوتبووە ناو پرۆسەی کاری دیپلۆماسییەوە...

مانۆڤرە سەربازییەکانیش، گوشاری بەرەکانی جەنگ و هێرشی لەناکاوو کوتوپڕ، شەڕی پروپاگەندەو سایکۆلۆجیش نەیان توانی مەبەستەکانی تاران بەئەنجام بگەیەنن، ئەو شەڕانەش کەلەبەرەکانی سەقز کران بەتایبەتی لەشەڕەکانی مامەشاو قالاوە، سەرکەوتن بۆ هێزەکانی کوردبوو، بۆیە سیاسەتمەدارانی تاران گەیشتبونە ئەو باوەڕەی کەجارێ کاتی چارەسەری سەربازیانە نەهاتووەو باشتر وایە رێگەی سیاسیی بگیرێت.. لەبەر ئەوە توانا کان زیاتر لەم بوارەدا دەخرانەکار... ئیتر رژێم پێویستی بەهێمنی و ئەنجامدانی لەسەرخۆیی نەخشەکەی هەبوو، پێویستی بەهەوڵی جێبەجێکردنی پەیمان و رێکەوتنەکان هەبوو، هێزی دەوڵەتانی داگیرکەر ناوچەکە بەجێبهێڵن، ئەمەش کارێکی ئاسان نەبوو، پێویستی بەمانۆڤری سیاسیی هەبوو، ئەوانەش چەند مەبەستێکیان لێ بەئەنجام دەهات:

-خەریككردن و هیلاك و بێهێزكردنی سوپاو پێشمەرگەی كۆمار، تێكدانی ریزەكانی جەماوەر،ورەو متمانەی خەڵكی كورد لاوازو كەم بكاتەوە، خەڵكی نەفس نزم لەكۆمار راست بكاتەوە.

*لەگەڵ ئەوانەشدا، ئەڵقەكانی تری نەخشەكە جێبەجێ بكرێت... تالەسەرەنجامدا ئەو بارودۆخە بڕەخسێنێت كەئاسان هەردوو كۆماری كوردستان و ئازەربایجان لەناوبەرێت...

*حاڵەتێكی نزیكبوونەوەو دۆستایەتی لەگەڵ مۆسكۆدا بهێنرێتە ئاراوە، تالەمەترسییە گەورەكە رزگاری ببێت...

ئیتر رژێمی شاو لەپشتیشیەوە دیپلۆماسێتی ئینگلیزو ئەمریكا، كەوتنە نەخشەدانان...

پێشەكی ئیبراهیم حەكیمی(حەكیم الملك) لەوەزارەت لابرا.. ئەحمەد قوام ولسەڵتەنە كرا بە سەرەك وەزیران و وەزارەتێكی نوێ پێكهێنرا.. ئینجا كەوتنە ئەنجامدانی ئەڵقەكانی نەخشە كە:

*خەریككردنی سەركردایەتی كۆمار بەپرۆسەی ئاشتیی و تویێژ كەرژێم خۆی كەو زۆر بڕوای پێی نەبوو، خەریككردن و هیلاككردنی هێزەكانی پێشمەرگە...تێكدانی یەكێتی ریزەكانی پێشمەرگەو حزب و جەماوەر، هەڵخەڵەتاندنی سەرەك تیرەو عەشیرەتەكان و پێكهێنانی تابوری پێنجەم.

*گوشاری ئابوری و ئابڵوقە خستنەسەر ناوچەكە..

*رێگەو شوێن دانان بۆ نزیكبوونەوە لەیەكێتی سوڤیەت و هەوڵدان بۆ كێشانەوەی لەشكری سور لەناوچەكە تا هەردوو كۆماری كوردستان و ئازەربایجان لەیارمەتی و پاڵپشتیكردن بێبەش بكات...ئەوەش هەم بەخۆسازو نێوان تەباكردن لەگەڵ سوڤییەت و وەرگرتنی بەڵێنی هەندێ ئیمتیازات لەلایەك، هەم بەگوشاری جێبەجێكردنی پەیمانەكان كەلەچەند بۆنەیەكدا لەنێوان ئێران و یەكێتی سوڤیەت و بەریتانیا و ئەمریكادا مۆركران.

*هەوڵدان بۆ راكێشانی حزب و رێكخراوو تاقمە سیاسییەكان، بەرووكەش، هەڵخستنی كەشێكی دیموكراتانەو ژیانی فرەحزبی، تا بەوە هەم گەل و حزبەكان بەلای خۆیدا رابكێشێ و رێگەی یارمەتیدانی هەردوو كۆمارەكە دابخات، و هەم

دڵنیاکردنی روسەکان لەجێبەجێکردنی داواو داخوازییەکانی حزبە سیاسییەکانو پێکهێنانی بەرەی یەکگرتوو...

*هەوڵی جیاکردنەوەی هەردوو کۆماری کوردستانو ئازەربایجان لەیەکتری تا هەم ورەی خەڵكو گیانی بەرگری پێ لاواز بکاتو هەم هاوکاریی سەربازییو بەرگریکردنی نێوانیان تێکبدات تابکاتە حاڵەتێ کەشەرو ئاژاوەیان لەنێواندا بخوڵقێنێت، ئەو پەیمانی بەرگرییەی لەنێوانیاندا ئیمزا کرا، کەلەجێگەیەکی تردا دەقەکەی دەبینرێت- بەتاڵ بکرێتەوە.

قوامولسەڵتەنە کەوتە جێبەجێکردنی ئەڵقەکانی ئەو نەخشەیە.

پێشەکی فرمانی کردنەوەی دەرگای سەربەستییە دیموکراتییەکانی‌دا، چالاکیی سیاسیی ئازادکرد، بانگی هەمووحزبو رێکخراوەکانی کرد کە سود لەم کەشە دیموکراسییە وەربگرن، بێنە مەیدانی چالاکیی ئاشکراوە... تا بەوانە راستگۆییو نییەت باشەی خۆی بسەلمێنێت...

ئینجا دیلە سیاسییەکانی ئازادکرد، دەرگای سەربەستیی چالاکیی ئاشکرای نەقابەکانی کرێکارانی خستە سەرپشت.

پێشتر هەم بەگوشارو ئینجا بەمەبەستی دڵنیاکردنی ئینگلیزو ئەمریکاییەکان جاسوسو پیاوانی سەر بەئەڵمانیا گیرابوونو لەزیندان توندکرابوون... بایەخێکی چاوێنی درا بەکرێکارانو جوتیارانو جەماوەر، جێبەجێکردنی هەندێ داوای رۆژانەو مانگانەو باشکردنی شوێنی کار لەکارگەو کارخانەکان، لە18مایسی 1946دا حکومەتی قەوامولسەلتەنە(یاسای ئیشکردنی دانا بەپێی ئەم یاسایە سەعاتی کارکردنی کرد بە 48 سەعات لەهەفتەیەکدا، ولەسەدا(35)ی رۆژانەش دانرا بۆئیشکردنی سەعاتی زیادەو لەسەدا(39)ی رۆژانەش لەسنوقی هاوکاری (تعاونی) دابنرێ کەلەسەدایەکی لەکرێکارو لەسەدا دووی لەخاوەن کار بستێنرێت. هەروەها بەو یاسایە پشوی هەفتانەی داناو پشوی ساڵانەی کرد بەدوو هەفتە بەرۆژانەی تەواوەوە، ئایاری کرد بەجەژنێکی رەسمی. رێگەی دامەزراندنی نەقابەکانی‌دا، ولەهەر دایەرەکدا لقێکی تایبەتی دانا بۆ لێکۆڵینەوەی شکایەتی کرێکاران لەخاوەن کارەکان..."(1)

جگە لەوانە بەڵێنی بەگەلانی ئێراندا کەلەسەرتاسەری وڵات هەڵبژاردنێکی گشتییو ئازادانە بکرێت، بۆ ئەوەی خەڵك دیموکراتو ئازادانە نوێنەرانی خۆیان هەڵبیژێرن، بەکۆمەڵانیخەڵك رادەگەیەنرا کەئیتر رۆژانی دیکتاتۆریەت بەسەرچوو، رۆژانی سەربەستییو دیموکراسی دەستپێکردووە... قەوام وای دەردەخست کەئەو هەنگاوانە سەرەتای گەیشتنە بەو بەهەشتەی بۆ گەلانی ئێرانی دەرەخسێنێت...

قەوام ولسەڵتەنە، توانیی زۆربەی زۆری حزبو رێکخراوە سیاسییەکان هەڵبخەڵەتێنێت، بۆیە ئاسانو بەپەلە بەدەنگیەوە چوون، بەحزبی تودەیشەوە، فریویان خواردو کەوتنە تەك ئەو حکومەتە دیموکراتە ساختەو کاتییە... بەڵام سەرکردایەتیی هەردوو کۆمار هەڵوێستەیان لەبەردەم ئەوکارانەدا کرد، بێئەوەی نەخشەی گونجاو لەبەرامبەر دابنێن.

لەهەمان کاتدا حزبی تودە کەوتە دوای بانگەوازەکە، قەوام سێ وەزیری لەنوێنەرانی حزبی تودە دانا، بەم جۆرەی خوارەوە:

1-دکتور یزدی وەزیری تەندروستی.

2-ئیرەجی ئەسکەندەری وەزیری پیشەسازی.

3-کشاوەرزی وەزیر فەرهەنگ.

ئەو هەنگاوانە بۆ نەخشەکەی قوامولسەڵتەنە سەنگیی سیاسیی خۆی لای روسەکان هەبوو، جگە لەوەی کە حزبی تودەی بەتەواوی لەبەرەی ئۆپۆسزیون دوورخستنەوەو بۆ بەرەی رژێمو کەوتە هاوکاریو رێکخستنو یەکخستنی هەڵوێست.

کارەکە هەر بەوەوە نەوەستا، بەڵکو سەرکردەکانی حزبی شیوعی سۆڤیەتو سیاسەتمەدارانی یەکێتی سۆڤیەتیش کەوتنە ناو داوەکەی قوامو لسەڵتەنە، وەك لەشوێنی خۆیدا لەنامەکەی (ستالین)دا دەیبینین.

دەربارەی ئەم مانۆڤرە سیاسیانەی سەرەك وەزیرانی ئێران دوکتورمحەمەد حەسەن ئەڵێت:

"بەڵی رووداوەکانی دوایی دەریانخست کەئەو سازشکارییەی حکومەتی قوام ولسەڵتەنە تەڵەکەبازییەك بوو مەبەست لێی خۆئامادەکردن بوو بۆ هێرش بردنە سەر رێکخراوە دیموکراتیەکانو هەمو جوڵانەوەی رزگاریخوازانەی سەرتاسەری وڵات، وەبەکردار هەر لەساڵی 1946دا دەستیکرد بەهێرش بۆ سەر رێکخراوە

دیموکراتیەکانی وڵات.. لەهاوینی 1946دا پارتی دیموکراتی ئێرانی دامەزراندو نەقابەی کرێکارانی ساختەی هێنایە کایەوە ژمارەیەکی زۆر لەکۆنەپەرستانی لەدەوری خۆی کۆکردەوە، هەر لەو ماوەیەدا ئیمپریالیستەکانی ئەمریکاو ئینگلیز چەك و هەمو پێویستیەکی تریان خستە بەردەست ئەرتەش و هێزەکانی پۆلیسی ئێران بۆ بەکارهێنانیان و بۆ لەناوبردنی جوڵانەوەی رزگاریخوازانە لەوڵاتدا.

لەکانونی یەکەمی ئەوساڵەدا ئەو پەیمانەی شکاند کەقوام ولسەڵتەنە لەگەڵ حکومەتی ئازەربایجان بەستبوی، ئەوە بو ئەرتەشی ئێران کەوتە پەلاماردانی ئازەربایجان و کوردستان و دەستیکرد بەخوێنڕشتنی دیموکراتەکان...."(2)

بەشەکەی تری نەخشەکەی قوام خۆ نزیککردنەوە بو لەمۆسکۆ، تاسەرەنجام لەشکری سور بکێشێتەوە... بەتایبەتی ئەو هەنگاوانەی ناوخۆ زەمینەخۆشکەر بوون بۆ ئەم ئەڵقەیەی تری نەخشەکە... هاتوچون و سەردان بەجۆرێ گەرم کرا کەپڕوپاگەندەی ئەوتۆی لێبکەوێتەوە کەگوایا رەزا شا کچەکەی ستالین-ی بۆ حەمەی کوڕی خواستووە...دیسان هاوکاریی بازرگانیی و ئابوریی و فەرهەنگی هێنرایە سەرمێزی باسکردن، تاسەرەك وەزیران سەردانی مۆسکۆی کردو لەگەڵ گەورە لێپرسراوان کۆبووەوەو سەرکەوتووانە بارودۆخێکی سیاسیی ئاسایی خوڵقاندو بنچینەی پەیمانی نەوت دانراو هەر لەنیسانی ئەو ساڵەدا ئیمزا کرا، لەبەر بایەخ و گرنگی سیاسیی و مێژویی ئەو پەیمانە والێرەدا دەقەکەی دەخەینە پێش چاو:

پەیمانی نەوت لەنێوان ئێران و یەکێتی سوڤیەتدا

هەردوو دەوڵەتی یەکێتیی سوڤیەت و ئێران لەسەر ئەوە رێککەوتن کەکۆمپانیایەکی نەوتی روسیی و ئێرانی لەئێراندا دابمەزرێنن.

دەوڵەتی یەکێتیی سوڤیەت لەلایەك و دەوڵەتی خاوەن شکۆ شای ئێران لەلای دووهەم، هەردوولا بەدۆستانە لەسەر ئەوە پێکهاتن کەهاوکاریی ئابوریی لەنێوان هەردوو دەوڵەتدا هەبێت و هەریەکەیان یارمەتیی ئەوەکەی تر بدات. هەردوو دەوڵەت بەپێی ئەو دوو نامەیەی لەنێوان سەرەك وەزیرانی ئێران و سەفیری روسیادا ئاڵوگۆڕکران لەتاران لە4-ی نیسانی -1946دا هەردوولا رەزامەند بوون:

بەو پێیەی سەرەوە ئەم ڕوونووسی ڕێككەوتنەی خوارەوە كرا بۆ دامەزراندنی كۆمپانیایەكی هاوبەشیی نەوتی روسیی-ئێرانی، لەبەرئەوە هەر دەوڵەتێك نوێنەری خۆی دەستنیشان كرد بۆ دانانی ئەم بەندانەی خوارەوە:

لەباتی دەوڵەتی روسیا-سادجیكۆف- سەفیری یەكێتی سۆڤیەت لەتاران لەباتی دەوڵەتی ئێران -بەڕێز قوامو لسەڵتەنە- سەرەك وەزیرانی ئێران پاش ئەوەی نوێنەری هەر دەوڵەتە ئەو بەڵگەنامانەی دەرخست كە نوێنەرایەتی ئەسەلمێننو دڵنیا بوون لەوبەڵگەنامانەو بڕیاریاندا كەئەم پەیمانەی خوارەوە دابنێن:

مادەی یەكەم: هەردوولا لەسەر ئەوە پێكهاتن بۆ دامەزراندنی كۆمپانیایەكی هاوبەشیی نەوت بەناوی كۆمپانیای نەوتی روسییو ئێرانیی كە دەوڵەتی ئێران مافی ئەوەی ئەداتێ بەدوای دۆزینەوەی نەوتدا بگەڕێت بۆ دەرهێنانو دەستگیربوونو دەرهێنانی نەوتو لێبووەوەكانی (موشتەقات) لەو زەویانەی كەبەشی یەكەمی مادەی دووەمی ئەم پەیمانە دەستنیشانی ئەكات، هەروەها مافی فرۆشتنو گواستنەوەی نەوتو هەموو ئەو ماددانەی لێی دەرئەهێنرێت، لەئێرانو دەرەوەی ئێران ئەدات بەڕوسیا.

دامەزرێنەری كۆمپانیاكان ئەمانەن:

لای یەكەم : وەزارەتی دەوڵەتی یەكێتی سوڤیەت كەئیشەكەی دەرهێنانی نەوتو پەترۆلە بەناوی نەوتی ستالین-ەوە، وەكۆمپانیای گشتیی یەكێتی سوڤیەت كەناوی كۆمپانیای ناردنە دەرەوەی نەوتی سۆڤیەتە.

لای دووەم لەدەوڵەتی ئێران.

بەپێی ئەم پەیمانە لەماوەی سێ مانگدا كۆمپانیاكە دائەمەزرێت، لەدوای ئەوە هەردوو دەوڵەتەكەش ئیمزای دەكەن ئەوسا دەكەوێتە كار...

مادەی دووەم: سنوری ئیمتیازی كۆمپانیا سنوری ئەو نەخشەیەیە كەلەگەڵ ئەم پەیمانەدایەو بەشێكی جودانەبووەوەیە لەپەیمانەكە، ئەبێت دەوڵەتی ئێران پەیمان بدات كەزەویەكانی ڕۆژئاوای ئازەربایجان كەلە لێكدانی خەتی سنوری روسیای سۆڤیەتو توركیاو ئێرانەوە درێژ ئەبێتەوە بۆ خواروو بەقەراغی ڕۆژهەڵاتی گۆمی رەزائیە(ورمێ) تا زەوی ناوچەی نێوان هەردو ئاو(میاندواو)وەكو لەنەخشەی ناوبراودا وێنەی كێشراوە، لەو شوێنە دیاریكراوەدا هیچ ئیمتیازێك نەدرێت بەهیچ

کۆمپانیایەکی بێگانە یا ئێرانی‌و بێگانە یاکۆمپانیایەکی هاوبەشیی ئێران‌و بێگانە، هەروەها سودیش لەسەرمایەی بێگانە وەربگیرێت...*

لەماوەی یەکەم دە ساڵی جێبەجێکردنی ئەم پەیمانەدا کۆمپانیا لەبەشی یەکەمی زەویەکەدا بەشوێن نەوتدا ئەگەڕێت‌و ئەو شوێنانەی بۆ ئیشوکاری نەوت دەرهێنان‌و پاککردنەوەی پێویست بێت هەڵی ئەبژێرێت، وەئەگەر هاتوو ئەو زەوییە هەڵبژێرراوانە موڵکی دەوڵەت نەبوون وا کۆمپانیاکە نرخەکانیان ئەدات بەخاوەنەکانیان، بەپێی ئەو نرخەی کە دەوڵەت دیاری دەکات، ئیتر بەو نرخدانانە زەوییەکان ئەبنە موڵکی کۆمپانیا.

مادەی سێهەم:-سەرمایەی کۆمپانیا بەپێی ڕێکەوتنی هەردوولای هاوپەیمان ئەبێت، لەبیست‌و پێنج ساڵی یەکەمیشدا بەشی ئێران لە 49٪ی سەهمەکان ئەبێت‌و لە 51٪یش هی روسیا ئەبێت، لەبیست‌و پێنج ساڵی دووەمیشدا هەردوولا وەك یەك لە 50٪ی سەهمی کۆمپانیاکەیان ئەبێت.

ب-سەرمایەی دانراوی هاوبەشەکان (ودائع المساهمین) لەکۆمپانیاکەدا بەمجۆرە ئەبێت: هی ئێران ئەو زەویانە ئەبێت کەلەمادەی دووهەمدا دەستنیشان کراوە، پاش تەواوبوونی ئیشوکاری تەکنیکی‌و هەڵکەندنی بیری نەوت‌و بەدەستهێنانی نەوتی بەکەڵك، هی روسیا: هەموو سەرف‌و موچەی کارمەندان‌و کرێکار ئەبێت لەگەڵ هەر شتێکی ترکەدۆزینەوەو دەرهێنانی نەوت‌و بەرهەمەکانی تری نەوت پێویستیی بێت لەگەڵ هەر پێویستییەکی تریشیی.

مادەی چوارەم: پوختەی قازانج بەپێی سەهمی هەر لایەك دابەش ئەکرێت.

مادەی پێنجەم: دەوڵەتی ئێران لێپراوە لەپاراستن‌و تەئمینکردنی کۆمپانیاو بیرەکان‌و هەموو دامەزراوەکانی کۆمپانیا بەهۆی هێزی پۆلیسی ناوخۆو هی ترەوە.

مادەی شەشەم: کۆمپانیا بۆی هەیە هەموو پێویستی‌و ئامرازو کەرەسەی خاوو هەر شتێکی ترو هەموو مەوداو ئامرازو دەرمان‌و پێویستیی پاراستنی تەندروستیی گشتیی لەدەرەوە بهێنێت بەبێدانی باج‌و باجی گومرگ‌و رەسمی شت هێنان.

هەروەها بۆ کۆمپانیا هەیە نەوت‌و دەرهێنراوەکانی‌و بەرهەمەکانی نەوت‌و بەرهەمی دەستگاکانی نەوت بنێرێتە دەرەوە بێ ئەوەی رەسمی گومرگ‌و زەریبە

---

* لەسەرچاوەکەدا ئەو نەخشەیە لەگەڵ دەقی پەیمانەکەدا نەبوو..

بدات وە ئەبێت کرێکاری روسیاو ویلایەتەکانی یەکێتی سوڤیەت هەقی کاریان لەپێش هەموو کرێکارێکی تر لەجیهاندا هەبێت.

مادەی حەوتهەم: دەوڵەتی ئێران کۆمپانیا لەهەموو باج و رەسم و زەریبەیەکی وەصل و هەموو باجێکی مالیی عەفو ئەکات.

مادەی هەشتهەم: ماوەی ئەم پەیمانە لەڕۆژی دەستکردن بە جێبەجێکردنییەوە پەنجا ساڵە.

مادەی نۆهەم: پاش تەواو بوونی ماوەی پەیمانەکە، ئێران بۆی هەیە هەموو سەهمەکانی روسیا بکڕێتەوە، ئەگەر خوازیاریش بوو وا ئەتوانێت ماوەی پەیمانەکە درێژبکاتەوە بەڕەزامەندیی هەردوولا.

مادەی دەهەم: هەر بەئیمزاکردن و سەلماندنی پەیمانەکەو ئیمزاکان لەلایەن ئەنجومەنەوە، پەیمانەکە جێبەجێ دەکرێت.

ئەم پەیمانە لەتاران بەدوو نوسخە نوسراوە یەکەمیان بەزمانی روسی و دووهەمیان بەزمانی ئێرانی، هەردوو نوسخەکەش لەڕووی بڕوا پێکردنەوە وەك یەکن..."(3)

مایەوە سەر ئەوەی کە بزانین چۆن و کەی ئەم پەیمانە ئەخرێتە ناو بازنەی جێبەجێکردن و خستنە کارەوە؟

عەلائەددین سەجادی لەو بارەیەوە ئەڵێت:

"لەم تاریخەوە تاماوەی (7)مانگ ئەو پارلەمانەی کەئێستە لەئێرانا هەیە بیخات و پارلەمانێکی تر دروست بکاتەوە بۆ ئەوە ئەو پارلەمانە تازەیە بڕیار لەسەر دانی ئەم ئیمتیازە بدات، لەئێستا بەدواوە روس لەشکری خۆی لەناوچەی نفوزی ئێران- بەتایبەتی ئازەربایجان و کوردستان- بکێشێتەوە بۆ ئەوەی لەکاتی هەڵبژاردنی نائبەکانی پارلەمانی تازەی ئێران هیچ دەنگێکی بێگانە لەو ناوەدا نەمێنێ... وەئەو مەرجانەش کە کاربەدەستانی روس لەو ڕووەوە دایان نابو ئەمانە بوون:

1-بەهەمو مەعنایەك ئەبێ هەڵبژاردن سەربەست بێ لەهەمو ناوچەکانی ئێرانداو نابێ دەمی بێگانە لەهیچ لایەك لەم ڕوەوە ورتەی لێوە بێت.

2-مەسەلەی ئازەربایجان و دەوروبەری ئەبێ بەهێمنی و سیلم ببڕێتەوە.."(4)

بەو جۆرە سەرەك وەزیرانی ئێران هەنگاوێکی گرنگی تری نا بەرەو ئامانجە سەرەکییەکەی نەخشەکە...

بەتایبەتی گەڵێ ڕێکەوتن‌و پەیمان لەنێوان هەر سێ زلهێزەکەو ئێراندا ئیمزاکرا بوو کەلەهەموێدا جەخت لەسەر پارێزگاریکردنی یەکێتیی ئەرزو ئاوی ئێران دەکرا، بەڵێن درا کەشەش مانگ دوای کۆتایی دووهەم جەنگ، هێزەکانی هەرسێ دەوڵەتە گەورەکە ئێرانیان چۆڵ کردبێت.

"کۆنگرەی تاران بەسترا لەبەینی(ستالین‌و ڕەزفلت‌و چرچیل) کە بەگوێرەی ئەوە بڕیاریان دابو کەدوای بڕانەوەی شەڕ بەشەش مانگ هەمو هێزی بێگانە بچنە دەرەوە بەبێ دەست لێدان لەسنوری جوغرافی‌و کیانی سیاسی ئێران..."(5)

دەربارەی ئەم پەیمانە سیر ریدر پولارد بەم جۆرەی نوسیوە:

"...بەگوێرەی ئەو پەیمانە ئێران یارمەتی دەوڵەتانی هاوپەیمان ئەدات‌وچی پێویست بێت بۆ هاتوچۆی لەشکرو کەرەسەی شەڕ لەوڵاتدا ئەیکات وەهەر کەلوپەلێکی ناوخۆی ئێرانیان پێویست بێت ئەخرێتە بەردەستیان هەروەها ڕێگە درا بەو دەوڵەتانە کە ئەو هێزانەی بەپێویستی ئەزانن لەئێراندا بیهێڵنەوە، بەلام ئەو دەوڵەتانەش پەیمان ئەدەن کەهێزەکانیان بکشێننەوە لەماوەیەکدا کەلەشەش مانگ دوای تەواوبوونی شەڕ تێپەڕ نەکات..."(6)

لەمەڕ سیاسەتی قەوام‌و لسەڵتەنە بۆ ڕازیکردن‌و ناچارکردنی یەکێتی سوڤیەت بۆ کێشانەوەی لەشکری سور.

جورج لینشوڤسکی گوتی:

"قوام‌ولەسەڵتەنە... سێ ئیمتیازی گرنگی‌دا بەسۆڤیەت:

یەکەمیان لە4ی نیسانی 1946دا پەیمانێکی بەست بەپێی ئەوە کۆمپانیایەکی سوڤیەتی-ئێرانی هاوبەش پێکهێنرا.. دووهەمیان : قوام‌ولەسەڵتەنە ئاگاداری حسین عەلا-ی نوێنەری ئێران لەنەتەوەیەکگرتووەکانی کرد کە شکاتەکەی ئێران کەداربوبە ئەنجومەنی ئاسایش بکێشێتەوە...

سێهەم: لە2ی ئابدا سێ وەزارەتی بۆ شیوعیەکان تەرخان کرد..."(7)

هەرچەند لەکاتی پێشکەشکردنی شکاتەکەی ئێران بەئەنجومەنی ئاسایش، سوڤیەت رایگەیاندبوو کەهەردوولا گەیشتونەتە ئەنجام، بۆ ئەوەی نوێنەری ئێران شتێکی پێچەوانەی ئەو قسەیە بڵێت.

بۆ زیاتر مۆلەقەکردنی هەڵوێستی یەکێتی سوڤیەت و جێگە لێژکردن بەلەشکری سور، ئەمریکاییەکان بڵاویان کردەوە کەهێزەکانیان لە 31کانونی یەکەمی 1945وە ئێرانیان چۆڵکردووە، سوپای بەریتانیاش رایگەیاند کەلە 2-ی ئازاری 1946وە ئێرانی بەجێهێشتووە.. هەرچەندە زۆربەی هێزەکانی هەردوولایان شوێنە ستراتیجییەکانی خۆیان گرتبوو بۆ رووبەڕووبونەوەی هەر ئەگەرێکی ئاییندە لەپێکدادانێکی نوێی سەربازیی لەنێوان یەکێتی سوڤیەت و هەردوو دەوڵەتەکەی تر...

ئیتر بیانویەك بۆ یەکێتی سوڤیەت نەمابوو کەلەشکرەکەی نەکێشێتەوە.. بەتایبەتی چەند مانگێك بەسەر مانۆرە سیاسییەکەیدا تێپەڕی کردبوو، کەئەوەش رێگەخۆشکردن بوو بۆ دامەزراندنی خودموختارییەکی ئازەربایجان و ئینجا بەوەڵەدبوونی کۆمارە خودموختاریەکەی کوردستان، وەك دیفاکتەیەك هەم بۆسوڤیەت و ئازەربایجان و هەم بۆ ئێران...

بۆیە سوڤیەتەکان هەم حسابی ئەوەیان کردبوو کە ئیمتیازی نەوتی خۆیان وەرگرتووەو هەم ئەو دوو قەوارەیەش هاتوونەتە ئاراوە کە وەك گوشارو کارتێکی دەستیان سودیان لێوەردەگرن... لەلایەك، روسەکان لەوەش دەترسان کە رووبەڕووبونێکی سەربازی، بەهۆی ململانێ و ناکۆکی لەسەر ئێران، بخوڵقێ کەدوای جەنگە پرۆکێنەرەکە نەتوانن بەرەنگاریی بکەن لەلای دووهەم...

بەو جۆرە زەمینەی ئەڵقەیەکی گرنگ یان گرنگترین ئەڵقەی نەخشەکە خۆشکراو یەکێتی سوڤیەت هێزەکانی لە 27نیسانی 1946وە تا 9ئایار لەئێران کێشایەوە...

بەو شێوەیە سەرەك وەزیرانی ئێران لەسەرخۆ هەنگاوی دەنا، کۆسپی رێگەی تەخت ئەکرد، چاوەڕوانی دواهەنگاو بوو...

بەرامبەر بەو مەترسییە رووبەڕووبوانە، کەزیاتر لەکێشانەوەی لەشکری سوردا خۆی دەبینی، هەردوو کۆماری ئازەربایجان و کوردستان پەیمانێکی سەربازییان ئیمزاکرد، بۆ بەرگریکردن لەخۆو لەدەستکەوتەکانی هەردوو گەل، کەلەجێگەی تردا زیاتر لەسەر ئەوە قسە دەکەین و بەندەکانی دەخەینە پێش چاو...

بەڵام، قوام بۆ بێبایەخکردنی ئەو پەیمانە، یەکلایەنە پێوەندیی لەگەڵ تەورێزدا سازکرد، پەیمانێکی دوو قۆڵییان مۆرکرد، هەرچەندە لەپەیمانە دووقۆڵییەکەی ئازەربایجان و کوردستاندا جەخت لەسەر ئەوە کرابوو کەبێ ڕێکەوتن و هاوکاری یەکتری هیچ هەنگاوێکی لەو بابەتانە نەنرێت، بەڵام ئازەربایجان ئەو کارەی بێ ئاگاداریی کوردستان کرد، وەك لەجێگەیەکی تردا زیاتر ڕوناکیی دەخەینەسەر ئەم لایەنەش.

ئەم هەنگاوەی تەورێز کوردی زیاتر نیگەران کرد، ناچاری کرد کەپاشەکشە لەهەندێ دەستکەوت و بەرهەمی خۆی بکات... بۆ ئەوەی ئەوانە ببنەهۆی تێکدانی پێوەندییەکان، بەتایبەتی کۆماری کوردستان پێویستیی بەو حاڵەتی تەباییە هەبوو....

هەرچەندە باری گرژیی و شەڕو پێکادان لەبەرەکانی ڕووبەڕووبووندا ڕوویان ئەدا، بەتایبەتی لەسەقزو سەردەشت:

"لەو جەبهەدا دوژمن پەلاماری هێنابوو، بەڵام زۆر خراپ شکابو و زەبری دەستی پێشمەرگەی کوردستانی چێشتبو..."(8)

بۆیە لەمایسدا جەنراڵ ڕزمارا سەرەك ئەرکانی ئەرتەشی ئێران داوای لەمەهاباد کرد کەنوێنەری خۆیان بنێرن بۆ وتوێژو چارەسەری کێشەکانی بەرەکانی هێزی ڕووبەڕوبوو...لەهەمان کاتدا کەوەفدی کورد لەسەقز ئامادەبوو، وەفدێکی ئازەربایجانیش گەیشتە ئەوێ و هەرسێ لا لەسەر ئەمانەی خوارەوە پێکهاتن:

"1-ئەم نێرراوانە بەناوی حکومەتی خۆیانەوەخەبەر بنێرن بۆ ئەو هێزانەیان کەوان لەبەرامبەری هێزی حکومەتی ئێرانەوە بۆ ئەوە شەڕ بوەستێنن، وەکو چۆن ئەم فەرمانەئەکرێتە سەر هێزی ئێرانیەکانیش شەڕبوەستێنن تا ئاخر قسەی پێشەوایانی هەرسێ حکومەت دەرئەکەوێ.

2-بۆ ئەوەی هیچ تەنگ و چەڵەمەیەك لەبەینی هێزی ئێرانی و کورددا ڕونەدا، کوردەکان(4)کیلۆمەتر لەدەوری سەقز-سەردەشت و سێ کیلۆمەتر لەشماڵی جادەی سەردەشت بکشێنەوە دواوەو لەڕوباری سەقزو زەرینەرود نەیەن بەم لاوە(کوردەکان وتیان بڕیاردان لەسەر ئەم بەندە لەدەسەڵاتی ئێمەدا نییە، ئەتوانین تا ماوە 24 سەعات ئەم قسەیە بگەیەنین بەسابلاغ بزانین ئەوان بڕیار ئەدەن یان نا؟)

3-نەدەستەی ئێران نەهێزی کورد حەقی ئەوەیان نیە ئەو هێزانەیان کە ئێستە لەمەیدانی شەڕان و سەنگەرەکانی خۆیان گرتوە پشتیوانیان بکەن و هێزی تریان بۆ بنێرن، تا گفتوگۆی پێشەواکانیان ئەبرێتەوە، ئەوەندە هەیە فرۆکەی ئێرانی ئەتوانێ تا (4) کیلومەتری شیمال سەقزو جادەی سەقز-سەردەشت بفڕێ، ئەمەش بۆ چاودێری کاروبار نەوەك شتی تر.

4-بۆ ئەوە کەوا هەردوولا دڵنیابن لەبەرئەنجام گەیاندنی ئەم پەیمانە تا گفتوگۆی پێشەوایەکان دوایی دێت سێ کەس لەلایەن حکومەتی دیموکراتی کوردستانەوە دابنرێت، یەکێ لەسەقز، یەکێ لەبانە، یەکێ لەسەردەشت کەئەمانە لەگەڵ فەرماندەکانی ئێرانا لەو شوێنانەدا ئەگەر تەنگ و چەڵمەیەك لەوناوچانەدا رووی‌دا بیبڕیننەوە*.

5-مەفهومی بەندی دووهەمی ئەم پەیمانە بۆ ئەوە جێی خۆی بگرێ تا ڕۆژی 28ی مایس درێژ ئەبێتەوە..."(9)

لەڕاستییدا لەناو ئەو بەڵگەنامەو دۆکۆمێنتانەی تائێستا کەوتونەتە بەردەست، بەڵگەیەکی لەو بابەتە نەکەوتۆتە پێش چاو، کەبوونی ڕێکەوتنێکی وا بسەلمێنێ داخەکەم نوسەریش ئامازەی بۆ هیچ سەرچاوەیەك نەکردووە کە جێگەی متمانەو دڵنیایی بێت. هەروەك ڕووداوو سەرچاوەکانیش دەریدەخەن نە ڕەزمارا و نەهیچ لێپرسراوێکی تری ئەرتەش و حکومەتی، بەو جۆرە نەرمونیانی و ئەو شێوەی قسەکردنە مامەڵەی سیاسییان نەکردووە، مەبەستە سەرەکییەکانیان تێپەڕکردنی پیلانەکانیان بووە...

لەگەڵ ئەوانەشدا ئەو ماوەی نەشەڕو نەئاشتییەو گرژی بەرەکانی ڕووبەڕووبوو، ناوچەکە ئاڵۆزو خەڵکی کوردیان هیلاکتر دەکرد.. پێشمەرگەکانی بێزار دەکرد، بەتایبەتی ئەمر کرابوو کەنابێت هێزەکانی کورد بجوڵێت و نابێت چاویان لەزەوی داگیرکەر بێت...

---

* بۆ زانیاری زیاتر لەسەر بارودۆخی بەرەکانی شەڕو نەبەردییەکان بڕوانە مەحمود مەلا عززەت، بەرگەکانی 1و2و3-ی دەوڵەتی جمهوری کوردستان-1992-1995-1997.

مستەفا خۆشناو فەرماندەی لکی دووی هێزی بارزانیان لەنامەیەکیدا بۆ جەنڕاڵ حەمەڕەشیدخان فەرماندەی هێزی بۆکان و مەنتیقەی لایەنێکی ئەو سیاسەتە سەربازییە دەردەخات و ئەڵێت:

بۆ فرماندەی هێزی بوکان مایورژنرال

1-اوە دوشمن لەسەر قلای مامشە قلاکونەکە آوەدان دەکاتەوە نیزیکەی (150) نفر ئیشی تیدا دەکات.

2-زۆر رجا ئەکەم مساعدە بفرمو امشەو هەلمەتەکیان بو ببەین یاسیریان دەکەین و یاخود هەڵدەقەنرین لە جێگای خۆیان ایمە سەنگەر اوەدان اکەینەوە.

3-زور مەمنون ابین حریەتیکمان هەبی بو ابداعی خودمان باهموتماشاکەر نەبین بەرامبەر دوشمن ایتر امری گەورەیتانە

مستەفا خۆشناو

فرماندەی لکی2 (10)

هەندێ لایەنی پیلان و نەخشەی دوژمن ئاشکرا بوون، لەو کەسانەی کەبەوردیی سەرنجی لەوانە ئەدا جەنراڵ حەمە رەشید خان بوو، زۆر لەنامەکانی هەڵوێستی گونجاوو دروستی ئەم پیشان ئەدەن.. میرزا محەمەد ئەمین مەنگوڕی کەنووسەرو هەندێ جار جێگری جەنرال خان بوو، ئەمیش لەداڕشتنی نامەو نوسینەکانی فەرماندەییەکەداو لەو بیرەوەرییانەی لەم دواییەدا بەدوو بەرگ بەچاپ گەیەنران دەرخراوە. بەوردی باسی بارودۆخەکانی سەردەمەکە ئەکات و رووناکی ئەخاتە سەر گەڵێ لایەنی گرنگ. جاری واش هەبوو کومیتەی ناوەندیی حزبی دیموکراتی کوردستان پەردەی بێدەنگیی دەدڕیی و هەندێ لەڕاستییەکانی دەخستە پێش چاو، یەکێك لەو نامانەی کۆمیتەی ناوەندی کەئەوە دەسەلمێنن ئەم نامەیەی خوارەوەیە:

1325-3-6

حزب دیموکرات کوردستان

مهاباد

کومیتەی مەرکەزی

نوینەرانی بەرزی حزب دیموکرات کوردستان

لەجوابی نوسراوی ژمارە 2دا ئەوە قەراریکە کە لەکومیتەی مەرکەزی حزب دیمکرات کوردستان....اگاداریتان لەژێرەوە دەنوسرێ:

1-عدەی مە ئەو مودەیە سەرخود هیچ جورە تجاوزو عەمەلیاتیکی نکردووە تا لەترەف عدەی حکومتی مرکزیوە تجاوزو حملەیەك بو سەر عدەی مە نکرابی. پاش تجاوزو حملەش عدەیمە مجبور بوە بو وی کەنیلی عدە تجاوزکار دەفعەیەکی دیکە ئەو جیگایەی بەدستبوە بو بیکاتە مبداو حملە تا نەوی نەوی دەگیر خویان بخەن.

2-قسمەتیکی مهم لەعدەی مە عشایرن وەکو افرادی نزامی دیسپلینە نین هیچ ممکن نیە کەلەدوای وی عصبانی کرا لە اتاعتی خارج دەبن چون دەبی مأمورینی حکومەتی مرکزی فکری وی نەکەن کە تیارە بچیتە سەر ئەوان بەمسلسلان دایان گری. لیان بکوژیە دیسان ئەوان بامیدی واهی مزاکراتی صولحیە دەجریان دایە حملەی متقابلە نکەن ئەوە شتیکی غیرە مومکنە.

3-چون دەبی ئەوانە خجالەتی نیان گری دەو وەختیدا کە دونیا بیزانیوە کە مزکراتی صولحیە دەماین دایە وە دەو وەختی‌دا کەنومایندەیمە چوتە بەر دەرکەو استانی وان ئەوان شەرمی نەکەن لەجبهەی سقز سەردەشتی تەواوی عدەیمەو ژنومندالی دیهاتیان کەهیچ جۆرە زدی هوایان نیە بەمسلسلان دایان گرنو تلفیاتیان پیێ بدەن.

4-نازانین مامورینی حکومتی مرکزی تا کەنگی دەست لەدەسیسیو نیرنگی خویان هەل ناگرن کەئەلعانەکە بەجەبرو زور توانیوە ایمە بکشینەوە دووایە بەحیلەو تەزویر خەریکن...

ئەگەر مقصودیان ئەوە نیە کە ئەو جیگایانە دوبارە تەصەرف بکەنەوە حازرین هەر چەندی ئەوان... امەش بکشینەوە، بەساعت دەلین. بەفرسخ دەلین. بەمنزل دەلین کە ئەوە قاعیدەیەکی بین المللیە. ایدی کەس نیبیستوە لایەك بەتنی بکشیتەوە.

5-فیلیکی دی ئەوەیە کەبەبهانەی خوار بارەوە خەریکن ریگایان بەمە چول دەکەن کە دە صورەتیکی لەو مەنتقانەی کە دە دەستان دایە خوراکیان هەیەو چاترین شاهیدو ئەو سەربازانەن کە لەوان گیراو نو فراریان کردووەو ئەلعان حازرن.

6-ایمە نازانین ئەو بهانەو بهانەتراشی چیە ئەوکشانەوەو مولەتو امروزو فردا بوچی ئەگەر حکومتی مرکزی راست دەکاو صلح دەکا لەدومانگ مزاکرە زیاتر؟

فەرمون فەوری بیکەن ئەو صلحەی کەفەوری برایەتی دەنیو میلەتانی ایرانی بەر قەراربیت.

کومیتەی مەرکەزی حزبی دیموکرات کوردستان

رونوس لەجوابی ژمارە 343 دا بەجنابی ژنرال مایور محمد رشید خان زادە فرماندەی بەرزی هیزی بوکان و منطقەی سەرا دەدریت.

لەگەڵ ئەوەدا(کومیتەی مەرکەزی حزبی دیموکرات کوردستان) ئەو تێگەیشتنە واقعبینانەی بەناچاریی بۆ لێپرسراوان دەردەخست، دیسان سەرکردایەتیی کۆمار ناچاری ددان بەخۆداگرتن بوو، کەچی جموجوڵی هێزەکانی دوژمن هەر بەردەوام بوو، هەر وەك ئەم بەڵگەنامەیە کە جەنرال حەمە رەشید خان فەرماندەی هێزی بۆکان و منتقەی ئاراستەی وەزارەتی هێزی دیموکراتی کوردستانی کردووە دەیسەلمێنێت..(11)

ژمارە/ 862

بروار/22-4-1325

سری جداً

بو وەزارەتی بەرزی هیزی جمهوریتی کوردستان

موزوع/ دسائسی ایرانیەکان و خیانەتی کویخا کاپیتان خانانە

1-مامورینی ادارەی عسکری سقز لەهەمو لایکەوە بەتەرزی نهینی و اشکرا هەوڵی ئەدەن بو تفرەقەو بلاوکردنەوەی هیزەکانی دیموکرات، و متمادیا مشاغبەو تشویشات ئەکەن بۆ شکاندنی نفوزی پێشەوای محبوب مان.

ئەو عملیاتە حیلە بازەیان قناعەتی تەواوی داوینی کەمتلق ئەو غدرانە لەغیرانی وقت کوشتنی ایمە هیچ وینە مرامیکی تریان نیە، هەتا پیری سروان منصوری یوریان ناردوە بو تالەجەرو خورخورەو سەرشیو بوملاقاتی اغایانی ئەو ناوە بو دعایەو تەنسیراتی مخالەفەت لەزدی دیمکرات.

هەتا ایستا ئەو عملیاتەی اغا صالح و ملاقاتی سروان منصوریەکان بەتەواوی بو رەوشەن نەبووە کەبو چ اقدامێکی مخالف اغا صالح تەوزیف کراوە...تاد.

بەو جۆرە گەلەك بەڵگەنامەی تری ئەو سەردەمە هەن کەبارودۆخەکان دەرئەخەن... باچەند دیرێك لەنامەیەکی تر بخوێنینەوە بەنیازی رونکردنەوە هەمان مەبەست.

نامەی جەنرال حەمەرەشید خان- بۆ معاونی سیاسیی وەزارەتی هێز...

ژمارە/ 879

بروار 1325/4/24

بو معاونی سیاسی وزارەتی هیزی جمهوریتی کوردستان اغای نانەوازادە

موزوع/ خلافی عهدو پەیمانی اغای همایونیه

سری

اشارەیه بەنوسراوتان ژمارە193وە رۆژی 1325/4/23

1-لەوەختی خویدا که دەولتی مرکزی ایران لەجهتی سقزو بانه وە میرەدی وە لەلایەن هیزی دیموکرات خرابو محاصره نزیکی 12دی له منتقەی سرشیو به لشکری شکاك اشغال کرا بو ایمە کەحازر بوین بۆ ریگادان وەهاتوچویان لەمنتقەی نفوزی خۆیاندا تنها بو ازادکردنی زنجیرە وە خوار باریان بوە بو ئەو جیگایانەی کەسابقا بوسگی ئەوانی تیدا بو. ایمە له وەختی خویدا داخلی عهدو قەرارمان نەبوە کەتازە بەتازە ئەوان بوسگ مندی تازە تأسیس بکەن، وە لەو چندا نەش عینی موزوع به اغای سرهنگ غفاری گوتراوە...

جا پیوسته تبلیغات بکەین کەئەو عدەیان بگیرنەوە بو جیگای اصلی خویان اگەر هاتو لەمستقبلدا بو ئەو جهته مصادمه یك لەلایەن ترفینەوە واقع بو اغای همایونی لەم جهتەوە به نزری مسئول وە مخالف پیمان تماشا ئەکری.

2-اخباراتی رۆژانەتان لەگەل نتیجەی ئەم موزوعه به مفصلی بو بنوسنەوە.

فەرماندەی هیزی بوکانو منطقەی سرا

رونوسیکی بو:

وزارتی بەرزی هیزی کوردستان لەگەل رونوسی نوسراوی اغای نانەوا زادە...

اصلا سرهنگ همایونی لەم ترتیباتە تازەیەدا هیچ متلبیکی نیه تەنها ایجادی دەسائس وە تەئسیری سوء تفاهم نەبێت...

خۆ مەسەلەی وتووێژیش، هەر لەسەرەتاوە بێ هودە بوو، مەبەستەکانی تاران لەوە ارراوە نەبووە... دەی باسەرنج لەدوا پەردەکانی وتوێژو ئەنجامەکانی بدەین لەزمانی سەرەك کۆمار خۆیەوە.

رۆژنامەی ئێران ما و رەهبەر ناوەروکی وتووێژی رۆژنامەنوسانی خۆیان لەگەڵ رێبەری پارتی دیمکراتی کورد قازی موحەمەد کەلە رێکەوتی 3ی سپتامبر لەتەوریز کراوە بڵاوکردەوە... قازی رایگەیاند کەوتووێژی نێوان ئەو و ئێران لەتاران بەهۆی دژایەتی داروەستەی دەسەڵاتداری سوپای ئێران راگیراوە....

دوای ئەوەی رۆژنامەکە قسەکانی قازی لەسەر لێپرسراوانی ئەرتەش باس دەکات کە چۆن دژی دیمکرات دەجولێنەوە... دەنووسێت:

قازی رایگەیاند کە پێش گەرانەوەی لەتاران بریار وابوو کە دوای پێنج رۆژێکی تر بۆ درێژەپێدان بەو وتووێژە بگەرێتەوە تاران. بەلام وتووێژ بەبەشداری هەندێك لەسەرۆکەکانی سوپایی بێکەڵك بووە لەبەرئەوە لەرۆیشتنی سەرلەنوێی بۆ تاران چاوپۆشیکردوە. ئەو رایگەیاند کە کوردەکان باوەریان بەنیازپاکی قەوامولسەڵتەنە هەیە، بەلام لەتاراندا هێندێك کەس هەن کەهەوڵ دەدەن قەوامولسەڵتەنە لەکوردەکان دووربخەنەوەو وتووێژەکان بپچرێنن. تا ئەو کاتەی ئەو کەسانە لەپۆستی خۆیاندا بمێننەوە بەئەنجام گەیشتنی ئەم وتووێژانە زۆر دوور دەنوێنێ، بەلام سەرەرای ئەمە وتووێژەکان بەیەکجاری رانەگیراون و هاتنی نوێنەرانی ئێران بۆ کوردستان بەم زووانە چاورێ دەکرێت*.

ئەوە نەخشەو پیلانی دوژمن بو، بۆیە هەر خێرا رزمارا پێشنیاری کرد بۆ بینینی نوێنەری مەهاباد بەتایبەتی پێشەوا قازی محەمەد. بەدڵ پاکی و نیازچاکی و دوور لەتوێژینەوەی نیازو مەبەستی تاران، پێشەوا بەرەو (سەراو) کەوتەرێ، هەرچەندە ئاگادار کرا کەئەو چونە مەترسی دروست دەکات لەسەر ژیانی... پاش گفتوگۆ لە 17 حوزەیراندا هەر دووك لەسەر ئەم پەیمانە رێککەوتن:

"1-حکومەتی کوردستان رای لێ بێ حکومەتی ئێران لەسەقزەوە خواردەمەنی و بەرگ بنێرێ بۆ ئەو هێزە ئێرانیانە کەلەمیرەدێ و بانەو سەردەشت لەلایەن حکومەتی کۆمەڵەوە ئابلۆقە دراون، ئەویش بەمەرجێك ئەم شتانە وەختێك دەرباز ئەبن کەلەلایەن

* ئەفراسیاو هەورامی، هەمان سەرچاوە.

هـێزی کوردیـیـەوە بپشـکنرێن‌و دڵنیـا بـن لـەوە کـەهیچ جـۆرە چـەك‌و گۆبـەندێکی شەڕی تێدا نیە.

2-چەك‌و شتومەکی جەنگ بۆ ئەو شوێنانە بەهیچ جۆر رێ نادرێ، هەروەها ئەو ئەفسەرو سەربازانە کەلەشوێنە ئابلۆقە دراوەکانان نابێ بگۆڕێن، مەگەر نەخۆش وە یا بریندارێك نەبێ، ئەوە گۆڕین‌و بردنی ئەوە دروستە.

3-هەر کاروانێك ئازوخەو جل‌وبەرگ کەلەلایەن حکومەتی ئێرانەوە ئەچێ بۆ ئەو هێزە ئابلۆقە دراوانە ئەبێ لـەپاش پشـکنین، پیـاوی کۆمـاری کوردسـتان بـەرەسمی لەگەڵ بێ.

4- ئەگەر لەشکری ئێران بەپێچەوانەی ئەم بەندانە بزوتەوە نەیروێ کوردی حەقی ئەوەی هەیە بەربەست بکاو نەیەڵێ شتومەك بچێ بۆ ئەو شوێنانە کەناوبراون.."(13)

بەسـەرنجدان لـەم رێککەوتنـەو ئـەو نامانـەی پێشـو، دەرئەکـەوێت کەئاشـتی‌و گفتوگـۆ هـەر بۆ فریـودان‌و خۆرزگـارکردن بـو لەتـەنگ‌و چەڵمـەی سـەربازی، بـۆ دەربازبون بو لەئابلۆقەو خۆبەهێزکردن‌و رێکخستنەوەی لەشکرو ئامادەکردنی چەك‌و تفاقی شەڕ، بۆچونـە پێشـەوەو سـەنگەر قـایم کـردن بـوو، بـۆ وەخـت بردنـە سـەرو ئەنجامدانی نەخشەکە بوو...

ب. ئـەلوەندی لایـەکی تـر لـەگفتوگۆو وتوویـژی نێـوان تـاران‌و مـەهاباد بـاس دەکات‌و ئەڵێت:

"رئیسـی ارکانی جیشـی ئێرانی(رازمارا) دوای بـەینێك هـات بـۆ مـەهاباد لەگـەڵ پێشەواو سەدری قازی کۆبونەوە، گفتوگۆ کرا لەم روەوە... لەسـەر گـەلێ کـاری تریش رێك کەوتن.

حکومـەتی تـاران دان بـەخودموختاری (حکم الذاتـی) کوردسـتان‌دا بنێـت وەهـەمو جـۆرە یارمەتیـەکی کۆمـاری دیموکراتـی کوردسـتان بـدات لـەبارەی ئابوریـەوە وەپەیمانێکی ئاشتی لەبەینیان ببەسترێت..."(14)

نوسـەرێکی تـر لایـەکی تـر لەهـەنگاوو فڕوفێڵـەکانی قوام‌ولسـەڵتەنە ئەخاتەروو دەڵێت:

"لەئـەنجامی ئـەو وتوویـژەی مزفـر فـیروز کـەیاریدەدەری سـەرەك وەزیـران بـو لەپارلـەمانا، لەگـەڵ وەفـدی کوردسـتان‌و ئازربایجـان بەسـەرۆکایەتی جەعفـەر

پیشەوەری، حکومەتی تاران رەزامەندی خۆی نیشاندا بەرامبەر هەمو ئەو رێگەو شوێنو هەنگاوانەی هەردوو کۆمار، وەبڕیار درا کەدەستورەکەی ئێران بخرێتەوە کار کە بەو پێیە ئەبێت پەرلەمانی ناوچەیی لەهەمو ئێراندا دابمەزرێنرێت(ئەنجومەن)وە هەمو هێزە سەربازی‌یە میللی‌یەکان بەبەشێك لەلەشکری شاهەنشاهی دانران، بەو جۆرە پەیوەندی نێوان تاران لەلایەك وە مەهابادو تەورێز لەلایەکی تر خرایە پلەیەکی نوێوە..."(15)

تاران بەو جۆرە هەنگاوی ئەناو قوامولسەلتەنە جێگە پێی ئەو هەنگاوانەی خۆش ئەکرد... شارەزاو دەستگا جاسوسیەکانی ئینگلیزو ئەمریکاش بەوردی سەرنجی شێوەی جێبەجێکردنی نەخشەو پیلانەکانیان ئەدا، رۆژانە ئامۆژگاری تازەیان ئەکردن. مایەوە سەر هەنگاوێکی تر.. مایەوە سەر هەوڵدان بۆ جیاکردنەوەی هەر دوو کۆمار لەیەك، پێش ئەوەی چەپۆکی کوشندەیان ئاراستە بکات... دەبا جارێ سەرنجێکی ئەم رووەی روداوەکان بدەین بابزانین هەر دووکۆمار لە چیدانو چۆن خۆیان کۆئەکەنەوە بەرامبەر تارانو نەخشەکانی، بابگەرێینەوە سەر نەخشەی قوامولسەلتەنەی سەرەك وەزیران.

کوردستانو ئازەربایجان لەیەك بەرەی یەکگرتوودا

بەرامبەر مەترسیو پیلانەکانی تاران، مەهابادو تەورێز بۆ خۆرێکخستن، زیاترلەیەك نزیك ئەبونەوە، هەر پێش کشانەوەی لەشکری سوور خۆیان ئامادەکردو کەوتنە مەیدانی هاوکاریی سەربازییو پەیمانی بەرگریی، بەتایبەتی:

"ئازەربایجان حکومەتێکی گەورەترو بەهێزترو زۆر تەیارترو پڕ چەك تر بو لەکوردستان، خەتی دیفاعی ئازەربایجانیش زۆر قایم تر بو..."(15)

سنوری هەردو کۆمار چارەنوسی هەردولا بوو، چونکە هاوسنور بون هەر بەو پێیەش هاو چارەنوس بون لەبەرامبەر یەك دوژمن، کە وابو ئەبێت لەسەر ئەو سنورە یەکگرتوەیان پێکەوەو لەیەك بەرەدا بەڵکو لەیەك سەنگەردا بڕیاری ئەو چارەنوسە بدەن، یان خۆگریی بەرەو ئازادییەکی هەمیشەیی... یان سەر لەنوێ داگیرکردنەوەو چەوساندنەوەو گرتنو کوشتن.

بۆ ئەم ئامانجەش ئەبو پێشەکی کێشەو ناکۆکیەکان چارەسەر بکەن... گیروگرفتی هۆزو خێڵەکانی سەر سنوریان، شێوەی بەڕێوەبردنی شارە تێکەڵەکان کەکوردو ئازەرو کەمینەی تریش کەلە: خۆی، شابور، ورمێ، ماکۆ وە میاندواو پێکەوەئەژیان، چارەسەر بکەن، ئەو گیروگرفتانە کەهەندێ جار لەم شارو ئەو شار، یان لەنێوان ئەم هۆزی کوردو ئەو خێڵی ئازەردا ئەبوە ئاژاوەو مەترسی هەڵگیرساندنی شەڕ لەبەینی هەردوو کۆماردا... کاتێکیش لێپرسراوانی سۆڤیەت دەرکیان بەوەکرد، کەوتنە هەوڵدان بۆ کۆکردنەوەی نوێنەرانی هەردو لا بۆ رێکخستن و پێکهاتنیان، بۆیە بڕیاردرا لەتەورێز کۆببنەوە:

کۆماری مەهاباد وەفدەکەی بەم جۆرە پێکهێنا:

1-قازی محمد. 2-محمد حسین سیفی قازی.

3-سید عبدالله گیلانی. 4-عمر خان شکاك.

5-رشید بەگ هەرکی. 6-زیرۆ بەگ هەرکی.

7-قازی محمد خزری شنۆیی.

هەموان بەرەو تەورێز کەوتنەرێ، لەوێ لەگەڵ ئەندامانی وەفدی تەورێز دەستیانکرد بەکۆبونەوە، وەفدی تەورێزیش بەم جۆرە بو:

1-جعفر پیشەوەری. 2-حاجی میرزا علی شیستری.

3-صاجق بادکان. 4-سلام الله جاوید.

5-محمد بیریا.

دوای گفتوگۆ لە 23/ نیسانی /1946دا هەردوو لا گەیشتنە ئەم رێککەوتنەی خوارەوە:

مادەی یەك: هەر کاتێك هەر دوو لا بەپێویستیان زانی، هەر یەکە نوێنەری خۆی هەبێ لەولاتی ئەوی تردا.

مادەی دووهەم: لەناوچەکانی ئازەربایجاندا کەکوردی زیاتر بێ لەتورك، کورد لەدایەرەکانی حکومەتدا دابنرێت، لە کوردستانیشدا هەر بەم جۆرە بکرێت.

مادەی سێهەم: هەردوو حکومەت لیژنەیەکی ئابوری پێك ئەهێنن بۆ چارکردنی کێشە ئابوریەکان، وەبڕیارەکانی ئەم لیژنەیە ئەبێ سەرۆکی هەردولا جێبەجێی بکەن.

مادەی چوارەم: لەکاتی پێویستیدا هەردوولا پەیمانی سەربازی ئەبەستن و وەهەر یەکە یارمەتی ئەوی تر ئەدات.

مادەی پێنجەم: هەمو جۆرە وتووێژێك لەگەڵ تاراندا نابێت بکرێت بەڕەزامەندی لاکەی تر نەبێت.

مادەی شەشەم: حکومەتی ئازەربایجان هەنگاوی پێویست ئەنێت بۆ هاوبەشی لەپێشخستنی زمان و رۆشنبیری کوردەکانی سنوری ئازەربایجان، وەهەروەها حکومەتی کوردستانیش بۆ ئازەر هەمان هەنگاو ئەنێت.

مادەی حەوتەم: هەر کەسێك هەوڵ بدات یەکێتی مێژوییی و هاوکاری هەر دوو گەل تێك بدات و یەکێتی نیشتمانیان لەناو بەرێت هەر دوو گەل سزای ئەدات.(16)

لەڕاستیدا دەقی پەیمانەکە لەگۆڤاری هەڵاڵەدا بڵاوکراوەتەوە، بەڵام جۆرە جیاوازییەك لەنێوان بەندەکانی بەدی دەکرێت، وەك لەجێگەیەکی تردا خراوەتە پێش چاو.

کاتێك تاران بەو رێککەوتنەی زانی، ناڕەزایی و تورەیی خۆی ئاشکرا کرد، نەك هەر لەبەر پتەوبون و بەهێزی هەردوو کۆمارو پێکەوە بەستنی چارەنوسیان، بەڵکو لەبەرئەوەش کەهەردوو لا وەکو دوو دەوڵەتی سەربەخۆ ئەو پەیمانەیان بەست و ئیمزایانکرد. وەکو دوو دەوڵەتی جیابوەوە لەتاران-بۆیە قوامولسەڵتەنە خێراتر کەوتە هەنگاونان بۆ تێکدانی ئەو یەکێتییە، بۆ ئەمەش ئەیویست کەڵك لەناکۆکیەکانی نێوان هەردوو کۆمار وەربگرێ و کێشەکانی سنورو شارە تێکەڵەکان زیاتر قووڵ بکات و ببنە هۆی ئاژاوەو جیابونەوە، لە لایەکی تر هەوڵی ئەدا پێکهاتنی ساختەو رێککەوتنی درو لەگەڵ ئەم کۆمار یا ئەو کۆماردا رێکبخات بێ ئاگاداری یەکتری، وەکو ئەو رێککەوتنەی لەنێوان تاران و ئازەربایجان کەلەتەورێز کرا بێ ئاگاداری مەهاباد. هەروەها پەکخستنی ئەو هەوڵ و تەقەلایەی قازی محمد ئەیدا بەنیازی گەیشتن بەهەمان ئامانج. چونکە قوامولسەڵتەنە لەو باوەڕەدا بو کە سەرکەوتن لەرێگەی هێرشی سەربازی، جارێ کاتی نەهاتوە، بۆیە شەڕەکانی سەرەتای حوزەیران وەستێنران و کاری سیاسی دەستی پێکرایەوە کەمانگەکانی حوزەیران و تەممووز ئابی گرتەوە... ئەو ماوانە هەمووی بریتی بون لەهاتوچۆکردن و

وتوویـــژ بـــۆ ئـــەوەی هیـــچ شـــتێك دەســـتگیر ببێـــت و ئـــەنجامێكی بەكـــەڵكی بۆ كۆمار هەبێت...

كاتێكیش لەسەرەتای ئابدا قازی محەمەد چوو بۆ تاران و لەگەڵ رزمارا و قوام ولسـەڵتەنە كۆبـووەوە، قـوام پێشـنیارێكی خسـتە بـەرچاوی قـازی محەمـەد كـە بەم جۆرە بو:

"هەموكوردسـتانی ئێران بەسنەشـەوە بـابكرێت بەیـەك هـەرێم وەلەپایتەختـەوە ژەنراڵێك دابنرێ كەحوكمی ئەو هەرێمە بكات كەبەپێی ئەم بڕیارە باری كوردستان وەكو ئازەربایجانی لێدێت، وەبێ‌گومـان دەوڵـەتی نـاوەندی یەكـەم ژەنـراڵ كە بۆ ئـەو شوێنەی دائەنێت هەر قازی محمد ئەبێت..."(17)

هەرچەندە ئەو پێشنیارە هەر مەبەستی تێكدانی پەیوەندی مەهابادو تەورێز بو، دیسان ئیگلتن لەسەر ئەوە ئەڵێت:

"لەگەڵ ئەوەش‌دا قازی محەمەد بەلای ئەوەدا چو كەبەو پێشنیارە رازی بێت بەڵام ئەوەی لەبەرچاو بو كە كارێكی واو گۆڕانێكی لەو بابەتە لەپەیوەندی نێوان مەهابادو تەورێز رەزامەندی سۆڤیەت لەوە شتێكی بنچینەییە..."(18)

بەڵام قازی محەمەد هەر لەسەرەتاوە بەلای ئەو جۆرە پێشنیارو كارانەدا نەچوەو رازی نەبوەو، چونكە بیری لەوە نەكردۆتەوە پشت بكاتە تەورێز، دڵسۆزو بەوەفا بوو بۆ بەڵێن و سوێندخواردنەكەی كەهەمیشە شانازی بكات بەیەكێتی كوردو ئازەرەوە، جگە لەوەش، پێشەوا ئەو راستیەی لەبەرچاو بووە كەلەیەك كردنی هەردوو كۆمار یا روخـاندنی یـەكێكیان، مانـای نـەمانی ئـەوی تریشـە. بۆیـە پێشـەوا بـێ ئـەنجام گەڕایەوە مەهاباد.

علاءالدین سەجادی باشتر تەقەلای تاران لەو روەوە ئاشكرا ئەكات و ئەڵێت: تـاران پێشنیاری كرد كە:

"ئەگـەر بێتـو قـازی و حكومـەتی كوردسـتان واز لەدۆسـتایەتی و هاوكـاری ئازەربایجان بێنێ، حكومەتی ئێران هەرچ ناوچەیەكی كوردەواری لەئێرانا هەیە وازی لێدێنێ بۆ ئەوە هەموی بكەوێتە سەر حكومەتی كوردستانی قازی محەمەد..."(19)

لەڕاستیشدا دیسان ئەم نوسینانەی عەلائەددین سەجادی، لەهیچ سەرچاوەیەکی تردا، بەو جۆرە نەبینراوەو خۆشی ئاماژەی بۆ هیچ سەرچاوەیەک نەکردووە کە ئەم بڕگانەی لێوەرگرتووە.

بەڵام سەبارەت بەوە کە چارنوسیی هەردوو کۆمارەکە بەیەکەوە بەسترابوو، سەرکردایەتی هەردوو کۆمار باشتر هەوڵ و تەقەلای قوام ولسەڵتەنە یان بۆ رون دەبووەو لەمەبەستی گەیشتن، بۆیە باشتر لەیەک نزیک بونەوە.. لە 16ی تشرینی یەکەمی 1946دا پەیمانی سەربازی لەنێوان هەردوولادا مۆرکرا بەم جۆرەی خوارەوە.

1-دروستکردنی لەشکرێکی ئازەری کوردی کەشوێنی تەورێز بێت.

2-ناردنی لەشکری نیزامی ئازەربایجان بۆ قۆڵی (سەقز) لەکوردستان وەناردنی لەشکری غەیری نیزامی کوردستان بۆ "ئازەربایجان" ئەگەر پێویست بو.

3-دانانی "جەنراڵ عەزیمی" ئازەربایجانی بۆ سەرۆکی گشتی لەقوڵەکانی"سەقز""سەردەشت" لەکوردستان وە لە"هولاسۆر هەوشار" لەئازەربایجان.

4-دانانی مەلا مستەفا بەسەرۆکی گشتی کوردی و ئازەری لەناوچەی "سەقز"

5-ناوچەی "هەوشار" لەئازەربایجان لەژێر چاودێری "محمد حسین سیفی قازی"دا بێت.

6-قازی محمد سەرۆکی گشتی هەرە بەرز بێت لەسەر هێزەکانی ئازەربایجان-کوردستان، بەڵام لەژێر رەنگ رشتنی جەنراڵ عەزیمیدا.

7-"پیشەوەری" سەرۆکی هەرە بەرز بێت بۆهێزە شەڕکەرەکانی کوردی- ئازەری لەئازەربایجان.

8- هێزی کوردی هەر یارمەتیەکی تری ویست"ئازەربایجان" دەستی بۆ درێژ بکات..."(20)

ئەو پەیمانە سەربازیە کەلەژێر ناوی(کمیسیونی دفاع مشترکی ئازەربایجان و کوردستان)دا بوو، هیوای هەردوو لای بەهێزتر کرد، لەبری لەیەک دابڕین و ناکۆکی نانەوەو جیاکردنەوە، زیاتر لەیەک نزیک بونەوەو چارەنوسیانی پێکەوە بەستەوە....

بۆیە تاران، گەڕایەوە سەر ئەو بەڵێنە ساختەیەی کەدابوی بەگەلانی ئێران و یەکێتی سۆڤیەت، هاتە سەر مەسەلەی هەڵبژاردنی پەرلەمانی تازە، ئەوهەڵبژاردنەش

پێویستی بەئاسایش‌و ئازادی رادەربڕین هەبووە تاخەڵك بتوانن بەسەربەستی نوێنەرانی خۆیان هەڵبژێرن! ئاسایش‌و ئازادیی رادەربڕینیش کێ مسۆگەری ئەکات لەهێزەکانی رژێمی شا بەولاوە! هەر وەکو رێگەو شوێنیشی بۆ دانابوو، لەهێزەکانی تاران زیاتر کێ ئەتوانێ سەرپەرشتی هەڵبژاردن بکات! ناوچەکانی تری ئێران، یاساو ئاسایشیان تێدا بەرکەماڵە... ئازادیی‌و سەربەستییان تێدا چەسپیوەو لە ژێرسێبەری رژێمی شا-دا کۆمەلانی خەڵك ئارام‌و بەختیارو سەرفرازن! تەنیا ناوچەکانی هەردوو کۆمار لەوانە بێ بەشن، لەبەرئەوە رژێمی شا لەشکری ئامادەکرد تا بەو ئەرکە هەستێت‌و دانیشتوانی ئەو ناوچانەش بەو جۆرە مافانە شاد بکات...!

رۆژو سانەکانی دوایی‌و کارەسات

نەخشەی ناردنی سوپاو دووا چەپۆکی کوشندە، ئامادەکرابو بۆیە بروسکەیەك گەیەنرایە تەورێزو ئاراستەی جعفر پێشەوەری کرا، تاران لەو بروسکەیەدا رای گەیاند:

"هێزی عەسکەری ئەبێ بێت بۆ ئازەربایجان بۆ ئەوە چاودێری هەڵبژاردن بکا، ئەمەش بۆ ئەوە نەوەك گەمەو گاڵتەی تیا بکرێ..."

وەرامی پێشەوەری بەم جۆرە درایەوە:

"بەپێی هەندێ لەبەندەکانی پێمانی پێشو- کەلەسەری رێ کەوتبوین- لەشکری "ئازەربایجان" لەشکری ئێرانە کەئەم پەیمانە هەیەو لەشکری ئازەربایجانیش ئێستە هەیە کەواتە پێویست بەهاتنی لەشکری "ئێران: ناکا. لەشکری "ئازەربایجان" خۆی ئەتوانی بەبێ لایەنگیری چاودێری هەڵبژاردنی خۆی بکا..."(21)

لەدوا سیناریۆی مانۆڤری سیاسی‌و پرۆسەی هەڵبژاردن‌و لەوەلامی هەمان داوای تاران پێشەوا قازی محەمەد بەم جۆرە وەلام ئەداتەوە:

"28نۆەمبەر بەگوێرەی راگەیاندنی دوێنێی رۆژنامەی ئێران واتە 27ی نۆڤەمبەر رێبەری دیموکراتەکانی کورد قازی موحەمەد وەلامی تیلگرام قەوام‌ولسەلتەنەی بەناردنی سوپای ئێران بۆ کوردستان داوەتەوە.

سەبارەت بەوەرگرتنی تێلگرام قازی موحەمەد دەنوسێت کە کۆنترۆڵ کردنی هەڵبژاردن بەپێی یاسای هەڵبژاردن، دەبێ لەئەستۆی ئەنجومەنی هەرێمی‌دا بێت.

بەقەوامدا کەهەڵبژاردن لەکوردستان لەبارودۆخێکی ئازادو دیموکراتیدا بەڕێوە دەچێ. ئەو رایگەیاند کەناردنی سوپای ئێران بۆ ناوچە کوردنشینەکان هیچ پێویست ناکات لەبەرئەوەی دەبێت هۆی دووپات کردنەوەی رووداوەکانی هەڵبژاردنی دەورەی چواردەمینی مەجلیس، سەرەڕای ئەوە ئامادەبوونی سوپا دەبێتە هۆی سوکایەتی کردن بەکورد*.

ئەو رازی نەبونە بێ کەڵك بو، چونکە پیلانەو رێك خراوە، نەخشەیەو سازکراوە، ئەبێت دوا هەنگاو وەکو ئەوانی تر بنرێت و ئامانجی رژێمی شاو ئیمپریالیزمی ئەمریکاو بریتانیا بەدی بهێنرێت بۆ داگیرکردنی کوردستان و ئازەربایجان...

لەبەر بەهێزی کۆماری ئازەربایجان.. دیار بو تاران وای دانابو کە پێشەکی ئەبێت پەلاماری ئەو بدرێت... بالێرەدا(هێمن) هاوکارو هاوژینی تەمەنی کۆمارو یاوەری پێشەوا ساتەکانی روخانی کۆمار بابزانین پێش کارەسات چۆن باسی ئازەربایجان مان بۆ باس دەکات:

"ئازەربایجان حکومەتێکی گەورەترو بەهێزترو زۆر تەیارترو پڕچەك تر بو لەکوردستان، خەتی دیفاعی ئازەربیجانیش زۆر قایم تر بو، زیاتر لەوە حساب بۆ ئازەربایجانی سۆڤیەتیش دەکرا کە پاڵپشتێکی گەورەیە بۆ ئەو بەشەی تری ئازەربایجان. کەوابو کەم کەس بەخەیاڵیدا دەهات لەڕێگای ئازەربایجانەوە پەلامار بۆ سەر جوڵانەوەی رزگاریخوازی گەلانی ئێران بهێنرێ...

ماوەیەك بو بۆ ئەوەی کارەکانی حیزب باشتر رابپەڕێ پاش ئەوەی شەوانە پێشەوا کە زۆر شەو تادرەنگ لەدەفتەری حیزبدا دەماوە دەچوە ماڵی خۆی، کادرێکی حیزبی لەدەفتەری حیزبدا دەماوە بۆ ئەوەی راپۆرتی خوارەوە ئەگەر پێویست بو بەپێشەوا رابگەیەنێ و دەستوراتی پێشەوا بۆ خوارەوە بنێری. ئەو شەوێ نۆرەی منی تازە زاوا بوو...

لەدەفتەری حیزب دانیشتبوم و خەریکی نوسینی مەقالەیەك بوم بۆ"کوردستان" ئەفەسەرێکی بچوك..هاتە ژور... دەستی بۆ رادیۆکەی سەرمیزەکە برد...لەپڕ شتێکی وامان گوێ لێ بو کەوەختا بو پێمان بەعەرزەوە وشك بێ.

---

* ئەفراسیاو هەورامی، هەمان سەرچاوە، گۆڤاری گزینگ، ژمارە25-1998.

رادیو تاران تەلگرافی پیرۆزبایی دوکتور جاوید وەزیری ناوخۆی ئازەربایجانی دەخوێندەوە کەبەبۆنەی گەڕانەوەی ئەرتەشی شاهەنشاهی بۆ تارانی ناردبو. دوایە خەبەری راکردنی "موتەجاسرین"ی راگەیاند... دەس بەجێ بەتەلیفون ئەو خەبەرەم بەپێشەوا راگەیاند... ئازەربایجانی واتەیارو پڕ چەك لەشکری سازو پەرداخ و فەرماندە لێزانەکانیەوە بو وا زوو تەسلیم بوو؟ کارامەو شۆڕشگێڕو کۆنە پیاوو ئازاو رابەرەکانی تری ئازەر بایجان بو وا بەپەلە رایان کرد؟ پرسیارێکە کەس بەتەواوی جوابی نەداوەتەوەو منیش جوابم بۆ نادرێتەوە..."(22)

عەلائەدین سەجادی روخانی کۆماری ئازەربایجان‌و وازهێنانی لێپرسراوەکان‌و مەیدان چۆڵ کردن وا باس ئەکات:

"بەجۆرێکی کوتوپڕی لەشەوی (11ی کانونی یەکەمی 1946)دا لەناکاو-بەلاغێکی لیژنەی مەرکەزی حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان-دەرچو کەئەبێ شەڕکردن لەگەڵ حکومەتی "ئێران" بوەستێنرێ‌و ئیتر جەنگیان لەگەڵ نەکرێ..."(23)

ئەی هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت؟ ئەی ئەگەر پشتگیری ئازەربایجان نەکات‌و نەیەتە پێشەوە، ئەگەر یارمەتی بۆ نەنێرێت‌و هەڕەشەی دەستێوەردان نەکات... ئەی ئەبێ چی بکات...؟

"دوای روخانی خەتی بەرگری ئازەربایجان لە(میانە)کە ژەنەراڵ غلام یحیی دانشیان سەرکردایەتی ئەکرد وەلە 12ی‌کانونی یەکەمدا هێزەکانی ئێران چونە ئەو شارۆچکەیەوە، وادیار بوو سۆڤیەت زانیان کەهەوڵدان بۆ هێشتنەوەی رژێمی ئازەربایجان لەو پلەیەدا روداوێکە دەست تێوەردان ناهێنێ. لەگەڵ ئەوەشدا دوا هەوڵی دیپلۆماسیانەی دا. لە13ی کانونی دووەمدا سەفیری سۆڤیەت داوای کرد چاوی بەمحمد رەزا شا بکەوێت بۆ ئەوەی ئاگاداری بکات کە حکومەتی سۆڤیەت ناتوانی سەبر بگرێت بەرامبەر رووداوو ئاژاوەکان لەسەر سنوری بەلام شا نەی هێشت لەسەر قسەکەی بەردەوام بێت، بەپیشان دانی بروسکەی (جاوید) کەتەسلیم بونی تیا دەرئەخات، قسەکەی پێ بڕی، وادیار بو سەفیر هیچ ئاگاداری گورانی هەڵوێست بەو جۆرە نەبو، بۆیە بێ ئەوەی هیچ قسەیەك بکات بەوڕی ئەو شوێنەی بەجێ هێشت..."(24)

هەرچی چۆنێك بێت دوای وردەشەڕ کەهیچ کاریان نەکردە سەر ڕووداوەکان، و بۆپێشەوەچونی هێزی تاران.... تەوریز داگیرکراو کۆماری ئازەربایجان روخێنرا، لێپرسراوان زۆربەیان هەڵهاتن‌و مەیدانیان چۆڵکرد... جەماوەریش کەوتە بەردەستی هێزەکانی رژێمی شا، گرتن‌و کوشتن‌و لەسێدارەدان‌و راوورووت دەستی پێ کرد... لەناو ئەو کارەساتەی گەلی ئازەربایجان تێیدا دەژیا...بابێینەوە مەهابادو بزانین چۆن سەرکردایەتی ئەم هەواڵە وەرئەگرێ... وبزانین بەرامبەر بەو مەترسیە چی ئەکات‌و چۆن هەنگاو ئەنێت؟ بابگەڕێینەوە لای(هێمن)تا ساتەکانی ئەو رووداوە... یا ئەو هەرەس هێنانەمان بۆ بخاتە پێش چاو، دوای وەرگرتنی ئەو هەواڵەی رادیۆی تاران... هێمن ئەڵێت:

"دەسبەجێ بەتیلیفوون ئەو خەبەرەم بەپێشەوا راگەیاند گوتی بۆ خۆت وەرە ئێرەو بەئەوانی تریش رابگەیەنە بێنە ئێرە. بەدوای ئەوانم دا ناردو بۆ خۆم چوم بۆ ماڵی پێشەوا. سەدری قازی برای پێشەوا کەنوێنەری مەجلیس بوو لەتاران‌و بەرواڵەت نەدەبو لەو واقیعە بترسێ، لە هەمو کەس پتر شەڵەژابو. ئەو دەسبەجێ گەراوە بۆ تاران....

بەڵی کوتوپڕ تەوریز گیراوەو کوردستانیش لەهەمو لاوە گەمارۆ درا. پاش ئەوەی سەدری قازی، نازانم بۆچی بەرەو تاران گەراوە، رابەرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەماڵی پێشەوا کۆبونەوەو ئەو شەوی رووحیەی هەمو کەس دەتوانم بڵێم باش بو. شورای جەنگ بەسەرۆکایەتی حاجی بابە شێخ پێك هات‌و سورەت جەلەسەی یەکەم ئیمزا کراو قەراری بەربەرەکانی درا. بەڵام هێشتا مەرەکەبی بڕیار نامەکە وشك نەببووە کەخەبەر هات یەکێك لەئەندامانی ئەو شورایە رای کردووە بۆ بەیانی وەزع گۆڕاو بڕیاری بەربەرەکانی هەڵوەشایەوەو بۆ پێشمەرگە دەستور درا بێ دەستکردنەوە پاشەکشە بکاو رێگا بۆ ئەرتەش بەتاڵ بکاو خەڵك دەستێکی کەوتە ئەولای‌و یەکێکی کەوتە ئەم لای.

پێشمەرگە لەجەبهەی سەقزو سەردەشتەوە بەرێکوپێکی پاشەکشەی کرد. بەڵام فیداییەکان کەفەرماندەکانیان رایان کردبو وەك مەری بێشوان بڵاوبون.. فەرماندەی ئەرتەش بێ هیچ زەحمەت گەیشتە گوندی حەمامیان‌و پێشەوا لەوێ دیتی. لەو

ماوەدا من هەمیشە لەگەڵ پیشەوادا بوم. دیارە لەگەڵی نەچومە حەمامیان. بەڵام لەشاری بەجێم نەهێشت.

دەم دیت پەشۆکا بو. بەڵام نەك لەترسان، بەڵکە لەداخان و لەبەر ناهومێدی...

رۆژی 26ی سەرماوەرزی1325–1946 ئەرتەشی شرۆشپرێوی شاهەنشاهی تەواو ساڵە وەختێك پاش هەڵکردنی ئاڵای کوردستان شاری مەهابادی گرتەوە..."(25)

مەهاباد بەوجۆرە گیراو کۆماربەو شێوەیە، بێ شەڕو بەربەرەکانی کەوت، کێ چاوەڕوان بو رووداوەکان بەو جۆرە بن. بەبیری کێدا دەهات سوپاو چەکدارو دام و دەستگاو لێپرسراوان بەو جۆرە مەیدان چۆڵ بکەن بێ ئەوەی جارێ شەڕو پەلامار دەست پێبکات و توانا تاقی بکرێتەوە. دوای بڕیاردانی بەرگری... کێ بڕیاری شەڕ نەکردن و بڵاوەپێکردنیداو بۆچی؟ لەڕاستیدا نەمانی کۆماری ئازەربایجان، بێدەنگی یەکێتی سۆڤیەت و هەڵنەدانی لەسەرئازەربایجان.. بونەهۆی ورەبەردان و دەست بەرداربون لەکۆمار. ئەمانە هۆن، بەڵام هەمو هۆو نهێنییەك نین.. هەر چەندە لەو کاتانەشدا ژمارەیەك لەلێپرسراوو سەرکردەکان کەوتنە چالاکی و هەوڵدان بۆ بەرزکردنەوەی ورەی سەرکردەکانی تر بۆ دروست کردنی هێزی بەربەرەکانی، بەڵام بێ سودو ئەنجام بو.. چەند هەوڵیش درا لەگەڵ پێشەوا بۆ ئەوەی خۆی بەدەستەوە نەدات بەڵام بێکەڵك بو.. بۆچی؟ سەبارەت بەچی وازوو هەروا بەئاسانی ڕێگەی خۆبەدەستەوەدانی گرت و چوە بەردەستی دوژمن، سەبارەت بەچی پێشەوا ئەو هەنگاوەی نا...؟

"بۆ خۆم لێم بیست گوتی لەسەرمانەوە ناچن و دەمانکوژن، بەڵام پێم خۆش نیە گەلەکەم بەجێ بێڵم و دەمەوێ لەناو ئەواندا بمرم..."(26)

مەسەلەی روخانی کۆمار پەیوەندیی بەهۆ یاکێشەیەکی دیاری کراوەوە نەبووە بەڵکو کۆمەڵێك هۆی خۆیی و دەرەکی...راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ دەوریان لەو روخانەدا بینی، هەر وەك لەشوێنی خۆیدا باسیان ئەکەین.

دوای ئەوە تاران هەناسەیەکی ئارامی دایەوە، وەکو نەخشەیان بۆ دانا بەئەنجام گەیشتن، هەردوو کۆمارە میللییەکە لەناوبراو ناوچەکانیان داگیرکردەوە، بابزانین بەڵێن و پەیمانەکانی قوام ولسەڵتەنە، هەنگاوە دیموکراتیەکان، هەڵبژاردنی ئازادو سەربەستانە، پەیمانەکەی نەوت و دوستایەتی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت، بابزانین ئەوانە چییان لێبەسەرهات...؟

کوردستانی ئێران دوای روخاندنی جەمهوریەت

دوای ئەوەی مەهاباد داگیرکراو تاران لەمەترسی ئازادیو پایەگای شۆڕشگێڕی رزگاری بو... هێزەکانی ئەرتەشی کەوتنە بەکارهێنانی ئاگرو ئاسن، بۆ ئەوەی شەرپنەکردنو خۆبەدەستەوە دانی پێشەواو زۆر لەسەرکردەکان ببنە هۆی کەمکردنەوەی توندوتیژیو زوڵمو زۆر.. لەمەهابادو شارەکانی تر دەست کرا بەسڕینەوەی شوێنەواری کۆمارو گرتنو راونانی نیشتمانپەروەران، حوکمی عورفی دانرا، هەزاران نیشتمانپەروەر دەربەدەرکران، سەدانی تر دران بەدادگای عەسکەری، بڕیاری خنکاندنی پیشەواو سەیفی قازیو سەدری قازی دراو لە 31 ئازاری 1947دا لەمەیدانی چوارچرادا لەسێدارەدران... دادگاییکردنی پێشەوا رووداوێکی گرنگە لەمێژوی کورددا بۆیە لێرەدا بەدرێژی باس لەو روداوەو وردەکارییەکانی ئەکەین.

* *

*

پاری دووهەم

لەسەرەككۆمارییەوە بۆ ناوزیندانی داگیركەر

ئەو هۆوگیروگرفتو كۆسپانەی كۆمارەكەی كوردستانیان رووخاند زۆر بوون، باسكردنو چوونە ناو درێژەی رووداوەكان لەبەشێكی تردا دەیخوێنینەوە، لێرەشدا بەمەبەستی وێنەگیرییەكی روونی سەردەمەكە، بەچڕی، ئاماژە بۆ هۆ گرنگەكان دەكەین، تا جگە لەمەسەلەی رووخاندنەكە، لەدیاردەیەكی‌تری زۆر هەستیار بگەین، كەخۆیەدەستەوەدانی سەرەككۆماری كوردستان پێشەوا قازی محەممەد بوو، ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەهۆیەكی تری رووخاندنەكە دادەنرێ. زیاتر لەوە بۆ تێگەیشتن لەتەواوی دیاردەكە، دەشبێ لەبیرو بۆچوون، هەڵوێستو هەستو نەست، بیروباوەڕو بۆچوونەكانو ئاكارە گرنگەكانی قازی محەممەدو شەخسیەتی شارەزا بین، وەك هەندێكی لەپێشەوە دەرخرا، بۆ تەواوكردنی مەبەستەكانی دروستكردنی وێنەیەكی نزیك لەواقیعی سەردەمەكە، لەگەڵ هۆكارەكانی روخاندن، دەبێ لەو رووداو و كێشەو ئەو گرفتانەی لەرۆژانی پێش رووخاندن، بەتایبەتی لەدوای رووخانی ئازەربایجان سەریان هەڵدا، بگەینو شارەزایان بین بەتایبەتی لە:

–ناكاملێیی هەلومەرجی دامەزراندنی كۆمارو ناڕەسیویی زەمینەكەی.

–كێشەو گرێو گۆڵی ناوخۆ، گیروگرفتە سەربازیو ئابووریو كۆمەڵایەتیو سیاسیو كولتورییەكان، لاوازیی هەستی نەتەوەییو هۆشیاریی سیاسی.. هتد.

–فرە دوژمن، جیاوازیی نێوان توانای ئابووریو سەربازی كۆمارو بەرامبەرەكەی، رۆڵی خراپی زلهێزەكان لەیارمەتیدانی رژێمی شا، رۆڵی ناحەزو دوژمنانەی ئەمەریكاو ئینگلیزەكان.

–نەبوونی دۆستی ستراتیجی.

–رۆڵی خراپی یەكێتیی سۆڤیەت، بەتایبەتی دوای مۆركردنی پەیمانی نەوت لەگەڵ تاراندا(1)

–كشانەوەی لەشكری سوور بێ ئەوەی لایەنی كەمی یارمەتی كۆماربدات، تەنانەت ئەو تۆپانەی درابوون بەكۆماری ئازەربایجان وەرگیرانەوە، دەگوترێ كە ئامۆژگاری هەردوو كۆمار كرا كەرێگە لەئەرتەش نەگرن... هەڵوێستەكە وا نیشان درا

کە سۆڤیەت یارییەکەی تەواو بوو، بۆیە بەرژەوەندی هەردوو کۆمارەکەی خستە لاوە، چونکە ئیتر پێویستی بەگوشار خستنەسەر تاران نەما. زیاتر لەوانە:

لە11ی دیسامبەری 1946دا ئازەربایجان رووخا، رووخانێکی کتوپڕی وا کە بوو بە بوومەلەرزەیەکی گەورەی سیاسیی رووخێنەر، سەرانی کۆمارەکە هەڵهاتن، خەڵکی تەورێزو دەوربەری کەوتنە بەردەم هێرشی ئەرتەش، شەڕو ئاژاوەو کوشتن و بڕین و تاڵانی و تۆڵەسەندن هەموو شوێنێکی کۆماری ئازەربایجانی گرتەوە رووداوەکان زۆر قەبەرتردەکران و دەگەیشتنەوە مەهاباد، ئەوانەش زیاتر لێپرسراوانی کوردی دەخستە بەردەم بیرکردنەوە لەهەمان دیاردەو هەڕەشە.

ئەو رووخاندنە، بەو ئاسانییە، کۆماری کوردستانی خستەناو بازنەیەکی بێ دەربازگە.

دەڵێن هاشمۆف ئاگاداری نمایندانی کوردی کردووە کەهێزێکی بچووکی ئەرتەش بۆ سەرپەرشتی هەڵبژاردنی مەجلس دێت و پاشان دەگەڕێتەوە.. رەنگە ئەمەش هەر لەهەمان هەڵوێستی رووسەکانەوە بووبێ کەکاتی خۆی پاش هێرشەکەی ڕەزمارا بەهێزێکی زۆرەوە بۆ سەربەرزاییەکانی مامەشا کەهێزێکی زۆر بچووکی کۆماری لێ بوو و سەرەنجام بەسەرکەوتنی رەزمارا کۆتایی هات، ئیتر لێپرسراوانی سەربازی کۆمار کەوتنە سەر دانانی نەخشەی پێشکەوتن تابتوانن سنەش رزگار بکەن... بەڵام هاشمۆف، کۆنسولی سۆڤیەتی لەورمێ، لەدێی سەرا چاوی بەپێشەوا کەوت و ئاگاداری کرد کەهێرش نەکرێتە سەر ئەرتەش چونکە ڕەنگە شەڕی گەورە دروست ببێت و ئەوانیش ناتوانن کۆمەکی کۆمار بکەن...(2)

دوای ڕووخانی کۆماری ئازەربایجانیش:

-ئەو تیرەو هۆزە کوردانەی هەر لەگەڵ ڕژێمدا بوون کەوتنە جموجۆڵ و هەڕەشە.

-هەر زوو پێش ئەم ڕووداوانە، بەهۆی ناکۆکی خێڵەکی ونارەزایی لەسیاسەتی گفتوگۆ، -وەك لەبەڵگەنامەکاندا دەردەکەوێ، جەنراڵ حەمە ڕەشیدخان کۆماری بەجێهێشت و چووە عێراقەوە.

-جەنراڵ عومەرخانی شەریفی، سەرۆکی ئێلی شکاك، خۆی لەکێوەکانی "زیندەشت"گۆشەگیرکردبوو.

-زۆر سەرەك خێڵی تر چاویان لەو کردو دانیشتن.

-هەندێکی تر کەوتنە هاوکاریی ئەرتەش‌و ئامادەبوون بۆ هێرش بردنەسەر دیموکرات.

-سەرلەشکر همایونی هێزێکی لەمەنگوڕو مامەش‌و دیبوکری کەبەشێکیان هەر لەسەرەتاوە لەگەڵ تاران بوون، ئامادەو پڕ چەك کرد.

هەر دوای کۆبوونەوەکەی مزگەوتی عەباس ئاغا کەتیایا بڕیاری دامەزراندنی شوورای بەرگری‌و بەرەنگارکردنی ئەرتەش درا:

-میرزا ڕەحمەتی شافعی، شێخ حەسەنی شەمسی بورهان، عەلی ئاغای ئەمیر عەشایەری‌و هی تریش خۆیاندا بەدەست ئەرتەشەوە.

-مەلا عەبدوڵڵای مودەڕیسی‌و مەلا حوسەینی مەجدی کەوتنە بڵاوکردنەوەی بەندو باوی بێسوودی بەربەرەکانی‌و شەڕی ئەرتەش.

-هەندێ لەدەوڵەمەندو مەلای مزگەوتی مەهاباد وەلایان بۆ ئەرتەش برد.

بەو جۆرە شڵەژاوی، ئاژاوە، بڕوا بەخۆنەمان، هەوڵی خۆڕزگارکردن بڵاودەبوونەوە، "ئەبولحەسەنی تەفرەشیانی" لایەکی ئەو تراجیدیاو سەر لێشێواویەی ڕووبەڕووی کۆمارو پێشەوا ببووەوە بەم جۆرە دەگێڕێتەوە. ئەو دەڵێ: کاتێ نامەیەکی سەرهەنگ عزت، سەرۆکی ستادی مەلا مستەفا بەدەستم گەیشت(مەبەستی عزەت عەبدولعەزیزە) کەهەواڵی ڕاکردنی پێشەوەری پێدەگەیەنێ، دەچێت بۆ لای تا پرسیاری ڕووداوەکانی لێ بکات...

ئەو پێی گوتم: ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات هەمویان هەڵاتوون‌و ئیتر شتێك بەناوی فیرقەوە نەماوە... ئەرتەشی ئێرانیش هەر لەو دوو سێ ڕۆژانەدا تەواوی ئازەربایجان داگیر دەکا، جا ئێستا خۆتان بڕیار بدەن! خێڵی بارزان لێرە مالیکی نییە کەبەرگری لێبکا، ئێمە لەڕاستیدا لەهەوادا ماوینەوە، ئێوەش ئێستا وەزعێکی ئاواتان هەیە ناتوانن خۆتان بگەیێننە تەورێز، دژی شۆڕش لەڕێگادا هەر نەبێ بۆ وەرگرتنی چەکەکەنتان ئێوە وەبەر گوللە دەدا، ئەگەر بەسەلامەتیش بگەنە تەورێز لەوێ ڕوون نییە چیتان بەسەردێ، تەنیا ئەرکی ئێوەو ئێمە لەکاتی ئێستادا پاراستنی گیانی خۆمانە، جا بۆ خۆتان بڕیار بدەن بزانن چ دەکەن، ئێمە بەرەو مەهاباد پاشەکشە دەکەین. ئەگەر ئێوەش پێتان خۆشە دەگەڵ ئێمە وەرن... هتد.

دوای ئەوەی ناوبراو بەسێ ڕۆژ دەگاتەوە مەهابادو لەوێ ویستوویەتی پیشەوا ببینێ، پێیان گوتوە کە چوە بۆ میاندواو تا پێشوازی لەئەرتەش بکات، ئینجا سەیفی قازی دەبینێ و دەڵێ: ئەو گوتی: ئێمە بۆ خۆشمان نازانین چ کارەین، بەڵام بەبیروباوەڕی من مانەوەی ئێوە لەمەهاباد مەسڵەحەت نییە، چونکە هەردەم لەوانەیە ئەرتەش بێتە مەهابادەوە"(3)

زیاتر لەوانە:

لە 15دیسامبەر ئەسەدۆف نمانیدەی بازرگانی ڕووسەکان، مەهاباد بەجێ دەهێڵێ و خۆی دەگەیەنێتە ورمێ.

سەرهەنگ غەفاری هەر ڕۆژێك دوای هەرەسی ئازەربایجان بەهێزێکەوە دەگاتە بۆکان، عەشایەری ناوچەکە کەوتنە پەیوەندیو ئامادەبوونی خزمەت بۆ ڕژێم...

هێمنی شاعیر لەباسی ڕۆژگارەکەدا دەڵێ:

لەو ماوەیەدا من هەمیشە لەگەڵ پێشەوا بووم، دیارە لەگەڵی نەچوومە حەمامیان" بەڵام لەشاری بەجێم نەهێشت دەمدیت پەشۆکا بوو بەڵام نەك لەترسان، بەڵکوو لەداخان، لەبەر ناهومێدی...(4)

ئیتر بارو دۆخەکە بەو جۆرە شڵەقا بو، ڕووخاندن لەئارادا بوو، بێهیوایی، ترسی گەڕانەوەی ئەرتەش و ترسیی کوشتن و بڕین، هەڕەشەی عەشایەرو تاڵانی و تۆڵەسەندن، ڕووداوەکانی تەورێزو دەوروبەری... هەمووساتێك لەبەرچاودا لەبیرو کردارو چاوەڕوانیدا هۆش و گۆشی داگیرکردبوون. کورت و پوخت قاسملو واتەنی:

"پێشەوا هیچ هیوایەکی بەتێکۆشان یایارمەتی هێزە دیموکراتیەکانی ئێران نەمابوو... پێشەوا قازی هاتبووە سەر ئەو بڕوایە کەکۆماری کوردستان توانای بەربەرەکانی بەرامبەر بەدەوڵەتی مەرکەزی نییە، بۆیە تەنیا مەبەستێکی کەپێشەوا قازی پەرۆشی بوو ڕزگارکردنی خەڵکی مەهابادو دانیشتووانی قەڵەمڕەوی کۆماری کوردستان لەکوشت و کوشتار بوو.(5)

"لەناو ئەو مەترسییانەو ئەو بێهواییەدا، هیچ لەبەردەم پێشەوادا نەمابوو جێبەجێکردنی بەڵێنەکەی نەبێ، بۆیە لە 16ی دیسامبەردا بەتەلەفۆن پەیوەندی لەگەڵ همایونی کرد، دوای تەلەفۆن لەگەڵ حاجی بابە شێخ ی سەرەك وەزیران و سەیفی قازی وەزیری جەنگ دەچنە حەمامیان و خۆیان دەدەن بەدەست ئەرتەشەوە...

دوای قسەکردنی لەگەڵ همایونی، پێیان دەڵێ کەبگەڕێنەوە مەهاباد، بەو جۆرە هەم کوردان هێمن دەکاتەوەو هەم مەترسی بارزانییەکان‌و ئەو عەشایەرانەی تا ئەو کاتە ملیان بۆ ئەرتەش نەدابوو، دوور دەخاتەوە.

کە پێشەوا دەگەڕێتەوە مەهاباد، بارزانی خۆی دەگەیەنێتێ‌و چاوی پێی دەکەوێ، تا وای‌لێبکات مەهاباد چۆڵ بکات‌و خۆی نەدات بەدەستەوە، هەمان ئەو قسەیەی کەلەو چەند ڕۆژەدادەیگوت‌و هەر وەك بەهەندێ لەسەرکردەکانی حیزبیشی گوتبو، کاتێ باسی پاشەکشە بۆ سۆڤیەت یا بۆعیراقی لەگەڵ دەکەن، دەڵێ:

دەزانم ژیانم دەکەوێتە مەترسییەوە بەڵام قەیدی نییە، خەڵك بەجێ ناهێڵم.. لەباسی ژیانیشیدا، باسی ئەوەکرا بو کە پێ٘شەوا پاش هەڵسەنگاندن‌و لێکۆڵینەوە، بڕیاری خۆی ئەدا، ئیتر دوای ئەوە نەیدەگۆڕی" ئەو بڕیارەش ئاسایی نەبوو لەدایکبوی ئەو ساتە نەبوو، بۆیە دەبوو خۆشی لەپێناودا دابنێ. تەنانەت هەروەك کوڕی ڕەش لەزمانی"مینا خانمی" دایکیەوە دەگێڕێتەوە کەلەڕۆژانی کۆتاییدا:

-دەوڵەتی شورەوی وتی ئامادەن هەتا گەسکیماڵیشت بۆ هەڵگرین‌و هەموو شتێکت بۆبار بکەین.

-قونسوڵی ئینگلیز لەتەورێز داوای کرد بێتە عیراق‌و لەڕێی عیراقەوە بچێتە ئینگلستان.

-ئەمەریکایی‌یەکانیش چاویان بەقازی محەممەد کەوتبو داوایان لێ٘کردبوو ببێتە پەنابەر لەدەرەوە.(6)

بەڵام هیچیانی قەبووڵ نەکرد لەڕاستیدا لۆجیکی ڕەوتی ڕووداوەکان نیشانەی پرسیار لەبەردەم ئەو سێ هەڵوێستەی ئەو سێ زلهێزە دادەنێت، ئەگەر ڕاست بن.

بەم جۆرە دواڕۆژی‌کۆمار- ڕۆژی کارەساتی نەتەوایەتی‌وڕمانی کۆمار هاتەبەردەم.

ئەوەبوو لەڕۆژی 17ی دیسامبەری1946دا دوای ئەوەی سەرەککۆمارو دەستەیەك لەبەرپرسیاران‌و هاوبەشانی کۆمار لە"کوکتەپە" پێشوازی ئەرتەشی ڕژێمی تارانیان کرد، لەو ڕۆژەدا جارێکی تر عەجەم مەهابادی داگیرکردەوەو کۆتایی بەسەردەمێکی کورتی ئازادی، بەڵام نەمرو هەمیشە لەیادا، هێنا. سیمبۆلی ئازادی‌و سەربەخۆیی کورد بەدەستی دوژمن هەرەسی پێ٘هێنرا، نەك "ئاشبەتاڵ" وەك هەندێ لەنووسەرانی کورد وای ناو لێدەنێن.(7)

چونکە بەکارهێنانی "زاراوەیەکی وا لەتراجیدیاوکارەساتێکی نەتەوایەتی وا گەورە، ڕەنگە هەر درشتیی بیرکردنەوە یا دژەکرداری لەدەستچوونەکەی کۆمارو، مەزنەی ئەگەر پێشەوا خۆی بەدەستەوە نەدایە وا ڕەنگ بوو ڕووداوەکان ڕەوتیان بەجۆرێکی تر بکردایەو، وەبوویێ، ئەگینا لەپرۆسەیەکی مێژوویی وا مەزن و نەمردا، دەبێ: "ئاشەوان، ئاش، باراش. خاوەنباراش کێ بن. ئەگەر هەر ناوێك لەگەڵ سەرکردە. شۆڕش، جەماوەرو پێشمەرگەو شەهیدان وەئامانج و دروشمەکان جووت بکرێت، وا دەزانرێ چی سووکایەتییەك دەبێ بۆ ئەو ناوە پیرۆزانە، تەنانەت ئەگەر دوژمنەکە یا دۆستە" دوژمنەکەش بخرێتە سەریان وا دیسان هیچ لەمەسەلە ناگۆڕێ، دیارە ئەمەش بۆ خۆی باسێکی گرنگەو لێرەدا مەودای ئەوە نییە درێژەی پێ بدرێ.

پێشەوای گەل لەبەردەم مەحکەمەی "بدوی سحرایی"دا

دوای داگیرکردنەوەی مەهاباد، ئەرتەش کەوتە سەروکاری سڕینەوەی شوێنەواری کۆمار، ئەفسەران زۆر بەپەلە بوون بۆ گرتن و لەسێدارەدانی قازییەکان.

بۆیە همایونی و ئەفسەرانی بەرپرسیار لەناوچەکە کۆبوونەوەیەکیان کرد تیایا گەلێ بڕیاریاندا...لەوانە:

-ڕاونانی بارزانییەکان.

-چەککردنی هەموو عەشایر.

-گرتنی ئاژاوەچی و موتەجاسرین.(8)

هەرچەند شای ئێران لێبووردنی گشتی بڵاوکردەوە، بەڵام ئەوەی مەبەستیان بووایە نەیدەگرتەوە. سەرتیپ "همایونی"یش وەك سیمبوڵی ڕژێمی تاران لەمێژووی شکاندنی گفت و بەڵێن و پەیمان. هەر بەوەوە نەوەستا "تەئمینی جانی"یەکەی خۆی باسی کردبوو:" بەرلەوەی قازی محەمەدو سەرانی تری حکومەتی کوردستان بچن بۆ لای گفتی(تەئمینی جانی) پێدابوون(9) بخاتە ناو تورەکەی بێبەڵێنی و شکاندنی پەیمان، لە 21ی دیسامبەردا پێشەواو سەیفی قازی و دەیان تێکۆشەرو لەدواییشدا، گەیاندنەوەی سەدری قازی لەتارانەوە بۆ مەهابدا بەحەپسی، لەزیندان توندکران، دادگای سازکرا.

ڕایگەیاند کەهەر کەسە سکاڵا و بەڵگەی لەدژی بەندییەکان هەیە ڕاگەیەنی"(10)

بەڵام "ڕووداوەکان ڕەوتی خۆیان بەهێمنی پێوا، هیچ کارەسات و دژەکردەوەیەکی لەم چەشنە نەقەوما."(11)

(دیارە کەمەبەستی لەڕووداوەکانی ئازەربایجانە) مەحکەمەی بدوی سحرایی بەسەرۆکایەتی (سەرهەنگ پارس تبار)و دادوەری گشتی (سەرهەنگ فیوزی) دەستی بەکاری خۆی کرد. "تاوانەکان" زۆر بوون: دامەزراندنی جەمهوریەت و بوونە سەرۆکی، بەرزکردنەوەی ئاڵای سێ ڕەنگی کوردستان، بەرگی جەنراڵی پۆشین، گۆڕینی ئاڵای ئێران و لابردنی نیشانی شێرو خورشید، کوشتنی ئەفسەرو سەربازانی ئەرتەش، کۆبوونەوەو قسەکردن لەگەڵ بێگانەو چوونە باکۆ، بەڵێنی ئیمتیازی نەوت بەڕووسەکان...هتد.

بەڵگەش سەرجەمی ڕۆژنامەو بڵاوکراوەو وتارو دیدەنی و ئەو نامەو وێنانە بوون کە کەوتبوونە دەستیان.

پێشەوا قازی محەممەد هەر زوو ڕوونی کردەوە کە ئەم دادگایە نایاساییەو دەسەڵاتی ئەوەی نییە موحاکەمەیان بکات، چونکە سەربازییەو ئەمان سڤیلن، لەڕووی "پارێزەر"و "ماوە" نایاسایین، بەڵام گوێ لەو قسانە نەگیرا... نەخشەیەو دانراوە... مەحکەمەی بدوی سحرایی دەبێ حوکمی خۆی بەسەر قازییەکاندا بدات، ئیتر یاساو بەرگری و پارێزەر ڕۆڵیان نامێنێ. بۆیە لە 23ی جانیوەری 1947دا بڕیاری لەسێدارەدانی هەر سێ سەرکردەکەی کورد درا.

بەئومێدی ئەوەی لەتاران موحاکەمە بکرێنەوە، داوای چاوپیاخشاندنەوەو دادگای "تەمیز"یان کرد، چونکە پێشەواو هاوڕێکانی وایان مەزەنە کردبوو کەئەگەر لەوێ بدرێنە مەحکەمە لەئیعدام ڕزگار دەبن.

مەحکەمەی تەمیزی سەربازی بەسەرۆکایەتی (سەرهەنگ عطائی)و دادوەری گشتی (سرهنگ نکوزاد)و پارێزەران: (ملازم صلح جو)و(ملازم نبوی) لە 28ی مارسی ئەو ساڵەدا دەستی کرد بەمەحکەمەکردنەوەی پێشەواو هاوڕێکانی. دادوەری گشتی "تاوانەکانی خوێندەوە، هەمان کۆنەکان و "تاوان"ی نوێش: ڕاپەڕینی چەکدارانەی دژ بەدەوڵەتی مەرکەزی، بەسووکی ڕوانینە حکومەتی مەرکەزی، سووتاندنی ماڵی فەرمانبەرانی دەوڵەت.

پێشەوا لەدوو مەحکەمەدا

پێشەوا بەرامبەر تاوانەکان ئازاو لێزانانە لەهەردوو جارەکەدا بەرگری لەخۆیو هاوڕێکانی دەکرد، چەندین سەعات لەسەر قسە بەردەوام بووە: "گوتبووی:.. سەرچاوەو وەڕۆحهێنەری ئەمن لەم کارە، نیشتمانو نەتەوەکەم بووە. هەرچییەکی ئەتانەوێ لەگەڵ مندا بیکەن، بەڵام نەتەوەکەم ئازار مەدەن. لەو کاتانەشا هەوڵی ئازادکردنی زیندانییەکانی تری داوە:"کاتێ کە چووم بۆ سەردانی پێشەوا کە سەرهنگ (پارسی تباری)دێت پێی دەڵێت:" بۆ ئەو خەڵکە لەخۆڕا گیراوە، ئەوانە هیچیان نەکردوە. ئەگەر کەسێك هەبێ مەسئولو بەرپرس بێ هەر منم."(12)

چیرۆکی مەحاکەمەکردنی پێشەواو هەردوو هاوڕێکەی هەرچەندە کورتو بەچەند ڕۆژێ ئەنجام درا، بەڵام سەیرو مێژوویی و بێوێنە بووە. دەنگوباسەکانی لەناو ئەرشیفەکانی ئەرتەشدا زیندانی کراون، کەمێکی لەسەر زاری ئەفسەرەکانو هەر ئەوەش کەئەوەی مەبەستیان بووە بڵاو کراوەتەوە، سەرچاوەیەکی تر، سەروان (پەروێزیو شەریفی) بوە کە خۆیان ئاگاداری ڕووداوەکانی مەحکەمەکە بوون.

ڕۆژێك سەروان شەریفی دەچێتە ماڵی خێزانی قازییەکان بەدڵپڕییەوە وتوویەتی:"حەیف بۆ قازی محەممەد، بۆ ئەو پیاوە مەزنو ژیرو زانایە، دوێنێ لەکاتی مەحکەمەدا بەبێ کاغەز 4سەعات وتاریدا بەزانستو مەنتیقی خۆیەوە هەمووانی حەیران کردبو... لەهەموو کەس باشتر قانوونەکانی ئێرانی دەزانی لەهەموو کەسێك باشتر شارەزا بوو لەوەزعی سیاسی ئێرانو هەندەران.. لەڕاستەقینەدا قازی بوو کە مەحکەمەی مەحاکەمە دەکرد... دەڵێن هەر لەسەر ئەوەش بوە ناوبراو لەئەرتەش دەرکراوە بەلێسەندنەوەی هەموو دەرەجەکانی"(13)

دیسان (نجفقلی پسیان)و(سولیمان ح)وە ئەرشیفی سۆڤیەتی ڕووخاو (...کەمێ لەڕووداوو بەسەرهاتەکانی باس دەکەنو دەنووسن:" لەمەحکەمەدا قازی محەممەد پەلاماری بردە سەر سیاسەتو ئاکاری دەوڵەتی تارانو ئەیگوت من لەو قوژبنەی گرتوخانەوە دەنگی خۆم بەرز ئەکەمەوە لەدژی دەوڵەتی تارانو سەرۆکەکانیو ئەڵێم

تاوانبــار ئێــوەن نــەك ئێمــە... ئێــوەن کــە وەلأتتــان لێ داگــیرکردوین و هێرشــتان هێناوەتە سەرمان.

"لەجیاتی ئەمەی کە ئێوە بگیردرێن و مەحاکەمـە بکرێـن و، هـاتون لـەماڵی خـۆم ئەمنتان گرتووەو لەگرتوخانەتان هاویشتووم... تەواو ئەم بەسەرهاتەی کەڕوویداوە ئەنجامی سیاسەتی داگیرکەرانـەی دەوڵەتـە... ئەگـەر دەوڵـەت تـەواو کوردان بـەخاین دەزانی دەست لەو مەڵبەندە هەڵگری و ئەگەر بەنیشتمانپەروەریشیان حیساب دەکات بابهێڵن بۆ خۆیان کاروباری خۆیان بگرنە دەست خۆیانەوە."

قازی محەممـەد لەتـەواوی ڕێـڕەوی مەحکەمەکـەدا زۆر بەجەسارەت و نەترسـی و سـەربەرزی وتـاری ئـەداو جـارێك نـەدیترا سـەری داخـا و پەشـیمانی لـەکردەوەی خۆی بکات.(14)

ئـەو هەڵوێسـتانەو ئـەو قسـەلۆجیکی یاسـاییانە، مەحکەمـەو سـەرکردایەتیی ئەرتەشی نیگەران کردبوو، بەردەوام ئەفسەرانی لێپرسراو بەبێسیم لەگەڵ مـەهاباددا بوون. پەلەیان بوو لـەدەرکردنی بڕیارو جێبەجێکردنی، لای ئەوان هـەمووی دەزانـرا، تەنها ئـەو بۆیە یاسایەی گـەرەك بوو. تا لـە 30ی مارسـدا حوکمەکە بەلەسێدارەدان جێگـیر کـرا. هـەر کەسـەرانی ئەرتـەش بڕیارەکـەیان پێگەیشـت، بەپەلـە ئاگـاداری مـەهابادیان کـرد کەلـەماوەی 24 سـەعاتدا بڕیارەکـە جێبـەجێ بکـەن، چونکـە زۆری پێنەدەویست لەسەر بڕیاری "اعلی حزرت" شای ئێران بوەستن.

ساتەکانی نێوان بڕیارو جێبەجێکردن

"بێگومانە کە موحاکەمـەکردنی سـەرکردەکانی جەمهورییـەتی کوردستان سـەرنج ڕاکێشـەرترین و نـامۆترین موحاکەمـەی سیاسـی بـوو کەلـەمێژووی نوێـی ئـێراندا بێوێنە بووە."

"جعفر مهدی نیا"ی تاراندۆست بەو جـۆرە پێناسـەی موحاکەمەکـەی پێشـەواو هاوڕێکانی دەکا.

لەڕاستیشـدا، سـاتەکانی نێـوان بڕیـارو جێبـەجێکردن، خـودی جێبەکردنەکـە، پڕبـوون لـەڕووداوی سەرنجڕاکێشـەرو دەگمـەن، بگـرە نـامۆتر لەموحاکەمەکـە، هیـچ گومانیشـی تێدا نـەبوو کەخوڵقێنـەری ئەوانـە، هـەردوو لای سـەر شـانۆ سیاسـییەکە

بوون، لای‌یەکەم: پێشەواو هاوڕێکانی کەلەمەڵبەندی نیشتمان‌و نەتەوەپەروەری، ویژدان‌و یاساو دادوەری، خاوەن گفت‌و بەڵێن‌و ڕاستگۆیی، ئارام‌و ئاساییش‌و ئازادیخواز، مرۆڤدۆست‌و زوڵملێکراو، نیشتمان‌و ماف زەوتکراوەوە ڕەفتاریان دەکرد. لای دووەمیش: ڕژێمی تاران‌و سەرانی، کەتەواو بەپێچەوانەوە بوون.

بالێرەدا، کورت‌و پوخت، چەند نموونەیەك لەو ڕاستییانە بخەینە پێش چاو:

ڕۆژنامەی "جهان پاك" دوای بڵاوبوونەوەی بڕیارەکە نووسیبووی: "قازی محمدو سیفی قازی‌و صدری قازی کە بەاعدام محکوم کران اعلی حضرت بۆ دلنوایی کوردەکان عفوی کردبوون."(15)

ئەو درۆیەی ڕۆژنامەکە سەرچاوەکەی سەرەك وەزیران‌و شای ئێران بوو.کاتێ سەدری قازی پێش گرتنەکەی، خۆی دەگەیەنێتە تاران، تا قوام ببینێ بەڵکە بەڵێن‌و وادەکانی وەبیر بێت، هەموو داواکەی دێتە سەر ئەوە کەکارێ بکات بەڵکو نەنێردرێتەوە مەهاباد، چونکە لەوێ ئیعدام دەکرێ.

قوامیش دەڵێ:" دەزانیت کەگوشاری سەربازەکان زۆرە، ئەگەر تۆ نەچیتەوە مەهاباد وا خراپ تێدەگەن کە من پەیوەندیم بەفیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانەوە هەیە، باشتر وایە تۆ بگەڕێیتەوە مەهاباد تا منیش لێرە بەکاری ئازادکردنی ئێوە هەستم."(16) ئەوە لەکاتێکدا سەرەك وەزیران دەیزانی چی دەکرێ‌و چۆن ڕووداوەکان دەخوڵقێنرێن، هەر خۆشی دەیزانی لەو ساتانەشدا چاوەڕوانیان دەکرد کەسەدر بێتە دەرێ‌و بیگرن.

با لەسەرەك وەزیرانەوە بچینە لای شاو بزانین ئەم چۆن گفت‌و بەڵێنی خۆی دەخاتە ناو توورەکە مێژووییەکەی ئەو نەریتە نەفرەتلێکراوەوە.

ئارچی رۆزڤیلت ئەفسەری موخابەراتی لەسەفارەتی ئەمریکا لەتاران لەبیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ:

"چارەنووسی قازی محەممەد زۆری نەخایاند. هەرسێك قازییەکان لەمەهاباد، لە 23ی جانوەری، لە مەحکەمەیەکی عەسکەری ئاشکرادا محاکەمە کران‌و حوکمی ئیعدامیان درا. لەگەڵ ئەوەشەدا، جێبەجێکردنی حوکمەکان لەلایەن تارانەوە دواخرا، لەبەرئەوەی کە پێخۆش نەبون لەڕاستەی جەنگەی وتووێژی ناسك لەتەك شوورەوییەکاندا لەمپەرو تەگەرەی بێتە سەر ڕێ ئەو درێژە بەقسەکانی ئەدات:

ماوەیەکی کورت بەر لەوەی لەفیبریوەری 1947دا تاران بەجێبهێڵم، ژنرال ڕەزمارا چوو بوو بۆ مەهاباد، ئەمن وای بۆ چووم کەمەبەستی لەو سەفەرە بۆ چاودێریی ئیعدام کردنی برایانی قازی بێ. جا بۆیە ئەمن بەپەلە خۆم گەیاندە لای سەفیر "جورج ئاڵێن" بۆ ئەوەی بزانم ئەو لەم بارەیەوە چی لەدەست دێ.

جورج ئالێن پێی گوتم:" ئەتۆ بۆچی ئەوەندە بەتەنگ چارەنووسی قازییەکانەوەی؟ دەبێ لەبیرمان نەچێ کە ئەوان لەتەك شوورەوییەکاندا هاوکارییان دەکرد." ئەمن وەڵامم دایەوە:"ئەمە ڕاستە، بەڵام ئەوان لەبناوانەوە ناسیونالیست بون وە بۆ باشترکردنی وەزعی گەلی خۆیان ئەوەی لەدەستیان بهاتبا دەیان کرد، ئەگەر ئەوان ئیعدام بکرێن، لەچاوی کوردە ناسیونالیستەکاندا لەهەموو شوێنێکدا ئێمە وەك بەشێك لەم دڕندەییە دادەنرێین."

"باشە، ئەتۆ دەڵێی ئەمن لەم بارەیەوە چی بکەم؟"

"من پێم وایە ئەتۆ دەبێ داوا لەشا بکەیت کەفەرمان بدا بە "ڕزمارا" بۆ ئەوەی قازییەکان بهێنرێن بۆ تاران و لە دادگایەکی عادیلانەو کراوەدا محاکەمە بکرێن."

لەسەر ویستی سەفیر، دەستبەجێ کاتی پێدرا کەچاوی بەخاوەن شکۆ حەمە ڕەزا شا بکەوێت، لەم دیدەنییەدا شا هیوای دەربڕی کەدادگا عەشیرەتییەکان باشتر بەڕێوە بچن وە لەمانە محاکەمەی کوردەکان. پاشان ئالێن بەشای گوتبو، ئەگەر چی قازییەکان هاوکارییان لەگەڵ شوورەوییەکاندا کردووە، بەڵام ئەوان کارێکی زۆریشیان بۆ بەرەو پێشبردنی خوێندەواری و پەروەردە کردوە، شا قسەکەی پێ دەبڕێ و بەبزەیەکەوە دەڵێ:

"لەوە دەترسێی فەرمانی تیرباران کردنیان بدەم"."چ ترسی وات نەبێ ئەمن نایان کوژم."

لە31ی مارسدا قازییەکان لەشەبەقی بەیاندا بەفەرمانی "خاوەن شکۆ شاهەنشا" لەدار دران.

مرۆڤ بەم ئاکامە دەگا کەلەوانەیە هەر دوای ئەوەی کەسەفیرەکەی ئێمە چۆتە دەرەوەو دەرگای لەسەر گاڵە دراوە، فەرمانی ئیعدام کردنی قازییەکانی ناردبێ.(17)

بەرەو سێدارەو وەسیەتنامەی پێشەوا

ڕووداوەکـان بـەو جـۆرە گوزەریـان پـێدەکرا. کۆمـار ڕووخێـنرا، مـەهاباد داگیرکرایەوە، ناوچەکـە خرایـەوە نـاو زیندانـە گەورەکـە، پێشـەواو سـەدرو سـەیف چاوەڕوانی ئەنجامدانی بڕیاری مەحکەمە دەکەن، نەیاندەزانی کـەیو چۆن !. جار جار تروسکایی هیوا وەك بروسکەیەك لەناو بیرە ژاکاوەکاندا گوزەری دەکرد، بیرو گیانیـان شـەکەتی نـاو مەحکەمـەو هەڵمـەتی هـۆشو لـەش بـوون لـەدژەکرداری دەرپەڕاندنی ڕەستەی "کوردی سەگ سیفەت" بەڕووی پێشەوادا، جارێ مەرەکەبی بڕیـار وشـك نـەبوو بـوو نـەیاندەزانی ئـەو شـەوەی 30ئـازاری 1947، هـەر ئـەو ڕۆژە، شەوەزەنگی ئەو ڕۆژە، دوا شەوی ژیانی دەبێتو لەڕووەو بەرەبەیانی ڕۆژی 31ی ئەو مانگـەدا، کـاتێك خـەڵکی مـەهاباد لەشیرینەی خـەودا دەبن ژیـانی سـەرکردەکانیان کۆتایی پێدەهێنن. لەپڕ بەو نیوەشەوە یەکێك خۆی کرد بەژووری زیندانەکـەیاندا: خۆتان ئامادە بکەن، چونکە دەوڵەت بڕیاری داوە بنێردرێن بۆ تاران. ئەم هەواڵە کە هەمیشە بیری داگیرکردبوون، بۆ ئەو ساتە وەك مژدەی سەرفرازی وا بوو بۆ ئەوان. کەوتنە ئەملاو ئەولای یەکتری ماچ کردن، داوایان کرد ڕێگەیان بدەن داوای پول بکەن بۆ خەرجی، وەرام درانەوە کە دەوڵەت بەوە هەڵدەستێ.

پێشـەوا ئامادە بوو، برایـەدەرەوە، سواری لۆرییـەکی پـڕ لەچـەکدار کـرا، گوایـا دەبرێ تا کەمە لێکۆڵینەوەو ڕێکخستنی پێویستی سەفەر سازبکرێ، لەبەر بینایـەکی چەند دەرگا لەگۆشەیەکی چوارچرادا، دابەزێنرا. بۆ خانووەکە برا، ڕووەو ژوورێکـی ڕووناك. کە کرا بەژووردا، ئیتر تێگەیشت کە لەدواساتیشدا درۆیـان لەگـەڵ کـرا."مـەلا صدیـق صدقـی" لـە پشـت مـێزێك کـە قورئـانێکی لەسـەر دانرابـوو، سـەرۆکی تەندروسـتی،و سـەرهەنگ نکـوزادو هـی تریـش ئامـادە بـوون. نکـوزاد، بڕیارەکـەی مەحکەمەی خوێندەوەو گوتی: بڕیاریشە کە دەبێ هەر ئێستا حوکمەکە ئەنجام بدرێ، بۆیە هەر داواو وەسییەتێکت هەیە بینووسە.

لەسـەر وەسـیەتنامەکەی پێشـەوا، چـەن ڕیوایـەتێك بـاس دەکـەن. لەمـەڕ هـەندێ لەناوەڕۆکی "جعفر مهدی نیـا"و "روزنامـەی مـرد امـروز" نووسـیوویانە کەبەشـێك لەوەسـیەتەکە: تـەرخان کردنـی بەشـێ لەسـامانی بـۆ دروسـت کردنـی قوتابخانـەو

نەخۆشخانە بۆ خەڵکی کورد لەمەهاباد تەرخان بکرێ،کوردی نەسیحەت کرد بەیەکێتی و شتی لەو بابەتانە.

هەرچی دوکتۆر ڕەحیمی قازی هەیە دەڵێ: بەگوێرەی وێژراوی ئەفسەرەکان قازی محەممەد دوو وەسیەتنامە ئەنووسێت، یەکیان لەمەڕ ماڵو منداڵو ئەوەی تریش لەمەڕ مەسەلەی سیاسی. ئەمەی کەلەمەڕ ماڵو منداڵە ئەیدەن بەخێزانی قازی، بەلام ئەوی دیکەیان نەدابوو ئێستاش مەعلوم نەبوو کە قازی لەوێدا چی نووسیبوو. لە وەسیەتنامەکەی لەمەڕ ماڵو منداڵ کەڕوونووسەکەی بەدەستی ئێمەوەیە چەند دێڕێکی مەبەستی سیاسیی تێدایە کەوا لەژێرەوە هەرچۆنێکی کەنووسیویەتی ئەیخەینە پێش چاوی خوێنەواران:"...بەو هەموو هۆیەوە کەلەئیختیاری مندا بو ئەگەر شەڕم کردبا ڕەنگ بوو تێ‌نەشکێن، بەلام بۆ ئەمەی کەمەهاباد وێران نەبێت و بۆ خاتری تێدانەچوونی خەڵك شەڕمان نەکرد.

بەو هەموو ماشێن و هەلانەی کەلەئیختیارمدا هەبوو ئەمتوانی لەمەهاباد هەڵێم و دوو جاریش لەوتارەکانی خۆمدا بەخەڵکی مەهابادم گوت، ئەمن دەمزانی ئەگەر هەڵێم ئێرەش وەکوو تەورێزی لێدەهات و توشی کوشتارو تالان و بڕۆ دەبو. ئەمن بەخەڵکم ڕاگەیاند کە، ڕەنگە بمگرن و بشمکوژن، بەلام بۆ ئەمەی ناموسی خەڵکی بپارێزدرێت و تالان نەکرێت هەڵنایەم و خۆم بەقوربانی ئێوە دەکەم. ئەوا ئەمن بەعەهدی خۆم وەفا نەکەم و تائێستاش لەمێژوودا نەدیتراوە کەسێك فیداکارییەکی وای کردبێت. هەڵبەت لەسەر ئێوەش پێویستە نیسبەت بەخزم و کەس و کاری من وەفادار بن و تۆڵەی منیش بستێننەوە.(18)*

*دوای بڵاوکردنەوەی وەسیەتنامەکەی پێشەوا کەلەشوێنی خۆیدا دەقەکەی دەبینیت، وادەردەکەوێت کەهەر ئەوە تەنها وەسیەتنامە بێت... پێشم وایە قسەکانی تری بەدەر لەم وەسیەتنامەیە، ئەسلێکیان نەبێت...چونکە پێش ئەوەی لەساتی جێبەجێکردنی حوکمەکە ئاگادار بکرێن، ڕێی تێناچێت هیچ نامە یا وەسیەتنامەیەك نوسرابێت... لەکاتی نوسینی ئەو وەسیەتنامەیەشدا بەکات و بەشێوەی نوسینی ئەو وەسیەتەدا هەر ئەو بۆچونە دەسەلمێنن.

لەدواییدا کاتی جێبەجێکردنی ڕێوشوێنی ئیسلامەتی بۆ خۆ ئامادەکردنی مردن هات. ئینجا لەو دەرگای لەسەر مەیدانی چوارچرادا بوو هێنرایە دەرێ، ڕاستەوخۆ

چاوی بەهەرسێ سێدارەکان کەوت، گوتی : سێدارە لەئیسلامدا مەکروهەو گوللەبارانم بکەن. وەرامیان: بڕیار هەر سێداریەو دەبێ هەر وا بکرێ.
لەسەعات سێ و دە دەقیقەی ڕووەو بەیانیی 31 مارسی 1947لاشەی پێشەوای نەتەوەی کورد بەسێدارەوە شۆڕبووەوە، دوای سێ و چوار دەقیقەیەك گیانی نەمری ڕووەو بەهەشتی ئەزەلی هەڵفری، ناوی پیرۆزیشی بەنەمری و مێژووی پڕ لەشانازیی بۆ کورد مایەوە.
بەهەمان ڕێگەو شوێن سەیفی قازی بەرەو سێدارە بەرێ کرا، هەر کەپێی نایە ئەم دیو دەرگای سەر زەوی چوار چراو لاشەی پێشەوای بینی کەوتە پەلامارو نەعرەتە.... وەك شێر هاواری دەکرد: بژی پێشەوای کورد، بژی سەربەخۆیی میللەتی کورد. دەگوترێ زۆر لەو دەورپشتە، لەنەعرەتەی سەیف وەخەبەر هاتن. دوای پەتی سێدارە لەمل کردن و بەردانەوەی، پەت دەپچڕێ...
بەڵام زۆردار بەوەش وازیان لێنەهێنا، سەریان خستەوە سەر سێدارەو ئەویش بەگیان و ناوو شانازییەوە ڕێوشوێنی پێشەوای هەڵگرت.
سەدری قازیش بەوجۆرەی ئەوانی لەگەڵ کراو بەهەمان شێوە لەسێدارە دراو ناوو مێژووی ژیانی بەشانازییەوە بۆ کورد بەجێهێشت و گەیشتە ناو کاروانی شەهیدان.
دوای ئەو تراجیدیا پڕ لەنەهامەتی و ڕوخان و لەسێدارەدانانە، دەمێنێتەوە سەر پرسیارێك کە ئارچی ڕۆزڤێلت لەکۆتایی باسەکەی لەسەر مەهاباد بۆ ئایندەی کوردی بەجێی هێشتبوو دەڵێ: دەبێ داهاتو ئەوەمان بۆ ڕوون بکاتەوە کەئایا لەشوێنێکدا کەخەڵکەکەی مریدو لایەنگری ڕێبەرانی مەزهەبی و سەرۆك عەشیرەتەکان و ناسیونالیزم بۆیان دیاردەیەکی نەناسراوە، جوڵانەوەی کوردی شتێکی پراکیتك و گونجاوە...؟(19)

پرسیارێکی تەواو گونجاوە لەگەڵ سەرەنجامی یەك لەدوای یەکی ڕاپەڕین و شۆڕشەکانی کورد. بەڵام کام جووڵانەوە؟ یان کام شێوەو ڕێبازی خەبات؟ چونکە هیچ گومان لەوەدا نییە کەئەو بارودۆخە خراپەی کوردی تیا قەتیسکراوە، بەبێ بوونی کورد خۆی، بێخواست و ویست و خەبات و دورشم و ئامانجی خۆی، بۆ خۆی، گۆڕان نایەتە ئاراوە. بۆیە ئەم بوون و جووڵانەوەیە بۆ ئەو گۆڕانەی کە دەبێ کورد بگوێزێتەوە بۆ مەڵبەندی ئازادی و سەفرازی و دەوڵەتی نەتەوایەتی خۆی، زۆر

پێویستو پراکتیکیشه، بهڵام چۆنو لهسهر چی ڕێبازو ههلومهرجێ؟ خۆ ئهگهر مهبهستیش لهوه جووڵانهوهی چهکدارو شۆڕشه، شێوهو ڕێبازی خهباته وائێستا پاش ئهوهی پرسیارهکه لهسهر سهرهنجامی ڕووداوێك کراوه که زیاتر له(55)ساڵی بهسهردا تێپهڕیووهو تازه بهههمان شێوهو بۆ ههمان مهبهست ڕووبهڕوومان ئهبێتهوه، لهبارودۆخی سهردهمدا پرسیارهکه پێویستی بهههڵوێستهیهکی هۆشیارانه ههیه. سهبارهت بهو ههموو زیانو کارهساتانهی سهرهنجامی ههر یهك لهم جۆره جووڵانهوانه بوون، دهبێ هێزه سیاسییهکانی کورد، لهناو لێکۆڵینهوهیهکی ههمهلایهنهی وردو بابهتیو زانستییانهی ڕابردوودا، بکهونه سهر ڕێبازی دانانی ستراتیجێکی یهکگرتوو بۆ جووڵانهوهی نیشتمانی کوردستان. بهرهخساندنی بهرهیهکی یهکگرتووی سهرتاسهری، بهتێگهیشتنی واقیعی ههر بهشه، گونجاندنی خهباتی پلهیی، دروشمو ئامانجی پلهیی لهگهڵ جووڵانهوهی سهرتاسهریو ستراتیجییهکهیدا. ئهمهیه که دهبێ هێزه سیاسییهکانی کورد کاری بۆ بکهنو نهیهڵن لهوه زیاتر کات بهسهربچێ نهیهڵن لهوه زیاتر هێزو توانا بهههدهر بڕوات، نهیهڵن لهوه زیاتر کورد تووشی زیانو کارهساتو شکستیو ههرهس ببێت. بهتایبهتی بۆ ئهمڕۆی کورد که لهکوردستانی عیراقدا ههلێکی مێژوویی تری بۆ ڕهخسێنراوه، وا لهناو ههمان سهرچاوی بیری پرسیارهکهوه، کورد خۆی نهك دوژمنهکهی خهریکه لهناو شهڕی خۆکوژیدا وهڵامێکی پۆسهتیڤ دهداته دهست پرسیارهکهی ئارچی روزفلت...

وهسیهتنامهکهی پێشهوا

بۆ زیاتر روناکیی خستنهسهر دواساتهکانی ژیانی پێشهوا قازی محهممهدو ئهو وهسییهتنامهیهی لهو دواساتانهی پێش لهسێدارهدانیدا نوسراوه، لێرهدا دهقی دهقه ئهسڵیهکهو تایپکراوی وهسیهتنامهکه دهخهینه پێش چاو....

این وصیتنامه، در دهم فروردین 1326 بحضور اینجاب محمد صدیق صدقی گفته اند:

یك پارچه یا دو پارچه قالی یاقالیچه سید رحیم پسر سیدجامی با اسبابهای مننـد، بدهید بخودش‌و او هم پولی به من مقروض است، اگر داد خوب و اگر نداد مختار است.

گندمی کهدر تثبیت بوده‌است‌و مال من است اگر دادند بگیرید.

موقعی کەمرا بازداشت کردند پنجهزارو دویست تومان در جیبم بوده، از من گرفتند ویکصدو پنجاه و سه تومان هم یك فقرەو دەهزار تومان هم سروان شریف بە نام حق الوکالە از عیال من گرفته ان را هم پس بگیرید.

معینی سه هزار تومان چیزی زیاد یا کم بەمن مقروض استو لو هم چیزی دادەاستو ساعت کەبەعنوان هدیه برای من اورده داخل دفتر شرکت کردەو من با شرکت طرف نبودەام.

سید سلام نمیدانم هشت هزار تومان یاچیزی کمتر طلب بر سرم دارد، هرچه خودش گفت به او بدهید.

تلفون را بردەاند تعقیب نمائید.

اتومبیلی که ازبابا شیخ گرفته اند انهم مال شخصی خودش است.

چهار جیب که بشخص خودم... ودر اختیار من بوده انها هم مال شخص خودم میباشند.

چون سروان شریف زحمت... در حدود سیصد تومانی به او بدهند.

اگر ان پانزده هزار تومان بالا اخذ شدبه هر یك از سعید همایونو میرزا رحیم کەخدمت کردەاند یك هزار تومانو به محمد فیروزه خانم هم پانصد تومان بدهید.

خواهر خودم هستند غیر از اغلیان که بەاسم خودم ثبت شده، در همەو ترکه پدرم حق دارند، ایشان را راضی نمائید.

عیالم مادر بچەها وصی باشد اطفالها سرپرستی بکندو ملا عبدالله ناظر باشد.

مطبعه هم خودم خریده ام مال من است.

مام عزیز قرنی اقا کاری کەبر سرش امده به خیالش بەتحریك من بودەاست اگرچه بی خبرم، اما کاری بکنید که مرا ازاد نماید.

میرزا رحمت یادیگری هرچند از کشتن نجاتش دادم اگر از من چیزی در دل داشته باشد ازادم کند.

نوکرها که این مدت خدمت کردەاند زحمت با من کشیدەاند، نیکی به ایشان کردەو ایشان را راضی نمائید.

بعد از...چند هزار تومان برایم اسقاط وتهلیل نمائید.

شب 10-1-1326

محمد قاضی *امضاء*

شب 1326/1/10 *ملا صدیق صدقی و قاضی محمد.*

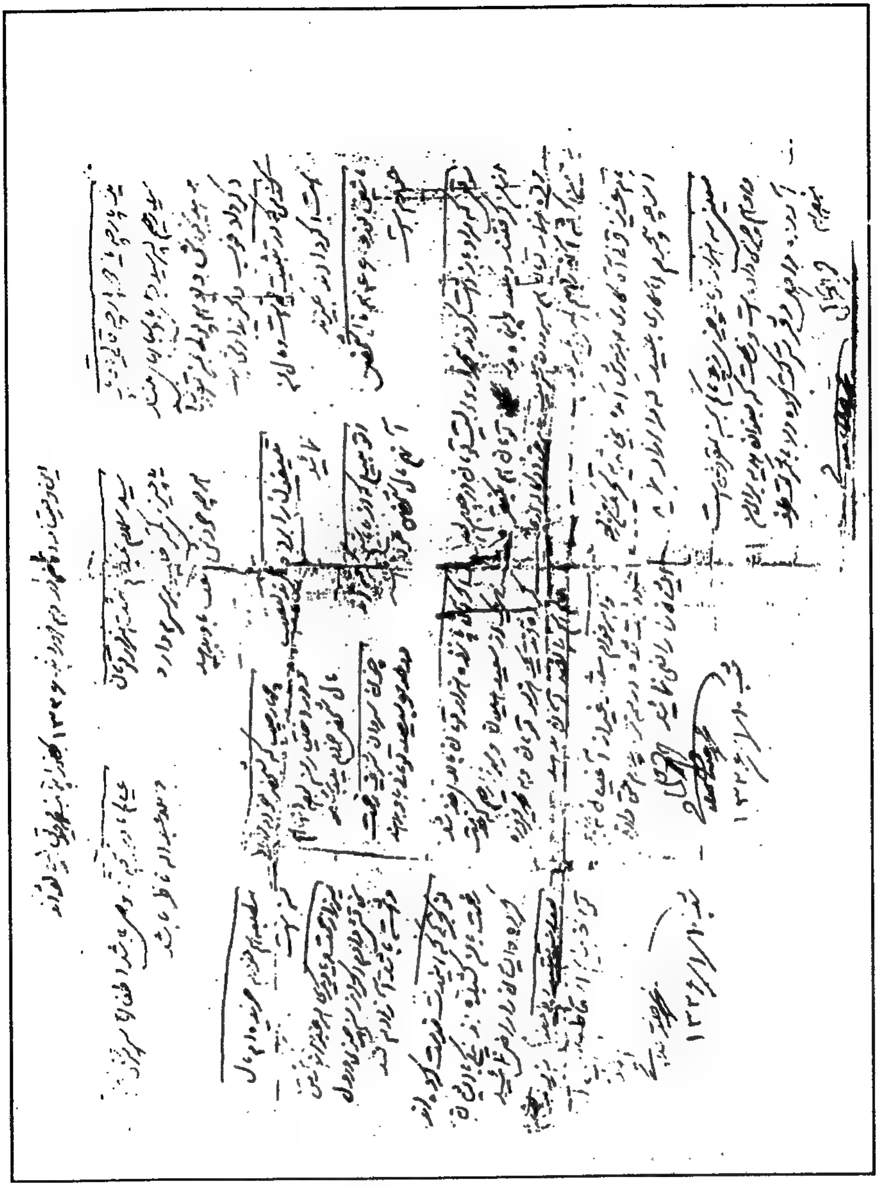

وەسیەتنامەکەی پێشەوا

هەندێ سەرنج و ڕوونکردنەوەلەسەر وەسیەتنامەکە:

1-ئەم سەنەدەی لێرەدا بڵاودەکرێتەوە وەسێتنامەی پێشەوا قازی محەمەدە، کەبەخەتی مەلا صدیق لە شەوی 10-1-1326ی هەتاویدا(31-3-1947)، نیو سەعاتێك پێش شەهیدبوونی قازی نوسراوە پێشەوا بەردەوام ئیمزای خۆی بە"محمد قازی"نووسیوە.

مامۆستا مەلا صدیقی صدقی ڕۆحانییەکی زۆر بەڕێزی مەهابادی بووەو لەڕابوردوودا پێشنوێژو دەرسبێژی مزگەوتی هەباساغای مەهاباد بووە. لەشەوی لەداردرانی قازیدا بۆ وەسێت کردنی قازیو یارانی، ئەویان هێناوە تا وەسێتەکەیان یادداشت بکا.

ئەسڵی ئەم وەسێتنامەیە لەلای "دۆکتۆر عەبدوڵڵا ئەبریشەمی"یە. دۆکتۆر ئەبریشەمی پیاوێکی هەڵکەوتووی مەهابادە، زاوای قازی محەمەدەو ئێستا لەتاران دەژی. کاك سەعیدی هومایوون کە خوشکەزای قازییە، بۆ ڕوونکردنەوەو شیکردنەوەی چەند جێگەیەکی ئەو بەڵگەنامەیە یارمەتییان دام. زۆر سوپاس بۆ گەورەیی و پیاوەتیی هەردوولایان.

2-(گندمی کە در تپبیت است)، تپبیت (تەسبیت) ناوی جێگەیەکەو عەمباری دەغڵ و دان بووە.

3-معینی: محەمەد ئەمینی موعینی، وەزیری کیشوەر لەکابینەی کۆماری مەهاباددا.

4-(سید سلام نمیدام هشت هزار تومان)، سەیید سەلامی حوسەینی، ئەرباب(خاوەن)ی دێی سەوزی بووە.

5-بابا شێخ: جەنابی حاجی بابا شێخ؛ سەرۆك وەزیرانی حوکوومەتی مەهاباد.

6- لەدوو جێگەدا ناوی سەروان شەریف هاتووە، ئەم سەروان شەریفە ئەفسەرێك بووە لەپادگانی مەهاباد کەئەو سەردەمە لەلایەن حوکوومەتەوە وەك وەکیل(پارێزەر)ی بەزۆر دانراو(تسخیری) بۆ پێشەوا قازی دیاری کراوە، پیاوێکی بەڕێزو ڕاستگۆ بووە، پاشتر خاتوو مریەمی کاکاغازادەی خەڵکی مەهاباد بوو بەهاوسەری. زۆربەی ڕووداوەکان لەبارەی قازییەوەو کاروباری بەدادگادانی ئەوی بۆ خەڵکی مەهاباد گێڕابووەوەو ئاشکرا کردبوو.

7-(عیالم مادر بچەها... و ملا عبدالله)، مەبەست مەلا عەبدوڵڵای مودەڕڕیسییە.

8-(اگر ان پانزده هزار تومان بالا اخز شد بە هر یك از سعید همایون و میرزا رحیم... و بە محمد فیروزە خانم)، سەعیدی هومایوونی کەسایەتییەکی بەڕێزو خۆشەویستی مەهابادە(لەبنەماڵەی فەیزوڵڵا بەگییە)و خوشکەزای پێشەوا قازی محەمەدە. میرزا ڕەحیم، میرزا ڕەحیمی جەوانمەردی قازییە.

محەمەدی فەیرووزەخانم کارمەندی ئیدارەی دوخخانییات(کارگێڕیی تووتن)ی مەهاباد بووە، تار ژەنێکی لێهاتوو بووەو پوورزای قازی بووە.

9-میرزا ڕەحمەت: خودا لێ خۆشبوو میرزا ڕەحمەتی شافیعی، یەکێك بوو لەکەسایەتییە ناودارو دیارەکانی مەهاباد.

10- ئاغلێیان: ناوی دێیەکە لەدەوروبەری مەهاباد.

با لێرەدا بگەڕێینەوە دواساتەکانی سیاسەتی ڕژێمی شا بەرامبەر بەکوردو بەڵێن و پەیمان و ڕووداوەکان...

بۆ زیاتر چاوترساندن و سەرکوتکردنی کۆمەڵانی خەڵك ڕژێمی شا چەندین تێکۆشەری تر بەخنکاندن حوکمدا لەوانە:

لە 7ی نیساندا، حمید مازوچی، ڕەسول نەغەدەیی، ملازم عبدالله ڕەوشن فیکر وەملازم محمد فاگمی لەمەهاباد کران بەسیدارەدا. هەر لەو ڕۆژەدا لەسەقز ئەمانەی خوارەوە لەسێدارە دران: شێخ حمە امین کەس نەزان، ئاغا صدیقی یازی بلاغی، علی ئاغای تەموتە، ئەحمەد خانی فاروقی، عەولاخانی فاروقی، حمە خانی فاروقی، ڕەسول ئاغای میرەدێ، حسین خانی کانی نیاز وە عبدالله مەتین.

وەلەبۆکان: علی بەگی شێرزاد، محمد بەگی دانشوەر، ئەحمەد خانی کەلتەگە، محمد خانی بابە خان بەگ وە محمود خانی تورکمان کەندی، کران بەپەتی سێدارەدا.(28)

سەرەڕای ئەوە بەدەیان لێپرسراوو سەرکردەی کۆمار لەزیندان توندکران و دەیانی تر خۆیان نەدا بەدەستەوەو ئێرانیان بەجێ هێشت یاخۆیان شاردەوە.. ئیتر چەوسانەوەو ئازاردان لەخراپترین شێوەدا دەستی پێکرد، گەلێکی شکاو، بەکاتیش بێت، بکەوێتە بەردەست دوژمنێکی کۆنەپەرستی خوێن ڕێژ، ئەبێت ژیانی چۆن بێت؟

سەرەك وەزیرانی ئێران- احمد قوام‌ولسەڵتەنە- ئەو دەورەی پێی سپێررا بو پێی هەستا، نەخشەکەی بەئەنجام گەیاند، ئەوسا فەرمانی پێ‌کرا کە ئیستقالەی خۆی و وەزارەتەکەی پێشکەش تەختی شا بکات و هەر خێرا جێ‌بەجێ‌ی کرد.

دوای ڕوخانی هەردو کۆمار، بەڵێنەکانی قوام لسەڵتەنەو پەرلەمان و سەربەستی دیموکراسی و مافی کرێکاران و ئازادی بیروڕاو چالاکی پارتی و ڕێکخراوەکان و نوێنەرانی تودە لەوەزارەت و تاد... چیان لێ بەسەر هات؟ ئەوانە وەکو هەڵم چوون بەئاسمانا و نەك هەر شوێنەواریان نەما، بەڵکو ڕژێمی تاران کەوتەقەلاچۆکردنی هەمو بیروەنگ و داوایەکی ئازادی، سەر لەنوێ ستەم و زۆرداری سەرانسەری ئێرانی گرتەوە.

لەشوێنی خۆشیدایە، دوای ئەوانە، ئاورێك لەپەیمانەکەی نێوان سۆڤیەت و ئێران بدەینەوەو بزانین کۆمپانیای هاوبەشی نەوت چی لێبەسەر هات:

"پاش ئەوەی حکومەتی قوام‌ولسەڵتەنە بەیارمەتی ئینگلیزو ئەمریکا لەجولانەوەی ڕزگاریخوازانەی ئازەربایجان و کوردستانی‌داو لەگۆمی خوێناو خۆڵدا نقومی کردن، ڕێکخراوەکانی حیزبی تودەو یەکێتیەکانی کرێکارانی لەناوبرد...

ئەوسا لەتشرینی یەکەمی ساڵی 1947دا پەیمانەکەی سۆڤیەت و ئێرانی خستەبەردەم پەرلەمان... پەرلەمانیش رەفزی کرد..."(29)

بەڵی نزیك روانین و دورکەوتنەوە لەتێگەیشتنی سروشتی رژێم و چینی دەسەڵاتدار... نەبونی بنچینەی زانست لەشیکردنەوەی سروشتی رژێمی تاران، دەرك نەکردن بەپیلان و نەخشەی دوژمنانە بەرامبەر دوو گەلی ئازادیخواز و دوو قەوارەی خودموختار... ئەبێت هەر ئەوە ئەنجامی بێت.

ئەگینا زۆر ئاشکرا بو کە رژێمی شا نۆکەری ئیمپریالیزمە، لەوەش ئاشکراتر ئەوە بو کەئیمپریالیزمی بەریتانیا هەر لە سەرەتای ساڵی 1920 وەبەهۆی (کۆمپانیای پیترولی سەروی ئێران) دەستی بەسەر نەوتی ئێراندا گرتبوو، ئیمپریالیزمی ئەمەریکاش هەر لەکۆتایی ساڵی 1921وە بەهۆی (کۆمپانیای ستاندارد اویل اوف نیوجرسی)یەوە هاوبەشی نەوتەکە بو... لەدوایشدا هەمو نەوتی ئێران کەوتە بەردەستیان، ئەی چۆن دەست بەرداری ئێران و نەوتەکەی ئەبن، چۆن رێگە ئەدەن رژێمی تاران روو بکاتە لایەکی تر یان رێگەی ئازادی گەل بدات و جێگەیان پێ لێژ بکرێت؟ بێگومان سروشتی ئیمپریالیستیی ئەو دوو دەوڵەتە هەرگیز رێگە بەوانە نادەن، ئەوە راستیەکە زۆر لەمێژەوە ئاشکرایەو بیر لێکردنەوەی قوڵی ناوێت.

پەراوێزو سەرچاوەکانی پاری یەکەمی بەشی هەشتەم

1-د. حسن محمد، مسأله النفط ومؤامرات الاستعمار في ايران ترجمة احمد عبدالكريم، طبعه بغداد-ص15و 16.

2-د. حسن محمد، هەمان سەرچاوە، ل15و16و 17.

3-سليم طه التكريتي، معركة النفط في ايران، بغداد 1951، ل 109ء 110و 111و 112.

4-علاءالدّين سەجادی، شۆرشەکانی کوردو کوردو کۆماری عیراق بەغدا 1959، ل 304و305.

5-ب- ئەلوەندی، زنجیرە روداوێکی گرنگ... رۆژنامەی دەنگی کورد ژمارە 48ی ساڵی 1960.

6- ریدر بولارد سەرچاوەی ناوبراو، ل192و 193.

7-جورج لنشوفسكي- الشرق الاوسط في الشؤون العالمية، ج1ترجمة جعفر خياط، بغداد 1964 ص246، 247.

8-هێمن سەرچاوەی ناوبراو، ل22.

9-علاءالدين سجادی، سەرچاوەی ناوبراو، ل287و 288و 289.

10-نامەیەکی دەست خەتی مصطفى خۆشناو بەئیمزای خۆی. بروانە مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەرگی یەکەم-ستوکهولم 1992.

11-12- نامەیەکی تایپکراو. بروانە، مەحمودمەلا عززەت،هەمان سەرچاوە.

12- علاءالدين سەجادی، سەرچاوەی ناوبراو، ل 290 بەداخەوە کەهیچ سەرچاوەیەك بۆ ئەم پێکهاتنە دەستنیشان نەکراوە لەناو بەڵگەنامەکانی سەردەمەکەشدا شتێکی وا ناکەوێتە بەردەست کەباسی ئەو ڕێکەوتنە بکات، هەروەها بۆ ڕێکەوتنەکانی تریش کەعەلائەدین سەجادی باسیان دەکاتو ژمارەیەکیان لێرەدا دەبینرێن.

13-ب. ئەلوەندی، زنجیرەی ڕوداوێکی گرنگ.. ڕۆژنامەی دەنگی کورد ژمارەی 69ی ساڵی 1960 لەناو سەرجەمی ئەو بەڵگەنامەو ڕۆژنامانەی لەبەردەستدان، ئاماژە بۆ کارێکی لەم بابەتە نەکراوە...

14-زانا، بیرەوەری دامەزراندنی کۆماری کوردستان لەمەهاباد، ڕۆژ نامەی خەبات ژمارە 413/ بەغدا/1960.

15-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل26.

16-بەگشتی پێك هێنانی وەفدی هەردوولاو ناوەڕۆکی ئەو ڕێککەوتنە لەکتێبەکەی ئیگلتنەوە وەرگیراو، کەلەگەڵ ئەو دەقەی لەگۆڤاری هەڵاڵەدا بڵاوکراوەتەوە جۆرە جیاوازییەك لەنێوانیاندا هەیە، وەك لەجێگەیەکی تردا ڕووناکیی خراوەتە سەر.

17- Wiilliam Eagleton, op. Cit, p. 106

18- William Eagleton, Ibid.P. 106

19-علاءالدين سەجادی، سەرچاوەی ناوبراو، ل299.

20- علاءالدين سەجادی، هەمان سەرچاوە، ل308و 309.

21-علاءالدين سەجادی، هەمان سەرچاوە، ل 308.

22-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل26و 27.

23-علاءالدين سجادی، سەرچاوەی ناوبراو، ل310و 311.

24- لەپەراوێزی کتێبەکەی ئیگلتن کە جەرجیس فتح الله وەریگێڕاوە بۆ عەرەبی، ل 195.

25- هێمن سەرچاوەی ناوبراو، ل27و 28.

26-هێمن، هەمان سەرچاوە، ل28.

پەراوێزو سەرچاوەکانی پاری دووهەمی بەشی هەشتەم

1-بۆ سەرنجدان لەدەقی پەیمانی نەوت، بڕوانە: مەحمودمەلا عززەت، ك.م.م. چاپی 1984و1986 ل159-162.

-سليم طه التكريتي، معركة النفط في ايران، بغداد، 1951 ص109-112

2-عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو.

3-ئەبولحەسەنی تەفرەشیان، پاشەکشەی بارزانییەکان لەکوردستانی ئێران، وەرگێڕ حەسەنی سەیف(قازی) 1987، ل 16و17. ئەو نووسینە بەشێکە لەکتێبی (قیام افسران خراسان) 1977، کەناوبراو نووسیویێتی، ئەم خۆی ئەفسەرێکی کۆماری ئازەربایجان بوو، لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی ترو دوو تۆپ نێرابوون بۆ کوردستان بۆبەهێزکردنی بەرەی جەنگ.

4- هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل27-28.

5-عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل68-69.

6- کوردستانی نوێ، ژمارە 390، 1993/5/17.

7-عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل61.

داخم ناچێت کە دکتۆریش یەکێکە لەوانەی کەئەو ناوەی بۆ ڕووخاندنەکەی کۆمار بەکارهێناوە، دیسان لەبەکارهێنانی هەمان "زاراوە"دا بۆ هەرەسی شۆڕشەکەی ئەیلول1961، لە 1975دا هەمان بۆچوون جێگەی خۆی دەگرێ.

8-احمد شریفی، عشایر بارزان، ل45.

9-نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان، کورد لەگەمەی سۆڤیەتیدا، ئوتریخت1993، ل 265.

10-ئارچی ڕۆزڤێلت، ك.ك لەمەهاباد، ل 51.

11- ئارچی ڕۆزڤێلت، سەرچاوەی ناوبراو، ل52.

12-کوردستانی نوێ، ژمارە 390، 1993/5/17، "دیدەنی کوڕی ڕەش" دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل10-11.

13-دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل33، 34.

14-دکتۆر ڕەحیمی قازی، هەمان سەرچاوە، ل9-10. دکتۆر ئەو بڕگەیەی دوایی لەئارشیوی دەوڵەتی شوورەوی دەرهێناوە، بەڵام بەداخەوە ئاماژەی بۆ جۆری ئەرشیفەکەو ژمارەو شوێنی نەکردووە.

-بۆ زانیاریی زیاتر دەربارەی ئەو مەحکەمانە، بڕوانە ئەم سەرچاوانەی لەم باسەدا ناویان هاتووە.

15-بەکورتی هەڵکەوتی دیریکی لەڕۆژنامەکانەوە، وەرگێڕی حسین حزنی موکریانی. نشرەی دەنگی گیتی تازە 3، 1947، چاپخانەی معارف، بەغدا، ل 3. لەڕۆژنامەی جهان پاك، ژمارە1، وەرگیراوە.

16- جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل544.

17-ئارچی ڕۆزڤێلت Archie Rooseult- For lust Of Knowing, memoirs Of an Intlligence Office, George Weiden feld+ Nicolson, limited, London-1988.P.287-288.

18-دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل 38، 39.

19- ئارچی ڕۆزڤێلت0ئارشی ڕۆزڤێلت) کۆماری کورد لەمەهاباد، ل 57.

سەرنج:

لەدەقە وەرگیراوەکانی هەندێ سەرچاوەدا زۆر جار لەنێوان دوو وشە یان دوو ڕستەدا چەند نوختەیەك بەم جۆرە دانراوە... واتە لەو شوێنانەدا یان وشە یان ڕەستەی تر هەیەو بەپێویستم نەزانیوە بنووسرێ، تکا لەخوێنەری بەڕێز دەکەم لەوە ئاگادار بێت.

بەشی نۆهەم

بۆچی جەمهوریەتی کوردستان وابەئاسانیی روخێنرا..؟

1-ئیمپریالیزم و کۆنەپەرستیی...

2-دامەزراندنی کۆمار لەسەر زەمینەیەکی پتەوو هەلومەرجی رەسیو نەبوو...

3-لاوازیی هەستو نەستی نەتەوەیی و کزیی هوشیاریی سیاسیی...

4-جێگیر نەبوونی خەباتی یەکگرتووی گەلانی ئێران و نەبوونی بەرنامەیەکی هاوبەش...

5-خۆبەدەستەوەدانی پێشەوا قازی محەمەدو هاورێکانی...

6-باش نەناسینی دۆستو دوژمن و زوو باوەرکردن بەداگیرکەر...

7-ناکۆکی و ناتەبایی ناو ریزەکانی گەل..

8- مانەوەی رژێمی دەرەبەگی و سیستمی خێلەکیی و دواکەوتوویی کۆمەلگەی کوردستان...

9-لاسەنگیی لەچەك و ئازوقەو تفاقی پێویستو لەروی ئابوریی و داهاتەوە.

10-سیاسەتی چەوتی یەکێتی سوڤیەتو کشانەوەی لەشکری سور لەئێران،

11-بەئاسانیی روخانی کۆماری ئازەربایجان.

12- سودوەرنەگرتن لەتوانایی ئابوریی و مرۆڤیی ناوچەکانی تری کوردستانی ئێران و هەموو بەشەکانی تری کوردستان.

جێگەی جوگرافیی کوردستان لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕستدا شوێنێکی ستراتیژیو جێگەی سەرنجو بایەخو تەماعی هێزە هەرێمییەکانو زلهێزەکانی دنیاش بووە، سەبارەت بەداگیرکردنو دابەشکردنیشی باری جیۆپۆلیتیکو بارێکی جیۆستراتیجیی هەستیارو ئاڵۆزی بۆ خوڵقێنرا، کەکۆماری کوردستانیش دامەزرێنرا سنوورەکانی عیراقو تورکیا ئاڵۆزتر بوون، سنوریشی لەگەڵ کۆماری ئازەربایجانی دۆستو هاوپەیمانیدا بێ کێشەو گرفت نەبوو. بەرەکانی رووبەڕووی ئەرتەشی رژێمی شا-ش بەردەوام نائارامو مەڵبەندی هەڕەشەو شەڕو پێکدادانبوون، واتە دوولای سنوری بەهەڕەشەی ناو ململانێی دوو دوژمنی ناسەرەکیی و سێهەمیشی بەسەر یەشەو چوارەمیش بەهەڕەشەی راستەوخۆی دوژمنی سەرەکییەوە گیرابوون، هۆکاری سەرەکیی کەئەو هێزانەی یەك پێدەگرێتەوە مەسەلەی کوردبوونی پارچەیەکی کوردستان بوو. سنوری جواگرافیش بۆ هەریەکەیانو ئایندەی کورد، وەك هەڕەشە سەیری دەکرا..

ئەوانە، ئەو هەڕەشەو ئاڵۆزیانە سەرچاوەی خوڵقاندنی هۆو هۆکارەکانی مەترسیی و روخاندنی کۆمار بوون.. لەگەڵیشیاندا رۆڵی یەکێتی سوڤیەت لەدامەزراندنیو جۆری مامەڵەو هەڵوێستیو کێشانەوەی لەشکری سورو رێکەوتن لەسەر نەوت، لایەنێکی تری گرنگ بوون لەدیاردەی روخاندن...

بەگشتیی و لەگەڵ ئەوانەدا هۆیەکانی شکستیی و روخاندنی کۆماری کوردستان زۆرن، هەندێکیان خۆییو ئەوانی تریان دەرەکین، بەدەر لەلێکدانەوەو بۆچونە کلاسیکییەکان کەهەمیشە هۆیە خۆییەکان بەسەرەکی دەرەکییەکان بەناسەرەکیی دانراون، لەم ئەزمونەی کۆماردا، هەر وەك لەئەزمونی حوکمداریی و مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمودی نەمر لەباشوری کوردستاندا، هۆیە سەرەکییەکان لەخۆییو لەدەرەکیشدا خۆیان دەبیننەوە، بگرە هۆیە دەرەکییەکان کاریگەرو بەتەئسیرتر بوون لەروخاندنەکەدا، لێرەدا ئاماژە بەگەڵێك لەو هۆیە سەرەکییانە دەکەین کەڕاستەوخۆ کاریگەرییان لەسەر روخانەکە هەبووە:

-1-

ئیمپریالیزمو کۆنە پەرستیی

بەرژەوەندییە ئابوریی و بازرگانییەکان، ستراتیجی زلهێزەکانو نەخشەیان بۆ دەستگرتن بەسەر ناوچە جوگرافییە هەستیارەکاندا، سەقامگیرکردنی ناوچەی تامپۆن لەبەردەم هەڕەشە گەورەکاندا، بازاڕ دۆزینەوە، ململانێ لەسەر نەوت(1) سەرچاوەی کەرەسەی خاو بۆ پیشەسازیی.. ئەوانە هۆی سەرەکین لەنەخشەی دەوڵەتە سەرمایەدارو زلهێزەکانی دنیادا بۆ دەستبەسەراگرتنو داگیرکردنی ئەم وڵاتو ئەو وڵات... کوردستان یەکێك بووە لەو ناوچە گرنگانەی گەلێك لەو بەرژەوەندییانەی ئەو زلهێزانەی تێدا بینراوە، یان چاوەڕوانکراو بوەو، هەر لەکۆنیشەوە مەیدانی ململانێو شەڕو داگیرکردنو لەشکرکێشی بووە... لەدوای یەکەم جەنگی جیهانیش، ئەو بۆچونو نەخشەو هەوڵانە بەرینو زیاتر بوونو زۆرانبازییەکان ئاشکراو توندوتیژتربوون.. کاتێ بزووتنەوەی نیشتمانیی کوردانیش سەری هەڵداوە، بەهۆی بارو دۆخە هەرێمییەکانەوە، بەهەڕەشەیەك بۆ سەر بەرژەوەندییەکانیان دانراوە، بۆیە راستەوخۆ بەرەنگاری بوونو لەدژی وەستاونو بونە هۆی سەرەکیی لەروخاندنو لەناوبردنی راپەڕینو شۆڕشو قەوارە ئازادەکان.

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان، سەبارەت بەکاتو شوێنو جۆری دامەزراندنو هۆیە راستەوخۆکان، بەهۆی ململانێی زلهێزەکان لەسەردەمێکی زۆر ناسكو جێگەی زۆر هەستیاردا، کەسەردەمی سەرەتای شەڕی سارد بوو، ئێرانی رووبەڕووی یەکێتی سۆڤیەت کرد کەلەپشتیشیەوە هەردوو زلهێزی خۆرئاوا بریتانیا و ویلایەتە یەککرتووەکانی ئەمریکا بوو.... لەبەر ئەوانە ئەم کۆمارە کەوتە ناو بازنەی دژەکان، بەبەرژەوەندییەکانی ئەمریکاو ئینگلیزیشەوە، بۆیە کارێکی چاوەڕوانکراویش بوو کەراستەوخۆ پاڵپشتی رژێمی کۆنەپەرستی تاران بن، نەخشە لەدژی نەیارەکانی دابنێنو هەمووجۆرە یارمەتییەکی بدەن.. وەك نمونەیەك:

"سەفیری ئەمریکا لەتاران ج. الن لەگەڵ (رزمارا)ی سەرەك ئەرکانی گشتیی ئەرتەشی ئێران سەری لەبەرەکانی شەر ئەدا لەکوردستان..."

جگە لەوە:

"بەشەکانی لەشکری بریتانیا بەسەرکردایەتی (میجەر ئوکشادا سنردا) یارمەتیی دەسەڵاتی سەربازی ئیرانی ئەدا بۆ دامرکاندنەوەی جوڵانەوەی رزگاری خوازی کورد.."(2)

ئەوانەو یارمەتیی لۆجستیو گوشار خستنە سەر روسەکان بۆ کێشانەوەی لەشکری سور، مانۆڤرە سیاسییو سەربازییەکان، هەڕەشە بەشەڕێکی نوێ، نوێ دروستکردنی بۆمبی ئەتۆم لەلایەن ئەمریکاوە، ئەوانە پاڵپشتێکی گەورە بوون بۆ تاران کەراستەوخۆ لەدژی کۆمارەکەی کوردبن..

دەربارەی سیاسەتەکانی ئینگلیزو ئەمریکا لەدژی کورد، لێکدانەوەی حزبی دیموکراتی کوردستان لەسەردەمی خۆیدا بەم جۆرە بوو:

"ئینگلیزەکان بەتایبەتی لەوە دەترسان لەچەسپاندنی کۆماری کوردستان لەئێران تەئسیر بکاتە سەر کوردستانی عیراقیش کەسەرچاوەی نەوت بو، نەوتەکەش زیاتر بەدەست شیرکەتەکانی ئینگلیزەوە بو ئەمریکاییەکانیش هەم بەگشتی دژی پەرە ئەستاندنی رزگاریخوازیی بونو هەم بونی بنکەیەکی دیموکراتی وەك کۆماری کوردستانیان لەئێران بەزیانی نفوزی خۆیان لەناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕستدا دەزانی، بێجگە لەوە شیرکەتەکانی نەوتی ئەمریکاییش لەنەوتی کوردستانی عیراقدا بەشداربوون. بۆیە ئەم دوو وڵاتە ئیمپریالیستە بەهەموو هێزیان رژێمیی کۆنەپەرستی ئێرانیان بۆ لەناوبردنی کۆماری کوردستان هانداو لەهەمو بارێکەوە دراوو چەكو موستەشار یارمەتیان پێکرد...(3)

-2-
دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان
لەسەر زەمینەیەکی پتەوو هەلومەرجی ڕەسیوو ڕەخسیو نەبوو

دامەزراندنی کۆمار لەناو پرۆسەیەکی وادا نەبوو کەزەمینە بۆ کارێکی وا گەورە خۆش بکرێت، هەلومەرجەکان بەسازاویی بێنەئاراوە، بارودۆخەکان بەو جۆرە لەدژی دامەزراندنی کۆمار نەبن.

هەرچەندە کاری باش‌و چاوێنی‌و هەنگاوی لەبارو بەسوود نرا، بەڵام ئەو دیاردانە رێگەی گۆڕانی رادیکاڵ‌و بنەڕەتییەکی ئەوتۆیان نەئەدا کەپایەگەکانی سەقامگیرکردنی قەوارەکە بینابکرێن‌و کۆمار لەدیفاکتۆیەکی تەمەن کورتەوە بکرێتە دیژۆرێکی وا کەلەخەمی روخان‌و بەردەم هەڕەشەکان ڕاوەستاوو خۆگربێت...

لەسەر رۆڵی سەرکردایەتییەکەو ئاستی تواناکانی خەمڵان‌و چەسپاندنی ئەزمونەکە، لەنرخاندنی ئەو سەرکردایەتییە حزبی دیموکرات لەکۆنگرە سێهەمێدا دەڵێت:

"کزی سەرکردایەتی حیزب‌و نەبونی رێکخراوێکی رێك‌و پێك‌و بەدیسپلینی حیزبی، نزم بونی تێگەیشتن‌و بێ ئەزمونی زۆربەی بەرێوەبەران‌و کادرەکانی حیزب لەکارەساتی پاشەکشەی جولانەوەی رزگاریخوازی گەلی کورد بەتەواوی دەرکەوت. حیزبی شورشگێڕ ئەوحیزبەیە کەلەوەختی شکستدا بتوانێ بەرێك‌و پێکی پاشەکشە بکات، خۆی نەدۆڕێنێ..."(4)

بۆیە پێکهاتەی کۆمەڵگەی قەڵەمرەوەکەی کۆمار لەڕوی کۆمەڵایەتی‌و چینایەتی‌و هوشیاریی سیاسیی‌و رۆڵی جەماوەر،گۆڕانێکی گەورەی بەسەردا نەهات، تاڕادەیەکی زۆر پێوەندییە خێڵەکی‌و دەرەبەگییەکان وەك جاران مابوونەوە، ئەرکە قورسەکان لەسەر شانی جوتیاران‌و خەڵکی زەحمەتکێش بوون.. بالەمەدا بزانین یەکێك لەسەرکردە سەربازییەکان چیی بۆ تۆمار کردوین، ئەفسەری بەتواناو یاریدەدەری سەر لکی چواری هێزەکەی کوردی عیراق لەنامەیەکیدا بۆ فەرماندەکەی کەجەنڕاڵ حەمە رەشید خان فەرماندە هێزی بۆکاو مەنتیقە بوو، ئاوا دەنوسێت:

نامەی ژمارە(58)

نامەی محەممەد عەلی ئاغا زادە(وەهاب ئاغای جندیانی)

325-2-21

گەورەم جنابی آغای محمد رشید خان

عرض وتقدیم

دەستتان ماچ دەکەم واحوالی شریفتان دەپرسم و ایمەش باشین بلام گەورەم ئەو ظلمەی کەمن لەدی آلتونی سەرو دەکەم تاایستا عجم نەیکردوو ئەگەر وایە فرق لەبەینی منو امنیە چیە؟ صد خوزگەم بەامنیە.

1-ئەم دیە 10 مالە چواریان دایکی هەتیون.

2-لەو روژەوە کەهاتومە ایرە اهالی ئیرە نەماستو نەدویان خواردوە...

3-پیاوەکانیان یان نان بو پوست دەبن یان داردەشکێنن یان لەدێدا ایشی تریان پیدەکەم.

4- ژنەکانیان یان نان دروست دەکەن یان چیشت لی دەنێن.

5- خانووەکانم خراپ کردن چند مال ایستا بی سکنی ماون.

6-گوێدریژەکان دائم لە ایشن.

7-حیوانیان نیە 10 شەکم لی ستاندون.

8-هەر مالیك 15 نفرمان لیداناوە جیگای صاحب مال نیە لی دانیشن.

9-نوینەکانیان داگیرکراون نوینیان نیە خۆیان پی بخەون.

10-منجەلو دیزەیان همولای ایمەن نیانە چیشتیان تی بخون.

گەورەم وجدانم زور نارەحەتە حتی نانیش بەراحتی ناخوم لەبەر اهو نالەی پیرەژنو مندالو گەورەو چوك یعنی ئەم نارحتیەی اهالی ئەم دیەتیدا کسی تیدا نیە..

ئەگەر هەر نەبیت امر بفرمون کە کاکە مصطفی تواو نقلی حلقەنی بکات بلکی 60نفریك لەسیداوا تأمین بکم یان مساعده بفرمون 60نفریك لە دێ التونی خوارو دابنێم ایتر چارەیك نەفرمون اهالی بەشەو دەکەونە کیوانو لەژیر ئەم زوڵمە رادەکەن.

بویە بەرسمی عرضم نەکردی چونکە نامەوی کس حسی ئەم زوڵمە بکات. ایتر امر امری جنابی عالیتانە گەورەم.

بچوکی مخلصتان

محمد علی اغازادە(5)

لەگەڵ ئەو ئەرکە گران و پڕ مەینەتیانەشدا:

"حزب و کومار یاسای چاك کردن و دابەش کردنی زەوی و زاریان دانەنا وەتەنیا ئەوەندەیان دەرخست کەهەول ئەدرێ بۆ چاك دابەش کردنی بەروبووی زەوی جوتیاران کەلەخاوەن موڵکەکانیان گرتووە."(6)

رەنگە بۆ ئەو سەردەمەو بۆ مۆلەقەیی باری سیاسیی و هەڕەشەکانی بەردەم، ئەو داوایە بەبارێکی قورس دابنرێت، بەتایبەتی لەتەمەنێکی واکورتدا، بەلام کەئەوەش نەکرا:

"دەرەبەگ و خاوەن موڵکەکان ئیمتیازە کۆنەکانیان پارێزگاری کردبو..."(7)

بەوەش پەیوەندییە کۆنە دەرەبەگی و خێڵەکییەکان دەوامیان هەبوو، هەندێ جار دەسەلاتە سیاسییەکەش خراپ بەکاردەهێنراو بۆ بەرژەوەندییە نائاساییەکانی ئەم سەرەك خێڵ و ئەو سەرەك تیرە بەکار دەهێنران.

لەگەڵ ئەوانەشدا:

"زۆربەی بەڕێوەبەران بۆ یەکەم جار لەژیانیاندا دەستیان بەکاری سیاسی کردبو، تاقیکردنەوەیان کەم بو.. بەڕێوەبەریەك پیك هاتبو کەپایەی گەیشتن و تاقیکردنەوەی سیاسی لەڕادەی ئەو مەسئولیەتەی کەهاتبۆوە ئەستۆی نزم تر بو..."(8)

بۆیە حزبەکەش کەبەوەڵەدبوی ئەو کۆمەڵگەیە بوو نەیدەتوانی رووبەڕووی کێشەسیاسیی و ئابورییە سەرەکییەکان و ململانێ هەمەجۆرەکان بێت:

"حیزبی دیموکراتیکوردستان لەکۆمەڵی کوردەواری ئەو وەختە هەڵقولابوو هەرچەندە پێشرەوی کۆمەڵ بو، بەلام نەی دەتوانی حیزبیك بێ کەبەپێی تیوری زانستی پەرەستاندنی کۆمەڵ بجولێتەوە.

مەبەست تەنیا ئەوەیە کە تەنانەت یەکێتی فکریش لەسەر بنەمایەکی رون بەتەواوی پێك نەهاتبو... لەسەر گیروگرفتەکانی گشتی ئێران و گیروگرفتەکانی ناوخۆ، یەکێتی.... یەکێك لەئەرکەکانی بنەڕەتی هەموو شۆڕشێك، تەنانەت هەمو گۆڕانێکی قولی کۆمەلایەتیش تێکدانی دەزگای دەولەتی کۆن و دانانی دەزگای نوێیە کە بەئامانجەکانی شۆڕش وەفادار بێ و خزمەتی کۆمەلانی خەڵك بکاو دژی دوژمنانی جولانەوە تاسەر رابوەستێ، بەداخەوە سەرۆکایەتی کۆماری کوردستان

نەئەو دەرفەتەی هەبو، چونكە ئەو ماوەیەی بەدەستییەوە بو كەمتر لەساڵێك بو نەئیمكانی ئەوەی هەبو...

لەدرێژەی قسەكانداو لەسەر سوپای كوردستان دەڵێ:

"هێزی پێشمەرگە نەلەباری سیاسیو نەلەباری عەسكەریەوە پەروەردە نەكران..."(9)

گومان لەوەدا نییە زۆر لەناتەواوییەكانی دەگەڕێنەوە بۆ ئەو پێكهاتەو خەسڵەتانەی ئەو حزبەو ئەمیش ئاوێنەی كۆمەڵگەكەی كوردەواریی بو كەلەناو جەرگەیەوە هەڵقوڵا بوو.

لاوازیی هەستو نەستیی نەتەوەییو كزیی هوشیاریی سیاسیی

مانەوەی رژێمی دەرەبەگیو نیمچە دەرەبەگیو خێڵەكی، گیانی هۆزو خێڵ پەرستیی بەسەر گیانی نیشتمانو نەتەوە پەروەریی زاڵكردبوو، نەخوێندەواریی و هەژاریی و دواكەوتوییو چەوساندنەوەی هەمە لایەنەی سەدان ساڵ هۆی كاریگەر بوون بۆ خولقاندنی كەموكورتییو بۆشاییەكانی ناو كۆمەڵگەی كورد... حزبی دیموكراتی كوردستانی ئێران لە كۆنگرەی سێهەمیدا تیشك دەخاتە سەر هەندێ لایەنی ئەو بۆچونانەو ئەڵێت:

"پاشكەوتنی كۆمەڵی كوردەواری ئەو سەردەم رێگای نەدەدا جوڵانەوەی رزگاریخوازی گەلی كورد قوڵتر بێو ببێتە هۆی گۆڕانێكی بنەڕەتی كۆمەڵایەتی، ئەو بۆ خۆی یەكێك لە هۆیەكانی تێكشكانی كۆماری دیموكراتی كوردستانیش بو بەڕاستیش لەباری كۆمەڵایەتییەوە جوڵانەوە زۆر پێش نەكەوتبوو ماوەی نەبو پێش كەوێ نەحیزبو نەكۆمار دروشمی شۆڕشگێڕی وایان هەڵنەگرتبو كە جوتیاران یانی زۆربەی دانیشتوانی كوردستان بۆ لای خۆی رابكێشێو بیانكاتە پشتیوانی شێلگێری كۆماری مهاباد...."(10)

رۆژهەڵاتی كوردستان پێش دووەم جەنگی جیهان نیشتمانێكی تاڕادەیەك خامۆشو بەدوور لەچالاكیی سیاسییو خەباتی نیشتمانییو نەتەوەیی بووە. هەرچەندە رێكخراوی سیاسیی پێكهێنراو چالاكیی سنور تەسكیان هەبوو، بەڵام نەبوونە ئەو ئامرازەی خەبات كە زەمینەی بزووتنەوەیەكی نیشتمانیی باشو سازاو

برەخسێنن، ژ.ک-یش لەڕوی دروشم و ئامانج و چالاکییەوە هەنگاوی گەورە گەورەی نا، بەڵام ڕێبازی خەبات و وەلاوەنانی خەباتی چەکداریی بۆ ئەو سەردەمە لەڕوی تیۆریی و سروشتیی تێکۆشانی سەردەمەکە، نەدەگونجا لەگەڵ سروشتی داگیرکەرو رادەی ئامادەیی بۆ دان نان بەمەندیّ مافی کوردا.... لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت بڵێین کەلایەنێکی پوسەتیڤ و هۆشمەندانەی ئەو ڕێبازە لەتێگەیشتنێکی هوشیارانەی سروشتی کۆمەڵگەی کوردەواریی و داگیرکەرو لاسەنگیی هێزو کەرەسەی جەنگەوە بووە...

ئەم ڕێکخراوەش بوو بووە ئامرازی سەرەکی دامەزراندنی کۆماری کوردستان، چونکە هەر ژ.ک بوو کەحزبی دیموکراتی کوردستانی لەسەر دامەزراو هەر ئەویش بوو بەسەرکردایەتیی پێشەوا قازی محەمەد بەدامەزراندنی کۆمار هەستان...خۆ ئامانج و خواستەکانی ژ.ک لەدڵ و دەروونی خەڵکی کوردی روناکبیرو هوشیار هەر بەردەوام بوو... هەر کۆمەڵەی ژێکافیش بوو کەدوای بڵاوبوونەوەی لەشکری سور لەناوچەکەو موکریاندا جموجوڵ و چالاکییەکی باشی بەخۆیەوە بینی و بووە سەرەتای پرۆسەکە لەسەر زەمینەی ئەوکۆمەڵگەیەی لەناو ئەو بارودۆخانەدا دەژیا، بەرێوە دەچوو.

-4-

جێگیرنەبوونی خەباتی یەکگرتووی گەلانی ئێران و نەبوونی بەرنامەیەکی هاوبەش

حزب و کۆڕو کۆمەڵە سیاسییەکانی ئێران، لەئاست هەستیاریی روداوەکان نەبوون، لەدۆست و دوژمنی خۆیان نەدەگەیشتن، نەیانتوانی بەرەیەکی یەکگرتوو پێکبهێنن... کە کۆماری ئازەربایجان و جەمهوریەتی کوردستان دامەزرێنران دەرکیان بەبایەخیی سیاسی و کۆمەڵایەتیی و نەتەوەیی ئەو دوو ئەزمونە نەکرد و ئاوڕیان لێنەدانەوە، ئەوەشی ناوی بەرەی لێنرابوو ، لەڕاستیدا پێکهاتەیەکی دوور لەبەرەو گیانی هاوکاریی بوو...

"هەرچەندە بەرەیەک لەناو شەش حیزبی ئێراندا وەک حیزبی ئێران، حیزبی تودەی ئێران و حیزبی دیموکراتی کوردستان، فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان و

حیزبی سوسیالیستی و حیزبی جەنگەل پێکهاتبوو ئەو بەرەیە لەبارەی فیکریەوە تەئسیرێکی زۆری کردبووە سەر وەزعی سیاسی ئێران و کۆمەڵانی خەڵکی سەرانسەری ئێرانی لەباری سیاسییەوە وریاکردبووە بەڵام بەداخەوە رۆژێك کەپێویست بو ئەم بەرەیە بەهەمو هێزیەوە بێتە مەیدانی خەبات بێ دەنگ وەستاو بو بەتەماشاچی رووداوەکان...."(11)

رەنگە ئەگەر هەر بێدەنگ و وەك تەماشاکەریش بمانایەتەوە، قوام ولسەڵتەنە نەیتوانیبایە نەخشەکانی بەو جۆرە ئەنجام بدایە. بۆیە تێکۆشانی ئاشکراو ئەو نیمچە ئازادییە خەڵك فریوێنە، وەزیردانان و نەقابە ئازادکردن، ئاسان حزبی تودەیان خستە ناو داوەکەوە کەلەدواییدا باجەکەشی لەسەر گەلانی ئێران زۆر کەوت، ئەوانەش سەرەنجامی جێگیرنەبوونی خەباتی یەکگرتووی گەلانی ئێران و نەبوونی بەرنامەیەکی هاوبەش بوو، نیشانەی لاوازیی هۆشی سیاسیی بوو، بۆیە لەدواییدا:

"دوژمن بەتاکتیکی زیرەکانەی خۆیەوە توانی لەیەك یەکی ئەم حیزبانە زەربە بوەشێنێ، هێزەکانیان بڵاوبکاو رێگای خۆپاراستنیان نەداتێ...(12)

لەڕاستیشدا بیروبۆچونی هەڵە، رێگەی نادروست، بیرو لێکدانەوە نازانستانە، تێنەگەیشتن لەخۆو لەبەرامبەرو لەدوژمن، تێنەگەیشتن لەیاساکانی گەشەکردنی کۆمەڵ و گۆڕرانە مێژوییەکان، سەرەنجامێکی پێچەوانەو دژ بەخواستەکانی گەلیان لێبەئەنجام دێت و رووداوەکان دژ بەخواستەکانی جەماوەرو رەوتی مێژو وەردەچەرخێنرێن. خۆ ئەو ناتەباییە هەر گەل و حزبەکانی دەری کوردستان و ئازەربایجانی نەگرتبۆوە، بەڵکو تەنانەت لەنێوان ئەم دوو کۆمارە ئازادەشدا ناکۆکییەکان شارراوە نەبوون، وەك لەجێگەی خۆیدا روونکراوەتەوە....

-5-

خۆبەدەستەوەدانی پێشەوا قازی محەمەدو هاورێکانی

تائێستاو بەوردیی هۆی خۆبەدەستەوەدانی پێشەوا دەرنەخراوە، یاروون و ئاشکرا ئەو هۆیانەی پاڵی بەپێشەواوە نا بۆ ئەو هەنگاوە، ئاماژەیان بۆ نەکراوەو رووناکییان نەخراوەتەسەر، هۆکارەکان هەڵنەهێنجراون.

بۆیە هەڵوێستی ئەوسەرکردەیە لەرۆژی کارەسات و ناخۆشیدا، خۆبەدەستەوەدانی، مەسەلەیەکی گرنگە لەمێژوی کۆمارو نەتەوەی کوردیشدا، چونکە چاوەڕوانی هەڵوێستەی لەو جۆرەی لێنەدەکرا کە بوو بەهۆیەك لەهۆکانی روخان و هەرەسی قەوارەکە، لەبەرئەوە کەڕاستەوخۆ کاری کردە سەر ورەو متمانەو گیانی بەربەرەکانیی کۆمەلانی خەڵك، بەڵکو گیانی بەربەرەکانیی و ورەی پەك خست، بڕوا بەخۆو بەهێزی خۆ روخاو گیانی بلاوەپێکردن و خۆپاراستن باڵی بەسەر خەڵکیدا کێشا، تا ئەو ئاستەی کەتەنانەت گیانی بەربەرەکانیی لای خەڵکە خۆ ئامادەکردووەکەش بمرێت... ئەوانەی بیریان لەبەرگریی دەکردەوە بەناچاریی وازیان هێنا.. هەرچەندە لەدوا کۆبونەوەدا بۆ بڕیاری چارەنوسسان، زۆربە لەگەڵ بەرگری بوون کەچی زۆری نەبرد گیانی خۆبەدەستەوەدان بلاوبووەوە، پاشەکشەو راکردن دەستی پێکرد، پێشەواش بڕیاری خۆیدا، بۆچی ئەو بڕیارەی دا؟ لەبەرچی نەڕای کۆمیتەی ناوەندی وەرگرت و نەبەقسەی کەسیشی کرد؟ بۆچی گوێی لەدەنگی مەترسیی چونە بەردەستی دوژمن نەگرت؟ کە تەنها وەلامیشی!"لەسەر مانەوە ناچن و دەمانکوژن، بەلام پێم خۆش نیە گەلەکەم بەجێ بێڵم و دەمەوێ لەناو ئەواندا بمرم...)(13)

ئەم وەلامە لەو ساتانەدا لایەك لەجۆری بیرکردنەوەی پێشەوا شیدەکاتەوە، چونکە دوو ئەڵتەرناتیڤی تری لەبەردەمدا بوو، ئەویش یاکشانەوە بۆ خۆدەربازکردن، یان بەربەرەکانیی چەکدارانەو ڕێگەگرتن لەئەرتەشی شا کە مەهاباد داگیر بکاتەوە...

هۆو هۆکارەکانی دیاردەی خۆبەدەستەوەدانی پێشەوا زۆرن و رەنگە هەر کەسێکی تری تێگەیشتوو لەباروودۆخەکەو ژیاوی ناو رووداوەکان، لەجێگەی ئەو بوایە هەر ئەو رێگەیەی هەڵبژاردایە، وەك روونتر لەجێگەی خۆیدا باسیی دەکەین... بەلام ئەوەی

لێرەدا پێویستی بەگوتنە: پێشەوا پەیمانەکەی خۆی بردەسەرو لەگەڵ گەلەکەیدا مایەوە... هەر وەك چۆن لەکاتی پێویستدا لەخەباتدا بوو، لەمەیدان چۆڵکردنیشدا لەگەڵ خەڵکەکە مایەوەو خەیانەتی بەبەڵێن‌و خەڵك نەکرد، لەو ڕێگە هەڵبژاردنەشدا کەدەیزانی‌و دەیگوت" لەسەرمانەوە ناچن‌و دەمانکوژن" دوا هەناسەی لەسەر سێدارە دایەوەو دڵی گەورەی لەلێدان خرا. ئەو خۆبەختکردنە، ئەو ڕۆڵ‌و بیرو ڕێگەو کردەوەیە، دیسان هەر کارێکی شۆڕشگێڕانە بوو ئەگەر تاریکستانی ناو بۆشایی‌و هەڵەو ناکۆکی‌و لاسەنگیی‌و خیانەتەکان‌و ئایندە نادیارەکە لەگەڵ هۆکارەکانی تردا ڕەچاو بکرێن... ڕەنگە هەندێ کەس‌و یەك لایەنە کارەکە بنرخێنێ‌و سەرەنجامەکانی ئەڵتەرناتیڤی دووەم نەهێنێتە پێش چاو، بەڵام بۆ گەیشتنە ڕاستییەکان دەبێت بارودۆخەکە بەوردەکارییەکانییەوە، هەلومەرجەکان کەموکورتی‌و بۆشاییەکان هەمووی لەبەرچاوبن... بێگومانیشە کەهەر لایەنێکی لێکدانەوەکە بۆ ماوەکە بکرێت وا لەهیچ بارو حاڵەتێکدا لەنیشتمانپەروەری‌و دڵسۆزی‌و ئازایەتیی پێشەوا کەم ناکاتەوە نەك هەر لەبەر گیانی خۆدانان‌و قوربانییە گەورەکە، بەڵکو لەبەرئەوەش کە وەفادار بوو بەبەڵێن‌و بەمیللەتەکەی(سەرهەنگ0ئەمیر پەروێزی) فەرماندەی ژاندارمەری مهاباد، چەند ساڵ پاش شکانی جوڵانەوەی کوردستان‌و ئازەربایجان، لەسەر ئیعدامی قازی محەمەدو هاوەڵەکانی لەگۆڤاری ژمارە پەنجای اطلاعاتی مانگانەی چاپی تاراندا نوسیبوی: " دەرۆژ لەپێش لەداردانی قازی‌دا، چەند کاربەدەستی پایەبەرزی باڵوێزخانەی ئەمریکا لەتاران، لەگەڵ سەرهەنگ (پارسی تبار) ئەفسەری قشونی ئێران دەچنە لای قازی محەمەد، کاربەدەستانی ئەمریکایی بەقازی محەمەد ئەڵێن: (ئەگەر مەسەلەی کورد بەگوێرەی سیاسەتی ئەمریکا بەڕێوەبەری، وەسیاسەتی ئەمریکا لەناو کوردەکان‌دا بڵاوبکەنەوە، لەکوشتن ڕزگار دەبی) قازی محەمەد لەوەڵامی ئەمریکاییەکاندا دەڵێ: "من دوو ڕونیم، چاویشم چاك دەبینێ، من دەزانم ئێوە چیتان لەمن دەوێ، بەڵام من بیروباوەڕو مەسلەکی خۆم ناگۆڕم، من ناتوانم خەیانەت لەنەتەوەکەم بکەم لەو ڕێگایەی کەگرتوومەتە پێش ناگەڕێمەوە"(14)

ئارچی روزفلت ئەفسەری موخابەراتی لەسەفارەتی ئەمریکا لەوسەردەمەدا، ریوایەتێکی تر دەگێڕێتەوە، وەك لەشوێنی خۆیدا دەیخوێنینەوە، کەلەوەدا هەوڵی

بێمەرجی خۆیو سەفیرەکە باسدەکاتو دەری دەخات کە چۆنیش بێ ئەنجام بووە جگە لەوەی شا گفتی درۆشی پێدابوون...

گۆڤـاری "رۆژگـاری نـوێ" لـەژمارە 15ی مـانگی نیسـانی 1947 چـاپی مۆسکۆ نوسیبوی:

"جاسوسەکانی ئیستعماری ئینگلیزو ئـەمریکا لەگـەڵ قـازی محەمـەد گـەلێکیان هـەوڵدا، بـەڵام کـاتێك کـە دیتیـان نـاتوانن قـازی بـۆ لای خۆیـان رابکێشـنو بیکـەنـە خائینی نەتەوەی کورد، فەرمانی کوشتنیان دا..."(15)

رۆژنامەی ئیزڤیستیای سوڤیەتیش لەژمارە 20-ی نیسانی ساڵی 1947 بەبۆنەی خنکاندنی پێشەواو هاوەڵەکانی نوسیبوی:

"رابەری هەرە بەرێزو بەنفوزی کورد(قازی محەمەد، سەدری قازی، سەیفی قازی) بۆیە کوژران، چونکە ئامادەنەبوون کەنەخشەی ئیستعماری ئەمریکاو ئنگلیز لەبارەی کوردستان قبوڵ بکەن.

ئەمریکاییـەکان بۆئـەوەی نەخشـەکانیان دەرنەکـەوێ بـۆ کوشـتنی قازیـەکان بەپەلە بون..."(16)

ئـەو سـۆزو پەرۆشـەی رۆژنامـە رەسمییەکـەی سـوڤیەت لەگـەڵ سیاسـەتە پەیڕەوکراوەکـەو شـێوەی کێشـانەوەی لەشـکری سـورو پـەیمانی نـەوتو هەڵنـەدان لەسەر داگیرکردنەوەی مەهابادو قسەکانی ناو نامەکەی ستالین، کەلەجێگەیەکی تردا دەبینرێت، ناگونجێن..

لەسەرهەڵدانەکەش، ئەوە بوو کـەتاران بەمەبەسـتەکانی خـۆی گەیشـتو رەفـزی قبوڵکردنـی پـەیمانی نـەوتی کـرد، بۆیـە ئـەو دوو حاڵـەتو هەڵوێسـتە نـاکۆكو دژ بەیـەکنو زیـاتر لەبەرژەوەندییـە تەسـکە سیاسـییو ئابورییەکانـەوە سـەرچاوەیان هەڵگرتبوو...

ئەوەش کـە(سوارە) بـەدوا وتـاری پێشـەوا لەقەڵـەمی داوەو لـەگۆڤاری رونـاهیدا بڵاوی کردۆتـەوە، لـەناو رۆژنامـەی کوردستانو بەڵگە نامـەکان کەتائێستا بەردەسـت کەوتوون نابینرێو لەشێوەی نوسینەکەش گومان پەیدا دەبێت..(17)

زیاتر لەوانەش رێرەوی رووداوەکان ئەوە دەردەخەن کەلەو رۆژگارەدا گۆڕانە زۆر کوتوپڕەکان بۆ حزبی دیموکراتو بۆ سەرکردایەتی کۆمار بەشێوەیەکی چاوەڕوان

نەکراو بون پێشەوا ماوەی ئەوەی نەبووە کە وتارێکی لەوبابەتە بۆ کۆمەڵانی خەڵك بدات، چونکە هەر دوای کۆبونەوەی مزگەوتی سور، هەر زوو خۆبەدەستەوەدان و گیانی دەستبەرداربوون لەبەرگریی بڵاوبووە، دوور نییە ئەم گۆڕانانە هەڵوێستی کۆبونەوەکەی پێ پێچەوانەکردبێتەوە... هەرچی چۆنێك بێت پێشەوا قازی محەمەد، لەگەڵ ئەو هەنگاوو هەڵەیەشدا، پێشەوایەکی بێوێنەی سەردەمی خۆی بو، لەفیداکاریشدا ئەستێرەیەکی گەشی ئاسمانی کوردستان و سەر کاروانی شەهیدانی رێگەی سەرفرازیی نەتەوەی کوردە. لەژیانیدا پێشەوای ئازادیخوازو تێکۆشەران بوو، بۆ مردنیش رابەرو پێشەوای شەهیدانی رێگەی سەرفرازیی بوو..

-6-

باش نەناسینی دۆستو دوژمن و زوو باوەڕکردن بەدوژمن

بزووتنەوەیەکی رزگاریخوازی شۆڕشگێڕانە، دەبێت خاوەن تیۆرییەکی زانستیانەو ستراتیجێکی لێکۆڵراوە بێت، رێکخراوەیەکی لەو بابەتە لەباروودۆخی ناوخۆو هەرێم و جیهان دەگات و دەزانێت جێگەی ململانێ و دروشم و ئامانجەکانی بزوتنەوەکە کوێیەو چۆن مامەڵە لەگەڵ واقیعەکەدا ئەکات. لەخۆی و رەخسیویی هەلومەرجەکان و دۆستو دوژمن و هاوپەیمانەکانی دەگات، دوژمنی سەرەکی و لاوەکییەکان دەناسێت و بەو پێی ناسینە نەخشەو تەکتیکەکانی خۆی دادەڕێژێت.

سەرکردایەتی کۆمارو حزبی دیموکرات بەتاقیکردنەوەیەکی وادا تێپەڕ نەبوو بون، ئەزمونی ئەو جۆرە ململانێیەیان نەبوو، شارەزاییەکی ئەوتۆیان لەئەڵقەی ململانێ ئاڵۆزو گرنگەکاندا پەیدا نەکردبوو...

"بێ ئەزمونی کاربەدەستانی کۆماری کوردستان لەوەدا دەردەکەوێ کەپاش ئەو هەمو تاقیکردنەوە تاڵە مێژوییە کەگەلی کورد بەدرێژایی خەباتی خۆی دەستی کەوتبوو، تاڕادەیەکی زۆر فریوی قسەو وادەو بەڵێنی حکومەتی کۆنەپەرستی تارانیان خوارد، کە گوایا حکومەتی شا وەزعی کوردستان تێك نادا..."(18)

لەو کاتانەشدا رژێمی شا لەگەڵ ئەنجامدانی نەخشەو پیلانەکانی خۆی خەریك بو، ئاشتی و گفتوگۆ لای ئەو بۆ کات بردنە سەرو بۆ پێگەیاندنی هەلومەرجی روخاندنی کۆمار بوون، خۆ لەڕاستیشدا تاران هیچ جۆرە بەڵێن و گفتێکی نەدەدا

کەپێوەندیی بەداخوازییەکانی کوردەوە هەبێت، کەچی سەرکردایەتی کورد، لەناو بیروبۆچوونی خۆیو گوشاری روسەکاندا، لەناو هیواو ئاواتی بێ بنچینەدا دەژیا، بەدڵپاکیو نیازچاکی دەجولایەوە، بۆ سەلماندنی ئەمە با سەرنجی یەکێك لەنامەکانی پێشەوا بدەین کە بوو بوو بەستراتیجی سەرکردایەتی کۆمار:

"آغای فەرماندەی هێزی بۆکانو منطقەی سرا هەر کارێکی جزئی ئەکەن لەگەڵ ئەوضاع بین المللی تطبیق بکری چ جای کاری مە کلیە لەبەرئەوەی ئەمەمجبورین لەری صلحەوە تامکن بێ ناتوانین بەرێ دیدا بروین ئەو تاخیرە ای وەیە دەنا ئەمن لەتو بەپلەترم. لەهاتن عائلە گەلەك خوشحالم کە بەسلامتی نجاتیان بوە لەلایەك غمگینم کە تا کەنگی کورد دەبی مالکی جیگای خوی نەبی خدا رحمیکی بکا"[*] 19/2

محمد قاضی

ئەو نامەیە بۆ جەنراڵ حەمەرەشید خان فەرماندەی هێزی بوکانو مەنتقەی سەرا نێررا بوو، ئەم فەرماندەی چوار لقە سەرەکییەکەی هێزەکانی بارزانییەکانو ئەفسەرانی کوردی عیراقو چەکدارانی خۆی دەکرد، ئەم بەردەوام لەو جۆرە گفتوگۆیە ناڕازییو نائارام بوو، بەنامەو سەردان ئەو ناحەزایەتییەی خۆی بۆ ئەوجۆرە گفتوگۆیەو فروفێڵی دەستەو دایەرەی شا، بەڕوونی دەردەخست... چونکە هەر لەساتەکانی وتووێژدا، ئەفسەرانی ئەرتەش لەگەڵ کاری دژ بەئاشتیو بۆ روخاندنی کۆمار خەریك بوون، بەنامەو بەخەڵك ناردن، پەیوەندییان بەلێپرسراوو خەڵکی خاوەن نفوزەوە دەکرد تالەخشتەیان بەرن، تابەهەڕەشەو گورەشە یان بەکڕین ریزەکانی کورد تێکبدەن... دەیان نامەی: سرلشکر رزمارا رەئیسی ستادی ئەرتەش، سەرتیپ همایونی فەرماندەی لەشکری چواری کوردستان، سروان سوار منصور پور، سەرهەنگ غفاریو گەلێکی تر، دەنێردران بۆ ئەم لێپرسراوی پێشمەرگەو سیاسییو ئەو سەرەك تیرەو خێڵ، بۆ ئەو مەبەستەی خۆیان، سەدان جاسوسو بەکرێگیراویان لەناوچەکەدا بڵاودەکردەوە.

باش دەستنیشان نەکردنو تێنەگەیشتن لەسروشتو کەرەکتارو ئەقڵو نەخشەی بەرامبەر هەر ئەو حاڵەتە دەخوڵقێنن کەلەساتەکانی دواتەمەنی کۆماردا خوڵقا...

[*] بڕوانە مەحمود مەلا عززەت، د.ج.ك، ب1-1992

-7-

ناکۆکیو ناتەبایی ناو ریزەکانی گەل

یەکێتیی بیرو کارو ئیرادەو ئامانجو ڕێبازی خەبات، لەهەر حزبێکدا، چەند مەرجێکی بنچینەیین بۆ ژیانو گەشەکردن بەرەو پێشچوونو سەرکەوتن، هەر بۆشاییەك لەوانەدا هۆیەکی ئاسان لێکداترازانی ئەوحزبە دەهێنێتە ئاراوە، هاوبەشیی بەرژەوەندییە نیشتمانییو سیاسییو ئابورییو نەتەوەییەکان بەهوشیاریی سیاسییو نەتەوەیی.

بنەما گرنگەکانی ئەو یەکێتییە لەحزبو کۆماردا دەرەخسان کە لەو سەدەمانەدا پێنەگەیبون، کۆمارەکەش لەسەرەنجامی خەباتێکی دورودرێژی بەئەزمون نەهاتبووە ئاراوە، بۆیە تێکۆشەرو لێپرسراوانی حزبو کۆمار لەناو بوتەی خەباتێکی وادا نەهاتبونە مەیدانەوە کەنەیەڵن دەستکەوتەکەیان وائاسان لەدەست دەربهێنن..لەبەرئەوە گەلێ لەکێشە کۆمەڵایەتیو ناکۆکییە خێڵەکییەکان بێ چارەسەری بنەڕەتیی مانەوە، نەدەتوانراو ئەو دەرفەتەشی نەبوو گرفتە ئابورییەکان چارە بکەن، شەڕو ئاژاوەو ململانێی ناو هۆزو خێڵەکانو سەرەك هۆزەکان ساردیو دوودڵی و ناحەزییو دووبەرەکییو دوژمنایەتیی، شارراوە نەبوون.. چەند ناوەندێکی هێزو قودرەت لەدەری سەرکردایەتی حزبو کۆمار ڕۆڵی چاوێنییان ئەبینی لەناوچەکانیاندا، لەدرێژەدان بەناکۆکیو ململانێو هەوڵی جێگیرکردنی نفوزو دەسەڵاتو دەستکەوتی خۆیان.. ئەو ناکۆکیو ناتەباییانە لەڕۆژانی دواییو کۆتاییەکانی تەمەنی کۆماردا بەزەقی دەردەکەوتن..ئەگەر سەر حسابی خێڵو تیرەکانی دەری بازنەی کۆماریش بکەین کەچۆن سەرقاڵی کۆمەك بوون بەرژێمی حەمەڕەزا شاو لەدژی کۆمارو هۆزە نیشتمانپەروەرەکان کاریان دەکرد، وا زیاتر مەترسییو هەڕەشەی ئەم فاکتەرەمان بۆ دەردەکەوێت...

بۆ باشتر حاڵی بوون لەهەندێ لایەنی ناکۆکییەکان سەرنج لەم یاداشتەی سەر کۆنسوڵی سوڤیەت لەماکۆ بدەن.

22ئاگوستی 1946

یاداشتی وتووێژی سەر کۆنسولی یەکێتی سۆڤیەت لەماکۆ سەلومین و.ی

2ی ئاگوستی ئەمساڵ سەرۆکی دەوڵەتی کوردستان قازی موحەمەد لەگەڵ نزیکەی چل نەفەر کە زۆربەیان پیاوی ئایینی بوون، هاتە ماکۆ، بۆ رۆژی دوایی قازی هاتە کۆنسولخانەو لەوتوویژدا بەکورتی مەبەستی گەشتەکەی خۆی بۆ ناوچەی ماکۆ راگەیاند، مەبەستی ئەو بەکورتی ئاشنابوون لەگەڵ کاروباری پارتی دیموکراتی کوردستان* لەناوچەکەو چارەسەرکردنی ناکۆکیکی گەورەیە کەلەنیوان سەرکردەی هیزەکانی کورد هەیە.

هەروەها چەند کۆبونەوەیەکی ئامۆژگارییانە بەبەشداری سەرۆک خیڵەکانی کوردو لیپرسراوانی ریکخراوەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان سازدەکات. وەك قازی موحەمەد رایگەیاند بەداخەوە تائیستا زۆربەی پیاوە ناودارەکانی کورد هەست بەئەرکی سەرشانی خۆیان ناکەن‌و هەر خەریکی گیرەوکیشەی نیوان خۆیانن بۆ بەشکردنی دەسەلات‌و دەست بەسەرگرتن کەلەخۆبوردنیکی زۆری دەوێ بۆ کەمکردنەوەو لابردنی ئەو ناکۆکیانە. بەلەپیشچاوگرتنی ئەوەی کە ئاسۆی بیرکردنەوەیان تەسکەو بەگشتی نەخویندەوارن‌و کارکرد لەگەڵیان زۆرگرانە....

دوای دریژەدان بەقسەکان:

راگەیاندن‌و وتەکانی قازی موحەمەد لەکۆبونەوەکەدا بوو بەهۆی ناڕازی بوون‌و بێ باوەڕی هیندێ گەورە پیاوی کورد کەلەبەرئەوە هاتبوون بۆ کۆنسوڵخانەی ئیمە بۆچوونەکانی قازی روون بکرینەوە شتیکی سروشتییە کە کاربەدەستانی کۆنسوڵخانە، پیشنیارو ئامۆژگاریان کردبوون کە سەبارەت بەو پرسیارانە بچنە لای دەوڵەتی کوردی خۆیان، جگە لەوە سەرۆکی دەوڵەت ئیستا لەشاری ماکۆیە.

دوای نانی نیوەڕۆ.. خاتوونی تەمیوری بەشانازییەوە لەبەرهاتنی قازی موحەمەد میواندارییەکی ریك خستبوو. قازی لە 4ی ئاگوستی رۆیشتەوە بۆ شاری خۆی. کاتی هاتنی قازی موحەمەد بۆ ماکۆ هیچ هەراوهورییایەك لەلایەن ئازەربایجانییەکانەوە روی نەدا.

کاربەدەستانی خۆجێیی ئازەربایجان لەکاتی هاتنی قازی هەموو هەوڵی خۆیان بەرکارهینا تاکو پیشوازی‌و هاتنەکەی قازی موحەمەد بەرێزو بەشکۆوە بیت.*

---

* لیرەو لەجیگەکانی تر مەبەستی وەرگیر لە"پارتی دیموکراتی کوردستان" حزبی دیموکراتی کوردستانە.
* بروانە ئەفراسیار هەورامی، هەمان سەرچاوە، گزنگی ژمارە25-1998.

-8-

مانەوەی رژێمی دەرەبەگی و سستمی خێڵەکی و
دواکەوتوویی کۆمەڵگەی کوردستان

کۆمەڵگەی کورد لەسەردەمی کۆماردا، نەخوێندەوارو هەژارو دواکەوتوو بوو، زیاتر لەسەدا نەوەدی بێسەوادو هەژار بوون، قورسایی رژێمی دەرەبەگی و سستمی خێڵەکی و نەریتە کۆنەکان لەلایەن ئەو دەستە کەمەی کۆمەڵگەوە بەسەر دانیشتوانی جوتیارو خەڵکی هەژاردا سەپێنرابون.. دەسەڵاتی هێزەکانی زۆر لەئاغاو بەگ و خان و خاوەن موڵکە گەورەکان و سەرەک هۆزەکان، نوێنەری رژێمی شابوون، بۆیە دەسەڵاتە-سیاسیی و ئابورییەکانیان لەدەستدا بوو، لەبەرئەوەش کە کۆمەڵی کوردەواری داگیرکراوو چەوساوە بوو، ئەوانەش لەدەری بازنەی پەیوەندییەکانی ناو کوردەواریی بوون، وابەستەی بەش و چینە باڵادەست و حوکمڕانەکان بوون، بەفرمانی ئەوان دەجولانەوە.. بۆیە چەند جۆر چەوساندنەوە بەسەر زۆربەی هەرە زۆری کۆمەڵگەی کوردستاندا سەپێنرا بوون، هەر لەدەسەڵاتی زەوتکەری ئیمپریالیزمەوە تا بەش و توێژاڵی سەرەوەی چینی دەسەڵاتدارو دەرەبەگایەتی و عەشیرەتگەریی ناوخۆ. کە ئەوانەش هۆی سەرەکیی نەخوێندەوارو هەژارو برسیکردنی خەڵکەکەبوون..بۆیەو لەبارودۆخێکی ئاوادا زەحمەت بوو دەستکەوتێکی نەتەوەیی وا گەورە بپارێزرێت و بەرامبەر داگیرکەر درێژە بەخەبات بدرێت، بزواندنی جەماوەر بۆ کارێکی واشۆڕشگێڕو گرنگ هەر موعجیزەی گەرەك بوو نەك شتێکی تر. بەتایبەتی لەهەلومەرجێکدا کە ئەو هۆو فاکتەرانەی تریش لەئارادا بوون.

-9-

لاسەنگیی لەچەك و ئازوقەو تفاقی پێویستو لەڕوی ئابوری و داهاتیشەوە

هەرچەندە یەکێتی سوڤیەت پاڵپشتو یارمەتیدەرو هۆی سەرەکیی دامەزراندن و ژیانی کۆماری کوردستان بوو، بەڵام ئەوانە لەسنورێکی زۆر تەسكدا بوون، لەوەش خراپتر، ئەوە بو کەتاڕادەیەکی زۆر کۆماری کوردستان لەڕوی ئابوری و یارمەتییە بنچینەییەکانەوە ئەوقی تەورێز کرابوو، لەزۆربەی زۆری حاڵەتەکانداو تەنانەت بۆ پێداویستە بچوکەکانیش دەبوو روو لەئازەربایجان بکرێت.. ئەوەش کە دەگەیشتە دەست سەرکردایەتی کۆمار کەم بوون، چارەسەری کێشتە سەرەکییەکانیان پێنەدەکرا...

بۆیە لاسەنگییەکی گەورە لەنێوان تاران و مەهاباددا هەبوو، بەبەراورد لەگەڵ کۆمارەکەی کورد، ئەو پڕ چەك و تفاق و پارەو پول و چەکی قورس و دەستبەرەڵا لەڕوی مامەڵەی سیاسی لەگەڵ ئازەبایجانی سۆڤیەت و لێپرسراوانی رووس، ئەمیش لەحاڵەتێکی تەواو پێچەوانەدا بوو.. بۆیە ئەرك و زەحمەتییەکی زۆر کەوتبووە سەرشانی جەماوەری شارو دێهاتەکان، نەبوونی چەکی پێویستو بێ تفاقییەکی زۆر لەسوپاو ریزەکانی پێشمەرگەدا هەبوو، پێویستییەکان لەو ئاستەدا نەبوون کە لەململانێیەکی درێژخایەنداو بەبێ پشتو پەنا کورد بەرامبەر هێزەکانی داگیرکەر بوەستێت، هەرچەندە نەبەردییەکانی بەرە گەرمەکانی شەڕ بەچەندین سەرکەوتنی کورد کۆتاییان هات، بەڵام ئەوانە لەبارودۆخێکدا بوون کە هێزەکانی تاران نەیاندەتووانی هێرشی تەواو بۆ داگیرکردنەوەی پایتەختی کۆمار بکەن، دیارە ئەوەش زیاتر لەترسی لەشکری سور بوو، چونکە لەشکری سوور رێگر بوو، داخوازییەکانی ئەفسەرانی ئەرتەشیان رەتدەکردەوە بەتایبەتی نەخشەو پیلانەکانیش نەگەیشتبوونە دواپلەی هێرش. کۆماریش سەرچاوەیەکی داهاتی نەبوو کە ئەو پێویستییانەی پێ دابپۆشرێن، تواناو کات و زەمینەو ئەقڵی خوڵقاندنی ئابوریی دەوڵەتیش لەئارادا نەبوون... ئەگەر سەرنجێکی خێرا لەڕەوتی رووداوەکان و

بەرەکانی جەنگو کاروکردەوەی وەزارەتەکان بدەینو بەڵگەنامەکانی سەردەمەکە بخوێنینەوە، وا ڕاستیی ئەو بۆچونو لێکدانەوانەمان بۆ دەسەلمێ*

-10-

سیاسەتی چەوتی یەکێتی سۆڤیەتو کشانەوەی لەشکری سور لەئێران

لەپرۆسەی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان-دا پەیوەندیی چارەنوسسازی یەکێتی سوڤیەتو بوونی لەشکری سور لەناوچەکەدا، روونو ئاشکرا بوو، هەر ئەوەش بوو کەرێگری ئەرتەشی تاران بوو بۆ هێرشو جەنگێکی رووبەڕوو، زیاتر لەوە حکومەتی قوامولسەڵتەنە کاری بۆ ئەنجامدانی نەخشەکەی دەکرد، تا لەسەرەنجامی نەخشە سیاسییەکانو بۆ ئەنجامدانی داخوازییە نەوتیو ئابورییەکان بەمەبەستە سەرەکییەکە، بگات چونکە لەو موعادەلە سیاسیو ئابوریيە گەیشتبو کەکاری دیپلۆماسیی سەرەتاو زەمینە خۆشکەرە بۆ دواکار کەلەڕوی سەربازییەوە کۆتایی بەنائارامییەکان دەهێنرێت، وشکردنی سەرچاوەی ئابوریو ژیانی ناو ئەو قەوارەیەو کێشانەوەی لەشکری سور بەئامانجی سەرەکیی دادەنرا..

کاتێك پەیمانی نەوت ئیمزاکراو دەستکرا بەکشانەوە، هیچ جۆرە نەخشەو یارمەتییەك نەبوو، نەك هەر چەکێکی وا بۆ هەردوو کۆماری کوردستانو ئازەربایجان بەجێنەهێڵرا تابەرگری پێبکرێت، بگرە ئەو چەند تۆپەش کەدرابوو بەئازەربایجان، لێیان وەرگیرایەوە..

دەشگوترێ، گوایا نوێنەری بازرگانیی روسەکان لەمەهاباد(ئەسەدۆف) لەکاتی چۆڵکردنی ناوچەکەدا لەوەڵامی ئەوەدا کەپێی گوتراوە: وازهێنان لەمەهاباد لەو کاتە ناسکەدا خیانەتە لەکورد...گوتویەتی" باری کۆماری مەهاباد ئێستا بۆتە کێشەیەکی دەوڵەتان"(20)

---

*- بڕوانە مەحمود مەلا عززەت بەرگەکانی د.ج.ك(1و2و3) 1992،1995، 1997.

-دیسان بڕوانە ئەفراسیاو هەورامی، گۆڤاری گزینگ.

ئیتر ئەو هەڵوێستو بڕیارە لەبەر گۆڕانی بارودۆخی ئێران بێت، لەبەر پەیمانی نەوتو بەڵێنەکانی زلهێزەکان بۆ چۆڵکردنی ئێران لەدوای جەنگ بێت، یان لەبەر ترسی شەڕێکی نوێو هیلاکی سوڤیەتو هێزەکانی بێت کەلەسەرەنجامی جەنگە وێرانکارییەکەی هیتلەر دووچاری بوبو، یان هەر هۆیەکی تر بووبێت، نەدەبوو ئەو دوو کۆمارە واناسان لەبەردەم هەڕەشەی ئەرتەشی شاو زلهێزە هاوپەیمانەکانی بەجێبهێڵرێن.

نامەکەی ستالین بۆ پێشەوەری جەخت لەسەر ئەو بۆچوونانە دەکەن کە دەگوترا هۆی کێشانەوەی لەشکری سور: پەیمانی نەوت، سەرکەوتنی دیپلۆماسیێتیی قەوام‌ولسەڵتەنەو هەڵخەڵەتاندنی رووسەکان، تێنەگەیشتنی سۆڤیەتەکان لەفروفێڵی سیاسەتمەدارانی تاران بوو...

لەکشانەوەی لەشکری سور لەئێرانو خولقانی هەڕەشەی راستەوخۆ لەسەر ئازەربایجان، دیارەکە پێشەوەری رەخنەی توندی لەو هەنگاوە گرتبێت، چونکە وەڵامەکەی ستالین بەرگری لەکشانەوەی لەشکری سورو هەڵوێستی سۆڤیەت دەکات. لەبەشی دوایی خاڵی سێهەمو لەخاڵی چوارهەمی نامەکەدا ستالین دەڵێت:

".... تاکتیکی ئێمە لەو کەینوبەینەدا دەبێ چ بێ؟ من وابیردەکەمەوە کە ئێمەی دەبێ لەم تێکهەڵچوونە کەڵك وەرگرین بۆ ئەوەی قەوام لەو بڕیارەی پاشگەز نەبێتەوە. دەبێ پشتی بگیرێ تا لایەنگرانی ئینگلیسی وەلاخرێنو بەم چەشنە هێندێك بۆ دیموکراتیزەکردنی ئێران پێك بێنرێت. هەموو ئامۆژگارییەکانی ئێمە بۆ ئێوە لەو ئەساسەڕا سەرچاوە دەگرێ، بەڵام دەکرێ تاکتیکێکی دی بگرینە پێش: واز لەهەموو شتێك بهێنرێتو پێوەندی لەگەڵ قوام بپچڕێتو بەم چەشنە سەرکەوتنی لایەنگرە کۆنەپەرستەکانی ئینگلیس مسۆگەر بێت، بەڵام ئەوە تاکتیك نییە بەڵکو نەزانینە، ئەمە لەڕاستیدا خیانەت بەگەلی ئازەربایجانو دیموکراسیی ئێرانە."

"چوارەم: ئێوە لەوانەیە بڵێن کە ئێمە لەسەرەتادا ئێوەمان گەیاندە ئاسمان، بەڵام دوایی پشتمان بەردانو ریسوامان کردن. ئەگەر وابێ، جێی سەرسوڕمانە، بەڵام لەراستیدا چ رووی داوە؟ ئێمە لێرە شێوەی دیاریکراوی شۆڕشگێڕانەمان بەکارهێناوە کەلای هەموو شۆڕشگێڕێك روونو ئاشکرایە، بۆ ئەوەی بتوانین خۆمان لەگەڵ ئەو هەلومەرجەی ئێران بگونجێنینو لانی کەمی داخوازییەکانی بزووتنەوە

جێبەجێبکرێت، پێویستە لەداخوازی کەمەوە دەست پێبکرێتو پێشڕەوی بکرێتو بۆ حکوومەت مەترسی دروست ببێتو پاشەکشەی پێبکرێ، بەڵام ڕاکردنتان بۆ پێشەوە، لەبارودۆخی ئێستای ئێراندا ڕێگەتان پێ دەگرێ بەو داخوازیانە بگەن کە حکوومەتی قەوام ئەمڕۆکە ناچارە جێبەجێیان بکات. ئەمە یاسای بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەیە، بەڵام قسەی ریسواکردنی ئێوە بەهیچ شێوەیەك لەگۆڕێدا نییە. جێی سەرسوورمانە ئەگەر ئێوە وابیربکەنەوە، کە ئێمە ئیتر ئێوەمان ریسوا کردووە. بەپێچەوانەوە ئەگەر ئێوە ژیرانە بجووڵێنەوە، بەپشتیوانیی مەعنەویی ئێمە بەو داخوازیانە دەگەن، کە ئاماژەم پێکردنو زۆربەیان لەهەلومەرجی ئازەربایجاندا هەیە، هەم ئازەربایجانییەکانو هەم ئێرانییەکان وەك پێشڕەوانی بزووتنەوەی پێشکەوتوخواز-دیموکراتیك لەڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا دوعای خێرتان بۆ دەکەن.

ی ستالین 8ی مای 1946*

ئەو بۆچوونو بڕیار سەپاندنانەی ستالین ئەم بۆچوونو هەڵەو ئەقڵی ئیستیعمارگەریو سەپاندنی خواستو بەرژەوەندیی لێوە هەڵدەهێنجرێت:

1-دەستکەوتی نەوت بەو پەیمانەی _ لەشوێنێکی تری ئەم بەرهەمەدا دەقەکەی خراوەتە پێش چاو_ بۆتە سەنتەری سیاسەتی یەکێتی سۆڤیەت بەرامبەر بەئێرانو ئازەربایجانو کوردستان....

2-لاخستنی بەرژەوەندیی گەلی چەوساوەو میللەتانی داگیرکراو، لەگەڵیشیدا پاڵپشتیکردنی حوکمێکی کۆنەپەرستانەی ئەوتۆیە کە ستالین خۆی هەر لەو خاڵی دووهەمەی نامەکیدا بڵێت:" ئێمە کێشەمان دەگەڵ حکوومەتی "قەوام" و لایەنگرانی ئینگلیس هەیە، کە کۆنەپەرستانەترین داروودەستەن لەئێراندا. ڕابردووی کۆنەپەرستانەی قەوام هەرچۆنێك بووە. ئێستا ئەو ناچارە بۆ بەرگری کردن لەبەرژەوەندییەکانی خۆیو پاراستنی حکوومەتەکەی، هێندێك ریفۆرمی دیموکراتییانە بکاتو بەدوای پاڵپشت لەناو هێزە دیموکراتەکانی ئێراندا بگەڕێت..."

---

* بڕوانە ئەفراسیاو هەورامی گۆڤاری گزینگ ژمارە 13

ئـەوەش بەپێچەوانــەی بۆچوونەکــەی ســتالین، خــۆی ناشۆڕشــگێڕانەو بگــرە کۆنەپەرســتانەش بــوو، لــەوەش زیــاتر پشــتتێکردن و رســواکردنی هــەردوو گــەلی ئازەرو کورد بوو.

3-لەو نامەیەداو لەلێکدانەوەی ئاییندەی رووداوەکانی ناو ئێران و چارەنووسی گەلانی ئێران، لەدوورو نزیك باس لەکورد ناکات.

4-ویســتویەتی دیکتاتۆرانــە راوبۆچــوون و بریارەکــانی بەســەر پێشــوەریدا بسەپێنێت، تـا ئـەو ئاسـتەی کـە پێچەوانـەی قسـەکانی سـتالین خـۆی بەخیانـەت بەگەل دابنێت...

5-ئـەو هەڵوێسـتەی کـە بریـاری پالپشـتیکردنی بانگەشـەی هـەردوو کۆمـاری ئازەربایجان و کوردستانی لـەدوواوە بـوو، ئـەو مـانۆرە سیاسـییە بـوو کـە تەنـها بـۆ گوشارخسـتنە سـەر تـاران بـوو تـا ناچـاری بکـات مـل بـۆ خواستەکانی مۆسـکۆ دابنەوێنێت و ئیمتیازی نەوتی بداتێ.

6-ئەو ئامۆژگارییانـەی ستالین... مانـای داوای راستەوخۆیە بۆ هاوکاریی تـاران کەلەڕاستیدا تاران بەکەمتر لەخۆتەسلیمکردن رازیی نەدەبوو.

7-ئـەوەش هـەمان ئـەو بۆچوونانـە دەسـلمێنن کـەدەگوترا: مۆسـکۆ ئاگـاداری تەوریزو مەهابادی کردووە کەلەهاتنی ئەرتەشی تاراندا، پێشی پێنەگرن.

8-لەکشـانەوەی لەشـکری سـورو وەرگرتنـەوەی ئـەو چـەند چەکـە قورسـەی بەئازەربایجانیان دابوو، بۆ بێهێزکردنی هـەردوو کۆمارەکـەو بـۆ لاوازکردنـی گیـانی بەرگری بۆ خۆتەسلیمکردن بەتاران و مەرجەکانیی بووە...

9-هـەمان ئـەو سیاسـەتە لەزۆربـەی وڵاتـانی تـردا پـێرەوکرا، بۆیـە بزوتنـەوەی نیشتمانیی و رزگاریخوازیی زۆر لەگەلانی چەوساوە لەباربراوو حوکمـی دیکتـاتۆریی بەناو نیشـتمانیی رەواجی پێدرا، لەگەڵیشیاندا پەروباڵی بزوتنەوەی کۆمۆنیسـتی و سۆسیالیسـتیی لـەزۆر وڵاتـاندا کـرا، لەگەڵیشـیاندا هۆیـەکی گرنگـی نـاو هۆیـە بنچینەییەکانی روخانی یەکێتی سۆڤیەت سەریان دەردەهێنا.

-11-

بەئاسانیی روخانی کۆماری ئازەربایجان

هەردوو کۆماری کوردستان و ئازەربایجان خولقاوی ناو یەك بارودۆخ و هەلومەرجی نێودەوڵەتی و زەمینە رەخساوی ناو یەك ناوچەن، بۆیە لەبەردەم هەرەشەی دوژمنی هاوبەشدا یەك رێباز یەك چارەنوسیان هەبوو، بۆ ئەوەش بوو پەیمانی سەربازییان ئیمزاکردو لەرِوی تیۆریشەوە زیاتر پێکەوە گرێدران، بۆیە لەگەڵ گەیشتنی هەواڵی روخانی کۆماری ئازەربایجان، شڵەژان و بێ پشت و پەنایی باڵی بەسەر خەڵکەکەو سەرکردایەتیی کۆماردا کێشا، چونکە بەتەنهاو لەناو کێشەکانی خۆیدا دەبوو بەرەنگاری چارەنوسێکی سەخت بێت، بۆیە دەتوانرێت ئەو روخانەی ئازەربایجان بەیەکێك لەهۆیە راستەوخۆکانی روخانی مەهاباد دابنرێت.

چونکە راستەوخۆ لەورەو گیانی بەربەرەکانی هێنایە خوارەوە، شەپۆلی ورە روخان لەلایەك و حەماسەتی شۆرِشگێری و خواستی بەربەرەکانیی دوو لای کۆمەڵانی خەڵك و لێپرسراوانی گرتەوە، بەتایبەتیی دوای کۆبونەوەی مزگەوتی سورو تەواوبوونی دانیشتنەکە بەبرِیاری بەربەرەکانی و خۆرِاگریی، ئەو گیانی خۆبەدەستەوەدان و ورە روخاندنە هەموو لایەکی گرتەوە.

ئەمەش بۆ خۆی یەکێك بوو لەهۆیەکانی خۆبەدەستەوەدانی پێشەواو هاورِێکانی.

-12-

سوود وەرنەگرتن لەتوانای ئابوریی و مرۆڤی ناوچەکانی تری کوردستانی ئێران و هەموو بەشەکانی تری کوردستان

جەمهوریەتی کوردستان تەنها سێیەکی زەمینەی کوردستانی ئێرانی گرتبۆوە، ئیتر ناوچەکانی تر لەژێر دەسەلاتی رژێمی شادا بوو، کۆمار لەهەموو یارمەتی و داهات و توانای خەڵکی ئەو ناوچانە بێبەش بوو، زیاتر لەوەش لەدژیشی بەکار دەهێنران. کەهەر لەسەرەتاشەوە ئەوە هۆیەکی گرنگی لاوازیی کۆمار بوو..

زیاتریش لەوە مەهاباد لەیارمەتیی هەمەلایەنەی بەشەکانی تری کوردستان و لەسوود وەرگرتن لەدانیشتوانەکانیان، لەیارمەتیی پێویست بێبەش بوو، هوشیاریی سیاسیی و گیانی نیشتمانپەروەریی هێندە کزو لاواز بوون بوواری خستنەگەرِی تواناکان زۆر بەسنورکردبوون، بەتایبەتی بۆ کوردستانی تورکیاو سوریا...

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی نۆهەم

1-د. عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراز ل108.

2-زانا، بیرەوەری دامەزراندنی...، رۆژنامەی خەبات-بەغدا-ژمارە413/1961.

3-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، سێ کورتە باس لەسەر سێ روداوی تأریخی لەکوردستانی ئێران/ ئاگوستی/ 1978/ل6.

4-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کۆنگرەی سێهەم/ / 1973 ل15.

5-لەنامەیەکی دەست خەتی ناوبراوەوە وەرگیراوە. بڕوانە مەحمود مەلا عززەت د.ح.ك.

6-د. عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو ل116.

7-د. عبدالرحمن قاسملو، هەمان سەرچاوە ل106.

8-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، سێ کورتە باس ل2.

9-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، سێ کورتە باس ل3و 4.

10-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کۆنگرەی سێیەم ل14.

11-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، سێ کورتە باس ل5و6.

12-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کۆنگرەی سێیەم ل15.

13-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو ل28.

14-کەریم حسامی، سەرچاوەی ناوبراو ل25.

15-کەریم حسامی، هەمان سەرچاوە ل26.

16-کەریم حسامی، هەمان سەرچاوە 26.

17-سوارە، روخانی کۆماری ساوای کوردستان، گۆڤاری روناهی بەغدا/ 1960/ژمارە 7و8.

18-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کۆنگرەی سێیەم ل14.

19-یەکێك لەنامەکانی قاضی محمد، بەخەتی خۆی.

20-William Eagleton, op, cit .p . 113

بەشی دەهەم

دەرس و پەندەکانی ئەزموونی جەمهوریەتی کوردستان

جەمهوریـەتی کوردسـتان: زیـاتر لەهـەر ڕووداو ئـەزمونێکی تـری کوردستان دوای یەکـەم ئـەزموونی حوکمڕانیی و مەلیکایەتییەکـەی حوکمـی خۆمـاڵیی دوا یەکـەم جـەنگی جیهـان لـە کوردسـتانی باشـوردا، ئـەزموونێکی پـڕ لـە پـەندو دەرسـی مێژوییـە کـەدەتوانرێت هـەرە سەرەکیەکانیان بەم جۆرە دەستنیشان بکرێن:

-1-

هەڵو مەرجی ڕەسیوو بارودۆخی سازاو

هەڵومەرجی ڕەسیوی نـاو بـارودۆخی سـازاو، مـەرجی سـەرکەوتنن بۆیـە بـەبێ سازاویی هۆکارەکانی دامـەزراندنی کۆمـار، بـەبێ ئامـادەیی هۆشـیارانەو لێزانانـەی سیاسـەتمەداران بـۆ جـۆری دامـەزراندن و تێگەیشـتن لـە گرفـت و کێشـە خۆیـی و ناوچـەیی و هـەرێمیی و نێودەوڵەتییـەکان، بـەبێ حـاڵی بـوون لـە بایـەخی گرنـگ و چارەنوسسازی ڕۆڵی زلهێزەکان و هەڵوێستیان لە کۆی کێشەکانی هەرێمەکەو خانەی دۆزی کورد لەسەر شانۆی سیاسیی و ئابووریی و لە ستراتیجەکەی زلهێزی خـاوەن قودرەت لەناوچەکەدا، بەبێ ئەوانەو گەلێ شتی تر سـەرکەوتن، یان سەقامگیر کردن و بەرێوەبردنی قەوارەیەکی لەوبابەتەی کۆمار، دەبێتە کارێکی قورس و زەحمەت و بگرە مەحاڵیش، لام وایە ئەو هەڵومەرجانە یان لـە ئارادا نـەبوون یان ناکامڵ و لـە ئاستی پێویستدا نەبوون، ڕاستە هەندێ لەهۆکارە بابەتیەکان ئامادەبوون بەلام مانۆڕو یاریە سیاسـیەکان، سـەرچاوەی خولقـاندن و ئاراسـتە کردنیـان بـوون، لێکۆڵینـەوەو بلاوکراوەکانی سەردەمەکەو بەڵگەنامە دەستکەوتووەکان، لەگەڵ ئەو بیرەوەرییانـەی تائێستا کەوتونەتە بەردەست، ڕووناکیی دەخەنـە سـەر لایـەنێك لـە دروسـتیی ئـەو بۆچون و ڕایانە، بەتایبەتی هۆکارە خۆییەکان کە زۆریان ناکامڵ و کرچ و کاڵ بوون، لە ئاسـت ڕووداوێکـی وا گـەورەو دیپلۆماسـیەتێکی وا ئـاڵۆزوو ململانێـی زلهێزەکاندا نەبوون.

-2-

گەشەکردنی هەستو نەستی نەتەوەیی و هۆشیاریی سیاسیی بناغەی سەرکەوتنن

یەکێك لە هۆیە هەرە گرنگ و بنچینەییەکانی سەرنەکەوتنی کورد لە خەباتی نیشتمانی و نەتەوەیی‌دا، لاوازیی هەست و نەستی نەتەوەیی و کزیی هۆشیاریی سیاسیی بووە، چونکە ئەوانە مەرجی سەرەکین بۆ حاڵی بوونی جەماوەر لە رۆڵی خۆی، لە ئەرکەکانی سەر شانی، بۆ تێگەیشتن لە کێشەی سیاسی و دیموکراسی و نیشتمانی و نەتەوەیی میللەتەکەی، حاڵی بوون لە خۆی و دەورووپشتی و لەمێژە هەرێمیی و جیهانیەکان و رۆڵی هەریەکەیان لەناوچەکەو هەڵوێستی هەریەکەیان لە دۆزی کورد، لە تێگەیشتن لەئاستی پێگەییوی هەلومەرجەکان و رادەی ئامادەیی جەماوەر، لە تێگەیشتن لەنەخشەو ستراتیجی هەریەکەو جێگەی کوردو کێشەکەی لەسەرشانۆی سیاسی و سەربازیی و ئابووری لەناو ململانێیەکاندا.

لەوانەشدا تەنها سۆزی رووکەش و قسەو گوتار نوسین بەس نین، بەتەنها شانازی بە خۆوە کردن بەتەنها کورد بوون و ئامادەیی بۆ خەبات بەس نییە، بەڵکو ئەو هۆشیاریی و تێگەیشتنانەی کە مرۆڤی کورد دەخاتە سەر رێبازە دروست و مێژووییەکە، کە تێکۆشەر هۆشمەند دەکات و دەزانێت بۆچی خەبات دەکات کە خەڵکانی تێکۆشەرو سیاسیی هۆشیار دەخاتە ئەو ئاستەی کە بزانێت چۆن متمانە ئەدات بە سەرکردەو سەرکردایەتی خۆی و چۆن هەڵیدەبژێرێت و لەگەڵی دەبێت و لە کاتی شکستیی و کارەساتەکاندا چۆن هەڵوێست وەردەگرێت..چۆن هەست و نەستی نەتەوەیی بزوتنەوە دەخولقێنن، کۆمەڵانی خەڵك دەبزوێنن بۆ وەدەستهێنانی پێناسەی نەتەوەیی خۆی،چۆن ئەوانە هۆکاری گرنگی رزگارین... لەقۆناغی رزگاریشدا لەدامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەییدا... ئەم دەوڵەتەش دەبێتە فاکتەری زیاتر کامڵترو خەملاندنی بنەماکانی نەتەوە، بەرەو شارستانیەت، ئەگەر لەسەرەتاوە مەسەلەی دیموکراسی بەشێك بێت لەپرۆسەی رزگاریی و ئینجا لەبینای دەوڵەتی یاساو سەردەمدا..

-3-

مەسەلەی نەتەوەیی گەلی کورد لە رزگاری چینە زەحمەت کێشەکان و سەرجەم چینە نیشتمانپەروەرەکاندا خۆی دەبینێتەوە..

قۆناغی رزگاریی نیشتمانی بۆ نەتەوەیەکی دابەشکراویی داگیر کراوو چەوساوەو ماف زەوت کراوی وەك نەتەوەی کوردکە لە کێشە هەرە ئاڵۆزو پڕ لە گرێ کوێرەکانی ناوچەکەو جیهانە. ئەوانە بوونەتە هۆی ئەوەکەخاوەن خەسڵەتێکی تایبەتی خۆی بێت...ئەو تایبەتێتیەش بۆتە هۆی ئەوە کە کێشەو خەبات و سەرفرازیی لە قۆناغەکەدا کێشەو خەباتی هەموو چین و بەش و توێژاڵەکانی نەتەوە بێت، نەك هەر سەبارەت بەوە کە هەموویان، جگە لەو توێژاڵ و گروپانەی لە پلە جیاجیاکاندا دەبنە هاوکارو داردەست و داگیرکەر، چەوساوەو زوڵملێکراوو ماف زەوتکراوی دەستی داگیر کەرن، بەڵکو لەبەرئەوەش کە چارەنوسی هەموویان پێکەوە بەستراوە، ئەزمونی خەباتی دوورودرێژی کورد، بەتایبەتی لەنیو سەدەی رابردودا، ئەوە دەسەلمێنن کە تەنانەت هاوکارانی ریزەکانی دەوڵەتی ناوەندیی لەشەڕی چەکداریدا، ئەو هەرەشەیەو دوا چەپۆکی کوشندە ئەوانیش دەگرێتەوە، چونکە چەوساندنەوەکە چەند لایەنییە راستەوخۆکانی نەتەوەیی و ئابووریی و کۆمەڵایەتین، ئەوانەش، بێ بوواردان، هەموو لایەك دەگرنەوە، بێلایەن و بەلایەن نیشتمانپەروەروو ئازادوو دیموکرات لێیان قوتار نابن، دیسانەوە ئەزموونەکانی شەڕی چەکداریی و بزوتنەوەی کوردایەتی لەمەهاباد، ئەوەیان سەلماندووە کە ئەرکی گەورەی خەبات لەسەر شانی جوتیاران و زەحمەتکێشانی لادێ و بیروبازوی شار بووە، ئەگەرچی ئەمڕۆ گەلێ لە هەل‌ومەرجەکانی خەبات، بەتایبەتی چەکداریی، وەك جاران نەماوەو گۆڕانی گەورەی بەسەردا هاتووە، لەگەڵ ئەوانەشداو تارادەیەکی زۆر ئامانجی خەباتی ئەمڕۆش کە سەرفرازییە هەر لە رزگاریی ئەوانەدا خۆی دەبینێتەوەو لە سەرکەوتنیشدا دەکرێت دەستکەوتەکانیان و بەرژەوەندیەکانیان رەچاو بکرێن و بۆیان دابین بکرێن، لەگەڵیشیدا پێویستە خەسڵەتە تایبەتیەکانی پلەکانی قۆناغەکە لە رووی چینایەتی و کۆمەڵایەتیەکانەوە لەبەرچاوبن و لەو راستییە حاڵی ببین کە تا

قەوارەی سەقامگیرو سەربەخۆو دەوڵەتی یاسا لە ئارادا نەبێت، تا هەرەشەکان بەردەوامبن، گۆڕانی بنەڕەتی لەو لایەنەدا نابێت و ناکرێت.

-4-

یەکێتی ریزەکانی گەل و بڕوابوون بە دیالۆگی شارستانیانە

مەرجێکی گرنگی سەرکەوتنە.. ئەوانەش لەگەڵ هۆکارەکانی تردا، کامڵبوونی هەست و نەستی نەتەوەیی و هۆشیاریی سیاسی دەرەخسێنن و دەخەملێنن، ناتەبایی و پارچە پارچە بوون و ناکۆکی نائاسایی و لا خستنی بەرژەوەندییە نەتەوەیی و میللییەکانلەکۆسپە گەورەکانی بەردەم رێبازو ئامانجە ستراتیجییەکەی نەتەوەی کوردن، هەوڵدان بۆ لابەلاکردنی کێشەو گرێ و گۆڵەکان بەهێمنی و لە رێگەی لەیەکگەیشتن و دانیشتن و دیالۆگی شارستانیەوە، پێچەوانەکەشی دەبێتە هۆی قوڵکردنەوەی ناکۆکی و تەقینەوەو خولقانی ئاژاوەو شەڕی ناوخۆ، بۆ خەبات و کاروانی خەباتی میللەت بە زیان و مەینەت خولقێنەرە.. جێگۆڕکێ لە لایەنەکانی ململانێ و کردنی ناکۆکیی ناو بەرەی گەل بەناکۆکی سەرەکی و پشت کردنە سەرەکیەکە یان هاوکاریکردن لە دژی هێزەکانی بەرەی گەل لەکارەسات و مەینەتی و شکستی زیاتر هیچیان لێ بەرهەم نایەت. هەر یەکێتیی ریزەکانی گەلە کەدەستەبەری سەرکەوتن بێت، یەکخستنی هێزو توانای چین و بەشە کۆمەڵایەتییەکانە کە رێگەی سەرکەوتن دیار ئەکات.

-5-

مانەوەی رژێمی دەرەبەگی و سیستمی خێڵەکی

هۆیەکی گرنگ بوو لەبەردەوام بوونی داگیر کردن و چەوساندنەوە...

کۆسپێکی گەورە بوو لەبەردەم پێشکەوتن و سەرفرازبوون لەداب و نەریتە کۆنەپارێزەکان، تەگەرە بوون لەبەردەم کامڵبوونی هەستی نەتەوەیی و هۆشیاریی سیاسیی و گەشەکردنی کۆمەڵایەتی و فیکری و خوێندەواریی و ئابووریەکان،

پایـەگاکانی داگـیرکردن و ناکۆکیـەکانی ناوخۆیـان بـەهێزتر دەکـرد، دژ بەئـەقڵی شارستانی و پێشکەوتن بوون، لەناو مانەوەی ئەو رژێم و سیستەمەدا یان تەنانـەت لەناو مانـەوەی شوێنەوارەکانیاندا دەوڵـەتی نەتـەوەیی دانامـەزرێت، ناسیۆنالیزمی نوێ کامڵ نابێت، خەباتی یەکگرتوو نایەتە دی، دیموکراتـی و ژیـانی فـرە حزبـی و پەرلـەمانی و یاسایی نـاخوڵقێن یـان ئەگـەر بـارودۆخێکی تایبـەتی یارمـەتیدەری خوڵقاندنی بێت وا سەقامگیر نابێت و هەمیشە لە بەردەم هەرەشەی ناوخۆدا دەبێت.

-6-

ستراتیجێکی نەتەوەیی و یەکخستنی هێزەکانی گەل رەخساندنی بەرەیەکی نیشتمانی.

سەرەتایە بۆ خەباتێکی گونجاوی ناو هەل و مەرجی رەخساو لەسـەر رێبـازێکی دروست بۆ ئامانجە پلەیی و دورخایەنەکان، ئەوانەش لە تەبایی ریزەکانی گەلەوە، لە دەرککردن و هەست بە لێپرسراویەتی کردنەوە دێنە ئاراوە، بێ ئەو ستراتیجەو بێ ئـەو بەرەیـە، سـەرکەوتن زەحمـەتتر دەبێـت بگـرە نشوسـتیی و شکسـتیی هەرەشـە لەدەسـتکەوتەکانیش دەکـات، لەوانەشـدا دەبێـت تایبەتێتییـەکانی هـەر پارچەیـەک، جیۆپۆلۆتیکی کوردستان، دەستکەوتەکان لەبەرچاو بن، هێزەکانی هـەر پارچەیەک لـە وردەکاریـــەکانی ئەومەســـەلانە بگـــەن و بـــەپێی دەســـتکەوتەکان بجوڵێنـــەوە، تەبا و سازاوو هاوکاربن..

-7-

لە خۆو لە دوژمن گەیشتن و دیاریکردنی دوژمنە سەرەکی و ناسەرەکیەکان

مـەرجێکی تـری خـەباتی نەتەوەیـە، ، بـێ لـە خـۆ گەیشـتن لـە هـەموو لایـەن و رووداوەکانیانەوە، بێ لە تواناکانی خۆ گەیشتن بێ لە بۆشایی و کەم و کورتی و هەڵەو هـەل و مەرجـەکان حاڵی بوون، بێ ناسـینی دوژمنەکـەو حاڵیبوون لـە هـێزو توانـاو توانستی ئابووریی و سەربازی و سیاسیی و دیپلۆماسی و پەیوەندیەکان، بەبێ ئەوانە زەحمەتە کاروانی خەبات رووەو سەرکەوتن رابەریی بکرێت.. رووبەڕووبوونەوەکان بە زیانی گەورە کۆتایی دێن.

لەگەڵ ئەوانەشدا ناسینی دۆستو دوژمنی سەرەکیو ناسەرەکیی، زانینو ناسینی هەرەشەی راستەوخۆو پڕ لە مەترسی، لەسەرەتا گرنگو هەستیارەکانی نەخشەی ملمالنێو گەشە پێکردنی خەباتو زۆرانبازیی راستەوخۆیە..

-8-

حاڵی بوون لە جیۆپۆلۆتیکی کوردستان

بونی پارچەکانی کوردستان لە سنوری چەند دەوڵەتێکی جیاجیادا، هەم کێشەکەی کوردی ئاڵۆز کردووە هەم جیۆپۆلۆتیکەکەی پڕ لە گرێو گۆڵ کردووە، تائێستا هیچ دەوڵەتێکیان ئامادەنەبووە بۆ چارەسەری کێشەی کورد بەڕێگەی ئاشتیو لێکگەیشتن، بۆیە دەرگای چارەسەرکردنی مەسەلەکەی لەسەر داخراوە. زیاتر لەوەش هەر چەندە دەوڵەتانی چوار دەوری کوردستان لە هەرێمەکەدا دەیان ناکۆکی کۆنو نوێ، کردوونی بە دوژمنی کلاسیکیو نوێی یەکتری، کەچی لە کێشەیکورددا تەبانو ئێستا لە زۆر لایەنەوە هاوکاری یەکتر دەکەن، لەلایەکی تر پارچە پارچەبوونی کوردو ژیانی فرە حزبیو بەناسایی دامەزراندنی ئەم حزبو ئەو رێکخراو لەهەر پارچەیەکدا فرە ئایدۆلۆجیو ئامانجو بیرو کارو کردەوەو نەخشەو تەکتیك، بارودخەکەیان زۆر زیاتر ئاڵۆز کردووە، چونکە ناکۆکیەکانی نێوانیان بەردەوامە، ملمالنێ بەردەوامە گوێ نەدان بە دەست کەوتەکان بەردەوامە، حاڵینەبوون لە ئەزمونەکانو بایەخیانو گرتنەبەری سیاسەتێکی تاکرەوانە زیاتر دەوام ئەدات بەبارودۆخەکەو کێشەکانیان زیاتر گرێ کوێراویی کردووە.

ئەوەی ئەمرۆ لەرەوتی گەشەکردنو پێشکەوتنەکاندا جێگەی هیوایە، جیهانگیرییو رۆڵی لایەنی ئابووریو کردنەوەی سنوورەکان کە پێدەچێت لەسەرەنجامدا جیۆئیکۆنۆمی جێگە بەرۆڵی جیۆپۆلتیك لێژ بکاتو ئاسۆیەکی باشتر بۆ کورد برەخسێت.

-9-

بەنێونەتەوەیی کردنی کێشەی کوردو تێگەیشتن لە بارودۆخە سیاسیەکان

دەروازەیەکی گەورە لەبەردەم رزگار بووندا دەکاتەوە، ئەمڕۆ زیاتر لە هەمو رۆژێکی تر بایەخی نێو نەتەوەیی کردنی دۆزی کورد لەبەرچاوە، هەوڵوکۆششی سیاسی و خەباتی دیپلۆماسی بۆ باش جێگیرترکردنی ئەم نێونەتەوەیی بوونە، بایەخدان بەدۆزی کوردو کێشەی نەتەوەیی کورد یەکێك لە شا رێگە گرنگەکانی خەباتی ئەم قۆناغەیە، لەبەرئەوە هەوڵی خوێندنەوەی بارودۆخە سیاسیەکان و رۆڵی زلهێزەکان زۆر گرنگە، چونکە لەوەدا خانەی کورد لەسەر شانۆی سیاسی نێو دەوڵەتی دەبینرێتەوە دەتوانرێت بەپێی جێگەی دۆزەکەو تواناو هەوڵ و کۆششی کورد ئاراستە بکرێت.

-10-

شۆرشی چەکداری و حاڵی بوون لە بارودۆخە سیاسیەکان. بۆ دانانی نەخشەو شێوەی خەبات

ئەمڕۆ زیاتر لە هەموو رۆژێکی تر بایەخی خەباتی سیاسی و دیپلۆماسی دەرکەوتووە هەندێ لایەنی ستراتیجی شەڕی چەکدار زیاتر دەرکەوتووە، باش لە زیانەکانی سەردەمی شەڕە سەپێنراوەکە بەسەر کوردا دەگەین-لە قودرەتی هێزو دەوڵەتەکان دەگەین، لە زیانەکانی شەڕی نابەرامبەریی دەگەین.

بۆیە ستراتیجی شەڕی سەربازی نوێ بە حاڵی بوون لە کۆی ئەو هۆو هۆکارانەی راستەوخۆو ناراستەوخۆ بەستراوەی نەخشەو شەڕی چەکدارین زۆر گرنگە، با دەرس و پەند لە ئەزموونەکانی رابردوو وەربگیرێ و هۆوهۆکارەکانی شکستیش دەستنیشان بکرێن.

-11-

تەبایی لەگەڵ حزبو هێزەکانی ناوسنوری حوکمرانی سیاسیی هەر وڵاتەو خەبات بۆ خوڵقاندنی بەرەی نیشتمانیی، ئەڵقەیەکە لە ئەڵقەکانی نەخشەی خەباتی سەرکەوتوو، ئەوەش بواری هاوکاریو هاوڕێبازی خەبات دەهێنێتە ناو زنجیرەی هۆو هەلو مەرجاکانی سەرکەوتنەوە، لەسەر ئەو ڕێبازەش دەتوانرێت خەبات بۆ سستمێکی دیموکراسیو ژیانێکی هاوسانو بێ چەوساندنەوە بکرێت...

-12-

خۆ بەستنەوە بە بۆچوونو نەخشەو ڕێبازێك، کەئازادیی سیاسەتو جوڵەو مامەڵەدەخوڵقێنێت. بیرکراوەییو دەست واڵا بوون بۆ ئازادیی لە نەخشەدانانو لە مامەڵەدا بۆ خەباتو بۆ سەرکەوتنو ، زۆر گرنگن، هوشیاریی لەمامەڵە سیاسییو هاوکاریی لەناو کاروانە پڕ لەهەڵبەزوو دابەزەکەدا، لەبەردەم ئاڵوگۆڕە لەپڕو تێکچوونو خوڵقانی موعادەلە سیاسییو سەربازییەکان، بزوتنەوەی ڕزگاریخواز لەکارەساتو نشوستی بەدوور دەکات.

بەشی یانزدەهەم

تیڕوانینێکی نوێ
لەجەمهوریەتی کوردستان

بۆ ئەوەی ڕوونترو نوێتر بچینە ناو تێکڕای ڕووداوەکانی کۆمارەوە چاکتر وایە لە تێروانینێکی سەردەمەوە بچینەوە ناو کۆمارەکە بەلەبەرچاوگرتنی ڕۆڵو کارتێکردنی هەلومەرجەکانی زەمینو زەمانە جیاجیاکان. باشیش وایەلە پێش دامەزراندنەوە بچینە ناو ڕووداوەکانەوە تاباشتر لە دەرسو پەندەکانی ئاشنابینو ببنە ڕێنمایی ئێستاو ئایندە.

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان لە بەشێکی کوردستانی ئێراندا یەك هەلو ئەزموونی مێژوویی ئەوتۆیە کە تا لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێ زیاتر بایەخی دەردەکەوێو پتر سوود بەخش دەبێ، بەتایبەتی تائێستاش زۆر لایەنو ڕووداوی شاردراوەن، سەرچاوەی سەردەمەکە نەخراوەتە خزمەت ئەو نوسینو باسو لێکۆڵینەوانەی تا ئێستا کراون.. یان لە سنورێکی تەسکدا سوودیان لێوەرگیراوە.. سەنگی مێژوویی ئەم ڕووداوە چەند لایەنیە، ئەوەی پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەم:

یەکەم: ئەزموونێکی سەردەمی ئازادیو نیمچە سەربەخۆیی بەشێکی نەتەوەی کوردە، هەرچەندە تەمەن کورت بوو، بەلام پڕ لە دەرسو پەندە.

دووهەم: بە ماوەیەکی کورت دوای ئەزموونێکی مەزنی تر خولقا، مەبەستم حوکمداریو مەلیکایەتیەکەی شێخ مەحمودی نەمرە، پێش ئەوەی کوردستانی باشوور بلکێنرێت بە میسۆپۆتامیاوەو بەدەستی بەریتانیاو دژ بە خواستی میللەت، ئەم دەوڵەتەی عیرقیان لێ دابمەزرێت.

سێهەم: بونی گەلێ دیاردەی یەکانگیرو لەیەکچووی گەلێ لایەنی ئەو هەلە مێژوویە لەگەڵ ئەم ئەزموونەی ئێستای کوردستانی عێراقدا کەلەڕاپەڕینو هەڵبژاردنی پەرلەمانو کوردستانی فیدراڵەوە، دەست پێدەکات.. بۆیە ئەو تاقیکردنەوەیە گرنگیەکی تری سەردەمی هەیەو دەبێ زیاتر ڕووناکی بخرێتە سەر.

ئاوڕێك لە ڕۆژانی پێش دامەزراندن

لەناو بارودۆخێکی نائاسایی و پڕ لە ئاژاوەو گرفتی زل و قەبەی ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی دوا دووەم جەنگی جیهان، لەناو هەل و مەرجی هاتنەکایەی زەمینەی جەنگی سارد و بەدەست هێنانی چەکی ئەتۆم و ململانێی ئاشکراو نهێنیدا بوو کە هەلە مێژوویەکە بۆ کورد خوڵقاو کۆماری خود موختاری کوردستان لەبەشێکی کوردستانی ئێراندا دامەزرێنرا، چونکە ئەو ئاژاوەو نائارامیە ڕۆژهەڵاتیشی گرتبۆوە. لەناویاندا دەوڵەتی فرە نەتەوەی ئێران زیاتر ئاڵۆز ببوو، سەبارەت بە هاوکارییەکەی ڕژێمی تاران لەگەڵ ئەڵمانەکاندا بەبێ ئەوەی ئامۆژگاری و هەڕەشەی ئینگلیزو ڕووسەکان کاریکاتە سەری، بۆیە لە25ی ئابی 1941دا هێزەکانیان:

یەکەم: لە ڕۆژئاواو خوارووی ڕۆژئاواو دووهەم: لەسەرەوە، زۆر لەناوچەکانی ئێرانیان داگیرکرد کە پانتایەکی زۆری کوردستانی ڕۆژهەڵاتیشی گرتبۆوە، بەهەمان دیاردەی دوو داگیرکەرییەوە، بەشی لای خوارووی لە ژێر دەستی بەریتانیا، بەشی سەرووی لە ژێر دەسەلاتی یەکێتی سۆڤیەتدا بوو کەناوچەکانی: مەهاباد، بۆکان، شنۆ، نەغەدە سێبەری بوون..سەقزو بانەو مەریوان ناوچەی بۆشایی نێوان هەردوو هێزەکە بوون، جۆرێ لە GENTELMEN AGREEMENTی بێ لایەنی لەسەر سەقزو دەوروبەری بڕیار لەسەر درابوو..

لە دوایشدا هێزەکانی وڵاتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا جێگەی خۆیان لە خوارووی ئێراندا گرت. هەرچەندە مەبەستی ناوکۆی زلهێزەکان لەسەرەتادا، دوورخستنەوەی نفووزی ئەڵمانیا، مسۆگەر کردنی گەیاندنی چەك و پێویستیەکانی جەنگ بۆ هێزەکانی سۆڤیەت، وەپاراستنی کێڵگەو بیرە نەوت و بەرژەوەندییە چاوەڕوانکراوەکانیان بوو، هەر دەوڵەتەش خواست و نەخشەی تایبەتی خۆی هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەو داگیر کردنە کەم و زۆر بۆ بەرژەوەندی گەلانی ناوچەکە نەبوو، بەڵام ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ ببوە هۆی وریا کردنەوەو جولاندنەوەی نەتەوە جیاجیاکان. کاتێکیش دام و دەزگای دەوڵەتی و ئەرتەش لە هەندێ ناوچەو شاردا داڕوخان، ئاوهەوایەکی نیمچە ئازادو دیموکراسی خوڵقا.. گەلێ ڕووداوی گرنگ ئەو

بەشـــەی کوردســـتانی ئـــێرانی گرتـــەوە، وەك ســـەرەنجامێکی ئـــەو بارودۆخـــە نوێیە، لەوانە:

× لە ساڵەکانی 1942–1946 بەڕێوەبەرایەتیەکی خۆماڵی لە ناوچەی موکریان‌و دەوروبەری دامەزرا بە سازکردنی دەستەی چەکدار، داموو دەزگاکانی بەڕێوە بردن، چاپخانەو دامەزراندنی کۆمەڵەی ژێکو دواتر حیزبی دیموکراتی کوردستان..هتد(1)

× لە ساڵانی1941–944 حەمە رەشید خان ناوچەکانی بانەو سەردەشت‌و سەقزی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی. سەرەنجام ئەرتەشی تاران بە هاندانی ئینگیلزەکان‌و یارمەتی هەندێ عەشایەری کورد هێزەکەی ناوبراویان لە کەل خان شکاندو بەناچاری پەنای بۆ عیراق برد(2).

× لەبەهاری(1322–1943)تیرەو ئیلەکانی ناوچەی ورمێ بەسەرکردایەتی عومەرخانی شەریفی، زیرو بەگی بەهادوری رەشید بەگی جیهانگیری وەتەها بەگی هەرکی بە هەندێ داخوازی عەشایەری‌و نەتەوەیەوە دێهاتی ناوچەکەیان گرتە ژێر دەست‌و ئابلۆقەی شاری ورمێیان دا، تا رۆسەکان کەوتنە ناوبژی‌و لەگەڵ تاراندا رێکیانی خستەوە.

× لە16ی ئەیلولی1942 کۆمەڵەی ژێ–کاف دامەزرێنرا، بە دورشمە نەتەوایەتییە مێژوویەکەوە(رزگارکردنی کوردستانی گەورە)هاتە سەر شانۆی سیاسی کوردستان، لە دواییدا هەر لە شوێنەواری ئەم رێکخراوە حزبی دیموکراتی کوردستان دامەزرێنرا، لەوەدا هەندێك پێیان وایە تەنها ناووبەرنامە گۆرین بووە، حزبەکە خۆشی دوای ساڵێك لە ئاڵوگۆرەکە یادی پێنجەمین ساڵەی دامەزراندنی کردووە نەك یەکەمین..مانای خۆی بە درێژە پێدەری ژێ–کاف دادەنا.

دوای لێدانی نفووزی ئەڵمانیاو دڵنیا بوون لە ساغ بوونەوەی ئێران بۆ زلهێزە هاوپەیمانەکان، بەریتانیاو وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە هۆشیاری‌و گومانەوە چاودێری جموجۆڵی لەشکری سوورو رووداوەکانی ئازەربایجان‌و کوردستانیان دەکرد، مەبەستیان بوو لەناو نەخشەیەکی هاوبەشدا ئێران بە سنورە جوگرافی‌و سیاسیەکەیەوە بپارێزێ، بەیارمەتی دانی رژێمەکەو حەمەرەزا شا کە لەجێگای باوکی دانرا، بە جێگیرکردنی هێزەکانی خۆیان‌و نفووزی سیاسییان، وە بەلەقکردنی جێگەی لەشکری سوورو کۆتایی هێنان بەو ئاڵۆزییەی تێندێسنی یاخیبوون‌و

دیاردەی پارچە پارچە کردنی ئێرانی هێنا بووە ئاراوە، بۆیە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی بەریتانیا کە ناوەندەکەی کرماشان بوو بە کش و ماتیو بە ئارام مانەوە.

سەبارەت بەوانە لەگەڵ جەنگ وەستان و خۆ بەدەستەوەدانی ئەڵمانیا، ئەو دوو دەوڵەتە کەوتنە سەر رێبازی گوشار خستنە سەر رووسەکان بۆ جێبەجێکردنی خاڵەکانی ئەو پەیمان و پرۆتۆکۆڵ و رێکەوتنانەی دەربارەی ئێران مۆر کرابوون. داواکانیش سادەو ئاسایی بوون هەر لەو سنورەدا بوون کە رووسەکان بەڵێنەکانی خۆیان لەکاتی خۆیدا جێبەجێ بکەن، بۆ ئاسانکردنی کارەکەو نەهێشتنی هیچ بڕو بیانویەك، هێزەکانی ئەمریکا لە 31ی کانونی دووەمی 1945دا هێزەکانی بەریتانیا لە 2ی ئازاری 1946دا لە ئێران کشانەوە.

بۆیە یەکێتی سۆڤیەت بیانویەکی ئەوتۆی بەدەستەوە نەمابوو بۆ مانەوەو نەکشانەوە، لێکدانەوەیەکی زۆریشیان لەسەر بەرەنگار نەبونێکی نوێ دەکرد، ئێرانیش لە رووی نەوت و ستراتیجی سەربازییەوە، بایەخێکی بێ وێنەی بۆی هەبوو، هەروەك چۆن بایەخی ستراتیجیو نەوتی بۆ و بەریتانیاو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەبوو.

ئا لەو بارودخە نێودەوڵەتیەدا لێپرسراوانی سۆڤیەت کەوتنە سەر دەستپێکردنی یاریەکی سیاسیی گوشار سروشت، بەناوەڕۆك و خواستیش بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندیەکان بوو، بە دیمەنیش دەستگرتن و یارمەتی دانی دوو گەلی ئازەرو کورد بوو.

ئەوەبوو ئاگاداری لێپرسراوانی ئازەرو کورد کرا کە کاتی ئەوە هاتووە سەردانی(باکۆ) بکەن بە داخوازیەکانیانەوە، تا وتوێژ لەسەر جێبەجێ کردنی بکرێت.(3) پێشەکی زۆر هەوڵ درا کە کورد بە ئازەربایجانەوە ببەسترێتەوە، بێ ئەوەی بتوانن رابەرانی کورد رازی بکەن.

بۆیە پرۆسەی دامەزراندنی کۆماری ئازەربایجان دەست پێکراو لە 11ی کانونی یەکەمی 1945دا بانگەوازێ بڵاوکرایەوە(4).

دوابەدوای ئەوە لە 2ی رێبەندانی 1324(22ی کانونی دووەمی 1946) دامەزراندنیجەمهوریەتی کوردستان بڵاوکرایەوە.

کێشەکان لەناو سێ بازنەدا

ئەوەی زۆر گرنگ و جێگەی سەرنجە ئەو دامەزراندن و بڵاوکردنەوەیە یەك لایەنی بوو، هیچ مامەڵەیەکی سیاسی و دیپلۆماسی نێو دەوڵەتی لەگەڵدا نەبوو. جگە لە ئازەربێجان-تەنانەت یەکێتی سۆڤیەتیش هیچ جۆرە هەنگاوێکی لەو بابەتەی نەنا، هەرچەندە سەرەك کۆمارو ئەنجومەنی وەزیران(هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان)بە سەرۆکایەتی حاجی بابەشێخ هاتنە سەر شانۆی کار، دام و دەزگاکانی حکومەت دامەزرێنران، لەگەڵ ئەوانەشدا ئەم قەوارەیە هەرچەندە لەناو شەرعیەتی یاسایی و کۆبونەوەیەکی بیست هەزار کەسی کە وەك مافی بڕیاردانی چارەنووسی خۆ دێتە بەرچاوو هاتە ئاراوەو لە ژێر سێبەری زلهێزێکدا بوو، بەدەر لە بازنەی شەرعیەتی سنووری سیاسی و جوگرافی ئێران، کەوەك داگیر کەرێك، هەر بیریشی لەوە نەدەکردەوە ددان بەبوونی کۆماردا بنێ، سەرکردەو رابەری کۆمار بە نوسین و بە گوتەو بە جوڵە کۆمارەکەیان بەبەشێکی جیا نەبوەوە لە ئێران دادەنا خۆیان بە یاسای ناوەندەوە بەستبۆوە.. زەمینەکەیان بە بەشێکی زەوی ئێران دادەنا، تەواو بڕوایان بە گفتوگۆ بوو... لەگەڵ ئەوانەشدا هیچ جۆرە نەرمییەك و ئامادەبوونێك بۆ سەلماندنی جۆرێ لە مافی نەتەوایەتی پیشان نەدەدرا بگرە بە ئاشکراو لەسەر نەخشەی لەناو بردن کاریان دەکرد.

دیسان بۆ بازنەی نێو دەوڵەتی و مامەڵەی دیپلۆماسی بە دابڕاوی مایەوە، هەرچەندە سەرەك کۆمار لە دەرگای سیاسی و دیپلۆماسیی، هەرسێ دەوڵەتانی خۆرئاوای دا، بەڵام بێ وەرام بوون، ڕووسەکانیش لەناو کێشە زل و قەبەکانی خۆیاندا دەژیان و کاریان بۆ نەخشەی خۆیان دەکرد.

سەبارەت بەوانە کۆمارەکەی کورد هەرلە بەوەلەدبونیەوە لەناو سێ بازنەی پڕ لەکێشەدا دەژیا: کێشەی نەبوونی شەرعیەتی نێودەوڵەتان، کێشەی نەبونی شەرعیەتی هەرێمی و ناوچەیی و رێکخستنی پەیوەندی لەگەڵ پایتەخت، وە کێشەی ئابووری و سەربازی و کۆمەڵایەتی و سایکۆلۆجی ناوخۆو نادیاری ئایندەو چارەنووسی کۆمار.

زیاتر لەوانەش، دوژمن و زلهێزە هاوکارەکانی، بارەکەیان زۆر بە پڕ مەترسی تر لە واقیع وەردەگرت، لەسەر حسابی لەت و پەت کردنی ئێران، گریمانی تەشەنەکردنی

کێشـەی کوردیـان دەکـرد بەهەرشـە لەسـەر پاشـەرۆژێکی نادیـارو ئێسـتایەکی پـڕ لەمەترسیی. بڕوانە ئەم هەواڵە کەمیدیای ئەو ڕۆژگارە بڵاوی کردبۆوە، لەڕۆژنامەی کوردستانیشدا بەم جۆرە خرایە پێش چاو:

(دەنگوباسی دەرەوە)

ڕادیۆی بەیروت–لە خەبەرێکی کە پێمان گەییوەو لە قاهیرەوە وەرگیراوە دەوڵەتی جمهوری لە ئـازەر بایجـان دامـەزراوەو، سـەرۆک جمـهوی کوردسـتان جـەنابی قـازی محەمـەدو پایتـەختی کوردسـتان ئـازاد شـاری مـهاباد، ئـەو جمـهوری کوردسـتانە داخـوازی وەسـەر گیرانی کوردسـتانی عیراق‌و تورکیـا دەکـات مـەرام‌و ئـارەزووی وان سەربەستی‌و سەربەخۆیی کوردستانی گەورەیە مەلا مستەفا بارزانی قائیدی شەڕی بـارزان کە ویستا لـە دەوڵـەتی جمـهوری کوردسـتان دادەنیشـێ لـەو جمهوریەتـە زۆر بەقەدرو حورمەتە.

ڕادیۆی بەیروت: بەخبریك کـە لـە مەکتـەبی سیاسـی واشـنتۆن وەرگیراوە دەڵێـت مەسـەلەی ئـێران کەوتۆتـە مـەوقعێکی زەحمەتـەوە هـەتا کوردەکـان ئێسـتا داوای ئیستقلالی خۆیان دەکەن‌و زۆر مومکنە کە ئەم حرکاتانە ببنە سەبەبی یەکێتی هـەموو کورد بۆ داواکردنی استقلالی کوردستانی گەورە(5).

ئەوە لە کـاتێکدا ئـەو جـۆرە بیروتێندینسـە لـەناو نەخشـەو بڕیـاری داڕێژەرانـی سیاسـی کـوردا نـەبووە، خـۆ ڕووسـەکانیش هـەر تـەواو دژی کـاری وا بـوون، بگـرە نکوڵیشیان لە بوونی پەیوەندی‌و یارمەتیدانی ئەو کۆمارە خودموختارەش دەکرد.

لەنـاو ئـەو ئـاوو هەوایـەدا وە بـۆ بـەرەنگار بونـی ئـەو دیاردانـە(ئەحمـەد قوام‌ولسەلتەنە) لەناو دیپلۆماسیەتی پڕ لە فرو فێڵی ڕژێمی شاو مانۆڤری سیاسـی سـەرکەوتووانە کەوتـە بـەکار خسـتنی ئەڵقـەکانی نەخشـەی یارییـەکی سیاسـی‌و دیپلۆماسی، سیما دڵسۆز بە گەل‌و داخوازیەکانی، دۆستانە بە یەکێتی سـۆڤیەت‌و باش دراوسێتی، لـەناوەڕۆك‌و مەبەستیشدا بـۆ پـوچ کردنـەوەی مـانۆڤرو یاریەکـەی ڕووسەکان، بۆ کشانەوەی لەشکری سوور وە دەستبەرداربوون بوو لە ئازەرو کورد.

بۆیە کەوتە هەنگاو نان بۆ ئەنجام دانی ڕیفۆرمی سیاسی‌و کۆمەڵایەتی، کارکردن بۆ پرۆسـەی دیموکراسـی لەلایەك، گـەرم کردنـی هـاتوچۆو پـەیوەندی گفتوگۆ لەگـەڵ

لێپرسراوانی مۆسکۆ لەلایەکی تر، تا پـەیمانی دامـەزراندنی کۆمپانیـای هاوبەشـی نەوت مۆرکرا(6)، بەوەش ڕووسەکان ئاواتەکەیان بەدی هات.

لەسـەرەنجامدا دوا بەشـی لەشـکری سـوور لـە 27ی نیسـانی 1946 ئـێرانی بەجێهێشت(7). هـەموو ئەو چەك و تەقەمەنییە قورسانەی هـەبوون وەریـان گرتـەوە، لەوانـە دوو فرۆکـەی بێ بۆمبـا و چـوار تۆپـی کـۆن کـە لـەڕۆژانی مەترسـی و بـۆ بەهێزکردنی بەرەکان لەکوردستان دوو دانەیان بـۆ مـەهاباد نـێررا بـو وەك کۆمـەکی سـەربازیی(8) بـەو جـۆرە دەردەکـەوێت کـە هـۆو یارمـەتیدەرە سـەرەکییەکانی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان:

بارودۆخی نێودەوڵەتان و ململانێیان، داڕوخانی دام و دەزگا و ئەرتەشـی تـاران، دروست بونی بۆشایی بەڕێوەبردن، یاری و مانۆڕی سیاسیی هەمەلایەنە لەگـەڵ گـەلێ هـۆی تریـش دەسـتەبەری بـەپیرەوە چوونـی ڕووداوەکـەو دامـەزراندنی کۆمـار بـوو، بەتایبەتی هیواو خواستی جەماوەر لەرزگاری، بوونی حزبی دیموکراتی کوردستان و پێشەوا قازی محەمەد بوو.

بەڵام ئەوانـە هـەموو شتێك نـەبوون، زەمینـەی ڕەسـیوی دامـەزراندنی قەوارەیـەکی خاوەن هەل و مەرجی ژیان و داکۆکی لـە خۆکـردن نـەبوو، تەنها بۆ کاری سـەرەتایی و سـودوەرگرتن لـەو هەلـە مێژووییـە ڕەخسـاوە، لـەبار بوون، دەنا دەبوو بەتێگەیشـتنی ڕەوتـی ڕووداوەکـان زۆر کـاری تـر بکرایـە، زۆر هـەنگاوی تـر بنرایـە، زۆر بـە وردی و هۆشمەندی و قوڵی لە خۆو لە بارودۆخەکەو لەسـەرجەم ڕووداوەکـان و هەڵوێستی زل هێزەکان و ناکۆکی و ململانێ و پەیمانـەکان بگەیشتنایە، لەبـەر ڕۆشـنایان نەخشـەی کـارو خـۆ قـایم کـردن دابنرایـە، سـەرنجی پاشـە ڕۆژو دیـاردەو یـاری و ڕووداوە چارەنوسسازەکان بدرایە.

بۆشاییە ئاشکراکان

هەر لەسـەرەتاوە بۆشـاییەکان کـەم و کورتـی و دیـاردەی نـاقوڵاو کۆسـپەکان، هەڵوێستی سەرچاوەی بڕیار... جوڵە و ڕاسپاردەکان.. هتد.. ئاشکرا بوون.

بۆ نمونە:-

× ساڵ دەهات و ساڵ دەڕۆی داواو داخوازیەکانی کورد بێ وەرام بوون، لـە نێوان سـاڵەکانی 1942-1945دا بەڕێوەبەرایەتیـەك دامـەزرێنرا، بـەهێز نـەدەکرا، بزوتنـەوە

چەکدارییەکەی ناوچەی ورمێ لە بەرژەوەندی تاران دوایی پێهێنرا، کاتێ یەکێتی سۆڤیەت هاتە وەرام ئیتر یاریو مەبەستەکە زۆر شاراوە نەبوون.

× هەر لەسەرەتای دامەزراندنی کۆمارەوە دەزانرا لاسەنگی هێزو چەکو ئازووقەو داهات لە چ ئاستێکدایە، کەچی هیچ هەنگاوێکی کاریگەر نەدەنرا، بەتایبەتی گوشاری سەربازی لەسەر مەهاباد ئاشکرا بوو، زۆر لەبەڵگەنامەکانی ئەو سەردەمە باری خراپی سەربازیی، لە ڕووی چەکو ئازوقەو کەرەسەی جەنگو ئابووریی سەربازی بەڕوونی ئاشکرا دەکەن چەکی قورس نەبووە، تەنانەت تفەنگیش لەئاستی پێویستدا نەبوو، جار بووە چەکدار لەبەر بێ فیشەکی بەرەی شەڕی بەجێهێشتووە، بۆ جلو پێخەفو پێڵاوو گۆرەوی، یارمەتی لەجووتیاران وەرگیراوە(9)..

× هەر لە سەرەتاوە دەوڵەتانی خۆر ئاوا، نەك هەر ئاوڕیان لە کۆمارەکە نەدەدایەوە، بەڵکو بۆ ڕووخاندنیشی نەخشەیان بۆتاران ساز دەکردو یارمەتیان دەدا.

بەو جۆرە لە ڕووی سیاسیو دیپلۆماسییەوە، بە دابڕاوی، بە سوود وەرگرتن لە باری جیۆپۆلۆتیکی ناوچەی کۆمار بە ئابلۆقە دراوی هێشتیانەوە، یەکێتی سۆڤیەتیش هیچ هەنگاوێکی بەرەسمی نەنا، هیچ جۆرە ڕێکەوتنێ، پرۆتۆکۆڵی، بەڵێنێکی نوسراو لەگەڵ کۆماردا نەکرا، ئەو نەبوونی شەرعیەتە یاساییەی نێو دەوڵەتانو ناوچەکە مەترسیەکی ئاشکرای نیشان دەدا.

× هەر لەسەرەتای پرۆسەی داگیر کردنی ئەو ناوچانەی ئێران، گەلێ پەیمانو ڕێکەوتن لەنێوان دەوڵەتانی هاوپەیمانو لەگەڵ تارانیش مۆرکرا، مەبەستی سەرەکی هەموو لایەك پاراستنی سنوری سیاسیو جوگرافی ئێران.. ئێرانو یەکێتی خاكو میلەتانی بووە، بۆ بەڵێن دانو دووپات کردنەوەی چۆڵ کردنی ئێران بووە لە دوای جەنگ.

لە 29ی کانونی دووەمی1942 پەیمانێکی سێ قۆڵی ناسراو بە پەیمانی(الاتحاد) لەنێوان (عەلی سهیلی) وەزیری کاروباری ئێران، (سێر ریدر پۆلارد) سەفیری بەریتانیا لە تاران، (سەمیرنۆڤ) سەفیری یەکێتی سۆڤیەت لە تاران ئیمزا کرا، لە ماددەی یەکەمدا هەموویان بەڵێنیاندا بۆ ڕێز گرتن لە یەکێتی ئەرزو سەرداریو سەربەخۆیی ئێران لە ماددەی پێنجەمدا بڕیاردرا کە دوای ئاگر بڕو سەرکەوتنو ڕێکەوتن لەگەڵ ئەڵمانیاو هاوپەیمانەکانی لە ماوەیەکدا کە لەشەش مانگ تێنەپەڕێ، دەبێ هێزەکانی

خۆیان لە ئێران ببەنە دەرەوە، کوردو رۆشنبیران هیوایەکی گەورەیان بە(ئیعلانی ئەتلەنتیك) بەستوو سەبارەت بەم برگانەی ناوی: (هەموو گەلێ دەبێ مافی ئەوەی هەبێت کە خۆی فۆرمی بەرێوەبردنی خۆی هەلبژێرێ)(10)

بەندەکەی ویلسۆن وەبیرهێنرایەوە،(هیچ گۆرانێکی ناوچەیی دژ بە خواستی گەلان نەکرێ).

لە راستیشدا ئەم برگەیەی دوایی لە دەستکەوتی تاران و دژ بەبەرژەوەندی کورد بووە، چونکە مەبەست لە خواستی گەلان خواستی دەولەتان بووە، بۆیە هەر ناوەرۆکی ئەمەشیان بە ئەنجام گەیاند،هەروەك چۆن لە دوایشدا دامەزراندنی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان مەبەست لێی رێکخراوی دەولەتان بوو.

لە 27–29 دیسەمبەری 1943 کۆنگرەی تاران لە نێوان رۆزفلت، چەرچل وە ستالیندا بەسترا، یەکێ لە خالە گرنگەکانی: پاراستنی سنوورو یەکێتی ئێران و کشانەوەی هێزەکانی هەرسێ دەولەتەکان بوو، لە دوای برانەوەی جەنگ.

پێکهاتنی تاران و مۆسکۆ لەسەر دامەزراندنی کۆمپانیای هاوبەشی نەوت و بلاوکردنەوەی دەقی پەیمانەکە، زیاتر لەوە قوام و لسەلتەنەو پەیوەندی نێوان هەردوو پایتەختی واباش کردبوو کە تەنانەت بکەونە بلاوکردنەوەی بەندو باوی خواستنی کچی ستالین بۆ حەمە رەزا شا کە لە دوایدا رۆژنامەی کوردستان بە خۆشییەوە هەوالی درۆبوونی باسەکە بلاوبکاتەوە.

کاتێ سەرانی دەولەتانی هاوپەیمان لە بۆتسدام کۆبوونەوە(11) بۆ دیاریکردنی چارەنووسی ئەلمانیاو دابەشکردنی دەستکەوتەکان سەبارەت بە چۆل کردنی ئێران دوای برانەوەی جەنگ ئەو بەلێنەی دابوویان دووبارە کرایەوە.

لە 29ی ئازاری1946 تورکیاو عیراق پەیمانی باش دراوسێتیان ئیمزا کرد. مەبەستی ئەو رێکەوتنە زۆر روون و ئاشکرایانە مۆر دەکران بەرامبەر بە نەبوونی هیچ جۆرە بەلێنێك یان بەلگەنامەیەکی باوەڕ پێکراو لەلایەن سۆڤێتەوە بۆ کورد لەگەل نەبوونی هیچ جۆرە یارمەتیەکی جیدی کە کۆمارەکە بکرێتە هێزێکی خۆراگر. بەلکو ئامۆژگاری کوردەکان کراو تا رێ لە ئەرتەشی تاران نەگیرێ، چونکە هێزێکی بچوك هەر بۆ چاودێری هەلبژاردن دێتە ناوچەکەو لە دوایدا دەکشێتەوە..!

دیاردەی تری نائاسایی

زیاتر لەوانە ئەگەر سەرنجێك لەباری ناوخۆیی سنوری کۆمارەکەی کورد بدەین، لەناو تێڕوانینی هەرێمی، سیاسیو دیپلۆماسیی سەرکردایەتی حزبو کۆماردا، واگەڵێ دیاردەی سەیر تری سەردەمەکەمان دێتە بەرچاو..

-کۆمەڵگەی کوردەواری زۆر دواکەوتوو بوو، ئەگەر بزانین ئامارو ڕاژەی نەخوێندەواری دوای بیست ساڵ 1966 لە دامەزراندنو ڕووخاندنی کۆمار لە دێهاتەکانی: مەهاباد94٪ لە سەقز93.10٪ لە سنە92.9 ٪ کرماشان88.2٪ بووە، وا دەتوانین مەزەنەی سەردەمەکەی کۆمار بکەین، ئەم بارە نالەبارو دەردە کۆمەڵایەتیە کوشندەیە، دەیان گیروگرفتی گەورەو ناکۆکی ناو کۆمەڵی ڕۆژگارەکەی قوت کردبۆوە..

لێپرسراوانی حزبو کۆماریش هەڵقولاوو خولقاوی ناو ئەو دۆخە ئاڵۆزەبوون، بۆیە چارەکردنیان، تێگەیشتنی بارە نێو دەوڵەتیەکەو دیپلۆماسیەتە ئاڵۆزەکەی دەویست، کەبۆ ئەوان زەحمەت بووە.. بۆیە لە ڕۆژی کارەساتیشدا هەر ئەوە چاوەروان دەکرا کە ڕووی دا، بە تایبەتی ناکۆکی عەشایەریو یارمەتی دانی دوژمن، ململانێو ڕقەبەریو پاڵ بەیەکەوە نانو بۆربۆرین بۆ پەرینەوە بۆ بەرەی داگیرکەر، لەڕۆژانی کۆتاییدا، دیمەنێکی کۆمەڵگەی دەهێنایە بەرچاو...

ئەوانە نائارامیو بێ باوەڕیی ڕەخساندبوو، ئەنجامی ئەوەش لە ڕۆژگاری سەختدا دەرکەوت چەندە ترسناك بووە.12.

-سەرکردایەتی کۆمار، زیاد لەپێویست خۆی بە وتووێژی بێ ئەنجام بەستبۆوە، بێ بناغە لێی بە ئومێد بوو، هەرچەندە جۆرێ لە جیاوازی بە ئومێدو بێ ئومێدی لە نامەکانی کۆمیتەی مەرکەزی حزب (کەلەشوێنی خۆیدا دەبینرێت)لەلایەك وە سەرەك کۆمار لە لایەکی تر دەردەکەوێ(13). جگە لەوە زۆر لە لێپرسراوانی تر نە بڕوایان بە تاران بووە وە نە ئومێدو بڕواشیان بە گفتوگۆ بووە لە کاتێکدا ڕژێمی تاران تەنها بۆ کات بردنە سەرو دەستی دەستی، گفتوگۆی کردووە، خۆ لێپرسراوانی ئەرتەش هەر بە ئاشکرا لە نامەکانیاندا گاڵتە بە گفتوگۆ دەکەن (بڕوانە ئەفسەرانی ئەرتەش لە ب1 د.ج.ك-دا)، بگرە جاری وابووە ژاندارمەکان تەقەی لەو خەڵکە دەکرد، وەك ئەو

ڕووداوەی کەپێشوازیان لە نوێنەرانی ئازەرو کورد کرد لە تاران لە گفتوگۆی بانەمەڕی 1325دا، 2کوژراوو 3بریندار ئەنجامی بووە(14).

-وەك پێویست بە لێکۆڵراوەیی و دانانی نەخشە، مامەڵەی ڕووداوەکان نەدەکرا، لە دوژمن و لە نەخشەو گەمە سیاسیەکان لە دیپلۆماسیەتی هاوپەیوەند بە کێشەو مەسەلەی کوردەوە نەدەگەیشتن، ئەگەر جۆرێ لە تێگەیشتنیش هەبایە وا دژە کردارو نەخشەو کاری بەرامبەر نەبوو.

-خۆ بەستنەوە بە دورشمی خودموختارییەوە، دەرگای بیرکردنەوەی لە ئەڵتەرناتیڤێکی تر لەسەر داخستن، بڕیارە مێژوویەکەی دووی ڕێبەندانی1324 خرایە لاوە، کە ئیختیار درابووە دەست کۆمیتەی مەرکەزی و ئەنجومەن بۆ بە ئیستیقلالی تەواو گەیاندنی کورد لەو جێگایانەی لێی دەژین.

ئەوە لە کاتێکدا بووکە زۆربەی زۆری جەماوەر، زوربەی کاربەدەستان بڕوایان بە دورشمەکەی ڕزگاری هەبوو.

-خۆ بەستنەوە بە ستراتیجی (سەربازیی) بەرگری.. بە خۆ مەلاسدان لە سەنگەرا بۆ چاوەڕوانی هێرشی دوژمن، کە ئەمە ڕۆڵی خۆی لە هیلاکی و نائومێدی لە پەلامارو دەستپێشخەری و هەڵبژاردنی زەمان و زەمینی جەنگدا بینی، لە کاتێکدا ئەرتەشی ئێران سەربەستی جووڵەو مانۆڤرو هێرش و پەلامارو کشانەوەی هەبوو.

هەرچەندە جیاوازیەکی گەورە لە نێوان هێزی چەکدارو چەك و تەقەمەنی و تفاقی جەنگ و کەرەسەی گواستنەوە هەبوو، بەڵام لە ڕووی توانای شەڕو ورەو باوەڕو گیانی خۆبەخت کردن بۆ نیشتمان بە پێچەوانەوە بو، لەبەرژەوەندی کورد بوو، بۆیە ئەگەر ئەو ستراتیجەو پەیڕەوکردنی ئامۆژگاری لێپرسراوانی سۆڤیەت بۆ شەڕ نەکردن نەبایە، وا ڕەوتی ڕووداوەکان بە جۆرێکی تر دەبوو یان هیچ نەبێ جۆرێ لەگەمەی سیاسی و مانۆڤەری سەربازی و نەبزگرتن و شەڕی دەروونی دەست پێدەکرا.

-هەوڵ نەدان بۆ سنور فراوانکردن بۆ سوود وەرگرتن لە توانای مرۆیی و زەمینی و ئابووریی ناوچەکانی تر، بۆ بێ بەش کردنی دوژمن لێیان، بەتایبەتی ئابووریی کۆمار زۆر لاواز بوو، خەڵکی زۆر هەژار بوون، کە دەنگی هەنگاونان بەرەو ئەو ڕێبازە بەرزدەبۆوە، گوێیان لێ نەدەگیرا، کەبەهۆی دەست درێژی دوژمنیشەوە ڕووداوێ بخوڵقێنرایە، نەخشەی سوود لێ وەرگرتن دانەدەنرا، هەر زوو هەڵەکە

لەدەست دەدرا، وەك شەڕو هێرشی(سەراو سەرچاوەو مل قەرەنی، دیسان شەڕی مامەشا).

شەڕی مامەشا گرنگییەکی تایبەتیی خۆی هەبووە ڕۆژنامەی کوردستان بەم جۆرە لەسەر ڕووداوەکەی نووسیی:

لەجەبهە

وەکو لەجەبهە وەڵام گەیشتووە ئەم شەڕی دوایی کەلە گردی مامەشا ڕووی داوە دوژمن بە 3هەزار کەسەوە هێرشی هێناوەو تانكو تۆپو تەیارە لە ئەرزو ئاسمان پیشتیوانیان لە دوژمن کردووە تەنیا بە هۆی 30 کەس لە برایانی بارزانی دەستە مل قەرەنی بە سەرۆکی برای قارەمان مستەفا خۆشناو جواب دراوەتەوەو لەلایەن حەزرەتی پێشەوا ئەمر سادر بوو کە 11کەس لە شەرەکان کە یەکێ لەوانە برای خۆشەویست محمد قادرییە لە میدالیای قارەمانی پێبدرێت(16).

*زیاد لە سنوری پێویست کۆمار ئەوقی ئازەربایجانو سیاسەتی حکومەتەکەی کرا، هەرچەندە لە زۆر ڕووەوە بێ سود نەبوو. بەڵام لە هەندێ ڕووی ترەوە بێ زیانیش نەبووە، بەتایبەتی ئازەرەکان ڕێبازی تایبەتی خۆیان هەبوو، رابەرو لێپرسراوە ناسیۆنالیستەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەتیش لە هەموو ڕوویەکەوە یارمەتیدەریان بوون، بە نەخشە کوردیان دەستەنگی ئەو کۆمارە کردبوو، کاتێ ئەو رایە خرایە بەردەم پێشەوا کە گوایە بۆ تەواوی کوردستان یەك ئۆستاندار دەبێت ئەویش قازی دەبێ(17). هیچ جۆرە ئامادەیەکی نیشان نەدابوو بۆ قەبوڵ کردن، بێ گومان ئەو یاریەش بێ مەترسیو مەرام نەبوو، کەچی ئازەرەکان لە گفتوگۆی مانگی جۆزەردان 1325 یاندا لەگەڵ ڕژێم لە تەورێز،نە نوێنەری کوردیان بەسەرکردەوە وە نەمەسەلەی نەتەوایەتی کوردو کۆمارەکەشی باس کرا، هەروەك بە ئەنقەست بیانەوێ مەسەلەکە خەفە بکەن

*نەبوونی ئازادیی جوڵەو دەست پێشخەری، چونکە ڕووسەکان لەچەند لایەنێکەوە سنوریان بۆ جموجۆڵی کۆمار دانابوو لەوانە:

نەجوڵان لەبەردەمی شەڕدا بۆ بەرگری نەبێ. خۆ بەستنەوە بە خود موختاریەوە، بەردەوامی لەسەر گفتوگۆ، بەستنەوە بە ئازەربایجانەوە.. بۆیە بیر لە جوڵەی سەربازیو مانۆڤەری سیاسی، ئەمری واقیع دروست کردن، کاری جەماوەریو

جولاندنی خەڵکی کورد لەناوچەکانی دەری سنور نەکرایەوە، نەبوونی ئەم ئازادییە ئەو چاوەروانییە، ئەو بێ دەرامەتییە، بێ ئومێدی لە تاران، جۆرێ لە بێ ئومێدی لای خەڵکی خوێندەوارو هۆشمەند دروست کردبوو، بۆ ئەوەی سەرنجی لێبدرێ‌و بیر لە هۆو چارەسەر بکرێتەوە.

لە سوچێکی‌تری تێروانین‌و شیکردنەوەوە، ئەگەر سەرنجێکی وردی دیاردەی خۆبەدەستەوەدانی سەرۆك کۆمار بدرێ، بابەتیانە لێی بکۆڵرێتەوە، وا دەردەکەوێ کە هاندەری ئەو دیاردە نائاساییە، هەر تەنها بەڵێن‌و سوێندەکەی نەبوو بۆ مانەوە لەگەڵ خەڵکی کورد، وەك هەوڵێکی خاوکردنەوەی قینی رژێمی تاران بەرامبەر بە خەڵك بۆ تۆڵە، هەر سەبارەت بە بەڵێنی گیانی(سەرتیپ همایونی) بۆ پێشەوا.. نەبوون، بەڵکو گەڵێ دیاردەو هۆی تر لەئارادا بوون‌و لە دروست بوونی ئەو پرۆسەیە رۆڵیان بینی لەوانە:

کشانەوەی لەشکری سوور، بێ نەخشەی هاوپەیوەندی بە چارەنوسی کۆمار.

*ئامۆژگاریی رووسەکان کە شەڕی ئەرتەش نەکەن.

*رووخاندنی کتوپڕی ئازەربایجان‌و راکردنی رابەرانی‌و شەڕی خوێناوی.

*نەبوونی پشت‌و پەنا، مانەوە بەتەنها، بێ چەکی قورس‌و هەل‌و مەرجی بە هێز بوون‌و داکۆکی بەرامبەر بەهێزی دوژمن کە لەو رۆژگارەدا گەڵێ هەنگاوی وەرچەرخێنەری هەل‌و مەرجەکەی‌نابوو، زلهێزەکانیش یارمەتی دەری بوون.

*بڕوا نەبوونی قازی محمد بە جەنگ‌و خوێن رشتن، بە شەڕی بێ هودە، خۆ هەر لەسەرەتاوە کۆمەڵەی ژێ-کاف رێبازی خۆی لە شەڕی چەکدارو شۆرش دیار کردبوو، دیسان نامە پارێزراوەکانی پێشەوا تیشك دەخەنە سەر ئەم بۆچوونە.

* گرفت‌و هەڵەو بۆشایی‌و لاوازی‌و ململانێی ناوخۆ کەم نەبوون بەتایبەتی:

-ناکۆکی‌و ململانێ‌و رقەبەرایەتی نێوان ئێل‌و تیرەو بەرەباب‌و بەگزادەکان.

-نەبوونی دیسپلینی پێویست لەناو سوپاو چەکدارەکاندا.

-لاوازی زۆر لە سەرکردەکانی حیزب‌و کۆمار، زوو ورە بەردان کەلەگەڵ هەندێ سەرەك عەشیرەتیشدا کەوتنە بڵاوکردنەوەی گیانی خۆ بەستەوەدان.

-تەنیا هێزی جێگەی ئومێد. هێزەکەی بارزانی‌و ئەفسەرە لێهاتووەکانی کوردستانی عیراق بوو، پێدەچێ پێشەوا لای ئاسان نەبووبێ ئەو هێزە ببێتە چەتری

پاراستنی، بەتایبەتی هەر لەسەرەتاوە ئەو جێگەو هەلە بۆ بارزانی نەخولقێنرا کە رۆڵی خۆی ببینێ، هەر وەك نامەکانی خۆشی دەری دەخەن کەهەر بە(فەرماندە کل هێزی بارزانیان) ماوەتەوە بە پلەی(ژەنەراڵ)یەوە، دانانی بەشێکی گرنگ لە هێزەکەی، لکەکانی 1و2و3و4 بەسەرکردایەتی:

مستەفا خۆشناو، میر حاج، بەکر عەبدولکەریم، نوری ئەحمەد تەها، بەفەرماندەیی ژەنراڵ حەمە رەشید خان، ئەمەش بۆ خۆی جێگەی سەرنجە(18). لە ژمارەکانی رۆژنامەی کوردستانیشدا شتێکیوا نابینرێ کە پێچەوانەی ئەو قسەیە بێت، هەرچەندە بارزانیی هەندێ جار لەگەڵ وەزیری هێزدا(سەیف قازی) سەردانی بەرەکانی شەڕو هێزەکانی کردووە، رۆڵی گرنگی لە لابەلاکردنی ناکۆکی عەشایەریدا بینی، ئەو پلەیەی لەرێککەوتنە سەربازییەکەی نێوان کوردستانو ئازەربایجاندا بۆی دانراو، جگە لە رۆڵی هەموو هێزەکە کەلە کارەساتەکەشدا بە یەککگرتوویی لە مەیدانەکە دەرچوو، لەگەڵ ئەوانەشدا دیسان لە سەرچاوەی بڕیارەوەو ئەو رۆڵەی نەدرایە.

لەگەڵ ڕووخاندنی ئازەربایجان هەندێ سەرەك عەشیرەتو لێپرسراوان خۆیان بەدەست ئەرتەشەوە دا، لە راستیدا هەر لەدوای کشانەوەی لەشکری سوور، گەلێ لەو سەرەك هۆزانە ورەیان بەردا، لە دواییدا گەلێ لەلێپرسراوانیشی گرتەوە.

کورتو پوخت زەمینەی خۆیی و بارودۆخەکەی کۆماری تێدا دامەزرێنرا، رەسیو کامڵ نەبوون، بارودۆخە نێودەوڵەتیەکەش لەسەر تەماحو مانۆڕو بەرژەوەندی دەجولاو ئاراستە دەکرا، دوژمن ئامادە نەبوو هیچ جۆرە پێکهاتنو رێکەوتنێ بکات کە لایەنی کەمی مافی نەتەوایەتیو نیشتمانی کوردی تیا بێت.

سەرکردایەتی کوردیش لەو ئاستەدا نەبوو کە بزانێو بتوانێ ئەڵقە لاوازەکانی موعادەلەکان بدۆزێتەوەو هەوڵی گۆڕانی بدات، هەر لەسەر بەڵێنو چاوەڕوانیی وەرگرتنی راسپاردەو بڕیارەکان دەژیا، سەرنجی رووداوەکانو پاشە رۆژو ئاییندەی چارەنوسی نەدەدا، جەماوەریش لەسەرەتادا لەئازادیو باری دیموکراسی کە زۆر گرنگ بوون بەئومێد بوون، لەدواییشدا چاوەڕوانیی تاقەتبەرو ئینجا بەنائومێدی دەژیا.. بەتایبەتی ئەو هەموو ڕووناکییە سوورانە، دەردەکەوتن بێ ئەوەی رابەرانی کورد بجوڵێنو بگەنە ئاستی ڕووداوەکان، پێکهاتنی تارانو مۆسکۆو

پەیمانی نەوت، کشانەوەی لەشکری سوور بێ ڕەخساندنی هیچ جۆرە زەمان و دڵنیایەك، ئەوانە زەنگی مەترسی و نیشاندانی سەردەمی وەرچەرخاندن بوون.

سۆڤیەت بەمەرامی خۆی گەیشتبوو، یاریەکەی بە ئەنجام گەیاندبوو، دەستبەرداری کورد بوو بوو، کەچی کورد لەسەر هیواو چاوەروانی و بەڵێن و باوەری خۆی دەژیا، سەیری رەوتی رووداوەکانی دەکرد، بەو بڕوایەوە کە بەتەنها ناتوانێ کارێ بکات، کاتێ ساتی بڕیاری پێچەوانەی رەووتی مێژوو بوو، پێشەواش سەبارەت بەو هۆو هەل و مەرجانەی تیشکیان خرایەسەر، خۆی کردە قوربانی، کاروانێکیش لە شەهیدان رابەری کرد، دوور نەبوو، ئەگەر رێگەی پێچەوانەی هەڵبژاردایە مێژووی ئەمڕۆ بە جۆرێکی تر نەنوسرایە، بێ گومانیشە کە رەوتی رووداوەکان بە جۆرێکی تر دەبوو، چونکە ئەو بڕیارە دوا هەل بوو، بەڵام وەك لێکدانەوەیەکی لۆجیکی، ئەگەر لە ساتی هێمنی و لەسەر خۆییدا زۆر هەل لەکیس درابێ، وا دوا هەل لە بارودۆخێکی وا سەخت و قورسدا هەر دەبێ بەو جۆرە بێت کەبوو، دیارە ئیتر دوژمنی داگیرکەریش بڕیار لەسەر چارەنوسەکە ئەدات نەك خاوەن کێشەکە.

* *

*

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی پانزدەھەم

1-پێش دامەزراندنی کۆمار، پێشەوا قازی محەمەد لە دیدەنیەکی رۆژنامە نوسیدا بوونی ئەو خود موختاریەی باس کرد.

بڕوانە رۆژنامەی کوردستان، ژمارە(1،2)رۆژی 11-1946/1/12.

2-دوای دامەزراندنی کۆماری مەھاباد بە 200 سوارێکەوە خۆی گەیاندە مھاباد.

3-لە نیوەی دووەمی 1945دا ژەنەراڵ سەلیم ئەتاکشیوف ئاگاداری قازی محەمەدی کرد بۆ رێکخستنی وەفدی سەفەرکردن.

4-تا 26ی سەرماوەرزی1325(17ی کانونی یەکەمی 1946) ژیاو لەو رۆژە کۆتایی بە بەرێوەبەرایەتیەکەی هێنراو ئەرتەشی تاران مەھابادی داگیر کردەوە.

5-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە(27) خاکە لێوە 1325(25ی مارسی 1946).

6-4ی نیسانی 1946 کەلەشوێنێکی تردا خراوەتە پێش چاو.

7-بڕوانە پاشە کشەی بارزانیەکان لە کوردستانی ئێران، ئەبولحەسەنی تەفرەشیان، بە کوردی کردنی حەسەنی سەیف (حەسەنی قازی)1987، ل14 ئەمە بەشێکە لە کتێبەکەی نوسەر بەناوی(قیام افسران خراسان)1977، ناوبراو ئەفسەرێکی کۆماری ئازەربێجان بوو نێردرا بۆ کۆمەکی مەھاباد، لە رووخاندنەکەشدا مایەوەو خۆی بەدەستەوە نەدا.

8-بڕوانە ئەبولحەسەنی تەفرەشیان، سەرچاوەی ناوبراو، ئەو دەنووسێ:

×ئەو دوو فرۆکەیە(ئاغای مورتەزای زەربەختو عەلی جودی) لە مەئموریەتی هەڵفرین بەرەو ئازادی-دڵ لە تارانەوە دەگەڵ خۆیان هێنابوویان.

9-بڕوانە مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەرگی یەکەم سوید 1991، ل43-47، 57-58،57،115،123، لەگەڵ گەلێك بەڵگەنامەی تریش.

10-ئەم ئیعلانە لە ناوەراستی ئابی 1941دا لەنێوان (چەرچلو رۆزفڵت)دا ئیمزا کرا بڕوانە(Svenska Uppslags Bok Band2)(ئینسکلۆپیدیای سویدی) چاپی 1948،بەرگی 2 لاپەرە 682-683.

11-17تەموز-2ئابی 1945.

12–زۆر لە بەڵگەنامەکانی سەردەمەکە ئەو راستی‌یە باش ڕوون دەکەنەوە بۆ زانیاری ئەم لایەنە بڕوانە بەرگەکانی (دەوڵەتی جمهوری کوردستان)..

13–بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە 97ی کۆمیتەی مەرکەزی، 132 پێشەوا قازی محەمەد، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەرگی یەکەم.

14–بڕوانە هەمان سەرچاوە ل 309–328.

15–بڕوانە دەوڵەتی جمهوری کوردستان–بەرگی یەکەم–بەڵگەنامەی ژمارە 24–30–32..هتد.

16–رۆژنامەی کوردستان ژمارە(60)رۆژی1946/6/20.

17–بروانە جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام.

×دەوڵەتی جمهوری کوردستان نامەکانی پێشەوا ژمارە 20–132.

18–بڕوانە دەوڵەتی جمهوری کوردستان بەڵگەنامەی ژمارە 50 دیارە سەرچاوەی راستەقینەی بڕیارە گرنگەکان بۆ هەموو لكو دەستەکانی هێزی بارزانیان‌و ئەفسەرانی هەر بارزانی خۆیی بوو.

تێبینی:–ئەم لێکۆڵینەوەیە لە رۆژنامەی کوردستانی نوێ ژمارە 592–593 لە رۆژانی 20،1994/1/21دا بڵاوکراوەتەوە لەبەر سەنگی نوسینەکە بۆ یادی 52ساڵەی کۆماری مەهاباد کە لە 1946/1/22(2ی رێبەندانی 1324)دامەزرێنراو لە 17ی کانونی یەکەمی 1946دا ڕووخێنرا لەبەشی یازدەهەمدا دانرا.

Abstract: -

Republic of Kurdistan is a historical event and of an important era of self-rule. The values of the studies and researches on its events are full of lessons and warnings for today and the days to come in the struggle of our nation and the experience of the self-rule. Moreover, that history was the second opportunity during the years of the first half of the twentieth century that emerged amid the international circumstances and become an opportunity through which the realization of the Kurdish historical right could be seen.

I have paid good attention to the events of the one-year Republic and the Mahabad experiment since I began my writings. I have been writing about the events and subjects of this history, holding seminars and panels for the last thirty years. The writings and studies published as books and booklets or articles in the newspapers and magazines in Kurdistan and outside have reached an extent to enrich the Kurdish library.

These three experiments which emerged through the three historical opportunities in the twentieth century. I refer to the rule and Monarchy of the immortal Sheikh Mahmood in South Kurdistan (1918-1924), Kurdistan Republic in Mukryan Region (22.1-17.12 1946) together with this experiment of the present historical opportunity which persists in Iraqi Kurdistan. Those events are three historical opportunities in such a political ground that many of their causes in their establishment and also the conflicts of their times have many similarities. The factors of the opportunities of the experiments, the level of the political geostrategic circumstances, the conflicts and the course of events are very important. The factor of pressure and its effects on the complications and plots, the role of the superpowers in the region together with other causes such as the internal threats are the main factors and causes which have similarities and could be studied largely.

The method of the studies are systematic and depends upon genuine documents of the time of the Republic and of the archives of the states concerned in the experiment and the conflicts on the region at that time.

I have divided this study into eleven parts with a short introduction and a gate through which we enter the world of the studies in the different times and sources and genuine documents.

The first part contains an objective writing of history. In the second part there is a quick view about the Kurdish society. There is a description of the confrontations and fightings, which took place in and for Kurdistan. Then the reasons are analyzed and the way they caused the backwardness of the Kurdish society. Later it sheds light upon the policy of the occupying and imperialist states.

The third part is about the Kurdish movement when the Red Army came. There emerged many favourable causes that directly affected the Kurdish movement positively. These created favourable conditions in the establishment of the Republic of Kursdistan. Then the main internal and external causes are focused on.

In the fourth part there is a short history of the foundation of the political organizations and their activities, including Kurdistan Liberation league, Gihandan league, Kurdistan Liberals Party, K.R. league and KDP. Then there is a description of the publications, activities and goals of each organization, with a comparison of the goals, the policies, the programmes and the strategy of each of these two organizations. In the fifth part the beginning of the political life, the activities and the relations of the Kurds with the surrounding world are reviewed, including the Bako visit, the start of talks and the Soviet attitude and their views, then the Kurds' determination on gaining their right to a self-rule republic and the type of the Ministries and establishments. Light is shed upon the historical name of the entity with the governmental and international names and with documents and analyses proving that the entity was a self-rule republic and not an independent one.

The sixth part gives a class and social evaluation of the leadership of the Democratic Party and the Republic of Kurdistan. We shed light upon the nature and characteristics of the Republic of Kurdistan.

The seventh part sheds light upon the consequences of the establishment and the collapse of the Republic through the achievements of the Republic of Kurdistan.

In the eighth part many studies on the events of the time are carried out. There is also a description of the conflicts and disputes, the complications surrounding the Kurdish society, the plots of the enemy

especially the army, which caused the foundation of the two republics in a political and military coincidence.

Then it describes how Tehran tried to keep those two republic away from each other, the emerging of the conflicts and the days and the last hours of the catastrophe, the detention of Qazi Mohamed and his friends, the trial and the death sentence and the way it was carried out.

The ninth part deals with the factors and reasons of the collapse of the Republic of Kurdistan, why it collapsed so easily and the internal and external reasons for that.

The tenth part reveals the lessons and warnings of the Republic in its establishment, collapse and the consequences.

In the end there is a thorough study of the five-year-old Mahabad experiment, the Republic of Kurdistan, which lasted nearly one year and a modern view about the Republic of Kurdistan.

The study should have contained many appendixes, especially of names, many documents of that time, many photographs and different maps but the limitedness of time and the immensity of the work were the two main reasons, which prevented the achievement of what we wished.

تعريف بالكتاب

تشكل جمهورية كردستان، حدثا تأريخيا لعصر ادارة محلية هامة وحساسة في التطور السياسي لقضية الكورد الوطنية. ان اهمية البحث والدراسة في وقائعها، تكمن في انها زاخرة بالدروس والعبر لراهن ومستقبل شعبنا، وتجربة الأدارة الكردية، فضلا عن كونها الفرصة التأريخية الثانية التي سنحت في سنوات النصف الأول من القرن العشرين، وفي ظل ظروف دولية، لنيل الشعب الكردي حقوقه التأريخية. لذا فقد اوليت منذ بداية مسيرتي في مجال الكتابة، اهتماما خاصا بالاحداث التي وقعت في هذه الجمهورية، خلال عمرها الذي دام أقل من عام واحد، وتجربة مهاباد التي دامت لنحو خمس سنوات. فمنذ ثلاثين عاما، وأنا أنشر الأبحاث والدراسات واقيم الندوات حول احداث ومجالات التطور ومواضيع مختلفة لهذا الحدث في تأريخنا المعاصر، وقد وصلت نتاجاتي وابحاثي وأصداراتي، سواء تلك التي صدرت على شاكلة كتاب أو كراس، أو على شكل بحوث في الصحف والمجلات والأصدارات الأخرى في داخل و خارج كردستان، الى الحد الذي جعلت المكتبة الكردية غنية بها، إضافة الى كونها ارشيفا أصيلا لتأريخ تلك الفترة الزاخرة بالأحداث الهامة.

ان التجارب والفرص التأريخية الثلاث التي سنحت لجزء من أمتنا في ادارة شؤونه في القرن العشرين، واقصد حكومة الشيخ محمود الحفيد في جنوب كردستان (*1918-1924*)، وجمهورية كردستان في منطقة موكريان من أعمال شرق كردستان (*1946/12/17-1/22*) محتويا تجربة مهاباد *1942-1946* التي برزت الى الوجود بعد احتلال الجيش الأحمر السوفيتي لمنطقة موكريان التي كانت مقدمة لظهور الجمهورية. مع التجربة والفرصة التأريخية الراهنة المستمرة في كردستان العراق منذ عام *1991*. تختلف عوامل واسباب بروز الواحدة منها عن الأخرى بسبب إختلاف الزمان والمكان والتحولات المختلفة في بنية المجتمع الكردي، كما أن هناك شبها كبيرا في العوامل والأحداث الاقليمية والدولية التي ساهمت في خلق كل منها، وبين المشاكل التي عاشتها كل تجربة في عصرها والأسباب التي أدت الى انهيارها.

ان الظروف التي تهيأت لخلق تلك التجارب: الأوضاع السياسية والجيوستراتجية والصراع الدولي ومسيرة الأحداث.. عوامل الضغط وتأثيراتها على خلق الأزمات وحبك المؤامرات... دور القوى العظمى في إدارة الصراع على القضايا الاقتصادية والمناطق الجغرافية والاستراتيجية، قضايا النفط، التهديدات المحلية والأقليمية، إن كل ذلك تشكل عوامل هامة واساسية ساهمت مع العوامل الداخلية، في خلق التجارب الثلاث، مع الأخذ بنظر الاعتبار اختلاف المكان والزمان والمعادلات الدولية.

ان اسلوب كتابة المواضيع والدراسات التي يحتويها هذا الكتاب، منهجي، يستند على النهج العلمي في البحث والدراسة، علمي وموضوعي في التحليل .. يعتمد على الوثائق المهمة والحية لعهد الجمهورية

وارشيف الدول ذات العلاقة بالتجربة وبالخلاف والصراع علىالمنطقة في تلك الحقبة. ان كتاب (جمهورية كردستان) هو اخر حلقة من حلقات الكتب والأبحاث التي رأت النور خلال العقود الثلاثة الماضية، وأهم دراسة تأريخية وتحليل سياسي للأحداث التي لاتزال تكتنفها الغموض.

لقد قسمت الأبحاث والدراسات التي يضمها هذا النتاج الى احد عشر قسما، مع مقدمة وبوابة الدخول الى مباحث الكتاب.

الفصل الأول يتناول كيفية كتابة التأريخ بنهجها العلمي والموضوعي .. وفي الفصل الثاني هناك بحث قصير حول المجتمع الكردي، ويتم الحديث عن الحروب والصراعات التي جرت في كردستان ومن أجلها.. ومن ثم هناك مناقشة وتحليل للعوامل التي أدت الى نمو المجتمع الكردي بصورة غير طبيعية، كما تسلط الأضواء على سياسة الدول المحتلة والأمبريالية. ويتناول الفصل الثالث، الحركة التحررية الكردية، وكيف ازدهرت في عهد احتلال الجيش الأحمر لمناطق موكريان في كردستان الشرقية، مع ذكر عوامل مساعدة، أثرت بشكل مباشر على تقوية الحركة التحررية الكردية، وكيف أن ذلك هيأ الفرصة لتأسيس جمهورية كردستان. وفي هذا الفصل أيضا تسلط الأضواء على العوامل الداخلية والخارجية الأساسية التي أثرت ايجابيا على التطورات الداخلية للحركة الكردية. وفي الفصل الرابع هناك نبذة مختصرة عن تأريخ تشكيل التنظيمات السياسية، ونشاطات كل منظمة، بدءا من جمعية (انقاذ) كردستان وجمعية (جيهاندانى) الى حزب دعاة تحرر كردستان، جمعية ذ.ك واخيرا الحزب الديمقراطي الكردستاني(حزبى ديموكراتى كوردستان). ويتناول الفصل اصدارات ونشاطات وأهداف كل تنظيم، مع مقارنة لأهداف تلك المنظمات والتطورات التي حصلت على الهدف المركزي، وبرامجها، سياستها، واستراتيجيتها. أما الفصل الخامس، فيتناول بدايات الحياة السياسية ونشاطات وعلاقات الكرد بمحيطه.. الى جانب زيارة باكو، وبداية المفاوضات وموقف السوفيت واخر أفكارهم... ومن ثم اصرار الكرد على نيل حقوقه المتمثلة في تأسيس جمهورية تتمتع بالحكم الذاتي، والحديث معهم حول سبل تشكيل المؤسسات والأجهزة والوزارات. ويسلط القسم الأضواء على الاسم التأريخي للجمهورية، وهناك بحث تأريخي موثق يثبت انها كانت جمهورية تتمتع بالحكم الذاتي وليست مستقلة كما يفهمها البعض.

ويكرس الفصل السادس لبحث وتقييم التركيبة الطبقية والاجتماعية لقيادة الحزب الديمقراطي وجمهورية كردستان. مع تسليط الأضواء على طبيعة وخصوصية جمهورية كردستان. ويتناول الفصل السابع تأسيس وانهيار الجمهورية مع بيان المكتسبات المادية والمعنوية التي حققتها جمهورية كردستان.

ويتضمن الفصل الثامن بحوثا حول أحداث بارزة في ذلك العهد، ويتطرق الى الخلافات والصراعات والأزمات التي كانت تحدث في المجتمع الكردي، كما يتحدث عن مؤامرات الاعداء، وعلى نحو خاص من

قبل الجيش الشاهنشاهي، الذي تسبب بابرام اتفاق سياسي وعسكري بين جمهوريتي كردستان و ازربايجان، ومن ثم كيف سعت طهران من أجل احداث القطيعة بين الجمهوريتين... ومن هناك الى ظهور الخلافات، ثم نحو افول نجم الكيانين ومن ثم حدوث المأساة.. اعتقال القاضي محمد ورفاقه وادانتهم وصدور حكم الاعدام بحقهم والوصية التي كتبت في اخر دقائق عمره ثم تنفيذه.

لقد كان من المفروض أن يتضمن هذا النتاج ملحقات عدة، وعلى نحو خاص ملحق بالاسماء، وأن يرفق صورا لأغلب الوثائق التي القيت الضوء عليها، وأن يحتوي العديد من الخرائط والصور المختلفة، لكن عدم وجود الوقت الكافي من جهة ضخامة حجم الكتاب، من جهة اخرى كانا عاملين اساسيين لعدم تحقيق التطلعات التي كنت أطمح اليها، تاركا ذلك للأساتذة والباحثين اللذين يواكبون كتابة تأريخ تلك الفترة المهمة في مسيرة أمتنا...

لیستی سەرچاوەکان

1-سەرچاوە کوردییەکان

-حەسەنی قازی، روانگەی پێشەوا.

-سەید محەمەد سەمەدی، ژێ کاف چبوو؟ چی دەویست؟ وەچی لێهات؟ مەهاباد 1981.

-علائەددین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو کۆماری عیراق-بەغدا 1959.

-عبدالرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادی (بەشی یەکەم) چاپی 1985.

- د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لەساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، چاپی یەکەم بەغداد 1975.

-د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی راستی و شوێنی لەرۆژنامەنوسی کوردیدا، بەغدا 1978.

-کەریمی حسامی، کاروانێك لەشەهیدانی کوردستانی ئێران، 1971بەغدا.

-مەحمود مەلا عززەت/ تیڕوانینێکی سەردەم لەکۆمارەکەی مەهاباد. سلێمانی 1999.

-مەحمود مەلا عززەت، دیپلۆماسیەتی بزووتنەوەی کوردایەتی، سلێمانی 1973.

-مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جەمهوری کوردستان

بەرگی یەکەم ستوکهۆڵم 1992

بەرگی دووهەم ستۆکهۆڵم 1995

بەرگی سێهەم ستۆکهۆڵم 1997

-مەحمود مەلاعززەت، کۆماری میللی مەهاباد، چاپی یەکەم 1984

چاپی دووەم 1986

لە بڵاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کوردستان- چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ.

-میرزا محەمەد ئەمین مەنگوڕی، بەسەرهاتی کورد، بەرگی یەکەم، سوید 2000.

-نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان، کورد لەگەمەی سۆڤیەتدا هەولێر 1992.

-هێمن، تاریك‌و روون (دیوان) چاپی بەغداد *1974*.

-کۆنگرەی سێهەمی حزبی دیموکراتی کوردستان(ئێران) ئەیلولی *1973*.

2-سەرچاوە عەرەبییەکان:

-ادموندز(سى. جى)، كرد وترك وعرب. ترجمة: جرجيس فتح الله ، طبعة بغداد *1970*.

-جلال طالباني ، كردستان والحركة التحررية القومية الكردية، بيروت *1971*.

-جورج لنشوفسكى، الشرق الاوسط في الشؤون العالمية، ترجمة: جعفر الخياط، بغداد*1964*.

-حسن محمد(د.)، مسألة النفط ومؤمرات الاستعمار في ايران/ ترجمة: احمد عبدالكريم، بغداد.

-خالفين،ن.آ ،(د.)، صراع على كردستان، ترجمة: د.احمد عثمان ابوبكر، بغداد. *1969*.

-سريدر پولارد-بريطانيا والشرق الاوسط، ترجمة حسن السلمان، بغداد *1956*،

-سليم طه التكريتى، معركة النفط في ايران، طبعة بغداد-*1951*.

-شاميلوف، حول مسألة الاقطاع بين الكرد، ترجمه وكتب مقدمة وعلق عليه الدكتور كمال مظهر احمد، بغداد *1972*.

-عبدالرحمن قاسملو(د.)، كردستان والاكراد، طبعة بيروت-*1970*.

-محمد توفيق وردى، قافلة الشهداء الاكراد والشعوب الايرانية، بغداد *1972*.

-مينورسكى،ن.ف (پروفيسور)، الاكراد، ترجمة:د.معروف خزندار، طبعة بغداد-*1968*.

3-سەرچاوە فارسییەکان:

-احمد شريفى، عشائرى بارزان و رهبران انها.

-بابا مردوخ روحانى، تأريخ مشاهير كرد، پخش دوم، جلدسوم، تهران *1371*.

-جعفر مهدى نيا، زندگى سياسى قوام السلطنة، *1366*.

-نجفقلى پسيان، از مهاباد خونين تا كرانەهای ارس، آزماه *1328* تهران، *1949*.

4-سەرچاوە ئینگلیزییەکان:

-Farideh Kooli- Kamali Deh Kord. The rePublic of Kurdistan-its Rise and Fall-1988.

-Foreign Relation of the United Staes Diplomatic papers 1946, Volume VII.

-Howell, jr. Wilson N, The Soviet Union and Kurds Astudy of National Minotry 1956.

-William Eagleton. The Kurdish Repulic 1946 London 1963.

5-سەرچاوە سویدییەکان:

-Svenska Uppslags Bok Band 2(ئینسـکلۆپیدیای سـویدی، بـەرگی 2 چاپی 1984.

گۆڤارو رۆژنامە:

-گۆڤاری پەیڤ ژمارە 7 ئاداری 1988.

-ڕۆژنامەی دەنگی کورد ژمارە 69 – 1960.

-گۆڤاری تودە، رێکخراوی شۆڕشگێڕی حزبی تودەی ئێران لەدەرەوەی ولات، ژمارە 19.

-گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە 3 مارتی 1946.

-گۆڤاری گزینگ، ژمارە 13

-گۆڤاری گزینگ ژ. (17) پایزی 1997.

-گۆڤاری گزینگ ژمارە 18 زستانی 1988.

-گۆڤاری گزینگ ژ(14) زستانی 1997.

-گۆڤاری گزینگ ژ(13).

-گۆڤاری گزینگ ژ/ 13.

-گۆڤاری رێبازی نوێ، ژمارە 21 کانونی یەکەمی 2000

-گۆڤاری نوێکار، ژمارە 3.

-گۆڤاری رابون، ژ(22) 1997.

-گۆڤاری روناهی، ژمارە 7و8 ، بەغدا 1960.

-گۆڤاری مامۆستای کورد، ژمارە 24و 25/1995.

-گۆڤاری نیشتمان، ژمارە 3و 4ساڵی 1322.

-گۆڤاری هەلاڵە، ژمارە 3 بانەمەڕی 1325.
-رۆژنامەی خەبات، ژمارە 413 بەغدا 1960.
-ڕۆژنامەی دەنگی کورد ژمارە 69 - 1960.
-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 10و 11 -4و1946/2/6.
-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 8 ، 1946/1/28.
-رۆژنامەی کوردستان ژمارە 5، 6 جۆزەدانی 1325.
-رۆژنامەی کوردستان ژمارە 53و 54 1946.
-رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە 1401(1997/4/7).
-رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە 390، 1993/5/17.
-رۆژنامەی هەرێم، ژمارە 27، 1993/6/10.
-رۆژنامەی ئاڵای ئازادی، رۆژی 1995/12/10.

لەگەڵ چەندین بابەت کەسودیان لێوەرگیراوەو لەشوێنی خۆیدا ئاماژەمان بۆ کردووە، ئەمەو زۆرینەی ژمارەکانی گۆڤارو رۆژنامەی سەردەمی جەمهوریەتی کوردستان و چەند گفتوگۆو چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەوانەی شارەزاییان لەو بارەیەوە لاهەبووە.

لەبەرهەمە بڵاوکراوەکانی نوسەر

یەکەم-نوسین و دانراو:

1-دیپلۆماسیێتیی بزوتنەوەی کوردایەتی، سلێمانی *1973*.

2-کۆماری میللی مەهاباد.

*چاپی یەکەم: کوردستان *1984*(یەکێتیی‌نوسەرانی‌کوردستان بەچاپی گەیاند).

*چاپی دووەم، ستۆکهۆڵم *1986*.

3-رەگ‌و ریشەی مێژوی تەقەلای بەعێراقیکردنی کوردو مەسەلەی کوردستان. سوید *1987*.

4-کوردو ململانێ‌و ستراتیجی ئاسایشی نەتەوە، کوردستان-*1988*(کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان چاپی کردو بڵاوی کردەوە).

5-دەوڵەتی جمهوری کوردستان-نامەو دۆکومێنت-بەرگی یەکەم، ستۆکهۆڵم-*1992*.

6-دەوڵەتی جمهوری کوردستان-نامەو دۆکومێنت-بەرگی دووەم، ستۆکهۆڵم-*1995*.

7-دەوڵەتی جمهوری کوردستان-نامەو دۆکومێنت-بەرگی سێیەم، ستۆکهۆڵم-*1997*.

8-بازنەکانی ململانێ‌و ستراتیجی ئاسایشی نەتەوەی کورد،

چاپی یەکەم، سلێمانی-*1998* بنکەی ئەدەبیی‌و روناکبیری گەلاوێژ بەچاپی گەیاندو بڵاوی کردەوە.

چاپی دووەم، سلێمانیی-*1999*(لەسەر ئەرکی کتێبخانەی سلێمانی چاپ‌و بڵاوکراوەتەوە.)

9-کاروانی بێ کۆتایی،

-چاپی یەکەم سلێمانی-*2000* (دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم).

-چاپی دووەم، سلێمانی *2000* (لەسەر ئەرکی کتێبخانەی سلێمانی چاپکراوە).

دووەم-وەرگێڕان:

1-دەروێشەکان بەدوای راستیدا ئەگەڕێن، شانۆگەرییەکی سیاسییە، نوسینی:مستەفا حەللاج. لەگەڵ نوسینی پێشەکییەك بۆ دەقە کوردییەکەی.

- چاپی یەکەم، ئۆپسالا-*1983*.

-چاپی دووەم-سلێمانی*2000*.

2-جوڵانەوەی رزگاریخوازانەی کورد لەخەباتیدا بۆ سەربەخۆیی نەتەوایەتی و سیاسیی، نوسینی: پرۆفیسۆر رادوڤان پاڤیچ، لەگەڵ نوسینی پێشەکییەك و رێکخستنی فەرهەنگیلەیەك بۆ دەقە کوردییەکە.

-چاپی یەکەم-ستۆکهۆڵم-*1985*.

-چاپی دووەم- کوردستان-*1986*(کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان چاپ و بڵاوی کردەوە).

3-کورتەی مێژوی فەلسەفە-بەرگی یەکەم-سوید-*1988* لەگەڵ نوسینی پێشەکییەکی *39*لاپەرەیی لەژێر ناوی: " ئەم بەرهەمەو فەلسەفەو وشەیەك بۆ جوڵانەوەی نیشتمانیی کوردستان و نرخاندنی زانستیانە"لەگەڵ رێکخستنی فەرهەنگیلەیەك بۆ لێکدانەوەی زاراوە فەلسەفی و سیاسییەکان.

4-لەپێناوی گەشەپێدانی ئەرشیفە نوێ دامەزراوەکانی کوردستان (چۆن ئەرشیف دادەمەزرێنرێت)سلێمانی *2000*.

سێهەم-بەرهەمی تری نوسەر کەبەناونکی ترەوە بڵاوکراوەتەوە:

-خەباتی کرێکاران-سلێمانی *1973*: بەناوی یەکێتی نەقابەکانی پارێزگای سلێمانی بڵاوکراوەتەوە.

چوارەم-

لەگەڵ دەیان دیدەنیی و لێکۆڵینەوەو باسی بڵاوکراوە لەگۆڤارو رۆژنامەدا، لەوانە: رۆژنامەی: خەبات، النور، برایەتی، التآخی، کوردستانی نوێ، الاتحاد، ئاڵای ئازادیی. گۆڤاری: رزگاری، گزینگ، مامۆستای کورد، رابوون، نوێدەم، ئاران، پەیڤین، نڤار، رۆژنامەی *UPPSALANYATIDNING*(بەزمانی سویدیی).

چەند تێبینییەکی پێویست

یەکەم: بەرگێکی نوێی سەرجەمی بەڵگەنامەکانی دەوڵەتی جمهوری کوردستان.

یەکێك لەو کارە مێژووییانەی بەدەستمەوەیە چاپکردنەوەی هەرسێ بەرگەکەی (دەوڵەتی جەمهوریەتی کوردستان)ە کە لە ساڵەکانی 1992 و 1995 و 1997دا لە سوید چاپکران، لە یەك بەرگی نوێی ڕێکخراودا، بە پێی کرۆنۆلۆجیی، سەرجەمی دوکمێنتەکانی ئەم کارە بەڵگەنامەییەو بەم چاپە نوێیەی بەرهەمێکی مێژوویی گرنگ و تەواوکاری ئەم بەرهەمەی بەردەستتانەو هیوامە لە ئایندەیەکی نزیکدا ڕووناکی ببینێت.

دووەم: وەك سەرنج ئەدەن لە بەشی سەرەوەی تایتڵەکانی هەموو لاپەڕەکانی ئەم کتێبەدا (جمهوریەتی کوردستان) نوسراوە ئەوەش لە رووی ئیملاییەوە دەبوایە وەك ناوی کتێبەکە (جەمهوریەتی کوردستان) بوایە.. هەرچەندە لە زۆر بەڵگەنامەی سەردەمەکەدا بەوجۆرەش نوسراوە.

سێیەم: هەندێ هەڵەی چاپو پەڕاندن لەم بەرهەمەدا ڕوویداوە خوێنەری بەڕێز بە سەلیقەی خۆی ڕاستیان دەکاتەوە لەگەڵ داوای لێبوردن ئەمانەی خوارەوە هەندێکیانن:

* ل7 دێڕی 3 وشەی (میللەتان) هەڵەیە ڕاستیەکەی وشەی (میللەتەکەمان)ە.

*ل71 بڕوانە: کوردستان و الحرکە القومیە الکردیە، جلال تالەبانی، بغداد 1970.

* ل87 دێڕی 5 وشەی (نەهاتووە) هەڵەیە ڕاستیەکەی (هاتووە)یە.

* ل 116 ئەم بەیاننامەیەی ژ.ك لە (د.نەمیری حەسەنپوور)وە بە دەستم گەیشتووە.

* ل 150 یەکەم چواردێڕی ژێر سەرباسی (هەینەی ڕەئیسەی میللی کوردستان) بەم جۆرەیە: "ئەم ناوە، زیاتر لە هەموو ناوە حکومەتییەکانی تر بەکاردەهات پێش ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان (قازی محەمەد) سەرۆکی بووە".

*ل186، دێڕی چوارەم، ژمارەکانی 1 و 3ی هاوپەیوەند بە پەراوێز: بڕوانە کتێبەکەی قاسملو (کوردستان و کورد) چاپی 1973. ل145، 147

*ل245-255 ژمارەکانی 4 بۆ 11ی هاوپەیوەند بە پەراوێزەوە (34 - 41)ە. کە زنجیرەکەی بەمجۆرەیە:

34- هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل23

William Eagleton, op. Cit. P.70-35

36- احمد شریفی، سەرچاوەی ناوبراو، ل41

37- هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل24

38- شێروان، وەڵامێك بۆ نامیلکەی "30 یەمین ساڵی بزوتنەوەی پیرۆزی 2ی ڕێبەندانی گەلی کورد" چاپی 1977، ل13

39- شێروان، هەمان سەرچاوە، ل9

40- تێکۆشەر، نامیلکەی ناوخۆی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە 12، ل4

41- د. عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل107

چوارەم: دەبو دەستخەتی نامەکەی د. کەمال مەزهەر ئەحمەد لەگەڵ تایپکراوەکەیدا دابنرایە. بۆ سەرنجدان لەو دەستخەتە بڕوانە: دەوڵەتی جمهوری کوردستان بەرگی سێیەم، چاپی سوید 1997، ل749.

زنجیرەی کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

ساڵی 2001

زنجیرە	ناوی کتێب	نووسینی	وەرگێڕ
94	خەونە ترسناکەکانی یوسف	بەرزان فەرەج	
95	سەرەتاکانی سۆسیۆلۆژیا		شوان ئەحمەد
96	عێلی جاوان	د. مستەفا جەواد	م. جمیل ڕۆژ بەیانی
97	هێماگەریەتی		پێشڕەو حسێن
98	دەروازە		هەڵکەوت عەبدوڵا
99	زۆربا	نیکۆس کازانتزاکیس	ڕەووف بێگەرد
100	بینای هونەری چیرۆکی کوردی	پەرێز سابیر محەمەد	
101	دەڕۆم پێکەنینی دەریا ببینم	سەلاح گوڵ ئەندامی	
102	بزوتنەوەی روانگەو شیعری نوێی کوردی	شادمان قادر حەسەن	
103	چیرۆکی وڵاتە دوورەکان		حەمە رەشید
104	زمان و زانستی زمان		د.محەمەد
105	چەند شانۆنامەیەك بۆ منالآن		فاروق هۆمەر
106	شانۆگەریەکانی سلێمانی لە ساڵانی (1926-1961)دا	یاسین قادر بەرزنجی	
107	گۆڤاری (دیاری کوردستان)	ئا: رەفیق ساڵح	
108	وا بەهار هات	حاجی جوندی	جەلال دەباغ
109	لەگەڵ ئەقڵی خۆرئاوادا		ئازاد بەرزنجی
110	زەردەشت وای گوت	فردریك نیتشە	رەئووفی ئەحمەد ئالانی
111	پیاوە سپییەکە		خەبات عارف
112	دەفتەری شیعر	لەیلان سەعددەدین	مەهاباد صالح
113	بنەماکانی فسیۆلۆژی مرۆڤ	ئەکرەم قەرەداغی	
114	وانەی ئەم سەدەیە	کارل پۆپەر	شۆرش جوانڕۆیی
115	کوردەکان	حەسەن ئەرفەع	سەردار محەمەد

116	گەوهەری دێرینە	محەمەد سالّح سەعید	
117	ئالّای کورد	هاوڕێ باخەوان	
118	شازادە ئحتجاب	هوشەنگ گولّشیری	عەتا نەهایی
119	نزا بۆ ئارمێن	ئیبراهیم یونسی	ئاوات
120	ستریندبێری سۆناتایی تارمایی	دانا ڕەئووف	
121	لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی 1806-1882	ئەنوەر قادر محەمەد	
122	دەروازەکانی ئایین لە نێوان زەوی و ئاسماندا	مەریوان ئەبوبەکر هەڵەبجەیی	
123	باڵە سیاسیەکان لە ئێرانی ئەمڕۆدا	حوجەت مورتەجا	

نرخی (40) دینارە

*ل، 75 بۆچوونەکەی سید محمدی حمیدی، سەرچاوەکەی: کوردستان ژمارە(69).

*ل. 80 دێڕی 12 (کۆمەڵەی ژیانی کورد) هەڵەیە، راستییەکەی(کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد)ە وەك لەو سەرچاوەیەدا هاتووە، ساڵی دامەزراندنەکەشی (1942)ە نەك 1943 وەك لەو لاپەڕەیەدا ئاماژەم بۆ کردووە.

*ژمارەکانی(10, 11, 12)ی هاوپێوەند بە پەراوێزەوە، بڕوانە: د.ج.ك بەرگی یەکەم سوید 1992 ژمارەی بەڵگەنامەکان(72, 97, 209).

*ل297-ژمارە(13)ی هاوپێوەند بە پەراوێزەوە، لە ل(290)ی کتێبەکەی علاءالدین سجادی-یە نەك ب. ئەلوەند.

*هەمان لاپەڕە- ژمارە(14)(ب. ئەلوەند)ە نەك زانا.

-ل 298 ژمارە(15)دووجار نوسراوە، یەکەمیان: نوسەرەکەی(زانا)یە.

دووەم، نوسەرەکەی(هێمن)ە.

-ل327، بەشی هەشتەم لە پاری دووەم، ژمارە(28)ی هاوپێوەند بە پەراوێزەوە دەکرێتە (20) سەرچاوەکەشی: کەریمی حسامی، کاروانێك لەشەهیدانی کوردستانی ئێران، ل 19.

-ل328، ژمارە (29)ی هاوپێوەند بە پەراوێزەوە هەڵەیەو راستییەکەی (21)ە بۆ درێژەی باسی رووداوەکانی ناو هەردوو کۆماری کوردستان و ئازەربایجان لەو رۆژگارەدا، بڕوانە:

- حسن محمد، سەرچاوەی ناوبراو.
- علاء الدین سجادی، سەرچاوەی ناوبراو.
- سلیم طه التکریتی، سەرچاوەی ناوبراو.
- عبدالرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی.